

USMENA KNJIŽEVNOST I TRADICIJSKA KULTURA BROČANSKO-STONSKOG PODRUČJA

Asturić, Marina

Doctoral thesis / Disertacija

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:706804>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)



SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
(DOKTORSKI STUDIJ) HUMANISTIČKE ZNANOSTI

MODUL:
KNJIŽEVNOST I KULTURA

DOKTORSKA DISERTACIJA

Usmena književnost i tradicijska kultura bročansko-stonskog područja

Mentorica:

izv. prof. dr. sc. Ivana Odža

Komentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Doktorandica:

Marina Asturić

Split, rujan, 2024.

Sveučilište u Splitu

Filozofski fakultet

Marina Asturić

**USMENA KNJIŽEVNOST I TRADICIJSKA KULTURA
BROČANSKO-STONSKOG PODRUČJA**

DOKTORSKI RAD

Mentorica:

izv. prof. dr. sc. Ivana Odža

Komentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2024.

University of Split

Faculty of Humanities and Social Sciences

Marina Asturić

**ORAL LITERATURE AND TRADITIONAL CULTURE OF BROCE
AND STON AREA**

DOCTORAL THESIS

Mentor:

izv. prof. dr. sc. Ivana Odža

Co-mentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2024.

PODACI O MENTORICI

Izv. prof. dr. sc. Ivana Odža rođena je 1983. godine u Splitu. Osnovnu školu pohađala je u Splitu gdje je stekla i srednjoškolsko obrazovanje (V. gimnazija Vladimira Nazora). Studirala je na Sveučilištu u Splitu te je na Filozofskom fakultetu 2006. godine diplomirala i stekla stručni naziv profesorice hrvatskoga i talijanskoga jezika i književnosti. Poslijediplomski doktorski studij Hrvatska kultura pohađala je na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu na kojemu je 2016. godine doktorirala obranivši disertaciju naslova *Žena u usmenoj književnosti i tradicijskoj kulturi Dalmatinske zagore od Fortisa do današnjih dana* pod mentorstvom prof. dr. sc. Marka Dragića.

Kao vanjska suradnica od 2006. do 2010. godine održavala je seminare iz nekoliko kolegija iz područja svjetske i hrvatske dječje književnosti i književnosti za mladež na Odsjeku za učiteljski studij te na Odsjeku za rani predškolski odgoj i obrazovanje (Književnost za mladež, Dječja književnost, Hrvatska dječja književnost). Od akad. god. 2007./2008. održava seminare iz kolegija Hrvatska suvremena književnosti na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta u Splitu. Istovremeno je, zaključno s 2017. godinom, radila kao učiteljica hrvatskoga i talijanskoga jezika u osnovnoj školi u Drnišu, stekavši višegodišnje iskustvo u nastavi hrvatskoga i talijanskoga jezika. Od 2017. god. zaposlena je kao docentica na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Splitu, na Odsjeku za učiteljski studij, a 2023. izabrana je u znanstveno-nastavno zvanje izvanredne profesorice znanstvenom području humanističkih znanosti, polje filologija. Od 2017. godine na Odsjeku za učiteljski studij Filozofskoga fakulteta u Splitu Ivana Odža održava predavanja, seminare i vježbe iz metodičkih kolegija (metodika nastave hrvatskoga jezika): Metodika nastave hrvatskog jezika 1, Metodika nastave hrvatskog jezika 2 i Metodika nastave hrvatskog jezika 3. Održava predavanja i seminare iz izbornoga kolegija Hrvatska književna baština.

Na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost matičnoga Fakulteta u akademskoj godini 2020./2021. predavala je kolegij Hrvatska književnost romantizma, realizma i moderne, a na Odsjeku za pedagogiju kolegij Metodika jezično-umjetničkog područja. Od akademske godine 2021./2022. predaje i na poslijediplomskome doktorskom studiju Humanističke znanosti na matičnome Fakultetu za potrebe kojeg je osmislila izborni kolegij Identitetske odrednice žene u hrvatskoj usmenoj književnosti.

U okviru svoga stručnoga djelovanja redovito se odaziva na predavanja na stručnim skupovima za učitelje. Bila je članica stručnoga povjerenstva za prosudbu udžbenika za osnovnu školu pri Ministarstvu znanosti i obrazovanja (svibanj-srpanj, 2019.). Sudjelovala je u provedbi ispita državne mature (2020.). Od 2021. godine članica je Ispitnoga povjerenstva za stručne ispite za učitelje razredne nastave pri Agenciji za odgoj i obrazovanje. Uključena je u izradu Hrvatskoga kvalifikacijskoga okvira. Pod njezinim mentorstvom izrađeno je 13 diplomskih radova i jedan završni rad.

Autorica je monografije Puca niz nitarca, o ženi Dalmatinske zagore u usmenoj književnosti te uredničke knjige u koautorstvu s dr. sc. Tee-tereze Vidović Schreiber Vinjeta za zavičaj – u spomen na Josipa Pupačića.

Objavljuje znanstvene i stručne radove u domaćim i inozemnim publikacijama i izlaže na međunarodnim i domaćim znanstvenim i stručnim skupovima. Članica je Matice hrvatske, Hrvatske udruge istraživača dječje književnosti, Hrvatskoga filološkog društva, Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku i Hrvatskoga centra za dramski odgoj.

PODACI O KOMENTORU

Marko Dragić, rođen 10. srpnja 1957. u Gmićima kraj Prozora, filolog je i redoviti profesor u trajnom zvanju. Nakon završene pučke škole u rodnom mjestu maturirao je 1976. u Gimnaziji Prozor-Rama. Diplomirao je hrvatski i latinski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zadru 1980. godine. Poslije toga završio je poslijediplomski doktorski studij na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i pod mentorstvom prof. dr. sc. Stipe Botice napisao te 2000. godine obranio doktorski rad s temom „Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine“.

Započeo je karijeru kao profesor hrvatskoga i latinskoga jezika u Srednjoškolskom centru u Prozoru (1980. – 1988.). Također je obnašao više dužnosti u politici i izvršnoj vlasti, uključujući dužnost predsjednika Općinskog vijeća Saveza samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine Prozor (1988. – 1990.), načelnika PS Rama – Prozor (1990. – 1993.), pomoćnika te zamjenika ministra MUP-a HR HB (1993. – 1995.), člana predsjedništva HDZ-a BiH (1994. – 1996.), člana te predsjednika Upravnog odbora HPT-a (1994. – 1998.), zastupnika u Skupštini Hercegovačko-neretvanske županije (1996. – 1998.), člana Predsjedništva Matice hrvatske Mostar (2000. – 2002.), ravnatelja HABENA-e (1995. – 2002.), osnivača Federalne novinske agencije (FENA) te zamjenika generalnog direktora FENA-e.

Godine 2004. izabran je u znanstveno-nastavno zvanje docenta na Odjelu za humanističke znanosti Sveučilišta u Splitu. Godine 2007. izabran je u zvanje izvanrednog profesora na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu, 2011. u zvanje redovitog profesora na istom fakultetu, a 2016. u zvanje redovitoga profesora u trajnom zvanju.

Na Filozofskom fakultetu u Splitu od 2005. do 2007. bio je pročelnik Odsjeka za kroatistiku te predsjednik Etičkoga povjerenstva (2007. – 2010.), predstojnik je Katedre za književnost i kulturu, voditelj Modula za književnost i kulturu na doktorskom studiju humanističkih znanosti. Od 2017. do 2021. član te od 2021. potpredsjednik Matičnog odbora područja humanističkih znanosti, polje filologija u Agenciji za znanost i visoko obrazovanje Republike Hrvatske. Od 2009. ekspert je pri Ministarstvu nauke Crne Gore.

Na navedenom fakultetu drži predavanja iz sljedećih kolegija: Hrvatska usmena književnost (Hrvatski jezik i književnost, preddiplomski studij), Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu (Hrvatski jezik i književnost, diplomski studij), Književnost i zbilja (Hrvatski jezik i književnost, diplomski studij) te Povijesne predaje (Hrvatski jezik i književnost, diplomski studij). Bio je profesor i mentor na poslijediplomskim doktorskim studijima Hrvatska kultura i civilizacija te Kroatistika na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Humanističke znanosti na Filozofskom fakultetu u Splitu te Jezici i kulture u kontaktu na Filozofskom fakultetu u Mostaru.

Mentorirao 659 diplomskih i završnih radova na filozofskim fakultetima u Splitu i Mostaru te 7 doktorskih disertacija na filozofskim fakultetima u Zagrebu, Splitu i Mostaru. U desetak država objavio je 232 znanstvena rada te 174 prikaza, književnih kritika, ekspertiza i popularnih radova, autor je 11 znanstvenih knjiga te po jednog fakultetskog udžbenika i priručnika. Od 1999. do 2014. bio je urednik u ediciji *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u sto knjiga* (1999. – 2014.). Od objavljenih radova u časopisima, 28 se indeksira u Scopusu, a u WoS-u CC i CCC 33 rada. Citiran je više od 3190 puta.

Član je Hrvatskog filološkog društva, Matice hrvatske te Književnog kruga Split. Također je redoviti član Hrvatskog društva za znanost i umjetnost Bosne i Hercegovine. Predsjednik Republike Hrvatske dodijelio mu je odličja: Red hrvatskoga trolista, Spomenica domovinske zahvalnosti i Spomenica Domovinskoga rata. Dobitnik je priznanja Top 20 profesora na fakultetima u akademskoj godini 2013./2014. prema izboru studenata.

Marko Dragić, poznat kao izvanredno uspješna osoba u područjima ekonomije, politike, znanosti, kulture, umjetnosti i sporta, uvršten je u prestižne enciklopedije uključujući *Hrvatsku enciklopediju Bosne i Hercegovine* te *Biografsku enciklopediju vodećih ličnosti Hrvatske*. Također je uključen među 3000 istaknutih pojedinaca u 1. izdanju *Bibliografske enciklopedije vodećih žena i muškaraca Hrvatske*, koju je osnovao i izdao Ralph Hübner, a objavljena je u 11 europskih država 2011. godine. Dragić se također pojavljuje u publikaciji *Who's in the World 2013*, koja obuhvaća više od 60 000 uglednih i utjecajnih osoba iz različitih područja ljudskog djelovanja, u dvije godine, 2013. i 2014. Oženjen je te sa suprugom Katom (1960.) ima troje djece: Josipa (1981.), diplomiranog pravnika, Helenu (1983.), izvanrednu profesoricu na Filozofskome fakultetu u Splitu, i Mariju (1988.), magisticu socijalnog rada.

ZAHVALE

Zahvaljujem svom komentoru, prof. dr. sc. Marku Dragiću, koji me nadahnuo da krenem na ovo putovanje, kao i svojoj mentorici, izv. prof. dr. sc. Ivani Odži. Hvala svima koji su mi pomogli pisanjem ovoga rada ovjekovječiti usmenu književnost i tradicijsku kulturu Broca i Stona.

Zahvaljujem svojim roditeljima, bez njih ništa ne bi bilo moguće.

SAŽETAK

Pelješko selo Broce jedan je od predstavnika bogate, ali nedovoljno istražene tradicijske kulture. Usmenoknjiževni elementi Broca očituju se u običajima, vjerovanjima i u seoskoj tradiciji koja se prenosi praksom, prepričavanjem, održavanjem i ponavljanjem rituala koji oblikuju tradicijsku kulturu jednoga sela. Sustav bratovština i razni artefakti koji se nalaze u starim građevinama i sakralnim objektima ključni su dokazi za razumijevanje tradicionalnoga načina života u ovome kraju. U sakralnu baštinu Broca ubrajaju se crkve, kapele i kapelice. Vjerska zdanja važna su mjesta okupljanja i duhovnoga života mjesne zajednice. Rezultat je toga bogata crkveno-pučka baština kojoj pripadaju različiti kulturni i vjerski običaji. Prema svjedočanstvima starijih stanovnica i stanovnika Broca, održavale su se procesije kroz selo i bile su organizirane razne svečanosti. Svetkovine su važne prigode koje su okupljale Bročane i Bročanke, ali i ljude iz ostalih mjesta, najčešće iz Stona i okolnih sela.

Broce se nalaze na početku istočnoga dijela poluotoka Pelješca i u geografskome, povijesnome i u kulturnome kontekstu vezane su uz grad Ston, koji je zastupljen u literaturi zahvaljujući povijesnomu značaju i važnosti u Dubrovačkoj Republici. Područje Stona i okolice bilo je važno trgovačko središte u srednjemu vijeku. Osim proizvodnje soli i trgovine razvijale su se i brodogradnja i poljoprivreda. Selo Broce već se tada etabliralo kao selo ribarske djelatnosti te je igralo važnu ulogu u gospodarskome razvoju Stona. Bogata ribarska tradicija datira iz davnih vremena; ribolov je oduvijek bio jedan od glavnih izvora prihoda lokalnoga stanovništva, a i danas selo je poznato po ribarstvu, barkama i tradicionalnome načinu ribolova.

Mnogi stanovnici Broca obavljali su različite poslove u Stonu, bili su povezani sa stanovnicima Stona na razne načine, stoga Ston i Broce odavno dijele društvenu i kulturnu poveznicu te bogatu kulturnu baštinu, o čemu svjedoče mnogi kulturni i vjerski običaji koji se odnose na obje zajednice. Suvremena terenska istraživanja i razgovori s ljudima okosnica su ovoga rada u kojemu se interdisciplinarno izučavaju usmenoknjiževni elementi i tradicijska kultura bročansko-stonskoga područja. Pripovijetke, legende, pjesme i poslovice koje se prenose usmenim putem predstavljaju važan dio lokalne tradicijske kulture. U mnogim su pjesmama i pričama ukorijenjene društvene vrijednosti seoskoga habitusa, a često se povezuju s konkretnim događajima, mjestima i lokalitetima na stonskome i bročanskome području.

Usmena tradicija ponekad se prenosi pri posebnim prigodama kao što su druženja, svadbe i blagdani te tako predstavlja važan način prenošenja kulturnoga nasljeđa u zajednici. Običaji koji se izučavaju usmjereni su na crkveno-pučku baštinu (ophodi, obredi, vjerovanja) u razdoblju blagdana tijekom godine, na svadbene običaje te na ribarsku tradiciju sela. Usmenoknjiževni primjeri zapisani su u izvornome dijalektnomu obliku.

Ključne riječi: tradicijska kultura, Broce, Ston, usmena književnost, terenska istraživanja, običaji.

SUMMARY

The village of Broce on the Pelješac peninsula is one of the representatives of a rich but insufficiently explored traditional culture. Oral literary elements of Broce are manifested in customs, beliefs, and rural traditions that are transmitted through practices, storytelling, maintenance, and repetition of rituals that shape the traditional culture of the village. The system of brotherhoods and various artifacts found in old buildings and sacred objects are key evidence for understanding the traditional way of life in this region. The sacred heritage of Broce includes churches, chapels, and shrines. Religious buildings are important gathering places and spiritual centers of the local community. As a result, the rich church-folk heritage includes various cultural and religious customs. According to testimonies of older residents of Broce, processions through the village were held and various festivities were organized. Festivities were important occasions that brought together the people of Broce, as well as people from other places, mostly from Ston and surrounding villages.

Broce is located at the beginning of the eastern part of the Pelješac peninsula, and in geographical, historical, and cultural context, it is connected to the town of Ston, which is well-known in literature due to its historical significance and importance in the Dubrovnik Republic. The area of Ston and its surroundings was an important trading center in the Middle Ages. In addition to salt production and trade, shipbuilding and agriculture also developed. Broce village has established itself as a fishing village since then and played an important role in the economic development of Ston. The rich fishing tradition dates back to ancient times; fishing has always been one of the main sources of income for the local population, and even today the village is known for fishing, boats, and traditional fishing methods.

Many residents of Broce have worked in Ston performing various jobs and have been connected to the people of Ston in various ways, so Ston and Broce have long shared a social and cultural connection and a rich cultural heritage, as evidenced by many cultural and religious customs that relate to both communities. Contemporary field research and interviews with people are the basis of this paper, in which oral literary elements and traditional culture of the Broce-Ston area are studied interdisciplinary. Folktales, legends, songs, and proverbs that are transmitted orally represent an important part of the local traditional culture. Many songs and stories are rooted in the social values of rural habits and are often connected to specific events, places, and localities in the Ston and Broce areas.

Oral tradition is sometimes transmitted on special occasions such as gatherings, weddings, and holidays, and thus represents an important way of transmitting cultural heritage within the community. The customs studied are focused on church-folk heritage (processions, rituals, beliefs) during the holiday season throughout the year, wedding customs, and the fishing tradition of the village. Oral literary examples are recorded in the original dialectal form.

Keywords: traditional culture, Broce, Ston, Pelješac peninsula, oral tradition, customs, beliefs, church-folk heritage, fishing tradition.

KAZALO

1. UVOD	1
2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	3
2.1. Građa	3
2.2. Metodologija	4
2.3. Ciljevi	6
2.4. Hipoteze	6
3. TEORIJSKI OKVIR	7
3.1. Usmena književnost	7
3.2. Upotreba naziva <i>kultura</i>	7
3.3. Tradicija	11
3.3.1. Tradicijska kultura	13
3.4. Identitet	14
3.5. Selo	16
4. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA O BROCAMA	19
4.1. Geografski položaj i važnost Stona u Dubrovačkoj Republici	19
4.2. Nastanak Broca	20
4.2.1. Etimologijska istraživanja naziva <i>Grčki pijesak, Broce i Vratnik</i>	21
4.3. Sakralni objekti na bročanskom području	25
5. BRATOVŠTINE	29
5.1. Općenitosti	29
5.2. Dubrovačke bratovštine	30
5.3. Bratovštine na stonskom području	31
5.3.1. Bratovština Svih svetih na Brocama	31
6. CRKVENO-PUČKA BAŠTINA	36
6.1. Svi sveti	36
6.2. Dušni dan	43
6.3. Sveta Katarina	44
6.4. Adventski običaji i Badnjak	52
6.4.1. Advent	52

6.4.2.	Sveta Barbara	53
6.4.3.	Sveti Nikola	55
6.4.4.	Bezgrješno začeće blažene Djevice Marije	58
6.4.5.	Sveta Lucija	58
6.4.6.	Djetinjci, Materice, Očiči	62
6.4.7.	Badnjak	65
6.4.8.	Ophodi	72
6.5.	Božić	86
6.5.1.	Položaji	87
6.5.2.	Božićni običaji	89
6.5.3.	Sveti Stjepan	93
6.5.4.	Sveti Ivan apostol i evanđelist	97
6.5.5.	Nevina dječica	100
6.5.6.	Silvestrovo	104
6.5.7.	Nova godina	108
6.5.8.	Sveta tri kralja	110
6.5.9.	Kandelora	115
6.5.10.	Sveti Vlaho	119
6.5.11.	Život svetoga Vlaha	120
6.6.	Poklade	128
6.7.	Korizmeno razdoblje	133
6.8.	Sveti Josip	139
6.8.1.	Kamenica	144
6.9.	Veliki tjedan	145
6.10.	Cvjetnica	146
6.10.1.	Veliki ponedjeljak, Veliki utorak i Velika srijeda	152
6.10.2.	Veliko trodnevlje	153
6.11.	Uskrs	175
6.12.	Sveti Juraj	181
6.13.	Sveti Marko	191
6.14.	Prvi svibnja (Josip Radnik)	196

6.15.	Sveti Filip i Jakov	196
6.16.	Spasovo	200
6.17.	Duhovi	203
6.18.	Tijelovo	208
6.19.	Presveto Srce Isusovo	212
6.20.	Sveti Antun Padovanski	215
6.21.	Sveti Vid	218
6.22.	Sveti Ivan Krstitelj	222
6.23.	Sveti Petar i Pavao	226
6.24.	Sveti Liberan	231
6.25.	Gospini blagdani	234
6.25.1.	Štovanje Gospe u bročanskom i stonskom kraju	234
6.25.2.	Velika Gospa	236
6.25.3.	Gospa od Karmela	241
6.26.	Sveti Mihovil	243
6.27.	Održavanje hrvatskih običaja i blagdana u Velikoj Britaniji	246
6.28.	Mise i procesije protiv trešnje (zemljotresa)	248
7.	OBIČAJI PROTIV NEVREMENA I ZA DOZIVANJE KIŠE	250
8.	SVADBENI OBIČAJI U BROČANSKOJ TRADICIJSKOJ KULTURI	251
9.	BROČANSKA RIBARSKA TRADICIJA	278
9.1.	Pomorstvo na Pelješcu	278
9.2.	Pomorstvo na stonsko-bročanskom području	282
9.3.	Ribanje na stonsko-bročanskom području	282
9.4.	Barke i lov na srdele i tune	284
9.5.	Osnivanje ribarske zadruge i soljenje srđela u baraci	288
9.6.	Kazivanja bročanskih ribara	291
9.6.1.	Ribanje na Brocama	292
9.6.2.	Poste	294
9.6.3.	Nasljeđe starih bročanskih ribara	295
9.6.4.	Anegdote i priče	297
10.	DODATNA ISTRAŽIVANJA O BROCAMA	301

10.1. Školovanje na bročansko-stonskom području	302
10.2. Majčin dan	303
10.3. Čagljevi kao simboli Broca	305
11. SVAKODNEVNI ŽIVOT U PROŠLOSTI BROCA I STONA	306
11.1. Kazivanja	306
11.2. Recepti i savjeti bročanskih kuharica	311
11.3. Narodne pjesme bročansko-stonskog kraja	313
12. ZAKLJUČAK	321
13. IZVORI I LITERATURA	323
13.1. Kazivačice i kazivači	323
13.2. Izvori i literatura	324
13.3. Arhivska građa	338
13.4. Mrežni izvori	338
14. PRILOZI	339
14.1. Pravilnik Bratovštine Svih svetih na Brocama	339
14.2. Članak o pojavi morskoga psa na Brocama	346
14.3. Članak o Brocama (o položaju i ribarstvu)	346
15. RJEČNIK	349

1. UVOD

Tradicijska kultura bročansko-stonskoga kraja neistražena je tematika; potrebno je obrazložiti zajednički geografski i povijesni važnost iz prošlosti kako bi se utvrdila znakovitost današnjih održavanja tradicijskih oblika. Ston i Broce smješteni su na poluotoku Pelješcu. Poluotok je poznat po čistome moru, plažama, maslinicima i vinogradima, a pelješka mjesta i sela smještena su pokraj mora, što ih čini idealnim položajima za ribolov, marikulturu i uzgoj školjki. Stonski zaljev poznat je po plodovima mora, uključujući dagnje (mušule) i kamenice.

Ston je gradić koji ima bogatu povijest, pogotovo jer je zbog solane bio jedno od najvažnijih središta u Dubrovačkoj Republici. Solane su bile među glavnim izvorima prihoda Dubrovačke Republike jer je sol bila važno sredstvo trgovanja i nuždan element gospodarstva Republike. Gradić je osnovan u 14. stoljeću te je poznat i po zidinama koje su i danas jedne od najdužih i najbolje očuvanih fortifikacijskih sustava u Europi. Broce su pratile razvoj Stona te su oblikovale ribarsku zajednicu i baštinile zajedničke elemente svakodnevice kao selo koje u potpunosti gravitira Stonu, istočnomu dijelu poluotoka Pelješca i Dubrovniku.

Za dodatna istraživanja rabili su se zapisi terenskih istraživanja iz okolnih sela na stonskome području te iz sela Smokovljana u Dubrovačkome primorju. Postojanje Bratovštine Svih svetih jedno je od čimbenika očuvanja običaja, poglavito svetkovine Svih svetih po kojima je bratovština i dobila ime. Bratovština u selu Brocama ubraja se u tradiciju zajednice koja se prenosi s generacije na generaciju; u prijašnjim razdobljima bratovštine su bile sastavni dio života stanovnika sela. Bratovština na Brocama okuplja seljane, a njezin program zasniva se na temelju zajedničkih interesa, rituala ili djelatnosti. U takvoj društvenoj zajednici poticala se solidarnost, suradnja i podrška među članovima, s tim da su neke teme mogle pridobiti veću pozornost od ostalih, a srž je očuvanje običaja kao i načina života unatoč, ali i ususret današnjim promjenama. Osim zaštite različitih lokalnih aktivnosti, bratovštine imaju važnu ulogu u očuvanju lokalnoga identiteta.

U radu su opisani crkveno-pučki običaji, s naglaskom na adventske, božićne i uskrsne običaje, kao i na Sve svete kao glavnu bročansku svetkovinu te Sv. Vlaha i Sv. Liberana kao glavnih stonskih festa. Na Brocama su se u prošlim vremenima organizirale tradicionalne pučke svečanosti s pjesmom, plesom i narodnim običajima kako bi se proslavili značajni blagdani ili koji drugi važni datumi.

Crkveno-pučki običaji njegovali su se tijekom cijele godine. U to su bile implementirane i molitve, devetnice ili održavanje krunice (rozarije) i druge vjerske prakse koje su bile dio svakodnevnoga života. Dodan je i razgovor kazivačice koja je obiteljski povezana s Brocama, ali živi u Velikoj Britaniji i donosi zanimljiv osvrt na održavanje hrvatske tradicijske kulture (u koju se ubraja

bročansko-stonska tradicija) u europskome kontekstu, a proučavani su i običaji koji su provedeni zbog prirodnih uzroka, poput potresa ili nevremena.

Opisani su svadbeni običaji u bročanskoj tradicijskoj kulturi, u kojima se najviše ogleda gubitak tradicije s obzirom na rituale i pjesme koji se više ne pjevaju niti prakticiraju. Poseban je naglasak na održavanju bročanske ribarske tradicije koja je prisutna i danas unatoč potpunoj promjeni nekih struktura u kojima se profilirala (poput ribarske zadruge ili tradicionalnoga načina ribanja). Kazivanja bročanskih ribara osim njihovih priča upotpunile su i ribarske anegdote koje svjedoče o bogatome nasljeđu predaka, koje je preneseno s koljena na koljeno.

Navedena su i dodatna istraživanja o Bročama, poput arhivske građe, školovanja na bročansko-stonskom području i nekadašnje svakodnevice ispunjene drukčijim načinom života.

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

2.1. Grada

Selo Broce nikada nije bilo u središtu znanstvenih istraživanja humanističkih i društvenih znanosti. Većinom se spominje u turističkim prospektima i u reklamama za apartmane, a kada je naznačeno u stručnoj literaturi, smješteno je u pelješki ili stonski habitus, što je i razumljivo s obzirom na neodvojivu povijesnu, geografsku i kulturnu poveznicu sa Stonom. Iako postoje neki podaci, Broce nikada nisu bile žarište čijega proučavanja niti je tradicija koju posjeduju bila temelj istraživanja, što često dovodi do otežavanja klasifikacije i opisivanja šarolikosti običaja toga područja. Za razliku od Broca, Ston je, zahvaljujući svojoj povijesnoj važnosti, češće obrađivano i analizirano područje, iako je i u tome slučaju teško pronaći više izvora o tradicijskoj kulturi mjesta.

U radu je upotrijebljena literatura koja sadržava opće podatke o Stonu i Brocama, kao i literatura s usmenoknjiževnim primjerima i o tradicijskoj kulturi. Postoje brojni navodi o povijesno-geografskim obilježjima Stona u čiji je kontekst uklopljen i korpus o razvoju Broca, ali činjenica je kako se javljaju nepoznanice tijekom izučavanja toga sela, poput etimologije imena ili pomanjkanja izvora. Usmenoknjiževni primjeri toga područja uglavnom su zabilježeni u starijim izvorima i često su rezultat terenskih istraživanja skupljača i istraživača koji su boravili na terenu i ispitivali ljude o tadašnjim običajima. Ponekad su jedini izvori usmeno prepričavanje i prenošenje tradicije s generacije na generaciju jer je literatura fragmentarna; nije bilo potrebno samo prikupiti i sistematizirati postojeće podatke, nego ih i usmjeriti se na književnouslymene izvore i tekstove kao prioritet istraživanja.

Upotrijebljeni su zapisi iz arhiva Narodne knjižnice Ston koji se referiraju na bogato tradicijsko nasljeđe bročanskoga i stonskoga područja u prošlim vremenima, a rad na terenu omogućio je usporedni presjek sličnosti i razlika s obzirom na očuvanje, ali gubljenje i preinake pojedinih segmenata kulturne baštine u 21. stoljeću. Također, literatura iz Narodne knjižnice Ston pokazala se vrlo vrijednom jer je usmjerena na povijest, tradiciju i na osobitosti stonskoga područja. Za proučavanje običaja na području čitave Hrvatske poslužila je građa iz splitskih i dubrovačkih knjižnica, poglavito iz arhiva Znanstvene knjižnice u Dubrovniku.

Istraživanje u Državnome arhivu u Dubrovniku rezultiralo je pronalaskom vrijednih podataka u časopisima, novinskim člancima, zbornicima te u ostalim tekstovima i odlomcima tekstova. Unatoč pomanjkanju građe o Brocama i o bročanskim običajima, detaljnim istraživanjem potvrđene su neke usmene predaje mještana i navodi peljeških pisaca.

Kako bi se ustanovila važnost običaja bročanskoga i stonskog puka čija je svakodnevica ispreplitana *festama* i slavljenjima, bilo je nužno proučiti i prošlost crkveno-pučke baštine kao odraza

posebnih događaja u životu naroda. U Župnome arhivu u Stonu upotrijebljena je arhivska građa iz ljetopisa i iz kronika te su zabilježeni i zapisi provođenja obreda u 19. stoljeću. Opisani su i nastanci pojedinih sakralnih objekata, kao i događaji (poput potresa) koji su promijenili tijek života mještana i mještanki Stona i okolice.

Osim službenih arhiva, koji su imali krucijalnu ulogu, upotrijebljena je vrijedna građa iz privatnih arhiva ljudi koji su bili voljni sudjelovati i pomoći u istraživanju. Upravo su njihovi spisi i sačuvano blago predaka bili ono što je nedostajalo tijekom dobivanja širega konteksta u izučavanju stonske i bročanske tradicije.

Naposljetku, rad na terenu i pristup ispitanicima i ispitanicama ključan je čimbenik u organizaciji i strukturi rada. Obavljeni su intervjui s ljudima različite životne dobi (najviše je starijih¹ ispitanika i ispitanica) na području Broca, Stona, Luke i Dubrovačkoga primorja, točnije sela Smokovljana. Njihova su kazivanja ponekad jedini izvor održavanja kojega običaja, a neka su od njih potkrijepljena u literaturi. Potrebno je uzeti u obzir neke elemente prilikom razgovora s ljudima, poput neobjektivnosti, nesvjesne zatvorenosti ili odmaka prema ispitivačici zbog nepoznavanja, kao i različite svjetonazore, obrazovanje i dijakroniju iz vlastite točke gledišta. Cilj razgovora bio je otvoren pristup kako bi se ispitanici i ispitanice mogli prisjetiti običaja i tradicija koji su oblikovali njihovo djetinjstvo, mladost ili zrelu dob, s tim da se nikomu od njih nije prišlo s ustaljenim obrascem pitanja i odgovora, nego su zajednički s ispitivačicom opisivali vlastite živote koje je prožimala tradicija, a u velikoj mjeri prožima ih i danas.

2.2. Metodologija

U radu se upotrebljava interdisciplinarni pristup i filološka obrada teksta kako bi tradicijska kultura Broca i Stona bila opisana i analizirana na odgovarajući način. Jedan od metodoloških postupaka bila je metoda sadržajne analize tiskane i rukopisne građe te njihova interpretacija. Interpretativni pristup bio je neminovan korak pri usustavljanju građe u korpus samoga rada s obzirom na dobivene različite podatke kojima se prvo morala provjeriti izvornost.

Metoda rada na tekstu omogućila je da se prepoznaju pojedini usmenoknjiževni primjeri u regionalnome, ali i u hrvatskome kontekstu, te da se njihova važnost očituje u praktičnoj namjeni prilikom obavljanja određenih običaja ili obreda. Nadalje, upotrijebljena je metoda klasifikacije za razvrstavanje građe i njezinu sistematizaciju.

Uključena je i induktivno-deduktivna metoda s obzirom na propitkivanje uzroka i na ispitivanje posljedica koji su nastali u tradicijskome krugu bročansko-stonske baštine, gdje su se u obzir uzele i povijesne okolnosti, geografska odrednica koja je utjecala na trgovinske veze s ostatkom Hrvatske i sa

¹ Najčešća je dob ispitanica i ispitanika od 55 do 85 godina. Ipak, sudjelovali su i stariji, ali i mlađi kazivači.

zaleđem te društvene i ekonomske promjene kojih nije manjkalo u brojnim previranjima vlasti i vladajućih struktura. Svi ti odnosi utjecali su na svakodnevni život naroda koji je, unatoč tomu, uspio zadržati vlastitu tradicijsku kulturu koja nije toliko zaživjela u službenoj literaturi koliko u sjećanju naroda, odnosno predaka i starijih ljudi koji svoje znanje prenose na potomke.

Metoda deskripcije ili opisivanja važna je kako bi se valjano obuhvatili elementi istraživanja. Česti su fragmentarni i nedovršeni opisi, kao i nedovoljna briga za očuvanjem vrijednih izvora kroz vrijeme, što bi istraživanje znalo dovesti do poteškoća u prikupljanju etnografske i usmenoknjiževne građe. Kada se građa detaljno obradi, slijedi metoda komparacije, u kojoj se tradicijska kultura jednoga uskog područja uvrštava u hrvatski tradicijski korpus s određenim sličnostima i razlikama u njegovanju određenih rituala i običaja. Svako je selo i zaselak mikrorazina za sebe, odnosno struktura koja se može ujediniti u istovjetnim ili bliskim praksama održavanja običaja, ali njihova se kompleksnost očituje kada se počnu istraživati i opisivati društveni procesi određenih sela gdje se mogu uvidjeti njihove različitosti, iako je riječ o minornoj geografskoj udaljenosti te nerijetko istim povijesnim, ekonomskim i društvenim okolnostima.

Navedeni usmenoknjiževni primjeri i prepričani običaji i seoske tradicije u sklopu terenskoga istraživanja uklopljeni su u rad zajedno s navodima iz literature i arhivskom građom, stoga se metodom sinteze mogu izvesti zaključci o njihovoj povezanosti, eventualnim razlikama i polaznim točkama za daljnja istraživanja.

U razgovoru s ljudima upotrijebljena je metoda otvorenoga razgovora, odnosno metoda intervjua, gdje se ispitivačica služila audiozapisima snimajući glasovne odgovore uz pristanak ispitanica i ispitanika. Pitanja su se temeljila na tradicijama i održavanjima običaja u prošlosti pa su se ispitanici metodom prisjećanja i digresije vratili u prošlost kako bi što bolje i vjernije dočarali mikrosvijet u kojemu su nekada živjeli.

Metoda terenskoga istraživanja bila je najvažnija odrednica jer bez takva metodološkoga pristupa matrica po kojoj funkcionira sustav rada bila bi neodrživa. Bilo je potrebno izučiti mjesto stanovanja i biografske podatke ispitanika i ispitanica, tj. poznavati njihove životne interese i nekadašnja zanimanja kako bi se razvila strategija za kvalitetno istraživanje. Ljudima u ribarskim selima i na stonskome području tradicija je neodvojiv dio života, ono što je utkano u njihov identitet i ono što ih čini ljudima kakvi su danas. Bez toga doprinosa bilo bi vrlo teško koncipirati rad čija je glavna okosnica dinamika međuljudske povezanosti u mreži kulturne baštine.

2.3. Ciljevi

Cilj je rada prikazati bogatu tradicijsku kulturu bročanskoga i stonskoga kraja koja je vidljiva u usmenoknjiževnim primjerima iz naroda i običajima povezanim s njima, koji se prenose s koljena na koljeno održavajući sponu s prošlošću i nasljeđem predaka. Također, važna je komponenta i očuvanje običaja koji se, unatoč osuvremenjivanju, još uvijek nisu posve izgubili. Mlađi naraštaji trude se, uza sve znanje i tehnologiju, proniknuti u drukčiji život svojih roditelja i djedova i baka koji nisu imali raspoloživa sredstva današnjice, a uspjeli su sačuvati ono što potomci baštine danas.

2.4. Hipoteze

Istraživanje je utemeljeno na trima hipotezama.

Tradicijska kultura i usmena književnost bročansko-stonskoga kraja pronašle su uporište u održavanju običaja, obreda i rituala naroda; svakodnevnica puka obilježena je crkveno-pučkom tradicijom, odnosno svetkovinama i festama na određene blagdane i specifičnim ritualima koji se povodom njih i odvijaju, te tradicionalnim aktivnostima poput ribanja koji su simbol malenih ribarskih sela kao što su Broce.

Običaji bročanskoga i stonskoga kraja očuvani su na tome području i njihova se ostavština, unatoč međugeneracijskomu jazu, i danas prenosi te ostaje slična i vjerna naslijeđenoj tradiciji, što se može dokazati primjerima koji su zapisani u prošlosti i događajima koji se odvijaju u sadašnjosti, a koji se reflektiraju u svakodnevicu, vjerovanjima i usmenoknjiževnim primjerima. Postoje dijelovi nekih običaja, kao i čitavi običaji, koji su se ipak izgubili zbog protoka vremena i velikih društvenih promjena.

Bročanski i stonski korpus tradicijske kulture i vjerovanja te usmena književnost toga kraja uključena je u hrvatsku tradicijsku baštinu, čemu svjedoče brojni primjeri običaja i rituala. Broce i Ston neodvojivi su dio kulturne baštine zbog povijesno-geografskoga faktora koji ih spaja i objedinjuje u isti tradicijski krug unatoč pojedinim diferencijacijama koje su karakteristične za svako selo, zaselak i mjesto.

3. TEORIJSKI OKVIR

3.1. Usmena književnost

Usmena književnost obuhvaća priče, lirsku i epsku poeziju, dramu, retoričke oblike, poslovice, zagonetke i slične vrste. Takvu klasifikaciju obradio je Marko Dragić koji piše kako je usmena književnost „najstarija i najdugotrajnija vrsta književnosti“ i „tradicija pisane književnosti“ te se osvrnuo na razdoblja u kojima se ona započela valorizirati, poput renesanse gdje je čovjek u središtu svega. *Narodna književnost* naziv je koji datira od vremena u kojemu stvara Michel de Montaigne koji je bio fasciniran narodnom književnošću. Pisci su sve češće uvrštavali usmenoknjiževne oblike u svoja djela. Herder je u 18. stoljeću (1778.) objavio svoje djelo *Volkslieder*, što bi značilo *Narodne pjesme*. Pojavila se želja za skupljanjem, sortiranjem te za istraživanjem usmene književnosti, pa se u Herderovu djelu nalazi Goetheov prijevod *Hasanaginice* i tri pjesme Andrije Kačića Miošića iz djela *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Dragić spominje članak *Folklor* Romana Jakobsona i Petra Bogatyreva, autora koji su za razlikovni kriterij usmene i pisane književnosti uzeli „postojanje folklor“. Dragić navodi kako je tradicijska kultura, po brojnim izvorima, jedina ostavština Hrvata iz „prapostojbine“, što se očituje u današnjim očuvanim zapisima. Usmena književnost u 20. stoljeću nazivala se seljačkom književnošću po utjecaju braće Radić i njihove Seljačke stranke, a upotrebljavaju se i nazivi poput tradicionalne ili folklorne književnosti, dok je u Hrvatskoj do devedesetih godina prošloga stoljeća bio uvriježen naziv – narodna književnost. Prema Dragiću, usmena se književnost proučava monogenetski i poligenetski, a srodne su i usko vezane znanosti uz njezino izučavanje etnologija, antropologija, sociologija, psihologija, povijest, lingvistika...² Botica u najnovijoj povijesti hrvatske usmene književnosti ukazuje na povezanost i dinamiku ispreplitanja usmene i pisane književnosti.³

3.2. Upotreba naziva *kultura*

Naziv kulture ne iziskuje jednoznačnu, općepoznatu i čvrstu tvrdnju, poglavito u postmodernističkome pogledu na kulturu. Postmodernistička obilježja uključuju pitanja objektivnosti, poliperspektivnost, višeslojnost, pluralistička viđenja stvarnosti, relativizam, fragmentarnost te izbjegavanje čvrstih i dosljednih uporišta.⁴

² Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2008., str. 11-12.

³ Stipe Botica (pr.), *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 13.

⁴ Ivana Odža, *Žena u usmenoj književnosti i tradicijskoj kulturi Dalmatinske zagore od Fortisa do današnjih dana*, doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2016., str. 73-74.

Teorije koje su elementarne za poznavanje moderne antropologije uključuju proučavanje kulture, bilo da je riječ o njezinoj definiciji, kompleksnim kulturnim procesima koji su u stalnim mijenama ili utvrđivanju činjenica – postoje sporovi oko kompleksnih naziva kao što su kultura ili društvo, stoga je vrlo teško utvrditi jedinstvenu definiciju kulture. Kritizirane su studije antropologa Edwarda Tylora jer je naveo da postoje obrasci kulture koji su bliski i poznati ljudima bez obzira na prostornu ili vremensku udaljenost. Njegova teza temelji se na univerzalnoj misli čovjeka; opći misaoni procesi akumuliraju kulturne čimbenike poput vjerovanja, mitologije, obreda, običaja ili morala.⁵

Dihotomija „visoke“ i „pučke“ kulture nosi posebne značajke za obje kategorije. „Pučka“ kultura postoji kao općenarodni ekvivalent „visokoj“ kulturi prije nego što je njezin antipod, razlika među dvije kulture je simplificirani izražaj pučke kulture čime se zahtijeva stil prilagođen većem broju ljudi. Ona se ne umanjuje u odnosu na visoku kulturu te se cijeni autentičnost i izvornost njezine (sve)obuhvatnosti. Antipod visokoj kulturi prije će biti masovna kultura kojoj se ne pridaje važnost radi potrošačke ideologije kojom je sposobna okovati društvo; stvaranje je proces gdje sudjeluju ljudi iz svih društvenih slojeva i oblikuju pučku kulturu, dok je u slučaju masovne kulture konzumiraju ne promišljajući da su pasivni recipijenti njezina štetnog efekta.⁶

Emile Durkheim smatrao je kako sjedilački način života potiče potrebu za isticanjem i napretkom, poglavito nastankom gradova u kojima se međusobna korelacija pojedinaca zasnivala na podjeli rada. Prema njegovoj teoriji, u gradovima postoji izražena želja za uspjehom nakon afirmacije rada pojedinca i razvija se kompetitivnost koja pridonosi diferencijaciji društva na društvene skupine.⁷ Durkheim rabi termin „primitivni klasifikacijski sustavi“ kako bi postavio temelje za razvoj svake kulture, smatrajući kako kultura u sebi nosi društvena počela. Zanimljiva je njegova dioba na mehaničku i organsku solidarnost u kojima se ogleda razina njegova termina kolektivne svijesti; predindustrijska društva obilježena su mehaničkom solidarnošću jer su ljudske djelatnosti utemeljene na sličnostima i podjela rada nije toliko izražena. Nakon industrijalizacije, kolektivna se svijest smanjuje i podjela rada postaje očiglednim primjerom organske solidarnosti, karakteristične za specijaliziranu podjelu rada.⁸

Prema marksističkim tezama, ideologija vladajuće klase uvjetuje kulturu u kapitalističkim društvima, poput razlike u visokim i nižim društvenim slojevima u kojima svatko gaji različite afinitete prema kulturnim definicijama – za jednu klasu umjetnost predstavlja jednu sferu, a za drugu klasu nešto potpuno suprotno. Neki su od marksista, poput Bergera ili Goldmanna, pokušali primjerima slikarskih

⁵ Jerry D. Moore, *Uvod u antropologiju – teorije i teoretičari kulture*, Zagreb, 2002., str. 27.

⁶ Michael Haralambos, Martin Holborn, *Sociologija: Teme i perspektive*, Golden marketing Zagreb, 2002., str. 884-885.

⁷ Jerry D. Moore, *Uvod u antropologiju – teorije i teoretičari kulture*, Zagreb, 2002., str. 76-77.

⁸ Michael Haralambos, Martin Holborn, *Sociologija: Teme i perspektive*, Golden marketing Zagreb, 2002., str. 886-887.

tehnika ili književnim djelima objasniti kako su više klase diktirale kulturu, unatoč pojedincima koji su se ponekad uspjeli izdignuti iz postavljenih kalupa (Rembrandt, Racine, Pascal).⁹

Macdonald promatra kulturu koja je raspršena u tri pravca – visoku kulturu, pučku umjetnost i masovnu kulturu. Dok mu je masovna kultura „bezvrijedna“ i prijeti slabljenjem visoke kulture, pučku umjetnost veže s predindustrijskim društvima i promatra je kao autentičan izraz naroda. U visoku je kulturu uvrstio i avangardu, Jamesa Joycea ili Picassa.¹⁰

Prijelaz iz modernih u postmoderna društva opisivali su autori poput Crooka, Pakulskog i Watersa; specijalizacijom zanimanja i interesa (glazbenici, skladatelji, slikari) ljudi su u kulturnom smislu postajali izdvojeni, radilo se o pojedincima koji su na određenim mjestima prakticirali svoje kulturne vještine, a to su vrlo često bile gradske sredine pogodne za otvaranje kazališta, organiziranje koncerata, izložbi i sl. Tako se kultura podijelila na visoku i pučku kulturu (specijaliziranu ili namijenjenu za obične ljude) iako se u avangardi pretendiralo da se poništi ta granica i da se svakodnevne tvorevine uvrste u kontekst visoke umjetnosti.¹¹

Povjesničar Peter Burke u svojoj knjizi *Junaci, nitkovi i lude* opisuje običaje i obrede europske kulture u predindustrijskom razdoblju (1500. – 1800.).¹² U epohi romantizma, potkraj 18. stoljeća i početkom 19. stoljeća, počinje zanimanje za narod i kulturu naroda koja se najviše širila u prenošenju tradicionalnih priča među pukom. Prvi poznati pojam narodnih pjesama koje je krajem 18. stoljeća sakupio njemački intelektualac Herder naziva se *Volkslieder*, dok je engleski termin *folklore* utemeljen 1846. godine.¹³ Raznorazne pučke priče, bajke, praznovjerja, pjesme i svetkovine potaknule su brojne putnike i intelektualce da utvrde njihov „narodni duh“, zbog čega Herder odlučuje odijeliti narodnu kulturu (*Kultur des Volkes*) od učene kulture. Osim njega, istraživanjem narodnih kultura bavila su se i braća Grimm i brojni drugi istraživači i znanstvenici, kao i jedan poznati putnik koji je zašao i na dalmatinsko područje – Alberto Fortis. Fortis, opat iz Italije, proučavao je Morlake i njihovu narodnu kulturu.¹⁴

Burke zanimanje za različite oblike umjetnosti u narodnoj kulturi naziva „otkrićem naroda“.¹⁵ Odlike romantizma dovode nacionalnu svijest (domoljublje) u fokus javnosti pa se vrlo često zanimanje za tradicijsku književnost dovodi u vezu s nacionalnim određenjem. S jedne strane, postojale su zemlje poput Engleske i Francuske koje su već bile nacionalno definirane, a s druge strane, postojale su nacionalno neostvarene zemlje, poput tadašnje Škotske gdje narodna kultura poprima veće razmjere

⁹ Isto, str. 890-895.

¹⁰ Isto, str. 902-904.

¹¹ Isto, str. 924.

¹² Peter Burke, *Junaci, nitkovi i lude – narodna kultura predindustrijske Evrope*, pr. Borko Auguštin i Dunja Rihtman-Auguštin, Školska knjiga, Zagreb, 1991., str. 11.

¹³ Isto, str. 18.

¹⁴ Isto, str. 21.

¹⁵ Peter Burke, *Što je kulturalna povijest?*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2006., str. 28.

popularnosti zahvaljujući Walteru Scottu i njegovu djelu *Minstrelsofthe Scottish Border*, koje uključuje spise škotskih balada.¹⁶

Narodna kultura obavijena tradicijskim običajima i obredima običnih, svakodnevnih ljudi gubila je svoje uporište u razvijenim, ali i u manje razvijenim zemljama. Upravo je nestajanje narodnih pjesama uvjetovalo borbu za očuvanje istih, pa su nerijetko pjesnici kao čuvari baštine izdavali prigodne stihove. Burke s povjesničarskog gledišta napominje kako je pjesnički subjektivitet ponekad loše rasuđivao u izdavačkim djelatnostima i za primjer daje poznatu problematiku plagiranja *Ossiana*. Autentičnost poema, pjesama i epova iz kulture jednog naroda (poput pjesama o Kraljeviću Marku Vuka Karadžića ili knjiga braće Grimm) dovodi se u pitanje zbog prijevoda, dodataka, asimiliranja specifičnih modernih elemenata ili ispravaka originalnog teksta.¹⁷

Burke navodi tri teze o narodnoj kulturi čije postulate donose braća Grimm, Herder i ostatak istraživača sličnog razmišljanja. Prva je govorila o „izvornosti“ narodne kulture i pretpovijesnom dobu kada su se tradicije profilirale u usmenu predaju, druga o „kolektivnom stvaralaštvu“, kovanici braće Grimm, koja se referira na pijedestalo shvaćanje kolektiviteta koje je donijelo tradiciju europskoj narodnoj kulturi uz zanemarivanje uzdizanja pojedinca (Burke opovrgava tu teoriju vezanu uz individualno stvaralaštvo) te treću tezu koju nazivaju „čistoćom narodne duše“, gdje duša tradicije biva dulje očuvanom ako zamisle narod koji ne mijenja svoje običaje i rituale.¹⁸ Ako se izučavaju Kroeberovi radovi, vidljive su distinkcije što ih postavlja između društva i kulture koju promatra kao niz obrazaca i naučenih formulacija u nekoj zajednici, odnosno u nekom društvu u kojem postoje etablirane vrijednosti bez obzira na individue koje ga čine.¹⁹ Razlike između sela i grada ili između „učenih“ i „narodnih“ kultura tematiziraju mnogobrojni znanstvenici poput Spencera, Durkheima, Redfielda, Parsonsa, Morgana, Mendras, Kayser i dr. Proučavanje znanstvenika nije istovjetno u svakoj kategoriji; neki su promatrali društva kao statične cjeline proučavane „izvana“, a kasnije se pristup promijenio kada su se društva počela izučavati „iznutra“.²⁰

¹⁶ Isto, str. 24-25.

¹⁷ Peter Burke, *Junaci, nitkovi i lude – narodna kultura predindustrijske Evrope*, pr. Borko Auguštin i Dunja Rihtman-Auguštin, Školska knjiga, Zagreb, 1991., str. 27-28.

¹⁸ Isto, str. 30-31.

¹⁹ Jerry D. Moore, *Uvod u antropologiju – teorije i teoretičari kulture*, Zagreb, 2002., str. 96-97.

²⁰ Dušica Seferagić, *Selo između tradicionalne i virtualne zajednice*, zbornik *Selo: izbor ili usud*, ur. Dušica Seferagić, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2002., str. 12.

3.3. Tradicija

Pojam tradicije dolazi od latinske riječi *traditio, tradere*, što označava usmenu predaju, poredak, ustaljena pravila ponašanja.²¹ Na mrežnim stranicama Hrvatske enciklopedije tradicija je navedena kao „iskustva i kulturne tečevine (običaji, vjerovanja, norme, vrijednote i dr.) neke zajednice prenošeni – usmeno, pismeno ili primjenom – iz naraštaja u naraštaj; predaja“, a naziv dolazi iz latinske riječi *traditio* (predaja, predavanje).²²

Požarić donosi nekoliko definicija tradicije domaćih i stranih autora, parafrizirajući i citirajući njihove tvrdnje; Glassiejevu konstataciju o tradiciji kao „vremenskom konceptu isprepletenom s prošlošću, budućnošću, poviješću“ i o stalnoj mijeni tradicije koja se mora promijeniti kako bi prešla u „kontinuitet“. Osvrće se na Giddensa koji je utvrdio tradiciju koja se mijenja i koja se kao takva može razvijati ili propasti. Citira Jasnu Čapo-Žmegač koja tradicije naziva „važnim obilježjima kulture“ i spominje proces tradiranja ili prenošenja kulture na nove generacije, gdje se pomoću tog prenošenja može ustanoviti kontinuitet kulture, jer i tradiciju i kulturu stvaraju ljudi, one nisu genetski urođene komponente. Tradicija može imati različita značenja; označavati čitavu kulturu, ali i biti u korespondenciji s običajima, narodnom književnošću, ritualima i vjerovanjima, što je uži dio kulture. Tada se termin tradicije može zamijeniti terminom *folklor*. Donosi navode Bena-Amosa koji utvrđuje kako su pojmovi tradicije mnogostruki i kako ne postoji točno određenje pojma jer se ona neprestano „ažurira“.²³

Godine 1948. F. R. Leavis piše knjigu *The Great Tradition*,²⁴ a Peter Burke upotrebljava Leavisovu tvorenicu „velike tradicije“ i za polazište uzima „klasičnu“ povijest kulture od 1800. do 1950. te kao primjere navodi djela poput *Kultura Renesanse u Italiji* Jacoba Burckhardta i *Jesen Srednjeg vijeka* Johna Huizinge, a obojica su bili jedni od najimpresivnijih povjesničara kulture toga doba.²⁵

Burke kritizira teorije „velikih tradicija“ i „malih tradicija“ koje je razradio Robert Redfield. Prema Redfieldovoj tezi postojanje kulturne hijerarhije podijeljeno je na kulturu škola i hramova kao „obrazovane manjine“ („velika tradicija“) i ostale kulture seoskih zajednica („mala tradicija“). Segment predindustrijske Europe koji obuhvaća Burkeovo istraživanje oslanja se na „veliku tradiciju“,

²¹ Ivan Šestan, *Tradicijски zanati: O problemima etnološkog definiranja „jasnog pojma“*, Etnološka istraživanja, Etnografski muzej, Zagreb, 2006., str. 112-113.

²² Tradicija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 26. 2. 2023. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61966>.

²³ Tena Vionea-Požarić, *Predstavljanje tradicije u školskim knjižnicama u Zagrebu*, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2015./2016., str. 8-10.

²⁴ Peter Burke, *Što je kulturalna povijest?*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2006., str. 28.

²⁵ Isto, str. 17-18.

ali iza institucionaliziranosti sveučilišta i klasičnih filozofskih i znanstvenih polazišta krije se čar narodnih pjesama, živopisnog života puka i njihove proslave lokalnih običaja.²⁶

„Mala tradicija“ i „velika tradicija“ mogu se podijeliti na neformalnu tradiciju koja ne isključuje nijednog pojedinca i na formalnu u koju je ulaz otvoren samo za pojedine članove zajednice. Dok je puk u „maloj tradiciji“ sudjelovao samo u njezinu stvaranju, pripadnici „velike tradicije“ mogli su participirati na više načina. Burke upućuje kritiku Redfieldovu statičnom sistemu zbog ljudi iz „velike tradicije“ kojima je narodna kultura naznačena kao sekundarna, pogotovo zato što se narodna kultura ne može sortirati samo u jedan kalup.²⁷

Interakcije između „male tradicije“ i „velike tradicije“ koje je ustanovio Robert Redfield Burke proširuje trećim dodatkom – posrednicima, ljudima koji su se nalazili na razmeđu tih dviju tradicija („kultura pučke knjižnice“) i koji su bili napola pismeni.²⁸

Seljaci su bili vezani uz tradiciju jer im je pružala osjećaj sigurnosti u prevrtljivom i teškom svijetu; narodne usmene predaje prožete hrabrim ratnicima, junacima i svecima koji su bili toliko različiti od njihova svijeta predstavljali su čuvare kojima bi često bila nadodana natprirodna obilježja, a njihov polaritet bile su vještice ili Turci kao simbol zla koje je trebalo mrziti – tuđinci i stranci na koje su se svaljivale nepravilnosti unutar strukture zajednice.²⁹

„Malom tradicijom“ u hrvatskom se kontekstu bavio Antun Radić koji taj pojam naziva narodnom, odnosno seljačkom kulturom. Predojević je naznačio kako Radić u svom djelu *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* piše o ustanovljenju etnologije, u čijem bi centru proučavanja bio narod, tj. narodna kultura. Također, napisana je dihotomija kulture hrvatskog naroda, od kojih jedna sastavnica uključuje narod ili seljake, a druge one koji to nisu („gospoda“). Autentičnost pronalazi isključivo u seljačkoj kulturi, a Predojević napominje kako je njegova narodna ili seljačka kultura zapravo današnja tradicijska kultura.³⁰

²⁶ Peter Burke, *Junaci, nitkovi i lude – narodna kultura preindustrijske Evrope*, pr. Borko Augustin i Dunja Rihtman-Augustin, Školska knjiga, Zagreb, 1991., str. 32-33.

²⁷ Isto, str. 36.

²⁸ Isto, str. 61-62.

²⁹ Isto, str. 144.

³⁰ Željko Predojević, *Uloga hrvatske usmene književnosti u oblikovanju kulturnoga identiteta Južne Baranje*, doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2017., str. 10-11.

3.3.1. Tradicijska kultura

Vesna Čulinović-Konstantinović kaže kako se „pod pojmom tradicijska kultura podrazumijevaju kompleksni procesi u kulturi sela, podložni civilizacijskim utjecajima, čiji nosioci, prvenstveno seljaci, održavaju dio starih običajnih ponašanja.“³¹

Ivana Odža uočava kako se pojmovi kulture i tradicijske kulture često ne mogu odijeliti: „Nije u potpunosti moguće razgraničiti pojmove kulture i tradicijske kulture, budući da je zapravo riječ o istovjetnom pojmu – o kulturi, za koji vrijede jedinstvena pravila otvorenosti i dinamike, koja će se, kada govorimo o tradicijskoj kulturi, događati nešto sporije, ali će se ipak događati, osobito uzmemo li u obzir činjenicu da vanjsko, očekivano često ne odgovara unutarnjem, realiziranom, da je vanjsko samo prividno čvrsto, okamenjeno, a da se promjene iznutra neprestano odvijaju (...)“.³²

Stipe Botica određuje hrvatsku tradicijsku kulturu:

„Zato mi je ovdje odmah ukratko odrediti značenje sintagme hrvatska tradicijska kultura. To su sva materijalna, duhovna i socijalna kulturna dobra, nastala na području Hrvata, koje stvara, obdržava i prenosi tradicija. Kao što su odredili kulturni antropolozi (od Tylora do Clauda Levy-Straussa), ovaj se kompleksni pojam određuje kao složena cjelina koja uključuje znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, pravo, običaj i sve druge vještine i navike koje je čovjek stekao kao član društva. Relevantna su sva ona dobra, od trenutka stvaranja hrvatskog etnikuma i tijekom povijesnog trajanja, kao duhovni posjedi zajednice, odabrani kao vrjedniji i značajniji za duhovni razvoj. Znak su civilizacijskog napretka koji se posebice očituje u religiji, umjetnosti, znanosti, općem pogledu na život. To je, dakle, sve ono po čemu se jednom posebnom narodu daje njegovo vlastito mjesto u svijetu što ga stekao na temelju rada odličnika svoga duha.“³³

Prema Marku Dragiću najstariji tekstovi i zapisi o Hrvatima datiraju iz doba Konstantina II. Porfirogeneta i njegova djela *De administrando imperio* iz 949. godine te oni iz *Ljetopisa popa Dukljanina* u 12. stoljeću. Stručnjaci u domeni povijesti književnosti spominju kako je Petar Hektorović, autor epskog spjeva *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, prvi hrvatski folklorist. U svom je spomenutom djelu koristio izvorne zapisa u koje je uvrstio usmenoknjiževne primjere. Nakon toga uslijedili su *Razgovori ugodni naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miošića, djelo koje se odlikuje pričama i pjesmama. Alberto Fortis u svom je djelu *Put po Dalmaciji* opisivao putovanje po Dalmaciji. Značajno je ime Đura Ferića Gvozdenice, Dubrovčanina čiji se zapisi nalaze u zbirci *Popievke Slovinske*. Njegov

³¹ Vesna Čulinović-Konstantinović, *Procesi promjena u tradicijskoj kulturi*, Ethnologica Dalmatica, Vol. 13., Split, 2004., str. 141.

³² Ivana Odža, *Žena u usmenoj književnosti i tradicijskoj kulturi Dalmatinske zagore od Fortisa do današnjih dana*, doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2016., str. 73-74.

³³ Stipe Botica, *Marulićeva Judita i hrvatska tradicijska kultura*, Colloquia Maruliana..., vol. 9, br., 2000., str. 266.

je nasljednik Marko Bruerović vjerojatno zapisao jednu pjesmu (*Sidila moma kraj mora*). Dragić ističe razdoblje narodnog preporoda i romantizma kao doba kada vlada interes za skupljanjem, proučavanjem i istraživanjem hrvatske tradicijske kulture, a posebnu je ulogu odigrao Maksimilijan Vrhovac, zagrebački biskup, sa svojom *Okružnicom* iz 1813. godine. *Osnova za sabiranje građe o narodnom životu* Antuna Radića Dragić naziva „paradigmatskim djelom“ iz 1903. godine. Na važnost narodne kulture upućivala su brojna hrvatska slavna imena poput Šenoe, Matoša, Andrića, Šimića, ali hrvatsku usmenu književnost, kao i srpsku i bošnjačku, valorizirali su i europski pisci poput Lamartinea, Scotta, Goethea, braće Grimm, Puškina... Pisana književnost bila je inferiornija u odnosu na usmenu književnost do Drugog svjetskog rata, a u pedesetim godinama prošlog stoljeća dolazi do njezine „stagnacije“.³⁴

Uzroke za to Dragić pronalazi u tadašnjoj represivnoj vlasti i „potrošačkom mentalitetu života“. Također, upućuje na pogrešnu stavku kako su se samo ljudi na selima bavili usmenom književnošću i tradicijskom kulturom; ljudi su se podjednako zaintrigirali za tu tematiku, kako oni u ruralnim, tako i oni u urbanim sredinama. Krajem 20. stoljeća počinje revitalizacija hrvatske tradicijske kulture kojom se bave i strani filolozi, antropolozi, etnolozi, a važan je čimbenik i razvoj turizma jer se i turisti zanimaju za tradicijsku kulturu države koju su posjetili. Dragić zaključuje kako, nažalost, postoji puno rukopisne građe i zapisa koji nisu otkriveni, sačuvani niti proučavani, stoga je hrvatska tradicijska kultura, unatoč naporima i procvatu, i dalje neistražena sfera.³⁵

3.4. Identitet

Riječ identitet, preuzeta iz latinskog jezika, jedna je od termina koji bi označavali istovjetnost, odnosno znak jednakosti u individualnom smislu (skup obilježja jednog čovjeka kao individualca), ali i u kolektivnom smislu (kolektivni identitet kao skup obilježja neke zajednice). Osjećaj kolektivnog identiteta vrlo je važan za organiziranost i sredenost zajednice (kulturne, etničke, nacionalne i sl.), poglavito u stvaranju kolektivnog sjećanja određene zajednice kao reminiscencija prošlih vremena gdje su priče utkane u tradiciju gradnje identiteta. Unutar zajednice identitet se gradi na dva načina; pronalaskom zajedničkih karakteristika kako bi svi koji pripadaju određenoj zajednici pronašli sličnosti, te postavljanjem i isticanjem razlika s ljudima iz neke druge zajednice zbog specifičnih značajki koje ga definiraju. Kako su zajednice „hijerarhijski“ postrojene jedne prema drugima, nastaje interes za njihov etnički identitet, etnicitet – istraživanje o etnicitetu određenih zajednica oblikuje etnološka i kulturnoantropološka praksa koja razvija različite koncepte i teorije o takvoj tematici, s obzirom na povijesni kontekst, ideološka previranja i sl. Etnicitet, vezan uz etnos (narod) promatrao se

³⁴ Marko Dragić, *Hrvatska tradicijska kultura i književnost u periodici i monografijama od romantizma do naših dana*, Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, vol. 2, 2007., str. 182-184.

³⁵ Isto, str. 202-203.

kao „prirodna i dugotrajna kategorija“ koje ima čvrsto uporište u tradiciji neke zajednice i njezinim korijenima. Tu se ostavlja prostor za subjektivnost pri pitanju poimanja etničkog identiteta, gdje postaje najvažnija „lojalnost i pripadnost“ određenoj zajednici.³⁶

Grbić navodi kako su etnos i etnicitet riječi različita značenja koje se kod nekih autora pojavljuju u istom kontekstu, međutim, ona je pojam etniciteta opisala kao stanje privrženosti i odanosti određenoj etničkoj grupi, dok je etnos „proces koji uvažava etničku grupu“.³⁷

Neminovno je spomenuti pojam kulture i njezine brojne definicije i modifikacije – kultura se mijenja i uči, a to omogućavaju stariji posrednici kulture koji prenose tradiciju mlađim naraštajima, tradiciju koja opstaje kao kulturno nasljeđe zajednice i stvara kulturni identitet. S druge strane, etnički identitet promatra se u okvirima zajednice zbog biološke determiniranosti ili nekih drugih specifičnih obilježja. Postoje simboli kao dio etničkoga i kulturnoga identiteta koji ih združuju iako su u pitanju dvije različite sintagme. Simboli se, kao kulturna obilježja, prepoznaju u zajednicama, ali isto tako ih diferenciraju od nekih drugih zajednica i društava. Oni mogu biti „elementi kulturne prakse“ poput običaja, jezika, osobnih imena, odjeće, plesa i sl.³⁸ Etnički identitet razlikuje se od kulturnog identiteta po tome što nije produkt kulturne tradicije i temelji se na zajedničkoj povezanosti u strukturi zajednice prema biološkim ili nekim drugim obilježjima, dok je kulturni identitet utemeljen na tradiciji koja uključuje „kolektivno iskustvo grupe“.³⁹ Kulturna tradicija također je jedan od pojmova o kojem govori Čapo Žmegač: „No, kulturna tradicija je i forma koju, jednom kad je dostigla savršenstvo, nitko ne zna promijeniti na bolje. Ona se tada ponavlja u svojoj savršenoj formi, ali kad nestane ono što ju je rodilo, što joj je život držalo, ona postaje kao kameni kip – čvrstom, stalnom i mrtvom, nerazumljivom i pomalo se gubi. Kulturna tradicija je dinamičan proces zbog naroda koji je treba prihvaćati kao takvu, a ne ju fiksirati i napraviti posve statičnom jer su tradicija i mijena dvije strane istog novčića – bez jedne nema druge i obrnuto.“⁴⁰

³⁶ Jadranka Grbić, *Mnogostruki identitet: Primjer Hrvata u Mađarskoj*, Studia ethnologica Croatica vol. 6., Zagreb, 1994., str. 119-120.

³⁷ Jadranka Grbić, *Etnicitet i razvoj. Ogled o etničkome identitetu i društvenome razvoju*, Etnološka tribina 16, Zagreb, 1993., str. 68.

³⁸ Jadranka Grbić, *Mnogostruki identitet: Primjer Hrvata u Mađarskoj*, Studia ethnologica Croatica vol. 6., Zagreb, 1994., str. 121-122.

³⁹ Jadranka Grbić, *Etnicitet i razvoj. Ogled o etničkome identitetu i društvenome razvoju*, Etnološka tribina 16, Zagreb, 1993., str. 66.

⁴⁰ Jasna Čapo Žmegač, *Antun Radić i suvremena etnološka istraživanja*, Narodna umjetnost 34/2, Zagreb, 1997., str. 29-30.

3.5. Selo

Selo i seoska zajednica promjenjive su varijable zahvaljujući tranzicijama u društvu na lokalnoj, ali i državnoj i globalnoj razini, poglavito u doba tehnološkog napretka. Virtualni svijet prožima današnje sfere društva i zahtijeva užurbane prilagodbe u svakoj sredini. Međutim, usporenost sela biva antipodom užurbanosti i stresa i samim time teže je priključiti se modernom izričaju tehnološki zahtjevnog vremena; ako seoska zajednica odbija prilagodbu, postaje izolirana od umreženog svijeta.⁴¹

Dušica Seferagić selo smatra prenositeljem između modernog i tradicionalnog vremena, jer postoje impulsi (posebno u tendencijama mladih ljudi) da seoska zajednica infiltrira zapadnjački način života, ali i za njegovanjem tradicije i netaknute prirode. Takva kontradikcija postaje temeljna tijekom istraživanja sela, gdje se znaju primijetiti (ponekad suptilne, ponekad očite) krajnosti. Analitičari radi očuvanja koncepcije kulture sela teže da selo pruži otpor virtualnom preuzimanju svijeta, ali to nije dobra opcija radi ekskluziviteta seoske zajednice, dok su neki skloni proučavati selo kao sklop čimbenika koji se moraju pretvoriti u gradske zone. Neki stručnjaci smatraju kako selo djeluje kao lijek za frustracije uzrokovane svakodnevnim borbama u gradu i promatraju ga kao eskapističku oazu.⁴²

Iako selu nedostaje kulturnog sadržaja, pogotovo ako se usredotočimo na hrvatska sela, moguće je ostvariti kontakt sa svijetom i iskoristiti blagodati medija poput Interneta i tehnoloških uređaja kao što su računala. Unatoč deruralizaciji kao neminovnom procesu, što zbog razlike prema gradskom načinu života, a što zbog nepodudaranja u seoskim odnosima, selo se može „retradicionalizirati“ zalaganjem zajednice koja polagano usvaja obrise današnjeg virtualnog svijeta, ali ujedno čuva svoj identitet. Proces tranzicije sela donosi reprivatizaciju, odnosno održavanje privatnih kuća i gospodarstava koji doprinose razvoju sela. Na taj način osobe koje žive na selu mogu koordinirati poljoprivredu skupa s ostalim aktivnostima i tako doprinijeti napretku sela, no onda se stvara polaritet sa starijim ljudima koji svoje djelatnosti i dalje obavljaju na pasivan i pomalo zastarjeli način. Ljudima koji spajaju moderne strukture s njihovim seoskim zanimanjem trebalo bi omogućiti daljnji rad, čime se oplemenjuje i sama tradicija sela, ali bez adekvatnog poticanja ruralizacije koju treba potaknuti državna vlast teško se opredijeliti za takvu vrstu života. Mladi ljudi odlaze u gradove, ali i oni koji ostaju često su povezani s gradskim sadržajima jer putuju u gradove – posao, zabava, kupovanje, birokracija i sl.⁴³

Sela i ljudi iz seoskih zajednica gube svoju autentičnost jer su prisiljeni tražiti uspjeh izvan svoje zone „autarkičnosti“ i izdvojenosti; „neautentičnost“ sela uzrokovana vanjskim podražajima mora

⁴¹ Dušica Seferagić, *Selo između tradicionalne i virtualne zajednice*, zbornik *Selo: izbor ili usud*, ur. Dušica Seferagić, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2002., str. 12-13.

⁴² Isto, str. 14.

⁴³ Isto, str. 17-18.

postati rastočena verzija njihove samodovoljnosti nužna za prilagodbu u modernom dobu.⁴⁴ Tradicijska kultura može se postaviti u medijalnu dinamiku između lokalnog i nacionalnog funkcioniranja, tj. kao regionalna središnjica koja može biti prikazana oazom sretnog i zadovoljnog života koji uzima najbolje od dvije varijante – seoskog, odnosno tradicionalnog načina života i onog globalnog, svjetski umreženog pristupa. Jedno korespondira s drugim ako se lokalizacija, odnosno regionalizacija, promatra kao sastavnica šireg mozaika globalizacije, ali uz očuvanje autarkičnosti.⁴⁵

S obzirom na zatvorenost ljudi u seoskoj zajednici, potrebno je pokazati razumijevanje za njihove običaje, tradicije, obrede i cjelokupni život. Najvažnija je komunikacija postignuta na svim društvenim razinama, a Cassirer načine komuniciranja postavlja u pojmove „odozgo dolje“, „odozdo gore“ i „horizontalno“.⁴⁶ Takve forme komuniciranja potječu od dijaloga vladajućih prema seljacima, od stručnjaka prema narodu, od urbanog središta, odnosno glavnog grada prema periferiji i selima („odozgo dolje“), od seljaka vladajućima i stručnjacima, od seoskih zajednica do metropole („odozdo gore“) kao i kohiponimski odnosi između čovjeka i čovjeka, seljaka i seljaka, jednog sela i drugog sela („horizontalno“).⁴⁷

Boljitak je seoske zajednice moguć ako osoba koja pokrene aktivnosti u selu zaposli i pokrene starije i mlađe ljude u zajednici nauštrb isključivo svojeg dobitka; taj faktor solidarnosti može doprinijeti zajednici i seljani ga mogu podržati, a u protivnom će se većina okrenuti protiv te osobe i smatrati ga izdvojenim, izoliranim i štetnim („stranim“) slučajem.⁴⁸

Aktere za napredak kulture i okoliša u seoskoj zajednici Seferagić naziva „zaštitarima“. To mogu biti i seljani čiji je zadatak očuvanje kulturne baštine i prirode, kao i revitalizacija povijesnih starina ili održivi razvoj turizma umjesto brzoprofitabilne, ali štetne hvataljke masovnog turizma. Mladi koji ostaju na selu često nemaju druge opcije jer su bezidejni i pasivni pojedinci koji afirmiraju inertnu sredinu sukladnu njihovim plošno buntovničkim fazama, a mladi koji su obrazovaniji i poletniji češće odlaze iz takvih sredina. Meta zanimanja male su grupe pojedinaca koje ostaju na selu, ali pripadaju obrazovanoj grupaciji koja želi promijeniti svijet oko sebe, ali i zadržati prvotnu esenciju koja ih usrećuje. Zanimljiva je dualna karakteristika mladih ljudi koji obitavaju na selu, ali djeluju i u gradu preko poslovnih obveza ili nekog drugog angažmana – oni usvajaju urbanu praksu kada se nalaze na gradskom području, no u selu su skloni tradicionalnom izričaju unatoč dinamičnom obrascu prilagodbe kojoj su izloženi.⁴⁹ I grad i

⁴⁴ Alija Hodžić, *Individualizam i kooperativizam seljaštva – prilog izučavanju kulturnih procesa na selu*, Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnoga razvoja, br. 71-72, 1981., str. 13.

⁴⁵ Konrad Köstlin, *Nova shvaćanja regije i kulture*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 38, br. 2., 2001., str. 34-35.

⁴⁶ Henry R. Cassirer, *Razvoj sela i komunikacijski tokovi*, Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnoga razvoja, br. 71-72, 1981, str. 55.

⁴⁷ Isto, str. 58-59.

⁴⁸ Isto, str. 20-21.

⁴⁹ Isto, str. 23.

selo kao zajednice imaju jednu zajedničku komponentu – podložni su promjenama, poglavito tranziciji i svemu što ona donosi sa sobom. Tehnologija je omogućila brže povezivanje s okolnim svijetom, a u gradu je lakše okupiti ljude istovjetnih ideja ili interesnih sfera na jednom mjestu, i to uz pomagala poput društvenih mreža, tj. interneta. Ipak, i ljudi na selu mogu sudjelovati u oblikovanju neke kulturne ili društvene djelatnosti iako ih nedostatak interesa ponekad obeshrabri za daljnje poteze. U selu ponekad takvi pothvati propadnu jer se okupi mali broj ljudi koji su zainteresirani za neku djelatnost, dok većina starijih ili neobrazovanih stanovnika ostane na margini, uvučeni u svoju verziju svijeta i vremena.⁵⁰

⁵⁰ Dušica Seferagić, *Selo između tradicionalne i virtualne zajednice*, zbornik *Selo: izbor ili usud*, ur. Dušica Seferagić, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2002., str. 29.

4. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA O BROCAMA

4.1. Geografski položaj i važnost Stona u Dubrovačkoj Republici

Prostor Pelješca omeđen je sa sjeveroistočne strane Neretvanskim i Malostonskim zaljevom koji Pelješčani zovu Malo more, a s jugozapadne strane Pelješkim i Mljetskim kanalom koji nazivaju Veliko more. Kopnena granica prostire se od Stona do Malog Stona (1400 metara) i naziva se Stonska prevlaka. Iako se počela prokopavati 1345. godine, s time da su i kasnije Francuzi i Austro-Ugarska planirali prokop provesti u djelo, to se nikada nije dovršilo.⁵¹

Prema riječima Olge Supek-Zupan, Pelješac je oduvijek imao „dva lica: jedno okrenuto moru, pustolovinama, rafiniranosti, inovacijama (to je bio svijet muškaraca), a drugo realnosti zemlje i blaga, težačkog znoja i tradicije (svijet žena)“, kao i razliku u brdskom i primorskom stanovništvu.⁵²

Ime poluotoka Pelješca isprva je bilo Stonski Rt ili rat, odakle dolazi naziv Rćanski, kćetik rćanski te etnici Rćanin i Rćanka. U Dubrovačkoj Republici Ston je dobio latinski naziv Puncta Stagni ili samo Puncta, a u talijanskoj verziji nazivao se Ponta di Stagno ili Ponta. Rt bi označavao šiljak ili vršak, što je sukladno položaju poluotoka Pelješca. Bjelovučić još i navodi kako se 1600. godine pojavljuje ime Pelisac prema najvećem poluočkom brdu (danas sveti Ilija), dok su stanovnici i Orebić nazivali Pelisac, a stanovnici orebičke općine bili su Pelješčani (Pelješćani). Napominje i još jedan naziv – Sabbioncello, za koji se pretpostavlja kako dolazi od riječi *sabbione*, *sabbia*, što je u prijevodu – pijesak. Prema Bjelovučiću, stranci su prolazili lađama i ugledali obale pune pijeska na orebičkoj strani. Jedan zemljovid iz 1764. godine pokazuje kako je na Pelješcu postojala crkva San Bioncello, ali Bjelovučić piše kako je to vjerojatno pogrešno protumačeno i kako ime Sabbioncello nije poznato među narodom. Također, navodi da se pelješki narod nazivao prema svojim općinama. Stonjani su stanovnici općine stonske uz more, Ponikovci općine iz Ponikava, Crnogorci janjinske općine iz Crne Gore, a Rćani i Župljani stanovnici su kunovske općine bez Osobljave. Naziv *župa* (kunovska općina) stavlja se u kontekst davnih i starih naziva poput *Rat*. Onda na završetku postavlja već spomenute Pelješčane kao stanovnike pelješke, odnosno orebičke općine. Ta je klasifikacija postavljena u širem smislu, u užem su se nazivi odnosili na pojedina sela i zaseoke. Pojam *rat* mogao se podijeliti prema najužem kriteriju s obzirom na pojedina geografska područja, poput Tustog Rata ili Gnjilog Rata.⁵³

⁵¹ Ivo Rusković, *Prirodno-geografske osobine poluotoka Pelješca*, Pelješki zbornik, Društva Pelješčana u Zagrebu i Dubrovniku, Zagreb, 1984., str. 31.

⁵² Olga Supek-Zupan, *Kulturne veze Pelješca sa svojim hercegovačkim zaleđem*, Pelješki zbornik, Društvo Pelješčana u Zagrebu, 1980., str. 199.

⁵³ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Povijest poluotoka rata (Pelješca) sa dijelom povijesti Zahumlja (Hercegovine) i Dubrovačke Republike*, Leonova tiskara, Split, 1921., str. 5-6.

Kada su Dubrovčani došli na vlast, oni su željeli naseliti Ston i Pelješac u svrhu njegove protekcije, ali postojali su i vjerski i politički razlozi; forsirali su i naglašavali važnost naseljavanja kako bi slomili otpor pravoslavlja koje je raslo od 1170. godine.⁵⁴ Prema Josipu Lučiću za Pelješac je postojao uvriježeni naziv Stonski rat ili samo Rat, što bi označavalo rt, a u prijevodu Dubrovčana to bi značilo Puncta Stagni (Punta Stamni, Punta Stani) ili samo Punta, Ponta⁵⁵, što je romanizirani naziv za Stonski rat. Na ikavici se Pelješac, prema nazivu brda Sv. Ilija, nazivao Pelisac, a verzija na jekavici jest Pelješac. Najvažnije mjesto na Pelješcu, centar „gospodarskog, političkog, upravnog i crkvenog života“, jest Ston, koji se nazivao Stamnes, Stammum, Stammum, dok su ga notari iz Dubrovnika koji su većinom bili stranog podrijetla bilježili kao Stagnum, Stamum, Stagnus ili Stampus u 13. i 14. stoljeću. Ston se tada nije nalazio gdje se nalazi danas, već je bio lociran na istočnoj strani brda Sv. Mihajla. Imao je i svoju luku Porta de Stagni.⁵⁶

4.2. Nastanak Broca

Šundrica navodi podatke o naseljavanju Broca, tadašnjeg Grčkog pijeska, u Dubrovačkoj Republici; kada se podignuo Veliki zid s kulama i jarkom na Prevlaci, Ston i Pelješac bili su zaštićeni sa strane Neretve i sa strane kopna, međutim, Ston je još uvijek bio nezaštićen sa strane Stonskog kanala, pa su Dubrovčani 1333. godine odlučili poduzeti određene mjere. Postoji dokaz iz 1336. godine, gdje je riječ o izvjesnom Nikoli koji „iz Zadra s dva dobra druga mora stacionirati sa svojom barkom, uz naknadu od šest libara groša, na Grčkom pijesku koji se nalazi na suženju Stonskog kanala pred Stonom“, a upravo se Grčki pijesak poistovjećuje sa selom Broce i smatra se njegovim prethodnim nazivom. Postoje podaci o namjeri da se teritorij Vratnika i Grčkog pijeska podijeli po volji tadašnje vlasti između trideset i više obitelji s triju otoka Astoreje, ali to nikada nije provedeno u djelo jer se nitko nije htio naseliti na tom teritoriju. Godine 1350. knez i Malo vijeće dobili su zadatak da na Grčkom pijesku pronađu čuvare i obitelji iz Italije i Pulje, ali ni to nije funkcioniralo s obzirom na kasniji zahtjev za naseljavanjem deset obitelji koje nisu iz Stona ni s Pelješca. Tražile su se stražarske obitelji, kasnije čak i njih pet, jer nitko nije bio zainteresiran za čuvanje Grčkog pijeska. U zborniku *Liber viridis* iz 1364. godine kao 36. poglavlje navedena je odluka Malog vijeća gdje su propisane dužnosti pet obitelji u pet kuća koje će imati funkciju stražara. Obitelji su imale prava i obveze koje su morale izvršavati, poput držanja straže danju i noću uz odgovarajuće raspodjele i kazne ako netko ne izvrši dužnost ili dobivanja petine svih državnih vinograda i zemalja i par volova uz obveznu sadnju loze i uz regulativu koja dobivanje naslijeđa jamči isključivo muškoj djeci (dok ženska djeca nisu mogla naslijediti zemlju osim

⁵⁴ Nenad Vekarić, *Stanovništvo poluotoka Pelješca (Svezak I.)*, Dubrovnik, 1992., str. 75.

⁵⁵ Luka u Stonu naziva se Ponta.

⁵⁶ Josip Lučić, *Pelješac od dolaska Slavena do potpadanja pod vlast Dubrovačke republike*, Pelješki zbornik, Društvo Pelješčana u Zagrebu, 1980., str. 24.

ako se ne udaju). Položaji su se morali i utvrditi, za što su služile palisade kao prepreke za pristupanje Stonu; Veliko vijeće odlučilo je da se podignu butefredi, drvena braništa, i da se obnovi sve što je propalo. Kako se izuzetno pazilo na zaštitu Stona, postojao je prijedlog za potpuno utvrđenje (jedan izvještaj) o produživanju palisada prema Stonu, s time da bi i s druge strane bilo blato gdje ne bi mogao proći niti konjanik niti pješak. Netko tko bi napao Ston morao bi proći utvrđenja da dođe do zidina „pa bi se potez od Broca do Kneževa kaštela mogao braniti s malim brojem samostrijelaca i topova od svakoga.“⁵⁷

4.2.1. Etimologijska istraživanja naziva *Grčki pijesak, Broce i Vratnik*

Selo Broce nalazi se blizu Stona i spada u stonsku općinu. Zvonimir Bjelovučić piše o nastanku Broca i o imenu Grčki pijesak i Broce, ne objašnjavajući nazive, osim da se i u njegovo doba pijesak na Brocama nazivao „grčki pijesak“: „... godine 1347. namjeravaju Dubrovčani uvesti stražare pred Stonom i to na Grčkom pjesku. Grčki pjesak se zvalo mjesto gdje su Broce, gdje prije nije bilo nikoga. Ovi stražari imali su dužnost, da čuvaju danju i noću stonski kanal, a za to im je nudila dubrov. vlada zemlju od solila do Vratnika, da ju uživaju za svoj račun. Uzalud pozivlju 30 obitelji sa otoka i iz Primorja; niko nije htio doći (...) Istom god 1364. naseliše tu pet obitelji i selo prozvaše u kasnije doba imenom Broce.“⁵⁸ U knjizi *Vodič po Stonu i poluotoku Pelješcu* navodi 1346. godinu kao godinu nastanka Broca, ili kako on kaže, osnutka Brodaca, napominjući njihovu zaštitnu funkciju: „God. 1346. nasele Dubrovčani selo Broce da brane strancima ulaz u Ston. Broce su napredno ribarsko mjesto sa plažom.“⁵⁹ Naziva bročanski krajolik „bajnim brodačkim zalivom opkoljenim borovom šumom, gdje se odražuje zelengora na plavom moru (...) usred brodačkog zaliva bijeli se rodoljubno selo Broce, gdje je plaža i gostiona. S druge je strane Brodaca od Supavla do Stona divna šetnja pod alejom visokih krošnjatih bora.“⁶⁰

Igor Fisković navodi kako je iznad Orebića pronađen novac grčkoga grada Tasosa i kako su na području Janjine otkriveni novci Apolonije i Dirahija, stoga se pretpostavlja kako trgovinski putovi predvođeni Grcima nisu mogli zaobići poluotok Pelješac od 5. stoljeća pr. Kr. do 3. stoljeća pr. Kr., što je vrijeme datacije pronađene vrijednosti.⁶¹ Ostale su brojne priče i legende iz doba Grka i Rimljana, kao *grčko* o zakopanom blagu i o „grčkim brodovima“ koji žele iskopati blago svojih predaka.⁶²

⁵⁷ Zdravko Šundrica, *Stonski rat u XIV. stoljeću (1333. – 1399.)*, Pelješki zbornik, Društvo Pelješčana u Zagrebu, 1980., str. 89-90.

⁵⁸ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Povijest poluotoka rata (Pelješca) sa dijelom povijesti Zahumlja (Hercegovine) i Dubrovačke Republike*, Leonova tiskara, Split, 1921., str. 111-112.

⁵⁹ Zvonimir Bjelovučić, *Vodič po Stonu i poluotoku Pelješcu*, Tisak Štamparija Jadran, Dubrovnik, 1937., str. 6.

⁶⁰ Isto, str. 11.

⁶¹ Igor Fisković, *Kulturno-umjetnička prošlost Pelješskog kanala*, Mogućnosti, Split, 1972., str. 11.

⁶² Olga Supek-Zupan, *Kulturne veze Pelješca sa svojim hercegovačkim zaledem*, Pelješki zbornik, Društvo Pelješčana u Zagrebu, 1980., str. 199.

Bjelovučić je pisao o Pelješcu kao o grčkoj koloniji,⁶³ s tim da je grčka vojska ratovala na poluotoku i da je u Janjini pronađen grčki novac s natpisima Nikandros s jedne i Gorgenos s druge strane.⁶⁴ Grčku je naveo kada je pisao o stonskom knezu Ljudevitu, koji je vladao u Zahumlju i bio pokoran Grcima. Prema Bjelovučiću Dukljani su bili oslobođeni grčke prevlasti 1035. godine na čelu s dukljanskim kraljem Stefanom Vojislavom iz Skadra, pa je nastala borba s Grcima u kojoj je pobjedu izvojevao Stefan Vojislav koji je zatočio „plijen kod Slanoga“ i poslao ga u Ston. Plijen je slao grčkom namjesniku u Dubrovniku.⁶⁵

Nenad Vekarić pronašao je sljedeće navode o toponimu *Gretichipisach*: „pjeskovita uvala, najuži dio Stonskog kanala – 1393. f. 16'. Danas: Grčki pijesak, no samo u značenju istočne strane uvale (strane Supavla) dok se zapadna strana, prema naselju, zove Broce.“⁶⁶ Piše kako u Broce spadaju sljedeća sela i zaseoci: Broce, Pešev Do, Bižanj, Hrasno, Kobaš i Pržina (sa zaseokom Marčuleti) te je naveo i napuštena sela poput Velje, Duba, Veljare i Jelinjeg Rata ili Jeljenka.⁶⁷ Spominje Bjelovučićovo objašnjenje naziva *Broce* (prema brodicu s kojom su „prevažali vlasi“ na Pelješac), ali ga demantira i bilježi kako je ime možda nastalo prema stražarskim brodovima iz 1336. godine iz prvog vladina izvještaja i odluke o Grčkom pijesku. Istražio je i utvrdio kako se toponim Broci javlja u kancelarijskim knjigama 20. 6. 1354. godine.⁶⁸

Šundrica je za toponim Broce pronašao različite podatke i izvore u literaturi. Pisari su ga nazivali na sljedeći način: Gresipiz, Grepsiepesech, Gresipies, Gressiepiesech... Naziv Broce prvi se put spominje u kancelarijskim knjigama 20. 6. 1354. godine – Pieroc di Broci. Postojale su i druge grafije toga imena (Broç, Brocio, Broci, Brozi). Postoje dva dokumenta iz 1396. godine koja svjedoče kako su Grčki pijesak i Broce isto mjesto (u dokumentima se opisivala odredba o podizanju i dovršenju palisada i drvenih braništa) te ih poistovjećuje i Frano Gundulić, sin Ivana Gundulića. Ni danas se ne zna odakle naziv Grčki pijesak za područje današnjih Broca; Šundrica donosi teoriju o pijesku koji je slovio kao vrlo kvalitetan i koji se koristio u Dubrovniku za izradu grčkih čatrnji ili cisterni. Možda se taj pijesak vadio upravo na bročanskom području, ali se ne može znati sa sigurnošću je li riječ o tom nazivu. Provedena je paralela između „cisterna grecescha“ iz jednog dokumenta iz 1428. godine o dogovoru

⁶³ Bjelovučić piše u svojoj knjizi *Povijest poluotoka rata (Pelješca) sa dijelom povijesti Zahumlja (Hercegovine) i Dubrovačke Republike* kako pridjev *grčki* označava nešto što je puku posve nepoznato: „*Náš narod zove „grčkim“ sve ono, što ne zna protumačiti, odakle je i kako je nastalo (...)* (str. 11-12.).

⁶⁴ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Povijest poluotoka rata (Pelješca) sa dijelom povijesti Zahumlja (Hercegovine) i Dubrovačke Republike*, Leonova tiskara, Split, 1921., str. 12.

⁶⁵ Isto, str. 22-23.

⁶⁶ Nenad Vekarić, *Pelješka naselja u 14. stoljeću*, Zavod za povijesne znanosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 1989., str. 34.

⁶⁷ Bročani ovaj lokalitet nazivaju Jejenak.

⁶⁸ Nenad Vekarić, *Pelješka naselja u 14. stoljeću*, Zavod za povijesne znanosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 1989., str. 132.

između Nikše de Lone i Radiše Mogetića. U dogovoru se spominje rezervoar gdje će se staviti pijesak koji se inače rabio u Dubrovniku radi pročišćavanja vode u grčkim čatrnjama s unutarnjim pregradama.⁶⁹

Ante Marinović u *Stonskim odredbama* spominje odredbu *Za one iz Broca*, i odnosi se na ljude koji bi stražarili po danu. Njihova je dužnost bila pretražiti svaku lađu ako bi netko ukrao vino. Ako bi stražar pronašao vino, morao ga je vratiti knezu Stona isti dan ili sljedeći dan. Vino s Broca moralo je biti smješteno u Stonu nakon sakupljanja: „A ako oni izbjegnu (tj. prekrše) prije rečene odredbe, neka izgube dio koji oni drže. I za vječna vremena onaj, ili oni koji izbjegnu, neka ne smiju boraviti u onom mjestu Broca. A prijavitelj neka bude smješten na mjesto onoga koji je izbjegao.“ Zanimljivo je kako je vlast mogla odlučiti hoće li prijavitelj doći na mjesto prekršitelja zakona, i ako bi odlučili da nije podoban biti na tom mjestu, dali bi mu 100 perpera. U izvornom prijevodu gdje se spominju Broce ova odredba glasi na sljedeći način i zove se *Per quelli de Broci* (za one s Broca): „Aço che quelli de Broçi siano solliciti a guardare, che coluy chi guardara la guardia de la çorrada, debia cerchare çascuna barcha; e quello...“ Kao naziv za Broce spominje se riječ Broçi, a Marinović je riječ *barcha* preveo kao lađa. Također, Marinović piše i kako jezik kojim je napisana odredba nije srednjovjekovna „latinština“, već delmatsko-romanski jezik.⁷⁰

Marinović je istražio i preveo jednu stavku iz odredbe iz 1403. godine koju su napisali rektor iz Dubrovnika i Malo vijeće: „I da se sve lađe s bilo kojeg kraja od ovog mora Stona moraju pustiti pretražiti od strane u Kersipiesku (?), da ne nose drvenu građu za nasip, ili za drugu općinsku drveninu, pod prijetnjom globe od 6 groša.“ Nije znao kako bi preveo s izvornika gdje je stavio upitnik i preveo je kao Kersipiesku, a izvornik odredbe je sljedeći: „Et che tute le barche de çascuno parte de questo mar de Stagno debia se lasare cerchare de la guardie a Chersipi(sa)c, non portase ligname del argere e altro ligname de Comun, a penna de grossi VI.“ Za Chersipi(sa)c Marinović piše i prevodi u fusnoti: „quidam locus (fortasse etvicus?) prope Stagnum: neki lokalitet (a možda i manje naselje?) u blizini Stona.“⁷¹

Stariji ljudi često u genitivu koriste riječ *Brodaca* i pridjeve poput *brodački*, ponekad i djevojku koja je iz Broca nazivaju *Brodačka*, možda postoji mogućnost da se te riječi odnose na brodaricu iako nije dokazano:

To je bila brodarica, hrvatski izraz skela, jer se u Ston nije dolazilo kopnenim putom. Gdje su vrata od solane, tu je bio glavni ulaz u Ston. Prevlakom se navodno nije moglo doći do Stona, kopnenim putom, nego se išlo kod ljetnikovca Marinice, otprilike s te pozicije, malo naniže, tu je bio plitak kanal i tuda bi se brodarica prebacila na područje ispod groblja. Onda bi se nastavilo uz Konalić, puteljkom kroz Lužine, gdje je sad podrum, i tako bi se došlo u Ston. Ne znam koliko je to povijesno točno. Naziv

⁶⁹ Zdravko Šundrica, *Stonski rat u XIV. stoljeću (1333. – 1399.)*, Pelješki zbornik, Društvo Pelješčana u Zagrebu, 1980., str. 170-171.

⁷⁰ Ante Marinović, *Stonske odredbe*, Splitski književni krug, 2013., str. 33-39.

⁷¹ Isto, str. 90.

Broce možda je vezan uz brodaricu – prije Dubrovačke Republike naselje se zvalo Grčki pijesak. Karantena je jedno vrijeme bila na Kobašu. Postojala je neka skela, brodarica, koja je išla od Marinice prema najplićem dijelu, tamo prema Škurli. Tu je kanal bio dosta plitak, puno plići nego danas. Čak je kasnije Dubrovačka Republika kopala, širila i dubila kanal kako bi se postigla lakša prohodnost i komunikacija do Stona. Domaći ljudi reći će da dolaze s Brodaca, a ne s Broca, možda je to zbog brodarice. To je uvriježeno u našem dijalektu i našoj tradiciji.⁷²

U blizini Broca nalazi se Vratnik, važni lokalitet za generacije bročanskih ribara. I Vratnik se, poput Broca, nazivao drugim imenom u prošlosti. Zapisi iz bilježnice Orebićanina Stjepana Franasovića, koje je skupio njegov sin Ante, svjedoče o nazivu *Bocche False* za Vratnik tijekom putovanja brodom. Postoji Veliki Vratnik (na koji se odnosi naziv *Bocche False* ili *Velika Boka*⁷³), i to je prolaz između otoka Olipe i otoka Jakljana, i postoji Mali Vratnik kao prolaz krajnjeg rta Pelješca i otoka Olipe. Kad se polazi iz Stonskog kanala prvi je Mali, a iza njega nalazi se Veliki Vratnik. Ante Franasović donosi zapis:

„Signor commadante, abbia grande attenzione, perche in questi paraggi fino alle *Bocche False* si trovano galeggianti diverse mine (što bi u slobodnom prijevodu glasilo: Gospodine zapovjedniče posvetite veliku pozornost jer u ovom području do Vratnika nalaze se razne lutajuće mine) (...) Nakon izvjesnog vremena uplovismo kroz Vratnik (*Bocche False*)⁷⁴, računali smo da tu više nema opasnosti i uskoro se sretno iskrcasmo u gruškoj luci. U mjesecu prosincu 1915. godine morao sam putovati u Zadar...“⁷⁵

Vratnik se spominje u usmenim kazivanjima:

*Bocca Falsa naziv je za Mali i Veliki Vratnik, više se odnosi na Veliki Vratnik jer je unutarnji akvatorij Stonskog kanala vrlo dubok, kao fjord, što znači da je oko 7 ili 8 kilometara uvučeno u kopno. Taj akvatorij se prilikom plime i oseke izliva preko Velikog i Malog Vratnika. Problem je kad su valovi izvana, s juga ili jugoistoka, a kurenat kontra i valovi se dižu, postižu visinu možda 1 do 1.5 puta veću od normalne. Kad je val niz kurenat, on se proljeva, kad je kontra kurenta, on se diže. Zato se to zove *Bocca Falsa* što bi značilo opasan otvor, usta koja dovode u napast i pogibelj. Tu su navodno izmjereni najviši valovi na Jadranu, od 12 do 13 metara, to je po evidenciji lanterniste, odnosno svjetioničara koji je tamo radio.⁷⁶*

⁷² Prema kazivanju Mara Bilića.

⁷³ Marinko Bulica kazao je kako se Veliki Vratnik naziva i Velika Boka te da se u Malom Vratniku nalazi jedna prikrivena vala, tzv. porto ladro, što bi značilo porat lupeža, i da su to prikriveno mjesto upotrebljavali gusari za njihove pljačkaške pohode na manje brodove koji su prevozili terete u Mljetskom kanalu.

⁷⁴ Kazivač Maro Bilić napominje kako *Bocche (Bocce) False* može označavati *usta koja vode u napast i pogibelj, opasan otvor*, što je moguća metaforička interpretacija.

⁷⁵ Ante Franasović, *Zapisi iz bilježnice Stjepana Franasovića*, Pelješki zbornik, Društva Pelješčana u Zagrebu i Dubrovniku, Zagreb, 1984., str. 205.

⁷⁶ Prema kazivanju Mara Bilića, 9. siječnja 2022., Broce.

*Prolaz Vratnik talijanski zovu Porto Ladro, Lupeški porat. U ono vrijeme trabakule koje su trgovale, to su bili manji brodovi i išli su Mljetskim kanalom, tu su pirati, ne znamo jesu Mlečani ili naši, čekali su ih u tom malom prolazu, u maloj vali, i onda bi ih tamo napadali. To je u Malome Vratniku.*⁷⁷ (Nikola Zvonimir Bjelovučić piše: „Za doba dubrovačke republike razne su epidemije (kuge) uništavale pučanstvo poluotoka, kako i gusari, hajduci u XVII. v.“)⁷⁸ U narodu je Lupeški porat poznat i kao Porat na Olipi.⁷⁹

4.3. Sakralni objekti na bročanskom području

O Stonu i Brocama Lorenzo Vitelleschi piše sljedeće (u prijevodu Vinicija B. Lupisa s talijanskog jezika): „Gradić je na krajnjem dijelu Prevlake. Iako tu danas nema ničeg što bi ga obilježilo kao grad, nekad je bio sjedište biskupije, s dva samostana, od kojih je jedan u gradu, sadašnja vojarna, a drugi u obližnjoj dolini, ali su od njegove crkve ostale samo ruševine. Samostan koji je pretvoren u skladište soli potpuno je sačuvao svoj vanjski izgled. Zbog ustajale močvarne vode zrak je izrazito štetan za zdravlje, pa je stanovnika sve manje.“⁸⁰ U bilješkama Lupis napominje kako opisujući drugi samostan u obližnjoj dolini Vitelleschi misli na barokni dominikanski samostan na Brocama koji je sagrađen prema zamolbi biskupa Nikole Brautovića, dok je biskup Pavao Gracić odlučio sagraditi novu samostansku crkvu Gospe od Rozarija 1646. godine.⁸¹ U *Analima Dubrovnika* Lupis piše kako je za ekspanziju dominikanskog reda na Pelješcu najvažnije 17. stoljeće jer su dubrovački dominikanci 1628. godine zaslužni za osnivanje dominikanskog samostana na Brocama. Tadašnji biskup bio je Ambroz Gučetić koji je bio pripadnik dominikanskog reda, a samostan Gospe od Rozarija sagrađen je kako bi se proširio njihov utjecaj u nekadašnjem Zahumlju, odnosno stonskom kopnenom zaleđu koje je tada bilo pod turskom vladavinom.⁸² Lupis piše kako su „franjevci uspjeli zadržati tri svoja samostana u Kuni, Podgorju i Stonu, ali su dominikanci napustili svoja dva samostana u Vignju i na Brocama. Iz tih vremena sačuvan je popis župnog ureda u Malom Stonu kao svojevrsan svjedok osiromašenja i skučenih mogućnosti.“⁸³

Također, Lupis spominje i gradnju crkve Gospe od Karmena 1676. godine, kao i stonskog biskupa Vicka Lupisa koji je 1704. godine išao u kapelu sv. Feliča na Brocama. Navodi: „Stara crkva

⁷⁷ Prema kazivanju Marinka Bulice, 31. listopada 2021., Broce.

⁷⁸ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Povijest poluotoka rata (Pelješca) sa dijelom povijesti Zahumlja (Hercegovine) i Dubrovačke Republike*, Leonova tiskara, Split, 1921., str. 4.

⁷⁹ Prema kazivanju Mara Bilića, 12. travnja 2022., Broce

⁸⁰ Lorenzo Vitelleschi, *Povijesne i statističke bilješke o dubrovačkom okrugu*, prikupio okružni inženjer Lorenzo Vitelleschi, Dubrovnik, 1827. Uvodna studija i bilješke: Vinicije B. Lupis, Matica Hrvatska Dubrovnik/ Državni arhiv u Dubrovniku, 2002., str. 101.

⁸¹ Vidi: Vinicije B. Lupis, *Sakralna baština Stona i okolice*, Ston, 2000., str. 78.

⁸² Vinicije B. Lupis, *Dominikanski samostan i crkva Gospe od Rozarija u Vignju*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, svezak 36, Dubrovnik, 1998., str. 196.

⁸³ Vinicije B. Lupis, *Sakralna baština Stona i okolice*, Matica hrvatska Ston, 2000., str. 48.

Gospe Luncijate na Brocama s dva oltara, bila je ustupljena dominikanskom redu po volji stonskog biskupa Ambrozija Gučetića i na osnovu zamolbe biskupa Nikole Brautovića podrijetlom s Broca. Budući da je crkva Gospe Luncijate bila premalena, biskup Pavao Gracić je 15. listopada 1646. godine dozvolio gradnju nove i prostranije crkve Gospe od Rozarije u sklopu danas srušenog samostana. U novosagrađenoj crkvi stonski biskup Ivan Krstitelj Natalis – Božičević 12. siječnja 1684. godine zaredio je dva dominikanca.⁸⁴

Vinicije B. Lupis navodi: „Kako su već 1225. godine dominikanci došli u hrvatske krajeve, oni su sve do 1380. godine pripadali Ugarskoj provinciji. Te godine je osnovana zasebna Provincija Dalmacija. Ubrzo se od nje na području Dubrovačke Republike odvojila i osamostalila posebna Dubrovačka kongregacija (1487. – 1835.), koja je na području Stonske biskupije imala samostan na Brocama i Vignju. Poslije ujedinjenja 1835. godine nosi i dalje naziv Provincija Dalmacija do 1963. godine, kada mijenja naziv u Provincija Hrvatska.“⁸⁵

Bjelovučić je u svom djelu *Povijest poluotoka Pelješca* iz 1921. godine nabrojio neke tadašnje crkve u Stonu i okolici, a to su: Svetobogorodičina crkva u Stonu, odnosno Gospa od Lužina, crkvice sv. Kuzme i Damjana, crkvice sv. Srđa na Milima, crkvice sv. Mihajla, crkva sv. Stjepana, crkva sv. Ivana, crkva sv. Petra, crkva sv. Martina, crkva sv. Nikole, crkva sv. Navješćenja (Navještenja) na Brocama...⁸⁶ On piše podatak koji nije provjeren: „Na Brocama su dva bogumilska groba. Broce su nastale god. 1364. Slijedi, da je tu bilo bogomila u XIV., a možda i u XV. v.“⁸⁷

Tonko Barčot izučavao je knjigu Nikole Zvonimira Bjelovučića *Narodni život i običaji na poluotoku Ratu Pelješcu* te navodi sljedeće: „Autor je itekako upućen u materiju o kojoj piše. Iako kao povjesničar nije uvijek pouzdan, te je sklon pretjerivanju, on zaista raspolaže s mnoštvom podataka iz pelješke prošlosti kada navodi, tko je izgradio cestu preko Pelješca, kada je čagalj iskrعان na poluotok ili kada su vođene istrage protiv vještica. Sve je već to Bjelovučić obradio u svojim prethodnim djelima. Vješto povezuje, tj. uspoređuje prošlost i sadašnjost te prepliće izvore i usmenu predaju. S druge strane, katkad se čini da je Bjelovučić 'prepismen' za ovakvu vrstu rukopisa za koju se traži neutralnija pozicija. Naime, Bjelovučić u tekstu bez sustezanja te s osjećajem (i željom?) ekskluzivnije i slavnije prošlosti (i uz sve bogatstvo prošlosti pelješkog svijeta kao prostora preklapanja raznih sfera i utjecaja), iznosi svoja tumačenja o starijim povijesnim horizontima (poput onog o stonskom sv. Mihovilu kao kralju Tomislavu, ili o religiji, naročito o patarenstvu na Pelješcu) kao neupitne povijesne istine. Teško se oteti dojmu da Bjelovučić u historiografiji, kao i što je bio angažiran u društvu, donekle djeluje kao aktivist. U rukopisu

⁸⁴ Isto, str. 78.

⁸⁵ Vinicije B. Lupis, *Pregled povijesti Stonske biskupije od osnutka do 1541. godine*, Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije – zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije/metropolije (1998. - 1998.), Dubrovnik, 2001., str. 212.

⁸⁶ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Povijest poluotoka rata (Pelješca) sa dijelom povijesti Zahumlja (Hercegovine) i Dubrovačke Republike*, Leonova tiskara, Split, 1921., str. 56.

⁸⁷ Isto, str. 74.

se doduše osjeća i evolucija nekih njegovih dotadašnjih pogleda. Nigdje više ne spominje pravoslavnu vjeru na Pelješcu, o kojoj se bio toliko raspisao početkom 1920-ih, odnosno u prvim godinama jugoslavenske države. I kada se čini da bi ga morali okarakterizirati onim koji sve zna i u sve se pača, to ipak ne možemo u potpunosti. Iz razloga što na dio pitanja u rukopisu ipak ne daje odgovora i jednostavno odgovara 'ne zna se'. I sam će Bjelovučić u posljednjoj rečenici rukopisa naglasiti da bi za detaljniji i uspjeliji prikaz Pelješčana bio potreban drugi pisac, a ne rođeni Pelješčanin kao on.⁸⁸

Postoje usmene predaje i kazivanja starijih ljudi o crkvicama na bročanskom području (crkva sv. Tome, crkva sv. Ane i crkva sv. Ivana) koje su ruševine ili su u zapuštenom stanju:

*Kud se ide za Hrasno, tamo je bila crkvice sv. Tome, a ne znam je li se održavala misa, sad je samo ruševina.*⁸⁹

*Bila je festa kraj male crkvice sv. Ane, kad smo išli barkama pa onda pješke do crkve. Na svaku Sv. Anu tamo je bila priređena festa.*⁹⁰

*Na Jejenku je bilo selo Sv. Ivan, kažu da su gusari popalili to selo, možda su bili Mlečani u pitanju. Bili su tu maslinici, imaju dole obrisi, fundamenti, od jedno sedam ili osam kuća, nastambi i crkvice.*⁹¹

*Ima crkva sv. Ivana na Jejenku⁹² i sad ima omirina koja je zarasla u gorju. Imala je još zidova gori, ali sve je to jako zaraslo. A pola Jejenka, sve je to pripadalo Vlašićima. Ljudi su tu živjeli u davnoj prošlosti, a još je jedino crkvice ostala, a more je razrovalo sve do nje.*⁹³

Danas se u dvjema crkvama na Brocama odvijaju misni obredi: crkvi Navještenja Blažene Djevice Marije u kojoj se odvija misno slavlje svake druge nedjelje u mjesecu i crkvi Svih svetih, gdje je smješteno lokalno groblje. U crkvi Svih svetih održava se misa svake godine na blagdan Svih svetih.

Maro Bilić kazao je kako stariji ljudi prenose usmenu predaju o Ivanu Rabljaninu koji je napravio crkvicu sv. Ivana na Jejenku. Tu priču čuo je od svog oca i djeda. Što se tiče aktivnosti Ivana Rabljanina na području Stona, poznato je kako je salio dva zvona 1528. godine u loži zvonari u Stonu uz crkvu Navještenja Marijina.⁹⁴

Prilažem dokaz koji je napisao Vladimir Muljević u svojem tekstu *Ivan Rabljanin ljevač zvona i topova*:

⁸⁸ Tonko Barčot, *O Bjelovučićevu rukopisu „Narodni život i običaji na poluotoku Ratu Pelješcu“*, Kanavelić: časopis za književnost, umjetnost i znanost, vol. 6, br. 6, 2020., str. 17-18.

⁸⁹ Prema kazivanju Julke Bonačić, rođ. Oblizalo, 3. ožujka 2018., Broce.

⁹⁰ Prema kazivanju Ane Ivanišević, rođ. Bonačić, 3. ožujka 2018., Broce.

⁹¹ Prema kazivanju Marinka Bulice, 31. listopada 2021., Broce.

⁹² Mjesto između Broca i Kobaša. Na lokalitetu se nalazi crkvice sv. Ivana.

⁹³ Prema kazivanju Antuna Vlašića, 6. ožujka 2018., Broce.

⁹⁴ Vladimir Muljević, *Zvona i topovi Ivana Rabljanina*, Matica – časopis Matice iseljenika Hrvatske, br. 4-5, Zagreb, 1990., str. 28.

„Vrt Ivana Rabljanina na Pločama oduzela je Republika da bi se na tome mjestu izgradile gradske utvrde i jarak. U zamjenu za taj posjed Ivan je, na svoju molbu od 23. svibnja 1538. godine, dobio od Republike posjed u veličini od 10 zlatica (= solad = 1679 m²) u Stonskom kanalu, između današnjeg ribarskog naselja Kobaš (L.2 – s. 61), gdje je još prije 1333. godine bilo brodogradilište, i sela Broce, južno i nedaleko od Stona. Krajem 1538. godine Ivan je najmio jednog seljaka da mu obrađuje i čuva imanje. Iduće je godine na imanju dao podići dvije vapnare, jednu zgradu neposredno uz more, te zidanu kamenu među. Još i danas postojeća zgrada uz more, izgrađena od dobro obrađenih kamenih kvadara ima oblik crkvice s lijepim zakrivljenim kamenim svodom, gotičkim zidom i renesansnim portalom. Zgrada je prazna, otvorena, nezaštićena i neodržavana, a evidentirana je u Zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode u Dubrovniku. To je nesumnjivo bila crkvica Sv. Ivana za koju V. Taljeran kaže da je 'na obali morskoj između Brodaca i Kobaša na mjestu zvanom Jeljenjak' (L.3,2 – s. 66). Ivan je dao raskršiti to zemljište jer je prihod od poljoprivrede bio tada unosan. On je 1539. godine uložio i novac za proizvodnju soljene ribe (L.1 – s. 213). U ožujku 1540. godine nedaleko svojeg imanja, ugovorio je da mu seljak Ivan Skarić iz sela Broce obrađuje taj posjed na Jelinjaku.“⁹⁵

U Župnom arhivu u Stonu pronađeni su detalji o gradnji crkve na Brocama:

Postavi se prvi kamen na Brocima. U prvom kamenu stoji upisanu na vječnu uspomenu one 16. lipnja 1891. (...) nastojanjem Pera Perića načelnika. Dum Ante Liepopili (...). Ova gradnja prvim se kamenom započne. Gradio Baldo Mišković. Načini se kako (...) Crkva od Lužina, i slavi se spomen ploča poviše vrata.⁹⁶ 7. 5. završeni radovi na crkvi na Brocama. Izvana otučena stara molta, te ponovo navučena nova. Na pročelju - gdje je kamena fasada istučene fuge; fuge su se proširile. Radove je obavio Ivica Šiket.⁹⁷ Obojena vanjska fasada crkva i obojena unutrašnjost. Popravljen je i obojen oltar, kao i anđel na stropu. Postavljen je i novi kameni križ na vrh crkve koji je bio srušen u potresu. Dovedena struja u crkvu.⁹⁸ Načinjene su nove klupe za crkvu u Brocama (12 komada), a novac su skupljali i vjernici.⁹⁹ Dne 1. studenoga 1896. godine bi svečano otvorena i blagoslovljena nova crkva na Brocima, koju sagradi puk osobitim nastojanjem Pera Perića načelnika.¹⁰⁰ Josip Lalić 1908. godine naslikao je novi okvir Navještenja Marijina na Brocama za 400 kruna.¹⁰¹

⁹⁵ Vladimir Muljević, *Ivan Rabljanin ljevač zvona i topova*, posebni otisak iz knjige *Rapski zbornik*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Skupština općine Rab, Zagreb, 1987., str. 310.

⁹⁶ Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu.

⁹⁷ Kronika, Župni arhiv u Stonu, str. 43.

⁹⁸ Isto, str. 46.

⁹⁹ Isto, str. 102.

¹⁰⁰ Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu, str. 10.

¹⁰¹ Isto, str. 26.

5. BRATOVŠTINE

5.1. Općenitosti

Vinicije Lupis donosi definiciju bratovština kao „društenog i vjerskog udruženja laika na staleškoj osnovi“ uz ostale nazive na hrvatskom jeziku poput skule, fratije, brašćine, ili na izvornom jeziku davaocu latinskom jeziku *confraternitates, fratiliae, scholae*.¹⁰² Bratovštine se pojavljuju u srednjem vijeku kao težnja laika i svjetovnih ljudi koji imaju zajednički cilj ili su povezani određenom vjerskom svrhom. Imaju organiziranu samoupravu, ali i dalje ovise o crkvi i o svjetovnoj vlasti. I strukovna udruženja nazivala su se bratovštine (obučari, šumari...), i svaka je imala sveca kojeg je nazivala zaštitnikom. U suvremeno doba bratovštine poprimaju vjerski cilj u potpunosti i u njihovoj je srži pobožnost. Njihov razvoj u europskim okvirima počinje rasti u 12. i 13. stoljeću, a u Hrvatskoj se javljaju u 12. stoljeću, poglavito u primorskim gradovima i na otocima. U 13. stoljeću bratovštine doživljavaju zamah i svaka je općina imala svoju uz najveći broj *bičevalaca*; u Dubrovniku su bili aktivni bičevaoci Svih svetih. Nakon tog početnog razdoblja dolazi reformacija kojom su bratovštine oslabile, a onda se ponovno vraćaju zahvaljujući osnutku isusovačkog reda kao nositelja protureformacije u 18. stoljeću. Važno je napomenuti kako su temeljne aktivnosti bratovština bile dobrotvorne i humanitarne, najčešće povezane s pružanjem zdravstvene pomoći potrebitima, siromašnima, zaraženima, ubogim i bespomoćnim ljudima. Kao i svaka organizacija, tako je i bratovština morala imati statut po kojemu će djelovati, i to je bio matrikul, pravilnik, kapitul ili konstitucija. Moralo je biti pravno određeno koji je svetac zaštitnik bratovštine, tko i kako upravlja bratovštinom i na koji način, koji su njezini ciljevi i dužnosti, inicijacijska pravila za ulazak u bratovštinu kao i posebna pravila za smrt bratima. U hijerarhiji je glavna osoba u bratovštini gaštald, okružen prokuratorima, sucima, sakristanima i ostalima. Nemaju vlastite prihode, nego ih darivaju vjernici, a zanimljivo je kako članstvo u bratovštini mogu imati i muškarci i žene, iako su pretežno uključeni muški članovi. Podjela članova bratovštine vrši se na „jednostavne članove“ i na „braću od haljine“, a „braća od haljine“ mogu biti isključivo muškarci. Aktivnost bratovština i bratima iznimno je važna za očuvanje brojnih narodnih običaja, tradicija, usmenih predaja i vjerskih rituala. U Blatu na Korčuli najstarija je Bratovština Svih svetih koju puk naziva *Bila skula*.¹⁰³

U Janjini i Trstenici postojali su vojni kapetani čija je zadaća bila obnašanje civilne vlasti na području Pelješca. Sve što su naredili u djelo je provodila *gastaldi* bratovština, odabirali su se najbolji za gastalda; bratovštine su postojale u svakom selu i zaseoku na Pelješcu. Riječ *bratstva* dolazi od riječi

¹⁰² Vinicije B. Lupis, *Bratovština svete Vincence pod zaštitom Srca Isusova – Spomen knjiga 1897. – 2007.*, Župa Svih Svetih, Blato, 2007., str. 54.

¹⁰³ Isto, str. 54-58.

fraternitates.¹⁰⁴ Osim naziva *gastalda*, upotrebljava se i pojam *kaznac*, stari naziv slavenskog podrijetla, zabilježen 1335. godine. *Kaznac* je bio na čelu *kaznačine*.¹⁰⁵

Dužnost *gastalda* bio je obilazak svih naseljenih mjesta na Pelješcu radi otkrivanja zločina ili vrijeđanja među stanovništvom, za što bi išla odgovarajuća kazna od jednog perpera koja je mogla biti i viša, a nakon toga poslao bi račune u Dubrovnik. Također, nije smio primati poklone jer bi se to protumačilo kao mito ili potkupljivanje.¹⁰⁶

5.2. Dubrovačke bratovštine

Najviše bratovština u Dubrovniku nastalo je u 15. stoljeću i u njih je spadalo i više i niže građanstvo te bratovština svećenika. Imale su svoj statut prema kojemu su djelovale, morale su štititi grad, postaviti straže i brinuti se o javnim poslovima. Dok su u Italiji i Flandriji bratovštine sudjelovale u državnoj vlasti, u Dubrovniku je to bilo onemogućeno, što je bio diplomatski potez jer su se u navedenim državama održavali građanski ratovi, a vlast u Dubrovniku nije priznavala političko pravo bratovštine i držala ih je pod nadzorom. Ali, čak i kada je Dubrovačka Republika propala, bratovštine su se uspjele održati. Najuglednija među njima bila je bratovština Antunina (najčešće trgovaca i pomoraca) osnovana 1348., nazvana prema crkvi sv. Antuna. Kasnije se jedna frakcija odvojila 1531. godine i utemeljena je bratovština Lazarina.¹⁰⁷ U Dubrovniku su se bratovštine nazivale bratstva, i bila je vidljiva podjela na dvije frakcije s obzirom na obavljanje određenih djelatnosti; postojala su religiozna bratstva koja su okupljala ljude povezane u vjeri te bratstva svjetovnog opredjeljenja koja okupljaju ljude srodnih zanimanja, npr. obrtnici, trgovci i sl. Bratstvo mora imati svoj statut ili matrikulu te zapisnik i obradu financija, što je organizaciji dodalo pravni karakter. Bratovštine su bile posebno aktualne tijekom svetkovina i festa, stoga su se morali poznavati rituali izvedeni na Kandeloru i na blagdan Sv. Vlaha; bratimi su nakon pjevanja ulazili u katedralnu crkvu Gospe i nosili svijeće. Imali su točan red ulaska i svatko je nosio svoj barjak. Polagali su svijeće i prolazili kroz kor kako bi pokazali poštovanje Gospi i sv. Vlahu uz darivanje.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Ante Marinović, *Stonske odredbe*, Splitski književni krug, 2013., str. 31.

¹⁰⁵ Frano Glavina, *Dubrovački gospari i pelješki kmetovi*, Državni arhiv u Dubrovniku, 2010., str. 30.

¹⁰⁶ Ante Marinović, *Stonske odredbe*, Splitski književni krug, 2013., str. 51.

¹⁰⁷ Vladimir Čaldarović, *Kulturni lik Dubrovnika u XV. stoljeću*, god. III., br. 1 – 2, Dubrovnik, 1957., str. 7.

¹⁰⁸ Vinko Foretić, *Dubrovačke bratovštine*, Časopis za hrvatsku poviest, sv. 1-2, Zagreb, 1943., str. 16-23.

5.3. Bratovštine na stonskom području

Bratovštine i mala bratovštinska groblja sa svojim spomenicima nastaju u 14. i 15. stoljeću. Kao bratovštine s područja Stona navode se: Bratovština sv. Sakramenta, sv. Frana, sv. Križa i sv. Vlaha u stolnoj crkvi Stona, sv. Mihajla na brdu, sv. Nikole i Milosti u Malom Stonu, uz sv. Luku i sv. Vida u Hodilju i sv. Nikolu u Česvinici. Postojale su tri vrste grobnih spomenika na Pelješcu: zaglavne ploče, velike kamene ploče i kameni križevi.¹⁰⁹

Kada je riječ o Stonu, najstarija je bratovština ona sv. Nikole iz 1389. godine. Njezin statut je zanimljiv zbog prvog čimbenika koji zabranjuje braći „igranje kockama“. Ona je stajala uz franjevačku crkvu, baš kao i istoimena Bratovština sv. Franje iz 1427. godine. Postojala je i Bratovština Presvetog Sakramenta, i tada je bila sagrađena crkva Imena Isusova. Na Brocama se spominje Bratovština Navještenja Bogorodice koja je postojala u 18. stoljeću u Stonskom polju. Vinko Foretić objašnjava kako je župa Stonskog polja objedinjavala okolna stonska sela još od 15. stoljeća te se nastavljala do 1826. godine. Osim Broca Bratovština Navještenja Bogorodice bila je nazivnik i selu Česvinici, a temeljna je zadaća bila uzdržavanje župne crkve. Postoje navodi kako je sačuvan statut bratovštine iz 18. stoljeća na hrvatskom jeziku.¹¹⁰

Nakon potresa 1667. godine dubrovačka je vlada naredila župnicima crkvenih župa ili parohija da naprave popis stanovništva svojih župa, tako da postoje dokazi o mjestima Broce i Kobaš i Pešev do u parohijama od 1673. do 1674. godine. O tome je pisao Vinko Foretić, koji je u svom djelu *Kroz prošlost poluotoka Pelješca* naveo parohiju Stonskog polja u kojoj su se nalazila mjesta poput Kute, Česvinice, Duba, Kobaša, Hrasnog, Bižanja, Broca i Peševa dola.¹¹¹

5.3.1. Bratovština Svih svetih na Brocama

Maro Bilić koji živi i koji je odrastao na Brocama, prisjeća se i kazuje kako djeluje bratovština na Brocama:

Naše Bratstvo „Svi Sveti“ djeluje pri Župnom uredu Ston i pod ravnateljstvom našeg svećenika. Mi smo sastavni dio Župe Stona, to bratstvo je na Brocama djelovalo najviše kroz petu točku, kroz sprovode i ukope i prikupljanje materijalnih dobara za održavanje groblja, crkve na groblju i sve vezano s tim. Ono što sam nastojao ko rizničar bilo je da se sve uskladi s vremenom, ispočetka sam imao funkciju financijske naravi, prikupljanje članarine i milodara. Članarina se ranije plaćala po grobu,

¹⁰⁹ Vladimir Sokol, *Kasnosrednjovjekovna grobišta i nadgrobni spomenici Pelješca*, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 324-325.

¹¹⁰ Vinko Foretić, *Dubrovačke bratovštine*, Časopis za hrvatsku poviest, sv. 1-2, Zagreb, 1943., str. 16-23.

¹¹¹ Vinko Foretić, *Kroz prošlost poluotoka Pelješca*, Spomenica Gospe Anđela u Orebićima 1470 – 1970, Franjevački samostan – Orebići, Omiš, 1970., str. 285.

svaka je obitelj imala svoj grob, bila su 32 groba na Brocama, bilo je i nekih bratimskih grobova koji su preteče privatnih grobova. Ukopavanje umrlih u te male grobove obavljalo se u u linculima. Jedan bratimski odar se nalazio u crkvici na groblju u i koristio se da se umrli donese od svoje kuće do groblja. Vremenom su se obitelji proširile, pa sam smatrao nepravednim da netko tko živi sam i ima svoj grob jednako participira kao obitelji sa 15 ili 20 članova koji imaju jedan grob i više domova. Išao sam za tim da se stvore bolji materijalni uvjeti za obnovu kapele na groblju Svih svetih. Prije 15-ak godina obnova kapele je koštala 120 000 kuna, skupili smo oko 60000 kn, ostatak je platio Župni ured Ston. Proguro sam svoj naum i udvostručili smo broj članova Bratstva. tj. od tada postojećih 32 u 64 člana. Obzirom da smo udvostručili članarinu na 200 kn godišnje, stvorila se solidna osnova od 12800 kn godišnje. Kad se pridodaju milodari od pogreba bili smo u povoljnoj situaciji napraviti konkretne stvari oko uređenja groblja. Obnovili smo kapelu, otvorili zapadni ulaz otopzadi, ožbukali vanjski zid oko groblja, postavili rukohvat uz prilazno stepenište, doveli tekuću vodu itd. Nakon 5, 6 uspješnih godina stvorila se kritična masa onih koji su smatrali izdvajanje za članarinu visokim i sve se vratilo na staro – da jedna obitelj ima jedan grob i da plaća jednu članarinu. Bitno je reći da se bratovština nakon toga polako gasila i na koncu se skoro i ugasila. Prije 50 godina bilo je 30, 40 ljudi koji su mogli aktivno sudjelovati u svim aktivnostima, danas toga nema, nemaš s kime pokopat pokojnika. Neko je na brodu, neko nije voljan doći, neko je kilav... Više puta mora dolaziti Boninovo da pokopa nekoga na Broce, što je jedna sramota. Koliko ima grobova, toliko ima članova bratovštine. Ako umre muškarac koji je nosilac bratovštine za obitelj, ko npr. kad je umro pokojni Vlaho Baća, onda je njegova udovica Ive nosilac tj. novi član bratovštine toga, onda ide stariji sin, odnosno djeca po starini, i tako redom. Prilikom proširenja bratovštine vodili smo se time da su svi koji sjede za jednim stolom jedna bratovština, trpeza nam je bila kriterij. Ako dva brata imaju odvojene životne prostore, tu je bilo malo spora, je li to jedna bratovština? Mi smo se rukovodili time ako ti objeduješ sam, a tvoj brat objeduje odvojeno od tebe, to su dvije bratovštine, to su dva člana. Vraćeno je to na staro. Može bit petero braće ili sestara, svi koji polažu pravo na taj grob, ali jedan ih član sve predstavlja. Imali smo običaj da se sastajemo posljednje nedjelje u travnju, tad bude godišnja skupština, nekad bi se ispoštovalo, a nekad i ne bi, imali smo izvanredne sjednice kad bi se radilo o aktivnostima koje su iziskivale ekspeditivni zaključak i donošenje nekih odluka prije nego dođe do godišnje skupštine. To smo održavali u crkvi u selu, to je bio i prijašnji običaj. Sjećam se da je bratovštinu vodio Niko Vlašić, kasnije je vodio Božo Perić. Sve se, zapravo, svodilo na prikupljanje članarine i milodara. Nije se naša razlikovala od stonske koja je bila Sveti Vlaho, imala je isti pravilnik, mi smo naš uskladili prema njihovom. Prvi uvjet za postati član bratovštine bila je katolička vjera, katolicizam, i nije smio biti stariji od 55 godina. Može uć i stariji ako dokaže da je prije dolaska bio u nekoj drugoj bratovštini i za to je morao donijeti potvrdu. Onda može nastaviti, to može biti zet, ili rodbinski vezan za bratovštinu ili se oženio u selo. Prilikom ukopa člana bratovštine uz obvezu ukopa i

svete mise, obveza člana je da fizički ukopaju člana bratovštine. Često bi ispalo da to budu isti ljudi, koji su vičniji i koji imaju više iskustva. Iznijeli bi odar iz crkve kako bi ga položili u grob. Neki nisu imali kasnije snage doći do otvorenog groba niti leđa da to sve odrade, jer su kamene ploče dosta teške. Imamo dvije cijevi s kukama koje se provuku kroz alke na grobnim pločama te se nadgrobna ploča podigne. Proširenjem bratovštine rasteretili smo ljude koji su ranije sudjelovali kod svih obreda. Na jednom obredu sudjelovalo bi 6 – 8 članova bratstva, obzirom da je bilo 64 člana, svaki deveti pogreb bi se ekipa ponovila. Ako neko ne bi mogao doći, moro bi naći zamjenu za sebe ili platiti bratovštini jednu godišnju članarinu, da se bratovština sama snađe. Te novce bi platila ovomu koji je bio zamjena. Bilo je tu poteškoća jer nije funkcioniralo u potpunosti, odlučili smo da se plati onima koji sudjeluju oko ukopa 1000 kn. Nije bio dovoljan broj ljudi, nažalost. Bratovština Broce se rasijala. Ima dobar dio ljudi koji nisu sudjelovali na pogrebe ni na saučešća, po pravilniku ne bi ni smjeli biti članovi, trebalo se kažnjavati, ali nismo posezali za kaznenim mjerama. Pogubila se ta solidarnost, gubi se, blijeđi, kao i empatija za bližnje. Bratstvo će izgubiti osnovnu namjenu, zadržat će se na područjima gdje mlađi ljudi ostaju doma i nastavljaju tradiciju. Rasteretila bi se obitelj koja bi izgubila nekoga svoga jer bi joj svi pomogli u organizaciji i u svemu ostalome. Postoje bratovštine gdje se čin ukopa obavi od strane svojte, obitelj se pobrine za to. Članarina je 200 kuna, a ne 100 kao što piše u pravilniku. Ako neko želi ući u bratstvo, mora platiti desetogodišnju članarinu, prije 1000 kuna, danas 2000 kuna. Bili smo prisiljeni platiti nekoga da počisti prilaznu cestu, to je bilo od dodijeljenih milodara nakon pogreba, dalo bi se nekome 200 ili 300 kuna da pomete, počisti groblje, pokosi travu itd. Održavanje crkve smo prepustili Mariji (Bonačić) u selu, a održava i onu na Svim svetima. Redovna misa bude za Svi svete, skupimo se za taj blagdan, crkva se poredi i počisti, ona donese opravu za svećenika, cvijeće i sl. Više nisam aktivno u bratovštini. Trebalo bi se nasut pozadi groblja da se napravi parking, ima sredstava možda, ali nema volje. Dovedi smo vodu kroz onaj rukohvat kojim se gore penjemo, to smo spojili i pustili vodu kroz tu cijev, postoji sitni inventar da svak sebi može pomesti i oprati. Stavili smo klimu u crkvu. Postojala je tendencija da se od skupljenih novaca pokuša urediti crkva u selu, ali tu smo se razjedinili. Održavanje seoske crkve i nije djelokrug bratovštine, ali na neki način može se tumačiti i da jest.¹¹²

Kazivač govori o starim i drukčijim običajima tijekom ukopa:

Prije bi bio običaj kad umre pokojnik koji je član bratovštine da mu se ide u kuću da se pita obitelj što im treba, da im se pomogne... Susjedi bi spremili neki objed na taj dan da se u kući ne kuha, ponekad bi to učinila svojta, ali obično prvi susjed. Došlo bi se u kuću na po ure da se izrazi sućut i da se pokaže jedna briga za obitelj da bude svima lakše oko toga. Uvijek bi sprovod kretao iz kuće pokojnika, a ne ko danas kad se sve obavi u kapeli na groblju. Sad je kapela mrtvačnica i mjesto za svetu misu, pogrebnu misu. Ranije je sućut bila u kući, s time da bi svi članovi bratovštine imali obvezu da se

¹¹² Prema kazivanju Mara Bilića, 9. siječnja 2022., Broce.

skupe i da sudjeluju na svetoj misi i na svim aktivnostima pokopa. Pokojnik bi se stavio u kapsu i odnio u crkvu u selo i tu bi se održala sveta misa i onda bi sprovod nastavio iz crkve na groblje gdje bi se pokopao. Na groblju je bila posljednja i kratka molitva od 5 minuta. Kasnije smo to modernizirali, premjestili smo sve te obaveze na groblje i to se pokazalo dobrim, jedino je bio problem što je bilo usko grlo za parkiranje auta. Sad ćemo to pokušat asfaltirat pozadi da se može doć na groblje autom i napraviti neki parking. Ali i dalje će bit problem kod velikih sprovoda. Ljudi su umrli, mladi pošli u grad, mi se trudimo, ali to je nedostatno. Naša bratovština nije ogledni primjerak uspješne bratovštine jer su članovi dislocirani. U selu je ostalo 10 – 15 udovica, staraca i par mlađih obitelji. Bilo bi dobro da se stvori neki boljitak. Prije se više vodilo računa o potrebitim obiteljima, a prije ih je bilo puno više. Danas je ljude sramota uzeti bilo što, a prije bi bratovština došla u kuću na razgovor i pokušala pomoći, to je bila dobra nakana, da se pokaže da smo svi slabi i da je pitanje vremena kad ćemo biti potrebiti da nam drugi pomognu. Ljudi su već pet, šest puta morali zvat Boninovo ili ljude sa strane da obave pokop. Prije tridesetak godina na Hrasno smo morali poč pokupit Jakova oca, pokojnog Iva, išli smo kozjom stazom, tuda se išlo s kamena na kamen. To je bio zahtjevan poso – donijet čovjeka u odru koji je 2 kilometra daleko. To je puteljak za jedan po jedan, bilo je dosta nezgodno. Taj čovjek bio je manji, ali smo se napatili dok smo ga donijeli. Međutim, niko nije grinto ni gundo, to je tako, to je obaveza, odradilo se sa srcem. Sućut je uvijek bila unutar kuće, ako je čovjek umro u kući, pogreb bi bio sutradan, obično bi prošlo 24 sata, prije pogreba bi bila sućut uru vremena. Dođe svećenik, pomolimo se za izlazak iz kuće, onda bi seljani prihvatili i dobrom voljom bi se išlo do mjesne crkve, a kasnije smo kupili kolica i stavili odar na kolica. Vozili bismo kolica do crkve u selu i onda bi se tu obavila sveta misa. Onda smo išli do groblja, bila je više puta dugačka povorka, 200 – 300 metara kad je bio veliki sprovod. Svi bi osjetili to poštovanje prema osobi koja je umrla. Danas je to pojednostavljeno. Ljudi nemaju vremena ni ostat minut i smolit jedan Očenaš za osobu koja je umrla. Povorka bi išla uz more, posebno od Bulice do groblja. Povorka je išla s križem, moli se i pjeva se, bila je tišina, bilo je dosta omasovljeno, danas ljudi daju sućut i pođu ća. Ostanu uska svojta, najbolji prijatelji i obitelj. Ima jedan događaj, još se nisam ni rodio, ali jedan je mlađi čovjek, Ivo Bonačić, umro od tetanusa. Imo je jednog vrlo vjernog psa, uvijek ga je vodio sa sobom u barku i u lov. Taj pas je cijelo vrijeme, dok je išla povorka cvilio i mnogi su plakali, to je bilo vrlo potresno. Pas je cvilio kao i ljudi, ali posebno kad je kretala procesija. nPostojali su grobovi od starina, bratimski grobovi, možda negdje početkom prošlog stoljeća počinju se graditi privatni grobovi. Grob je vlasništvo župe. Jest privatni i možeš u njega pokopat koga hoćeš, ali groblje je u sastavu Župe Ston. Bilo je jedno 8 – 10 bratimskih grobova. U jedan grob možda je bilo ukopano 50 ljudi, ako ne i više. Bili su dovoljno duboki, ali s malom pločom. Kasnije smo neke polomljene ploče presvukli betonom po vrhu. Nema nikakve oznake na njima, nažalost, to je bilo čisto da se ploča sačuva, da se ne profunda i da ne propadne. Koncem 19. stoljeća imućniji ljudi su pravili sebi

*skuplje grobnice, obično se radilo od najkvalitetnijeg korčulanskog kamena jer je bio otporan na atmosferilije. Nisu se gradili nekakvi nadgrobni spomenici. Većinom je prevladavala jednostavnost i skromnost, nije bilo prenačlašeno.*¹¹³

¹¹³ Prema kazivanju Mara Bilića, 9. siječnja 2022., Broce.

6. CRKVENO-PUČKA BAŠTINA

6.1. Svi sveti

U *Leksikonu ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* piše kako Svi sveti nastaju iz jednog dijela *Otkrivenja* koji glasi: „Pojavi se veliko mnoštvo, koje nitko nije mogao prebrojiti, iz svakog naroda i plemena, puka i jezika. Stajali su pred prijestoljem i pred Janjetom, obučeni u bijele haljine s palmama u rukama.“ Prvo pojavljivanje dogodilo se u 7. stoljeću (610. godina) kada je Panteon u Rimu pretvoren u crkvu Svih svetih. Za taj čin zaslužan je papa Bonifacije IV. Prikaz Svih svetih očituje se u većem broju ljudi koji imaju različite društvene položaje i koji obavljaju različite djelatnosti dok bi na vrhu stajalo Janje, odnosno stajao bi Bog ili Krist.¹¹⁴

Svi sveti blagdan je koji se počeo slaviti u 4. stoljeću u Antiohiji, a obilježavao se iza Duhova. Ipak, u 8. stoljeću papa Grgur III. je na zahtjev irskih monaha posvetio kapelicu po Svim svetima i taj blagdan počeo se obilježavati 1. studenoga. U doba Karla Velikoga i stolovanja Grgura IV. blagdan je već bio proširen, a na zahtjev spomenutog pape sin Karla Velikoga, Luj Pobožni, naredio je 835. godine da blagdan Svih svetih bude zapovjedni blagdan.¹¹⁵ Tradicija je navedena u 74. homiliji Ivana Zlatoustog. To je blagdan koji časti sve svece i svete u kršćanskoj tradiciji, a njegov se početak bilježi tijekom stolovanja pape Bonifacija IV. koji je oko 610. godine odlučio Bogorodici i mučenicima posvetiti rimski panteon. Slavio se tjedan dana nakon Duhova, a u Irskoj se slavio 1. studenoga.¹¹⁶

Dan nakon Svih svetih naziva se Dušni dan, Dan mrtvih ili Mrtvo Spomenuće, a počeo se obilježavati 998. godine zahvaljujući svetom Odilonu, benediktinskom opatu iz Clunyja. Blagdan je potvrđen 1311. godine; potvrdio ga je papa Klement V. U 20. stoljeću (1915.) papa Benedikt XV. omogućio je svećenicima služenje tri mise – jednu za nakanu, drugu za Svetog oca, a treću za sve vjernike i vjernice koji su preminuli.¹¹⁷

Braica zapisuje kako su Svi sveti „posljednji pastirski blagdan u godini“ i da se taj dan naziva prvim Božićem, prvim čelom ili prvom nogom Božića. Aluzija na pastire jest narodna tradicija po kojoj bi završilo „čuvanje blaga“ na dalekim pašnjacima. Pastiri bi nakon toga dobili određenu nagradu. Na taj dan štiju se pokojnici te se posjećuju njihovi grobovi.¹¹⁸

¹¹⁴ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 587.

¹¹⁵ Marko Dragić, *Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka*, Ethnologica Dalmatica, vol. 21, br. 1, Split, 2014., str. 103-123.

¹¹⁶ Ana Čavka, *Tradicijska kulturna duhovna baština u Zagori*, diplomski rad, Split, 2020., str. 53.

¹¹⁷ Lucija Bradarić, *Suvremena etnografija usmenoknjiževne i crkveno-pučke baštine u novim selima kod Omiša*, završni rad, Sveučilište u Splitu, 2020., str. 25.

¹¹⁸ Silvio Braica, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, br. 13, Split, 2004., str. 6-7.

U Hrvatskoj se odvijaju različiti običaji na blagdan Svih svetih iako se svugdje obitelji prisjećaju bližnjih koji su preminuli te im nose svijeće na grobove. Gavazzi navodi kako je dan Svih svetih na selu „pastirski blagdan“ jer „bivaju naročito obdareni od svoje kuće i počaste se sami na polju“, ali to je tradicija koju naziva „manje izrazitom.“¹¹⁹

Na blagdan Svih svetih u Hrvacama su se palili krjesovi (svitnjaci) te se pucalo iz mačkula. Taj datum smatrao se „prvim Božićem“ jer se obilnije jelo i pilo; degustiralo se i kušalo mlado vino koje bi se potom zatvaralo u bačve.¹²⁰

U Širokom Brijegu ljudi su se nakon misnog obreda okupljali ispred crkve gdje bi se igralo kolo. Postojala je zanimljivost vezana uz igranje kola. „Čepalo“ se nogom u kolu, što bi značilo da je netko „slučajno“, a zapravo posve namjerno, zgazio nekoga tko mu se sviđa. To je bio znak kako „napadač“ gaji simpatije prema toj osobi.¹²¹

U Kaštelima i okolici predbožićno vrijeme počinje na blagdan Svih svetih ili na Prvi Božić kada počinju prve kolende. Dalmatinska kolendanja na kraju 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća izvodila su se tijekom Božića, Nove godine i na blagdan Sveta tri kralja. U Kaštelima bi se ljudi koji izvode kolende nazivali kolendraši i oni bi kolendrali obilazeći kuće na blagdan Svih svetih. Kolendu su izvodili u dva dijela, jedan je bio ispred kuće, a drugi u kući. Domaćini su ih častili smokvama, orasima, vinom, rakijom i sl. U razdoblju između 1. i 2. svjetskog rata postojao je običaj darivanja djevojke slatkišima, darivali su ih muškarci s bobićima i mendulatima. Kolenda se pjevala na sljedeći način: „Ja san mali rebac, doša san van krkelezat – kome bobić, kome grozdić, na dobro van doša prvi Božić.“¹²²

U *Pjesmarici Gospe Kandalore* nalazi se molitva u čast Svih Svetih. Ovdje je jedan dio:

*Braćo dajmo slavu Bogu,
i njegovu svemu dvoru.
I Sve Svete proslavimo,
Apostole spomenimo.
Pomolimo prvo Petra,
da nas brani vražja vjetra,
Petar ključar naš nebeski,
odriši nas grisih teških.
Petre, ti si pastir puka,
obrani nas vražjih ruka.*

¹¹⁹ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 112.

¹²⁰ Josip Miličević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 490.

¹²¹ Zorica Jurilj, *Poetika hrvatske usmene književnosti širokobriješkoga kraja u kontekstu tradicijske kulture*, doktorska disertacija, Mostar, 2017., str. 168.

¹²² Sanja Acalija, *Božićni običaji u Kaštelima*, Ethnologica Dalmatica, br. 6., Zavičajni muzej Kaštela, 1997., str. 40.

*Ti si Petre, meštar viri,
ne daj nam umrit u neviru.
O ribaru plemeniti,
Svetim Duhom nas nakiti.
Ti si glavom doli propet,
ti nam zgrišit ne daj opet.
Ti Andriju imaš brata,
otvori nam rajska vrata.
Pavla upored spomenimo,
on je veći neg mislimo.
Pavlu otajna sva Bog skaza,
kad ga slipoćom on nakaza.
Kad se Pavlu glava osiče,
trikrat za seb „Isus“ reče...
Kada glava pade doli,
mliko iz sebe tilo proli.
Pavle, ti si svih uzviši,
đavlu silu svu ponizi.
Nu da bi nam neudila,
ti za naša moli dila.
Od Andrije što vidimo,
njeg propeta da slidimo.
Andrija je Petru bratac,
ti nam budi svima otac.
Ki na križu dva dni visi,
puk učeći dobre misli.
Petra na viru on obrati,
Božju milost k nam obrati.
Ne zabudmo mi Ivana,
da nam bude s njega slava.
Ivan oca u plavci pusti,
sva mu Isus otajna izusti.
Sva svitovna u njem ubi,
i sasvim ga pak obljudi.*

*Ivan uz križ plačno staše,
Majku Božju on tišaše.
Isus Majku mu priporuči,
kad se na križ za nas muči.
Ivan bi u ulju varen,
pak u Patmos bi progonjen.
Kad ga u grob postaviše,
čudne stvari se zgodiše.
Duša Bogu brzo uzajde,
tilo se u grob već ne najde.
O Ivane, Božja ptice,
vodi nas prid Božje lice.
Mariji si viran sluga,
ne takne nas vičnja tuga (...)¹²³*

Bjelovučić, koji je pisao o Pelješcu, navodi pretpostavku bogumilskih običaja 1. studenoga: „Veli se, da vjerovanja u more, vještice, tintiline, tence, vukodlake, itd., potječu od bogomilskog doba. Jedan dubrovački pisac piše, kako ćemo čuti, da bogomili na poluotoku ne vjerovahu u Boga, nego u sne, vještice i razne mađije. Tako je iz bogomilske vjere ostala obrana protiv zlog duha, da se obrani kuća od njega, pa bi stoga stavljali kupe na kut kućnog krova; i još se toga vidi po poluotoku i u stonskom Primorju. Dalje bi stavljali žabe u kolijevke, da zli duh pređe u žabu, a ne u dijete. Pa i razni običaji, vele, da potječu iz bogomilskog doba. Tako paljenje ‚kraljeva‘ i ‚kraljica‘ (oganj) u predvečerje sv. Stjepana – trećeg kolovoza svake godine – u Janjini, vele, da je običaj iz doba bogomilskoga; kao i ‚kupljenje za žive‘ o Svisvetima, kad djeca idu naokolo po selu sakupljati voća i slatkiše ‚za žive‘...“.¹²⁴

Jedna dojava o vješticama (vilenicama) s područja Pelješca dogodila se 1660. godine kada su dvije žene „priznale da su vještice, jedu djecu, ispijaju srce i ožičicu, da čine zборе na Gumeti u Sreseru“, s time da su se vilenice razlikovale, jer je vještica bila udana žena, a mora žena koja nije udana. Kako je bilo više žena koje su bile optužene, dvije su priznale i one su osuđene na smrt, a nad ostalima provedeno je mučenje kako bi se uvidjelo jesu li „krivovjerne“, ali žene nisu ništa priznale. Vilenice su opozvale svoje krivovjerje u crkvi, jedna se pokajala, a druga nije, pa su ih silom odveli na mjesto

¹²³ Don Božo Baničević, *Bratimska pjesmarica Gospe Kandalore u Smokvici na Korčuli*, Split, 2003., str. 33-35.

¹²⁴ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Povijest poluotoka rata (Pelješca) sa dijelom povijesti Zahumlja (Hercegovine) i Dubrovačke Republike*, Leonova tiskara, Split, 1921., str. 78.

pogubljenja, što je prema usmenoj predaji bilo pred kneževim dvorom u Janjini, te su ih tamo objesili.¹²⁵ Priču o lovu na vještice podupire i Bošković-Stulli, zapisanu u njezinoj knjizi *Pjesme, priče, fantastika*: „God 1660. na tužbu da na poluotoku Pelješcu ima 'vilenica i vještica', jedna je privedena vilenica potvrdila da je ona zaista vilenica i da zna liječiti travama i korijenjem; naučila je tu vještinu od 'tetke vile'. Imenovala je devet vještica. Njih su nato otpremili u Dubrovnik u zatvor. Jedna je na mukama priznala da je imala spolni odnos s vragom i da je s njime letjela u obliku leptira, kokoši ili mačke na 'zbor'; svome trogodišnjem nećaku je izvadila srce, koje su zatim vještice zajedno pekle i jele. Druga je na sličan način žrtvovala kćerku jedinicu.“¹²⁶

Na otoku Korčuli, odnosno na njegovu zapadnom dijelu, na Sve svete služi se tradicionalni kolač lumblija, za koji don Božo Baničević piše da potječe od latinske riječi *libum*. Nadalje, objašnjava kako je došlo do imena slatkog kolača, od množine *liba* do umanjnice na *-lia*, što bi označavalo mali kolač. Dolazi iz, kako autor navodi, „zapadne keltsko-franačke kulture“ te su ključne namirnice poput brašna i varenika,¹²⁷ odnosno pšenice i vina.¹²⁸

Tonko Barčot piše o korčulanskim svetkovinama Svih svetih, posebno u Blatu, gdje se svetkovina najavljuje osam dana prije blagdana. U Blatu je poznata Bratovština Svih svetih i na taj datum bratimi su išli u procesiju te bi bio priređen „godišnji bratimski ručak“. Prema Barčotu to je dan kada su „živi uživali“ uz obilje pića i hrane, a u nekim mjestima, poput Blata, kušalo bi se mlado vino, dok bi u Bukovici pravoslavci otišli piti kod katolika. Taj blagdan označavan je i kao „blagdan ljubavi“, kao u selima sjevernije od Zagreba, kada bi bio „prvi semen“ ili sajam za mlade ljude koji su gledali jedno drugo na groblju. Njihovo zajedničko paljenje svijeća označavalo je njihovu ljubav i buduće vjenčanje. Spominje Potomje na Pelješcu koje slavi blagdan Svih svetih uz dernek i ples. Blatska župa obuhvaćala je i Velu Luku; svećenik bi održao Večernju misu za mrtve, a u crkvi je bio postavljen katafalk. Procesija je išla prema groblju, gdje se misa nastavljala u kapeli sv. Roka. Svaki grob pošćropio bi se blagoslovljenom vodom. Nakon toga održao bi se govor i nastup limene glazbe i pjevačkog zbora, a procesija bi se vraćala u crkvu, gdje bi sve završilo prikladnom molitvom za mrtve. Takve poslijepodnevne procesije obilježavale su se u Smokvici i u župi Pupnat. Barčot zaključuje kako se do poslijepodneva slavio život, a od poslijepodneva sve bi bilo u znaku smrti i pokojnih ljudi.¹²⁹ Ovaj

¹²⁵ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Povijest poluotoka rata (Pelješca) sa dijelom povijesti Zahumlja (Hercegovine) i Dubrovačke Republike*, Leonova tiskara, Split, 1921., str. 154-155.

¹²⁶ Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za istraživanje folkloru, Zagreb, 1991., str. 127.

¹²⁷ O tome više: Božo Baničević, *Učinimo i blagujmo lumblije za Sve svete*, Lanterna: časopis za kulturu, br. 2, 2018., str. 182-184.

¹²⁸ Isto, str. 183-184.

¹²⁹ Tonko Barčot, *Sunce na stolu – sisvetski običaji na završetku toplijeg dijela godine otoka Korčule*, Državni arhiv u Dubrovniku, Lanterna: časopis za kulturu br. 2, 2018., str. 9-11.

korčulanski običaj sličan je obilježavanju Svih svetih na Brocama iako tijekom glavne bročanske svetkovine nema procesije.

O sličnostima Korčule i Stona i stonskog područja piše Vinicije Lupis koji navodi kako je 1301. godine osnovana Bratovština Svih svetih u Korčuli, a Korčulu i područje Stona povezivala je i zajednička Stonsko-korčulanska biskupija koja je trajala od 1300. godine do 1541. godine.¹³⁰

Kazivačica koja je provela djetinjstvo u Mliništu govori o skakanju preko ognja, dok kazivačica iz Smokovljana u Dubrovačkom primorju svjedoči o nekim sličnostima i izmjenama u obilježavanju blagdana Svih svetih, što se očituje zbog nedostatka svećenika:

*Mi bi u Mliništu kad bi bili Svi Sveti skakali priko ognja da te taj svetac oslobodi.*¹³¹

*Za Sisvete se u Smokovljanima donosi cvijeće i okite se grobovi, ko god ima svog mrtvaca. Za Sisvete bude pos. Nema slavlja, bude samo misa. Prije bi se išlo na grobove na Mrtvi dan, a sad to svećenik obavi na Sisvete. Nema dovoljno svećenika, a velika je paroća.*¹³²

Kada je riječ o bročansko-stonskoj tradicijskoj kulturi, Svi sveti zauzimaju vrlo važno mjesto. Svi sveti glavna su festa i glavni blagdan Broca. To je dan kada velik broj ljudi dođe na selo, od rodbine do prijatelja. Misa se i danas održava u crkvi Svih svetih do koje se dolazi stepenicama (skalinima), a nakon mise svećenik blagoslovi grobove. Tada svi odlaze na ručak, a kasnije povodom tog blagdana završava i limena glazba. Prije je bilo puno više ljudi i veselja, o čemu kazuju i kazivači i kazivačice:

*Bio je nekad običaj, dan prije Sisvetijeh, bio je posni dan, ribari sa Šipana koji su imali šabake, došli bi odi u naš kono i hvatali bi ribu, gerice, koje bi prodavali mještanima na Brocama. To je bilo možda prije 100 godina, ali bilo je toliko fameja da se nisu mogle zadovoljiti potrebe ljudi.*¹³³

*Dvije župe su bile: Mali Ston, Hodilje i Luka, a druga Ston, Broce i Česvinica. U Stonu bi bila misa u 10 sati, a na Brocama u 11 ipo. Iza mise bi bio blagoslov groblja, u Stonu bi bio popodne u 3 ure. Sutridan na Mrtvi dan bila bi misa u Česvinci, iza je bilo i odrješenje. Bila je i u Stonu misa za Mrtvi dan.*¹³⁴ *Blagdan Svih svetih slave i Bižanj i Hrasno, ne samo Broce. Svečana misa bi bila u 11:30 na groblju Svih svetih i tamo je istoimena crkva. Uvijek bi bila puna kuća.*¹³⁵

Svako mjesto je imalo svoju festu, i tako se mladost i upoznavala, a ođe (na Brocama) je glavna festa bila za Sisvete. Ljudi su se zbližavali, rodbina išla pješice na objede jer nije bilo auta, a mladosti je bilo koliko očeš i držalo bi se kolo. Ja se sjećam iz djetinjstva, ona razvalina kala Julke, ondje su u lijericu svirali i u Perića¹³⁶ u kući, a onda se sviralo linđo. Bilo je svijeta, a ne ko sad... Sada limena

¹³⁰ Vinicije B. Lupis, *Sakralna baština Stona i okolice*, Matica hrvatska Ston, 2000., str. 26-31.

¹³¹ Prema kazivanju Stane Halilović, rođ. Obšivač, 31. listopada 2019., Luka

¹³² Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Morđin, 20. listopada 2019., Smokovljani.

¹³³ Prema kazivanju Marinka Bulice, 31. listopada 2021., Broce.

¹³⁴ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

¹³⁵ Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

¹³⁶ Kuća pokojnog Boža Perića u središtu sela.

glazba dođe za Mrtvi dan, sutradan po Sisvetima. Dođu popodne u 4 ure na groblje, tamo sviraju i onda dođu u selo (ispred crkve) ljudi ih častu i pođu ća.¹³⁷

Svećenik bi došo na Sisvete na groblje, bila bi lijepo pjevana misa, moj pokojni tata bi uvijek pjevo epistole, a sad se to reče evanđelje. Pomolilo bi se po grobovima kad bi završila misa i svak bi onda išo doma. U crkvu se nije moglo stat koliko bi bilo prijatelja, uzvanika i svih za festu. Prigale su se priklice, a sad ih zovu hrostule, mi smo to zvali priklice na roticu, makaruli su bili glavni, pogotovo jer su Brodačke¹³⁸ bile poznate po makarulima. Dosta je svijeta, kad bi završio objed, išlo jedno u drugoga sa svojijen prijateljima, pa bi se onda častili. Nisu to samo bili moji gosti koji su došli i koji su bili tu, nego bi se i moji gosti išli javit u drugih ljudi, naprimjer Franu Duždeviću, Lončarici,¹³⁹ komu bilo... Svi bi se lijepo družili.¹⁴⁰

Sisveti su ko festa jer je odi glavna crkva Svih Svetih, baš je biskup reko: izabrali ste najljepšu crkvu u kojoj su svi sveci. Pop uvijek mora blagosovit grobove iza mise. Za Sisvete iza mise dođe muzika i svira muzika za mrtve. Na selu se napravi stol jedan i bude tratamenat, svakoga pića, jela, slatkiša...idu po kućama i svak da nešto što je napravio.¹⁴¹

Naše je groblje jedno od najstarijih groblja u području. Jedan put kad je bio biskup, ja sam ga pito o natpisu na latinskom da mi pročita i pročito je koliko je mogo jer to je već pohabano, ali kaže da su se tu svećenici ukopavali.¹⁴²

Za Sisvete bi prijateji i svojta dolazili na ručak, mi kod njih, oni kod nas, ovisi đe je kome festa, npr. mi smo za Sv. Vlaha hodili u Ston kod jednog prijatelja.¹⁴³

Kazivačica Marija Fabris opisuje postupak pripremanja karakterističnih jela za bročanske feste poput Svih svetih:

Ja se sjećam ko mala, sad imam 63 godine, vazda se činila kotonjata kad sazru dunje, odi ti se zovu markatunje. Kako ih zovu dalje, to ne znam. Nikad se nisu sa stabla brale, nego padaju sa stabla pa ih kupimo. Pozorno se pratilo kad padnu, da ne strunu i da budu zdrave i tvrde. One bi se kuhale, kora bi im se digla, to je bila ričeta s točnom pripremom. Vreli džem sa šećerom bi se izlijevo u kalupe, nikakve druge forme nisu dolazile u obzir, to je trebalo figurat i podsjetit za blagdane, ko što su naše Svi svete koje se vazda slave 1. studenoga. Neki bi to već napravili, bile bi freške, sjajne, imale su prekrasan sjaj, a naročito bi se pripremale za Božić, uz naše mjendule i suhe smokve. Vazda bi to krasilo okolo suhi morač i lovorika, ali ne previše, jer bi oduzela okus i miris. Međutim, te posudice su šetale po selu. Znalo se vazda ko će prvi kuhat i ko ih naruči. Nije ih bilo brojno po selu, mi imamo te jedne, mislim da

¹³⁷ Prema kazivanju Mire Vlašić, 27. veljače 2018., Broce.

¹³⁸ Stanovnice Broca.

¹³⁹ Stanovnici sela Broce.

¹⁴⁰ Prema kazivanju Ane Bajurin, rođ. Vlašić, 27. veljače 2018., Ston.

¹⁴¹ Prema kazivanju Julke Bonačić, rođ. Oblizalo, 3. ožujka 2018., Broce.

¹⁴² Prema kazivanju Antuna Vlašić, 6. ožujka 2018., Broce.

¹⁴³ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Bača i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

je to još iz 19. stoljeća. To se moralo strogo čuvati i ne smije se zaboravit u koga su zadnjeg bile. Moraju se vratiti onamo gdje su se uzele. Teta Ive Baća ih danas radi i onda ih poslije regalava u ova nova vremena, jer to više niko nema i ne radi. I dunje su čak zapuštene i pomalo su usahle. Obvezno se kad se kuhana masa iskrene iz kalupa stavi na list lovora, vjerojatno da se ne zalijepi. One se poslije malo i suše, budu malo vlažne. Onda nije bilo nekih kolača ili slastica, to je bio nadomjestak domaćem pandišpanju ili torti. Jedna torta zvala se čudna torta jer nije se imalo puno sastojaka, gore bi se ukasila nekim kakaom, unutra bi bili obično mjenduli. Nije to torta od danas bogatih deset jaja, to je bilo teško potrošiti. Mislim da su išla četiri jaja, brašno, deset žlica tople vode i možda praška za pecivo, iako nisam sigurna. Stavile bi se na trpezu prikle na roticu (danas znane kao hrostule), ono što su bile druge prikle, to bi se pripremilo za Badnji dan, s mrcu groždica i mirodija. Bilo je, naravno, i kvasca kad je post i nemrs. Kad rečeš prikle, to je univerzalni pojam, a prikle na roticu, to je pod bročanski drukčije. Drugi zovu hrostule, krostule, najčešće sa h. Vazda su se razlikovale brodačke od stonskih. Neko je ođe provlačio neki recept da budu što prhkije, što hrskavije, s manje brašna i da ne pokupe ulje kad se prigaju. To je bilo tipično u Stonu i oni bi to radili za Sv. Vlaha i za Sv. Liberana. To su bile dvije feste u Stonu, a u nas Svi svete. Moralo se krcato toga načiniti. U formi su one iste, zapravo, ali su se razlikovale u nekim stvarima. Svi bi se trudili da budu što tanje, da popiju što manje ulja, to je bila neka vrsta natjecanja. Koliko god se pravile po istom receptu, bile bi različite. Ljudi su se zaista trudili s onim čime su raspolagali i volili su se s tim pokazati.¹⁴⁴ Dunje bi bile na ormaru cijelu godinu kako bi sve mirisalo. Bile bi žute i trajale bi čitavu zimu do ljeta, bio bi krasan miris.¹⁴⁵

6.2. Dušni dan

Dragić navodi kako se Dušni dan štuje od 998. godine. Za uvođenje tog blagdana zaslužan je benediktinski opat sveti Odilo iz Clunyja, a službeni blagdan postao je 1311. godine prema zaslugi pape Klementa V. Naziv je Dušnog dana Spomen svih vjernih mrtvih, i baš kao što naziv nalaže, to je dan prisjećanja na pokojne ljude. Datum obilježavanja Dušnog dana je 2. studenoga. Ipak, ako se datum obilježavanja Dušnog dana preklapa s nedjeljom, onda se slavi 3. studenoga. Osim naziva Dušni dan upotrebljavaju se i nazivi Dan mrtvih, Mrtvi dan ili Mrtvo spomenuće. Kada se obilježava Dušni dan, ljudi bi trebali nositi cvijeće na groblje, ali to se u današnje vrijeme obavlja na blagdan Svih svetih jer je taj blagdan klasificiran kao neradni dan. Iako i danas gore svijeće u kućama tijekom Dušnog dana kada se ljudi prisjećaju mrtvih, svijeće se najčešće nose na grobove na dan Svih svetih. Kada je riječ o Dušnom danu, u hrvatskoj katoličkoj tradiciji obilježava se molitvom za mrtve, pomaganjem siromašnim

¹⁴⁴ Prema kazivanju Marije Fabris, 9. listopada 2021., Broce.

¹⁴⁵ Prema kazivanju Marije Perić, 9. listopada 2021., Broce.

ljudima te zvonjavom crkvenih zvona.¹⁴⁶ Na selu Broce bude središnja festa (svečanost) na blagdan Svih svetih, a i crkva na groblju naziva se tim imenom. Ljudi odlaze na grobove i prije blagdana Svih svetih, ali ponekad i na Dušni dan.

6.3. Sveta Katarina

Sveta Katarina Aleksandrijska poznata je kao nebeska Kristova zaručnica. Svetica je koju se štuje u istočnoj i zapadnoj Crkvi. Zaštitnica je filozofa, prosvjetnih djelatnika, studenata, djevojaka, žena... Katarina Aleksandrijska ili Katarina Sinajska rodila se u egipatskoj plemićkoj obitelji, vjerojatno 282. godine. Postoji legenda kako joj se Isus Krist ukazao u snu i stavio joj prsten označivši je kao svoju nebesku zaručnicu. Kada se Katarina probudila, vidjela je prsten na svojoj ruci te ga odlučila nositi cijeli život. Kada je ona živjela u Aleksandriji, vladao je car Maksimin II. Daia s neprijateljskim stavom prema kršćanima koje je želio uništiti. Sveta Katarina pokušala je razuvjeriti cara u njegovim odlukama, ali on ju je utamničio i mučio na različite načine. Car je naredio odrubljivanje njezine glave 307. godine. Nakon njezine smrti pojavili su se anđeli koji su je odnijeli na Sinaj. U ikonografiji je prikazana s kotačem i bodežima, jer je jednom bila mučena tako što je svezana između četiri kotača s oštricama, ali spasio ju je plamen s nebesa koji je uništio njezine mučitelje. Od atributa ima krunu na glavi, simbol njezina kraljevskog podrijetla i mač koji predstavlja mučeništvo. Pojavljuje se i s knjigom, znakom mudrosti, te s palmom koja označava pobjedu. Zanimljivo je kako je u hrvatskoj tradiciji blagdan svete Katarine (25. studenoga) bio jedini dan kada su se ženili mladići i djevojke u razdoblju od tog datuma do korizme zbog prava prve bračne noći¹⁴⁷ u vrijeme turske okupacije.¹⁴⁸ Dunja Fališevac piše kako se u hrvatskoj legendi sveta Katarina spominje kao „kći Koste kralja“.¹⁴⁹

Sveta Katarina slavi se 25. studenoga i upravo se njezin spomendan u brojnim područjima određuje kao početak došašća. Braica spominje poznate izreke na Sv. Katu, kako je nazivaju u narodu, a ove se rabe na bročansko-stonskom području: „Sveta Kate kokošica, mjesec dana do Božića“, „Sveta Kata, snijeg na vrata“, „Sveta Kate, ognju gnjate“. Braica posljednju izreku navodi kao: „Sveta Kate, pari k' ognju gnjate“. U neformalnoj pučkoj tradiciji smatra se završetkom jeseni i početkom zime.¹⁵⁰ I Acalija spominje kako se u Kaštelima i okolici rabe iste izreke na blagdan sv. Kate.¹⁵¹

¹⁴⁶ Marko Dragić, Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 68. No. 3., 2013., str. 417-425.

¹⁴⁷ O tome više: Marko Dragić, *Sveta Katarina Aleksandrijska u hrvatskoj katoličkoj tradicijskoj baštini*, Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. 7, 2011., str. 260-287.

¹⁴⁸ Isto, str. 261-264.

¹⁴⁹ Dunja Fališevac, *Sveta Katarina – prva učena žena u hrvatskoj književnoj kulturi*, Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, br. 60, 2010., str. 258.

¹⁵⁰ Silvio Braica, *Božićni običaji*, *Ethnologica Dalmatica*, br. 13, Split, 2004., str. 7.

¹⁵¹ Sanja Acalija, *Božićni običaji u Kaštelima*, *Ethnologica Dalmatica*, br. 6., Zavičajni muzej Kaštela, 1997., str. 40.

Sveta Katarina u prijašnjim je vremenima bila određena kao posljednji dan jeseni dokad se mogu sklapati brakovi.¹⁵²

U Sinjskoj krajini postojala je pjesmica: „Sveta Kata zatvara vrata, sveta Kata zatvara, sveti Andre otvara“, jer je blagdan Svete Katarine preuzet kao početak zime, a dan Svetog Andrije (4. veljače) kao završetak zime.¹⁵³ Ivan Ujević naveo je uzrečicu koja se koristila u Imotskoj krajini: „Sv. Kate, upeci u vatru gnjate“.¹⁵⁴

U *Pjesmarici Gospe Kandalore* iznosi se pjesma o svetoj Katarini i o njezinu životu. Ovo je dio pjesme:

*Katarino Divo blaga,
brani od zla sela, grada.
Sveta Divo Katarina,
obrani nas Božja gnjiva.
Mi te skupno svi slavimo,
ter te slavnu svi molimo.
Svak poznavava molbe tvoje,
milost Božju da dostoje.
Katarina vele vlasti,
grihom našim daj pomasti.
Prid Bogom nas svih oprosti,
nek nam udili svoje milosti.
Isprosi nam dil tvoje slave,
ime tvoje koj sad hvale.
Koj se tebi priporuča,
ti ga svake godine učuva.
Ćerca biše kralja Kosta,
od svakoga griha prosta.
Katarini daju diku,
zato mnogi k njoj gredihu.
Čudne dare k njoj nošahu,
i za ženu nju prošahu.
Često majka nju moljaše,*

¹⁵²Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 113.

¹⁵³Josip Milićević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 490.

¹⁵⁴Ivan Ujević, *Etnografski zapisi iz Imotske krajine*, Matica hrvatska – Ogranak Imotski, Imotski, 1995., str. 29.

*i zato joj govoraše:
„Ti si ćerca meni draga,
u kraljevstvu vele blaga.
Sve kraljevstvo plakat ima,
jer od tebe ploda nima.
Vesela bi bila moja duša,
da bi ti obrala muža“.*
*Kada mati to doreče,
Katarina tad njoj reče:
„Ne spomen mi majko muža,
da ne izgine moja duša.
Ja sam čista golubica,
moga Isusa nevistica.
Isus me je prstenova,
pravu viru svoju poda.
Bogu zavit moj dovršit,
divstvo moje ne pomrsit.
Moje divstvo on mi shrani,
i čistoću od zla brani.
Ljubav mi je njegva mila,
branit će me njegva sila.“*
*Utiši nas Divo blaga,
ka si Bogu vele draga.
Svi te ljube i poštuju,
kad tvoje sveto ime čuju.
Klanjamo se tvojoj slavi,
svih nas pakla ti izbavi.
U Boga si isprosila,
kada si tvoju krv prolila (...)¹⁵⁵*

Juraj Lahner skupio je pjesmu *Svetu Katu srce boli* posvećenu sv. Kati od kazivačice iz Hrvatskoga primorja:

¹⁵⁵ Don Božo Baničević, *Bratimska pjesmarica Gospe Kandalore u Smokvici na Korčuli*, Split, 2003., str. 46-47.

*Sveta Katarina,
Prva mučenica ,
U tamnici klečala,
Bogu ruke držala.
Anjel koruvita (anđeo čuvar)
svetu Katu pita:
„Sveta Katarina,
Je l' te bole kolenca,
Al te bole ramenca?“
„Ne pitaj me, anjele,
Da bole l' me kolenca,
Al me bole ramenca,
Neg me pitaj, anjele,
Da boli l' me srdašce
Za Isusom ranjenim!“¹⁵⁶*

Petar Marija Radelj donosi tekst jedne pjesme o Katarini Aleksandrijskoj iz knjige *Pisne duhovne različne* 1805. godine. To je stara pjesma iz splitske crkve dominikanaca, a prebačena je iz ikavice u ijekavicu kako bi bila razumljivija. Izvorno ju je zapisao don Matija Čulić, a pjevala se kao *Iesu Redemptor*. Bila je namijenjena bratimima iz bivše Bratovštine sv. Katarine. Kasnije se bratovština spojila s Bratovštinom sv. Petra pa se ova pjesma izvodila na blagdan svete Katarine. Kako je vrijeme odmicalo, tako se pjesma više izvodila u skraćenom obliku, a 1936. godine harmonizirao ju je Antonin Zaninović.¹⁵⁷

*Danaska štujmo veseli
Blagdan od Kate djevice
Kad nju anđelski broj veli
Uznese Božje pred lice*

*U Aleksandriji rodi se,
Kralj Kosta dade je na svijet,
Za Isukrsta goji se*

¹⁵⁶ Juraj Lahner, *Hrvatske narodne pobožne pjesme*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1931., str. 31.

¹⁵⁷ Petar Marija Radelj, *Danaska štujmo – stara pjesma sv. Katarini Aleksandrijskoj iz splitske crkve oo. dominikanaca*, Sveta Cecilija: časopis za sakralnu glazbu, vol. 63, br. 3, 1993., str. 68-69.

I za Nj se htjede zaručiti.

*Anđel je Božji pohodi
I dobrića joj navijesti,
Mudrace kralja oslobodi
Od idolske zle nesvijest.*

*Tamnici u mračnoj vezana
Molitvu Bogu činjaše
Štipaljka ištupana
Gor' k nebu oči držaše.*

*Cesar je čini zatvorit
U tu tamnicu bez brašna
Cijeneć da će je umorit
U tome mjestu smrt strašna.*

*Jedanaest dana stojeći
Bez blagovati i piti,
Vas dan i svu noć klečeći
Ne presta Boga moliti.*

*Ona vojvodu Cesara
I cesarovu čak ženu
Od zle nevjere obara
I pravoj vjeri pritegnu.*

*Tak da Porfirij vojvoda
Općenito Isusa ispovjedi,
I jednaka se prigoda
Objema tute dogodi.*

*Jer rad' ljubavi Isusa
Obadva bjehu mučeni
I obadvaju sad duša*

Ode u perivoj blaženi.

*O Mučenice presveta,
Ka božanstvenom kreposti
Od Isukrsta Propeta
Rajskom bi obasjana svjetlosti.*

*Božja te ruka okruni
Krunom dragoga kamena,
Jer u tebi se ispuni
Mudrost Božjega znamenja.*

*Isus te sebi zaruči,
Rukom ti svojom prsten da,
Jer volja tvoja odluči
Volji se njega da preda.*

*Koje si bijede podnijela,
Koje ti tuge ne zada,
Koje si muke trpjela
Od Maksencija pretvrda!*

*Koji učini osudu
Da ti se glava odsiječe.
Jer vidi da mu ne prudu,
Mita, ka njemu priliče.*

*I tako pod mač prikloni
Tvoj vrat, te pritegnu glavicu,
Ku Zozan od tijela otkloni
Okrvavivši desnicu.*

*Pokle joj glavu odsiječe,
Tu se dva čuda zgodiše:
Mlijeko iz tijela proteče,*

A tijelo anđeli odniše.

*Čak do na Goru Sinajsku,
Gdje se i sada nahodi
Moleć za vjeru kršćansku,
Da se svak grijeha oslobodi.*

*Slijepi i hromi i kljasti
Vapit će tvoje kreposti,
Grešnike od vražje oblasti
Izbavi rad'tve blagosti.*

*Tebe sniženo molimo,
Da nas tva krepost pomože,
Kad se odavle dijelimo
Rad' nje primi nas gor', Bože!
Amen.¹⁵⁸*

Kada je riječ o pelješkoj tradiciji, pjesma o svetoj Kati sadržana je u skupljenim pelješkim pjesmama u *Rćanskoj pjesmarici* Nikole Bjelovučića:

34. Sveta Kata

*Kate divica od devet lita
nju mi prose mnogi kralji svita
ali ona ne će za nikoga
nego u crkvi ona moli Boga
kad su Katu kralji prosit došli
Katina im majka odgovara
moja Kate nije sada doma
već u crkvi ona moli Boga
a kad Kate meni doma dogje
ja ću s njome tadar govoriti.*

¹⁵⁸ Petar Marija Radelj, *Danaska štujmo – stara pjesma sv. Katarini Aleksandrijskoj iz splitske crkve oo. dominikanaca*, Sveta Cecilija: časopis za sakralnu glazbu, vol. 63, br. 3, 1993., str. 68-69.

*Kad je Kate majci doma došla
majka joj je tadar govorila
tebe prose mnogi kralji od svita.
Ali Kate majci odgovara
jesam li ti moja majko rekla
prije neg sam mlada pamet stekla
da se ne ću nigdar udavati
niti muža želim poznavati
ni za blago ni kamenje drago
ja Isusa imam zaručnika
on je meni prsten darovao
koji nosim na desnici ruci
kad je majka te riči dočula
majka njojzi tadar odgovara
muči Kate, ak te čuje otac
nabiće te tužnu on na kolac
kad je otac doma dolazio
majka njemu stade kazivati
da su kralji prosili djevojku
al da Kate za nikim ne haje.
Al se otac ljuto razljutio
pa mi zove hitre sluge svoje
da uhvate kćer njegovu Katu
da je bace u tamnicu tamnu
sluge hitre nalog izvedoš
uhvatiše Katu djevojčicu
baciše je u tamnicu tamnu.
Kad su prošle tri godine dana
tad ti kralju slugam zapovida
hote sluge u tamnice moje
Katine mi donesite kosti
da ih tučem u tvrdu montaru
kada sluge u tamnicu dogju
vide čudo jošter nevigjeno*

*sva tamnica suncem obasjana
u njoj Isus misu govorio
a Kate mu tiho otpivala
sluge htješe uhvatiti Katu
al im Isus na nebo poleti
službu vršeć, misu govoreći
Kate za njim, Bogu pjevajući.*¹⁵⁹

Na Brocama i u Stonu često se spominje skraćena Kate od imena Katarina, što dokazuje kazivač Maro Bilić iz Broca. On spominje svinjokolje oko Svete Katarine i običaj darivanja:

*Kada bi došla zima, zaklali bi se prasci, obično kad zahladi, iza Sv. Kate – 25. studenog. Djeca koja bi došla da „kao pripomognu“ oko svinjokolje bila su ostavljena na marendi ili bi ih domaćin nagradio pečenicom da doma ispeku. Pečenicu smo zvali mišić ošita ili dijafragme koji odvaja abdomen od grudnog koša. To je komadić mesa dugačak tridesetak cm, širine 5-10 cm i debljine prsta. Nakon svinjokolje uzimalo se za prvo pečenje. Danas na žalost taj komadić mesa se nosi veterinaru radi analize dali je životinja bila pozitivna na trihinelu. Nakon što bi se svinje istranzirale i meso ohladilo, obično sutradan domaćin i domaćica bi se dogovorili koga treba počastiti komadom svinjskog ramsteka - umbula. Poklon za ispeći bi težio od 1 do 2 ili 3 kg, ovisno o važnosti dotičnog. Počastilo bi se: svećenika, liječnika, veterinara, učitelja, blisku rodbinu, prijatelja ili nekog trećeg tko je nekim dobrim djelom zadužio obitelj. Sjećam se da su moji roditelji od jedne velike svinje, 130 – 180 kg oba umbula redovito podijelili, a vratove smo rezali u kobasice, koje bi kasnije opet podijelili. Dakako i moja obitelj je bila počašćena nekim drugim dobrima. Također, svećenika bi se počastilo košicom kvalitetnog grožđa, demižanicom vina, ribom kad je bio obilatiji ulov, bocom maslinovog ulja. Svećenici su bili u nemilosti od strane države, ali u milosti naroda. Poklon je bila solidarnost, ali i zahvala samom Gospodinu što se uspjela ostvariti neka ambicija, dokučiti neki uspjeh, biti zadovoljan, biti sretan.*¹⁶⁰

6.4. Adventski običaji i Badnjak¹⁶¹

6.4.1. Advent

U današnjoj kulturi Božić je prisutan i prije početka samog adventa ili došašća, već od početka studenog, točnije Svih svetih. U kršćanstvu advent simbolizira četiri tisućljeća od stvaranja svijeta do Kristova dolaska, odnosno četiri nedjelje do Kristova rođenja. Početak liturgijske godine te iščekivanja

¹⁵⁹ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rćanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 56-57.

¹⁶⁰ Prema kazivanju Mara Bilića, 11. siječnja 2022., Broce.

¹⁶¹ Ovo poglavlje objavljeno je kao prethodno priopćenje u nešto kraćoj verziji od ovdje donesene. Vidi: Marina Asturić: *Advent u bročansko-stonskoj tradicijskoj kulturi*, *Ethnologica Dalmatica*, br. 25, 2018., str. 97-117.

Božića prelama se od blagdana sv. Andrije koji se slavi 30. studenoga. Slijede Sv. Barbara, Sv. Nikola, Bezgrješno začeće blažene Djevice Marije i Sv. Lucija, blagdani koji označavaju službeni početak Božića. Porijeklo riječi dolazi od *adventus*, latinske riječi za početak i njime se iščekuje i najavljuje veselje Božića. Početak adventa označavao se 23. studenog na Sv. Klementa, zaštitnika stoke, a na nekim područjima kao što su Poljice iščekivanje bi počelo već na blagdan Svih svetih. U nekim krajevima, poput požeškoga kraja, običavalo se darivati one koji nisu imali dovoljno sredstava za stabilan život, a taj dar nazivao se *božićnica*. Božićnica je mogla označavati novac, odjeću, obuću ili druge potrebite stvari.¹⁶²

Kada je riječ o adventskom vijencu, na njemu se nalaze četiri svijeće, od kojih su tri ljubičaste, a jedna ružičaste boje, iako su svijeće na vijencima u crkvi sv. Vlaha u Stonu ljubičaste boje. Prva je svijeća simbolizirala stvaranje, druga utjelovljenje, treća otkupljenje i četvrta svršetak. Vijenac na kojemu su postavljene svijeće plete se od zimzelenog lišća i grančica.¹⁶³

Za vrijeme oko Božića umjesto današnjih vijenaca na ulazna vrata stavljao se lovor i ružmarin. To nije slučajna odabir – lovor simbolizira pobjedu, vječnost i čistoću. U prošlosti su se pobjednici natjecanja kitili lovorovim vijencem kao znakom prestiža. To je zimzelena biljka koja ne može postati suha, što se tumači kao njezina neprolaznost. Što se tiče značenja čistoće, pretpostavlja se da korijenje vuče iz vremena vestalki kojima je lovor bio posvećen, a one su bile djevice i morale su se zakleti na svoje djevičanstvo prilikom vestalske službe.¹⁶⁴

Jedna kazivačica iz Broca potvrdila je tradiciju paljenja svijeća u razdoblju došašća:

*U Brocama u adventu se prvu neđeu pali jedna svijeća, drugu neđeu druga svijeća i treću tri svijeće.*¹⁶⁵

6.4.2. Sveta Barbara

Sv. Barbara rođena je na završetku osamdesetih godina 3. stoljeća. Prema legendi imala je oca Dioskura i s njim je živjela na području Male Azije, no on ju je zatvorio u toranj zbog toga što ju je krasila prevelika ljepota i prosci su je oblijetali u velikom broju. Tada se pojavio liječnik Valerijan zbog kojega se Barbara počela zanimati za kršćanstvo sve dok nije prihvatila tu vjeru. Poznate su priče o njezinim čudima, poput čudesnog vrela s kojeg je blagosloвила križ, zbog čega ju je vlastiti otac želio pogubiti. Zlo njezina oca prati je i u bijegu od njegove ruke, a na kraju je ipak uhvati i dovede pred suca koji se zvao Marcijan. Iako je očekivao da će je Marcijan pogubiti, on je uvidio Barbarinu ljepotu i

¹⁶² Marko Dragić, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 43 (3). Split, 2008., str. 414-440.

¹⁶³ Marko Dragić, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 45 (4). Split, 2010., str. 468.

¹⁶⁴ O tome više: Badurina (pr.), 1990., str. 415.

¹⁶⁵ Prema kazivanju Julke Bonačić, rođ. Oblizalo, 3. ožujka 2018., Broce.

krjepost pa joj je ponudio izbor: ili će se pokloniti bogovima ili će naum njezina oca biti ostvaren. Njezina mučenička sudbina očitovala se u potpunoj vjernosti Bogu jer je odbila suca, nakon čega su je tukli, svukli i bičevali te na njene rane stavljali sol. Bog se obratio Barbari u tamnici, i kada ju je sudac vidio u rano jutro, primijetio je da su joj rane zacijelile zbog slave i milosti njegovih bogova. Barbara pokazuje nepokolebljivost i zaziva Boga koji joj je pomogao. Dokazana je moć njezine vjere kada se predala ocu na planinama, gdje ju je sam Bog pozvao na nebo. Otac ju je u tom trenutku ubio svojim mačem nakon čega i on pogiba od udara groma. Mučeničku smrt podnijela je 305. ili 306. godine. Kult sv. Barbare počinje se intenzivno širiti i štovati u 8. stoljeću, a smatra se zaštitnicom vojnika te ljudi koji se bave opasnim poslovima (rudari) ili su suočeni sa smrću (gromovi, požari, bolesti). Kod ljudi koji štiju sv. Barbaru, pa tako i kod Hrvata, postoji tendencija da joj se utječu ako nisu u mogućnosti primiti bolesničko pomazanje ili kada priželjkuju mirnu smrt bez velike patnje i bola.¹⁶⁶

Za blagdan Svete Barbare u Hrvatskoj veže se pojam *poležaja*,¹⁶⁷ posebno u mjestima u Slavoniji. U Slavoniji se tako označava prva osoba koja ulazi u kuću za blagdan Svete Barbare. Muškarci bi dobili žito, a žene lan. Žene koje su ih dočekivale nisu bile sretna kada bi im muškarac prvi ušao u kuću jer je to značilo da će u narednoj godini biti više pijetlova nego kokošiju. U mjestu Gračani pokraj Zagreba mladići bi išli čestitati Barbarin blagdan u cik zore, kada bi išli od kuće do kuće gdje su ih častili jabukama. Nikada nisu išli u grupama kao u posljednje vrijeme, već pojedinačno, bez preskakanja ijedne kuće u selu. Zbog očuvanja običaja, čestitari u današnje vrijeme nose i narodnu nošnju. Čestitalo se svim Barbarama i Baricama u selu.¹⁶⁸

Za pelješko i blisko područje, prepoznatljivi su običaji vezani uz Varin dan (Sveta Barbara), posebno karakteristični za Konavle, mjesto pokraj Dubrovnika. „Vara“ je označavala suhi bob, grašak, leću, pšenicu, sočivo, slanetak... Takva mješavina stavljala se u vodu gdje se nadolijevala hladna voda, nakon čega bi pastirice donijele drva, koja su revno skupljala prije kuhanja vare i nazivala Varinim balicama. Iduća godina ovisila bi o mjestu gdje bi vara provrela. Ako bi se radilo o strani gdje se nalazi more, mještani su mogli očekivati više ribe, a ako bi provrela sa strane gdje su se nalazila njihova polja i baštine, to je označavalo iznimno dobar urod. Nakon toga dolijevalo se maslinovo ulje. Cijeli dan smjela se blagovati jedino vara koja se posluživala i gostima. S obzirom na to da je uvijek trebao biti neparan broj sočiva, na Pelješcu je postojala izreka: *Varica se vari, hoće se devet stvari*.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Marko Dragić, *Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za duhovna i intelektualna pitanja XIII (2). Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2015., str. 143-150.

¹⁶⁷ Dragić (2015., str. 154) navodi kako Senad Mićijević tumači polaznika kao mušku osobu, gosta koji u ranim jutarnjim satima pohodi prijateljsku kuću na Božić gdje se časti i nakon toga ide hraniti stoku. Taj predstavlja i žensku osobu.

¹⁶⁸ Marko Dragić, *Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za duhovna i intelektualna pitanja XIII (2). Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2015., str. 155.

¹⁶⁹ Isto, str. 159.

6.4.3. Sveti Nikola

Djeci je blagdan sv. Nikole ekvivalent za sreću, zbog darivanja i prikazivanja figure starca sa svečanim plaštem i darovima te njegova antipoda krampusa (vruga). Krampus je uvijek nespretno i zlorado trčkarao po crkvi sa svojim šibama ulijevajući strah zločestoj djeci dok bi iza njega smireno i dostojanstveno ušetao sv. Nikola, reprezentant dobroga, djece, pomoraca, studenata i neudanih djevojaka, kako bi rastjerao zlo i zaštitio ljude. Sv. Nikola prikazuje se s tri zlatnika koji predstavljaju njegovu blagu narav i sklonost dobrim djelima, a nekada je prikazan i s lađom u pozadini jer je zaštitnik mornara ili s djetetom koje mu ljubi ruku. Njegova biografija obiluje zanimljivim legendama, poput one da je kao tek rođeno dijete već mogao stajati. Međutim, običaj donošenja darova u čizmicu potječe od legende o nesretnom čovjeku koji nije mogao udati svoje tri kćeri zbog nedostatka miraza, sve dok mu sv. Nikola nije odlučio pomoći tako da je kroz dimnjak bacio nekoliko zlatnika koje su pale točno u čarape koje su se sušile nad otvorenim ognjem. Tako je postao zaštitnikom i neudanih djevojaka. Jedna strašnja priča govori o tome kako je postao zaštitnik djece; otišao je kod okrutnog gostioničara koji bi namamio djecu, ubio ih pa ih služio kao jelo svojim gostima. Nikola se prekrizio i tako vratio u život nevinu dječicu zbog čega se smatra zaštitnikom djece. Prema te dvije predaje nastaje običaj zvan *Nikolinje*, baziran na polaritetu dobro – zlo, kada se djeci u čizmu stavljaju darovi ili šibe prema zaslugama za njihovo ponašanje u godini.¹⁷⁰

Zaštitnikom pomoraca postao je prilikom putovanja brodom kada ga je zatekla velika oluja praćena nevjerojatnim valovima. Sv. Nikola zaprijetio je valovima da se smire i more se zaista umirilo, što je rezultiralo povoljnim vjetrovima, mirnom putovanju i rastjerivanjem valova, pojavama za kojima žudi svaki mornar udaljen od svojega doma. Negdje se proslava svetog Nikole slavila kao glavni blagdan sa svečanom procesijom i barjacima, poput Borovaca blizu Metkovića. Mjesta poput Murtera, Hvara, Braća također imaju procesije u čast sv. Nikole, no najpoznatija je svakako ona u Komiži na otoku Visu jer se sveti Nikola smatra zaštitnikom Komiže i njezinih stanovnika. Na sam blagdan pali se jedna barka (brodica) kao žrtva sv. Nikoli za ugodna putovanja na moru, a prilikom paljenja odzvanjaju crkvena zvona u njegovu čast. Osim tradicionalnog naziva Nikola, u pučkim predajama i pjesmama vrlo često se spominje Mikula ili sv. Mikula, a na stonskom području pjevaju se pjesme o svetom Niku.¹⁷¹

U Komiži se na Svetoga Nikolu spaljuje gajeta falkuša, drevni ribarski brod, a spaljivanje proizlazi iz vjerovanja u žrtvovanje jednog broda kako bi se drugi brodovi mogli spasiti, kao i pomorci

¹⁷⁰ Marko Dragić, *Sveti Nikola - biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*, Ethnologica Dalmatica, 22 (1), Etnografski muzej, Split, 2015., str. 8.

¹⁷¹ Isto, str. 21-35.

na njima. Spaljivanje Božanić naziva „funeralnim elementom.“¹⁷² Nazivaju ga i Mikula Putnik (kao zaštitnik putnika i pomoraca) i u Komiži bi 6. prosinca svake godine, kada bi došla večer, mladići iz Komiže vukli stare drvene barke sa žala prema crkvi sv. Nikole koji je njihov patron i zaštitnik.¹⁷³

Sveti Nikola štuje se i u Mliništu u dolini Neretve:

U Mliništu, u nas doma, bio je jedan čovjek sa sikiricom koji je htio prigradivati neku košaru, a moj stari, koji je tu sjedo, njemu kaže: „Svaka ti čas, ali danas je Sveti Nikola, naš zaštitnik, pomorac i ribar. Moj otac je Nikola i sin Nikola. Rađe bi radili u nedjelju nego danas (na Svetog Nikolu). Na Svetog Nikolu svi su išli na misu i na zavjet, on je zaštitnik, pomorac i ribar i on je tri cure udo što su bile siromašice, bacio po prozoru pare da ne idu po zlu djelu i da se udaju. U najlonu na vrh prove na barci vazda sam držala grančicu masline i pojmu i svetoga Nikolu i Majku Božju, tako da nas čuvaju đe god idemo. Za svakog Svetog Nikolu, dok je moj pokojni Niko bio živ, nabrala bih padišpanj i pozvala bih neke ljude, đevera iz grada kojeg smo darovali, donijeli mu košulju i kolače. Ribari i pomorci dosta drže do sv. Nikole.“¹⁷⁴

Posebno se štuje u primorskim mjestima, a njegovo štovanje u stonskom kraju ne razlikuje se od ostalih mjesta. Običaj stavljanja čizmice navečer i nervozno iščekivanje darova ujutro glavni su motivi manje i veće djece da obožavaju ovaj blagdan, a zadovoljstvo im je primiti darove i u popodnevnim satima u crkvi sv. Nikole. Prije nekoliko godina, kada crkva sv. Vlaha još nije bila obnovljena, obredi su se izvodili u crkvi sv. Nikole, a svaku godinu bi oko 16 sati ili još kasnije bili pripremljeni darovi za djecu. Darove je morao dijeliti čovjek prerušen u svetog Nikolu. Djeca su stajala u redu (najmlađa djeca vrtičke dobi te djeca od prvog do osmog razreda) i primala darove. Časne sestre pazile su na održavanje reda dok bi sveti Nikola dijelio darove, jer su prvo dolazila manja, potom veća djeca. Prvaši i prvašice dobili bi darove prvi, a osmaši i osmašice posljednji. Prije toga čina krampusi su morali ući u crkvu te se ponašati zločesto i nestašno. Nakon njih dostojanstveno bi ušetao sv. Nikola s darovima, što je bio poseban doživljaj, ali i bauk za najmlađe jer bi se vrlo često prestrašili maskiranih lica i neobične odjeće.

U crkvi sv. Nikole u Stonu daje se blagoslov djece kada se tjera vrag, takozvani krampus, koji prije svetog Nikole uđe u crkvu i plaši djecu. Nakon njega dođe svečano obučeni sveti Nikola s bradom i plaštem te smireno i dostojanstveno pozdravlja djecu i tjera krampuse. Tada dolazi ispred oltara i sa svećenikom dijeli darove djeci u dobi od šest do četrnaest godina (od 1. razreda osnovne škole do 8. razreda osnovne škole).¹⁷⁵

¹⁷² Joško Božanić, *Jadranski halieutikon: Gajeta falkuša – nasljeđe za budućnost*, AGM, Zagreb, 2017., str. 18-22.

¹⁷³ Isto, str. 58.

¹⁷⁴ Prema kazivanju Stane Halilović, rođ. Obsivač, 31. listopada 2019., Luka.

¹⁷⁵ Prema kazivanju Mire Vlašić, 27. veljače 2018., Broce.

*Sv. Nikola dođe na 6. 12. i on je zaštitnik pomoraca i u nas zapovjedni svetac, u Stonu je njegova velika crkva. Tamo su i samostan i časne sestre.*¹⁷⁶

*Za Svetoga Nikolu bila bi misa ujutro, a popodne bi bila misa za djecu i dijeljenje darova, to bi bilo sve u svetoga Nikole, neko bi se obuko u krampusu, neko u svetoga Nikolu. Nekad bi mi roditelji nosili djecu, kasnije nisu dali da se nosi da bude svima jednako.*¹⁷⁷

U modernoj kulturi ekvivalent sv. Nikoli može biti Djed Božićnjak, sa svojim crvenim odijelom i dugom bijelom bradom i bijelom kosom, iako se taj fenomen može promatrati i kao simbol potrošačkog društva.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Prema kazivanju Julke Bonačić, rođ. Oblizalo, 3. ožujka 2018., Broce.

¹⁷⁷ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

¹⁷⁸ Usp. Silvio Braica, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, br. 13, Split, 2004., str. 5-26.

6.4.4. Bezgrješno začće blažene Djevice Marije

Blagdan Bezgrješnog začća blažene Djevice Marije slavi se 8. prosinca. U zapadnoj Hercegovini taj datum nazivali su Neoskvrnjeno začće, a u Livnu i u mjestu Tihaljina sadila se pšenica uz tri svijee. U usmenoj tradiciji spominje se *divica Marija* koja se vjenčala s Josipom i u čiju čast su se pjevale pjesme.¹⁷⁹

Bezgrješnim Začćem slavi se Djevica Marija koja je izuzeta od istočnoga grijeha te od svih grijeha tijekom svoga života. Od samih začetaka crkvena dogma propisuje blagdan Bezgrješnog začća zbog Marijine kreposti. Njezin blagdan posebno se slavi u župi sv. Ane u imotskom kraju, a 8. prosinca utemeljen je datum blagdana jer se devet mjeseci poslije slavi Gospin rođendan (Mala Gospa). Sveta Ana majka je Blažene Djevice Marije pa se svrsishodno tome pridaje posebna pažnja Gospinim blagdanima, a na dan Bezgrješnog začća ide se u crkvu te se izbjegava svaki vid fizičkog rada i naprezanja.¹⁸⁰

Ovaj blagdan poznat je po tome što je on jedini za čije su se vrijeme ljudi smjeli zabavljati, smjeli plesati, veseliti, čak i ženiti u razdoblju adventa. Tijekom ostalih adventskih blagdana to nije bilo dopušteno.¹⁸¹

6.4.5. Sveta Lucija

Za sv. Luciju, koja je živjela u 3. stoljeću, kažu da je prorekla Dioklecijanovu smrt i da je umrla mučeničkom smrću. U tradiciji hrvatskog naroda dani od Sv. Lucije do Božića nazivaju se *vidioci* (slavi se 13. prosinca). Postoje raznovrsni običaji vezani uz mladiće i djevojke koji bi na Sv. Luciju napisali dvanaest imena, iako su negdje pisali i jedanaest ili trinaest imena, i svaki dan nakon mise zapalili bi ili uništili po jedno ime, sve dok na kraju, nakon polnoćke na Badnjak, ne bi pročitali posljednje preostalo ime koje bi označavalo ime osobe za koju će se oženiti ili udati. Međutim, vrlo često postojao bi prazni papirić, pa ako bi mladić ili djevojka nakon polnoćke otvorili baš taj papirić bez imena, to bi značilo kako se neće oženiti ili udati sljedeće godine. Postojao je običaj da se jedna grana zatakne za križ i svetu sliku i ako bi grana procvjetala do Božića, to bi bio znak da će se djevojka udati u narednoj godini. Ako grana ne procvjeta do Božića, djevojka se neće udati. Osim što se papirić spaljivao, u nekim mjestima bi ga zagubili, to jest namjerno gubili sve dok ne bi došli do posljednjeg koji bi se otvarao iza polnoćke ili

¹⁷⁹ Marko Dragić, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 43 (3), Split, 2008., str. 422-423.

¹⁸⁰ Maja Bašić, *Tradicijska kulturna baština u Imotskoj krajini*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu (diplomski rad), Split 2017., str. 10.

¹⁸¹ Ivna Mravak, *Suvremena etnografija galjske usmenoknjiževne baštine*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu (završni rad), Split, 2017. str. 8.

na božićno jutro. Ponegdje se moglo ranije čitati s papirića, ali negdje je to bilo zabranjeno sve do posljednjeg trenutka iznenađenja.¹⁸²

Osim položaja (poležaja) na Svetu Barbaru, u bačkim krajevima postojao je običaj položaja na Svetu Luciju gdje su izričito muškarci dolazili kao gosti, a kao dar donijeli bi kvočke i piliće. Gost je s ulaza morao pozdraviti obitelj i čestitati ukućanima.¹⁸³

Blagdan sv. Lucije bio je povezan i s ručnim radovima žena koje su plele ili tkale, odnosno nisu smjele odrađivati taj dio posla 13. prosinca jer bi im ručni radovi bili uništeni. Jedno je od vjerovanja na splitskom području da će sv. Lucija donijeti darove siromašnim stanovnicima grada. Neka od vjerovanja vezana uz svetu Luciju uključuju vještačku magiju, poput običaja s tronošćićem koji se pravi od blagdana sv. Lucije sve do Badnjaka. Osoba koja pravi tronošćić na Badnjak mora otići na polnoćku i podignuti se na njega i tada će vidjeti tko su vješci i vještice od okupljenih ljudi. Ipak, ta osoba nije smjela čekati završetak misnog slavlja jer bi u suprotnom vješci i vještice reagirali prilično nasilno – rastrgali bi osobu s tronošćićem. Taj običaj bio je poznat u Lici, no odvijao se i u Slavoniji, samo što bi ljudi ponijeli pšenicu kada bi bježali iz crkve. Prosuli bi je ispred crkve da se vješci i vještice zabave njezinim skupljanjem. Tada bi pobjegli.¹⁸⁴

U Dubrovačkom arhivu pronađena je pjesma posvećena mučeništvu sv. Lucije *prigodom slavlja XVI. stoljetnice* koja se izvodila u zbornoj crkvi sv. Vlaha od 10. do 13. prosinca 1903. godine:

*Stotine su prohujile l'jeta,
na sv'jetu se svijet izmijenio;
Drača splela ubavoga cv'jeta,
Cv'jet se opet nad draču uzvio:
Mač i pero, čednost, b'jes nemila,
U koštac se bila ulovila.
Rimski oro na četiri strane
Snažna krila raširio bio,
Dok rob tužan, bez njege i hrane,
Na toprag mu zlato donosio,
A on njemu za uzdarje čamno,
Nož u srce darivao javno.
Al kad tamo, na istoku žarku
Bljesne sunce, nigda ne ugasno,*

¹⁸² O tome više: Dragić 2014., str. 103-123.

¹⁸³ Marko Dragić, *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 156.

¹⁸⁴ Marko Dragić, *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina 3, Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2007., str. 370.

*Sunce bljesne, a zraku mu jarku
Zamvijo drski sv'jet užasno,
Te napr'o, da sunce utrne,
Il ga barem od sebe odvrne.
Sve, što pakal, mržnja, ijed kruti
U bijesu zamislit mogao,
Sve to hrpom na boj spravi ljuti;
Sve prot Krstu to Rim osnovao,
Sve nakanom, da kršćanstvo zgnječi,
Put kr'jeposti, da u Rim zapr'ječi.
Neron krvni, Domicijan kobni,
Trajan, Ksever, Aurelij Marko,
Maksim, Decij, Valerijan zlobni,
Sunce htjeli utrnuti žarko,
Svi su Krista odrinuti htjeli,
Svi su htjeli, ama ne uspjeli.
Tad zmaj ljući od svijeh zmajeva,
Pod prevarom zamisao kroji,
Nikodemskih iz bajnih krajeva,
Mrko Krstu zadnje čase broji
I sv'jet misli – s tog ga žalost tare,
Jer Dukljanin to nalaže care.
Ali tko će Krstu odoljeti?
Tko moć božju u prah saoriti?
Luciju će nebo zavoleti,
Po Njoj sili, vratom zalomiti,
Jer baš slabost Bog kadkada stvara,
Da š njom silu najjaču obara.
Sicilija talijanska žitnica,
Čuvarica rimskoga ćesarstva
Zasjat će ko zv'jezda danica,
sred nehaja te rimskog varvarstva,
Jer Luciju svetu odnjihala,
Slavom sebi čelo ovjenčala.*

Zalud moli Evtiha majka,
E bi Luce vojna odabrala,
Zalud prosi, nagoni i vajka,
E bi staroj oslon darovala:
Kad već Luce svoga Boga ljubi,
Kog još srcem iz djetinjstva snubi.
Zaludu će b'jesni Pashazije
Svetu d'jevu grozam saletiti;
Zalud pr'jetnje – Dok Pashazij žije
Ne će Luce vjerom prelomiti;
Ognju, gvožđu, bičima te boli,
Tu je Luce snažna, da odoli.
Jer ju vjera živa, tvrda grije,
Vjera koja mučila prezire,
Koja krvlju novo sjeme sije,
A iz krvi značaj div izvire _
Vjera sveta, puna divskog žara,
Da mu koje zapr'jeko obara.
I umrije sicilijanska ruža,
Mučeničkom okruni se krunom,
Umiruć nam stalnu nadu pruža,
Dukljanovim kako će se trunom
Kriva vjera u peštere sorit,
A Krstova, cio svemir dobit.
I gle! tamo na Milviju sila,
Prsimice o silu se bije,
Vita koplja već se polomila,
Već ufanja rek bi Krstu nije _
Kad „labaron“ zrakom se razvije.
Mutni Tiver dušmana popije.
Riječ Lucije eto se izvrši,
„Krst će dobit“ – idol u prah pada,
Tek, što mu još sjenat kostur strši,
A pod njime shrvan pakal jada,

*Dok i njega vr'jeme udavilo,
B'jedno ljuctvo od zala spasilo.
Pa dok teče na svijetu glasa,
Dok se zemlja oko sunca kreće,
U vjeri će svak potražiti spasa,
A Bog nikog zapustiti ne će,
Jer Lucija božja miljenica,
Pred Bogom će bit nam posrednica.*¹⁸⁵

Na Brocama i u Stonu sijala se pšenica na blagdan svete Lucije te se često spominje u pričama kazivačica i kazivača kao zaštitnica očiju:

*Sv. Lucija je bila zaštitnica očiju pa bi se 13. 12. palile svijeće i neko bi se zavjetovao ako ima slab vid jer je ona držala na dlanu dva oka. Sije se pšenica da naraste do Božića.*¹⁸⁶

6.4.6. Djetinjci, Materice, Očiči

Djetinci ili Đetići treća je nedjelja prije Božića kad odrasli ljudi prijete djeci pa ih djeca moraju darivati, Materice ili Majčina nebesa druga su nedjelja prije Božića kada muškarci ocjenjuju žene pa od njih traže otkup, a Očiči, Oci ili Oci nebeski prva su nedjelja prije Božića kada djeca traže otkup od muškaraca.¹⁸⁷

Osim naziva Djetinci, postoje i drugi nazivi poput Ditići, Djetići i Ditinci. U nekim dijelovima Hrvatske, kao što je dio koji govori kajkavskim narječjem, taj dan naziva se i Barbarinje (Sv. Barbara).¹⁸⁸

U nekim mjestima kao što su Dugobabe pokraj Splita djeca su za Materice uzimala konop i prijetila majkama da će se objesiti ako ih ne daruje, tj. ako ih ne iskupi. Bila je riječ o šali nakon koje bi majka darivala (iskupila) djecu slatkišima i voćem. Isti su ritual djeca izvodila tjedan dana poslije, na Očiće. U nekim mjestima u Hercegovini (Stolac) održavali su se maskirni ophodi, a na Očiće djeca bi vezala oca u krevetu u cilju da se otkupi, što je značilo da i on mora spremi dar.¹⁸⁹

U Sinjskoj krajini spominjalo se „vješanje“ ako se ne ispune zahtjevi, pri čemu su majke intervenirale sa slatkišima i voćem, ali su i starijim ljudima donosile rakije.¹⁹⁰

¹⁸⁵ *Prigodom slavlja XVI. stoljetnice mučeništva sv. Lucije u zbornoj crkvi sv. Vlaha od 10-13 prosinca MCMIII – Pjesma* (F. J.), Dubrovačka hrvatska tiskara, 1903.

¹⁸⁶ Prema kazivanju Ane Ivanišević, rođ. Bonačić, 3. ožujka 2018., Broce.

¹⁸⁷ Silvio Braica, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica 13 (1), Split, 2004, str. 5-26.

¹⁸⁸ Marko Dragić, *Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za duhovna i intelektualna pitanja XIII (2). Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2015., str. 136.

¹⁸⁹ Isto.

¹⁹⁰ Nikolina Jerkan, *Suvremena etnografija tradicijske kulture u Cetinskoj krajini*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu (diplomski rad), Split, 2016., str. 14.

Kazivačica tumači o nestanku običaja u Mliništu:

*U Mliništu bi na Materice došli zetovi čestitat punicama, neko vrijeme se to više poštivalo, to se u nas poremetilo. U Vrgorcu toga ima i danas. Na Očiće bi došle nevjeste i djeca, čestitalo se i to uz Materice. Devetnica je bila prije Božića, pjevale bi se adventske pjesme i bila bi rozarija. Toga više nema.*¹⁹¹

Za vrijeme Materica, čiji se običaj održao u Dubrovačkom primorju, majke bi u selu Trnova u drugoj nedjelji prije Božića častile djecu darovima. Ako majke to ne bi uradile, djeca bi ih simbolično vezala konopcima dok se ne bi iskupile darom. U ostalim selima u Dubrovačkom primorju majka bi napravila prikle posute šećerom i cimetom pa bi pozvala rodbinu i prijatelje. Djeca bi čestitala majci, a ona bi im davala darove poput mjenдела (badema), oraha, suhih smokava, voća... Nazdravljalo se domaćici: „Da si mi zdravo, mila moja domaćice, s milom tvojom dječicom i mužem. Dočekivala rodbinu, prijatelje i drage goste do duge starosti i slavila maternice u lijepom zdravlju i svakome dobru u ovome poštenome domu. Rodbina te pohodila, prijatelji pridolazili, a veseli odlazili, čast ti nosili i s tobom se ponosili za mnogo ljeta i dobrih godina!“. Nakon toga bi se odgovorilo: „Amen, ako Bog da!“. Uslijedila bi zahvala domaćice i dječji poklici: „Živjela mati, živjele maternice!“. Pjevala bi se pjesma *U sej vrijeme godišta*. Obradović-Mojaš kaže kako je rijedak dubrovački primjer kolendavanja na Materice.¹⁹²

Jelena Obradović-Mojaš zabilježila je Zamagninu kolendu koju je na Materice posvetio Mari Đivovoj:

Kolenda uoči Materiza (improvisanat)

G. Mari Givovom na ime nje sinova

Coro:

Svi stecimo glas od tice

sutra bosu materice

Vi cijenite da je dospjelo,

ma nije quasi ni počelo,

kolendavat resta ancora,

¹⁹¹ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

¹⁹² Jelena Obradović-Mojaš, *Kolende Mata Zamagne*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, svezak LI/2, Zagreb – Dubrovnik, 2013., str. 439.

*i pjevati svačija dvora (...)*¹⁹³

Poput Materica, i kolenda na Očiće (posljednja adventska nedjelja) postoji u Zamagninim stihovima:

Kolenda G. Šišku Sorgu uoči očića

*Ocasion kad je koja,
agvanta je družba moja,
jako je čela i večeras,
skomponjati kakav veras.*

(...)

*Svi pjevanje čujte, a više
ti počuj nas oče Šiše.*

*Tvoja majka je onomadne,
poslušala kante skladne (...)*¹⁹⁴

Očići su se slavili na početku 20. stoljeća u Dubrovačkom primorju tijekom cijelog dana. Ujutro bi otac primio čestitke i onda bi darivao djecu mjendelima (bademima), suhim smokvama, voćem, dok bi starijim potomcima davao novac. Dolazili su mu čestitati prijatelji i dolazila je rodbina, a navečer bi najčešće bila poslužena zelena menestra s mesom uz nazdravljanje domaćinu: „Zdravo da si moj mili prijatelju i pošteni domaćine ovog čestitog doma! Udijelio ti dobri Bog i sveti oci da budeš dočekivao ove dane u lijepom zdravlju, ljubavi i veselju sa svojim milim i čestitim ukućanima još mnogo i mnogo sretnih godina! Prijatelji se i rodbina oko ovog poštenog doma okupljali, vazda častili te u slozi i u ljubavi slavili svete oce, koji nek se mole u slavi rajskoj za grešne na zemlji i za duše naših mrtvih!“. Nakon toga uslijedio bi uzvik: „Amen, ako Bog da!“. Pjevala su i djeca: „Oci u limbu bijahu, kad te glase slušahu, od veselja uzigrahu, slaveć Djevu Mariju!“. Kao i za Materice, u selu Trnova postojalo je očevo darivanje i isti običaj s vezivanjem konopa ako otac nije pripremio dar te se morao odužiti. U Slanome bi također bilo čašćenje mjendelima, smokvama i voćem, častili su očevi i djedovi (đedovi) i otvaralo se novo vino „za probu i čast“.¹⁹⁵

¹⁹³ Vidi više: Jelena Obradović-Mojaš, *Kolende Mata Zamagne*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, svezak LI/2, Zagreb – Dubrovnik, 2013., str. 440.

¹⁹⁴ Isto, str. 442.

¹⁹⁵ Jelena Obradović-Mojaš, *Kolende Mata Zamagne*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, svezak LI/2, Zagreb – Dubrovnik, 2013., str. 442.

Prema riječima Obradović-Mojaš, Zamagna je najčešće pisao kolende za obitelj i za prijatelje, ali zahvaljujući njegovim zapisima može se vidjeti kada se njegovala kolendarska baština, iako su samo dvije opstale do današnjeg doba; kolenda na Božić i na Novu godinu.¹⁹⁶

U Stonu bi se Očići samo čestitali. *Spremilo bi se nešto bolje za objed i na Matericu i na Djetinjce.*¹⁹⁷

Na Brocama se njegovao sličan običaj darivanja:

*Djetinjci i Očići dođu tri neđeje pred Božić. Prvo su ti Djetinjci, drugo su ti Materice, a treće su Očići, to je zadnja neđeja pred Božić. Za Materice bi zet poklonio punici neki poklon, za Djetinjce su se regalavala*¹⁹⁸ *djeca.*¹⁹⁹

6.4.7. Badnjak

Po klasifikaciji Badnjak se može podijeliti na Badnje jutro i dan te na Badnju noć. Badnje jutro karakteriziraju čestitke, posebno obredi koji se vežu uz drvo badnjak i gobinjanje (kićenje) zelenilom posjeda, baština, voćnjaka i raznoraznih posjeda. Ljudi su se spremali za pripremu doručka i ručka, pogotovo posne hrane. U nekim krajevima poput Orašja i župe Tolise postojao je običaj kvocanja koji su prakticirala djeca. Ustajali bi jako rano i pohodili kuće u mjestu s pozdravljanjem i čestitanjem (ispred kuće bi oponašali glasanje pijetla što je domaćinima bio znak da pohode njihovu kuću, zato su ih nazivali kvočkama). Ispred njih bacili bi kukuruza i pšenice koju bi djeca prebiralala uz određenu pjesmicu, što je znak za pripremu oraha, jabuka, suhih šljiva i raznog domaćeg voća, a ponekad, ako bi djeca imala sreće, našao bi se i pokoji novčić, tada neprocjenjivo blago.²⁰⁰

Ovako je protjecalo slavljenje Badnjaka i adventskih običaja u Smokovljanima, mjestu u Dubrovačkom primorju:

*Božićni običaji počeli bi na svetu Katu, ali ona u nas nije svetac niti bude mise, nego bi prije rekli: Sveta Kata, još mjesec dana do Božića, jer se slavi 25.11. U nas davno nije bila ponoćka za Badnjak jer nemamo svoga svećenika, nego vazda dođu sa strane, iz Dola ili iz Ošljega, pa bi onda on rasporedio, nekad bi misa bila u 8 ura, nekad u 10, ali malo bi bilo ponoćki. Išlo bi se na misu i kolendalo na Badnju večer. Taj dan bio bi pos i nemrs. Ovako je išao stih jedne pjesme: Rasla voćka zelenika, kolenda, o kolenda...*²⁰¹

¹⁹⁶ Isto, str. 458.

¹⁹⁷ Prema kazivanju Ane Bajurin, rođ. Vlašić, 27. veljače 2018., Ston.

¹⁹⁸ Darovala.

¹⁹⁹ Prema kazivanju Julke Bonačić, rođ. Oblizalo, 3. ožujka 2018., Broce.

²⁰⁰ Marko Dragić, *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 401.

²⁰¹ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Mordfin, 20. listopada 2019., Smokovljani.

Advent je u Primorju vazda počinjno ranije: ne s prvom neđejom u dvanaestom mjesecu, nego sa svetom Katom. Tada su se počele pjevat i kolende sve do Badnjeg dana, kad su se završavale. Nisu se pjevale sve; znalo se koje se pjevaju u vrijeme došašća, a koje se pjevaju na Badnji dan, kad su bile samo dvije kolende: „Dobra večer“ i „Koja je ovo noć“.²⁰²

Hercegovci koji su dolazili na Pelješac svoje su običaje, barem one važnije, obavljali u Hercegovini u svom domu. Svadbe su se pripremale u razdoblju Poklada pa su tada obvezno odlazili kući. Stoku bi ostavili uz nadzor jednog čovjeka ili dvoje ljudi. Odlazili su kućama i na Božić i na Uskrs. Hercegovački božićni običaji negdje su bili slični pelješkim, a negdje različiti; Pelješčani bi kitili badnjak bršljanom i ružmarinom te ga posipali vinom i pšenicom, a Hercegovci bi posipali kuću slamom i stavljali svijeću u zdjelu sa žitom te kasnije iz nje gatali. Domaći stanovnici nisu njegovali takve običaje na Pelješcu. Ipak, i u Stonu i u Hercegovini kuća se kitila ružmarinom i lovorom.²⁰³

U Stonu su se nekoć tradicionalno za Badnjak uzimale jabuke i naranče:

Mi djeca smo za Badnjak uzimali jabuke i naranče iz košica,²⁰⁴ jedna jabuka jednom, jedna naranča drugom pa bi donijeli doma po tri, četiri jabuke, naranče, malo oraha...To je bila festa. Tega danas više nema, djeca samo uzimlju pare, a mi smo se jako veselili naranči i orahu. Pjevali smo, išli od kuće do kuće, i onda kad bi došli u jedne žene imena Stefe, ona je znala činit arancine²⁰⁵ pa bi nas počastila tim arancinima, to je nama bilo ko da smo bili u najboljem hotelu, ona bi nam dala naranče i svašta nešto, nosili bi sakete pune naranača, jabuka, oraha u kori... Dijelili su se i bomboni s kiticama i s njima smo kasnije kitili bor, to jest vezivali bi ih na bor jer nije svak' imo igračke za bor. I onda bi te razne žute, bijele bombone stavljali i kravuške²⁰⁶ zavukli u kakvu kartu ili hi piturali čijem i stavljali na bor. Nismo imali kuglice, nije bilo izbora k'o danas.²⁰⁷

Ako je riječ o raznovrsnosti jela za Badnji dan, važno je napomenuti da se smatralo kako je kršenje pravila posta smrtni grijeh. Svako mjesto nudi svoju tradicijsku kulturu koja se očituje i u jelima. U mjestu Stolac postoji jelo koje se zove ćeškeka, ječmeno žito koje se priprema nekoliko dana prije Badnjaka. Mora biti u vrućoj vodi kako bi ga se moglo istupati, odnosno udarati željeznom napravom (ćuskijom). Nakon toga slijedi sušenje do Badnjaka. Tada se ostupano žito i pileće meso stavljaju u kotao i kuhaju više od dvanaest sati. Osim za Božić to jelo zaživjelo je i za Novu godinu, Ivandan i Stjepandan. U Stocu se peče i zaoblica koja se naziva i veselicom ili pečenicom. Muškarci bi išli u lov pa bi pekli zaoblicu, što je bio povod djevojkama koje bi ih zadirkivale. Klala bi se mala ovca (šilježe), ponekad ispred kuće na Badnji dan, pa bi se pekla u krušnoj peći. Ako govorimo o jugu Hercegovine,

²⁰² Prema kazivanju Mata Katičića, 24. listopada 2019., Smokovljani.

²⁰³ Olga Supek-Zupan, *Kulturne veze Pelješca sa svojim hercegovačkim zaledem*, Pelješki zbornik, Društvo Pelješčana u Zagrebu, 1980., str. 205.

²⁰⁴ Pletena košara, korpa.

²⁰⁵ Ušćerene naranče.

²⁰⁶ Krauške.

²⁰⁷ Prema kazivanju Ane Ivanišević, rođ. Bonačić, 3. ožujka 2018., Broce.

može se spomenuti raštika, gdje su listovi jedan preko drugoga i formiraju križ, što bi značilo da se peče meso s kostima. Oni se nisu smjeli razdvajati jer se vjerovalo da će domaća stoka tako postati slaba i slomiti udove, posebno noge. Što se tiče pravoslavaca, u njih se taj naziv uvriježio kao veselica. U neumskom kraju poznato je miješanje tijesta za pravljenje uštipaka.²⁰⁸

Na Brocama su se pripravljala sljedeća jela:

*Badnji dan je posni dan, ne jede se meso ni mesni proizvodi. Ima ljudi koji ne objeduju, to su pravi vjernici koji drže do tega, piju ujutro kafu od ječma, ne piju mlijeko, ne jedu sir, i onda cijeli dan ništa ne jedu, a uvečer bi se kuho bakajar ili riba, ali većinom bakajar. To ja tako radim cijeli život, i ja i moj otac, kupimo bakajar tad i za Veliki petak. Prigaju se i prikle, one domaće, i onda to bude dobra večera i onda se ide u crkvu na ponoćku. Skuhala bi se uvečer bogata zelena menestra, i onda kad bi se vratili s ponoćke, prošo bi Badnji dan i post, onda bi ljudi jeli i pošli leć. Kolendavanje je bilo obavezno uveče, pogotovo djeca, a jesu i veći, hodili su čestitat po kućama. To su još radili i na Staru godinu, to su bila dva dana u godini kad se kolendavalo.*²⁰⁹

Badnjak dolazi od riječi *badari* od izvedenog glagola *razbadriti se*, što bi značilo „biti budan“. Prva asocijacija na proslavu Badnjaka njegovo je ime koje se veže uz drvo badnjak. Nakon običaja za Badnje jutro i Badnji dan, unosio se badnjak, palile su se svijeće, jela se večera uz uvijek prisutnu molitvu, kićenje bora, stavljanje jaslica, odlazak na ponoćku uz čestitanje, pozdravljanje i kolendavanje. Nakon što bi se unio badnjak, postavila bi se slama, karakteristična za više naroda osim hrvatskog. U kuću bi se donosile slama i svijeća, koju bi češće palila majka nego otac, iako su tu dužnost u poljičanskim krajevima obavljala djeca. Domaćin uzima svetu vodu i posvećuje članove obitelji koji su u potpunom mraku i mole Anđeo Gospodnji. Taj događaj zabilježen je u Koprivnici. U požeškom kraju najstariji bi ukućanin unio slamu koja bi se zapalila i služila za tjeranje svinja. U đakovačkom kraju majka ili baka (stariji ženski član obitelji) bi donijela slamu koju bi blagoslivljala svetom vodom, dok su djeca spavala na slami. Prije spavanja igrali bi se orasima koji su predstavljali dobar urod te godine. Neizostavna je bila i molitva na slami ispod stola. Ukućani bi spavali na slami u jednoj određenoj prostoriji sa svečano ukrašenim (najčešće čipkanim) stolnjakom i stolom, ali prije toga su morali otići na ponoćku, krunu Badnjaka. Svijeće su također važan dio obreda i njihove brojke reprezentiraju značenje svetosti jer je sedam svijeća označavalo sedam sakramenata. U Srijemu, Slavoniji, Vojvodini, Bosni i Hercegovini te Dalmaciji palile su se tri svijeće koje su simbolizirale Sveto Trojstvo. Kada je upaljena svijeća, ona simbolizira svjetlost i aludira na molitvu. U usorskom kraju pila se domaća šljiva koju su i djeca mogla popiti jer ih onda, po vjerovanju, čitavu godinu ne bi bolio trbuh. Ako bi na svijeći bilo puno voska, to je označavalo plodnu godinu. Najmlađe dijete gasilo je svijeću. Tijekom Badnjaka

²⁰⁸ Marko Dragić, *Priprava hrane za Božić i post na Badnji dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*, Motrišta br. 75.-76., Mostar, 2014., str. 31-49.

²⁰⁹ Prema kazivanju Mire Vlašić, 27. veljače 2018., Broce.

molitve su uz svijeće nezaobilazna pojava, a vrlo često dulje su nego inače i popraćene su pjesmom. Jedna od duljih molitvi zabilježena je u Barbarićima pokraj Čitluka, gdje se moli Anđeo Gospodnji te se govore preporuke. Nakon toga moli se tradicionalni Očenaš, Zdravo Marija i Slava Ocu. Nakon preporuka mole se iste molitve uz Vjeronjanje. Zanimljivo je kako u bokokotorskom kraju nije bilo ručka, a ponegdje je on neizostavni dio kao posni ručak za Badnjak, a večera se sastojala od povrća i palente. U Kruševu se jeo kupus pod ulje. U Kaštelima se za Badnju noć jeo kupus, a u Osijeku fiš paprikaš. U Kutjevu je postojala čak i torta – slana torta od graha. U mnogim područjima zabilježeno je kako se bor kitio oblikovanim omotima bombona, a time su ga kitila djeca.²¹⁰

Postoje dvije vrste badnjaka: ljeskove grane koje služe za estetiku i ugođaj i koje su postavljane na vrata ili na krov te tri komada drveta koja su se unosila u kuće i onda ritualno palila. Postajao je niz obreda prilikom unošenja badnjaka: pozdrav katoličke naravi, čestitke, posipanje žitom, polijevanje vinom i preporuke, zdravice... Vrlo je važan ritual i škropljenje vodom jer se smatralo da može odagnati demonske snage. Prvi put spominje se paljenje na Badnjak u dubrovačkom statutu *Liber statutorum ciuitatis Ragussi* u 13. stoljeću, davne 1272. godine, kada su pomorci donijeli panj i stavili ga u vatru, što im je donijelo određene povlastice. U prošlosti običaj paljenja badnjaka spominje se i kod gradišćanskih Hrvata i u Istri. U Hrvatskoj se najviše pale tri badnjaka, a u južnoj Dalmaciji pali se onoliko panjeva koliko je muškaraca u kući, a broji se i buduće muško dijete za narednu godinu ako je žena u kući trudna i nosi dječaka. Ponegdje su i jedan ili dva badnjaka, ali tri badnjaka simboliziraju Sveto Trojstvo: Otac, Sin i Duh Sveti. Onaj badnjak koji je označavao Oca bio je najveći i prvi se stavljaao na vatru. Najčešće bi najstariji član u obitelji uzeo vino i polijevao badnjak čineći znak križa uza zaziv: „U ime Oca i Sina i Duga Svetoga“. Nakon molitvi i polijevanja ostatak obitelji bi se prekrižio i proces paljenja badnjaka bio je gotov. Ovaj običaj veže se uz područje Poljica. Na otoku Hvaru u mjestu Bogomolje bio je običaj da se badnjak odnese starima i nemoćnima, a u Jelsi je postojao proces škropljenja gdje bi se svetom vodom poškopila kuća, štala i dvor. U Zagvozdu su postojala tri badnjaka od kojih su dva veća bila sa strane, a jedan manji u sredini. Stavljala su se na vatru jer je postojalo uvriježeno mišljenje da o trajanju badnjaka ovisi količina blagoslova naredne godine. U Lici se badnjak donosio poslijepodne i čuvao se do sumraka, a kada bi ga unosili u kuću, običavalo se pucati kako bi se rastjeralo zle demone i kako bi se najavilo posvemašnje veselje. Negdje su, kao u duvanjskom kraju, na badnjake urezivali male križiće. Danas se većinom prakticiraju modificirani badnjaci.²¹¹

²¹⁰ Marko Dragić, *Badnja noć u folkloristici Hrvata. Croatica et Slavica Iadertina* 6 (6), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 248.

²¹¹ Marko Dragić, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1). Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 67-91.

Na Badnjak je u Mliništu bila pjesma i u ponoća bi se maškor upalio pomoću baruta. Kad bi došli s mise na Božić, ručali bi ono što smo navečer skuhalo. Mladost, najčešće muški, išli su od kuće do kuće i govorili: Hvaljen Isus i Marija, dobro Vam došlo porođenje Gospodinovo! Svakome bi se čestitalo, a bukara vina stoji na popratu (ognjištu) i svi su pili iz toga, nije bilo čaša. Išlo bi se jope na misu na Božić.²¹²

Na Badnji dan na Pelješcu najmlađi pripadnik obitelji unese badnjak, maslinovo ili dubovo drvo, u ognjište koje je okićeno bršljanom i lozovim prutom i vikne:

Dječak:

Domaćine, dobar večer

Čestito ti badnji večer!

Evo nosim veseljaka

da se prid njim veselimo

puno ljeta i godina

do stotinu godina.

U višem biću

u manjem grihu

u strahu Božjemu

u sramu ljudskomu.

Domaćin:

Amen.²¹³

Nakon toga domaćin ga pospe pšenicom i prekrsti vinom i stavi ga na popret. Na Badnji dan pristavljen je na vatru, a izgori do Vodokršća, i time se pospu baštine i polja za dobar urod. Svaka se kuća kitila bršljanom, ružmarinom i lovorikom i kropila krštenom vodom.

Domaćin: Domaćice, nose li ti kokoši doma?

Domaćica: Jesu.

Domaćin: U kojemu kutu?

Domaćica: U desnom (ili lijevom).

On: Neka, blagoslovile ti se.

A, idu li ovce u štetu?

Ona: Nijesu.

On: Dobro ti se hiljadile. Tor ti sretan bio,

²¹² Prema kazivanju Stane Halilović, rođ. Obsivač, 31. listopada 2019., Luka.

²¹³ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rčanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 11.

*Još sretnija čobanica, koja ih pazila.*²¹⁴

U Trpnju na Pelješcu postojao je običaj da mladići okite staru barku ili leut svijećama i cvijećem. U sredinu bi se stavio trupac, koji je bio malo veći, od masline ili borova, i to je bio znak za badnjak. Pred polnoćku bi doveli barke ili ribarski leut pred crkvu maticu nakon čega bi ga spalili.²¹⁵

Badnjak se svečano obilježavao i na stonskom području. Kazivačica je ispričala kako se Badnjak slavio u Stonu:

*Za Badnji Dan bi se obvezno bro bor i kitio, djeca bi uvečer kolendavala, obvezno su se i prigale prikle. Prvo su djeca kolendavala, onda bi kasnije stariji kolendavali. Stariji nisu išli od kuće do kuće, nego samo u pola kuća. Nama djeci bi bilo dosadno pa bi išli u sve kuće. Tako bi kolendavali i na Staru godinu. Išlo se na ponoćku i mi smo radili priredbe u ono vrijeme za Božić. Na Božić se jela zelena menestra i juha, ali se onda kupovalo meso, bila je i juha od svinjskog mesa. Nisu baš neke posebne priredbe, nego recitacije. Božić se slavio doma, manje-više svi bi bili doma. Na Staru godinu u Stonu je bio bal.*²¹⁶

Druga kazivačica ispričala je kako se Badnjak slavio na Brocama. Kolende su također bile neizostavni dio:

*Bor se napravio na Badnji dan, ne prije, nikako! I onda bi se mi svi, i djeca i baba i mama i tata, svi bi klekli ispred bora, prikrstili bi krštenom vodom i smolili bi krunicu i tek se je onda išlo na večeru. Ujutro bi se popila kafa ječmenica s priklama, a od 10 ura bi se pila prava kafa, to su pile one starije, baba i mama, a nama djeci je bilo šta je bilo. Onda je bila večera i iza se išlo kolendavat po Brocima, pa bi otišli na misu ponoćku u Ston. Za Badnjak kad bi završili s molitvom, tata bi uzo tamburicu ili harmoniku pa bi zapjevali. Onda se išlo na večeru i kasnije su išli muški kolendavat, u to doba mi djeca nismo. Na Badnjak smo stavljali suhe smokve, mjendele i domaće suho grožđe na gvantijere,²¹⁷ jer prije se nije kupovalo nego sa cijelijem peteljka. Mi smo imali vrstu grožđa đe bi mama dovela do vrenja vodu u loncu i samo bi bijeli grozd grožđa uzela za peteljku i okvasila bi ga tri puta i nase, i na jesen smo stavili to sušit, jese su bile pletene od pruća ili od trstike. Pokrivalo bi se starim, prozirnim koltrinama da se to suši i bili su cijeli grozdovi na plitici skupa s domaćim likerima.*²¹⁸

Kazivači govore o slavljenju Badnjaka i o kolendama kada su bili djeca:

Dan, dva prije Badnjega dana pošo bi s ocem ubrat bor. Mi smo obično išli po bor barkom. Tijekom godine dok bi ribali zapazili bi poneki lijepi bor iznad obale. Odabrali bi onaj bor koji bi rastao usamljen i koji je bio pristupačan. Borovi koji rastu na otvorenom primaju dovoljno sunca sa svih strana

²¹⁴ Isto.

²¹⁵ Frano Glavina, *Trpanjske crkve*, Spomenica Gospe Anđela u Orebićima 1470 – 1970, Franjevački samostan – Orebići, Omiš, 1970., str. 391.

²¹⁶ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

²¹⁷ Tacne.

²¹⁸ Prema kazivanju Ane Bajurin rođ. Vlašić, 27. veljače 2018., Ston.

i razviju lijepu, skladnu, simetričnu krošnjju. Voljeli smo ubrati bor oštrić sa debelim i dugačkim iglicama, ali otac mi nije dao da oštrić pilam po dnu, već da ostavim bar jedan red donjih grana, kako bi stablo moglo nastaviti rast. Ponekad bi se penjao na veliki, stari bor, da otpilam sami vrh koji je imao brojna krupne krauške. Bor smo krišom, u sumrak donijeli doma da izbjegnemo da nas se vidi, jer je šumar priječio branje crnog bora – oštrića koji je u našoj okolini vrlo rijedak. Na Badnji dan majka mi je uvijek kuhala bakalar na lešo tj. na bijelo. Na jusi od bakalara kuhala je rizi. Poslije ručka s prijateljima sam išao brati mahovinu koju bi prostrli pod bor. Bor smo kitili uvijek na Badnji dan predveče, nikada prije kako je to danas. Jaslice smo zvali Betlehem i u moje djetinjstvo se nije mogao kupiti u trgovini. Moj otac je pomogao mnogim mladim pomorcima da se ukrcaju, pa smo preko njih pribavili Betlehem i brojne ukrase za bor iz Italije. Nakon kićenja bora još ranije dogovorene družine bi se našle, da obnove tekst kolende i da se upjevaju. Obično su bile 3 grupe po 4,5 učesnika. Družine su se formirale po uzrastu i jedni drugima su bili jaki konkurenti. Razvijali smo cijelu strategiju dječje malicije: treba krenuti što prije kako bi dobili što više poklona, krenuti s onoga kraja sela gdje su domaćini i domaćice darežljivije itd. Oko sedamdesete godine mještani su nas počeli nagrađivati novcima što nam je otvaralo brojne mogućnosti. Do tada smo prikupljali domaće plodove kako i stoji u kolendi. Ponekad bi prikupili po petnaestak kila naranči, oraha, mjendula, suhих smokava, kotonjate, mjendulate, suhих kolačića pripremljenih za Božić itd. Po završetku kolendavanja ravnopravno bi podijelili poklone, iako je bilo komentara: „Slabo si pjevo, nemaš sluha, distonavo si!“. Kolendavali bi na Badnji dan i na Silvestrovo, s tim da smo zaobilazili obitelji u koroti do godinu dana.²¹⁹

Badnji dan bio nam je iščekivanje kolendavanja, hoće li biti lijepo vrijeme, hoćemo li moć kolendavat. Tradicija na Badnji dan bila je da se počne rezati loza, s ocem se ide u vinograd. Zarežu se dvije, tri loze. Tražilo se što će biti badnjak, to je bilo obično od masline ili od našega bora, to bi se nosilo na ognjište i onda bi se uvečer taj badnjak polijevo vinom i uljem. Vino i ulje bili su kod nas glavni proizvodi. Blagoslovilo bi se krštenom vodom i s malo krštene soli, a onda bi se badnjak upalio na ognjištu. Jeo se bakalar i jele su se prikle. Mi djeca dočekali bi suton, skupili bi se s Broca. Prvo bi Bročani došli u Bižanj i onda bi mi iz Bižanja preko brda išli u Pešev do. Tu bi došli pred samu noć. Ako bi došli ranije, čekali bi da se smrači i kolendavanje je počimalo u Peševu dolu. Tamo su bile dvije kuće Škurla i Milića. Sjećam se da smo se jednom sakrili kako nas jedna žena iz obitelji Milić ne bi vidila jer smo uvijek čekali da se smrači. Onda bi počeli kolendavati. Onda bi išli na Broce, onda bi se opet vraćali u Bižanj i kolendali četiri kuće. Ako bi bilo lijepo vrijeme, išli bi i na Hrasno u Oblizala. Tu bi bila zadnja kuća, ali opet bi se vratili u Bižanj u moju kuću i tu bi na završetku svak nosio ruksak, dijelile su se kobasice i hrana, a u doba mog djetinjstva i narančini i naranče, limunovi... Bila bi festa

²¹⁹ Prema kazivanju Mara Bilića, 11. siječnja 2022., Broce.

*kad bi dobio naranču! U mene bi to iskrenuli i dijelili između sebe. Poslije toga bi se išlo na ponoćku. Ujutro bi se opet išlo na božićnu misu i bio bi božićni svečani objed, bilo bi pečenje.*²²⁰

6.4.8. Ophodi

Među ophodima koji se odvijaju u adventsko vrijeme jesu koledarski i veselarski ophodi.

6.4.8.1. Kolende

Prvi spomen kolendi (koledi) može se pronaći u bugarskoj tradiciji u 9. stoljeću u kojem se kolede zabranjuju, a negativne konotacije mogu se pronaći i u Rusiji kada se kolede poistovjećuju sa „starim poganima“. Kolende se u Hrvatskoj prvi put spominju u dubrovačkom *Statutu* 1272. godine.²²¹

*Danas se ide u muško-ženskim skupinama po kućama i otpjeva se pjesma ispred dvora kao čestitanje, ophod, neka vrsta obreda i tu mogu bit mladići, djevojke, mlado, staro, djeca.... Kolendavalo se za Staru godinu i za Božić iako se za Staru sve manje kolendava u zadnje vrijeme. Uglavnom su kolendari imali svoju pjesmu koju su izvodili i koju i danas izvode. Ako je neko u kući umro, u tu kuću se nije smjelo ići.*²²²

Kolenda ima mnogo naziva, u Dubrovniku i na stonskom području poznaju se nazivi kolenda i koledva, a u Splitu kolendra. U Gdinju na Hvaru poznat je naziv koledanje, a u Istri, Lici i Hrvatskom primorju poznata je i fiola. Naziv koleda ili kolenda ima više značenja. Najčešće označava skupnu pjesmu odraslih mladića i muškaraca, ali i djece, te pjesmu ispred prozora određene djevojke. U širem značenju označava običnu pjesmu i čestitanje, božićno darivanje ili božićnu slamu. Osim konotacija povezanih s pjesmom, koleda je bila i sinonim za krijes koji se palio na Ivandan i Jurjevdan, a i za vrijeme biranja seoskih kraljeva. Uskoci su također palili obredne vatre, dok se kod gradišćanskih Hrvata pojam *koledavati* izjednačavao s riječju *prositi*. U drugim narodima postoje drugi nazivi za koledanje ili kolendavanje; u ruskom je koljeda, u srpskom je, bugarskom, poljskom koleda, što se povezuje sa staroslavenskom božicom Koledom ili s latinskom riječi *kalendae* koja je označavala prvi dan mjeseca. Iako koledarske pjesme imaju poveznice s usmenom vjerskom lirikom, one su pretežno svjetovne tematike, raznih ljubavnih, povijesnih, mitskih, ali i vjerskih motiva. Postoje običaji koji se zovu koledarski ophodi i oni su trodijelni, odnosno sastoje se od tri dijela. Prvi dio odvijao se ispred kuće, a

²²⁰ Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

²²¹ Marko Dragić, *Koledanje i veseljanje u hrvatskoj tradiciji*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, br. 1. Split, 2008.,, str. 21-43.

²²² Prema kazivanju Pera i Ane Škurle, 28. studenoga 2011., Broce.

druga dva dijela u kući domaćina. Postojao je točno određeni red: uvod se sastojao od zazivanja svih ljudi u kući, dok je središnji dio usmjeren na domaćina, obično glavu kuće, najstarijeg ili najuglednijeg muškarca. Nakon njega kolendari bi se usmjerili na ženu pa na sinove i kćeri po njihovim godinama. Posljednji dio odnosio se na traženje darova o kojima su koledari pjevali, većinom na neko piće ili bademe, voće, fritule... Koledari mogu ostati i jesti, no nakon nekog vremena uzmu darove i stave u torbu ili svoje zalihe i otiđu svojim kućama ili do druge kuće. Kolendavalo se i na Svetog Martina, Svetu Katarinu, Božić, Štefanje, Novu godinu i Sveta Tri Kralja. U Dubrovniku se i danas održava tradicionalna kolenda u podne ispred Vijećnice.²²³

Maja Bošković-Stulli piše o dubrovačkim kolendama i o njihovoj povijesti; kolendavanje se spominje 1272. godine kada su pomorci unosili Badnjak u Knežev dvor. Badnjak bi stavili na vatru i za taj čin dobili bi nagradu. Postojale su novogodišnje nagrade *pro kallendis* koje bi dobili kapetani i mornari za čestitanje nadbiskupu te mlinari, mesari i ribari koji bi knezu uputili novogodišnju čestitku. Međutim, kolende nisu uvijek bile poželjne, stoga ih je dubrovački nadbiskup 1706. godine zabranio uz navode kako se crkveni ljudi skitaju i lutaju po ulicama pjevajući popijevke. Zabrana je stupila i 1850. godine zbog narušavanja reda i mira u noćnim satima, a donijela ju je žandarmerija. Ipak, postojalo je i različito mišljenje, poput zapisa dominikanca Serafina Crijevića koji običaj pjevanja kolendi nije označio negativnom konotacijom. Tako se kolenda mogla promatrati iz više gledišta – jedno je bilo hedonistički poriv obijesne dubrovačke mladeži željne zabave dok je drugo bilo usmjereno na siromašne mladiće koji su obilazili kuće bogatih stanovnika, pjevali kolende i čestitali božićne blagdane ili imendane, nakon čega bi im bili dodijeljeni darovi. Kolendanje se uvriježilo u 19. stoljeću, o čemu su pisali i Bogišić, Kaznačić i Pucić, ali nisu baš svi bili blagonakloni prema toj ideji jer su neki ljudi kolendavanje smatrali zabavom bez svrhe; žalilo se za starim dubrovačkim i gopsarskim kolendama koju su se, prema Kaznačiću kojeg citira Bošković-Stulli, svele na puku zabavu namijenjenu isključivo za dobitak napojnice. Prema notnim zapisima iz 19. stoljeća kolende imaju istu osnovu, ali postoje određene razlike. Ipak, kolende ništa nije moglo istisnuti iz narodnih običaja pa su ih ljudi i dalje izvodili kada bi obilazili kuće i šetali ulicama, a danas ih izvode muškarci ili mješovito društvo, ponegdje i djeca (Bošković-Stulli zapisuje Pucićev navod kako djeca pjevaju kolende u 19. stoljeću), osobito na selima gdje nema puno ljudi.²²⁴

Frano Kulišić prikazao je jednu staru božićnu dubrovačku kolendu iz 1818. godine. Spomenuvši neke običaje poput paljenja i preskakanja vatre uoči Sv. Ivana, Sv. Petra i Pavla ili Sv. Vida koji su se odvijali u Dubrovniku, najviše pozornosti usmjerio je na kolendu na Badnji dan ispred kuće Pava Gozze-Basseglija. Nije poznat sastavljač ove stare kolende ni družina koja ju je izvodila, ali se po sadržaju

²²³ Isto.

²²⁴ Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za istraživanje folkloru, Zagreb, 1991., str. 16-21.

može nazvati satiričnom i zanimljivom. Ona je važno tradicijsko vrelo jer se u posljednjim stihovima referira na nekadašnju proslavu Badnjaka i Božića uz postavljanje badnjaka, posipanje žita, škropljenje vinom te kićenje lovorikom i maslinama.²²⁵ Ovo su posljednji stihovi kolende s početka 19. stoljeća:

24.

*Čestitamo sadar Božić
Tebi, kući, Bratu tvomu.
Na bedri – vam sjajo nožić,
Vrijo – vam lončić vik u domu,
Obilnos – t – vam prag na vratni
Ispraznila ročić zlatni!*

25.

*Ah da – Bog – da, sto Badnjaka
Tvojom rukom pristavio!
I u početak noćna mraka
Posuo žitom, nakitijo
Lovorikom, i Maslinom,
I topijo rujnijem vinom!*

26.

*Kroz te kobi čim uzate
Domaćica radostiva
Čas pozove svraču na – te,
A Prasicu čas uživa
Ka na ražnju nabodena
Tuj se verti zapečena.*

27.

*I mi k' tebi dohodili
Sto Godina pod prozore,
Pivke ispijevat, Pavle mili
Od večera čak do zore,
Ko – je običaj bila stara*

²²⁵ Frano Kulišić, *Jedna božićna kolenda iz g. 1818.*, Državna arhiva u Dubrovniku, Dubrovnik, 1908., str. 1-14.

*Dubrovačkih kolendara.*²²⁶

Jelena Obradović-Mojaš pisala je o dubrovačkom vlastelinu Matu Franovu Zamagni koji je u 19. stoljeću pisao kolende, šaljive pjesme pjevane s njegovom „družinom“ o blagdanima uoči Sv. Mihajla, Sv. Martina, Sv. Andrije, Sv. Tome (kada se slavio 21. prosinca u 19. stoljeću),²²⁷ Sv. Šimuna i Jude, Sv. Frana, Sv. Nikole, Badnje večeri i Stare godine. Kolende o kojima piše Obradović-Mojaš nastale su od 1817. do 1819. godine i autor ih je namijenio stanovnicima Rijeke dubrovačke. Brojne kolende imale su jednokratnu uporabu, a sačuvane su u zbirci *Kolende od godisctaa 1817., 1818., 1819., u Rijezi*. Kada je riječ o dubrovačkoj tradiciji, čestitarska pjesma nazvana kolenda izvodila se uoči blagdana Sv. Luke, Sv. Martina, Sv. Nikole, Božića, Nove godine (Novog ljeta) i Vodokršća. Sv. Mihajlo i Sv. Frano nisu spadali u dubrovačku tradiciju.²²⁸ Zanimljivost je kako su se hvale pjevale starijim ljudima dok su se mlađoj generaciji znale izmjenjivati duhovite šale koje su ponekad prerastale u uvredu i na koncu u dolazak pred Kazneni sud.²²⁹ Kolende su se znale pjevati i na druge blagdane, posebno se kolendavalo osobi koja je nosila ime nekog sveca (kolendarsko razdoblje započinjalo je blagdanom sv. Luke i trajalo je do Sveta tri kralja).²³⁰ Ovo su neki stihovi koji su se pjevali na Sv. Martina ili na Prvi Božić, u vremenu kada se najavljavao Božić:

Kolenda uoči Mratina dana Riječanima

*Gospo Mara dobar večer,
večeraske, i svaki večer,
užanca je bila stara
skupit družbu kolendara.
I Mratinova uoči dana
Tresku činit, činit vrana,
za ne grdit stvari antike
evo ti nas s' mnogo vike (...)*²³¹

Blagdan sv. Nikole bio je česta inspiracija u kolendama Mata Zamagne, što zbog dubrovačke tradicije, što zbog čašćenja njegove majke i njezina imena (imendanska kolenda), jer se njegova majka zvala Nika:

²²⁶ Frano Kulišić, *Jedna božićna kolenda iz g. 1818.*, Državna arhiva u Dubrovniku, Dubrovnik, 1908., str. 12-13.

²²⁷ Jelena Obradović-Mojaš, *Kolende Mata Zamagne*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, svezak LI/2, Zagreb – Dubrovnik, 2013., str. 444.

²²⁸ Vidi: J. Obradović-Mojaš, *Kolende Mata Zamagne*, str. 395.

²²⁹ Isto, str. 389-391.

²³⁰ Jelena Obradović-Mojaš, *Kolende Mata Zamagne*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, svezak LI/2, Zagreb – Dubrovnik, 2013., str. 402.

²³¹ Isto, str. 409.

Kolenda Gos. Niki Franovom uoči svetoga Nikole

*Bolje od nas zna tvoje znanje,
da je večeras kolendanje,
bit će sutra Niko slavni,
za pjevati mi smo spravni.
Za i držanstvo izvršiti,
našu i rados pokloniti,
buduć sutra danak tvoga
Gospo imena baš krsnoga (...)²³²*

Kolende su inače znale biti upućene i osobama ženskog roda, a ne samo u Zamagninu slučaju, jer Obradović-Mojaš piše: „Apotropejska lumbardanja i bučne feste očito su bile sastavni dio veselja koje se odvijalo noću čak i kada su kolende bile upućivane ženskoj osobi, što u zabavljačkim nadahnućima mladog Mata Zamagne, ali i kolendara uopće, nije bila rijetkost.“²³³

Kazivač je ispričao kako su se pjevale kolende u Dubrovačkom primorju, posebno u određenim selima, te je istaknuo kako su samo žene kolendavale:

Na Staru godinu je bila neka kolenda, ali nije bila izvorna. Naše kolende su samo od svete Kate do Badnjeg dana. U Dubrovačkom primorju, uz još samo nekoliko sela, izričito žene idu u kolendu, to je jedino u Hrvatskoj – to su sela Smokovljani, selo Visočani, selo Doli i zaseoci koji pripadaju selu Doli i župa Lisac. Znači, to su bile ženske kolende. Kolende se pjevaju od svete Kate do Badnjeg dana. Na Badnji dan se pjevaju Ovi dvori, dobra večer, kad se obilazi domaćina i kad se ide u crkvu pjeva se Koja je ovo noć noćasnja. Zapisi su iz 1920. godine. To nije dubrovačka, nego primorska kolenda.²³⁴

U Stonu su se pjevale kolende koje nisu iste kao dubrovačka ili primorska inačica. Kazivačica Marija Fabris poslala je stonsku kolendu koja je starija i tipkana na pisaćem stroju:

*1. Dobra večer ko je u kući, pomogo ga svemogući
dobra večer mi kucamo, Badnju večer čestitamo
u našega gospara pri dvore, pjevajmo braćo do zore*

*2. Godina je, već od lani, da vas nijesmo kolendali
neg' večeras na gospodstku
okupi'smo mladost stonsku*

²³² Vidi više: Jelena Obradović-Mojaš, *Kolende Mata Zamagne*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, svezak LI/2, Zagreb – Dubrovnik, 2013., str. 421-422.

²³³ Isto, str. 426.

²³⁴ Prema kazivanju Mata Katičića, 24. listopada 2019., Smokovljani.

u našega gospara..... pri dvore, pjevajmo braćo do zore

3. Ne bojte se braćo Hrvati došli smo vas kolendati

došli smo vas kolendati, vašemu dvoru hvale dati

u našega gospara..... pri dvore, pjevajmo braćo do zore

4. Razbili smo tri ferala dok smo našli vaša vrata

razbili smo tri violine dok smo našli vaše skaline

u našega gospara..... pri dvore, pjevajmo braćo do zore

5. Mi vam vele ne pitamo od mala se kontentamo

šipak, dunju, jedan grozdić, čestito vam slavni Božić

u našega gospara..... pri dvore, pjevajmo braćo do zore

6. Oj ti slugo iz komina donesi nam bokar vina

pa postavi tovjelicu i dokuči (skalajte) kobasicu

u našega gospara..... pri dvore, pjevajmo braćo do zore

7. Pred kućom vam bor zeleni , a na njemu oro sjedi

kada oro krilom krene zatresu se zlatne rese

u našega gospara..... pri dvore, pjevajmo braćo do zore

8. Čestito vam Badnji dan i sutrašnji veliki dan,

mnogo ljeta sretni bili, bili, mnogo ljeta živjeli

mnogo ljeta sretni bili, bili, mnogo ljeta živjeli...²³⁵

²³⁵ Privatni arhiv Marije Fabris.

Na Brocama su se pjevale kolende ovakva sadržaja:

*Dobra večer, mi kucamo, Badnju večer čestitamo,
došli smo vas kolendati, vašem dvoru hvale dati.*

Ođe, ođe, nazdravlje vam Badnja večer dođe.

*Visoki su ovi dvori, a u njima zlatni tori,
u njima je golubica, naša vjerna domaćica.*

ođe, ođe, nazdravlje vam Badnja večer dođe.

Gospara našega pridvora, pjevajmo braćo do zore.

Mi vam vele ne pitamo, od mala se kontentamo.

*Otvorite škafetine, dajte nama beškotine
postavite tovjelice, skinite nam kobasice*

Malo smokava i oraha da nam bura pleći maha.

Jedan šipak i suh grozdić, čestito vam slavni Božić.

*Ođe, ođe...*²³⁶

Ponekad se pjevao i ovaj stih:

Neće gospoda neharna biti,

Kolendarima ne udijeliti

Ođe, ođe

*Na zdravlje vam Badnja večer dođe.*²³⁷

*To je naša tradicionalna kolenda koju pjevamo ispred vrata, u Gradu je dosta drukčija iako ima nekih dijelova sličnih i preuzetih, ali mi imamo i neke svoje preinake.*²³⁸

Prema zapisanim podacima i kazivanjima, u prikazanim kolendama bročanske su kolende mješavina stonske kolende i nekih stihova iz dubrovačke kolende.

Postoje kolende i kolede i u drugim dijelovima Hrvatske. Tomo Šalić zapisuje biografiju Ilije Okrugića Srijemca, svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije, koji je napisao dvije kolede u brošuri *Božićni darak s badnjačkom i trikraljevskom koledom i sedam novih pjesmica, Božića kralja Isusa slavi, a bogoljubne pjevajuće mladeži božićnoj zabavi*. Koledanje se u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji izvodilo do sredine 20. stoljeća, ali to se nije odnosilo na sva mjesta, nego samo na izdvojene župe. Koleda *Betlem* zabilježena je u Vrbici 1946. godine, a *Betlemaši* su zapisani u Spomenicu župe

²³⁶ Prema kazivanju Petre Bilić (prosljedila iz privatnog arhiva Nikoline Mekišić), 3. travnja 2022., Broce.

²³⁷ Prema kazivanju Pera i Ane Škurle, 28. studenoga 2011., Broce.

²³⁸ Isto.

Srijemska Karlovica koja datira iz 1967. godine. *Betlem* iz 1946. godine najbliže je izvornom tekstu dok su *Betlemaši* najopširniji zapis. Koledalo se i u Petrinji, Slavonskoj Požegi i kod bačkih Šokaca i Bunjevaca. Luka Ilić Oriovčanin zapisao je postojanje koledanja na Božić i na Sveta tri kralja 1846. godine.²³⁹ Luka Ilić Oriovčanin zabilježio je 1846. u knjizi *Narodni slavonski običaji* kako se koleda na Božić i na Bogojavljenje; tri mladića obukli bi se kao tri kralja, a mogli su se prikazivati kao Bog, anđeli, vrag, Adam i Eva. Također, Luka Ilić bio je prijatelj Ilije Okrugića, pa se pretpostavlja da je njihovo prijateljstvo i utjecaj možda nagnalo Okrugića na pisanje *Betlema i Trikraljevske kolede*. Iako su u narodu uvriježena imena *Betlem i Betlemaši*, u knjižici Ilije Okrugića nalaze se dvije kolede pod nazivom *Betlem i Trikraljevska koleda*, dok naziv *Betlemaši* ne postoji.²⁴⁰

Acalija je u svom radu zabilježila kolendre (kolende, kolede) koje su se pjevale u Kaštelima na Silvestrovo. Prvi stih sličan je bročanskoj kolendi:

*Došli smo van kolendati,
da nan date marendati,
kokod smokvu, kokod grozdić,
na dobro van doša Božić!
Po Božiću sveti Stipan,
po Stipanu sveti Ivan,
po Ivanu Svi mladinci,
okrunjeni ki su svecin!
Otvorite vaše škuri
jer zebemo tu na buri,
u kuću nas vi primate
pa nan po tom nazdravite.
Otvorite ormarune,
izvadite botiljune,
rodilo van vino i ulje!
Da si zdravo, kume (Duje)!
Zamirit se nima čemu –
pozdravjamo tvoju ženu!
Veselte se svi u licu –
pozdravjamo tvoju dicu!
U vrtlu van ruže cvatu –*

²³⁹ Tomo Šalić, *Betlem – Božićna koleda Ilije Okrugića Srijemca*, Zbornik Muzeja Đakovštine, vol. 10, br. 1., Vinkovci, 2011., str. 111.

²⁴⁰ Isto, str. 120.

pozdravjamo zeta (Matu)!
A sad vas ostavjamo
i najlipše pozdravjamo!
Sad Isuse budi faljen
*po sve vike vika – Amen.*²⁴¹

Posebno su zanimljivi običaji na otoku Korčuli, kada se obrađivalo božićno koledanje ili navješćivanje, a ono je, prema kazivanjima starijih ljudi, počinjalo već od 8. studenoga, blagdana svetoga Martina, i trajalo je sve do Sveta tri kralja, 6. siječnja. Pjevale su se pjesme primjerene uzrastima ljudi, od djece do domaćina, i češće se pjevalo bez instrumenata iako se nekada pjevalo i s harmonikama, gitarom ili nekim drugim glazbalima. Sve je moralo ići kako je namijenjeno – kolendari su morali pitati dopust od domaćina, a onda bi ispred kuće otpjevali dvije ili tri pjesme. Nakon toga domaćin ih mora pozvati u kuću, čestitati i počastiti svakoga iz kolendarske skupine. Na Korčuli se kolendavalo i na Sv. Katarinu, Sv. Nikolu i Sv. Lucu. Najvažnije je naglasiti kako će kolendari posjetiti domaćina i idućeg Božića, što se očitovalo u kolendarskim korčulanskim pjesmama.²⁴²

Na otocima Šipanu, Lopudu, Koločepu, kao i u Rijeci dubrovačkoj, ljudi su kolendavali od Božića do Nove godine te išli od kuće do kuće. Kolendar bi pred feralom (svjetiljkom) počeo pjevati jednu strofu, a onda bi ostatak kolendara ponovio kiticu uz harmoniku u pozadini. Nakon gotove kolende, zapjevala bi se kratka pjesma pod nazivom kračica: *Prid palacom, prid dvore, pjevajmo braćo sve do zore. Molim vas otvorite ovdika nas ne morite*. Kolendari bi se počastili kod domaćina (bilo bi desetak momaka), a prije nego što bi otišli, znali su i zaplesati.²⁴³ Na Mljetu bi pjevali od kuće do kuće i pozivali mladiće i djevojke u kolo koje bi počeli igrati nakon obilaska sela. Kada bi završili s kolom, govorili su: „Svršile su fešte“.²⁴⁴

Cvito Fisković prisjetio se kolendi (koledi) u Orebiću (Orebićima) i okolici. Kolende je čuo kada je bio dječak te je neke i zapisao. Kada je on bio dijete, u njegovu kraju djeca su pjevala kolede na Staru godinu s fenjerima u rukama i s lojanicama napravljenima od masti maslinova ulja u šupljini trstike po kojoj je naselje Trstenica dobila ime. Prvi stihovi slični su bročanskoj kolendi. Djeca su obilazila kuće i pjevala kolede pred Novu godinu i na Sveta tri kralja:²⁴⁵

Došli smo vam koledati
i na znanje vama dati,

²⁴¹ Sanja Acalija, *Božićni običaji u Kaštelima*, Ethnologica Dalmatica, br. 6., Zavičajni muzej Kaštela, 1997., str. 45-46.

²⁴² Katarina Žanetić, *Božićno koledanje i veseljanje na otoku Korčuli*, Ethnologica Dalmatica, 23 (1), Etnografski muzej, Split, 2016., str. 71-114.

²⁴³ Ivan Ivančan, *Narodni plesovi Dalmacije – 1. dio – Od Konavala do Korčule*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, 1973., str. 65.

²⁴⁴ Isto, str. 135.

²⁴⁵ Cvito Fisković, *Božićni običaji i novogodišnje kolede na Orebićima i okolnim selima*, Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, vol. XX, br. 1, Split, 1992. str. 3-4.

*da je sutra Mlado lito
da vam bilo zdravo i sritno...
Došli smo vam koledati
i na znanje vaman dati
da su sutra sva tri kraja
koja su Boga darovala
zlatan, mirom i tamjanon.
Tri kraja jezdahu
pri zvizdi Danici,
iskahu Isusa
u malon štalići.²⁴⁶*

Kasnije tih koleda više nije bilo, a prema Fiskoviću, skoro nisu bile zabilježene. Spominje Bjelovučića i njegov izbor osam novogodišnjih pjesama iz Stona i nekih dijelova poluotoka iz 1910. godine i A. Zaninovića koji je objavio pjesme s napjevima iz Stona, Ponikava i Vignja 1935. i 1937. godine.²⁴⁷

Nikola Zvonimir Bjelovučić, kada je riječ o kolendi i koledskim pjesmama, ne spominje kolendavanje na Badnjak, već navodi kako bi mladići išli kolendati kad je bila Nova Godina. Skupljali su smokve nanizane na žuku u konjistrima²⁴⁸ koje su se zvale kolende, što je rezultiralo nazivom *kolendati*. Bilo bi tu i smokava, kobasica, voća, pečenog vina, kotonjate i sl., a to bi se dobilo u kućama koje su pohodili kolendari. Netko bi nosio košić i morao je paziti kako mu netko iz šale ili netrpeljivosti ne bi bacio „puzdro od gudina, žilu od vola ili smučak, smrdeće jajce“. Prvo bi se pitalo domaćine smije li se kolendati, a uvriježio se naziv *Kolende za Novu Godinu*.²⁴⁹

²⁴⁶ Isto, str. 4.

²⁴⁷ Isto.

²⁴⁸ Korpa.

²⁴⁹ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rčanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 22.

Peta koledska iz Stona

*Dobra večer ogje
u našega domaćina
na dobro mu novo ljeto
i godište dogje,
domaćine poštovani
godište je sad od lani
da vas nijesmo kolendali
na ova vaša svijetla vrata
odi nema kolendara
koji pita dvaest dinara
nego malo smokav i oraha
da nam bura plećim maha
ni srebreni koji novčić
nego jedan slatki grozdić
dajte nama pjatić voća
da griskamo do ponoća.
Ti si, Mare, kako rusa²⁵⁰
koja cavti usred struka
u postelji, ako jesi
vrlo skoči, sobom stres
po trpezi sve izredi
uza skalu ti nas izvedi
na pjate nam lijepo stavi
da možemo prije zgrabit
tovjelice primaknite
slatke šipke obalite
jednu bocu česvinice²⁵¹*

²⁵⁰ Mato Katičić kazao je o rusi: „Ljekovita je za upale uha i na rane se stavlja njezin list, prži se na vatri... Zove se još čuvarkuća, pazikuća. Jedino je još u nas zovu rusa u zlu dobra, svuđe je drugo zovu čuvarkuća ili pazikuća.“

²⁵¹ Bjelovučić navodi da je riječ o vinu iz Česvinice.

*da pijemo u zdravice.*²⁵²

Koledska prva iz Janjine

Mi smo došli kolendati

što ćete nam darovati?

Mi vam vele ne prosimo

mi torbicu ne nosimo

nego malo suha voća

da grizemo do ponoća.

Urci, burci,

svi smo žedni – kao Turci

naša družba ne pije vina

neg kupicu rozolina

a sad braćo veselo

*nek nas čuje sve selo!*²⁵³

Anto Tješimir Rusković zvani Tićo, koji je zabilježio neke od običaja u rodnom Pijavičinu na Pelješcu, pisao je i o kolendama održavanima na Staru godinu. Riječi kojima je zaključio poglavlje o kolendama posebno su znakovite za sva mjesta u kojima se odvijaju kolende. Iako u Stonu odrasli i dalje kolendavaju i posjećuju kuće, na selu Broce na Badnjak i na Staru godinu nema ljudi koji bi kolendavali kao prije, eventualno djeca kojih je svake godine sve manje: „Za tu kolendarsku večer nekoliko dana živjelo je cijelo selo. U posljednjih, možda i dvadesetak godina nema više kolendavanja. Nema više onog starog društvenog odnosa a nema ni svijeta, nema mladosti. Čitaonica kao društvo postoji, ali samo na papiru. Nema ničeg što bi povezivalo ovo malo ljudi u selu. Svak se 'uvlači' u sebe, misli na sebe, a sav društveni život se ugasio. Jednom riječi: Nekakav novi, drugi život. Ne želim davati ocjenu da li je bolji ili lošiji od onog ranije, samo je drugačiji. Na žalost i ljepši dio onog starog se ne vraća, a život ide dalje.“²⁵⁴

²⁵² Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rćanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 22-23. Ponovno se navodi Evelina Perić iz Broca (Brodaca) kao kazivačica.

²⁵³ Isto, str. 22.

²⁵⁴ Anto Tješimir Rusković Tićo, *Rječnik rćanskog jezika, riječi i izraza u govoru na dalmatinskom području a posebno na mom rodnom Pelješcu – i moja saznanja, doživljaji, sjećanja i pričice iz Pijavičina i Pelješke Župe*, Državni arhiv Dubrovnik, Zagreb, 2001., str. 150.

6.4.8.2. Veselenje

Osim na sam Božić pjesme sa stihom osmercem i pripjevom *veselo, veselo* pjevale su se u čitavom blagdanskome božićnom razdoblju kako bi svjedočile o veselju svih ljudi koji slave rođenje Isusa Krista. S obzirom na to da su se stihovi ponavljali, ljudi koji nisu imali adekvatno obrazovanje i vrlo često nisu izučavali čitanje i pisanje, smišljali bi nove stihove i tako prenosili veselarske pjesme. Momci i djevojke pjevali su jedni drugima kada bi bili u kolu ili kada bi se nalazili na sijelu. Veselenje se može definirati kao pjevanje pjesama božićnog i adventskog predznaka koje izražavaju veselje zbog nadolazećih božićnih blagdana, izuzetno su melodične i pune ritma.²⁵⁵

Božić nam je, milo nam je,

veselo, veselo.

Što Božić ne pjevamo,

veselo, veselo.

Ali mu se ne nadamo,

veselo, veselo.

Oj brštane, goro sveta,

veselo, veselo;

a najviše na kršćane,

veselo, veselo.

Eto Bože preko vode,

veselo, veselo.

Nosi nama struk bosilja,

veselo, veselo.

U zdravlju nas Božo našo,

veselo, veselo.

U boljemu proslavili,

veselo, veselo.

Širi Bože, vjeru našu,

veselo, veselo;

vjeru našu katoličku,

veselo, veselo.

Naš Božiću, šimširiću,

²⁵⁵ Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*. Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2). Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru. Zadar, 2014., str. 425.

*veselo, veselo,
širi tamo, dođi vamo,
veselo, veselo.
Na dobro vam Božić došo,
veselo, veselo!*²⁵⁶

Ovaj običaj karakterističan je za jugoistočnu Hercegovinu, gdje djeca od blagdana svetog Nikole do blagdana Sveta tri kralja pjevaju pjesmu s pripjevom *veselo, veselo* i traže darove. Taj se pripjev izmjenjivao iza svakog drugog stiha pripjevima *koledo, koledo*.²⁵⁷

*Prije bi se cijelo selo skupilo u jednoj kući, bilo bi veselja i cike po cijele dane, muški bi se udvarali ženskim lijepim pismima i skrivali bi oči pred njima, pravio bi se krov i svi bi zašeli oko vatre i pričali priče o svim situacijama tog dana ili te godine, uglavnom je tu bila rodbina.*²⁵⁸

Za Badnjak se spominje i običaj gobinjanja. Gobin može predstavljati lišće ili cvijeće koje se stavlja na vrata ili krajeve, dok su gobinji naziv za božićne kolače u srednjoj Dalmaciji koji se ukrašavaju lovorikom. U starocrkvenoslavenskom jeziku *gobino* označava obilne prinose. Ovaj se običaj njegovao i u neumskom kraju. Prije Badnjeg dana brale su se bršljanove grane. Navečer bi se blagoslovile krštenom vodom uz kratku molitvu. Na Badnje jutro, u zoru, tom bi se bršljanovom grančicom kitila polja, okućnice, baštine... Gobinjalo se uz vesele stihove: *Oj bršljane goro sveta, veselo, veselo, kitiš dvore cijelog svijeta, veselo, veselo*. Nakon toga uslijedilo bi čestitanje pa vješanje bršljana o domaćinov vrat te čašćenje suhom rakijom i smokvama. Kazivačica navodi i običaj pucanja u južnoj Hercegovini:

*Kada bi gobinjanje završilo u Oskrušnici i u okolnim selima gradačke župe, ljudi koji su imali lovačke puške pucali su kako bi obilježili svečani završetak gobinjanja.*²⁵⁹

Spominje se običaj gobinjanja kao božićnog kićenja u stonskom kraju.²⁶⁰

Kazivači su kazali sljedeće primjere na bročanskom području čija je panspermijska funkcija istovjetna kao u već spomenutim primjerima. Drugi je ispitanik naveo kako se na bročanskom području spominje običaj gloginjanja.

Na Badnjak sam išla gombinjat s babom, objesile bi lovore na krek²⁶¹ masline jer mi imamo 4, 5 mjesta đe su naše masline i naše baštine i onda smo 4, 5 puta gombinjale. Nije trebalo na svako mjesto,

²⁵⁶ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2008., str. 32-33.

²⁵⁷ Isto.

²⁵⁸ Prema kazivanju Pera i Ane Škurle, 28. studenoga 2011., Broce.

²⁵⁹ Prema kazivanju Ruže Matić Asturić, 26. veljače 2023., Broce.

²⁶⁰ Marko Dragić, *Badnje gobinjanje i kićenje u kulturnoj baštini Hrvata*, Bosna franciscana, XXI, 39, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2013, str. 63-75.

²⁶¹ Deblo.

nego je bilo dovoljno na jedno na tom dijelu baštine. To je bilo blagoslivljanje baštine, a baba bi govorila: „Gombi gombi gombilo, od roda se slomilo!“²⁶²

Gloginjanje je grančica lovore i grančica ruzmarina, zajedno se spoji i ubode se u svaku baštinu – u vinograd, u maslinik, bude po deset ili petnaest takvih grančica.²⁶³

Glog se spominje kao ljekovita biljka iz porodice ruža, postoji više različitih vrsta gloga. Iz njihovih cvatova razvija se plod u obliku koštuničavih bobica (gloginje).²⁶⁴

6.5. Božić

Crkva je u svojim počecima i u prvim stoljećima slavila samo Uskrs, točnije dan Isusova uskrsnuća, i to na tjednoj bazi (nedjelja kroz godinu) i na godišnjoj (Vazam). Slavljenje Kristova rođenja veže se s drugim običajima iz 4. stoljeća. Svečanosti kulta Sunca slavile su se u Rimu u 4. stoljeću, kada bi se u hram unosio kip boga Sunca (nazvan „Adventus“, što znači *dolazak*) koji bi tamo ostao sve do kraja godišnjih svečanosti. Kult Sunca slavio se i u Egiptu (iako je u Egiptu datum bio 6. siječnja, a ne 25. prosinca). Kršćani su sredinom 4. stoljeća počeli redovito slaviti svoju verziju Sunca, odnosno Isusa Krista, a prvi dokument koji svjedoči o tome jest *Kronograf Dionizija Maloga* iz 354. godine. On je napisao *Octavo callendas Ianuarii natus Christus in Bethlehem Iudae* i po analizi tog dokumenta zaključuje se kako se Božić već 336. godine počeo slaviti u Rimu. Konstantin Veliki dopuštao je pluralizam vjeroispovijesti u svom carstvu i već je ranije dopuštao kršćanima da slave nedjelje, Dan Gospodnji ili tjedni spomen Isusova uskrsnuća, dok su u to vrijeme druge vjeroispovijesti slavile „tjedni dan Boga Sunca“.²⁶⁵

U Egiptu se 25. prosinca slavio kult sunca, gdje se u kalendaru 239. g. pr. Kr. navodi „Rođendan sunca“ i „svjetlo raste“. I štovatelji perzijskog božanstva Mitre klanjali su se suncu; čak se u Petri, arabijskom mjestu, slavi istovjetni datum kada je djeвица porodila božanstvo. Car Aurelijan pobijedio je 274. godine u bitki na Istoku i tamo primijetio štovanje sunca, što ga je toliko očaralo da je uspostavio religioznu svetkovinu sunca kao božanstva te Dan sunca postaje državni praznik.²⁶⁶

Rihtman-Augustin navodi kako su postojala mnogobrojna božanstva u drugom stoljeću, sve do trećeg stoljeća kada su rimski carevi započeli s prakticiranjem kulta nepobjedivoga Sunca. Dan 25. prosinca prema napatku cara Aurelijana određen je kao datum *dies natalis solis invicti*, što bi označavalo

²⁶² Lucija Bulica, prema kazivanju bake Luce Bulice, 15. ožujka 2018., Broce.

²⁶³ Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

²⁶⁴ glog. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 26. 2. 2023. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22347>.

²⁶⁵ Bernardin Škunca, *Došašće i Božić – vrijeme nade i utjelovljenja*, Divine Service: Liturgical Periodical, vol. 27, br. 4., 1987., str. 347.

²⁶⁶ Marijan Mandac, *Sveti Augustin. Život i djelo*, Kršćanska sadašnjost – Služba Božja: liturgijsko pastoralna revija, vol. 59, br. 4, 2019., str. 282-283.

dan rođenja nepobjedivoga Sunca. Prema Milanskom ediktu 313. godine dolazi do stabilizacije i do širenja kršćanstva kao *lux mundi* (svjetlosti svijeta) koja će istisnuti svjetlost nepobjedivoga Sunca.²⁶⁷

Osim Božića, datum kršćanskog blagdana Sveta tri kralja (6. siječnja) u egipatskom se dobu slavio kao rođendan boga sunca Aiona, rođena od djevice Kore. U 4. stoljeću kršćanstvo je brojne pretkršćanske običaje integriralo u svoj obrazac. Papa Liberij I. u 4. je stoljeću, točnije 360. godine, zaslužan za gradnju kapele s jaslicama koja je u 9. stoljeću postala poznatija kao bazilika Santa Maria Maggiore. Razdoblje između 25. prosinca i 6. siječnja, ono koje je implementiralo razne pretkršćanske i poganske elemente u svoja slavljenja, naziva se *dodekahemeron*. Crkvena sinoda u Toursu 567. godine omogućila je da to vremensko razdoblje postane 12 svetih dana. Uostalom, koncept kalendara organiziran je prema reformiranom julijanskom kalendaru Julija Cezara iz 46. godine pr. Kr. i to je razlog čestih miješanja običaja od Božića i Nove godine do Sveta tri kralja. Uza sve navedeno, Braica donosi podatak o zabrani iz 743. godine koju je utvrdio Rimski koncil; odlučili su zabraniti ulične zabave priređene na Novu godinu jer u sebi nisu imale kršćanski duh.²⁶⁸

6.5.1. Položaji

Nakon Badnjaka dolazi Božić, a prvi je običaj mise polnoćke ili ponoćke. Nakon ponoćke ljudi čestitaju jedni drugima Božić. U Bosni i Hercegovini postoji običaj da se ljudi božićaju, tj. čestitaju Božić jedni drugima. U nekim područjima Hrvatske u rano jutro na Božić dolazi čovjek, najčešće znanac ili rodbina, kako bi članovima obitelji omogućio dobru godinu punu obilja. Prvo mora sjesti na božićnoj slami ili na stolčiću, nakon čega ga domaćica pospe žitom, a on udara badnjak koji ugara i pokušava što više čarkati vatru kako bi frcale iskre. Što je više iskri, toliko će i naredna godina biti obilnija. Poslije tog obreda ukućani ga darivaju hranom i pićem. Taj je običaj panspermijski jer se pokušava izazvati rodost i plodnost, a ljudi koji dolaze u kuću domaćina i domaćice (najčešće muškarci jer se vjerovalo da žene donose zlo ako dođu prve na Božić) nazivaju se polaznicima, polaženicima, položajnicima ili gostima.²⁶⁹

Tradicija prvog posjetitelja na božićno jutro, odnosno polaznika, u nekim se krajevima počinje obilježavati već na Svetog Andriju, Svetu Barbaru, Svetog Nikolu, a negdje na Badnji dan, Badnju večer ili na Božić. Ponegdje se obilježava na drugi ili treći dan nakon Božića ili na Novu Godinu; drukčije je prema julijanskom ili prema gregorijanskom kalendaru. Đaković navodi prisutne različitosti u blagdanima i datumima pohoda čestitara; u Sloveniji se, u nekim mjestima, običaj prvog gosta čestitara odvija na blagdan svetog Andrije dok se u selu Retkovci u Slavoniji odvija na Svetu Barbaru i na

²⁶⁷ Dunja Rihtman-Auguštin, *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 15-16.

²⁶⁸ Silvio Braica, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, br. 13, Split, 2004., str. 6.

²⁶⁹ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str.173-174.

Badnjak. Kod bačkih Bunjevaca polaznik bi stigao na Svetu Luciju, a u Otoku i u Tomašincima u Slavoniji na Badnjak. Najčešće bi polaznik došao na Božić, u više područja i regija, dok su negdje u Hrvatskoj zabilježeni i kasniji posjeti; u Hrvatskom zagorju i Žumberku došao bi na Štefanje, a u Samoboru na Novu godinu.²⁷⁰ Naziv prvog gosta čestitara najčešće je poznat kao polaznik, polaženik, ili polažaonik, polažar, polažajnik, polažič, polazivač, polažaj, pohodnik, obhodnik. Postoji i druga varijanta naziva – poležaj, položnik, poležar, poležak, polježar, polježnik, položajnik, položajac... Đaković je svrstao i najrjeđu inačicu naziva poput čestitara, voščileca, gosta, prvog gosta, nazivača, nazvješćanta, badnjačara, božjaka, radovana, veseljaka itd. Najčešća skupina naziva veže se uza značenje prvog posjetitelja kao nekoga tko „ritualno polazi, pohađa, obhodi“, dok je druga klasifikacija usmjerena na glagole „položiti, poležati“ koji su „korijenski srodni s riječima *polog, ležati*, što je u korelaciji s posjetiteljem koji mora sjesti prema vjerovanju za „boljitak peradi“. Treća grupa slična je prvoj po nazivlju jer je riječ o prvom gostu, odnosno čestitaru, iako neki nazivi aludiraju kako prvi gost često nije poželjan, tj. da ne mora uvijek biti netko tko nosi sreću. I u drugim državama postoji tradicija polaznika pod sljedećim nazivima: u Poljskoj je *podlaznik*, u Ukrajini i Slovačkoj *polaznik*, a u Mađarskoj *palazulas* ili *polozolos*. U narodu je vladalo mišljenje kako stariji muškarci kao polaznici donose nesreću, stoga su se birale mlađe muške osobe ili dječaci, ponegdje su to bili Romi, a u Ukrajini Židovi. Nekada se za polaznika uzimao i pijetao, pa bi muškarac koji bi nosio pijetla zaželio ukućanima „da im sve pivalo kao pivac“. Najčešće to bude netko s kim je obitelj rodbinski povezana. Ulazi u kuću držeći žito, hrastovu grančicu ili metalni novčić, zatim sjeda na nešto mekano na stolici oponašajući kokoši koje leže na jajima, te jede pečenje, kolače i ostalu hranu, na kraju uzimajući ponuđenu jabuku. Također, posipaju ga ječmom na polasku.²⁷¹

Položaj ili polaznik bio je prvi božićni gost; Dragić navodi kako ga se naziva i „srećonosnim gostom“. U 19. stoljeću pucalo se puškama kada bi položajnik bio blizu kuće, u čemu se ogleda apotropejska funkcija, te bi se položajnika posipalo žitom u čemu su vidljiva i panspermijska obilježja uz kresanje vatre i izgovaranje želja. U Varošu kod Slavenskog Broda zabilježene su riječi koje polaznik izgovara: *Otelilo se, oprasilo se, oždribilo se, omacilo se, oštenilo se, izleglo se!* Dolazak polaznika bio je velik događaj na božićno jutro; svi bi ustali ranije i čekali, u Vetovu kod Požege umivalo se u vodi s dinarom bez brisanja ručnikom. Jeli su se juha, sarma, kolači, a pio se alkohol, najčešće vino i rakija. U Čapljini bi se prvi gost nazivao polaznik ili položar, i bila je riječ o muškarcu, kao i u Bjelimićima pokraj Konjica. U Matićima kod Orašja uzeli bi dijete iz šire obitelji kako bi imalo funkciju polaznika; na Badnju noć doveli bi dijete kako bi sutra ujutro postalo polaznik, što je dokazivalo kako je obitelj

²⁷⁰ Branko Đaković, *Polaznik, polaženik: Prvi božićni gost čestitar*, Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, vol. 32, br. 25, 2002., str. 29.

²⁷¹ Isto, str. 31-32.

sprema primiti dijete Isusa u svoju kuću.²⁷² Ovakav običaj Dragić je zabilježio i u Tolisi. Dijete koje je bilo položaj na božićno jutro ložilo bi vatru i razgrtalo bi žeravicu uz riječi:

koliko žišaka, toliko konja i ždrebadi;

koliko žišaka, toliko svinja i prasadi;

koliko žišaka, toliko kokoši i pilića;

koliko žišaka, toliko koza i jarića;

koliko žišaka, toliko krava i teladi;

koliko žišaka, toliko zdrave čeljadi;

*koliko žišaka, toliko zdravlja i veselja!*²⁷³

U Baranji se spominje polaznik, kao prvi gost u božićno jutro, a često ga se naziva položajem, položnikom, gostom ili položkom (položak). Kada uđe u kuću, kod katolika zaželi: *Sretan Božić*, a kod pravoslavaca *Hristos se rodi!* na što mu se odgovara: *Vaistinu se rodi!*. Prilikom ulaska u kuću u mjestu Jagodnjak domaćica je posipala polaznika žitom, kukuruzom ili šljivama. Polaznik bi obično sjeo ili obišao ognjište uz riječi *rodilo se, telilo se, leglo se* i morao je biti počašćen hranom i pićem (mesom, kolačima, rakijom i vinom) ili novcem.²⁷⁴

6.5.2. Božićni običaji

U hrvatskim područjima Božić je posebno i svečano razdoblje te se njeguju brojni božićni običaji. U davna bi vremena u Arbanasima i Puntamici pokraj Zadra božićna misa trajala do 6 sati ujutro. Vanda Babić navodi kako su kazivači govorili o prvoj misi nakon koje bi uslijedila druga misa. U župi Gospi Loretskoj postojale su tri božićne mise, a najviše se isticala misa u 10 i pol s najsvečanijim predznakom. Postojala je i legenda koju je zabilježio Stipčević o personificiranom Božiću kao čovjeku koji se 25. prosinca spušta s Velebita i stiže u kuće i u vrtove u Arbanasima. Zabilježena je priprava božićnih specijaliteta poput fermentunice, kolača od suhih smokava, šećera i groždica, ali oni su iščeznuli iz pripravljanja i božićne tradicije. Pripravljala se marmelada od suhih smokava za božićni doručak i to je bilo namijenjeno djeci, a smatralo se obveznim zaklati svinju pred Božić kako bi se mogao prirediti božićni ručak. U Puntamici su se obrađivale krvavice kojima se u crijevo stavljalo kukuruzno brašno i šećer, tzv. *prugvice* po dijalektalnom govoru. Također su se igrale igre s bajamima, odnosno bademima, poput onih *na kunjet* (Arbanasi) ili *gradić* (Puntamika), u kojima se s udaljenosti trebao pogoditi

²⁷² Marko Dragić, *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta Tri Kralja*, Croatica Et Slavica Iadertina, vol. 14/1, br. 14, Split, 2018., str. 191-195.

²⁷³ Isto, str. 193.

²⁷⁴ Olgica Vlašić, *Godišnji običaji u Baranji*, Studia Ethnologica Croatica, vol. 4, br.1, 1992., str. 170.

posloženi kup badema ili igra u kojoj su se bademi skrivali u šaci. Tijekom skrivanja djeca su morala pogoditi koliko badema netko ima u šaci, i ako netko pogodi, uzima sve bademe.²⁷⁵

Za božićni ručak u nekim se baranjskim selima poput Šumarine ili Zmajevca jede hladetina, kobasice i kolači. U Torjancima su se pekle badnjača i letnica, u Jagodnjaku božićni kruh kićenjak, a svugdje su se jele gibanice u slatko i kiflice.²⁷⁶

U Gračanima su se na Božić jele purica s mlincima, orahmnjača (orehnjača), makovnjača i gibanica, a pila se kraljevina, sorta iz zagrebačkog Prigorja. Na božićno se jutro kitio bunar, a domaćica bi na maloj stolici hranila životinje hranom iz male korpe koja bi prenoćila ispod bora; postojalo je uvriježeno vjerovanje kako će tim postupkom životinje osnažiti i biti plodne. Obitelj bi išla na božićnu misu noseći svoja najbolja odijela i najljepše narodne nošnje. Nažalost, običaj kićenja zdenaca izgubio se dolaskom vodovoda u Gračane iako su postojali izuzetci nekih obitelji koje su njegovale taj običaj do 2. svjetskog rata.²⁷⁷

Kada se ukućani probude na božićno jutro, prvo što moraju napraviti jest čestitati obitelji Božić: *Hvaljen Isus i Marija! Na dobro vam došao Božić i sveto Porođenje Isusovo!* Na tu rečenicu ostatak obitelji odvrat: *I s tobom Bog da zajedno!* Postojale su i određene divinacije i vjerovanja koja su uključivala 25. prosinca, poput prvog gosta koji dođe u kuću na Božić; ako je neka žena trudna u kući, i prvi gost bude žena, dijete će biti žensko, a ako prvi gost bude muškarac, rodit će se muško dijete. Postojale su i ljubavne konotacije; djevojke bi pisale dvanaest imena na dvanaest papirića koje bi stavile ispod jastuka. To bi se odvijalo na blagdan svete Lucije. Nakon tog blagdana svako bi jutro uzele jedan papirić i bacile ga, ali bez gledanja. Onda bi došao Božić, kada ostane posljednji papirić koji bi otvorile kako bi vidjele preostalo ime. Smatralo se kako će se udati za mladića čiji se identitet nalazio na papiru.²⁷⁸

U Posušju u prošlosti nije bilo raskošnih darova na božićno jutro. Djeca bi dobila orahe, lješnjake ili jabuke. Išlo bi se na polnoćku ili na ranu misu, muškarac iz posljednje kuće u selu započeo bi s pjevanjem i ostali bi krenuli za njim na misu. Muškarci su pjevali putničke pjesme, a žene božićne pjesme. Ljudi su upotrebljavali fenjere do crkve jer je put bio dalek i mračan, a stariji ljudi jahali su na konjima. Nakon polnoćke ljudi bi ostali ispred crkve čestitati Božić. Božićni ručak bio je raskošan i sva je hrana bila na stolu, a u Posušju se najčešće jelo suho meso i kiseli kupus.²⁷⁹ Na stol se stavljaju pšenica i svijeće koje su crveno-bijelo-plave boje. Pale se svijeće uz molitvu *U ime Oca i Sina i Duha*

²⁷⁵ Vanda Babić, *Božićni običaji u Zadru. (Arbanasi i Puntamika)*, Crkva u svijetu, Vol. 48, br. 3, 2013., str. 354-355.

²⁷⁶ Božica Somek-Machala, *Seoska prehrana u Baranji*, Studia Ethnologica, vol. 4, Zagreb, 1992., str. 149.

²⁷⁷ Domagoj Novosel, *Adventski i božićni običaji u Gračanima kraj Zagreba*, Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu, vol. 45 (222), br. 4-5 (317-318), 2012., str. 95-96.

²⁷⁸ Marko Dragić, *Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka*, Ethnologica Dalmatica 21, 2014., str. 106.

²⁷⁹ Josip Kelava, *Božićno razdoblje u tradicijskoj baštini posuškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 13/1, br. 13, Zadar, 2017., str. 159-161.

Svetoga i uz svaki se zaziv pali jedna, pa druga, pa treća svijeća. Ljudi iz kuće tada bi kleknuli, a domaćin bi započeo molitvu koja se sastojala od pet Očenaša, pet Zdravomarija i pet Slava Ocu. Molilo se za Isusovo rođenje i za hvalu Bogu, a poslije ručka uslijedila bi molitva Očenaša, Zdravomarije i Slava Ocu za mrtve duše. Kada bi svi u kući izmolili molitvu, svijeće bi se ugasile, za što je bio predviđen proces koji bi uključivao kruh. Gasile bi se kruhom koji se pisao i pekao na Badnjak, ono što je pisano po njemu nazivalo se pisa. Pisa bi se odlomila, umakala u vino i onda bi se ponovio istovjetan postupak kao kod paljenja svijeća uz riječi *U ime Oca i Sina i Duha Svetoga*. Smatralo se kako je osoba koja će pojesti tu pisu zaštićena od grlobolje. U Posušju se božićno vino znalo ostavljati sve do Velikog petka.²⁸⁰

Dragić navodi kako uloga svijeće ima više značenja – ona simbolizira kršćanstvo na više načina. Jedna je svijeća vjera u jednoga Boga i Spasitelja, dvije su svijeće simbol Boga i čovjeka, a tri su svijeće vjera u Presveto Trojstvo. Tri su svijeće bile upaljene kao simbol Presvetoga Trojstva na Božić.²⁸¹ Vjerovalo se kako ugašene svijeće označavaju osobe iz obitelji i da kao takve mogu označavati nečiji životni put. Promatralo se koja je svijeća najviše izgorjela i koja je okrenuta prema nekome članu obitelji – to bi bio znak smrti te osobe.²⁸²

Na Pelješcu je u vrijeme feudalizma postojao običaj koji je postao obveza ugovorom, a riječ je o darivanju poklona gospodarima. Kmetovi su najčešće na Božić ili na Uskrs, ali i na Veliku Gospu, Sv. Mihovila ili poklade, bili dužni dati poklon gospodaru i tako mu izraziti poštovanje, ali i pokornost. Znalo se koji se pokloni daju i u koje doba godine. Glavina zapisuje kako su najčešći pokloni bili kokoš i pogača, ali bilo je tu i ribe, meda, sira, grožđa i sl. Pokloni su najčešće bili vrsta naknade te iskazivanje časti i zahvalnosti za poklonjeno zemljište na kojemu su kmetovi (*vilani*) mogli izgraditi kuću i vrt.²⁸³

U Dubrovačkom primorju zabilježena su jela koja su se spremala na Božić kao i običaj pjevanja svjetovnih pjesama u božićnom razdoblju:

*Nije se moglo na Božić bez zelene menestre. U zelenu menestru idu koštradina (kaštradina) i svinjetina te kupus raštika i kuhane patate. Neđe su se drugo ubacivale glavice bijelog kupusa, ali kod nas je bila raštika. Prije stare žene nisu imale kolače, nego su radile padišpanj ili krostule, znale su raditi i makarule. Osim stonske torte može se reći da je to torta i Dubrovačkog primorja. Na Božić nije bilo zabave ni kola, tek je na Šćepandan započinjalo kolo. Domaćini su obilazili po kućama i pjevali više svjetovske nego božićne pjesme.*²⁸⁴

Kazivačica je ispričala kako su se Badnji dan i Božić slavili u Luci, mjestu pokraj Stona:

²⁸⁰ Isto, str. 162.

²⁸¹ Marko Dragić, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Vol. 45, br.4, Split, 2010., str. 467.

²⁸² Isto, str. 477.

²⁸³ Frano Glavina, *Dubrovački gospari i pelješki kmetovi*, Državni arhiv u Dubrovniku, 2010., str. 124.

²⁸⁴ Prema kazivanju Mata Katičića, 24. listopada 2019., Smokovljani.

Božić je bio meni veselje, u današnjemu sistemu djeci je to nula! Mi smo se veselili. Kad bi nam roditelji donijeli nešto, Badnji dan bi bio, pos, ne smije niko ništa jest, ali kad dođe Božić, svega bi ti dali, suhijeh smokava lijepijeh, oraha... Danas se ništa ne vesele. Imali smo veliki bor, nakitila bi ga mama. U naše doba za božićni ručak jela se pračevina, svak bi ubio praca u kući, nešto pečeno... Bila bi i zelena menestra. Za Novu godinu mlados bi pjevala po kućama, i na Badnji dan se išlo od kuće do kuće pjevat, ali i za Novu godinu. Pjevale bi se božićne pjesme navečer, mi bismo za njima ko djeca trčali, to je pjevala mladost i stariji ljudi. Ovo bi se pjevalo na vratima na Badnji dan:

Dobra večer, ko je u kući

pomogo vam svemogući,

došli smo vam kolendati

vašem dvoru hvale dati

U našega gospara pri dvore

pjevajmo braćo do zore...

Ođe, ooođeee, nazdravlje vam dođe...

Lučani su najbolji pjevači u cijeloj okolici, niko nije znao bolje pjevat od Lučana i Lučanki!²⁸⁵

Kazivačica je ispričala kako su se božićni običaji odvijali na stonskom području:

Kad se slavio Božić u Malome Stonu, kad sam ja bila dijete, dolazili su Lučani na Badnji dan kolendavat u Mali Ston, ali ne djeca, nego odrasli ljudi. Prije smo rakiju rusicu zvali ruzolin i pili je za Badnji dan, reklo bi se: „Jednu kupicu ruzalina jer naše društvo ne pije vina.“ Onda se grožđe peklo u vanjskim pećima – onda bi se za Božić dalo piće, ili orahovica, ruzolin, višnjevača i slično, onda bi pili i jeli to grožđe, i onda bi rekli: Šipak, dinju, koji grozdić, čestito vam slavni Božić! Nazdravljalo bi se grožđem i vinom, što bi ko imo i počastio. Na Brocama su kolendavala djeca. Navečer bi došli, neko bi sio i razgovaro.²⁸⁶

Bročanski božićni običaji nisu se razlikovali od stonskih ili lučkih običaja. Kazivač Ivo Lučić govori o vinu koje bi podijelio ljudima na Brocama:

Uvijek smo imali vina i ko ga nije imao pred Božić, cijelom bih selu podijelio 30 ili 40 litara vina.²⁸⁷

²⁸⁵ Prema kazivanju Nede Žile, rođ. Franušić, 22. siječnja 2019., Ston.

²⁸⁶ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

²⁸⁷ Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

6.5.3. Sveti Stjepan

U srednjem su se vijeku blagdani iza Božića nazivali *comites Christi*, kao „počasna pratnja djeteta Isusa“. Rimska liturgija napominje kako je riječ o sljedećim blagdanima: Svetom Stjepanu prvomučeniku, Ivanu evanđelistu i Nevinoj dječici. 29. prosinca neobvezni je datum na koji se slavi biskup i mučenik Tom Beckett, a 31. prosinca slavi se neobvezni spomendan pape Silvestra.²⁸⁸

Sveti Stjepan bio je među sedam đakona koje su apostoli izabrali nakon Isusova uzašašća, odlikovao se svojim neustrašivim pripovijedanjem i pomaganjem sirotinji, ali to mu je donijelo neprijatelje. Židovi su ga optužili kako je u svojim propovijedima napadao Mojsija te su ga izveli pred svećenika ispred kojeg je Stjepan održao filipiku, gorljivi govor u kojem ga je otvoreno napao. Nakon toga izazvao je bijes svjetine koja ga je nemilosrdno kamenovala. Unatoč tome, Stjepan je kleknuo i molio za ljude koji su ga željeli osakatiti, mučiti i ubiti uz vapaj: „Gospodine, ne uzmi im ovo za grijeh!“.²⁸⁹

Nakon Stjepanove smrti malobrojni su bili oni koji su se usudili održati javno žalovanje za tim gorljivim propovjednikom; ipak, Tolić navodi kako su „pogani prozoliti, a ne apostoli“ smogli hrabrosti pokopati svetog Stjepana. Oni su kasnije postali većina u Crkvi, *ecclesia ex gestibus*, miješanje svih naroda u Rimskom Carstvu. Na latinskom *martyr* označava pojam za svjedoka vjere, mučenika, pogotovo jer je najstarija molitva prema Kristu koju ljudi poznaju upravo njegova: „Gospodine Isuse, primi duh moj!“. Njegova mučenička smrt nije spriječila širenje kršćanstva, naprotiv, ono se dodatno rasplamsalo u narodu unatoč progonima kršćana. U progonima kršćana sudjelovao je i Savao iz Tarza (sveti Pavao) koji je nazočio Stjepanovu kamenovanju.²⁹⁰

Sveti Stjepan počeo se štovati od 380. godine kada je svećenik po imenu Lucijan saznao gdje je lokacija njegova tijela, stoga je njegove relikvije 415. godine odnio u Jeruzalem, zatim su prenesene u Carigrad, a naposljetku i u Rim pokraj tijela svetog Lovre. Postoji jedna legenda u kojoj se sveti Lovro okrenuo na bok te pružio svoju ruku svetom Stjepanu. Crkve su slavile svetog Stjepana prema gregorijanskom i julijanskom kalendaru. U gregorijanskom njegov je dan 26. prosinca, a u julijanskom 9. siječnja, dok Katolička crkva slavi 3. kolovoza kao „spomendan Našašća tijela sv. Stjepana“. Dragić navodi kako se u hrvatskoj tradiciji sveti Stjepan štuje od 6. stoljeća, čemu su dokaz crkve posvećene Prvomučniku od Istre do Cavtata koje su nastale u razdoblju ranokršćanstva.²⁹¹ Sveti Stjepan prvi je koji je za Isusa trpio mučeničku sudbinu i smrt i zbog toga nosi naziv Prvomučnik ili Protomartyr.

²⁸⁸ Josip Kelava, *Božićno razdoblje u tradicijskoj baštini posušškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 13/1, br. 13, Zadar, 2017., str. 163.

²⁸⁹ Marko Dragić, *Sveti Stjepan Prvomučnik u hrvatskoj kulturnoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, br. 27, Split, 2020., str. 37.

²⁹⁰ Željko Tolić, *Početak i najranije širenje Crkve: od 30. do 36. godine*, Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija, vol. 58, br. 4, Split, 2018., str. 489.

²⁹¹ Marko Dragić, *Sveti Stjepan Prvomučnik u hrvatskoj kulturnoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, br. 27, Split, 2020., str. 37.

Njegov je blagdan na istoku utemeljen još u 4. stoljeću dok je na zapadu proširen u 5. stoljeću. U ikonografiji često je prikazan kao mladić u đakonskoj dalmatici s palmom u jednoj ruci (što je simbol mučenika) i s kamenom u drugoj (oružje kojim je ubijen).²⁹² Sveti Stjepan činio je mnoga čudesa, koja je naveo Jakov Voraginski. Kada bi se na bolesnike položila njegova ljekovita odjeća s oltara, ozdravili bi, a poznata je i priča gospođe po imenu Petronia koja se odlučila moliti svetom Stjepanu za zdravlje nakon mnogih neuspješnih pokušaja izlječenja. Kada mu se molila u crkvi, ozdravila je. U Cezareji je živjela gospođa s desetero djece koja ih je jednom prilikom proklela jer su je naljutili, i odmah nakon kletve njihovo je zdravlje bilo narušeno. Dvoje njezine djece, Pavao i Palladia, otišli su tražiti pomoć kod biskupa. U uskrsnom vremenu, točnije petnaest dana prije samog blagdana Uskrsa, otišli su u crkvu sv. Stjepana i molili se za lijek. Oboje su ozdravili po zagovoru svetoga Stjepana.²⁹³

Sveti Stjepan veže se uz mjesta Ston i Dubrovnik u njemu posvećenim crkvama; postojala je starokršćanska crkva u Barama kod Stona, njezina je datacija oko 6. ili 7. stoljeća. Dragić navodi kako se crkva nalazila: „Na području Stamnuma u okviru Naronitanske biskupije koja je utemeljena 533. godine.“²⁹⁴ Najstarija sakralna građevina na području Dubrovnika jest crkva svetog Stjepana Prvomučenika, spominje se 949. godine u djelu *De administrando imperio* Konstantina VII. Porfirogeneta. Piše kako se crkva nalazila u centru i kako je upravo na toj lokaciji sahranjeno tijelo sv. Pankracija, prvog zaštitnika Dubrovnika. Inače su se u toj crkvi pokapali biskupovi iz Dubrovnika, stoga je smatrana prvom dubrovačkom katedralom. Vjerojatno je bila izgrađena na kraju 8. stoljeća, dok je u svojim *Analima* spominje i Nikša Ranjina u 16. stoljeću. Sveti Stjepan bio je „nebeski zaštitnik“ kralju Miroslavu koji je živio i vladao u 10. stoljeću. Budući da je on posjetio Dubrovnik sa suprugom Margaretom, izgradilo se nekoliko crkvi u spomen svetom Stjepanu poput crkve u Luci na otoku Šipanu i najstarije crkve u Rijeci Dubrovačkoj, koja se nalazi u Sustjepanu i datira iz 10. stoljeća. Upravo je na području Sustjepana 1454. godine osnovano Bratstvo svetog Stjepana. Crkve svetog Stjepana nalaze se i u Splitu, Zadru, otočiću Stipanska kod Šolte, u Jesenicima... U Pirovačkom zaljevu postoji otok Stipanac na kojemu su ostaci crkve svetog Stjepana, a popularan je njegov pučki naziv *Otok ljubavi*.²⁹⁵

U Posušju se blagdan svetog Stjepana nazivao Stipanjdan te bi se išlo na misu, a ljudi bi ispred crkve iza mise čestitali dan sv. Stjepana. Jedni bi rekli: „Na dobro vam došao Sveti Stjepan“, a drugi bi uzvratili: „I s tobom Bog da zajedno.“ Na dernećima su se veselili ljudi iz Posušja i okolnih sela, pjevali su, jeli i pili. Postojale su šetnje iza derneka gdje bi se često spajali mladići i djevojke tako što su dogovarali sastanke „tko će kome doći na sijelo“. Kada bi ljudi izašli iz crkve na dan sv. Stjepana ili sv. Ivana, često bi otišli popiti rakiju, a rakiju bi pili oni koji će se vjenčati odmah nakon misnog slavlja,

²⁹² Josip Kelava, *Božićno razdoblje u tradicijskoj baštini posušškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 13/1, br. 13, Zadar, 2017., str. 163-164.

²⁹³ Marko Dragić, *Sveti Stjepan Prvomučenik u hrvatskoj kulturnoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, br. 27, Split, 2020., str. 45.

²⁹⁴ Isto, str. 48.

²⁹⁵ Isto, str. 47-48.

ispred crkve, što se nazivalo malom rakijom. Išlo bi se i u kuću mlade te pilo tzv. veliku rakiju.²⁹⁶ Na Stipanjdau u Širokom Brijegu i u okolici zetovi bi po običaju išli kod punice i punca. Dragić navodi i običaj davljenja kokoši i pijetlova u širokobriješkom kraju gdje bi zetovi na Stipanjdau kad padne noć davili punčeve i susjedove kokoši kako bi „dokazali hrabrost“. U Grudama bi punica zetovima darovala grotulje, što bi označavalo „nakićenu jabuku“; na konac bi se stavili i provrtjeli orasi i lješnjaci, a konac bi se „provukao kroz jabuku“. Takve grotulje često su se stavljale u lijepi papir kako bi što ljepše izgledale, a djevojke su ih često poručivale momcima i to po svojim prijateljicama.²⁹⁷

U Kaštelu Starom (u svim Kaštelima) štuje se Sveti Stipan. U popodnevene sate pucalo bi se iz mušketa, pilo bi se vino i skupljalo bi se ulje i donosile masline. Na Svetog Stipana događao se blagoslov kuća, u kućanstvu je upaljena svijeća, a ukućani dočekuju svećenika. Na kraju blagoslova svećeniku se mora dati poklon, bilo da je riječ o hrani ili o novcu. Na nekim se područjima sveti Stjepan slavi kao zaštitnik obitelji, župe ili sela. Naziv je za tu tradiciju brgulja, i ona se spominje u Bosni i Hercegovini, jer svako selo ima brgulju, odnosno blagdan koji slavi sveca koji im je ujedno i zaštitnik. Na brgulju su pozivani i ljudi iz drugih sela i drugih obitelji, a posebno je solidaran običaj kada su se slali pokloni ljudima koji su onemogućeni nazočiti brgulji ili starijim ljudima. Brgulje su se održavale i u Opuzenu i na primorskom području. U Runovićima su se na dan svetog Stjepana (Stipanjdau) održavale dvije svetkovine, jedna za svetog Stjepana Prvomučenika, a druga za Stjepana i za brgulju. Ispred Gospine crkve odvijalo bi se slavlje (narodno kolo) u kojem bi se igrala igra; djevojka je stajala u kolu i mladić bi se pokušavao provući do nje, ona bi se branila, a štitilo bi ju i kolo. Međutim, ako se mladić uspije provući i poljubiti djevojku, onda se bira novi par za igru. Zabilježena je pjesma:²⁹⁸

*Ljubi Mare koga ti je drago,
ako nećeš nikoga,
šibaj more iz kola.*²⁹⁹

Gradišćanski Hrvati njegovali su običaj koledanja na Štefanje, 31. prosinca i na Sveta tri kralja. Naziv je za koledare *junaki*, a Dragić je zabilježio i njihovu pjesmu (*jačku*) pjevanu ispred domaćinova stana:

*Na sulici jabuka, na jabuki kitica,
na kitici ptičica, ptica je golubica,
ona lipo spiva svojemu gospodaru,*

²⁹⁶ Josip Kelava, *Božićno razdoblje u tradicijskoj baštini posušškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 13/1, br. 13, Zadar, 2017., str. 163-164.

²⁹⁷ Marko Dragić, *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta Tri Kralja*, Croatica Et Slavica Iadertina, vol. 14/1, br. 14, Split, 2018, str. 207.

²⁹⁸ Marko Dragić, *Sveti Stjepan Prvomučeniik u hrvatskoj kulturnoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, br. 27, Split, 2020., str. 50-54.

²⁹⁹ Isto, str. 54.

*rodno ljeto zaziva, da bi mu rodilo
žito ino pšenica i vaštali blago,
i črljeno vino, – podaj nam ga, gospodar,
ne ćemo ga zapiti, sviću ćemo kupiti,
ka nam bude svitlila od Celja do Rima.
Sveti Petar (v) Rimi, ti nam duše primi.
Sveti Jure jurošnik,
ti nam budi pomoćnik.
Kako j onde lipo, kade j dušam svitlo!
Kako j onde pusto, kade j dušam škuro!
Zdravi nas poslužili, zdravi nam i ostali.³⁰⁰*

Sadržaj pjesme odnosi se na tradiciju gradišćanskih koledara koja uključuje skupljanje novca kojim bi „svijetlile svijeće od Celja do Rima“, a u Rimu će se sveti Petar pobrinuti za duše i sveti će Jure (*jurošnik*) biti pomoćnik.³⁰¹ Obvezno jelo u stolačkom kraju za Stipandan, Ivandan, Božić i Novu godinu bile su keške ili ćeškeke. To je najbolja osušena pšenica (ili ječam) koja se vari s kokošnjim sitnim mesom bez kosti i grije se na domaćem maslacu, a služi kao predjelo, posebno u stolačkom kraju, Rami, Kiseljaku, Fojnici i dr. Kada je Drugi svjetski rat završio, izgubio se običaj pripreve ćeškeka. U Kreševu, Fojnici i u okolici momci koji su na dan svetog Stjepana odlazili djevojkama nazivaju se kešketari; to su najčešće bili mladići spremni „za ženidbu“ koji bi dolazili u kuće neudanih djevojaka koje bi im poslužile keške. U Kreševu je Sveti Stjepan stekao status općeg pučkog blagdana i blagdana namijenjenoga za mlade ljude. Misa bi počela u 11 sati i pjevalo bi se i molilo za ljude s imenom Stjepan. Iza mise bilo je uobičajeno igranje kola, a nakon toga uslijedili bi kešketari i „ašikovanje s djevojkama“. Pozdrav za blagdan svetog Stjepana glasi: „Čestit i Božić i sveti Stjepan!“³⁰²

Sveti se Stjepan na sjeveru Hrvatske naziva i svetačkim danom konja i mazga jer je sv. Stjepan zaštitnik konja. Na taj dan utrkiivali su se seljaci i jahali konje, a stara tradicija nalagala je svećenikovu dužnost kupovine i blagoslova konja.³⁰³

U Gračanima se Sveti Stjepan naziva i Štiefanje. Blagdan se posebno štovao kod ljudi koji su slavili imendan, a ime Štief ili Stjepan bilo je učestalo na tom području. Tako se slavilo u brojnim

³⁰⁰ Marko Dragić, *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta Tri Kralja*, Croatica Et Slavica Iadertina, vol. 14/1, br. 14, Split, 2018, str. 209.

³⁰¹ Isto, str. 208-209.

³⁰² Isto, str. 210-211.

³⁰³ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str.187-190.

kućama gdje bi došli tamburaši koji su svoje čestitke izražavali pjesmom. Pjevali su slavljenu ili godomnjaku koji bi ih nakon čestitke morao počastiti.³⁰⁴

Na Sv. Stjepana počeo bi blagoslov kuća; svećenik ide u svaku kuću, obučen je u misno ruho i u rukama drži kandilo i unutar kandila žeravu. Za njim idu ministranti u bijelim haljama. Prostor u kojem stoje s domaćicom, domaćinom i članovima obitelji mora biti blagoslovljen svetom vodom i mora se pokaditi se dimom iz tamjana. U nekadašnja vremena svećenika se častilo hranom poput pancete ili kobasice, ali danas se daje kuverta s novcem. Službeno blagoslov završava na Sveta tri kralja, odnosno na jutarnjoj misi gdje se blagoslivlja voda.³⁰⁵ Na bročanskom području zna se datum posjećivanja svećenika na blagoslov, ali je uvelike promijenjen od prijašnjeg doba; djeca iz sela često prate svećenika u društvu jedne starije osobe, na stol se stavi voda i maslinova grančica, a kada je svećenik blagoslovi, njome poškropi kuću i pokadi je dimom iz tamjana. Na kraju iz torbe izvadi kalendar za predstojeću godinu te mu se preda kuverta s novcem na kojoj piše ime obitelji. Ponekad može ostati na čašćenju.

Sveti Stjepan posebno se slavio u mjestu Luka pokraj Stona, kazivačica navodi da bi se pripremala bolja jela nego na Božić, što nije bio slučaj u Stonu i na Brocama. Zato su ljudi iz ostalih mjesta dolazili u Luku:

Bila bi misa i za blagdan sv. Stjepana, on je prvi mučenik. U Luci bi se spravljalo bolje nego za Božić. Došli bi prijatelji iz Stona i ostalih mjesta, bilo bi puno selo svijeta, prije bi bućali, ovdje kažu – igrali na boče. Igralo bi se i na karte ispred nećijih kuća. Pjevalo se, igralo i veselilo. Prije nije bilo televizije i radija, samo razgovor, a više puta bi se i pobili zbog bućanja ili karti.³⁰⁶

6.5.4. Sveti Ivan apostol i evanđelist

Na Svetoga Ivana (27. prosinca) iznosila se božićna slama te su se palile kolede (vatre) na dalmatinskom području. Na selu je uvriježen običaj blagoslova vina u crkvi, nakon čega bi uslijedilo lijevanje u vinske sudove. To je bio ritual koji je prema vjerovanju vezan uza zdravlje i čistoću čovjeka.³⁰⁷

Sveti Ivan napisao je *Evanđelje*, *Poslanice* i *Otkrivenje*. Postoji predaja prema kojoj je napisao *Otkrivenje* na otoku Patmosu, a tamo je bio prognan iz Efeza kada je vladao car Domicijan. Kada se vratio u Efez, smatra se kako je napisao i evanđelje i poslanice. Blagdan svetog Ivana slavi se slično kao Sveti Stjepan; u Posušju bi se išlo na misu i pila bi se rakija onih ljudi koji su dogovorili vjenčanje.

³⁰⁴ Domagoj Novosel, *Adventski i božićni običaji u Gračanima kraj Zagreba*, Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu, vol. 45 (222), br. 4-5 (317-318), 2012., str. 96-97.

³⁰⁵ Tereza Buconić Gović, *Primorski kalendar*, Vlastita naklada Tereze Buconić Gović, Dubrovnik, 2011., str. 133.

³⁰⁶ Prema kazivanju Stane Halilović, rođ. Obšivač, 31. listopada 2019., Luka.

³⁰⁷ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 191.

Majka i otac udane djevojke posjećuju mladoženjine roditelje. Bio je veliki dernek, odnosno slavlje, i odvijala bi se tzv. *zamiračina*, točnije dogovori tko će kod koga na sijelo i tko će se bolje upoznati.³⁰⁸

Blagdan svetoga Ivana, treći dan nakon Božića, nazivao se i Januševe. Izjutra bi najstariji muškarac iz obitelji nosio slamu koja je bila unesena na Badnji dan u kuću. Januševe su se štovale kao zapovjedni blagdan među gračanskim narodom iako nije priznat kao takav. Puk bi išao u Kapelu svetoga Mihalja, predvođen župnikom. Župnik bi služio svetu misu koja se pjeva i koja se zove poldanja sveta misa. Postojao je običaj *špotancije* prilikom župnikove propovijedi, odnosno konstruktivne kritike koju bi uputio stanovnicima Gračana. Takav običaj više ne postoji kao što ne postoji niti vjerovanje naroda kako je Januševe zapovjedni blagdan. *Špotancija* se posljednji put spominje 1962. godine. Potrebno je napomenuti kako je blagdan svetoga Ivana u Gračanima bio od presudne važnosti, odmah nakon Uskrsa, Božića i Miholja, jer se nakon svete mise na taj dan održavala licitacija za zemljište kapele sv. Mihalja, i tko bi ponudio najviše novca, zemljište bi mu se povjerilo u najam. Taj je običaj dražbe i nuđenja zemljišta posve nestao dolaskom komunističke vlasti.³⁰⁹

Ivanjdan se slavio u mjestu Rakitnu gdje su se pjevale gange i bećarci i plesalo kolo, a muškarci su ponekad bacali kamen s ramena. Stanovnici nekih mjesta znali su kolendavati dva dana poslije Božića, poput Velolučana na Korčuli, što je proizašlo iz vjerovanja kako su se hrvatski preci pokrstili na blagdan Svetog Ivana i da su ga nazvali Božićni sveti Ivan ili Zimski sveti Ivan. Ipak, Korčulani su zamijenili Ivana evanđelista s Ivanom Krstiteljem u svojim ivanjskim koledama.³¹⁰ Dragić je zabilježio (prema znanstvenom radu Katarine Žanetić o koledanju na Korčuli) veselarsku pjesmu koja se isto pjevala na otoku Korčuli, ali u Blatu:

*O sveti Ivane,
Božji evanđelista,
Koji si hodio
Od mista do mista.
U maloj Aziji,
U gradu Betlemu,
Tamo je taj narod
Koji ga svi poznaju.
Ivan se uputi,
Pustinju ostavi,*

³⁰⁸ Josip Kelava, *Božićno razdoblje u tradicijskoj baštini posušškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 13/1, br. 13, Zadar, 2017., str. 165.

³⁰⁹ Domagoj Novosel, *Adventski i božićni običaji u Gračanima kraj Zagreba*, Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu, vol. 45 (222), br. 4-5. (317-318), 2012., str. 97.

³¹⁰ Marko Dragić, *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta Tri Kralja*, Croatica et Slavica Iadertina, vol. 14/1, br. 14, Split, 2018, str. 212.

*Svo blago podili
Jordanskoj državi.
U maloj Aziji
Tamo si ostari,
Ovu uspomenu
Nama si ostavi.
U vašim dvorima
Procvale ružice,
Za vašu tu ljubav
Pjevamo pjesmice.
Mi se potrudismo
U našem vrimenu
Da vam čestitamo
Vašemu imenu.
I s ovim svršavan,
Bila van laka noć,
svetoga Ivana
zovite na pomoć!³¹¹*

U *Pjesmarici Gospe Kandalore* iz Smokvice na otoku Korčuli sačuvana je molitva na čast svetog Ivana Evanđelista. Ovo je dio molitve:

*O Ivane Evanđelista,
brani od zla ova mista.
Ivan sin jest Zebedeu,
kako Sveta Pisma diu.
Marija mu teta Diva,
Božjega nas čuvaj gnjiva.
Isus od svih bratučeta,
ponajveće ljubi njega.
Ivan s ocem mriže praše,
kad ga Isus sebi zvaše.
I s Jakovom pusti oca,
oba pojdu služiti Boga.*

³¹¹ Isto, str. 213-214.

*Virno Isusa služiše,
od njega se ne diliše.
Ta Ivane, ni pir za te,
jurve jesi Božji, brate.
Pasti, ne daj sagrišiti,
vele misle si živiti.
Mater svoju priporuči,
tebe zato jere uči:
„Sin se budeš njeje zvati,
i za Mater nju držati.
Priporučiv Divi divstvo,
ja ti govorih to isto.
Apostol moj ki ćeš biti,
sa mnom na sud hoćeš priti“.
Kad mu Isus ta izusti,
tad Ivan ženu pusti.³¹²*

Na blagdan Sv. Ivana bila su velika slavlja, tzv. derneci i gozbe. U Sinjskoj krajini na taj se dan mete kuća i iznosi se slama koju se onda baca u vrt ili pod stoku. Na treći dan Božića skupljao se i pepeo s badnjaka, vjerovalo se u njegovu svetost te je imao apotropejska svojstva, kasnije se njime koristilo za posipanje loze i voćki na proljeće kako se ne bi dogodila ljetna navala insekata.³¹³

U selu Oskrušnica u Hercegovini slavio se sveti Ivan apostol. Večer prije, na Sv. Stjepana, okupljala se rodbina i prijatelji na zajedničkoj večeri gdje bi obvezno bila poslužena jegulja iz Neretve. Ujedno je taj dan bio post za sutrašnjeg sveca zaštitnika. U večernjim satima bi se na Svetog Stjepana i na Svetog Ivana osim prijatelja i rodbine okupljala i mladost iz susjednih sela te se pjevalo i veselilo do dugo u noć.³¹⁴

6.5.5. Nevina dječica

U Bibliji se spominju tri kralja pod imenom Herod, a povezuje ih karakteristika okrutnosti. Herod Askalonit vladao je kada je rođen Isus Krist i kada je naredio pokolj djece, od novorođenčadi do dvije godine. Herod Antipa vladar je koji je zapovjedio smrt Ivana Krstitelja i posljednji je Herod Agripa koji je zaslužan za zatočeništvo i ubojstvo Jakova. Herod Askalonit zabrinuo se kada su došla tri mudraca s

³¹² Don Božo Baničević, *Bratimska pjesmarica Gospe Kandalore u Smokvici na Korčuli*, Split, 2003., str. 73-74.

³¹³ Josip Miličević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 496.

³¹⁴ Prema kazivanju Ruže Matić Asturić, 13. studenoga 2021., Broce.

Istoka jer su čuli kako je rođen novi kralj. Htio ih je prevariti kako mu se i on želi pokloniti pa im je rekao da mu jave kada pronađu njegovu lokaciju. Međutim, mudraci se nisu vraćali, stoga je Herod pomislio kako ih je zvijezda odvela na krivi trag, ali onda je shvatio da su pobjegli. Ostao je kod rimskog cara godinu dana, a Josip i Marija pobjegli su s djetetom Isusom u Egipat. Budući da je dugo bio odsutan, Herod je razmatrao kako Isus ima godinu dana i zapovjedio je pokolj nevine dječice od novorođenčadi do dvije godine.³¹⁵

Na Nevinu dječicu ili na Mladince neki su od starijih običaja darivanje djece i šibanje kako bi postojalo sjećanje na djecu koja su podnijela žrtvu i umrla za Isusa. Djeca su se blagoslivljala na misama, a mladi muškarci otišli bi u kuću svoje simpatije kako bi je išibali. Također, muž bi šibao svoju netom vjenčanu suprugu, a sam obred šibanja naziva se mladincanje. Negdje su se izvodile kolede i veseljanje kao na otoku Korčuli.³¹⁶

Kralj Herod odlučio je ubiti mušku novorođenčad koja je bila mlađa od dvije godine, jer se bojao otimanja svog prijestolja. Blagdan Nevine dječice prvi se put spominje u sjevernoafričkom kalendaru 505. godine. Milovan Gavazzi koristi nazive Mladenci, Mladinci, Herodešovo ili Šibarjevo, ovisno o kojem je području riječ.³¹⁷ Riječ Herodešovo došla je od naziva herodeš, što bi označavalo korbaš ispletan od šiba kao simbol katolika tijekom prisjećanja na betlehemske pogubljenje djece.³¹⁸

Nevina dječica blagdan je koji se obilježava 28. prosinca i najpoznatiji običaj u Hrvatskoj vezan uz Nevinu dječicu, čiji je naziv u narodu mladenci, mladinci (u Dalmaciji), herodešovo (kod kajkavaca) ili šibarjevo, jest običaj šibanja. Ponegdje u Hrvatskoj spominjali su se i šibari koji najčešće šibaju vrbovim šibama. U južnijem dijelu Hrvatske šibanje su obavljale majke s djecom dok se drugdje taj običaj proširivao i na mladiće, djevojke i na ostale dobne skupine. Djeca koja su trpjela šibanje na neki su način odavala spomen mucu pobijene nevine djece prema Herodovoj odredbi, a tumačenje tog običaja naslovljeno je i u kajkavskoj inačici – herodošovo. Naziv *mladinci* ili *mladenci* može se dovesti u korelaciju s narodnim pojmom za šibanje jer se vjeruje da se tim činom ljudi pomlađuju. Postojalo je vjerovanje kako se organizam uzbuđi od udaraca i krv jače teče kroz tijelo, što je na neki način garantiralo snagu osobe koju se udaralo.³¹⁹

U Posušju se rabi naziv Mladenci i tamo bi se djecu malo išibalo prutom dok im se kazivalo da rastu u dužinu i u širinu. Zatim bi se dijelili darovi nakon šibanja. U današnje vrijeme svećenici dijele

³¹⁵ Marko Dragić, *Sveta nevina dječica u hagiografiji i hrvatskoj kulturnoj antropologiji*, Ethnologica Dalmatica, br. 28., Split, 2021., str. 52-54.

³¹⁶ Isto, str. 69-70.

³¹⁷ Josip Kelava, *Božićno razdoblje u tradicijskoj baštini posušškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 13/1, br. 13, Zadar, 2017., str. 165.-166.

³¹⁸ Marko Dragić, *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta Tri Kralja*, Croatica et Slavica Iadertina, vol. 14/1, br. 14, Split, 2018., str. 214.

³¹⁹ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 192-193.

darove djeci nakon mise; ispred crkve stajale bi dvije osobe koje bi dijelile čokoladu i bombone.³²⁰ Sanja Vulić donosi podatke o crkvenom i standardnom nazivu Nevina dječica za ime tog blagdana; smatra kako se naziv Nevina dječica javlja u Svetom Petru u Šumi i u Postranju u Župi dubrovačkoj, ali onda potvrđuje kako dubrovačko područje nema tradiciju svetkovine Nevine dječice i da je taj naziv vjerojatno preuzet iz katoličkih kalendara. U Svetom Petru u Šumi uvriježen je i naziv Sveti mladenci. Iako se upotrebljava pridjev *nevin* u hrvatskom jeziku, kod gradišćanskih Hrvata (gradišćanskohrvatski jezik) rabi se pridjev *nekriv* ili *nekrivičan*, pa su tako u uporabi nazivi Nekrivadica, Nekrivadičica, Nekrivičnadica i slično. Ponekad se rabi i pridjev *nedužna* (Nedužna dičica). Unatoč standardnom jeziku u narodu je i dalje izuzetno često zastupljen naziv Mladenci (postoje fonološke promjene u određenim mjesnim govorima) ili Mladinci. U kajkavskom su narječju inačice imena Herodoševo, poput Herodeševo, Herodošovo, Roduševo, Rodeševo, Raduševo, Radeševo i slično. Vulić primjećuje kako je naziv Mladenci na završetku 20. stoljeća bio najrašireniji naziv, ali ne može biti validan jer nije „općehrvatski“ s obzirom na izostajanje tog imena na kajkavskom govornom području, slično kao kod imena Šibarjevo i Herodoševo koje se govore na nekim drugim područjima, stoga se trebao uzeti neki naziv kojim će se koristiti u formalnoj crkvenoj uporabi i koji će biti zajednički za sve govornike hrvatskog jezika, s time da se Vulić pita zašto se naziv nije mogao povezati s hrvatskom kulturnom tradicijom.³²¹

Djeca bi često bila išibana po tabanima kada bi se probudila, a onda bi ih stariji ljudi darivali kolačima, orasima ili lješnjacima. Na božićne se blagdane, pa tako i na Nevinu dječicu, u nekim selima i mjestima organiziralo sijelo kao izvor zabave. U selu Mukinje organiziralo bi se sijelo za doček Nove godine u školi i bila bi pripremljena predstava. Zanimljivost je kako su na području Rakitna parovi održavali svadbe oko Božića i taj period svadbi trajao je do korizme. Veseljanje se održavalo u kućama gdje su bila tek rođena djeca, a uobičajeni pozdrav djece tijekom obilaska kuća bio je: „Na zdravlje vam došla Nevina dica“, na što bi domaćice odgovarale donošenjem kolača, jabuka, lješnjaka... U Koprivnici i u okolici djeca su obilazila kuće i udarala ukućane vrbovim šibama, ali u Bačkoj su se šibala djeca i postojali su momci šibari koji su šibali djevojke u kućama. U Retkovicima je postojao čitavi ritual gdje su mladi šibari udarali ostale mlade ljude i djecu, koju bi majke skrivale u kućama kako ne bi bila išibana. S obzirom na to da je riječ o običaju, na kraju su šibari bili pozvani u goste i počašćeni pićem. U Mrkonjić Gradu djeca bi obilazila bake i djedove, a oni bi uzvraćali bacanjem novčića i bombona, i kada bi se djeca sagnula kako bi pokupila slastice i novac, djedovi i bake bi ih šibali. To je aludiranje na stradanje

³²⁰ Josip Kelava, *Božićno razdoblje u tradicijskoj baštini posušškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 13/1, br. 13, Zadar, 2017., str. 165-166.

³²¹ Sanja Vulić, *O nekim pučkim imenima blagdana Nevine dječice*, Folia onomastica Croatica, br. 2., Zagreb, 1993., str. 99-106.

Nevine dječice kakvo se opisuje u biblijskom tekstu. U mjestu Badljevina pokraj Pakraca djeca su šibala ukućane uz riječi:³²²

*Šibam, šibam Božiću,
da ne dobiješ kozicu,
daj mi dinar-dva
da ne šibam badava.*³²³

Kantavci u Blatu na Korčuli pjevali su stihove kojima opisuju Herodov bijes zbog Isusova rođenja i ubijanje nevine dječice. Marko Dragić navodi kako je pjesmu zabilježila Katarina Žanetić:

*Kad se slavni Isus rodi
da nas grišne svih pohodi,
sva stvorenja tad poznaše
i zlamenja ukazaše.
A na nebu zvizda staše
koja kako sunce sjaše,
da se kraj i svi čudiše
koju svitlost učiniše.
Među sobom govoriše
da zlamenja Kraja biše,
slavna Kraja od nebesa
koji čini ta čudesa.
I na put se otpraviše
mnogo brime putovaše,
sve prid njima zvizda staše
i put njima kazivaše.
U Žudiju kad dojdoše,
a Isusa tu najdoše
ter mu dare prikazaše,
a Irudu ne kazaše.
Tada Irud, kraj prokleti,*

³²² Marko Dragić, *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta Tri Kralja*, Croatica et Slavica Iadertina, vol. 14/1, br. 14, Split, 2018., str. 215.

³²³ Isto, str. 215.

*a u srdžbi i žalosti,
on učini zloće dosti.
Da se dica sva pobiju
u ten gradu koji bihu,
sva dičica tere mala
od Betlema tega grada.
Sto i četrdeset tisuć biše
i četiri još i više,
što pomori kraj prokleti
a bez pravde i pameti.
Preblaženi vi Mladinci,
blaženi van časi bili,
vi ste Bogu čast prinili
i prisvetu krv prolili.
Prigizdavi vi Mladinci
na glava vam zlatni vinci
naglava' ih vi nosite
i š njima se ponosite. Amen.³²⁴*

Na Brocama i u Stonu kazivanja nisu upućivala na običaj šibanja. Nije se održavala tradicija svetkovine Nevine dječice kao u ostalim mjestima.

6.5.6. Silvestrovo

Silvestrovo (ili u Dalmaciji Savistrovo) dobilo je ime prema trideset i trećem papi Silvestru I. iz Rima koji je tu dužnost obnašao od 314. godine do 335. godine. Dragić donosi navode Jakoba od Voragine i njegova djela *Legenda aurea* kada se referira na postanak imena Silvestar i pritom navodi tri varijante: prva je složena riječ koja se sastoji od *sile, sol*, što znači svjetlo, i *terra*, što bi označavalo zemlju, stoga bi kompaktno značenje bilo svjetlo na zemlji, druga varijanta također se odnosi na dvije riječi *silvas* i *trahens*, što znači divlji muškarci, i treća znači netko tko je *zelen* i lišen bilo kakvih požuda. Silvestrova dobrota bila je poznata među sirotim i bespomoćnim ljudima jer je mnogo pomagao zajednici, a sve je započelo kada je njegovu kuću posjetio Timotej koji je propovijedao kršćanstvo. Silvestar ga je odlučio primiti u svoj dom, što je rezultiralo bijesom vladara Tarkvinija koji je zatočio Silvestra. Tada mu je Silvestar poručio kako je zao i kako će umrijeti iste večeri, što se i dogodilo; riblje

³²⁴ Isto, str. 216.

kosti zaglavile su mu u grlu i umro je u ponoć. Silvestar je pušten iz zatvora, i zahvaljujući svojim vrlinama i bivajući miljenikom naroda, postao je veliki rimski biskup. Postaje papa u vladavini cara Konstantina I. Velikog. U ikonologiji je prikazan u papinskoj odori, nosi tijaru, biskupski štap i knjigu, a od životinja pokraj njegovih nogu stoji bik ili zmaj kao simbol pobjede kršćanstva nad poganstvom.³²⁵

Sveti Silvestar krstio je rimskoga cara Konstantina I. Velikoga 313. godine te je prvi papa koji umire prirodnom smrću. Tako je Silvestrovo dobilo ime, i razdoblje je bilo poznato po pripremama za Novu godinu, a pritom bi se zahvaljivalo na staroj, škropile bi se kuće i baštine.³²⁶ Kada je riječ o Konstantinovu krštenju, postoji predaja o tome kako je Konstantin pozvao Silvestra da ga izliječi. Konstantin je naredio pokolj svih kršćana pa se Silvestar skrio u planini. Tada je Konstantina stigla osveta; teško se razbolio i savjetovano mu je da žrtvuje tri tisuće djece, poreže im grla i okupa se u njihovoj krvi kako bi se izliječio, ali on je odustao od tog nauma jer se smilovao majkama koje su ga molile za svoju djecu. Svršishodno njegovoj milosti, u snu su mu se pojavili sv. Petar i sv. Pavao i sugerirali mu da potraži Silvestra za izlječenje. Kada je Silvestar došao i poslušao cara, rekao mu je kako mora ispovjediti svoje grijeh u crkvi sv. Petra. Postoje legende kako su se car i carica preobratali na kršćanstvo, a najčešće uključuju pobjedu Silvestrova kršćanstva nad lažnim idolima. Na kraju Konstantinova života osjetio je kako se mora otkupiti za počinjene grijeh i okrutnosti, stoga je zamolio Silvestra da ga krsti, što je ovaj i učinio.³²⁷

Kada je riječ o hrvatskim običajima na Silvestrovo, na Murteru se na svetoga Savistra palio cvitnjak ili kuleda, ljudi bi se okupili oko kulede i onda bi se zabavljali. U naselju imena Jezera gorio je *Veliški oganj*; djeca su skupljala drva i ljudi su sudjelovali u nekoj vrsti natjecanja tko će dati više drvo kako bi vatra bila što veća. Vatra bi nakon novogodišnje noći i dalje tinjala. Ljudi su ujutro na Novu godinu jedni drugima oko vatre čestitali Mlado lito. Na Sv. Savistra mladići i stariji ljudi išli su koledati kod rodbine i prijatelja. Nosili bi feralo i pjevali uz novogodišnje čestitke.³²⁸

Na Biševu se 31. prosinca, na Silvestrovo (jer je sv. Silvestar zaštitnik Biševa), ispred crkve sv. Silvestra pali oganj koji ima obredne elemente; ujedno označava završetak jedne godine i početak druge, a glavni cilj ovakve destruktivnosti jest plamenom probuditi nadu i vjeru u novi život.³²⁹

Svugdje su postojale komponente zahvale i molitve, bilo je potrebno zahvaliti Bogu na prošloj godini i molitvama dočekati novu godinu. Dragić je zabilježio jednu molitvu u Slavoniji kao zahvalu za sve u staroj godini:

Hvala Ti, Bože Oče, na staroj godini,

³²⁵ Marko Dragić, *Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, vol. 50, br. 2, Split, 2015., str. 304-305.

³²⁶ Josip Kelava, *Božićno razdoblje u tradicijskoj baštini posušškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 13/1, br. 13, Zadar, 2017., str. 166.

³²⁷ Marko Dragić, *Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, vol. 50, br. 2, Split, 2015., str. 307-309.

³²⁸ Marko Dragić, *Murterska tradicijska baština u suvremenom narodnome pamćenju*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 2, br. 2, 2009., str. 156.

³²⁹ Joško Božanić, *Jadranski halieutikon: Gajeta jalkuša – nasljeđe za budućnost*, AGM, Zagreb, 2017., str. 84.

*bez blagoslova Tvojega teško bi živili.
Hvala Isusu bratu, dobrome pastiru,
što nas je u svome stadu čuvao u miru.*

*Hvala i Duhu Svetom,
našem prosvjetitelju,
Što darom duha svojega,
on ispuni nam želju.*

*Hvala i Majci našoj,
Presvetoj Mariji,
što smo za godinu dana
postali stariji.*

*Hvala svima svetima,
što smo ih godom slavili.
Hvala im od svega srca
što su se za nas molili.*

*Hvala nebeskim anđelima
što su nas čuvali,
na svakom koraku našem
uz nas su stajali.³³⁰*

Na Silvestrovo bi se u Varešu dvije osobe prerušile u Staru i u Mladu godinu i prema tome bi se ponašale i odijevale. Mlada djevojka predstavljala je Mladu godinu, bila je dotjerana u novoj haljini te je izražavala polet i veselje, dok je s druge strane Stara godina bila prerušena u neku staru odjeću, često s kvrgom na leđima kako bi simbolizirala starost. Dragić je zapisao kako se do druge polovice 20. stoljeća nije slavio doček Nove godine, poput današnjih proslava koje se odvijaju na trgovima, ulicama, hotelima, restoranima i sl.³³¹

U šibenskom zaleđu škropilo bi se ljude, kuće i štale na Staru godinu te bi se molilo za plodonosnu Novu godinu, Mlado lito ili Počelo. Djeca bi najčešće dobila jabuke u kojima su bili novci, a zanimljiv je običaj koji je Dragić spomenuo u Konjevratima na Silvestrovo; tamo su djeca išla tjerati

³³⁰ Marko Dragić, *Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, vol. 50, br. 2, Split, 2015., str. 310.

³³¹ Marko Dragić, *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta Tri Kralja*, Croatica Et Slavica Iadertina, vol. 14/1, br. 14, Split, 2018., str. 217-219.

Staru godinu lupanjem i to su radili po selu tako što bi uzeli žicu za koju mogu zavezati neko staro posuđe. Postojalo je vjerovanje kako će čovjek biti u cijeloj godini biti onakav kakav bude na Novu godinu. U starijim se vremenima čestitalo rano izjutra. Mlađi muškarci prvo su čestitali starijim muškarcima u obitelji, a onda starijim ženama i svima mlađima. Na Novu godinu bili su postavljeni „dječji badnjaci“.³³²

Na Silvestrovo ljudi ispraćaju staru godinu, kolendavaju i pjevaju:

*Prid Božić pjevalo se od kuće do kuće, u kući bi se igralo, najelo i popilo. I za Novu godinu i za Sveta tri kralja, sve je išlo po kućama, veselilo se i pjevalo. Prije su stari ljudi kucali, onda bi pjevali božićne pjesme i svakome bi znali ime i ušli u kuću i čestitali. Oni koji su ga primili bi ga počastili. Danas po kućama većinom idu djeca.*³³³

Na bročanskom i stonskom području postojale su kolende na Silvestrovo. Kazivač iz Broca navodi kako su ljudi kolendavali:

*Domaćice su nas častile na Badnji dan priklama, a na Silvestrovo različitim kolačima, nekim slatkim likerom, jedanput nam je nuđeno i kozje mlijeko. Djeca su radila u kući. Dakako ono što su mogli, ponajviše kao pripomoć ocu ili majci. Bilo je tu i negodovanja i bježanja u igru, ali i hvaljenja kako je bio valjan, kako je savladio nešto uraditi, što bi kod današnje djece izazvalo čuđenje i podsmijeh. Dobro se sjećam da smo se hvalili jedni drugima kako smo doma učinili nešto korisno i radi toga bili važni.*³³⁴

Kazivačica Sandra Vuletić rekla je³³⁵ kako se u Stonu kolendavalo na Badnjak i na Staru godinu, ali da se posljednjih nekoliko godina smanjio broj kolendara na Staru godinu. Kazivačica Petra Bilić potvrdila je³³⁶ kako se i na Brocama kolendavalo na Staru godinu, ali bile su izmijenjene čestitke u kolendi. Umjesto Badnje večeri nazdravljalo se novom ljetu i na završetku kolende bi se pjevalo: „Mnogo ljeta sretni bili, bili, mnogo ljeta živjeli“.

Zabilježeno je u Župnom arhivu u Stonu:

*Završena je stara godina s misom zahvalnicom uz „Tebe Boga hvalimo“ u Malom Stonu u 15:30, a u Stonu u 17 sati.*³³⁷

³³² Marko Dragić, *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 3, br. 3., 2010., str. 132-133.

³³³ Prema kazivanju Stane Halilović, rođ. Obšivač, 31. listopada 2019., Luka.

³³⁴ Prema kazivanju Mara Bilića, 11. siječnja 2022., Broce.

³³⁵ Prema kazivanju Sandre Vuletić, 2. prosinca 2020., Ston.

³³⁶ Prema kazivanju Petre Bilić, 2. prosinca 2020., Broce.

³³⁷ Kronika, Župni arhiv u Stonu, str. 21.

6.5.7. Nova godina

Negdje se Nova godina čestitala riječima: „Na dobro ti došla Nova godina!“, a onda se odgovara: „I s tobom Bog da zajedno!“. Novogodišnji ručak bio je sličan božićnome u Posušju, kada se jedu kiseli kupus i suho meso. Ložila se vatra i palile su se svijeće od badnjaka koji je očuvan još od Badnje večeri. Uslijedila bi molitva za uspješnu godinu, a onda bi se odvijao običaj iznošenja badnjaka iz kuće. Često je ista osoba koja je unijela badnjak morala odnijeti badnjak na najveću njivu u vlasništvu njihove obitelji. Zapalili bi badnjak i ta osoba odnijela bi ga na njivu, nakon čega je slijedio udarac badnjaka o kamen uz odgovarajuće riječi koje su jamčile plodove. Išao bi od njive do njive i govorio što se na kojoj sije ili sadi uz prikladni zaziv: „Koliko cvika iz ove vatre, toliko krumpira na ovoj njivi!“. Udaranje o kamen poticalo bi frcanje iskri. Na kraju se badnjak odnosi na jednu njivu gdje bi izgorio do kraja. Taj obred udaranja ima panspermijske i apotropejske elemente.³³⁸

U Kaštelima se Nova godina zove Novo lito, ili na starinski način Mlado lito ili Mali Božić jer se pali badnjak na kominu. Postojala je tradicija posipanja crkve kaduljom. Djeca su na taj dan čestitala bliskim ljudima (obitelji, prijateljima, rodbini) i usput su nosila jabuku, i u čiju bi kuću došla, tu su im domaćini stavljali kovani novac poput kruna ili dinara u donesenu jabuku. Za obilni ručak obvezno se jeo bijeli kruh, meso je uključivalo svinjetinu, govedinu i piletinu, a često se na stolu mogao pronaći i kiseli kupus.³³⁹

Nova godina nazivala se *mali Božić* na kajkavskom području. Razlog za to mogao bi postojati u prošlosti, kada je crkva u ranom srednjem vijeku Kristov rođendan odredila kao početak nove godine, sve do reformacije (1691. godine) i vraćanja na 1. siječnja prema odredbi Inocenta XII. 25. prosinca znakovit je datum kada se slavi Božić – utemeljen je u 4. stoljeću, prvi put u Rimu 354. godine. Nakon toga slavio se u Carigradu 379. godine i u Antiohiji 388. godine. Rimljani su u vrijeme zimskog solsticija upravo na taj datum slavili dan rođenja nepobjedivoga sunca ili *dies natalis Solis invicti*. Sunce je trebalo predstavljati nepobjedivost i vječnost nad zimom, baš kao što je Krist „novo sunce koje svijetu donosi svjetlo“.³⁴⁰

U naselju Jezera na Murteru na Mlado lito (Nova godina) majke su djeci darivale velike jabuke i naranče, a dijete bi onda otišlo čestitati ocu Novu godinu. Zatim se odlazilo kod svih rođaka i prijatelja. Za svaku čestitku dijete bi dobilo novce u jabuku ili bi dobilo novu jabuku s novcima.³⁴¹

Nova godina započinjala je u Poljicima na sljedeći način: „Na dobro ti došlo počelo nove godine!“ i završavalo: „I tebi tako i svin tvojim na domu zdravo i veselo!“. U Bednji je postojala osoba

³³⁸ Josip Kelava, *Božićno razdoblje u tradicijskoj baštini posušškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 13/1, br. 13, Zadar, 2017., str. 166-167.

³³⁹ Sanja Acalija, *Božićni običaji u Kaštelima*, Ethnologica Dalmatica, br. 6., Zavičajni muzej Kaštela, 1997., str. 45-47.

³⁴⁰ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 187-188.

³⁴¹ Ivo Furčić, *Narodno stvaralaštvo šibenskog područja - I – Šibensko otočje*, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1980., str. 75.

poležara muškarca koji prema dogovoru „poležari“ na Novu godinu u nečijoj kući, počašćen pićem i jelom. Prilikom obilnog obroka poležaj bi nazdravio ukućanima.³⁴² Dragić je zabilježio novogodišnju korčulansku kolendu, a ovo je dio:

*Evo danci svi minuše,
starog godišća,
porođenje Sina Božjega,
na Dan Božića.
Dobra večer (...)brate,
Sa svom družbom inokupnom.
Došli smo vam kolendati,
vašem dvoru hvaldati
i došli smo vam navistiti,
da je sutra dan čestiti,
Dan čestiti mladog lita,
upućenje novog vijeka,
inokupnog cijelog svijeta.
Čestito vam Mlado ljeto,
Sa svom družbom inokupnom.³⁴³*

U Sinjskoj krajini ljudi su Novu godinu više slavili kao Mali božić. Ručak je obilan i jede se česnica, hrana koja je preostala od Božića; jedan dio davao se ukućanima, a drugi psima i mačkama. Postojala je zanimljiva tradicija kako bi se gospodarski poslovi trebali započeti na Novu godinu da bi bili uspješni za nadolazeću te da bi ljudi tada trebali započeti posao koji nisu znali obavljati. Kolendanje nije bilo svojstveno području Sinjske krajine.³⁴⁴

U Gračanima, Dolju, Zvečaju i Bliznecu postojali su dječaci čestitari koji su na novogodišnje jutro (Novo leto) čestitali Novu godinu po kućama, što je bio običaj i na blagdan svete Barbare. Žene nisu smjele biti čestitari jer se to smatralo nesrećom, ali danas je to posve drukčije. Također, perad je bila zabranjena za jelo jer je postojalo vjerovanje kako će jedenjem peradi sreća „odletjeti iz kuće“, stoga se i danas za novogodišnji ručak kod autohtonih stanovnika jede svinjetina.³⁴⁵

U Starigradu se ovako pjevala kolenda na Mlado ljeto:

³⁴² Marko Dragić, *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta Tri Kralja*, Croatica Et Slavica Iadertina, vol. 14/1, br. 14, Split, 2018., str. 220.

³⁴³ Marko Dragić, *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta Tri Kralja*, Croatica Et Slavica Iadertina, vol. 14/1, br. 14, Split, 2018., str. 220.

³⁴⁴ Josip Milićević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 498.

³⁴⁵ Domagoj Novosel, *Adventski i božićni običaji u Gračanima kraj Zagreba*, Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu, vol. 45 (222), br. 4-5. (317-318), 2012., str. 98.

(jedan) DOBAR VEČER U PARON NIKOLE OVDE!

(svi) Na dobro njim mlado lito dojde!

(ponavlja se, imenujući sve pojedine ukućane, te se završi ovako:)

(jedan) I njihovoj svoj družini ovde!

(svi) Na dobro njim mlado lito dojde!³⁴⁶

Na Hvaru je zabilježena kolenda na Mlado ljeto:

(jedan) I MI JESMO ZDRAVO DOŠLI OVDE.

(pripjev) Na dobro vam mlado lito dojde.

(svi) Na dobro vam mlado lito dojde.

(pripjev) I mi jesmo zdravo došli ovde.

I mi jesmo zdravo došli ovde;

Starešinu zdravo našli ovde;

i njihovu ljubu zdravo našli ovde;

i njihovu djecu zdravo našli ovde;

I pri su nas darivali ovde;

i sad će nas darivati ovde;

za u mnogo lita i godišća ovde;

(Iza toga govori sam kolovođa)

Bog vam dao sriću

i dobro umiljenje.³⁴⁷

6.5.8. Sveta tri kralja

Priča o trima kraljevima govori o proročanstvu mezopotamskog proroka Balaama koji je nagovijestio rođenje kralja i o sjajnoj zvijezdi koja će popratiti taj događaj. Iznad Betlehema, u vrijeme Isusova rođenja, ukazala se zvijezda kao kršćanski simbol i vodilja trojici kraljeva: Baltazaru, Melkioru i Gašparu. Prema predaji to su bili kraljevi, knezovi, mudraci ili magi iz Arabije ili iz kaldejske zemlje te oni nisu znali jedan za drugoga kada su odlučili slijediti zvijezdu do Isusa; putovali su na konjima

³⁴⁶ Vladoje Bersa, *Zbirka narodnih popievaka (iz Dalmacije)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1944., str. 203.

³⁴⁷ Vladoje Bersa, *Zbirka narodnih popievaka (iz Dalmacije)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1944., str. 204.

(predaja tumači putovanje na devama) i onda su se susreli pred gradom Jeruzalemom. Nosili su darove sukladne tadašnjoj tradiciji – tamjan, zlato i mirisnu pomast. Međutim, planove im je pomrsio zabrinuti kralj Herod koji je čuo tumačenja o novorođenom kralju, stoga je pozvao kraljeve u tajnosti kako bi doznao više o njihovoj misiji. Poslao ih je u Betlehem te slagao kako se i on želi pokloniti. Slijedio ih je, ali bezuspješno; zvijezda koja je vodila kraljeve do Betlehema nestala je kada je došao Herod. Zvijezda ih je vodila do Isusova mjesta rođenja i tu se zaustavila. Kraljevi su shvatili kako je riječ o istinskoj lokaciji, i kada su vidjeli prizor Marije s Isusom, pali su na koljena. Poklonili su se i predali svoje darove. Nakon toga Bog ih je u snu upozorio da se ne smiju vratiti kralju Herodu, pa je uslijedio povratak kući drugim putem kako ih Herod ne bi uspio pronaći.³⁴⁸

U grčkoj se verziji Sveta tri kralja nazivaju *Epiphaneia* ili *Theophaneia*, a prevodi se kao „božja pojava“. Kasnije je dodan genitiv *Epiphanias*, što bi značilo dan Bogojavljenja, iako je njemački misal zaslužan za ime Bogojavljenje. Na taj dan spominje se i Isusovo krštenje u Jordanu, stoga postoji i naziv Vodokršće. Obvezno su se nosili sol i voda u crkvu na blagoslov – apotropejska funkcija bila je zaštititi se protiv zloduha. Ta voda i ta sol posebno su čuvane jer su se koristile tijekom čitave godine. Obavljalo se škropljenje kuća, baština, stoke i njiva. U prošlosti su u Posušju svećenici blagoslivljali kuće na Sveta tri kralja, ali danas to više nije tako. Na taj blagdan skidaju se božićni ukrasi.³⁴⁹ Vulić navodi kako je ime Vodokršće rasprostranjeno na dijelu Pelješca koji koristi ikavicu i na otocima na području srednje Dalmacije. U katoličkim kalendarima neće se pojaviti naziv Vodokršće, već Bogojavljenje.³⁵⁰ Na bročanskom i stonskom području rabi se naziv Vodokršte.

Rasprostranjeniji običaj koji bi se odvijao između Božića i Sveta tri kralja nazivao se biranje kralja, iako se negdje prakticirao i u razdoblju poklada, i kao što sintagma nalaže, birao bi se kralj ili knez sa štapom i krunom. Njegova funkcija naziva se *smiješni kralj* ili *doža*.³⁵¹

U Arbanasima je blagdan Sveta tri kralja poznat i kao *zapovijedan blagdan*. Ljudi su odlazili u crkve sv. Mihovila, sv. Franje i sv. Šime kako bi djeca promatrala jaslice, a Babić iznosi podatak kako su u crkvi sv. Franje bile prikazane prve jaslice u okrugu Zadra. Naziv *zapovijedan blagdan* nastao je jer ljudi taj dan nisu ništa radili te su stavljali prikaze malenih kraljeva u jaslice. Jaslice od mahovine ili slame postavljale su se na Badnjak, a često su se uređivale na Sveta tri kralja iako nisu sve obitelji mogle priuštiti malene figure trojice kraljeva.³⁵²

Tre Kraljov naziv je za Sveta tri kralja u Gračanima pokraj Zagreba kada su ljudi postili i išli na poldanju misu. Župnik bi na misi blagoslovio tamjan kojim su se blagoslivljale kuće. U poslijepodneve

³⁴⁸ Marko Dragić, Nikola Sunara, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 2012., str. 161.

³⁴⁹ Josip Kelava, *Božićno razdoblje u tradicijskoj baštini posušškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 13/1, br. 13, Zadar, 2017., str. 168.

³⁵⁰ Sanja Vulić, *O nekim čakavskim imenima blagdana*, Filologija, vol. br. 16, Zagreb, 1988., str. 189.

³⁵¹ Silvio Braica, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, br. 13, Split, 2004., str. 16.

³⁵² Vanda Babić, *Božićni običaji u Zadru. (Arbanasi i Puntamika)*, Crkva u svijetu, Vol. 48, br. 3, 2013., str. 356-357.

sate domaćin je obilazio vlastitu baštinu škropeći je vodom koju je prethodnu večer blagoslovio župnik na misi. Na istovjetnoj vodi kuhala bi se hrana čitav dan, a kada bi se obitelj vratila iz crkve, domaćica bi se pomolila te bi pošćropila svaku prostoriju u kući. Na taj dan dolazili su ljudi iz Hrvatskog zagorja kako bi ga čestitali, a nosili su zvijezdu sa slikom Sveta tri kralja koja je na vrhu imala tri roga. Pjevali su:³⁵³

*O Sveta tri kralja, o blažen vaš dan,
Kad sveti kralj mladi bil z neba poslan!
Kam giblete sad na daleki put,
Kad zima svud vlada i veter je ljut.*³⁵⁴

I danas postoji običaj koji održavaju neki Gračanci kada odlaze na Kraljev Vrh u Hrvatskom zagorju da slave misu na Sveta tri kralja. To su pokrenuli mladići iz Gračana u šezdesetim godinama prošlog stoljeća kada su išli preko vrha Medvednice do Kraljeva Vrha. Zanimljivo je kako u Gračanima božićno vrijeme ne završava na Sveta tri kralja, već se božićno drvce čuva sve do Svijećnice dokada traje liturgijsko vrijeme, čega se neki stanovnici i danas pridržavaju.³⁵⁵

Postoji kolenda na blagdan Sveta tri kralja u Ugljanima koju je zapisao Bersa:

*Dobra večer, Bog da
kućni gospodari!
Prij' smo vam spjevali
slavno porođenje.
Sad ćemo vam spivat
tri kralj' upućenje:
ki se uputiše
pod zlamenom zvizde,
ka njim put kazala,
di je sin divice.
„Hodimo, hodimo
malo ponaprida,
nać' ćemo spilicu
i u njoj Isusa
i slavnu Divicu.“
Dodoše tri kralja*

³⁵³ Domagoj Novosel, *Adventski i božićni običaji u Gračanima kraj Zagreba*, Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu, vol. 45 (222), br. 4-5 (317-318), 2012., str. 99.

³⁵⁴ Isto.

³⁵⁵ Isto.

*darove noseći:
prvi je Baldasar,
a drugi je Gaspar.
On je dobra roda,
koji želi vidjeti
slavu oca Boga.
Prvi preda miru,
drugi zlato nosi,
a treći ugodan
tamjan pokloni.³⁵⁶*

U Ogulinu se na Sveta tri kralja blagoslivljala voda u crkvi Svetoga križa „u ranim popodnevnim satima“ kako bi se njome kasnije blagoslivljali ostali ukućani i prostor u kojemu žive. Žene bi nakon blagoslova otišle na piće u seosku gostionicu, a kada one nisu bile prisutne u kući, muškarci bi pripremali krijes ispred kuća ili na nekom raskrižju. Krijes bi zapalili i preskakali u rano večernje doba. Na taj dan bio je blagoslov kuća.³⁵⁷ Paljenje krijesa u Hrvatskoj karakteristično je za uskrсне, jurjevske ili ivanjske blagdane, ali specifičnost za ogulinski kraj bilo je paljenje i preskakanje krijesa uoči Sveta tri kralja. Krjesovi su se palili kako bi vatre i dim otjerali zle sile poput demona ili vještica. Tijekom preskakanja krijesa narod bi uzvikivao „Figudede“ ili „Babe i dede!“. Luketić smatra kako se tim usklikom zapravo najavljivalo vrijeme poklada iako je teško razjasniti etimologiju tih naziva. Ipak, kada bi priprema krijesa bila završena, najstariji domaćin iz obitelji morao je zapaliti krijes i preskočiti ga, i nakon toga povikati „figudede“ ili „babe, dede“. Nakon njih pridružili bi se ostali članovi obitelji jer se smatralo kako preskakanje krijesa štiti od bolesti. Na paljenju krjesova okupila bi se čitava obitelj.³⁵⁸

U Badljevini koja se nalazi u Požeško-slavonskoj županiji postojao je običaj pozivanja rodbine na Sveta tri kralja. Dolazilo se zaprežnim kolima, ali u prošlim vremenima bilo je puno nanosa snijega pa su se za prijevoz upotrebljavale saonice koje su vukli konji s praporcima (zvonima) kako bi najavili svoj dolazak. Rodbina bi došla i donijela neki poklon djeci, poput bombona ili kovanica, a prodavala su se i licitarska srca. Na taj blagdan licitar bi prodavao svoje proizvode pokraj crkve. Gosti su putovali ranije kako bi stigli do podne u domaćina, adekvatno se pobrinuli za konje te popili toplu rakiju. Nakon toga svi zajedno odlaze na poldanu misu, ali domaćica sprema ručak koji je morao biti svečan i obilan. Pripremala se hladetina, pečenica, kokošja juha, kuglof, štruca itd., gosti su ostajali do večere te su prepričavali tadašnje aktualnosti, situacije i anegdote, što je uključivalo i pjevanje pjesama. Nakon

³⁵⁶ Vladoje Bersa, *Zbirka narodnih popievaka (iz Dalmacije)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1944., str. 206.

³⁵⁷ Nikolina Luketić, *Obilježavanje blagdana Sveta tri kralja u ogulinskom kraju*, Modruški zbornik, vol. 2, br. 2, Ogulin, 2008., str. 67-69.

³⁵⁸ Isto, str. 73-76.

večere stariji ljudi otišli bi posjetiti rodbinu, a mlađi ljudi odlazili su na zabave. U Veloj Luci okupila bi se skupina ljudi koja je kantala poznanicima, prijateljima, susjedima i rodbini. Domaćini bi ih dočekali i počastili nakon što bi im dopustili ulazak u kuću, a skupina (najčešće tri ili četiri mlade osobe) bi dobila novac treću večer, na *Tri kraja*. U Šolti se u Gornjem Selu vrši blagoslov kuća na Sveta tri kralja.³⁵⁹

Dragić spominje *betleme* i *zvjezdare*, običaje u nekim mjestima na blagdan Sveta tri kralja. *Betlemi* je tradicija dvojice ili trojice mladića od kojih je jedan nosio zvonice i stol, a ostala dvojica zadužena su za prenošenje Betlema, ukrašenog dekoracijama i kipićima. Zvonili su ispred kuća, zapalili svijeću i pjevali, nakon čega bi ih domaćini primili u kuću. Proces tog običaja zabilježen je u prvoj polovici 19. stoljeća. Mladići (đaci) su nosili zvijezdu s pet ili sedam krakova na Božić, na Sveta tri kralja i sutradan, a u njoj su se nalazile jedna ili dvije svijeće i nosila se na dugoj motki. U Slavoniji je postojala tradicija *tri istočna kralja idu* kada bi trojica mladih muškaraca obukla odore kraljeva, jedan ili dvojica bili su prurušeni u anđele, jedan u vraga, jedan je glumio Boga, a druga dvojica Adama i Evu, i u tom prurušenom ophodu obilazili su sela i pjevali vjerske i svjetovne pjesme. *Zvjezdari* su na sjeveru i na sjeverozapadu Hrvatske bili dječaci prurušeni u Gašpara, Melkiora i Baltazara te su u rukama nosili zvijezdu. *Zvjezdare* se nazivalo i zvezdarima i betlemašima. Običaj obilaska zvjezdara ponekad se sastojao od tri mladića u kraljevskoj odjeći i jednog koji je imao zadatak nositi zvijezdu, oni su zajedno skupljali poklone; smatra se da je tradicija *zvjezdara* trajala do prvih desetljeća 20. stoljeća, a Milovan Gavazzi uspostavio je teoriju preuzimanja običaja iz Njemačke i Slovenije.³⁶⁰

Đuro Franković opisao je tradiciju slavljenja Sveta tri kralja u hrvatskoj dijaspori u Mađarskoj. Poznate su dramske igre puka koje su se odvijale na hrvatskom sjeveru i raznorazne pučke molitve. Vršiti se obredno umivanje radi očuvanja zdravlja, ljudi bi stali na sjekiru, a u vodu bi se stavila crvena jabuka, kovanica ili šipak. Ipak, Franković napominje kako običaj iščezava iako ga je on prakticirao kao dijete na podravskom području. Taj je običaj bio poznat i kod Bunjevaca u Bačkoj i Šokaca u Baranji, ali Hrvati u Mađarskoj nisu ga nužno prakticirali na taj dan, više se izvodio uoči božićnih blagdana. Na taj dan djevojke nisu smjele presti, a Hrvati u Mađarskoj uzimali su svetu vodu i blagoslivljali kuće, vinograde, njive, baštine i slično. Svrha blagoslova bila je zaštita od zlih sila. Također, provodio se strogi post na Sveta tri kralja, a bio je uobičajen obred zvjezdara, prepoznatljiv na gradišćanskom području. Djeca u Podravini u svojoj bi sedmoj godini postili cijeli dan do pojave prve zvijezde na nebu. Šokci, Bunjevci, Bošnjaci, Podravci, Raci i Dalmatini nazivaju blagdan *na Tri kralja*, a postoje još neki nazivi poput *na Tri krale* u Pomurju ili *na Tri kralje* u Svetom Petru.³⁶¹

³⁵⁹ Marko Dragić, *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta Tri Kralja*, Croatica Et Slavica Iadertina, vol. 14/1, br. 14, Split, 2018, str. 222.

³⁶⁰ Isto, str. 224-225.

³⁶¹ Đuro Franković, *Bogojavljenje – Sveta tri kralja – Vodokršće u tradiciji Hrvata u Mađarskoj*, Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja, vol. 8, br. 15, Pečuh, 2009., str. 153-154.

Na bročansko-stonskom području ljudi na Tri kralja ili na Vodokršte³⁶² odlaze na misu kako bi blagosloveli vodu koju vjernici nose kući. S tom vodom često blagoslove kuću i okućnicu, zato i postoji već spomenuti naziv Vodokršte (voda postaje krštena, blagoslovljena).³⁶³

Kazivačica iz Luke, sela pokraj Stona, sjeća se kako su se ljudi prije okupljali na blagdan Sveta tri kralja, ali taj je običaj nestao:

*Išli su na Tri kralja i svak je davo ponešto solada. To se davalo za mise za naše mrtve u crkvi sv. Vida, a sad toga nema.*³⁶⁴

6.5.9. Kandelora

Svijećnica je u ranijim vremenima bila blagdan Prikazanja Kristova u Hramu, a danas je poznata kao blagdan Očišćenja Marijina.³⁶⁵ Prikazanje u Hramu predočilo je kako je Isus Krist kao prvorodenac morao biti prikazan u Hramu. Trebalo je prinijeti otkupnu žrtvu – par grlica. Nakon poroda Bogorodica je napravila obred čišćenja poznat kao purifikacija po Mojsijevu zakonu. Kada je primio dijete Isusa u ruke, Šimun je prepoznao Mesiju. U ikonografskim prikazima maleni Isus stavljao se na žrtvenik ili bi starac Šimun dijete vraćao Bogorodici koja kleči i prima Isusa. Josip bi držao grlice, a ta uloga nekada je bila namijenjena ženama u pratnji. *Purificatio* ili Očišćenje Bogorodice nazivalo se Svijećnica. Tada se blagoslivljaju svijeće u crkvi, stoga bi u ikonografiji Bogorodica i Josip (ili žene u pratnji) držali upaljene svijeće u svojim rukama.³⁶⁶

Blagoslov svijeća počeo se odvijati u 10. stoljeću na zapadu, a u rimskoj liturgiji spomenut je u 12. stoljeću. Josip Frančišković smatra i kako je talijanska riječ *candelora* (*chandelier*) nastala od *festum candellarum*.³⁶⁷

U Hrvatskoj se Svijećnica ili Kandelora slavi na različite načine. Svijećnica (2. veljače) slavila se u Gradini na Murteru, gdje bi u poslijepodnevnim satima *crkovinar* i *sakristan* dijelili svijeće narodu; veća svijeća bila je namijenjena za dom, a malena je bila rezervirana za svaku osobu u obitelji.³⁶⁸

U Sinjskoj krajini postoji vjerovanje nastalo na Svijećnicu ili na Kalandoru, a tiče se vremena – ako na taj dan zasja sunce, jazavac započinje gradnju kuće jer očekuje kišovito proljeće, a ako je na taj dan oblačno i pada kiša, jazavac ruši svoju kuću jer očekuje proljetno vrijeme ispunjeno toplim danima.

³⁶² Nazivi u narodu.

³⁶³ Prema kazivanju Ruže Matić Asturić, 20. siječnja 2023., Broce.

³⁶⁴ Prema kazivanju Stane Halilović, rođ. Obšivač, 31. listopada 2019., Luka.

³⁶⁵ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 587.

³⁶⁶ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 517-518.

³⁶⁷ Josip Frančišković, *Crtice – Blagdan Svijećnice*, Bogoslovska smotra, vol. 24, br.3, 1936., str. 350-351.

³⁶⁸ Marko Dragič, *Murterska tradicijska baština u suvremenom narodnome pamćenju*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 2, br. 2, 2009., str. 158.

Ljudi su tako prognozirali ljetinu te su priželjkivali nevrjeme taj dan smatrajući kako će ljetina biti dobra. Zabilježene su riječi poznate u narodu: „Kalandora zimi ora, muti vodu do dnu mora. Za njom ide Blaž, kaže da je laž“. Na Svijećnicu se blagoslivljaju svijeće u crkvi koje se pale za Dan mrtvih i kada je smrt u obitelji. Domaćica uzme blagoslovljene svijeće i kapne nekoliko kapi u kutke kuće.³⁶⁹ Ivan Ujević, otac hrvatskog pjesnika Tina Ujevića, zapisao je kako se izreka govori u Imotskoj krajini: „Kandalora – pola zime fora“, „Veli Blaž, da je laž, veli gljistina, da je istina“.³⁷⁰ Petra Poljak spominje kako je u Dubrovniku zabilježena narodna izreka: „Kandelora, zimi 'ora, koja muti do dna mora, za njon ide Blaž, koji govori da je laž, a glistina, kaže da je istina.“³⁷¹ Sanja Vulić zabilježila je Vodopićeve navode u Kuni na Pelješcu gdje se kaže: „Kandalora zima fora, za njon ide Blaž, kaže da je laž. Ali ide i Agatina pa govori da je istina.“³⁷² Na otoku Visu, gdje je uvriježeno vjerovanje kako će Gospa Kandelora odagnati zimu, postoji izreka: „Gospa Kandelora, zima fora, svi kosići priko mora“.³⁷³

U selu Smokvica na Korčuli postoji pjesmarica Gospe Kandalore. U njoj se nalaze pjesme o mucu, smrti i uskrsnuću Isusa Krista, Gospin život, smrti mučenika i svetaca... Započinje *Molitvom sv. Mihovilu* i nadovezuje se na ostale kalendarske kršćanske blagdane i svetkovine. U Smokvici iznimnu važnost nosi srebrni križ Gospe Kandalore. Procesije su se odvijale tako da bi bratimi bičevaoci iz tri bratovštine obukli tonige i svaki sljedeći sat jedan od njih uzeo bi srebrni križ, a drugi krštenu vodu uza škropilo kako bi se odriješile mrtve duše. Međutim, u razdoblju Velikog tjedna nije se nosio križ, nego veliko propeće Bratovštine Gospe Kandalore koje je moralo biti prekriveno prozirnim crnim velom, dok bi se na Uskrs nosili svi srebrni križevi i barjaci. Bratovština Gospe Kandalore naziva se i Bratovštinom „dobre smrti“ jer je najstarija crkva u Smokvici bila povezana s grobljem. U takvim procesijama nije sudjelovao svećenik, nego samo bratimi (članovi bratovštine) sa svojim odredbama za molitve.³⁷⁴

Odvijala se i molitva na čast Blažene Djevice Marije u nedjelju pred Kandaloru:

³⁶⁹ Josip Milićević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 479.

³⁷⁰ Ivan Ujević, *Etnografski zapisi iz Imotske krajine*, Matica hrvatska – Ogranak Imotski, Imotski, 1995., str. 26.

³⁷¹ Petra Poljak, *Usporedba tradicije svetkovina Svetog Vlaha i Gospe Sinjske u dubrovačkome i sinjskom kraju*, diplomski rad, Split, 2015., str. 3- 36.

³⁷² Sanja Vulić, *Marijanska pučka blagdanska imena na dubrovačkom području*, Croatica et Slavica Iadertina, vol. 4, br. 4, Zagreb, 2008., str. 153.

³⁷³ Petra Božanić, *Gospin kult na otoku Visu u svjetlu hrvatske tradicijske kulture*, Kulturna baština, vol., br. 46, Split, 2020., str. 287.

³⁷⁴ Don Božo Baničević, *Bratimska pjesmarica Gospe Kandalore u Smokvici na Korčuli*, Split, 2003., str. 5-10.

*O Marijo, Divo Mati,
tvoju milost k nam obrati.
Daj se grihom pokajati,
i s dobrimi pored stati.
Tvoje oči k nam obrati,
tvoju milost nam ne krati.
S dobrima se izabрати,
i ob desnu pored stati.
Ti si danas proslavljena,
i od Boga okrunjena.
Ti si nebo otvorila,
srdžbu Božju uklonila.
Na nebu si uzvišena,
i svih više postavljena.
Veseli se Kralj anđelski,
raduje se dvor nebeski.
On te ljubi i poslušа,
jer si sa njim jedna duša.
On sve hoće što ti hoćeš,
Gospoja si i sve možeš.
Ti nas primi k sebi sluge,
izbavi nas vičnje tuge.
Vapijemo u sve glasi,
milostivo ti nas spasi.
Od nas sve zlo ti odvрати,
tvoju milost k nam obrati.
Da u rajу pribivamo,
tvoju slavu uživamo.
Po milosti sinka tvoga,
Isuskrsta Svemogoga.
Koji s tobom Majkom slavljеn,
po sve vike vika. Amen.³⁷⁵*

³⁷⁵ Isto, str. 44-45.

Na dubrovačkom i stonskom području naziv je Kandelora. Važan je blagdan u dubrovačkoj i stonskoj tradicijskoj kulturi te se običaji razlikuju od ostalih mjesta u Hrvatskoj. Istraženo je u Župnom arhivu u Stonu da su se u prošlosti odvijali ovakvi običaji na Kandeloru i na Sv. Vlaha:

1898. godine na dan Siečnice (Svječnice), u oči Sv. Vlaha utemelji se i uredi Stonsko Hrvatsko Radničko Društvo (Društvo).³⁷⁶ 1931. godine svečanost parca sv. Vlaha obnovljena je po starinskom običaju. U predvečerje slavila sva zvona mjesnih crkava, muževi pucali (...). U 8:30 priček seoskih barjaka. Križarska muzika svirala u vratima (...) Do kapele sv. Vinčenca na priček malostonske župe barjaka u kojima su zajedno došli barjaci iz Primorja. Ove su pratili kuburaši uz Ošljega(...) Pozdravili ih, okrenili natrag preko „place“ oko stupa pred crkvom sv. Vlaha. Tu izvijali barjake na poklon sv. Vlaha, glazba svirala, muzari i kuburaši pucali. Zatim otišli na priček barjacima iz Ponikava, Česvinice i doveli ih pred crkvu. Najzadnjem oko „Raščela“ otišli u susret bročanskom barjaku i njega doveli. Zatim bila svečana misa u Trojki, pjevala se križarska glazba (...) 3500 duša za procesiju, Ston je ne pamti, prate kip sv. Vlaha pjevajući himnu sv. Vlaha (čiji napjev ne odgovara riječima). Dva su svećenika grličala, izvijanje barjaka pred crkvom, kuburaši pucali. Moli se molitva pred kipom sv. Vlaha i ljube se moći (nadžupnik).³⁷⁷ U 3 i 30 popodne, izvijanje, odlazak barjaka, ispraćaj barjaka Primoraca i Malostonjana do Vinčenca, a zatim Ponikovaca, Česvinjana i Bročana, i na povratku u crkvu svirala simfonija, zaključila se po starom običaju koji se izgubio na neko vrijeme.³⁷⁸

Na kraju 20. stoljeća običaji su se izmijenili:

1996. godine bila je sveta misa u Malom Stonu u 8:30. Na početku sv. mise bio je blagoslov svijeća. Nakon svete mise grličanje. Svečani obredi u Stonu bi počeli u 15:30 s blagoslovom svijeća u crkvi sv. Vlaha. Nakon blagoslova svijeća uputili smo se u procesiji do crkve Imena Isusova gdje smo preuzeli barjak Bratovštine Presvetog Oltarskog Sakramenta. Na čelu procesije bio je gaštald. Nakon povratka pred crkvu sv. Vlaha bilo je svečano otvorenje feste sv. Vlaha. Iza svete mise bilo je grličanje.³⁷⁹ Ove godine festanjuli su bili iz Stona i iz Broca (Ivo Lapačina). Inače je dogovoreno da se festanjuli biraju iz Stona svake godine jedan, a drugi iz filijala župe sv. Vlaha. Biraju se po abecednom principu. Filijale su Broce, Česvinica i Kobaš. Na Sv. Vlaha svečanost je počela u 9:30 kada su festanjuli s limenom glazbom dočekali barjake iz susjednih župa kod solane. Misa je započela u 10 sati. Iza svete mise bila je procesija okolo Stona. Nakon procesije bilo je izvijanje svih barjaka pred crkvom sv. Vlaha. Potom je slijedilo grličanje i ljubljenje relikvija u crkvi.³⁸⁰

1998. godine prvi su put na Sviječnicu puštene bijele golubice. Na koncu bi župnik pročitao desetak telegrama koji su pristigli na festu Sv. Vlaha. Novost se dogodila i na Svetog Vlaha – bilo je

³⁷⁶ Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu.

³⁷⁷ Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu, str. 61.

³⁷⁸ Isto, str. 62.

³⁷⁹ Kronika, Župni arhiv u Stonu, str. 7-8.

³⁸⁰ Isto, str. 8-10.

*deset ministranata s palminim grančicama kao i pet curica obučenih u crveno, također s palminim grančicama.*³⁸¹

6.5.10. Sveti Vlaho

Sv. Vlaho u Dubrovniku nazivao se i *Vlasi*; u knjižici *Tridnevje S. Vlasi biskupa i mučenika* dubrovačkog svećenika Antuna Roccija iz 1845. godine opisana su tri dana uoči blagdana sv. Vlaha. U molitvama i pjesmama spominje se, osim imena *Vlasi*, i naziv Sveti Vlaho, što svjedoči da su se u to doba upotrebljavala oba naziva za parca Dubrovnika.³⁸²

Latinska inačica svetog Vlaha jest *Blasius*, od čega se može izvesti hrvatski *Blaž*, talijanski *Biaggio* ili španjolski *Blas*, a Dubrovčani su preuzeli ime Vlaho od *Vlasios* iz bizantskog grčkog lika. Otpao je nastavak *-os* i ostalo je *Vlasi* od 13. do 18. stoljeća iako je taj nastavak bio netipičan u hrvatskom jeziku. Tek se 1751. godine pojavljuje ime Vlaho (*Vlah-*) jer je to jednina lika *Vlasi*, kao što je jednina riječ *orah* koja u množini znači orasi. Pojam *festa* talijanskog je podrijetla (*festa*) iako feste mogu biti bilo koje slavlje, a ne samo Festa svetoga Vlaha. Kandelora je naziv talijanskoga izraza *candela*, *Candelora*. Grličanje je nastalo od glagola *grličat (i) se*, tj. pristupiti grličanju. Parac je riječ za koju Ivana Lovrić Jović kaže kako je višeznačna i kompleksna. Oporuke napisane u Dubrovniku u 17. i 18. stoljeću sadrže riječ *parčica* kao mocijski parnjak koji označava sveticu zaštitnicu ili zagovornicu. Uz ime sv. Vlaha nije stajalo parac, nego latinska riječ *protektur*; riječ *parac* u pravnom je kontekstu zapravo označavala branitelja ili odvjetnika i tek je kasnije postala ustaljena apozicija ispred imena sv. Vlaha. Dubrovački lokalizmi preuzeli su brojne romanizme, poput riječi *banda* (strana) koja je talijanskog podrijetla, *bandiera* (bandjera kao zastava) ili *stradone* (uličeta) od čega nastaje Stradun. *Trombone* je još jedan talijanizam iz kojeg slijede nazivi za *trombun*, uređaj za pucanje, i *trombunjer* kao osoba koja uzima trombun i puca. Pile, ulaz u grad, dolazi od grecizma *pylai*, a značenje je te riječi vratnik, prolaz, put. Festanjuo, festanjul ili festanjo, riječ čija je etimologija romanska, označava onoga koji predvodi Festu. Temeljni je oblik latinski i glasi *festariolus*, što se prema autorici Lovrić Jović u dubrovačkom govoru moglo preinačiti glasovnom promjenom disimilacije gdje slova *r*, *l* prelaze u *n*, *l*, a kako se *-l* (*festanjul*) često lokalizira, dolazi do nastavka *-o*. Autorica se referira i na Petra Skoka koji smatra kako je riječ o izumrlom dalmatskom ili raguzejskom jeziku ili dalmatoromanskom leksičkom ostatku; na talijanskom jeziku glasilo bi *fastaiuolo*. *Festa* je imenica, a latinizirani pridjev *festalis* na koji se *festanjuo* nadovezuje nalazi mjesto u „svim zapadnim romanskim jezicima“, dok ne postoji zapis o dubrovačkoj riječi koja je nastala disimilacijom. I pojam *procesija*, *pročesijun* nastala je od izvorne latinske riječi *processio*, tj. od talijanskog pojma *processione* kao posrednika. Zanimljivost je kako su

³⁸¹ Isto, str. 39-40.

³⁸² Antun Rocci, *Tridnevje S. Vlasi biskupa i mučenika*, Državni arhiv Dubrovnik, 1845., str. 5-25.

makaruli (poznati stonski makaruli) nastali od talijanske riječi *maccheroni*, odnosno mletačke inačice *macaroni*, a označava „šuplju, dugu i debelu tjesteninu“.³⁸³

6.5.11. Život svetoga Vlaha

Zaštitnik Dubrovnika nije oduvijek bio sv. Vlaho, već sveti Srđ i sveti Bah prema navodima Nikole Ranjine koje donosi Josip Nagy u svom radu o Dubrovniku i njegovu zaštitniku. Ljetopisci iz Dubrovnika pisali su kako je u drugoj polovici 10. stoljeća sv. Vlaho postao zaštitnik; Venecija je morala prodrijeti na Istok radi prevlasti i njezina mornarica trebala je neometano ploviti Jadranom, ali nepogodnosti su im stvarali neretvanski gusari i činjenica kako su tada plaćali danak. Željeli su zauzeti Dubrovnik, ali prema legendi to je njihovo htijenje spriječio sv. Vlaho koji od tog trenutka postaje neraskidiva tradicija Dubrovnika. Sveti Vlaho rodio se u Sebasti u Maloj Aziji. Bio je liječnik, pa onda biskup u doba intenzivnog progona kršćana koje je provodio Dioklecijan. Poznata su njegova čudesa, poput čuda sa sinom jedincem jedne žene. Njemu je u grlu zapela riblja kost i bila mu je potrebna pomoć. Sv. Vlaho napravio je znak križa i pomolio se za dijete čija je sudbina imala pozitivan ishod. Otud dolazi i predaja kako je sveti Vlaho zaštitnik od bolesti grla te običaj *grličanja* na Kandeloru i na blagdan svetog Vlaha. Kako je sveti Vlaho bio nepokolebljiv u svojoj vjeri, bio je mučen i osuđen na smrt; stavljen mu je kamen oko vrata te je bačen u jezero, ali prema predaji nije se utopio jer je zazivao Boga koji mu je pomogao baciti kamen s vrata. Za njim su krenuli pogani koji su također zazivali bogove, ali oni su se utopili. Ponovno su ga optužili i osudili na smrt. Umire odrublivanjem glave između 316. i 320. godine. Njegovo tijelo bilo je preneseno na sigurno, a moći su mu odnesene po raznim dijelovima svijeta.³⁸⁴

Vinicije Lupis navodi kako se sv. Vlaho u Armenskoj apostolskoj crkvi slavi 15. siječnja. U njegovu zemlju Armeniju kršćanstvo prodire iz Sirije, ali u Sebasti su se odvijali progoni; prve su žrtve bile sedam kršćanki i svećenik Akacije. Kako je car Licinije, koji je gajio negativan stav prema kršćanstvu, bio u lošim odnosima s Konstantinom, neki su ga odbjegli Armenci optužili da surađuje s Konstantinom. Iako se sveti Vlaho skrio u jednoj pećini, uspjeli su ga uhvatiti i zatvoriti. Na mjestu njegova mučenja sagrađena je crkva. Lupis se osvrnuo na povijesne činjenice rekavši kako je dolazak njegovih moći na područje Dubrovnika nešto što uključuje politiku tadašnjeg Bizanta. Moći svetaca nosile su se na zapadna područja zbog želje bizantskog cara koji je želio učvrstiti svoju poziciju na

³⁸³ Ivana Lovrić Jović, *Dubrovački sveti Vlaho – parac grada podno Srđa*, Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika, vol. 4, br. 1, 2017., str. 35-38.

³⁸⁴ Josip Nagy, *Sveti Vlaho zaštitnik Dubrovnika*, Crkva u svijetu, vol. 7, br. 3, 1972., str. 257-260.

Zapadu. Tako su u Dubrovnik iz Sebaste stigle glava, desna ruka i lijeva ruka, u rasponu od kraja 10. stoljeća do 14. stoljeća.³⁸⁵

Katolički svećenik i povjesničar Ambrozije Benković napisao je knjižicu o sv. Vlahu ili sv. Blažu, napominjući kako se taj svetac naziva Blažem u hrvatskom nazivlju, ali je u Dubrovniku uvriježeno ime sveti Vlaho, te kako grad Sebastu Dubrovčani nazivaju Sevast. Prvo predstavlja kontekst vremena u kojemu živi sveti Vlaho i piše o njegovu liječništvu, o nastanku kršćanske Armenije, o razdoblju kada je sveti Vlaho imenovan biskupom, o progonu rimskog cara Licinija i izoliranosti svetoga Vlaha, razdoblju u Agrikoli i o njegovim čudesima i naposljetku o njegovoj mučeničkoj smrti i žrtvi. Benković na kraju knjižice spominje povezanost svetog Vlaha i Dubrovnika, ali i osjećaj povezanosti stanovnika Cavtata i Stona sa štovanjem sveca. Postoji legenda kako su Mlečani pod zapovjedništvom Petra Orseola htjeli preuzeti Dubrovnik sa svojom mornaricom, pa su se htjeli usidriti pokraj Lokruma i pokraj Gruža. Stanovnici Dubrovnika bili su gostoljubivi pa su ih primili, međutim, te se noći svećeniku Stojku ukazao sveti Vlaho kao starac duge bijele brade s palicom u ruci, a oko njega bilo je puno naoružanih vojnika. Obavijestio je svećenika kako su se Mlečani odlučili probiti s morske strane na gradske zidine kako bi zauzeli Dubrovnik, ali su ih odbili nebeski vojnici predvođeni svetim Vlahom. Svećenik je odmah reagirao i sutradan je rekao gradskom vijeću što se zbilo prethodne večeri, stoga su se zidine utvrdile kako Mlečani ne bi uspjeli u svom naumu. Vidjevši što se događa, Mlečani su se vratili u svoje galije i pobjegli, a sveti Vlaho postao je parac ili zaštitnik grada Dubrovnika. I sultan Mehmed II. El Fatih htio je napasti Dubrovnik, ali svetac mu se ukazao pokraj Sutjeske i zaprijetio mu kako ne smije napasti Grad. Slično se dogodilo i s osmanlijskim vezirom Karom Mustafom koji je prijetio kako će zauzeti oslabljeni Dubrovnik nakon potresa 1667. godine, i sa sultanom koji je 1713. godine htio osvojiti Grad, ali svaki put grad je bio obranjen po zagovoru svetoga Vlaha kojemu su se Dubrovčani revno molili. To se dogodilo i s još jednim bosanskim pašom i s francuskom vojskom, kada je 1806. godine sveti Vlaho spasio Dubrovnik od pustošenja. U Dubrovniku je 1258. godine bila sagrađena crkva sv. Klare u kojoj je glavni oltar bio posvećen svetom Vlahu, ali danas te crkve više nema. Gradnja crkve svetog Vlaha započela je 1349. godine; sagrađena je uz potporu Republike i zbog zavjeta svetog Vlaha koji ih je sačuvao od kuge. Izgorjela je 1706. godine pa je obnovljena 1715. godine (Benković spominje kako je crkva imala svog upravitelja i četiri svećenika koja se brinu o crkvi). Postoji i crkva sv. Vlaha u Gružu koja je izgrađena 1857. godine te crkva svetog Vlaha u Stonu koja je napravljena 1346. godine i ponovno 1677. godine. Obnovljena je 2017. godine nakon potresa 1996. godine i u njoj se redovno

³⁸⁵ Preuzeto s: <https://www.pilar.hr/2019/02/dr-sc-vinicije-b-lupis-sveti-vlaho-bio-je-drzavni-simbol-dubrovacke-republike/>. Pristupljeno 10. 12. 2021.

održavaju misna slavlja. Crkva svetog Vlaha u Stonu imala je funkciju biskupske crkve u vrijeme postojanja stonske biskupije, dok se sada vodi kao nadžupska crkva.³⁸⁶

Petra Poljak piše kako je don Stojko pred Senatom objasnio viđenje sv. Vlaha riječima: „Ja sam sveti Vlaho, biskup od Sebaste i mučenik, došao sam s Neba poslan od Boga da obranim Grad, da sa svojom nebeskom vojskom spriječim Mlečane, koje ste primili u goste, da iznenada, u noći, navale na gradske zidine i osvoje moj i vaš Grad.“³⁸⁷ U Dubrovačkom je statutu, donesenom 1272. godine, na početku zabilježen zaziv sv. Vlahu. Postoji jedna narodna legenda koju su stanovnici Dubrovnika prenosili usmenom predajom, a riječ je o zlatnim vlasima s kose i brade sveca koje su jednom prilikom doplutale u luku u Dubrovniku. Čuvari nisu znali što je posrijedi pa su dali znak za uzburku. Vlasi su izvađene iz mora i odnesene u Crkvu jer su prepoznate kao svetačke, i smatra se kako je ta priča pridonijela nazivu *Vlaho* i njegovu statusu zaštitnika grada.³⁸⁸

6.5.11.1. Festa svetoga Vlaha

Lupis napominje kako je svetkovina svetog Vlaha jedinstvena na dubrovačkom teritoriju jer je bio državni simbol od 1358. godine do 1815. godine. Postao je supstitucija za zaštitnike i zaštitnice Dubrovnika, poput svetog Srđa i Bakha ili svete Petrunjele i Domicije. Suvremeni način svetkovine sv. Vlaha započinje u 19. stoljeću. Također, kada Sv. Vlaho pada na dane u tjednu koji nisu nedjelja, Festa traje do sljedeće nedjelje. Kada je postojala Dubrovačka Republika, procesija s barjacima išla je tako što su prvi bili gradski barjaci i barjaci iz područja Republike koji su u nju ušli kao slobodni, a to su bili Lastovo i Mljet. Barjaci iz okolice Dubrovnika u to vrijeme nisu se okupljali u Gradu, već u onim mjestima u kojima se slavio sv. Vlaho, pa se jedan dio barjaka nalazio u Stonu, Janjini ili Slanome.³⁸⁹ Lupis navodi kako se moćnik desne ruke sv. Vlaha danas nalazi u Stonu.³⁹⁰

U prošlim su vremenima u Stonu kaznaci, ljudi koji su rješavali građanske sporove, pozivali narod na blagdan sv. Vlaha i na Ruke sv. Vlaha (5. lipnja) da obavljaju javne poslove u stonskoj solani (solilima).³⁹¹

Šezdeset vijećnika Velikog vijeća 1386. godine donosi odredbu pod brojem (7) *Da se slavi blagdan 40 svetaca*, o čemu je istraživao Marinović: „Rektor Dubrovnika sa svojim Vijećem. Bilo je

³⁸⁶ Ambrozije Benković, *Sveti Blaž (Sveti Vlaho) biskup i mučenik*, Katolička mala knjiga, svezak 16., Teslić, 1940., str. 31-35.

³⁸⁷ Petra Poljak, *Usporedba tradicije svetkovina Svetog Vlaha i Gospe Sinjske u dubrovačkome i sinjskom kraju*, diplomski rad, Split, 2015, str. 10.

³⁸⁸ Isto, str. 10-11.

³⁸⁹ Preuzeto s: <https://www.pilar.hr/2019/02/dr-sc-vmnicije-b-lupis-sveti-vlaho-bio-je-drzavni-simbol-dubrovske-republike/> Pristupljeno 10. 12. 2021.

³⁹⁰ Vmnicije B. Lupis, *Sakralna baština Stona i okolice*, Matica hrvatska Ston, 2000., str. 147.

³⁹¹ Marijan Sivrić, *Oporuke kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine – analitički inventar oporuka i abecedno kazalo oporučitelja*, Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik, 2002., str. 24.

prihvaćeno, da iz poštovanja i na čast gospara sv. Vlaha i onih 40 mučenika koji bdiju i štite od vršenja i zlih namjera protiv našega mirnog stanja, naredili smo da svake godine na blagdan rečenih 40 mučenika, moraš ti (kneže) dati učiniti i da se obavi procesija i svečani blagdan u Stonu i na čitavom Pelješcu. I naredi ti (kneže) svim nadstojnicima i crkvama, da u knjigama misala i kalendara rečeni blagdani i procesija općenito kako se slave najsvečaniji blagdani, i da uputiš molitvu gospodaru sv. Vlahu i rečenim 40 mučenicima da nas uzdrže u dobrom i mirnom stanju.“³⁹²

Božo Cvjetković opisuje važnost svečanosti sv. Vlaha u Dubrovačkoj Republici: „Toga dana svaki Dubrovčanin osjećao je potpunu milinu, da je član dubrovačke narodnosti (gens Ragusecrum), koju bijaše stvorila jedinstvena kultura i politička sloboda; osjećao se potpuno sjeguran za svoju egzistenciju, jer je znao, da ga Rim brani uprav ljubomorno, a čuva mudrost i budnost dubrovačkih vijeća (...) ta to je bila narodna i državna svečanost, tako prirasla srcu Dubrovčana, da su je slavili i izvan područja republike u trgovačkim kolonijama, faktorijama, lukama Balkana, Italije, Ugarske, Francuske, Španjolske, Flandrije, Levanta itd...“³⁹³ Najstarije opisane svečanosti sv. Vlaha u Dubrovačkoj Republici opisao je Filip de Diversis de Quartigianis iz Lucca u XV. stoljeću, a nakon njega javljaju se opisi putopisca Razzija koji je živio u 16. i u 17. stoljeću. Na Kandeloru bi se vijorila gala-zastava Republike na Orlandovu stupu; u razdoblju oko izlaska sunca postavili bi je odaslanici dubrovačke mornarice. Admiral je nosio najsvečaniju odjeću te je izgovarao molitvu *laus* koju su za njime ponavljali nazočni kapetani. Tada bi krenulo zazivanje svetaca u pomoć, a Cvjetković primjećuje kako su to bili zaštitnici gradova s kojima su Dubrovčani održavali političke i diplomatske odnose, poput Rima, Trogira, Barija, Genove, Milana i sl. Uslijedili bi zvuci topa i kasnije narodni običaji dvanaest trznica u prijedpodnevnim satima; nosile bi zastavu na koplju na kojemu su se nalazile gostarice ulja i vina te kolači i sočiva. Njihovo je odredište bio Knežev dvor, gdje bi plesali kolo uz određene instrumente. Cvjetković je tu igru usporedio s pastirskom i alegorijskom igrom u slavnoj drami *Dubravka* Ivana Gundulića jer se i ona odigravala na blagdan svetoga Vlaha. U igrama je podjednako uživalo i plemstvo i puk, a nakon zabave održala bi se misa u katedrali, gdje je sudjelovao i biskup iz Stona. Popodne bi seljaci iz dubrovačke okolice marširali tri puta po gradu u narodnoj odjeći, dok bi se predvečer knez uputio u stolnu crkvu na misni obred. Na misi su sudjelovala sva bratstva. Knez je nakon večernje mise morao pozvati nadbiskupa ili vikare na piće jer je prema Statutu Republika bila dužna dati kleru „dvije petine bijelog vina i libricu čistog tamjana“ kako bi se mogle okaditi svete moći. Malo vijeće moralo je izabrati četiri kapetana koji su čuvali svete moći u stolnoj crkvi. Uoči Sv. Vlaha već je izlazak sunca naviještao poseban dan; pucalo se s bedema i zvonilo se iz svih crkvi. Dolazili su franjevci i dominikanci, knez, Malo vijeće, senat, vlastela, zastupnici stranih vlasti, liječnici... Svećenici su u procesiji nosili moći, a

³⁹² Ante Marinović, *Stonske odredbe*, Splitski književni krug, 2013., str. 105.

³⁹³ Božo Cvjetković, *Sveti Vlaho i Dubrovnik*, Svećenička književna Družba, Dubrovnik, 1916., str. 28-30.

neka ugledna osoba držala je svijeću, dok je iza njih išao vlastelin sa šibom u ruci čiji je zadatak bio tjerati narod koji je želio dotaknuti moći. Iako je isprva u Dubrovačkoj Republici postojala vojnička igra poput sinjske alke na Svetoga Vlaha, njezina supstitucija postala je „parada dubrovačke vojske“. Oni su evocirali bitku između kapetana i kontra-kapetana, i bitka je trajala sve dok kontra-kapetan ne bi bio poražen. U četi bi se pucalo i izvijalo barjacima i tri bi puta obilazili grad sve dok ne započnu borbu pred Kneževim dvorom.³⁹⁴ U moći sv. Vlaha spadao je moćnik ili relikvijar, a onaj koji je najstariji, najcjenjeniji i najljepši bio je onaj s ulomkom glave sv. Vlaha. Nadalje, piše se kako moćnik sadrži komad kosti svečeva grkljana, moći desne i lijeve ruke, drugi komad desne ruke i moći noge sv. Vlaha.³⁹⁵

Ivan Ivančan referira se na djelo Antona Vučetića *Sv. Vlaho u Dubrovniku* i spominje običaje organizirane na taj blagdan; 2. veljače ili Kandeloru naziva danom Gospinim, kada bi došlo tisuće seljaka vojnika u predgrađe Pele kako bi nazočili svečanosti. Oni su bili podijeljeni u čete prema selima iz kojih su dolazili, s time da je svako selo imalo svoj crkveni barjak i svog kapetana koji je nekada jahao konja (i danas postoje takvi običaji, samo bez konja). Kada se ulazilo u grad (dva po dva, vojničkim ritmom), lica pod krabuljama pjevala su narodne pjesme, a pred njima su se nalazili narodni svirači. Svirači su dolazili i iz Bosne, o čemu svjedoče brojni pisani dokazi. U to vrijeme postojali su državni glazbari kojima je zadaća bila praćenje kneza na svečanosti sv. Vlaha, dok su ostali knezovi ili kraljevi također slali svoje svirače kako bi proslavili svetkovinu sv. Vlaha. Kada bi prošlo podnevno doba, knez bi primio žensku i mušku djecu koja bi se zabavljala uza zvuke frule i trubalja, a svi su pučani u dobi od 16 do 36 godina prema naredbi dubrovačke vlasti trebali odjenuti kratko odijelo i ponijeti pušku na ramenu kako bi se organizirala bojna igra. Konavoske, šumetske, slanske i ostale čete vojnika iz okolnih sela i šireg područja došle bi s kapetanima i barjaktarima gdje bi pucali i u bojnom redu obišli grad tri puta. Sastali bi se ispred Kneževa dvora gdje se održavala bojna igra. Bojna igra spominje se pod nazivom hoplomagija (boj s teškim oružjem) ili u talijanskoj verziji *rassegna* (revija, pregledba). Kada prođu dva sata, kada kapetan zada naredbu, čete pucaju i pozdravljaju grad. Na početku najbolje čete nalazi se veliki kapetan hoplomagije pred kojim je momak ili paž, a za njima ide bubnjar u četi. Bila je najveća čast jednog muškarca pučanina u Dubrovniku postati velikim kapetanom hoplomagije ili rasenje. Običaji izvijanja barjaka, danas prisutni u Dubrovniku i u Stonu, i tada su postojali i za njih je bila potrebna vještina koju iziskuje vodoravno izvijanje barjaka oko glave.

³⁹⁴ Isto, str. 30-36.

³⁹⁵ Isto, str. 36-41.

Barjaktari su išli iza kapetana.³⁹⁶ Prema Bersinim navodima Ivančan napominje kako je Festa sv. Vlaha bila zabranjena za vrijeme francuske vladavine s izuzetkom tombole.³⁹⁷

Bošković-Stulli zabilježila je kako bi knez na Svetoga Vlaha pozvao „mladu vlastelu“ da igraju kolo te spominje igranje alke. Muškarci bi „postavili srebrnu alku od četiri unče pa na konjima trče s kopljima i tko triput u trku zahvati poljem prsten dobija ga (...) No, ta je igra alke bila katkada vrlo osebujna: u zapisniku iz godine 1535. čitamo da mladež može trčati za prsten (ad annellum), ali ne „ukrabuljena ni pod obrazinom“, niti smije pripaljivati papirnate zamotke s barutom i praskavice. Naime, igre su se te godine održavale 4. veljače, dan poslije Sv. Vlaha i ujedno pretposljednega dana poklada!³⁹⁸ Vrlo je zanimljiv podatak o održavanju alke na dan svetoga Vlaha iako se održavanje nekada odvijalo i u drugim danima, jer se spominje od 1383. godine i u 15. i 16. stoljeću u dubrovačkim zapisnicima Maloga vijeća. Kako se alka, sukladno prethodnom citatu, odigravala u periodu poklada, uskoro je počela srastati s pokladnim periodom. Postojala je izvedba „tri čudne maske“ na Svetoga Vlaha pred Kneževim dvorom čiji su nazivi *Čoroje*, *Vila* i *Turica*. Riječ je o tri lika iz puka koji su plesali „divljački ples“ i prolazili kroz čitav grad uz bubnjeve. Narodni plesovi poput konavskog kola, poskočice ili linđa imaju posebno mjesto u tradiciji Svetoga Vlaha; ljudi bi se spontano okupili i „balali“ ispred crkve svetoga Vlaha uz publiku.³⁹⁹

Vjenceslav Bandera zabilježio je tri govora održana u crkvi sv. Vlaha na svečevo trodnevlje (30. i 31. siječnja i 1. veljače), što je pretiskano iz *Lista Dubrovačke Biskupije* u Dubrovačkoj hrvatskoj tiskari u Dubrovniku 1938. godine. Navodi se ime zastupnika Đura Ružiera iz Dubrovnika. Bandera je napisao na početku same knjižice: „Ova tri govora nijesu bila namijenjena štampi. Megjutim potaknut željom nekih prijatelja i glasovima iz publike dajem ih u tisak sa toplom željom da budu i oni skromna jedna nota simfoniji koja pjevajući veličinu domaće prošlosti nastoji oko izgradnje jedne bolje budućnosti.“⁴⁰⁰ U prvom govoru vidljivo je veličanje kršćanske vjere i osobe sv. Vlaha te ispreplitanje njegove svetosti s Dubrovnikom: „Je li Dubrovnik izmislio Vlaha, ili je Vlaho izdjelao dubrovačku dušu i satkao povijest i slavu njegovu (...) ako u sv. Vlahu ima nešto duše Dubrovnika, zašto da i u Dubrovniku ne bude nešto Svečeve duše? Ta ne simboliše li on ideju kršćanskog shvatanja života koji je prožimao kao privatni tako i javni život starog Dubrovnika? Primjetno je kako pisac ne želi biti „laudator temporis acti“, ali s druge strane, smatrao je kako je u tadašnjim vremenima nedostajalo vjere.“⁴⁰¹ U drugom je govoru ključno

³⁹⁶ Ivan Ivančan, *Narodni plesovi Dalmacije – 1. dio – Od Konavala do Korčule*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, 1973., str. 6-7.

³⁹⁷ Isto, str. 8.

³⁹⁸ Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za istraživanje folklora, Zagreb, 1991., str. 22.

³⁹⁹ Isto, str. 21-26.

⁴⁰⁰ Dr. O. Vjenceslav Bandera, *Sv. Vlaho i njegov Dubrovnik u svijetlu vjere, žrtve i slobode: Tri govora održana u crkvi sv. Vlaha o svečevu trodnevlju 30 i 31 januara i 1 februara 1936.*, pretiskano iz „Lista Dubrovačke Biskupije“, Dubrovačka hrvatska tiskara, 1938., str. 2.

⁴⁰¹ Isto, str. 6-14.

obraćanje *Slušaocima* s naglaskom na priču o Svecu Mučeniku koji je podnio veliku žrtvu unatoč predispozicijama koje je kao mladi i bogati učenjak zasigurno imao; vjera u Krista donijela mu je novi život i novu filozofiju.⁴⁰² U trećem govoru govornik zaziva sv. Vlaha koji je i dalje tu, u slobodi Dubrovnika, poziva ljude na okršaj protiv indiferentnosti i „slijeganja ramenima“, a vidljiva je i intertekstualnost kako bi se bolje opisala propast Republike i težnja očuvanja njezinih vrijednosti čiji je temeljni zaštitnik Sveti Vlaho. Zanimljiva je paralela sa „suvremenošću“ slobode i poimanjima njezine širine. Naime, Rimljani su imali svoga boga Libertasa, „junaka ogrnuta bijelom togom sa vladalačkim žezlom i prelomljenim jarmom u rukama“.⁴⁰³

6.5.11.2. Festa svetoga Vlaha danas

Festa sv. Vlaha u suvremeno doba započinje na blagdan Kandelore i u tri sata otvaranje je Feste himnom sv. Vlaha. Čitaju se čestitke brojnih Dubrovčana iz inozemstva, zatim slijedi puštanje golubica za koje je zadužena djevojčica u konavoskoj nošnji. Njezin je zadatak pustiti bijele golubice iz košica. Tada je u crkvi sv. Vlaha organiziran obred grličanja, a crkva je posebno ukrašena lovorikom. Svećenik stavi dvije isprepletene svijeće oko vrata osobe ispred njega te izgovara riječi: „Po zagovoru svetog Vlaha, biskupa i mučenika, oslobodio te Bog od bolesti grla i od svakoga drugoga zla!“. Na Stradunu se vijore crveno-modre bandjere dok je na Orlandu postavljen dubrovački barjak bijele boje sa slikom sv. Vlaha. Sveti Vlaho dolazi nakon Kandelore, 3. veljače, i vrlo rano dolaze trombunjeri koji na Peskariji pucaju iz trombuna kako bi obznani Festu. Ljudi iz različitih mjesta dolaze s barjacima svojih župa, pa tako s istočnog ulaza u Stari grad dolaze ljudi iz Župe dubrovačke i iz Konavala dok je zapadni ulaz rezerviran za ljude iz Dubrovačkog primorja i ostalih mjesta. Festanjuli su prisutni na Pilama gdje se izvijaju barjaci, njihova je funkcija „svjetovna organizacija“ Feste. Njihova odjeća sadrži crna odijela i kapute te šešire crne boje i bijele šalove od svile. Kada se poklone sv. Vlahu ispred crkve njegova imena, ulaze na misni obred. Nakon mise slijedi poznata procesija gdje ljudi promatraju i dodiruju moći i relikvije sv. Vlaha. Ljudi nakon završene tradicije idu svojim kućama, gdje je za Sv. Vlaha obvezno pojesti nešto slatko, poput torte od skorupa, a inače je običaj jesti šporke makarule. Igra se tombola nakon ručka na Sponzi, a u prijašnjim vremenima bilo je često „balanje linđa“ sa zvicima lijerice.⁴⁰⁴

Festa Svetog Vlaha održavala se u Stonu i uz Liberan predstavlja vrlo važnu svetkovinu u Stonu. Postojale su neke razlike između dubrovačke i stonske proslave. O važnosti blagdana svetog Vlaha u Stonu najbolje govore kazivačice i kazivači:

⁴⁰² Isto, str. 26-36.

⁴⁰³ Isto., str. 47-65.

⁴⁰⁴ Ivana Lovrić Jović, *Dubrovački sveti Vlaho – parac grada podno Srđa*, Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika, vol. 4, br. 1, 2017., str. 35-36.

*A na Gospu Kandaloru i na Svetoga Vlaha ti dadu u crkvi nike svićice što hi užežu kad grmi ili kad je kogodice teško bolestan.*⁴⁰⁵

*U Stonu je najviši svetac sv. Vlaho. Slavi se i dan prije, na Kandeloru. Ide se od crkve sv. Vlaha do crkve sv. Liberana s jednim barjakom sv. Vlaha. U crkvi sv. Liberana nalazi se posebni barjak i njega uzme jedan mladić i onda ga izvija ispred naroda, tu se lijepo poklonu i onda ide procesija kroz Široku ulicu u crkvu sv. Vlaha. Tamo bi bila misa u popodnevnim satima na blagdan Svetoga Vlaha.*⁴⁰⁶

*Na Kandeloru bi se išlo u procesiju u svetoga Liberana od bratovštine i vijao bi se barjak. Kad bi se preuzimo barjak, onda bi se izvijo, a kad bi došli na Placu, opet se izvijo barjak. Prije se nije pjevala pjesma Razvijmo barjak, nego bi se samo izvijo. Otvorila bi se festa. Onda bi ušli u crkvu i bilo bi grlićanje za nas koji smo bili tu. Sutridan bi donijeli barjake, ali samo iz okolnih župa: Mali Ston, Česvinica, Broce, Luka, Hodilje... Ti bi se barjaci doveli ispred bratovštine i onda bi se izvijali. Prvo je bila misa, a onda procesija oko cijeloga Stona, nakon toga bi se izvijali barjaci i kasnije bi se na dva ili tri mjesta balalo linđo. Došli bi Ponikovci na festu u Ston, onda bi oni balali na jednom mjestu linđo, na drugome su balali ljudi iz Dola i tako dalje. Došlo bi ljudi iz uže Hercegovine. Cijeli dan bi se balalo.*⁴⁰⁷

*S Broca bi išao barjak i uvijek bi bio jedan barjaktar, to je u mom djetinjstvu bio Mato Baća. Poslije je preuzeo moj otac Mato Lučić. Nakon njega Ante Bonačić, barjaktar sela Broca danas. Postojali su festanjuli ko u Dubrovniku, ali u njegovom djetinjstvu, 30-ih godina prošlog stoljeća, kad je došla komunistička vlast, festanjuli su ukinuti. Uspostavljeni su ponovo '92 godine. I ja sam festanjul, 10 ili 12 godina bio sam tajnik festanjula. Dolazu barjaci iz svih filijala sa svojim barjaktarom, nekad nas posjeti i biskup.*⁴⁰⁸

*Važno je spomenuti kako u stonskoj procesiji svi sudjeluju u procesiji oko Stona. U dubrovačkoj procesiji to nije tako i ne sudjeluje cijeli narod. Barjaci se okupljaju ispred solane u 9:30, onda se ide na misu, pa na procesiju gdje se kruži oko Stona, a na kraju bude izvijanje barjaka.*⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Marko Pederin, „Stara virovanja“ na Zapadnom Pelješcu, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 285.

⁴⁰⁶ Prema kazivanju Nede Žile, rođ. Franušić, 22. siječnja 2019., Ston.

⁴⁰⁷ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁴⁰⁸ Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

⁴⁰⁹ Prema kazivanju Sandre Vuletić, 11. veljače 2023., Ston.

6.6. Poklade

Za vrijeme poklada važan je element slobode ponašanja prije korizme i odricanja, a on se najčešće očituje u maskiranju i veselju u nekoj drugoj ulozi; najčešće iz žene u muškarca i obrnuto, ali i u razna zanimanja, u zoomorfne motive, čudovišta i sl., kako bi se postigle imitacije za preuzete uloge i maske. Razuzdano ponašanje s komičnim elementima potencira se kada je čovjek ispod maske, kako bi za vrijeme korizme koja slijedi mogao obuzdati samoga sebe i skinuti sve maske grijeha. Za riječ karneval još se uvijek ne zna podrijetlo, ali se pretpostavlja da je nastala iz latinskog naziva *Carne vale*; što bi značilo *Zbogom meso!*. Druga je pretpostavka postanka te riječi pojam *carrusnavalis* ili lađa na kolima, a upravo se takva lađa koristila u pokladnim prigodama i u povorkama. Prerušavanje i karnevalsko maskiranje nije imalo samo zabavnu funkciju, već je prvenstveno namjena bila apotropejske naravi, odnosno demonske su sile bile odbijene i tjerane prerušavanjem i tuđim, često grotesknim identitetima kako bi zastrašile zle duhove u blizini. Ipak, „gradske karnevalske tradicije“, kako ih naziva Gavazzi, gube svoj smisao s vremenom i ostaju samo „zabava ili parodija“. Pretpostavlja se da su i seoski karnevali pronašli svoj uzor u onim građanskim. Karneval postaje osoba, tj. osobnost, u gradovima znana i kao princ Karneval, figura maliciozne konotacije kojoj građani organiziraju suđenje preuzimajući uloge branitelja, suca, tužitelja ili krvnika. Karneval je odjeven poprilično jednostavno; najčešće u staroj odjeći koja prekriva njegovo tijelo napravljeno od slame. On uvijek gubi presudu i osuđen je na smrt spaljivanjem ili utapanjem, što simbolizira prestanak zimskog razdoblja koje se moglo okončati destrukcijom zlogukog Karnevala.⁴¹⁰ Princ je Karnevala figura kojoj se sudi i ima svoje specifično ime. U Dalmaciji se naziva Krnjo, u Istri i Primorju Pust, a u Zagrebu Fašnik, i uz njega je svita sastavljena od tužitelja, branitelja, suca i krvnika s maskama koje im priliče. Suđenje se uvijek završi tako što se ispostavi da je on kriv, onda bi uslijedila kazna spaljivanja ili utapanja. Taj običaj poznat je i u zemljama zapadne Europe.⁴¹¹ U Stonu se Karneval nazivao Andro Baldo, odnosno, spaljivao se Andro Baldo krnevo.⁴¹² Na Brocama kažu da se spaljivao Andro Baldo karnevo.⁴¹³

Dragić navodi kako se razdoblje od Očića do Čiste srijede u narodu naziva mesoija, kao i da poklade (karneval ili krnjeval) traju od 7. siječnja do Čiste srijede. Pokladni običaji najviše su izraženi pred Čistu srijedu, poglavito u nedjelju, ponedjeljak i u utorak. Kako ljudi znaju da je korizma vrijeme

⁴¹⁰ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988. str. 11-14.

⁴¹¹ Marko Dragić, *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, vol. 8/1, br. 8., Zadar, 2012., str. 171.

⁴¹² Prema navodima kazivačice Sandre Vuletić i kazivača Alberta Žile, 5. travnja 2022., Ston.

⁴¹³ Prema navodima kazivača Mara Bonačića, 5. travnja 2022., Broce.

odricanja, pripremili bi najviše jela i pića u tim danima, posebno u utorak navečer. Ti su dani poznati i kao Velike ili Završne poklade, a posljednja nedjelja poklada zove se Pokladna nedjelja.⁴¹⁴

U Hrvatskoj su bile proširene uloge babe i dida, ali se ne zna odakle ta tradicija vuče korijene i što baba i did predstavljaju. Oni su u povorci dok su oko njih ljudi zaogrnuti ovčjom kožom, s naglašeno grotesknim dijelovima tijela (nos, ralje, jezik), a o pojasu im stoje brončana zvona s kojima su proizvodili buku i galamu, izvodeći lakrdije i izvikujući vulgarnosti, prostote i šale. Ponegdje su se takve maskirane povorke nazivale zvončarima (Kastavština), bušarima (Slavonija, Vojvodina), mačkarima ili maškarama. U nekim selima postojale su povorke gdje idu orači s plugom; sijači posipaju pepeo i kukuruz po selu. Maskirana povorka okupila bi se na dan Pepelnice. Orali su i sijali po seoskim putovima i njivama. Selo se na taj način željelo obraniti od bolesti, a to se ponajviše odnosilo na stoku. Polaženik se u tradiciji pojavljuje u razdoblju božićnih blagdana, ali njegova je funkcija bila izražena na jutro Pepelnice. Došla bi u zoru djevojčica zvana prevnica i sjela na stolčić. Tada bi joj domaćica dala neki dar u novčanom obliku ili bi joj dala jaja. Nakon nekog vremena i bez riječi, napustila bi kuću. U Žumberku je postojao običaj kvocanja povezan s nošenjima jaja i kokošima – imitirala se kokoš koja nese jaje i to radi bez glasa i u tišini. U Dubrovniku su se javljale figure za vrijeme poklada (prema zapisima Appendinija iz 19. stoljeća) poput čoroje (riječ podrijetlo vuče s Balkana, vjerojatno Rumunjske, a označava gavrana, vranu), vile, turice (maska nalik bivolu) i bembelja.⁴¹⁵

U Međimurju se maskirana mladež nazivala maškuri, maškori, baukači ili gukači. Za to područje poznate su drvene maske s određenom simbolikom, npr. momak koji se prerušio u lik smrti zaogrnut je bijelom plahtom i nosi bijele rukavice s kosom u lijevoj ruci. Njegova se maska na licu nazivala lafra smrt, odnosno maska smrti. Sam bi pohodio selo, nije progovarao niti je primao darove i potpuno bi se uživio u sablastan prikaz smrti. Skupno maskiranje nazivalo se i hertarija od njemačke riječi *die Herde*, što je današnji naziv za stado ili za pastira, ali je taj običaj izumro. Poznati su običaji vezani uz babu i deda i svatovsku povorku koja prolazi selom. Međimurske maske dijele se u nekoliko skupina: prve su antropomorfne maske lafre i one pokazuju neke likove, kao već spomenute likove smrti, često su groteskne i izobličene. Druge su zoomorfne maske čaplje koje uvijek prikazuju glave domaćih životinja, a čaplja se javlja u hertariji, skupnom maskiranju. Treća je skupina maska sa zoomorfnim i antropomorfnim elementima nazvana *lampa birkon* i ona je najčešća maska u prerušavanju; odražava i životinjska i ljudska obilježja iako većina maski u Međimurju naginje prikazu zoomorfnih elemenata.⁴¹⁶

U Sinjskoj krajini postoji uobičajena procedura u maškarama, i svaka figura je važna te se mora držati strogog rasporeda – na čelu maškara bio je zapovjednik ili did, dok se u nekim selima ta figura

⁴¹⁴ Marko Dragić, *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, vol. 8/1 br. 8., Zadar, 2012., str. 156.

⁴¹⁵ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 14-21.

⁴¹⁶ Katica Benc-Bošković, *Neki pokladni običaji i drvene maske u Međimurju*, poseban otisak iz *Narodne umjetnosti*, Knjiga I/ 1962., Zagreb, 1962., str. 3-7.

nazivala Turčin ili arambaša. Zapovjednik vodi glavnu riječ tako što zastupa maškare, govori ostalima kuda moraju ići i razgovara sa seljanima. U povorci je također bila obvezna povorka koja je predstavljala svadbu; maškarani svatovi bili su na početku povorke.⁴¹⁷

U Baranji običaji vezani uz maskiranje nazivaju se poklade u većini mjesta. U Duboševici se nazivaju fašange ili farsžang. Na male poklade ili male fašange maskiraju se djeca, a velike poklade ili velike fašange traju tri dana, od nedjelje do Čiste srijede. Grupa maskiranih ljudi u Baranji naziva se buše, bušari, maškare ili masekurah. Svi bi se prurušili i nosili maske u povorci, najčešće u djedove, bake, komične likove ili životinje (medvjed, pijetao...). Buše idu od kuće do kuće te ih domaćini i domaćice kuća časte hranom. U selu Duboševica postoji običaj koji se naziva ulice. Ulice traju od 2. veljače do Poklada. Započinje paljenje vatre i djevojke pjevaju na ulici kako bi najavile poklade.⁴¹⁸

Furčić navodi kako su se u naselju Jezera na Murteru pokladi zvali bakurine jer su bakurine mjesec dana radile veliku buku u mjestu kako bi istjerali zloduhe, što je običaj koji potječe iz poganskog doba, a pjevali su i pjesmicu:

Gredu, gredu bakurine, obrazine od prajčine.

Po dvoriman balati, po ulicah skakati.

Rakije in, vina dajte, fritule in pofrigajte

Neka su nan dobre volje, neka moru igrat bolje.

Pokladi – svaki svoju pogladi.

A ja neman s kin

*nego s maškon po' komin.*⁴¹⁹

Bilo je i onih koji nisu htjeli pustiti bakurine u kuću pa su im se oni osvećivali. Najviše ljudi bi se obuklo za pokladnu nedjelju i onda bi tužili bakurini Juri koji bi bio odveden u podrum do utorka navečer. Bakurini bi se posljednji dan poklada obukli veoma prljavo i trošno i onda bi se Juri čitao drugi dio optužbe, kada bi bio optužen i naposljetku spaljen.⁴²⁰

Na Korčuli bi se na početku poklada, ako nije bilo kumpanije u selu, izvodio ples za tzv. trganje naranči, što je bila zamjena za ubijanje vola. Mladi ljudi bi se dogovorili gdje će održavati „bale“, a mjesto gdje bi se okupljali nazivalo se socij. Socij je bio uređen balonima i čičkarijama. U jednom kantunu stajao je bor, a u drugom lovorika koja je supstitucija za naranču. Postojali su starješina socija i blagajnik ili kašir, oboje su primali članove u socij. Morali su platiti određenu svotu za članstvo i donijeti nešto vina. Lovorika bi se okitila narcisima kao znak cvata naranče. Nakon što bi prošlo neko

⁴¹⁷ Josip Milićević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 473-474.

⁴¹⁸ Olgica Vlašić, *Godišnji običaji u Baranji*, Studia Ethnologica Croatica, vol. 4, br. 1, 1992., str. 170-171.

⁴¹⁹ Ivo Furčić, *Narodno stvaralaštvo šibenskog područja - I – Šibensko otočje*, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1980., str. 76.

⁴²⁰ Isto.

vrijeme u pokladama, sve bi bilo spremno za trganje naranče. Jedan je bio delija koji je trgao naranče, a drugi se zvao alfir i on je nosio bandijeru (bandiru).⁴²¹

Za poklade u Dubrovniku plesao se vrlo jednostavni ples lakih koraka na „frulu utaknutu u mijeh“ uz adekvatne pjesme. Ljudi su išli u krug, muškarci i žene držali su se i hvatali za ruke te nije bilo vidljive organizacije. Isprva su se njihali u krugu koji se pritom raspao u oblik sličan jajetu i naposljetku u parove. Tada plešu muškarac i žena, a najviše hvale postiže par koji najviše skače i „ustraje u neobičnim skokovima“. Nikola Nalješković i Marin Držić spominjali su plesove u svojim djelima; Držić je pisao drame koje su se prikazivale na poklade (pred Kneževim dvorom, u Vijećnici, na svadbama...). Također, mladi plemići iz Dubrovnika udruživali su se u *sosietates*, društvo čiji je glavni cilj bio organiziranje zabava u razdoblju poklada i kazališnih predstava.⁴²² U 18. stoljeću poklade u Dubrovniku često su bile zabranjene jer su „bile bezobrazne“, a brojni su se mladi ljudi maskirali u svatovsku družinu kako bi „vodili mladenku po seljačkom običaju uz diple i svirale“. U 20. stoljeću opisan je ritual spaljivanja Princa Karnevala i njegove žene uz klicanje i glazbu na posljednji dan karnevala pokraj Svetog Jakova. U 20. stoljeću Bošković-Stulli opisuje svjedočanstvo žene iz Dubrovnika koja je kazala kako poklade „duraju od Sveta tri kralja do korizme, srijede pepelnice“ i o postojanju grupe tantara, odnosno skupine mladića koja je s mandolinama i kitarama prolazila i marširala Stradunom. Danas su povorke organizirane, održavanje maskara bude na Stradunu.⁴²³

U selu Smokovljani u Dubrovačkom primorju odvijala se razmjena nošnje. Postojala je igra *na prstena* koja se igrala do korizme:

*Na Velike poklade bi se malo maškarakali, najviše muški u ženske nošnje i ženske u muške nošnje, znači događala se razmjena nošnje.*⁴²⁴

⁴²¹ Vidi više: Ivan Ivančan, *Narodni plesovi Dalmacije – I.dio – Od Konavala do Korčule*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, 1973., str. 200-201.

⁴²² Isto, str. 9-10.

⁴²³ Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za istraživanje folklor, Zagreb, 1991., str. 28-32.

⁴²⁴ Prema kazivanju Mata Katičića, 24. listopada 2019., Smokovljani. Mato Katičić kazao je sljedeće: „Ženska nošnja je bila različita za svako doba godine. Bila je svečana, ili neđejna ili za udovicu ili za korotu... Bila je fatižnja (radna) i misna nošnja ili zimsko i ljetna, isto ko kotule. Zimske kotule su imale debele raše i debele bordete, a ljeti bi bile tibetače i tanki bordec. Žene su bile u modru, u kafanu ili u crvenu. Bile je više vrsta marama: šipkovi, na 'travu', klasač ili neki drugi. Kod muških je bila svatovska, neđejna, radna roba. Malo je ko imo neđeju ili svatovsku nošnju jer je bila skupa, a na radnu robu se nisu nosile bijele bječve, nego crne i žuti pas. U nas je nasto žuti pas, a postoje tri vrste: žuti, crveni i zeleni pas. Od Imotice do Smokovljana je bio crveni, od Smokovljana do Majkova je bio žuti, a od Majkova do Osojnika zeleni pas. Ponikve isto imaju žuti pas ko Smokovljani. Muška nošnja je kompliciranija i poznatija od ženske. Ona više pripada orijentalnom, istočnjačkom tipu, a ženska je tipično mediteranska. Postojala su tri gornja dijela: koretinja, červa i (?), i košulja ispod, dole je bio pas i gaće i bječve. Crvene su papuče nosili ljudi koji su bili bogati. Nosili su se opanci. Bila je i crvena kapa, a nekad, u staro doba, bili su fesovi, s crvenom kitom. Karakterističan je perzijski vez, koji se nalazio na svemu. Kad bi mužu umrla žena, on bi crvenu kapu mastio u crno. Mastio se i pas. Žuti pas koristio se u Smokovljanima, ali za svatove bi bio svileni pas, štrabalovac. To se nosilo od Konavala do Primorja. Muška nošnja mora biti strukirana, nije bilo široko, nego strogo strukirano, jedino su gaće morale biti široke. Stari bi ljudi za radnju nošnju nosili paletun i široke gaće. Za svadbe su bile svečane potpuno bijele bječve. Bječve su se plele na različite načine, plele su se na grane. Svak je nosio crne radne bječve, pogotovo radi održavanja. Lindo je kolo, spada u vrstu kola, to je igrano kolo, a ne ples. Lindo je dobio naziv po Nikoli Lali koji je imao nadimak Lindo, koji je rođen 1740. i neke (nije precizirano) u Župi Dubrovačkoj u Bujčićima. On je ko momak bio jako

Ljudi bi se skupili, podijelili u dvije skupine i igrali jedni protiv drugih. Igra se zvala na prstena jer se prsten krio u šakama. Netko bi skinuo vjenčani prsten s prsta ruke ili bi domaćin imao rezervni prsten s kojim se moglo igrati. Što je više ljudi bilo u igri, to je bilo teže za pogodit. Jedna bi skupina sakrila prsten kod nekoga u šaci, druga skupina bi pogađala tako što su imali štap kojima su se dirale ruke protivnika. Ako je netko smatrao da prsten nije u šaci, govorilo se: Pušti tu! A ako misle da je prsten u toj šaci, govorilo se: Daj! Prsten prelazi kod suprotne skupine ako nađu prsten. To bi se zvalo gatanje: ljudi bi gatali, tražili će je prsten. Igralo bi se na bodove i svaka šaka koja nije bila otvorena, nosila je 1 bod, i na taj način bi se zbrajali bodovi. Igra nije bila vremenski ograničena, nego bi završila po dogovoru. Igralo bi se za piće, obično vino ili neku hranu. Ta se igra igrala u zimskom periodu, sve do korizme.⁴²⁵

Poklade u Stonu u prošlim su vremenima bile dinamičnije iako i danas postoje organizirane povorke za djecu i za odrasle, kao i spaljivanje Andra Balda. U Kneževu dvoru ponekad bude organizirana glazba uživo u čemu najviše uživaju djeca. Kazivačica je opisala kako su nekada izgledale poklade u Stonu:

Na Velike poklade i na završne poklade bili su stariji, a na Male djeca, tako da bi bilo maškara, osobito 196 i neke (kad je brod presto radit) tad se u Stonu sve živo maškaralo, i stari i mladi. Dundo od Ivica Pavića, Drago, činio bi razne škerce i pošo bi na Broce, tad je bio brod Dubrovnik – Ston, nismo mi imali autobusa onda, nego smo išli brodom u Dubrovnik, bio je brod Ston, brod Karlovac, brod Valjevo, ta su tri vozila linijom Dubrovnik – Ston. Onda bi taj Drago pošao na završne poklade na Broce i kad je dolazio brod iz Dubrovnika, onda bi se on prebacio na brod, ušo bi doli u štimu pa bi ga vadili na parango, ozdo iz štime što vade onaj materijal, onaj teret. On bi sišo doli, na mjesto će se prevozi neki materijal, onda bi došo brod u Ston, bila bi muzika i maškara koliko hoćeš, izvadili bi njega ko materijal, s krnjevalom bi ga sačekali. Bio je jedan stari Baća, i jedna žena s Maloga voza, on bi je iso na tovara i išli bi tako priko place i nosio bi bokarić pa bi onda per la finta stavio njome ko da će se popiša, a ulio bi vina. Jednu godinu obukli su se u Cigane, kuhali su kafu, gatali... Cijela povorka maškara išla bi u Mali Ston pa bi se vratili nase. Svirala bi muzika i bio bi bal između Baće i doma (Kneževa dvora). Uvijek je bila muzika u Stonu, otkad ja znam za sebe, onda je bila prekinuta kad je bio rat, iza rata se muzika ponovo pokrenula.⁴²⁶

Kad bi bili maškari, bio bi bal. Ispočetka je bio u Domu, onda su stavili druge klupe radi kina, a bili su stočići. Lako je bilo sklonit stočiće i balat. Ali kad su stavljali klupe, to je bilo nezgodno micat. Bal je bio u prostoriji će je danas pošta, blizu općine, tu su se ljeti održavali bali. A zimi su bili u zgradi

lijen i nije ništa tio radit pa je uzeo lijericu i išo svirat po selima, po festama. Po njegovu nadimku Lindo nazvao se ples lindo. To je naziv po sviraču. Stare žene bi vazda pitale: Idemo li u kolo, ko je danas lindo? To je značilo: koji je danas svirač? Kad igra kolo, i sad ide: sviraj lindo, nemoj stati, svaka će ti cura dati – to se govori sviraču koji je lindo, a ne kolu.“

⁴²⁵ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Mordin, 20. listopada 2019., Smokovljani.

⁴²⁶ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

koju smo zvali Čitomnica, doli je bila i gostiona, a ispred onoga platana, to jest blizu njega, bila je taraca. Tu bi se sjedalo preko ljeta. Između zgrade i općine bile su oleandre, bilo je još stabala, to se plesalo uvečer, svaku neđelu. Kasnije, kad je to srušeno, onda bi bili tamo iza Doma đe je ograđeno. Ta Čitomnica je nastradala u potresu šezdeset i prve, onda su je srušili. Nisu je mogli srušiti, nisu pucali mine, ali bi vezali zid da bi se samo srušilo, a to je bila čvrsta građevina, veživali bi to nekim žicama i onda bi to kamion vuko da mogu srušiti.⁴²⁷

Kazivač je opisao odvijanje pokladnih balova u Stonu:

Za vrijeme pokladnih dana, tamo gdje su se održavali pokladni balovi, bio je improvizirani šaljivi zatvor, mali dio je bio ograđen daskama, a imao je i vrata. Maskirani muškarac ili žena bili bi obučeni u odijelo policajca i kad bi netko želio nekoga staviti u zatvor (iz bilo kakvog razloga), pojedinac bi platio da se pritvori određena osoba uz naknadu koja je išla u maškaranu blagajnu. I tad bi on bio u zatvoru dok druga osoba ne bi platila njegovu otkupninu. Sve je bilo namješteno. U zatvor su se stavljale tihe patnje (u ljubavnom smislu), a kako su bili svi maskirani, nitko ih nije mogao prepoznati. Također, ako bi drugi ljudi znali da je netko nekome tiha patnja, stavili bi to dvoje.⁴²⁸

6.7. Korizmeno razdoblje

Riječ *korizma* prvi put spominju Euzebije Cezarejski, Atanazije i Ćiril Jeruzalemski u 4. stoljeću te se spominjala vjerojatno još i ranije na 5. kanonu Nicejskog sabora. Post od četrdeset dana mogao se javiti u Rimu između 354. godine i 384. godine.⁴²⁹ Broj 40 često se spominje u biblijskoj terminologiji (Mojsije na Sinaju, Isusov boravak u pustinji) i u odrednici kršćanskih običaja kroz crkvenu godinu (razdoblje između poklada i Uskrsa ili između Uskrsa i Spasova...), stoga je očekivana etimologija riječi *korizma*: korizma je pojam koji je nastao iz latinske riječi *quadragesima*, odnosno iz talijanske riječi *quaresima*, a to označava broj 40, odnosno četrdeset dana prije Uskrsa. Neki su od najvažnijih elemenata korizme post, pokora i molitva. Krepost i odricanje u korizmi označavaju simbolični prijelaz između svjetovnog i duhovnog; prije korizme su poklade, tijekom nje izvode se pobožnosti i priprema za Uskrs, te se nakon čišćenja grješnika javljaju nada i spas u Isusovu uskrsnuću. U razdoblju korizme povećavale su se pobožnosti za vjernike koji su morali biti ozbiljni, tužni i svjesni svojih grijeha, nije se smjelo pjevati, plesati ili svirati niti su se mogle održavati svadbene svečanosti.⁴³⁰ Glazba nije zastupljena u crkvenim svečanostima i oltari nisu ukrašeni cvijećem. Prije vremena pokore i tuge odvijaju se poklade

⁴²⁷ Isto.

⁴²⁸ Prema kazivanju Marinka Bulice, rođ. 1954., 11. veljače 2021., Broce.

⁴²⁹ Zvonko Pažin, *Milostinja, molitva, post. Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme*, Bogoslovska smotra, vol. 70, br. 3-4, 2000., str. 812.

⁴³⁰ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrsni običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 28-30.

ili mačkare ili maškare, na dan prije Pepelnice, a cilj je biti namaškaran i veseo.⁴³¹ Vrijeme u korizmi naziva se i vrijeme posvećenja jer postoje tri dijela pokore, jedan je fizički jer je riječ o tijelu, drugi je govorni i misli se na jezik, a treći je mentalni koji se odnosi na misli i na razum. Tijelo može koristiti vlastitu snagu kako bi pomoglo drugim ljudima, jezik može koristiti blage i ljubazne riječi, a um oslobađa dobre misli i miče se od onih loših koji obiluju strahom i mržnjom.⁴³²

Korizma započinje Pepelnicom, odnosno Čistom srijedom. Tada se odvija pepeljanje i ljudi na misi prilaze k oltaru i dolaze svećeniku koji im rukom piše križ na čelu te govori riječi: „Sjeti se da si prah i da ćeš se u prah pretvoriti“.⁴³³ U 4. stoljeću u rimskoj je liturgiji korizma započinjala na prvu nedjelju korizme. Tek se od 6. stoljeća spominje početak korizme na Čistu srijedu dok se u milanskoj liturgiji za početak korizme uzima prva nedjelja korizme. Korizma završava na Veliki petak. Naznačena su dva značenja Pepelnice ili Čiste srijede; jedno se odnosilo na pokornike koji su bili u pripravi za pomirenje na blagdan Velikog četvrtka i koji su primali pepeo na Čistu srijedu kao simbol grešnosti, a drugo je bilo usmjereno na spajanje četrdeset dana čistog posta jer se nedjeljom nije postilo. U našoj je tradiciji važno prvo značenje, poglavito zbog dodavanja elemenata molitve i milostinje u korizmi uz obvezan post. Na počecima je korizma imala tri značenja; jedno je pripravljalo pokajnike za Veliki četvrtak, drugo je izbor katekumena ili izabranika za inicijaciju u Vazmenom bdijenju, a treće je bilo priprava puka za ostatak vazmenih blagdana.⁴³⁴ Dragić navodi kako su katekumeni odrasli ljudi koji se pripravljaju za krštenje i kojima je korizma posljednja priprema za uskrsno krštenje.⁴³⁵

Druga korizmena nedjelja naziva se Pačista, kada vjernici moraju biti još čišći i bolji nego u prvom tjednu, treća korizmena nedjelja naziva se Bezimena jer ne postoji ime koje može dočarati ljubav i uzvišenost Isusove muke, četvrta je korizmena nedjelja Sridoposna jer se post u korizmi nalazi na polovici, peta je korizmena nedjelja Gluva nedjelja jer prestaje pjesma i glazba u crkvama, a šesta korizmena nedjelja ujedno je i posljednja – Cvjetnica.⁴³⁶

Ovo je podatak iz Župnog arhiva u Stonu:

*Klanjanje pred izloženim Svetotajstvom na Gluhu nedjelju u crkvi sv. Nikole, traje 2 – 4 sata poslije podne.*⁴³⁷

Na dan Čiste srijede ili Pepelnice glava bi se posipala pepelom napravljenim od blagoslovljenih grančica s prošlogodišnje Cvjetnice. Značenje je pepela „čišćenje i poniznost“, a osim takvog

⁴³¹ Zorica Jurilj, *Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, br. 25, 2018., str. 6.

⁴³² Anđelko Domazet, *Korizmene meditacije*, Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija, vol. 43, br. 2-4, 2003., str. 173-174.

⁴³³ Zorica Jurilj, *Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, br. 25, 2018., str. 6.

⁴³⁴ Zvonko Pažin, *Milostinja, molitva, post. Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme*, Bogoslovska smotra, vol. 70, br. 3-4, 2000., str. 811-814.

⁴³⁵ Marko Dragić, *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 3, br. 3., 2010., str. 139.

⁴³⁶ Zorica Jurilj, *Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, br. 25, 2018., str. 6-17.

⁴³⁷ Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu, str. 94.

simboličnog čišćenja ljudi, čistile su se kuće i sela, i to je običaj koji je zabilježen u brojnim dijelovima Hrvatske, poglavito iskuhavanje pepela i pepelsko ribanje posuđa u Slavoniji i Posavini. U Turanovcu pokraj Virovitice znale su dolaziti žene pod nazivom pepeljuge, jer su nosile pepeo i njime sipale i čistile unutrašnjost kuće, ali i njezinu vanjštinu. Nakon tog čina dobile bi nagradu u obliku jaja i pogače. U Dalmaciji se spominju komoštre koje su se vukle po ulicama i prale u moru. Tijekom korizme križni se put održavao jednom ili više puta tjedno, najčešće petkom ili nedjeljom.⁴³⁸ U Karmelu Sombor svim bi se vjernicima, a posebno mladima, pripremali sadržaje duhovne tematike u korizmeno vrijeme. Kod mlađe populacije to je rezultiralo pozitivnim reakcijama; česte su bile meditativne večeri u samostanu ponedjeljkom, nakon čega bi uslijedile molitvene večeri utorkom sa završnom diskusijom u srijedu. Kao kruna obnavljanja duhovnosti i razmišljanja o pokori, kajanju, oprost i mucu, organizirao bi se tradicionalni križni put koji je bio u 15 sati i održavao bi se nedjeljom, a ne petkom, kako je običaj u Stonu i u brojnim drugim mjestima.⁴³⁹

Osim križnog puta obvezan je bio i post. Danas je crkveni post takav da je dozvoljeno najesti se do sita prilikom jednog obroka u danu dok je za druga dva obroka to zabranjeno. Što se tiče primjerene dobi za održavanje posta i nemrsa, postili su svi koji su navršili osamnaest godina i koji su mlađi od šezdeset godina. Nemrs su trebali poštovati svi stariji od četrnaest godina, što je uključivalo nemrs svakog petka u godini. Post nije uključivao ljude koji su bolesni, trudnice, dojilje, goste i sve zaposlenike koji rade teške poslove.⁴⁴⁰

Post se u davnim vremenima promatrao kao jedan obrok dnevno u večernje doba, s time da meso ni mesni proizvodi nisu bili dopušteni. U zagrebačkoj je nadbiskupiji na završetku 19. stoljeća svaki dan bio obvezan post, a srijedom, petkom i subotom nemrs. Papa je svake godine znao donositi različite odluke, ovisno o kontekstu (npr. u Prvom svjetskom ratu bio je potpuni oprost od posta i nemrsa). Postojao je čak i zakon o postu objavljen 1936. godine u zagrebačkim novinama *Hrvatska straža* koji je propisivao da se samo jednom u danu može do sita najesti, da je nemrs obvezan svakog petka u godini i da je post tradicija u svim korizmenim danima bez nedjelje. Ljudi iz Poljica jedenje jaja smatrali su kršenjem nemrsa, a u Imotskoj krajini, na Hvaru i u Bosni nisu se jeli mliječni proizvodi. Neke žene u Jaskanskom prigorju jele su samo kruh tijekom čitave korizme, što je većini ljudi bila praksa samo za Veliki petak. U primorskim su se krajevima, slično kao i u središnjoj Hrvatskoj, na korizmenom jelovniku često nalazile mahunarke i kiseli kupus, te maneštre, pura ili bakalar. U sjevernom dijelu Hrvatske nije bilo toliko ribe, ali bilo je kompota od suhoga voća i specifično suncokretovo ili repičino ulje. Ljudi su se u prošlim vremenima često znali vrlo strogo držati korizmenog posta koji bi završavao

⁴³⁸ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrсни običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 31-34.

⁴³⁹ Mato Miloš, *Vijesti iz biskupija : Subotica: Korizma i Uskrs u Karmelu Sombor*, Sveta Cecilija: časopis za sakralnu glazbu, vol. 67, br. 2., 1997., str. 60.

⁴⁴⁰ Zorica Jurilj, *Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, *Ethnologica Dalmatica*, br. 25, 2018., str. 6-7.

na Veliku subotu, a siromaštvo se nekada navodilo i kao izlika za kršenje posta jer su ljudi oskudijevali u svemu, pa tako i u hrani.⁴⁴¹

Jurilj navodi kako je narod u korizmenom razdoblju u Hercegovini pjevao pjesme poput *Stala plaćuć majka, Puče moj, O Isuse, daj da pjevam*, a molila se i molitva *Deset Božji Zapovidi* koja je svaku zapovijed ponavljala u sljedećoj strofi:⁴⁴²

Prva Božja zapovid: sam Bog, raj nebeski.

Druga Božja zapovid: dvi daske moćne i sam Bog, raj nebeski.

Treća Božja zapovid: Presveto Trojstvo, i dvi daske moćne i sam Bog, raj nebeski.

Četvrta Božja zapovid: četvero anđela i Presveto Trojstvo, i dvi daske moćne, i sam Bog, raj nebeski.

Peta Božja zapovid: pet rana Isusovi, i četvero anđela, i Presveto Trojstvo, i dvi daske moćne, i sam Bog, raj nebeski.

Šesta Božja zapovid: šest kaleža Isusovi, i pet rana Isusovi, i četvero anđela, i Presveto Trojstvo, i dvi daske moćne, i sam Bog, raj nebeski.

Sedma Božja zapovid: sedam radosti, šest kaleža Isusovi, pet rana Isusovi, četvero anđela Isusovi, i Presveto Trojstvo, i dvi daske moćne, i sam Bog, raj nebeski.

Osma Božja zapovid: osam blaženi, sedam radosti, šest kaleža Isusovi, pet rana Isusovi, četvero anđela Isusovi, Presveto Trojstvo, i dvi daske moćne, i sam Bog, raj nebeski.

Deveta Božja zapovid: devet kora anđeoski, osam blaženi, sedam radosti, šest kaleža Isusovi, pet rana Isusovi, četvero anđela, Presveto Trojstvo, i dvi daske moćne, i sam Bog, raj nebeski.

*Deseta Božja zapovid: deset Božji zapovidi, devet kora anđeoski, osam blaženi, sedam radosti, šest kaleža, pet rana Isusovi, četvero anđela, Presveto Trojstvo, i dvi daske moćne, i sam Bog, raj nebeski.*⁴⁴³

Pjesma *Puče moj* s istim refrenom pjevala se i u Šibeniku.⁴⁴⁴

Dragić je zapisao molitvu koja se molila svakoga dana od Čiste srijede (početka korizme) do Velikog petka (završetka korizme):

*Crkvica se gradi,
tamjanon se kadi,
u njoj Gospa kleči,
iz sveg srca ječi,
bile prste lomi,*

⁴⁴¹ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrsni običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 41-47.

⁴⁴² Zorica Jurilj, *Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, *Ethnologica Dalmatica*, br. 25, 2018., str. 7-8.

⁴⁴³ Zorica Jurilj, *Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, *Ethnologica Dalmatica*, br. 25, 2018., str. 7-8.

⁴⁴⁴ Vladoje Bersa, *Zbirka narodnih popievaka (iz Dalmacije)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1944., str. 219.

gorke suze roni.
Pitaju je džudije:
„Šta Ti Gospe klečiš,
iz sveg srca ječiš,
bile prste lomiš,
gorke suze roniš?“
„Kako neću klečat,
iz sveg srca ječat,
bile prste lomit,
gorke suze ronit!
Imala san sina jedinka
pa mi ga proklete džudije,
odniješe i na križ propeše,
i u noge i u ruke
čavle zadivaše,
a na glavu trnovu,
krunu nadijaše.“
Ko ovo izmoli,
tri duše sarani:
svoju, očevu, pa majčinu.
*Amen.*⁴⁴⁵

Kako su u korizmi bila zabranjena veselja, plesovi, pjesme i vjenčanja, ljudi su izmišljali raznorazne igre koje su bile dopuštene, poput jedne igre u Metkoviću i Opuzenu koja je zabilježena u 20. stoljeću oko 1960-ih godina; riječ je o djeci koja su oponašala odrasle muškarce koji su čuvali Kristov grob. Djeca bi tražila novčana sredstva kada su išla po selima, a bili su predstavljeni kao čuvari Kristova groba, odnosno rimski vojnici, pa su izvodili predstave s aluzijama na biblijske prizore raspeća i prizore na čuvanje Isusova groba.⁴⁴⁶

Kazivačica iz Stona navodi zanimljivosti o korizmenom razdoblju. Svaku korizmu nedjelju održavao bi se Put Križa, a kazivačica priča kako se u starija vremena Put Križa nazivao i Put ljubavi, što je svjedočilo o spoju duhovnih i svjetovnih elemenata:

⁴⁴⁵ Marko Dragić, *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 3, br. 3., 2010., str. 140.

⁴⁴⁶ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrсни običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 52-54.

U korizmi bi svaku korizmenu neđeju bi bio Put Križa popodne u crkvi sv. Nikole. Puna crkva bi bila djece, mladosti. Zvo se i Put ljubavi. Mladost iz Hodilja, Luke, Česvinice, Brodaca, sva bi došla u Ston, došla bi prvo na Put Križa i onda bi se pomalo vjerali. Zato su to zvali Put ljubavi. Onda bi se mi djeca već skinuli u dokojenice i sandalice jer bi počelo proljeće, sređivali smo se za taj Put. Kad bi se završio Put Križa, onda bi se šetalo po placi, muž i žena, cure, mladići, mladići i djevojke, pa bi ih sa strane drugi zakidivali, djeca su isto šetala, skakala. U korizmi nije bilo nikakve proslave, samo bi se šetalo, a inače bi se neđejom popodne šetalo jer nije bilo kafića. Muž i žena bi pod ruku i u šetnju preko place. Djeca bi skakala i igrala na tante (nacrtali bi na zemlji i bacali kamenje i skakali, slično školici) i na frnja. Puna Komarda bi bila djece popodne, osobito neđejom, ali i druge dane. Kako smo se prije više bavili poljoprivredom, svak je pomago doma, pa nismo baš imali vremena nego se igrat od neđeje do neđeje. Muški bi igrali nogomet na Velikon Batali, mi bi bile na Komardi.⁴⁴⁷

Kazivačica se prisjeća pjesme koja se izvodila na korizmeni petak u Stonu:

Ujutro se na korizmeni petak izlaže mali križ koji je donesen iz Jeruzalema jer je prije bila biskupija u Stonu, biskup je donio komadić križa, to je bio mali dio. Križ je crne boje i po sredini imaju oči. Onda se taj križ iznaša vanka prije jutarnje mise na korizmeni petak i pjeva se „Barjaci kreću kraljevi“ i onda je misa, a iza mise se ljubi križ. Prije bi to bilo popodne, a sad je ujutro.

*Barjaci kreću kraljevi
otajstvo križa blista se
Na kome život umrije
i smrću život donese
kad koplje mu se okrutno
zabilo šiljkom u srce
sa vodom krv protekla je
od grijeha da nas očisti
Ispuni se što David
u svetoj pjesmi proreče
kad narodima doviknu
zavlada Bog sa drveta
o divno drvo štono sjaš (...) ⁴⁴⁸*

U današnje vrijeme križni se put održava svakog petka u crkvi sv. Vlaha do blagdana Cvjetnice.

⁴⁴⁷ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁴⁴⁸ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

6.8. Sveti Josip

Sv. Josip potomak je kralja Davida i njegovo se ime prevodi s hebrejskog jezika kao „Neka Bog pridoda“. Sljedeća je priča o Josipu: on je bio tesar kojemu se promijenio život kada mu se u snu ukazao anđeo. Poželio je da mu Marija bude žena jer je začela od Duha Svetoga. I tada je započela Josipova misija, kada je odveo Mariju u Betlehem i kada se rodio Isus Krist. Prošlo je četrdeset dana od Isusova poroda kada su Bogorodica i sv. Josip odnijeli Isusa u hram u Jeruzalemu kako bi ga prikazali. Tada ih je dočekao i Šimun koji je uzeo Isusa u ruke, potom zapjevao hvalospjeve i blagoslovio obitelj. Tom su prigodom žrtvovali i dvije grlice ili dva golubića prema tadašnjem Mojsijevu propisu. Kada je Josip usnuo jednom prilikom, ukazao mu se anđeo s upozorenjem kako mora otići u Egipat jer kralj Herod želi pronaći i ubiti Isusa kojega smatra prijetnjom. Josipu se ponovno ukazao anđeo u snu kada je bilo sigurno vratiti se u „zemlju izraelsku“ i on je s Marijom i djetetom prvo otišao u Judeju, međutim, tamo je vladao Herodov sin Arhelaj pa je otišao u Nazaret, u galilejsku pokrajinu. Značajan događaj u Bibliji koji spominje Josipa veže se uz dvanaestogodišnjeg dječaka Isusa koji je propovijedao u hramu u Jeruzalemu. Josip i Marija tražili su Isusa i zabrinuli se za njega, ali onda su ga pronašli kako tumači nauk i propovijeda starijim učiteljima. Od događaja u hramu nema više naznake o Josipu pa se pretpostavlja kako je ubrzo umro na Isusovim i Marijinim rukama. Tek se u 15. stoljeću, točnije 1479. godine, uvodi svetkovina sv. Josipa, a uveo ju je papa Siksto IV. Papa Pio XII. odlučio je 1. svibnja slaviti kao dan sv. Josipa Radnika. Svetkovina njegova lika i djela posebno je važna i hrvatskom narodu jer ga je 1687. godine Hrvatski sabor proglasio „zaštitnikom Hrvatskoga kraljevstva“. Zaštitnik je i nekih drugih zemalja, poput Austrije, Kanade, Belgije, Meksika, Južne Koreje, Kine, Češke, Vijetnama... Njegova zaštitnička funkcija u kršćanskoj tradiciji odnosi se na obitelj, očeve, djecu, siromahe, siročad, čistoću, putnike, tesare, obrtnike, doseljenike, grobare... Ožujak je posvećen sv. Josipu, kada je i njegova svetkovina (19. ožujka), a njegov je blagdan 1. svibnja. Njegovi su atributi u ikonografiji pila, kutomjer, sjekira, ljiljan ili putnički štap, dok se on prikazuje kao bradata figura, kao tesar sa svojim priborom ili s djetetom Isusom u rukama. Na blagdan sv. Josipa čini se izuzetak u doba korizme jer je dopušteno proslaviti svečev dan. Sv. Josip slavi se u Hercegovini kao svetac koji štiti seljake i težake; u trećem mjesecu počinje rasti trava i budi se priroda, stoga će stoka konačno početi jesti.⁴⁴⁹

Daniel Patafta donosi navode teologa Stjepana Bakšića koji objašnjava zašto sveti Josip zaslužuje veliko štovanje – bio je oženjen s Bogorodicom, primjetan je njegov očinski odnos prema Isusu, bio je glava Svete obitelji (patrijarh), uvršten je u hipostatski red te zbog njegove povezanosti s Bogom.

⁴⁴⁹ Marko Dragić, *Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, vol. XVIII, br. 1, Split, 2020., str. 146-150.

Također, pape su zaslužne za veće liturgijsko štovanje sv. Josipa koje je procvalo u vremenu do Drugoga vatikanskoga koncila. U 19. stoljeću započele su s radom bratovštine i kongregacije čiji je zaštitnik sveti Josip. Nakon koncila štovanje sv. Josipa i Bogorodice zapada u krizu, ali ne zadugo; Pavao VI. napisao je pismo *Marialis cultus* 1974. godine kako bi se obnovilo štovanje Bogorodice, a Ivan Pavao II. izdao je pismo *Redemptoris custos* i obnovio štovanje i važnost sv. Josipa.⁴⁵⁰ Kada se kaže da je sv. Josip Glava obitelji, Rudolf Brajičić to opisuje na sljedeći način: „Josip je glavar Sv. Obitelji ne da vlada nego da služi... Glava lađe, iako je gospodar, nema prava svoju lađu voditi kamo hoće nego mora ići tamo kamo žele ići njegovi putnici... To znači da Josip Isusu treba zapovijedati samo ono što hoće njegov nebeski Otac. Odatle slijedi odgovornost kad traži od Isusa ovaj ili onaj čin. Njegova je dužnost da neprekidno osluškujе Duha Svetoga, kao što je slušao anđela u snu... Nitko nema prava zahtijevati od drugih ništa osim onoga što Bog hoće, inače vodi u ropstvo.“⁴⁵¹

Na blagdan sv. Josipa (Josipovo) u središnjoj se Bosni, u doba turskih osvajanja, provodilo križićanje u katoličkom stanovništvu. Obred križićanja primjenjivao se kod djevojaka i mladića od 13. do 16. godine, a posebno djevojaka, tako što su se crtali i tetovirali križići po rukama i na čelu. Naziva se još i sicanje i bocanje. Križićanje se izvodilo na Josipovo, Blagovijest, Cvjetnicu, dane Velikog tjedna i na blagdan sv. Ivana Krstitelja i u njemu bi sudjelovala obitelj i bliski ljudi. Križiće su najčešće utiskivale i tetovirale bake i žene, koje su taj čin smatrale zaštitom od zla i od turskih muškaraca te kao pripadnost kršćanskoj vjeri do kraja svog života. Kada bi Turci vidjeli križić na djevojci, odustali bi od napastovanja, a muškarce bi spasio od prelaska u janjičare.⁴⁵²

Sv. Josip omiljeni je svetac u Širokom Brijegu jer je uzor obitelji. Poznat je u narodu kao Josip Mišinar jer bi pokupio „nove mišine“ kada nikne trava.⁴⁵³

Juraj Lahner skupio je ovu pjesmu od kazivača iz Doljanovaca u okolici Požege:

Bašča svetog Josipa

Sveti Jozip bašču gradi ,

Za njim Gospa cviće sadi,

Bili leluj i ružicu,

I mirisnu ljubičicu.

Al govori draga Gospa:

⁴⁵⁰ Daniel Patafta, *Razvoj štovanja sv. Josipa u Crkvi od otačkog razdoblja do Drugog vatikanskog sabora – teološka polazišta i pobožnost*, Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija, Vol. 59, br. 3, Zagreb, 2019., str. 284-289.

⁴⁵¹ Rudolf Brajičić, *Sveti Josip – model očeva*, Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, vol. 46, br. 6., Zagreb, 1991., str. 640.

⁴⁵² Marko Dragić, *Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, vol. XVIII, br. 1, Split, 2020., str. 150-154.

⁴⁵³ Zorica Jurilj, *Poetika hrvatske usmene književnosti širokobriješkoga kraja u kontekstu tradicijske kulture*, doktorska disertacija, Mostar, 2017., str. 164.

*„Tko će ovo cviče brati,
Duša će mu u raj dojt,
Rajska vrata otvarati,
Prave duše pušćavati,
U nebesa Božjem Sinu,
Milom našem Gospodinu.“
Komu neka bude dika
Od postanka pa do vika!
Amen.⁴⁵⁴*

Puk u Sinjskoj krajini vjerovao je kako od Sv. Grgura, točnije od 12. ožujka, počinju pripreme za proljeće, dok je 19. ožujka započinjalo proljeće. Na Sv. Grgura sijalo bi se sjemenje za rasađivanje povrća, poglavito kupusa. Zabilježena su dva stiha koja govore o proljetnoj korelaciji tih dvaju blagdana: „O Grguru tica u gnjizduru, o Josipu jaja posiplju.“⁴⁵⁵

U *Pjesmarici Gospe Kandalore* u Smokvici na otoku Korčuli spominje se molitva na čast sv. Jozefa (Josipa), a ovo je jedan dio:

*Svi Jozefu dajmo diku,
Majke Božje vireniku.
Od Oca bi obran Boga,
biti stražnik Sina svoga.
Koga slavna Diva rodi,
na veselje svih narodih.
Stril ga ustrili nemilosna,
u ono doba kada pozna,
Da je začela divojčica,
svoja čista vjerenica.
Jer mu dano ne bi znati,
što će Duh Sveti dilovati.
Tim odluči u ovoj smetnji,
ostavivši nju, uteći.
Ali u snu posrid noći,
hti mu anđel Božji doći.
Ki mu reče: „Ćajko sveti,*

⁴⁵⁴ Juraj Lahner, *Hrvatske narodne pobožne pjesme*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1931., str. 21.

⁴⁵⁵ Josip Miličević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 479.

*što si odluči u pameti?
Čista je Diva divojčica,
tvoja i Božja vjerenica.
U utrobi što je začela,
začeto je od počela,
U pameti Oca Boga,
kad je posla Sina svoga.
U pričistoj njeje utrobi,
da opere ljudske zlobi.
Ti ga čuvaj, ljubi i brani,
i ko tvoga sinka hrani.
On će Izrael otkupiti,
i na križu za nj umriti.“
Starac dobri pun radosti,
hvalu Božjoj da milosti.⁴⁵⁶*

U Stonu i u Malom Stonu iznimno je cijenjen sveti Josip i u njegovu se čast priprema manifestacija na koju dolaze brojni ljudi iz okolice, svih dijelova Hrvatske i svijeta. Na blagdan sv. Josipa tradicionalno se jedu i kušaju kamenice na maunama i u restoranima. Kako je riječ o turističkoj atrakciji, ponekad se manifestacija ne održava na točan datum blagdana, već se organizira u razdoblju vikenda koji je najbliži blagdanu.

U korizmi se nije jelo meso, sve je bila sirotinja, mi smo od feste do feste imali mesa, sve smo imali u baštini, ko je mogo kupit mesa? Išlo se od neđeje do neđeje. Sveti Josip bi došo na pola korizme, i ljudi su išli na kamenice, nije se pjevalo jer u korizmi nije bilo pjesme i bilo je tiho. Neko bi išo u Mali Ston, neko bi kupio pa bi jio doma... To je ostalo i danas.⁴⁵⁷

Sanja Tomšić i Josip Lovrić pišu o raspodjeli kamenica na važne blagdane: „Prema arhivskim podacima može se zaključiti da je tijekom XVI. i XVII. stoljeća uzgoj školjaka bio već uhodan, dok je početkom XVIII. stoljeća gotovo propao. Jedino je stonski knez imao pravo na uzgajanje i ribarenje u Bistrini. Uvala se dijelila na nekoliko parcela. Knez je davao koncesije na iskorištavanje onome koji se obvezao da će proizvoditi i određeni dio davati državi na raspolaganje, tj. njezinu predstavniku u Stonu. Davanja kameničara bila su dvostruka. U jednu ruku, unajmitelji su morali donijeti knezu koliko i kad

⁴⁵⁶ Don Božo Baničević, *Bratimska pjesmarica Gospe Kandalore u Smokvici na Korčuli*, Split, 2003., str. 93- 94.

⁴⁵⁷ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

god bi on to zahtijevao, a za Božić, Sv. Vlaha i ostale blagdane davala se točno određena količina kamenica i prstaca.“⁴⁵⁸

Kazivač Boris Franušić iz Luke opisao je manifestaciju:

Zadnjih 15 godina održava se manifestacija u Malom Stonu na Sv. Josipa koju su pokrenili Turistička zajednica Ston i Općina Ston. To se održavalo i u šezdesetim, sedamdesetim i u osamdesetim godinama prošlog stoljeća, ljudi su govorili da idu na kamenice, a ne na sv. Josipa, niko nije znao će idu, a pobjegli bi u Italiju.⁴⁵⁹ Nama bi rekli da idu na kamenice i pošli bi iz Luke u Bijevicu – najlakše je bilo poj s barkom, upalili bi motor, pokupili gorivo (koje je bilo skriveno u šumi) i išli bi kroz valu – moj dundo Frano Franušić, Nikola Franušić i Jure Franušić. Njih trojica su išli s barkom pa su pobjegli do Italije, to je bilo 1956. godine i to je dokaz da se i tada održavao Sveti Josip. Kamenice su se najviše proizvodile u Malom Stonu, Bijevici i u Bistrini. Festa se nije zvala službeno Sveti Josip, nego bi se reklo: idemo na kamenice u Bijevicu, nisu svi imali kamenice, nego možda dvije do pet fameja. Ta tri čovjeka su lagala, nisu išli na kamenice, jer se sutra nisu vratili, ostali su to prijavili patroli, ali oni su već partili put Italije. Današnja manifestacija počela je na Bistrini pa je to preraslo na Mali Ston. Prije manifestacije Udruga školjkara ima sastanke jer smo suorganizatori s Turističkom zajednicom Ston i dogovorili bi se s nadležnima, tj. s Ministarstvom poljoprivrede. Večer prije mi školjkari imamo radionicu na kojoj su nazočni i ljudi iz Ministarstva. Sutra prije podne bude svečana sjednica na kojoj često bude i župan – priča se o problematici školjarstva. Manifestacija počne oko 11 ura, gosti počnu dolaziti, Turistička zajednica u 11 sati organizira kulturna događanja poput folklora. Dođu udruge koje se bore protiv raka i donesu kolače koji se prodaju za humanitarne svrhe, dođe ponikovska poskočica i pleše se linđo te dođu zabavne pjevačke grupe. Bude program zabavnog karaktera i kulturnog događaja. To poprate i vinari sa svojim vinima, spajaju se gastronomija i enologija. Jednom ili dvaput bili su i bijeli maškari iz Putnikovića. Školjkari dođu s maunama. Bude osam, devet mauna, a maune su brodovi na kojima se rade školjke, proizvode i obrađuju. Na Sv. Josipa stavimo stolove i ljudi dođu na maunu i jedu kamenice. Nažalost, to traje kratko, samo jedan dan, pa se ne može puno učiniti, skučen je prostor u Malom Stonu, pogotovo ako dođe 3 000 (tri hijade) ljudi, bude puna riva, a bude ih više i kroz cijeli dam. Što se tiče školjkara, proda se 40 000, 50 000 (pedeset hijada) kamenica. Na Sv. Josipa se otvaraju i jedu kamenice jer su tad najukusnije i najpunije, uvijek se govorilo: oko Svetoga Josipa, u 3. mjesecu. Nije to samo jedan dan, to razdoblje traje od polovice drugog do polovice trećeg mjeseca. Već su u tijeku pripreme za sljedećeg Svetog Josipa, počeli su sastanci i organizacije u listopadu, to počinje puno ranije. Na nacionalnom nivou izvršili smo zaštitu malostonske kamenice. Bilo je pitanje hoće li biti stonska ili malostonska kamenica, ali smo uzeli naziv malostonska jer se kamenice nalaze u Malostonskom zaljevu.

⁴⁵⁸ Josip Lovrić, Sanja Tomšić, *Povijesni pregled uzgoja kamenica u Malostonskom zaljevu*, Naše more: znanstveni časopis za more i pomorstvo, vol. 51, br. 1 – 2, 2004., str. 19.

⁴⁵⁹ Dundo Borisa Franušića prepričao mu je te događaje.

Nas 17 školjkara zaštitilo je malostonsku kamenicu i sad smo predali papire Bruxellesu o oznaci izvornosti malostonske kamenice, pa čekamo hoće li se to dogoditi za idućeg Svetoga Josipa, ako bude, bit će proslava i za taj dan. Zadnjih godina ubacili smo i mušule, buzaru, i restorani su dosta raznovrsni. Program traje do 17 sati, onda se ljudi prebacuju u restorane. Taj dan bude dosta raznovrsan i dođe puno gostiju i potreban je Stonu i okolici jer je rupa, crna zima i odjednom se nešto pokrene, još ako je lijepo vrijeme – onda svi dođu, neko je događanje, pogotovo za dubrovačko područje, iza Nove godine. Za Buzarijadu se izabere jedan datum, odredi se jedna subota tijekom osmog mjeseca, najbolje je u tom periodu jer je tad mušula najpunija, a i radi gostiju u to vrijeme pa bude i veći odaziv. Ovo je tek druga godina da se to održava. Održavaju se i Gulozarije ove godine prvi put. Za Buzarijadu se odazove Udruga stonskih školjkara i raznorazne druge udruge koje nešto pripreme. Kuhaju se i spremaju razne stvari: spravlja se buzara, pravila se salata, kuhao se gulaš, bude i drugih morskih plodova. Bilo je oko pet, šest ekipa jer bude natjecateljskog karaktera, iako to nije ni bitno jer je na kraju svima najvažnija zabava. Ove smo godine prodali 200 kila mušula, bude oko 500, 600, 700 porcija. I ta manifestacija bude popraćena vinima te bude degustacija vina, pa ne rade dobro samo školjkari, nego i vinari.⁴⁶⁰

6.8.1. Kamenica

Kamenica je jedan od glavnih razloga zašto blagdan Svetog Josipa okuplja veliki broj ljudi na pelješkom području. Kazivač Boris Franušić detaljno je opisao proces dobavljanja kamenica:

Kamenica je poznata kao afrodizijak (postoji šala u mjestu Luka kako upravo u tom selu ima najviše djece). Prije nije bilo plastike, gajbe, nego je postojao košic koji je bio mjera i pomoću njega se određivala cijena. Udruga školjkara imala je ideju da za manifestaciju Sv. Josipa donesemo i složimo košic. Pedesetih godina prošlog stoljeća nije bilo najlona, imali smo fašinu, mi tako zovemo fašina, a to su zapravo grane od somine ili lemprike. Ta je grana bila dobra jer se nije ljuštilo drvo. To bi se bacilo u more dva puta godišnje, pravila bi se mala bremena žicom, i onda bi se to bacilo koparango jedno deset metara u more i to bi završilo na dnu mora, a onda bi se bacio kamen. Na to drvo zalijepile bi se male i sitne kamenice. Onda bi to drvo strickali nožicama, i postojao je jedan dvožilni konop, on bi rasvilo drvo i uvuko bi se u komad grane – jedna kamenica amo, a jedna tamo, i tako bi se to objesilo i raslo jer nije bilo cimenta, sve su bili prirodni materijali. Vješali bi po grančicama i tako bi kamenice rasle. Košic bi se spleo od prirodnih materijala, danas se iskrene u vreću. Danas se košici više ne koriste, možda se negdje koriste i peru. Ono što je zanimljivo jest koliko god da je tehnologija napredovala, koristi se i dalje 70 posto starih metoda, nema tu vele promjena. Odi se koriste prirodni materijali i kamenice se

⁴⁶⁰ Prema kazivanju Borisa Franušića, 26. listopada 2019., Ston.

*prirodno hvataju osim tih grana, umjesto njih koriste se plastični materijali kako bi se kamenice lakše skinule. Kamenica se odavno cimentira, lijepe se jedna na drugu, i nema boljih kamenica od tih s cementom. Vjerojatno kad njoj staviš cimenat, ona ide u širinu. Kada na dno staviš cimenat, ona se gori razvija i samo raste u širinu, debljinu, a kad je deblja, onda je punija. Kad je staviš s nekim drugim materijalima, bude plitka.*⁴⁶¹

*U našem kanalu ima kamenica jer more ima puno minerala i krški je reljef, od Slanoga do Neuma sve što padne kiše iz zaleđa dođe u Malostonski zaljev, sve ponire i ima slatke vode i minerala. Ima i Neretva neki utjecaj, ali sve je manji i manji, pitanje je i bacaju li se pesticidi i razne tvari u Neretvu...*⁴⁶²

Riječi kazivača dokazuju i sljedeći navodi Iva Ruskovića: „Utjecaj slatkih voda koje pritječu u Malostonski zaljev i njegove ogranke, vruljama iz krškog zaleđa te rijekom Neretvom čini se da je voda toga zaljeva specifičnih osobina saliniteta, termike i količine hranjivih tvari. Ta svojstva svojim sezonskim variranjem i međusobnim uvjetovanjem čine da je sada morski ekosistem zaljeva i njegovih ogranaka izbalansiran, ekološki specifično uravnotežen. Dotok slatke vode s kopna ublažuje npr. niske zimske i ljetne visoke temperature vode, a to pruža mogućnost egzistencije brojnim vrstama organizama, koji su vrlo striktno adaptirani fizikalnim, kemijskim i biološkim svojstvima ekosistema. Za spomenutu ekološku uravnoteženost ekosistema presudne su svakako morske struje (...) Utvrđene su osobito velike količine mikrozooplanktona zimi, do sada najveće poznate količine zooplanktona u Jadranskom moru. Organska produktivnost vrlo je visoka od Sresera sve do predjela Usko, pa to omogućuje obilnu ishranu filtratora (školjkaša i dr.) na mjestima njihova intenzivnog uzgoja (...) U Malostonskom zaljevu, koji ima izuzetne prednosti, uvijek se nađe dovoljne količine mlađa kamenice, i to s obilnim mriještenjem dva puta godišnje (u proljeće i jesen) što je danas prava rijetkost i u svjetskim razmjerima.“⁴⁶³

6.9. Veliki tjedan⁴⁶⁴

Dokazi o važnosti Velikog tjedna, posebno Velikog petka i Uskrsa, u hrvatskoj tradicijskoj kulturi mogu se pronaći u nekima od najpoznatijih djela hrvatske literature, poput romana *U registraturi* autora Ante Kovačića, koji je realistične, romantičarske i modernističke elemente u knjizi uspješno povezo s hrvatskom tradicijom gdje je opisao karakteristične običaje tog razdoblja:

⁴⁶¹ Prema kazivanju Borisa Franušića, 26. listopada 2019., Ston.

⁴⁶² Isto.

⁴⁶³ Ivo Rusković, *Prirodno-geografske osobine poluotoka Pelješca*, Pelješki zbornik, Društva Pelješčana u Zagrebu i Dubrovniku, Zagreb, 1984., str. 81.

⁴⁶⁴ Ovo poglavlje objavljeno je kao izvorni znanstveni rad u nešto kraćoj verziji od ovdje donesene. Vidi: Marina Asturić: *Veliki tjedan u bročansko-stonskoj kulturnoj baštini*, *Ethnologica Dalmatica*, br. 26, 2018., str. 67-96.

„A hoćeš li, susjede, danas što sijati?“ upita muzikaša Jožicu, kada se vraćao s praznom zdjelom s gnojišta, mali Kanonik, podigavši se sa drvocjepa i otpravljajući se doma na sav brijeg.

„E, teško da ću šta god!... Ženska glava ionako priprema za Uskrs, a treba i danas štošta priudeliti za objed... Pa i prastari je običaj da se na Veliki petak ne dira u zemlju...“

„...Ja i Ivica polazimo sada tamo do župnika, pa onda do školnika i još kojekamo... Bit će ondje posnih seoskih zalogaja; a baš mi se rače posna jela, dok čovjek u gradu vazda i vazda trpa meso u svoje 'grešno tijelo'...“

„Pa baš na Veliki petak, rode? Ja bih rekao da na takav dan ne idete od kuće u goste! Bog i duša, ne znam drže li gospoda naš seljački običaj, ali mi na Veliki petak ne bi išli u goste ni u susjednu, ni u prijateljsku, ni u stranu kuću...“ odvrati Jožica.⁴⁶⁵

Opisani običaji u ovom ulomku koji se odnose na običaje Velikog petka dokazani su na primjerima iz hrvatske kulturne baštine, što se odnosi i na bročansko i stonsko područje.

6.10. Cvjetnica

Psalam 24 (23)

*Gospodnja je zemlja i sve što je na njoj, * krug zemaljski i svi koji pribivaju na njemu.*

*Jer ga je on osnovao na morima: * i utvrdio na rijekama.*

Djeca židovska pođoše ususret Gospodinu, noseći maslinove grane, i kličući: »Hosana u visini«.

*Uzdignite, vrata, vrhove svoje, uzdignite se, starodrevna vrata, * da uđe kralj slave.*

*»Tko je taj kralj slave?« * »Gospodin jaki i mogući, Gospodin silan u boju«.*

Djeca židovska pođoše ususret Gospodinu, noseći maslinove grane, i kličući: »Hosana u visini«.

*Uzdignite, vrata, vrhove svoje, uzdignite se, starodrevna vrata, * da uđe kralj slave.*

*»Tko je taj kralj slave?« * »Gospodin nad vojskama, on je taj kralj slave«.*

*Djeca židovska pođoše ususret Gospodinu, noseći maslinove grane, i kličući: »Hosana u visini«.*⁴⁶⁶

Veliki tjedan započinje Cvjetnicom, koja se još naziva i Cvitnicom, Cvitnom nediljom, Uličnicom, Maslinicom i sl.⁴⁶⁷ Naziv na latinskom jeziku za Cvjetnicu glasi Dominica in Palmis de Passione Domini, što bi značilo: Nedjelja palmi o Muci Gospodnjoj. U 2. stoljeću spominje se vazmeno bdjenje i dvodnevni post. Post se prema odluci Dionizija Aleksandrijskog u 3. stoljeću produljio na cijeli Vazmeni tjedan (De Passione Domini). Na početku je Cvjetnica bila obilježavana kao De Passione

⁴⁶⁵ Ante Kovačić, *U registraturi*, ABC NAKLADA, Zagreb, 1999., str. 247.

⁴⁶⁶ Mirko Jankov, *Solinski pučki crkveni napjevi u Velikome tjednu*, Tusculum: časopis za solinske teme, Vol. 8, No. 1, 2015., str. 211.

⁴⁶⁷ Silvio Braica, *Ciklus godišnjih običaja – Uskrs – Proljetni običaji*, Etnografski muzej Split, Split, 2003., str. 5.

(Nedjelja muke), kao i u 5. stoljeću za vrijeme Leona Velikog. U kasnijim stoljećima dolazi se do naziva Dominica inpalmis ili Dominica palmarum, kada se službeno slavi Isusov ulazak u Jeruzalem i obilježava Muka Gospodnja.⁴⁶⁸ U 20. stoljeću dolazi do reforme proslave Cvjetnice. Papa Pio XII. donio je odluku o liturgijskoj reformi koja se fokusirala na Veliki tjedan i vazmeno bdjenje; 1951. godine promijenjeno je vazmeno bdjenje, a 1955. Veliki tjedan u što spada i blagdan Cvjetnice.⁴⁶⁹ Sanja Vulić ističe kako se u Dubrovniku Cvjetnica kaže Palmena neđeja prema talijanskoj sintagmi Domenica della Palme, odnosno latinskoj Dominica Palmarum.⁴⁷⁰

Bjelovučić za Cvjetnicu koristi naziv nedjelja od palama. Na Pelješcu bi se blagosloвила maslina i poma (palma), nosila u polje te se stavljala u nasade za dobar urod.⁴⁷¹ „A na Nediju od Palama blagoslovu u crkvi grančice od masline, križe i zvizde od palama, grane i trbuhe od palama i golubice od srca do smokve ili od sambuka, pa to kladju doma poviše slika od Gospe i od Isusa, ili hi zadiju na trpezi, a odnesu hi i u baščinu na lozu i na masline i naranče i drugo.“⁴⁷²

Na Cvjetnicu postoje običaji s umivanjem u vodi sa cvijećem, kićenjem bunara (zdenaca) ili stavljanje blagoslovljene grančice o strop kuće. Cvjetnica se naziva i Nedjeljom Muke Gospodnje i ona je početak Velikog tjedna. Na Šolti se naziva Palmenica, u Župi dubrovačkoj Neđeja od pome, a u Trogiru Palmina nedija. Rituali koji se najčešće ponavljaju za Cvjetnicu su umivanje u vodi s cvijećem, blagoslov maslinovih i palminih grančica, odlazak u procesiju, pjevanje Muke Gospodinove na misi, nakon čega slijedi klanjanje (kvarantore). Umivanje cvjetnom vodom, kao i blagoslovljene grančice masline i palmine grančice, imalo je apotropejsku funkciju i vjerovalo se da štiti stanovnike kuće ili sela od zla.⁴⁷³ Blagoslovljene grančice palmi i maslina, ali ponegdje i jelke ili bora, nose panspermijsku i apotropejsku funkciju kada ih ljudi stavljaju u razne prostorije u kući, baštine, štale, polja i sl.⁴⁷⁴ Razmatra se uloga blagoslovljenih grančica pri čemu se pretpostavlja da su, osim zaštite, imale i estetsku funkciju, ali i određenu odgovornost sukladnu godinama. Uzima se za primjer skupljanje cvijeća karakteristično za mlade ljude i za djecu (u Slavoniji i Lici), a negdje su isključivo muškarci (Otočac, Poljica, Samobor) ili isključivo žene (Staro Petrovo Selo) nosili grančicu na blagoslov. Za mlade ljude takvi obredi predstavljali su igru i zabavu spoјenu s ljubavnim značenjem (darivanje djevojaka).⁴⁷⁵

⁴⁶⁸ Zvonko Pažin, *Milostinja, molitva, post. Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme*, Bogoslovska smotra, vol. 70, br. 3-4, 2000., str. 64-65.

⁴⁶⁹ Isto, str. 69.

⁴⁷⁰ Sanja Vulić, *O nekim čakavskim imenima blagdana*, Filologija, vol. br. 16, Zagreb, 1988., str. 189.

⁴⁷¹ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rćanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 12.

⁴⁷² Marko Pederin, „*Stara virovanja*“ na Zapadnom Pelješcu, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 285.

⁴⁷³ Marko Dragić, *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 157.

⁴⁷⁴ Isto, str. 149.

⁴⁷⁵ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrсни običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 86-87.

Palma (*Chamaerops*) označava pobjedu, što je simbol u kršćanskom nauku koji može predstavljati pobjedu mučenika nad smrću. Česti su ikonografski motivi koji prikazuju mučenje, a često se pokraj mučenika nalazi palma. Međutim, simbolika palme najviše se ogleda u prikazima Isusova ulaska u Jeruzalem kada mu mnoštvo ljudi kličući maše palminim granama. Palme se vežu i uz motive sveca Kristofora i Pavla pustinjaka.⁴⁷⁶ Osim palme prisutna je i biljka masline koja se veže uz blagodat ulja i vrlinu Božje providnosti te je simbol za mir. Ona nosi konotaciju pomirenja i mira u Noinu slučaju, što predstavlja savez pomirenja Boga i čovjeka. Golubica koja nosi maslinu u kljunu reprezentira dušu umrlog čovjeka koja je postigla mir s Bogom.⁴⁷⁷

Zaštita od zla vezana uz blagoslovljene grančice počela se prakticirati od 700. godine. U Hrvatskoj su se koristile raznorazne grančice na Cvjetnicu zbog različitih geografskih uvjeta, s time da su najrasprostranjenije maslinove grančice koje su se najčešće upotrebljavale na jadranskom području pa su tako potisnule biljke sa sjevernih područja, poput drijenka.⁴⁷⁸ Što se tiče priobalja, tu su palmine grančice bile rijetkost pa su bile vrlo cijenjene i ukrašene, pogotovo ako su se nabavljale iz drugih područja kao što je bio slučaj na otoku Braču. Bračani su dobivali palme s Visa koje bi ukrasili i spleli u vijenac. Tamo gdje palme nisu postojale, proradila bi vještina i iskustvo žena i muškaraca koji bi naziv palma upotrebljavali za skup maslinovih grančica koje su nalikovale na palmu. To se događalo u mjestima Pupnatu na Korčuli i Zablaću pokraj Šibenika, ali i u okolici Splita i u Novalji na Pagu, gdje je sakristan bio zadužen za pletenje maslinovih grančica.⁴⁷⁹

Cvjetnica ili Cvjetna nedjelja u Istri nazvana je Uličnica zbog uljike ili masline. U Slavoniji i Posavini karakteristično je kićenje bunara, a djevojke se okite cvijećem i pjevaju pjesme. Takva tradicija može se pronaći i u nekim europskim zemljama poput Njemačke, samo što se kićenje obavljalo 1. svibnja.⁴⁸⁰ U srednjoj Istri zabilježen je običaj da se blagoslovljena maslina upotrebljavala kod kađenja bolesnikove sobe ili štale gdje je prebivala bolesna stoka.⁴⁸¹

Običaji Cvjetnice mogu se usporediti s Jurjevom, odnosno s blagdanom svetog Jurja 23. travnja, gdje su se isto kitila vrata i gdje su se kitili ljudi u svrhu dočekivanja proljeća i buđenja zelenila. Cvijet drijena veže se uz blagdan Cvjetnice zbog vjerovanja u zdravlje onih koji ga koriste, pa se skupa s nekim drugim biljkama ili cvijećem stavlja u vodu s kojom su se mladi ljudi umivali kako bi imali lijepo i čisto lice. U svakom kraju Hrvatske ukrašavaju se grančice, cvijeće ili neke druge biljke na drukčiji način; na

⁴⁷⁶ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 447.

⁴⁷⁷ Isto, str. 399.

⁴⁷⁸ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrсни običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 82-83.

⁴⁷⁹ Isto, str. 84.

⁴⁸⁰ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 24.

⁴⁸¹ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrсни običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 89.

Jadrano se za blagoslov u crkvi na Cvjetnicu donosi maslinova grana, a na južnom dijelu Jadrana postoje isprepleteni dekorativni motivi na palminim grančicama.⁴⁸²

Na Cvjetnicu se prilikom umivanja vode često molilo Vjeronanje. Kada svećenik blagoslovi grančice masline i palme, one se stave iza raspela u obiteljskoj kući jer se vjerovalo kako taj obred štiti svakog ukućanina od demonskih sila.⁴⁸³ Na kraju obreda na Cvjetnicu izlaže se Sveto Otajstvo i udarci zvona simbolično označe klanjanje ili kvarantore od četrdeset sati. Vrijeme iznošenja Svetog Otajstva bila je jutarnja misa, a na večernjoj se pjevalo Svet, svet, svet i Smiluj se meni. Taj proces uključuje i ponedjeljak i utorak kada se ponavlja, a završava u Veliku srijedu u podne, kada zvono odzvoni četrdeset puta.⁴⁸⁴ Tri dana prije Velikog četvrtka zovu se Veliki ponedjeljak, Veliki utorak i Velika srijeda i obuhvaćaju tradiciju koja se zove kvarantore, što bi značilo klanjanje od četrdeset sati.⁴⁸⁵

U okolici Splita i na Korčuli maslinove grančice na vrhu imaju malu golubicu napravljenu od smokvine srčike.⁴⁸⁶ Na stonskom području postoji nekoliko žena koje ukrašavaju pome⁴⁸⁷ i na vrhu stave bijelu golubicu za čiju izradu također predstoji postupak (najčešće je od stiropora) i onda ih prodaju za namjenu Cvjetnice kada se na jutarnjoj misi izvršava blagoslov i procesija uz popratne pjesme.

*Za Cvjetnicu se na blagoslov nosila poma, ispletene palmine grančice, i maslina. Poslije mise i objeda s listovima pome i masline kitile su se baštine.*⁴⁸⁸

Postupak izrade bijele golubice je sljedeći:

*Prvo se pripremu štapići različitih debljina od lovora, šipka... Zatim se uberu štapi od divlje smokve i režu se između zglobova. S pripremljenim štapićima od lovora ili šipka izvlači se bijela smjesa (srčika) iz smokvinog štapa i onda se od tri srčike pravi golubica. Jedna ide ravno, drugo ide nakoso u obliku slova U, a treća se lomi preko obadvije u obliku slova A. Gotove golubice stavljaju se na grančice masline i palme i nose na blagoslov na Cvjetnicu.*⁴⁸⁹

Kazivačica Ana Šerlija iz Stona iznijela je detaljnu pripremu golubica koju je usavršavala godinama:

Za Cvjetnicu nije zno svak praviti, meni je dundo kazo kako se rade golubice kad sam imala sedam ili osam godina. Ubere se od divlje smokve prut, kad bi posjeko pitomu, cijelu bi posjeko, nego se od divljake uzimalo. Trebalo je biti debelo ko prst. Striglo bi ih se na dnu i posječu se gropovi, a uberu se ravni od šipka jer na njemu nema grupa. Onda se zguli ona kožica, nju se pristriže, onda se istiska

⁴⁸² Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 25-26.

⁴⁸³ Ivana Barać, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini širokobriježskog kraja*, Croatica et Slavica Iadertina X/II. Zadar, 2014., str. 376.

⁴⁸⁴ Marko Dragić, *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 162.

⁴⁸⁵ Isto, str. 156.

⁴⁸⁶ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskršni običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 85.

⁴⁸⁷ Naziv koji Stonjani upotrebljavaju za palme.

⁴⁸⁸ Prema kazivanju Julke Bonačić, rođ. Oblizalo, 3. ožujka 2018., Broce.

⁴⁸⁹ Prema kazivanju Nikoline Mlinarić, rođ. Kužumilović, 25. siječnja 2019., Ston.

vanka srce (ono bijelo) – može se odmah staviti u vodu, a i ne mora. Mi bi odmah stavljali u vodu jer ne bi napravili puno toga, mora biti vlažno kako bi se moglo savijati. Kad se osuši, onda puca. Mi kad bi istiskali srce, bacali bi ga u vodu i onda od tri komada bi se napravila golubica. Jedan je bio komad za glavu i rep, jedan za krila, i treći se prebaci za tijelo i za vezanje. Pomoću nožica se formira glava, rep i krila tako da ništa ne strši. Kad sam ja tek počela raditi, nismo ih pituravali odmah, nego bi sve bilo onako čisto i bijelo, onda bi poslije s tintom i olovkom stavljali oči i malo bi namazali kjun, ali onda smo počeli uzimati obične boje pa bi namazali, smokrili bi to da može ostati tako. Kasnije smo s flomasterima, sad i ja s flomasterom, ali ne običnim, nego s vodootpornim. S običnim se sve izmaže. Prije smo to radili uoči Cvjetnice, sastala bi se jedna grupa i pravili smo to zajednički i dijelili susjedima, onda sam ja poslije sama radila i nisam nikako prekidala; otkako sam počela raditi, šezdeset godina to non-stop radim, sad ih napravim po 400-500 komada. Prije sam radila po noći, ali onda sam počela raditi golubice čim počne korizma, još o sv. Vlahu, kako bi ih mogla napraviti što više. Imam plastične i suhe posude koje stavim srca ako ih ne stavim u vodu i onda ih poklopim. Onda kad mogu raditi stavim ih u vodu i držim ih par minuta da se smokriju i prolijem vodu. Kad završim, poklopim, a plastika drži vlagu, sutradan nastavim. U roku od dva do tri dana to moram napraviti. Smokrijem jedan dio jedan dan, a drugi dio drugi dan, i to najviše navečer. Ja to moram raditi kad sam raspoložena, kad nisam, ne vaju mi kreta.⁴⁹⁰

Kazivač navodi kako je na Brocama postojao običaj umivanja u cvijeću:

*Na Cvjetnicu je na Brocama umivanje u cvijeću, digli bi se rano ujutro, mati bi u kadin stavila latice cvijeća i tu bi se umivala sva djeca.*⁴⁹¹

U Imotskoj krajini uvriježio se naziv Cvitnica kao aluzija na cvijeće i na blagoslov cvijeća u crkvi. Dan prije, u subotu, djeca bi brala cvijeće i umivala se u vodi punoj cvijeća. Ljudi bi otkinuli oko pet ili šest grančica masline i onda to nosili na blagoslov na Cvjetnicu. Djevojke su često znale uzimati granu jelice. Nakon blagoslova grančice su se nosile kućama i znale bi se zataknuti za gredu u potkrovlju kako bi služile kao zaštita od „zlih vremena“, posebno u vrijeme velikih oluja i nevremena.⁴⁹²

U Hutovu, selu u Hercegovini, bilo bi stavljeno jaje u vodu s cvijećem (stavljao se i dren, drijen jer se povezivao sa zdravljem) i djetetu koje bi se prvo probudilo i umilo u vodi pripala bi čast da uzme jaje. Jedne godine za Cvjetnicu čitala bi se Muka po Mateju, druge se godine pjevala ili čitala, a treće godine čitala bi se Muka po Luki.⁴⁹³ Žene u Hercegovini znale su moliti molitvu *Nediljica, braćo, danak*, a ona je išla ovako:

⁴⁹⁰ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁴⁹¹ Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

⁴⁹² Silvestar Kutleša, *Život i običaji u Imotskoj krajini*, Matica hrvatska – Ogranak Imotski, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Imotski, 1993., str. 276.

⁴⁹³ Zorica Jurilj, *Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, *Ethnologica Dalmatica*, br. 25, 2018., str. 19.

*Nediljica, braćo, danak:
Bog se Isus rodi za nas.
Na križ drvo tilo pribijeno,
gorkim žućim napunjeno.
Pod križ majka dolazila,
gleda ruke, gleda noge,
po Isusu rane mnoge.
„Moj Isuse, diko moja,
da je znala majka tvoja,
bolje bi te milovala
i u suzama umivala.“
Tecite se, vas narode,
da vam Isus na smrt dođe.
Na ramenu križ nosi,
Marija ga majka prosi:
„Ta Isuse, ja ću križ ponit,
za tebe ću krv prolit.“
Isus joj se ne ispriči,
neg joj reče svete riči:
„O Marijo, moja mati,
ne mogu ti križa dati:
ja ću na križu umirati.
Križ ću drvo prilomit,
đavlu silu svu slomit,
a kršćane oslobodit.“
Kad ga na križ podigoše,
svi od njega odbigoše.
Osta Diva i Marija.
Ko bi ovo rado znati,
svaku ću mu pomoć dati.
Ko ovu moju molitvicu znao
pa je govorio,
milosti ću ga napunit,
i milosti i kriposti,*

ko ono sunce u svitlosti.

*Amen.*⁴⁹⁴

U mjestu Poljica Cvjetnica je nazivana Cvitnicom ili Cvitnom nediljom i njegovao se običaj kada djeca skupljaju cvijeće u subotu pa se u tom istom cvijeću u vodi umivaju na blagdan Cvjetnice. Blagoslovile su se maslinove grančice na oltaru, zatim bi pristupili stariji ljudi kako bi mogli poljubiti svećenikovu ruku i uzeti jednu darovanu i blagoslovljenu grančicu masline. Procesija oko crkve neizostavan je dio Cvjetnice, a nakon toga slijedilo je prenošenje maslinovih grančica na baštine i na vrata kako bi sva obiteljska mjesta i posjedi bili blagoslovljeni.⁴⁹⁵

Mjesto Boraja kod Šibenika nosi zanimljivu tradiciju na Cvjetnicu. Ljudi su u svojoj baštini imali stablo masline gdje bi ubrali nekoliko grana, koje su na dan Cvjetnice bile blagoslovljene i postavljene u štale, polja i prostorije u kući. Grančice su se odlikovale apotropejskim značajkama; one u baštini označavale su bolji urod, u štalama su služile za zdravlje stoke, a u kućama su postavljene za zdravlje, ljubav i blagodati tijekom godine.⁴⁹⁶

Iako je običaj umivanja karakterističan za Veliku subotu, ljudi su se umivali vodom u kojoj su bile ljubičice, bršljan, drijenak i ostalo poljsko cvijeće kako bi sačuvali ljepotu i zdravlje. U Dalmatinskoj zagori postojao je i običaj da se bademi i jabuke, kao i ostalo proljetno cvijeće, stavi u vodu dan prije kako bi moglo zamirisati na dan Cvjetnice, a sve je bilo popraćeno riječima: „Sađi crno, dođi bilo“. Crno bi simboliziralo tamu koji silazi, odnosi odlazi od umivene, očišćene osobe, a bijelo nešto dobro i poželjno što dolazi nakon tog rituala.⁴⁹⁷ U Ceri se spominje istovjetan običaj; ljudi su brali cvijeće u kojemu su umivali svoja lica u Nedjelju Muke Gospodnje. Uslijedio bi blagoslov maslinovih grančica.⁴⁹⁸

6.10.1. Veliki ponedjeljak, Veliki utorak i Velika srijeda

Dani u Velikom tjednu prije Velikog trodnevlja nazivaju se Veliki ponedjeljak, Veliki utorak i Velika srijeda. Postoje jutarnje i večernje mise; na jutarnjoj se misi iznosi Sveto otajstvo, a na večernjoj se pjeva *Svet, svet, svet* i *Smiluj se meni*. Zvono zazvoni u srijedu četrdeset puta u podne. U Skradinu je bio poznat običaj klanjanja od četrdeset sati pred Presvetim koji se u današnje doba odvija na Veliki utorak i Veliku srijedu. U sumrak Velikog ponedjeljka i Velikog utorka odvijale su se na Murteru

⁴⁹⁴ Isto, str. 19.

⁴⁹⁵ Frano Ivanišević, *Poljica: narodni život i običaji*, Reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa, Književni krug Split. Split, 1987., str. 446-447.

⁴⁹⁶ Marko Dragić, *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 3, br. 3., 2010., str. 140.

⁴⁹⁷ Isto, str. 141.

⁴⁹⁸ Marko Dragić, Nikola Sunara, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 2012., str. 161.

Večernje mise drukčije od ostalih zbog sudjelovanja crkvenih pjevača; na Veliku srijedu pjevala se Juternja misa Velikog četvrtka.⁴⁹⁹

U Stonu se obilježava Velika sedmica ili Veliki tjedan:

Mi smo u Stonu to zvali Velika sedmica, početak je na Cvjetnicu, pjevana Muka u crkvi i kasnije bi članovi bratstva četrdesetsatno klanjanje, od podne do pet ura uvečer bi po tri člana molila Boga, po svaku uru bi se mijenjala po tri člana. Tako isto u ponedjeljnik, u ponedjeljnik ujutro od 8 do uvečer u 5, utornik isto tako, a u srijedu bi bilo prije ujutro od 8 do 10, u 10 bi bila misa, onda bi se zatvorilo Sveto Otaštvo. U 5 ura bi se pjevalo i iza toga bila bi ispovijed. To bi bilo u neđeju, ponedjeljnik i utornik. U srijedu ne bi bilo tako, u srijedu bi bilo uru vremena klanjanja, u zadnje vrijeme nema ništa u srijedu, nego samo tri dana prije toga.⁵⁰⁰

6.10.2. Veliko trodnevlje

Veliki tjedan obuhvaća najvažnije dane koji se nazivaju Vazmeno trodnevlje. Tu se ubrajaju Veliki četvrtak, Veliki petak i Velika subota.

Kazivačica Jele Kalinić opisala je najvažnije običaje u Smokovljanima tijekom Vazmenog trodnevlja:

U korizmi se ne bi jelo meso ni srijedom ni petkom, a neki ni subotom, kako se ko pridržavo tega. Za Veliki petak i Veliku subotu su bili veliki postovi. Za Veliki četvrtak pop bi reko s oltara da se more jesti meso. Petak je bio pos i nemrs. Veliki četvrtak, Veliki petak i Velika subota su tri dana kad je svaku večer bila rozarija i misa. Išlo bi se masovno u crkvu, molile bi se molitvice i u crkvi i kad bi išle iz crkve doma. Na Bijelu subotu smo se umivali u cvijeću kad bi se zakrstila voda. To su radila većinom starija čejad, stavili bi malo vode na ruku pa bi se oprali. Blagoslovio bi se oganj, bila bi misa i pozvonila bi Glorija. Zamukla bi zvona na Veliki četvrtak i ondarke više ne zvoni ni petkom ni subotom prije mise i kad prozvoni Glorija. To bi bilo u subotu večer kad je blagoslov vode i ognja.⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Marko Dragić, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split. Split, 2015., str. 162.

⁵⁰⁰ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁵⁰¹ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Mordin, 20. listopada 2019., Smokovljani.

6.10.2.1. Veliki četvrtak

Posljednji dan korizme, Veliki četvrtak, ujedno je dan Isusove posljednje večere jer tada posljednji put jede i pije sa svojim učenicima kao spomen na svoje tijelo i na svoju krv. U hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini taj se dan nazivao *zeljavi četvrtak* jer se kuhalo i jelo zelje.⁵⁰² Veliki četvrtak početak je Isusove muke, a odvijao se na židovski blagdan Pashe . Posljednju večeru blagovao je sa svojih dvanaest apostola te im je ostavio tri velika dara; prvi je euharistija (misa i pričest), drugi je svećenički poziv u Crkvi, a treći se ticao ljubavi za svoje bližnje (za braću). Na večeri je navijestio izdaju jednog od svojih učenika (Juda Išariotski) i pobjedu Dobrog nad Zlim.⁵⁰³

Euharistija je na ranim ikonografskim prikazima Posljednje večere prikazana ribom na stolu, tek se kasnije bizantska ikonografija koristi simbolizacijom kruha i vina tako da se jedne strane nalazilo šest učenika koje je Krist pričestio kruhom, a s druge strane šest učenika kojima je dao vino. U zapadnim ikonografskim prikazima učestali su znakovi Judine izdaje i Isusove slutnje. Protureformacija naglasak stavlja na obred euharistije s Isusom Kristom koji diže kalež.⁵⁰⁴ Život najbolje utjelovljenje pronalazi u kruhu i u Starom i Novom zavjetu. U doba Mojsija kruh postaje spas židovskog naroda, a u Novom zavjetu kruh je tijelo na Posljednjoj večeri, čime se najavljuje Isusova žrtva za spas čovječanstva.⁵⁰⁵ Boja vina predstavlja boju krvi – muka koju prolazi Isus Krist biva spomenuta na Posljednjoj večeri prilikom blagovanja kada Isus pruža kalež učenicima kako bi mogli piti iz njega.⁵⁰⁶

U Hrvatskoj na Veliki četvrtak postoje različita obilježavanja blagdana. U Ogorju su mlade žene molile dok bi čuvale ovce. Nakon molitve uslijedilo bi sto Očenaša, sto Zdravomarija i sto Slava Ocu i onda bi se učinile znak križa na sebi⁵⁰⁷:

*Dušice grišna,
budi u viri kripna.
Kad budemo putovali,
dugin putin tisin klancin,
srist će nas duh nemili,
duh nečisti.
Pitat će nas:
„Čije ste vi duše?*

⁵⁰² Zorica Jurilj, *Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, br. 25, 2018., str. 20.

⁵⁰³ Židovski blagdan zahvale Bogu jer ih je izveo iz egipatskog ropstva.

⁵⁰⁴ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 474-475.

⁵⁰⁵ Isto, str. 367.

⁵⁰⁶ Isto, str. 369.

⁵⁰⁷ Marko Dragić, *Starinske molitve u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius, 6-7, 2014., str. 287.

*Jeste l' duše Božje
il ste duše moje? “
„Nismo duše tvoje,
mi smo duše Božje
Mi molimo Boga,
na Veliki četvrtak
sto Isusa.
sto Jesusa,
sto amena,
sto zlamena,
sto se puta prikrstit. “⁵⁰⁸*

Dragić u ovoj molitvi uočava simbolizaciju sa sumerskim epom o Gilgamešu koje potkrjepljuju i morfofilemi *dugim'*, *klancim'* i *tisnim'* – i Gilgameš je prolazio kroz „duge putove“ i „tjesne klance“. Primjećuje i neobičnost upravnog govora koji nije karakterističan za molitve.⁵⁰⁹

U Velikom ili Vazmenom trodnevlju odvija se Isusovo uhićenje, muka i smrt, i katolička tradicija to naziva pasijom. Riječ *pasija* dolazi iz francuskog jezika i označava patnju, bol, muku i stradanje.⁵¹⁰ Na Veliki četvrtak odvija se obred pranja nogu apostolima te se izaberu ljudi koji će glumiti dvanaest apostola dok im svećenik pere noge na oltaru. Svećeniku je skinut plašt kada im pere po jednu nogu, koju potom obriše ručnikom i poljubi. Svećenik navlači plašt nakon obreda i izmoli se, a onda se Sveto Otajstvo prenosi na oltar koji je simbol Kristova groba.⁵¹¹ Znalo se jesti zelje na taj blagdan zbog narodne tradicije u kojoj je Marija kuhala to jelo svom sinu Isusu.⁵¹²

U Stonu također postoji tradicija pranja nogu na Veliki četvrtak:

Kad dođe Veliki tjedan, tri puta je izloženo Sveto Otajstvo, onda budu predike, ispovijedi, pričesti obavezno ta tri dana i onda na Veliki četvrtak svećenik izabere dvanes ljudi, ko što je bilo dvanes apostola u Isusa, i onda se oni svuču bosu na oltaru, a on nosi bokar i vode i šugaman⁵¹³ preko ruke i nosi ih s njime jedan ministrant, i svećenik opere svakome temu (apostolu) noge. On napravi večeru ko što je Isus činio, a onda svi pođu kod svećenika na večeru i jedu zelje sa octom i pečenu janjetinu. Veliki

⁵⁰⁸ Isto, str. 287.

⁵⁰⁹ Isto, str. 287.

⁵¹⁰ Marko Dragić, *Metkovska pasionska baština*, Hrvatski neretvanski zbornik 6/2014, Društvo Neretvana i prijatelja Neretvana u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 229.

⁵¹¹ Marko Dragić, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split. Split, 2015., str. 164.

⁵¹² Ivana Barać, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini širokobriješkog kraja*, Croatica et Slavica Iadertina X/II. Zadar, 2014., str. 376.

⁵¹³ Ručnik.

*petak bude Muka Gospodinova, na Cvjetnicu bude prva, prije je bila pjevana, a sad se na Cvjetnicu pjeva Muka Gospodinova u Stonu, a na Veliki petak se čita.*⁵¹⁴

Vežanje crkvenih zvona zbiva se na Veliki četvrtak, na Veliki petak nema uobičajenog misnog slavlja i ljudi se drže strogog posta i nemrsa uz obredno pjevanje Muke Gospodinove. Crkvena zvona razvezuju se na Veliku subotu koja ima i nazive bijela subota, bila subota i mliječna subota.⁵¹⁵ Na misi Večere Gospodnje posljednji put zazvone zvona u Vazmenom trodnevlju i pjeva se pjesma *Slava Bogu* na visini. Počinje crkvena šutnja vezanjem zvona, a završava vazmenim bdjenjem kada se ponovno može začuti *Slava Bogu* na visini.⁵¹⁶

U nekim se krajevima tradicionalno bojanje (ili penganje⁵¹⁷) jaja veže uz Veliki četvrtak ili Veliki petak.⁵¹⁸ U mjestu Runovići i mjestu Zmijavci seljani su bili počašćeni ako bi netko od njih bio izabran nositi križ na inkantu ili dražbu. Skupili bi se na Veliki četvrtak kada bi pao sumrak i tu bi oni koji su se zavjetovali morali nositi križ u procesiji na Veliki petak. S obzirom na to da je bilo dosta onih koji su željeli nositi križ, postignut je dogovor da križ nosi osoba koja da najviše lemuzine crkvi. To se naziva dražba jer svećenik pita one koji traže križ koliko su spremni ponuditi crkvi, i ako se nitko ne javi od posljednjeg najvećeg iznosa, onda osobi koja ga je ponudila ide počast nošenja križa. Ta osoba mora obaviti ispovijed i pričest te bosa hodati u procesiji s križem. Iznosi se sumnja u vezi s miroljubivošću i obilježavanjem običaja i obreda jer su se ljudi znali zakrviti zbog toga tko će nositi križ, pa je tadašnji župnik smislio način određivanja novcem. Također, razlikovale su se cijene runovičkog i zmijavačkog križa.⁵¹⁹

Postoji i običaj koji se naziva baraban, kada ljudi lupaju štapićima i na taj se način prisjećaju Isusova bičevanja. To lupanje predstavljalo bi bijes zbog puštanja Barabe. Običaj se održavao dva puta – prvi put u srijedu i to se nazivalo malim barabanom, a drugi put u četvrtak što bi se zvalo velikim barabanom.⁵²⁰ Iz ranoga srednjega vijeka dolazi običaj koji simbolizira patnju i strah u trenutku Isusove smrti, što se manifestira na kraju večernje mise na Veliku srijedu, Veliki četvrtak i Veliki petak. Svi zajedno, uključujući puk i svećenstvo, lupaju određenim instrumentima kako bi stvorili upozoravajuću muku.⁵²¹

⁵¹⁴ Prema kazivanju Julke Bonačić, rođ. Oblizalo, 3. ožujka 2018., Broce.

⁵¹⁵ Silvio Braica, *Ciklus godišnjih običaja – Uskrs – Prolječni običaji*, Etnografski muzej Split, Split, 2003., str. 5.

⁵¹⁶ Marko Dragić, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split. Split, 2015., str. 164.

⁵¹⁷ Naziv za oslikavanje ili bojenje u južnim dijelovima Hrvatske – iz lat. pingere?

⁵¹⁸ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 27.

⁵¹⁹ Silvestar Kutleša, *Život i običaji u Imočkoj krajini*, Matica hrvatska – Ogranak Imotski, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Imotski, 1993., str. 276.

⁵²⁰ Marko Dragić, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split. Split, 2015., str. 163.

⁵²¹ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrsni običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 90.

6.10.2.2. Čuvari Kristova groba

Neretvanske župe njeguju jednu zanimljivu tradiciju, a to je čuvanje Kristova groba, još od 1857. godine kada je taj obred u Župu svetoga Ilije donio Ante Gluščević iz Loreta iz Italije. Običaji se razlikuju od župe do župe; gornja Neretva ima žudije, čuvare Kristova groba u odorama rimskih vojnika, dok u donjoj Neretvi čuvari obiluju mornarskom odjećom.⁵²² Mještani ili časne sestre uređivali su grob cvijećem, prokljalom pšenicom i svijećama. Na otoku Pašmanu (u mjestu Ždrelac) Kristov se grob ukrašavao prokljalim bijelim grahom koji je rastao od početka korizme.⁵²³

Biblijska priča o polaganju Kristova tijela u grob veže se uz Josipa iz Arimateje koji je zatražio Isusovo tijelo. Nakon što mu ga je Pilat ustupio, tijelo stavlja u čisto platno i u sam grob na kojemu je stajao veliki kamen. Međutim, farizeji su se bojali Isusa i u smrti i sjetili su se njegovih riječi kako će uskrsnuti od mrtvih nakon tri dana. Željeli su osiguranje groba u slučaju da dođu Isusovi sljedbenici i učenici i da ne ukradu tijelo i ne objave kako je Isus zaista uskrsnuo. Tada je grob dobio stražu (čuvare groba) i ulaz je zapečaćen. Dvije žene, Marija Magdalena i Marija, vidjele su anđela u vrijeme kada je potres zatresao zemlju. Anđeoska sila maknula je kamen i on je sjeo na njega i ženama objavio Isusovo uskrsnuće, nakon čega su ga one i vidjele.⁵²⁴

Svrha je obreda čuvanje Kristova groba od polaganja Kristova tijela do uskrsnuća. Imena čuvara Kristova groba varirala su od mjesta do mjesta; u Metkoviću, Vodicama i Opuzenu nazivali su se žudije, u mjestu Vrlika grobari, u mjestu Oklaj kod Drniša grobari ili čuvari Gospodinova greba, u Bjelovaru, Imotskom i Radobilji stražari Kristova groba, na Murteru stražari Božjega greba ili uskrsne straže u Varešu. U Metkoviću su se nosile odore rimskih vojnika i mornarske odore, no odjeća se pretežno razlikovala u drugim mjestima pa su negdje nosili i narodne nošnje ili vatrogasne odore. Dužnosti stražara uključivale su nazočnost na procesiji za Veliki petak, kao i na drugim procesijama u crkvenoj godini, te njihovo padanje i bježanje iz crkve kada svećenik zapjeva pjesmu *Slava Vječni* uz zvonjavu crkvenih zvona, što je najava uskrsnuća Isusa Krista i njegove konačne pobjede.⁵²⁵ Što se tiče običaja iz Opuzena pokraj Metkovića, djeca bi se odijevala poput rimskih vojnika i tražila novac za čuvare svetoga groba. Pokraj Opuzena nalazila se župa Slivno Ravno gdje bi čuvari groba nosili mornarsku odjeću.⁵²⁶ U župi Katuni, u crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije, postoji tradicija čuvanja Kristova groba koja postoji već dvjesto ili tristo godina. Na lijevoj strani kape svaki stražar ima maslinovu grančicu i svaki je od njih morao postiti i morali su jesti hranu kao što je bakalar ili riba. Nikada nijedan od njih nije

⁵²² Marko Dragić, *Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata*, Ethnologica Dalmatica, Etnografski muzej Split, 17 (1.), Split, 2009., str. 19.

⁵²³ Isto, str. 6-7.

⁵²⁴ Isto, str. 8.

⁵²⁵ Isto, str. 30-31.

⁵²⁶ Marko Dragić, *Metkovska pasionska baština*, Hrvatski neretvanski zbornik 6/2014, Društvo Neretvana i prijatelja Neretvana u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 236.

pokleknuo u postu jer se počast čuvanja Kristova groba uzimala kao najveći zavjet. Davalo se i novca za hranu – u to su bili uključeni i stražari i crkva. Bilo je i onih koji su prvi put bili na poziciji čuvara pa bi oni cijepali drva ili čistili krumpire i bakalar. Svi su morali revno obavljati svoj posao i prebivati pokraj Kristova groba ili oko crkve. Prije su se stražari mijenjali svakih pola sata, a prva straža je dolazila kada bi se zavezala zvona na Veliki četvrtak u podne, ali danas se promjena straže odvija nakon petnaest minuta. Jedna od glavnih stražarskih uloga jest uloga razvodnika straže koji tijekom smjene dovede dvojicu novih stražara i postavi ih paralelno s prvom dvojicom stražara. Kada se uvjeri da je sve u redu, on udari kundakom puške o pod. Tek onda odstupe prva dvojica i zakoraknu unatrag, a novi stražar s lijeve i novi stražar s desne strane dođu na njihova mjesta. Iako nisu imali određenu prostoriju za obitavanje, stražari su prije boravili u mrtvačnici, a onda je otvorena nova crkva 1970. godine pa bi oni stražari koji su završili smjenu bili odvedeni u prostoriju na koru crkve. Odveo bi ih razvodnik.⁵²⁷ U Poljicama postoji običaj čuvanja Kristova groba, kada se zavežu zvona i kada čuvari dođu ispuniti dužnost. Postoje ljudi koji poste od *glorije* na Veliki četvrtak do blagdana Uskrsa što se naziva *postit gloriju*. Pobožni ljudi mole pokraj Isusova groba tako što kleče ili stoje na nogama jer ne smiju sjediti. Lokacija groba nalazi se na oltaru koji je stajao sa strane.⁵²⁸

6.10.2.3. Veliki petak

Dan kada je Isus Krist mučen i kada je umro na križu naziva se Veliki petak. Taj dan nema mise, već se održava obred na oltarima na kojima nema cvijeća ni svijeća zbog velike žalosti Isusove smrti. Prvo se pjeva Muka Isusova, onda se otkriva križ koji vjernici ljube, nakon čega slijedi Gospin plač koji se prije pjevao i u korizmi. Takav slijed događaja se i u bročansko-stonskoj tradicijskoj kulturi uz iluminaciju koja je karakteristična za to područje. Zbog žrtve koju je Isus Krist podnio, na Veliki petak njeguje se tradicija posta. Ta tradicija naziva se sušenje, žežinjanje ili žinjanje. Prakticira se molitva trideset tri Isusove krunice i procesija koja slijedi križ (prisutna su tri križa, dva mala i jedan veliki). Dan prije, na Veliki četvrtak, križevi moraju biti prekriveni ljubičastom krpom. Prilikom obreda križevi se otkrivaju kako bi ih vjernici mogli poljubiti.⁵²⁹

U gradu Perastu postojao je relikvijar Svetog Križa koji se vjerojatno nosio tijekom procesije na Veliki petak i koji je bio prekriven crnim baldahinom kao neantropomorfni dio Kristova tijela

⁵²⁷ Marko Dragić, *Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata*, Ethnologica Dalmatica, Etnografski muzej Split, 17 (1.), Split, 2009., str. 11-12.

⁵²⁸ Frano Ivanišević, *Poljica: narodni život i običaji*, Reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa, Književni krug Split. Split, 1987., str. 447.

⁵²⁹ Marko Dragić, *Starinske molitve u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius, 6-7, 2014., str. 287-288.

(antropomorfni je raspelo). Narod mora pokorno i žalosno, pognute glave i tužna srca, ići za križem i promišljati o Isusovoj smrti i zagrobnom životu.⁵³⁰

Dominikanac Alvaro prvi je put na europskom tlu počeo praktimirati križni put u mjestu Cordoba u Španjolskoj. Podaci o križnome putu poznati su i ranije iz Jeruzalema, a u 17. stoljeću službeno je utemeljenje obreda križnog puta kada se priznaje četrnaest postaja, a ne samo sedam. U hrvatskoj kulturnoj baštini najstariji je primjer Bogomojanski križ koji je prema usmenoj predaji prokrvario i taj križni put nalazi se na UNESCO-ovoj listi zaštićene nematerijalne baštine. Procesija mora ići za velikim Križem, iako, pored velikog, nose se još i dva mala. S obzirom na čast namijenjenu osobama koje nose križ u procesiji, te tri osobe odaberu se nekoliko dana prije procesije. Ako su bolesni i stari ljudi onemogućeni da budu nazočni na procesiji, oni stanu ispred kuće i čekaju Križ kako bi ga mogli poljubiti. Slijedi povratak u crkvu i otkrivanje i ljubljenje križa.⁵³¹

Kazivači i kazivačice opisali su tradiciju Velikog petka u Stonu, pogotovo kada je poznata specifičnost iluminacije na zidinama i na stonskim ulicama tijekom procesije.

*Prema novom se pjeva muka i na Veliki petak. Kad se ispjeva muka, onda se izlaže Sveti Križ, polako se otkriva uz pjesmu taj Križ, i noge i ruke i ostalo, i pjeva se Svetom Križu, cijeli puk ide i klanja se i poljubi Isusa. Stavlja se lemozina ili kako kažu – milodar. Poslije toga je sveta pričest, u Stonu je običaj da preko cijeloga Stona bude iluminacija i preko cijelih zidina i još nekih mjesta u ulicama.*⁵³²

*Veliki četvrtak misa bi bila u crkvi, a na Veliki petak bi bila pjevana Muka i ljubljenje križa, pričest i sve što je obred, onda bi išla procesija oko cijeloga Stona, a iluminacija bi bila kroz sve ulice, i sad to bude, i Stoviš bi bio okićen, a još bi u svakoj ulici bila slika Isusa đe ga skidaju s križa ili đe visi na križu ili žalosna Gospa, i gorjeli bi lumini, a ispred bi pisalo IHS. Nekad bi bio i križ od šenice koja bi se posijala u kutije u obliku križa, a onda bi se stavio križ, ali on je samo u ulici đe je crkva sv. Liberana, mi je zovemo tako, ali to je crkva Imena Isusova, jer tamo ima oltar sv. Liberana.*⁵³³

Kazivačica opisuje proces zvrćokanja u Stonu, što se može dovesti u korespondenciju sa škrebetaljka i s udaranjem koje se odvijalo u određenim hrvatskim područjima:

U srijedu uvečer, četvrtak i petak prije mise bi bila čitanja, u ta tri dana, i onda bi na kraju, kad bi se smolilo i iščitalo, onda bi zavrćokali, imali zvrćoke. Bile bi pojedinačne, one male bi zvrćokale, a bilo je većijeh koje su bile drukčije. Kad bi se sva čitanja završila i nakon zvrćokanja, onda bi bila misa na Veliki četvrtak i na Veliki petak. Na Veliki četvrtak kad bi završila misa, sve bi se skidalo s oltara, onda bi izašli vanka i zvrćokalo se i vanka. Na Veliki petak na podne bi djeca išla s tim zvrćokama po

⁵³⁰ Milena Ulčar, *Relikvijar Svetog Križa i proslava Uskrsa u Perastu*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, br. 39, 2015., str. 103.

⁵³¹ Marko Dragić, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split. Split, 2015., str. 165.

⁵³² Prema kazivanju Ane Ivanišević, rođ. Bonačić, 3. ožujka 2018., Broce.

⁵³³ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

Stonu i krivili se: „Žene, kuhajte rizi“! Nije se smjelo zvonit zvono, onda bi se sa zvrćokama išlo kroz Ston. Nekad bi i u procesiji zazvrćokali. Na Veliki petak svaka je crkva imala pokapanje, imali su oni u Hodilju jedno pokapanje, u Česvinici nisu imali, nego u crkvi od Nuncijate, bilo bi i na Brocama, a u Stonu bi bilo pokapanje i u crkvi sv. Vlaha i u crkvi sv. Nikole. Popodne se išlo gledat pokapanje. Pobožnost se za Veliku sedmicu održavala u crkvi sv. Vlaha. Najprvo bi bilo čitanje koje bi dugo trajalo, u 5 ili u 6 ura počelo bi misno slavlje i onda bi došlo svijeta. Muka je uvijek pretežno bila pjevana. Neko vrijeme su htjeli zabranit procesiju na Veliki petak pa smo onda mi morali izać točno kako su nam odredili. Naprimjer, određeno bi bilo da je u 8 ura procesija i u 8 ura morala je krenit procesija, sve bi se naštimalo da bi se moglo izać iza procesije točno u one ure koje su odredili. Samo jednu godinu nije bila održana procesija, ali to je kriv onaj ozgara, bilo je nevrjeme i kiša, nije se moglo iz crkve izać. Nije se moglo kroz ulice pa smo se svukli bosu i išli preko Velike vode. Na kraju se zapjeva Gospin plač.

Na Veliki petak pjeva se i psalam Pomiluj me Bože:

Pomiluj mene, Bože,

po velikome milosrđu tvojemu

Smiluj se nama, Gospodine

Smiluj se nama

I po mnoštvu smilovanja tvojega

zbriši zloću moju...⁵³⁴

Tijekom istraživanja Metkovića, Dragić⁵³⁵ navodi metkovske i opuzenske tradicije vezane uz Veliki tjedan i posebnost metkovskih procesija na Veliki petak u kojima je naglašena uloga pomoćnika nošenja Kristova križa – Šimuna Cirenca. Veliki se tjedan među pukom trebao odlikovati dobrim djelima, molitvom i pomaganjem potrebitima, a to je popraćeno i u crkvama, kada su se nakit, svijeće i oltarnici skidali s oltara. Postojali su običaji čevrtanja s čevrtaljka i barabananje. Velika subota bila je obilježena umivanjem blagoslovljenom vodom, ali ako je vode nedostajalo, ljudi su se znali umivati na potocima, rijekama i izvorima. Nitko iz metkovske župe nije znao tko glumi misterioznog Šimuna Cirenca koji je bio pomno odabran, a taj običaj veže se i uz mjesto Trpanj na poluotoku Pelješcu. Jedino što je vidljivo na Šimunu njegove su oči, i kada ga žudija dotakne kopljem, čuvari mu postave križ na leđa. Bosu Šimun Cirenac ne smije pokleknuti pod križem jer se vjerovalo da osoba koja ga glumi želi ispuniti pokoru ili zavjet. Metkovski Šimun Cirenac bio je odjeven u crni habit s crnom kapuljačom, a trpanjski u bijelu odjeću.⁵³⁶ U Novigradu procesije su obilovale puškama i pištoljima i tako se stvarala buka, a takav se običaj njegovao i u Slavoniji. Buka se tumačila na više načina; kao tjeranje zlih demona

⁵³⁴ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁵³⁵ Marko Dragić, *Metkovska pasionska baština*, Hrvatski neretvanski zbornik 6/2014, Društvo Neretvana i prijatelja Neretvana u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 229-247.

⁵³⁶ Isto.

ili pokazivanja časti u svetim danima.⁵³⁷ Tišina nakon vezanja zvona koja traje do Velike subote poistovjećuje se sa zabranom rada na poljima, odnosno obrađivanjem zemlje. U Kastavštini to je vezano uza zabranu kopanja rupe jer je na Veliki petak iskopana rupa u koju je postavljen Isusov križ. U Istri, Dalmaciji, Slavoniji i na ostalim hrvatskim područjima zabranjuje se obrada zemlje jer je Isus ležao u zemlji tijekom Svetog trodnevlja. U Petrčanima i u Krašiću čak ni stoka nije smjela biti odvedena na ispašu kako ne bi gazila preko zemlje u kojoj počiva Isus.⁵³⁸

Na Veliki petak bi se u crkvi matici u Trpnju na luk glavnog oltara stavio tendun („platno na kojem su u ulju naslikani simboli Kalvarije“) iako je riječ o kopiji Frana Ferenca iz 1906. godine, a ne o originalnom tendunu. Za svetkovinu Velikog petka umjetnik je izradio nekoliko većih Pieta. Na izvornom je natpis bio na talijanskom, a na kopiji na hrvatskom: „Klanjamo ti se Isuse i blagoslivljamo tebe...“. Na uskim vratima zastora izmjenjivala bi se straža Kristova groba koji je prekrivala bijelo prokljijala sočivica sa zabodenim luminima. Djeca su prolazila ulicama sa čegrtaljka ili žvrkalicama i vikala „prvi, prvi“, ali prije toga okitile bi se ulice i na placi bi bili postavljeni oltari s kalvarijskim slikama. Kao i u Stonu, postojala je iluminacija „balotama“ i prostirala se niz čitav put, prozori su imali ukrase sa sagovima i cvijećem, dok su ulice bile pune bršljana. Djeca bi nosila i balone od papira i u njima su gorjele svijeće. Procesija bi se odvijala navečer i u njoj bi „tradicionalni brkačić“ u bijeloj kukuljici nosio veliki drveni križ koji se inače čuvao u crkvi Gospi od Karmela. Za nošenje drvenog križa bratovština bi odabrala posebnu osobu. Prije toga se za odabir koristila lemozina, onaj tko bi dao najviše lemozine bratovštini nosio bi križ, ali taj se običaj izgubio. Čuvala se tajna o identitetu brkačića koji je bio u pratnji bratima s tunikama te je bio okružen pjevačima i pjesmom *Puče moj* koja je odzvanjala ulicama. Kad bi brkačić držao propovijed, zatvorila bi se vrata crkve, a na unutarnja se stavljao križ. Makarani su, prema predaji, predali ljudima iz Trpnja pjesmu koja se odvijala na procesije Velikog četvrtka i petka (u obje je sudjelovao brkačić): „Prosti Gospodine – puku Tvome, prosti! Milosrđe Tvoje – veliko je dosti...“ Za brkačića Glavina smatra da potječe od nekih svećenika iz Trpnja koji su prenijeli njegovu tradiciju iz nekih drugih mjesta, ali nije siguran odakle običaj pojavljivanja brkačića. U Splitu su na Veliki petak u procesiji znali biti viđeni „pokornici“ u crnim mantijama, skroz prekriveni, kojima bi se kroz male otvore vidjele jedino oči, a bili su bosih nogu i nosili su teške križeve, što je označavalo pokoru za grijeh, odnosno ispaštanje grijeha.⁵³⁹

Zbog Isusove smrti nema glazbe ni instrumenata, a ljudi bi molili trideset i tri Očenaša, tri Zdravomarije i tri Slava Ocu te Vjeronanje kao aluziju na trideset i tri Isusove godine. U crkvama se

⁵³⁷ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrсни običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 71.

⁵³⁸ Isto, str. 72.

⁵³⁹ Frano Glavina, *Trpanjske crkve*, Spomenica Gospe Anđela u Orebićima 1470 – 1970, Franjevački samostan – Orebići, Omiš, 1970., str. 391-392.

muka pjeva ili čita (u Stonu se pjevala na Cvjetnicu i na Veliki petak, trenutno se čita) što se naziva obredom.⁵⁴⁰

U mjestu Vrbnik na otoku Krku djeca na Veliki petak nose škrebetaljke i time buče po ulicama. Škrebetaljke su napravljene od drva i na drvenoj dasci imaju metalne kuke. Procesija je imala raspored: prvo idu muškarci pa dječaci, ministranti i svećenici i naposljetku pjevački zbor, djevojčice i žene. Karakteristično jelo nazivalo se oplača što bi značilo da je to kolač o' plača, čime se aludiralo na plač zbog Isusove smrti na Veliki petak. Ipak, to ne mora nužno značiti povezanost s Isusovom smrću, nego može predstavljati formu kakvu je imao kolač, a ona je bila u obliku placente, odnosno posteljice što dolazi iz starijeg dalmato-romanskog jezika. Iako se jede i na Veliki petak i na neke ostale prigode, smatra se kako izvorno značenje ipak nije povezano sa svetkovinom Velikog petka.⁵⁴¹

U Poljicima se jede tradicionalno jelo soparnik, vezano uz kućno ognjište, a jede se na Veliki petak, na Badnjak, u korizmi, ali i na proslavama. Soparnik se pravi tako da se dva komada tijesta rastegnu na dvije daske okruglog oblika. Razdijele se jedan od drugog, i na prvi se stavi blitva, luk, sol i maslinovo ulje, a drugi se preklopi na prvi i na kraju mu moraju biti zavrnuti rubovi. Tada se stavi na ognjište, a za bolji ukus nadoda se maslinovo ulje i češnjak. Neki su od naziva za soparnik i zeljanik ili uljenjak.⁵⁴²

U Dubrovačkoj hrvatskoj tiskari 1922. godine tiskana je knjižica pod nazivom *Križ opjevan prostim pučkim stihom* čije je pjesme zabilježio i čiju je pripomenu napisao N. Batistić. Za sedamstotu godinu početka III. Reda sv. Franje organizirana je procesija oko Badije s čudotvornim Propelom. Na procesiji su bili i ljudi na lađicama i na parobrodima, i kako pisac kaže (prema navodima njegova prijatelja Spasoja Fabrisa) oko 8000 ili 9000 ljudi. To je pobožnost Križu od Otoka pa je Batistić iz Žrnova na Korčuli upravo na nagovor prijatelja odlučio opjevati Kristov Križ narodnim stihom (u tekstu je naznačeno kako je pisac opjevao živote sv. Lucije, sv. Katarine i sv. Vida).⁵⁴³ Ovo je dio početnih stihova:

*Križ nekad i sad
Silni Bože, dobrote izvore
i mudrosti nedohitno more!
Djela Tvoja sva su veličajna,
nama tajna al pred Tobom sjajna;*

⁵⁴⁰ Ivana Barać, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini širokobriješkog kraja*, Croatica et Slavica Iadertina X/II. Zadar, 2014., str. 380.

⁵⁴¹ Jelka Vince-Pallua, *Veliki petak u Vrbniku na Krku – prilog poznavanju riječi oplača*, Etnološka tribina, Vol. 21, No. 14, 1991., str. 53.

⁵⁴² Zorica Šimunović-Petrić, *Soparnik kao obredno i svečano jelo u Poljicima*, Ethnologica Dalmatica, Vol.1, No. 1, 1992., str. 95.

⁵⁴³N. Batistić, *Križ opjevan prostim pučkim stihom*, Naklada Svećeničke Književne Družbe – Dubrovnik, Dubrovačka hrvatska tiskara, 1922., str. 5-6.

*Pak um ljudski čime se ponosi,
često s Tvojom svetošću se kosi;
i što ruglom i sramotom c'jeni,
tvoja mudrost u slavu prom'jeni.
Pak je i Križ, znak tvoj naj sramotniji,
već postao znakom najslavnijim,
otkad na njem Bog-Čovjek zaglavi
ljudskom rodu da milost pribavi.
I kad s njega u skrajnjoj gorkosti,
„Oče“, reče, „krvnicim oprosti
jer ne znadu, što sad sa mnom čine“
zbog sljepila i zbog opačine!
Zato Križ se sad posvuda časti
ko oružje prot gjavoljskoj vlasti (...)⁵⁴⁴*

Jurilj navodi kako simbolika Kristova križa nije samo život koji je on položio za grijeh čovječanstva, već spas sam po sebi, tj. za čovjeka koji moli za spas duše što se izražavalo molitvom u Hercegovini⁵⁴⁵:

*Iđe divica slavnom grobu
sve cvileć i plaćuć
i za križ se hvatajuć.
Plaćuć križu govoraše:
Križu moj, drvo slavno,
što si primilo sina mog,
više mrtva vego živa.
Isus s drva govoraše:
Ko bi ovu molitvu molijo
na blagdanak, na Veliki petak,
Bog bi mu da raj na umrli čas.⁵⁴⁶*

Svetkovina koja se održava na Veliki petak u Hercegovini u nekim je krajevima nazvana Put križa (Mostar, Široki Brijeg, Đubrane...)⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ Isto, str. 7.

⁵⁴⁵ Zorica Jurilj, *Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, *Ethnologica Dalmatica*, br. 25, 2018., str. 23.

⁵⁴⁶ Isto, str. 24.

⁵⁴⁷ Isto, str. 26.

Često se na Veliki petak u nekim krajevima pilo vino; u Dalmaciji, Lici ili Hercegovini. Konzumacija vina posebno se štovala na Braču, gdje se pilo čisto vino i gdje bi se popilo pet do deset litara vina. Žene taj dan nisu smjele mijesiti kruh, a muškarci nisu smjeli klati stoku. U srednjoj Dalmaciji, na nekim područjima, postojala je zabrana češljanja, a otkriveno je kako su se u Perušiću češljanjem mogle otkriti parazitske uši, ali čak se ni njihova krv nije smjela prolijevati na svetkovinu Velikog petka. U Podravini i Hrvatskom zagorju, kao i u Kordunu, postoji predaja kako se ne smije piti vino, već se mora piti rakija. Možda je jedno od objašnjenja sljedeće: u mjestu Kupinečki Kraljevac smatralo se „da je vino poput Isusove krvi.“⁵⁴⁸ U nekim je stranim zemljama smatrano blagoslovom ako se rodi dijete na Veliki petak (Francuska), dok se na Zlarinu taj dan nije smatrao dobrim znakom za rođenje djeteta.⁵⁴⁹

U Poljicima se posti i moli u crkvi te se ljubi križ i daje lemuzina, dok se navečer tuče baraban. Svećenik održi Muku Isusovu i izmoli sedam žalosti Blažene Djevice Marije. Nakon barabana bilo je učestalo da mornari uzmu komadiće posljednje svijeće koje zataknu za jarbol kako bi imali sreće po lošem vremenu.⁵⁵⁰ I u Poljicima se štovao običaj što obilnijeg pijenja vina kako bi „krv ušla u žile“. Prilikom muke na Veliki petak, na oltaru je bio postavljen korijen od tikvine kojega bi blagoslovio svećenik i koji bi za mještane tada zadobio spasonosna, ljekovita svojstva. Moli se sto i pedeset Zdravomarija i sto i pedeset Slava Ocu.⁵⁵¹ Imotska krajina obilježava Veliki petak tako što sto se većina stanovnika probudi vrlo rano kako bi se mogli urediti za obred. Prije su ljudi bili bos i u procesiji, uključujući i muškarce i žene. Ljudi su molili u procesiji od sedam sati ujutro kada su išli za križem. Ophod je trajao tri sata; prvo je išao netko tko je nosio križ, za križem su išli muškarci, a onda i žene. Autor napominje kako put nije bio lagan, ali narod nije zaostajao i svi su revno slijedili križ. Uslijedilo bi ljubljenje, a kasnije bi se popilo vina i pojelo kruha.⁵⁵²

U Smokovljanima bi na Veliki petak žene nosile određenu boju odjeće:

*Na Veliki petak je bila procesija oko križa ispred crkve. Na Veliki tjedan žene su išle u crkvu u korotnoj robi jer su sve nosile nošnju. Na Veliki četvrtak sve bi bile u kafanome (kafenome), a na Veliki petak sve su bile u modru, u žalosnu, jer se žalovalo. Bile bi u žalovanju do ponoći, poslije ponoći bi to skidale.*⁵⁵³

Kazivačice iz Broca opisuju proces iluminacije:

⁵⁴⁸ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrsni običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 75.

⁵⁴⁹ Isto, str. 80.

⁵⁵⁰ Frano Ivanišević, *Poljica: narodni život i običaji*, Reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa, Književni krug Split. Split, 1987., str. 447.

⁵⁵¹ Isto, str. 448.

⁵⁵² Silvestar Kutleša, *Život i običaji u Imočkoj krajini*, Matica hrvatska – Ogranak Imotski, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Imotski, 1993., str. 277.

⁵⁵³ Prema kazivanju Mata Katičića, 24. listopada 2019., Smokovljani.

Prvi svećenik koji dođe, svaki bi bio iznenađen. Na Stovišu je gorući križ, kako ide okolo procesija, tako na po metra, ako ne i manje, ljudi zapalu tu pilotinu i oblažu novinama, poliju s benzinom ili naftom i to gori kroz cijeli Ston, a po ulicama žene iznesu, ko ima lijepi kvadar, sliku Gospe ili Isusa, i onda tako uredi ulice. Procesija prolazi kroz sve ulice i uokolo se vrata, sad dolaze u sv. Vlaha i tu se sve završava. Prije se hodilo u sv. Nikole koji je dalje.⁵⁵⁴

Cijele zidine su okićene, sad i Kaštio jer je obnovljen pa i njega okite, to bude impresivno za strance koji se nađu u to vrijeme.⁵⁵⁵

Upečatljiv je Gospin plač na tematiku žalovanja Majke Božje u Velikom tjednu. Ljubljenje križa na Veliki petak naziva se kuševanje.⁵⁵⁶

U Stonu je poznat i dio iz misala⁵⁵⁷ kojega pjeva jedan čovjek (solist)⁵⁵⁸ tijekom ljubljenja križa dok mu puk⁵⁵⁹ odgovara istim riječima, a on glasi ovako:

Solist: Ja radi tebe bičevah Egipat s prvorođencima njegovim: a ti si mene bičima izbijena predao.

Puk: *Puče moj, što učinih tebi? Ili u čem ožalostih tebe? Odgovori meni.*

Solist: Ja tebe izvedoh iz Egipta, potopivši Faraona u more Crveno⁵⁶⁰: a ti si mene predao poglavicama svećeničkim.

Puk: *Puče moj, što učinih tebi? Ili u čem ožalostih tebe? Odgovori meni.*

Solist: Ja pred tobom otvorim more: a ti si otvorio kopljem rebro moje.

Puk: *Puče moj...*

Solist: Ja idah pred tobom u stupu oblaka: a ti si mene odveo u sudnicu Pilata.

Puk: *Puče moj...*

Solist: Ja tebe hranih manom kroz pustinju: a ti si mene bio zaušnicama i bičima.

Puk: *Puče moj...*

Solist: Ja tebe napojih vodom spasenja iz stijene: a ti si mene napojio žučju i octom.

Puk: *Puče moj...*

Solist: Ja radi tebe hananejske kraljeve potukoh: a ti si tukao trstikom glavu moju.

Puk: *Puče moj...*

Solist: Ja tebi dadoh žezlo kraljevsko: a ti si dao glavi mojoj trnovu krunu.

Puk: *Puče moj...*

Solist: Ja tebe uzvisim krepošću velikom: a ti si mene objesio na drvu Križa.

⁵⁵⁴ Prema kazivanju Julke Bonačić, rođ. Oblizalo, 3. ožujka 2018., Broce.

⁵⁵⁵ Prema kazivanju Ane Ivanišević, rođ. Bonačić, 3. ožujka 2018., Broce.

⁵⁵⁶ Silvio Braica, *Ciklus godišnjih običaja – Uskrs – Proljetni običaji*, Etnografski muzej Split, Split, 2003., str. 6.

⁵⁵⁷ Iz starog misala iz 1921. godine. Čuva ga župnik u Stonu. Ustupio ga je Miljenko Essert.

⁵⁵⁸ U dijelu iz misala naznačeno je kako te stihove pjeva svećenik.

⁵⁵⁹ U dijelu iz misala naznačeno je kako te stihove ponavljaju đakoni i podđakoni.

⁵⁶⁰ Ponekad je izostavljen dio u sredini.

Puk: *Puče moj...*

U Stonu se, osim ove pjesme koja se pjeva kada se ide ljubiti križ, pjeva i tekst tijekom procesije stonskim ulicama na Veliki petak. Nakon svake strofe pjeva se pripjev ili refren: „*Smiluj se nama Gospodine, smiluj se nama!*“.⁵⁶¹

1. *Smiluj se meni, o Bože
po velikomu milosrđu svojemu.*
2. *I po mnoštvu, smilovanja svojega
zбриši, zloću moju.*
3. *Još više operi me, od zloće moje
i od grijeha mojega, očisti mene*
4. *Jer zločin svoj, ja poznajem
i grijeh moj protiva meni je vazda.*
5. *Tebi sam samome sagriješio,
i zlo pred Tobom učinio,
da se nađeš pravedan u riječima svojim
i dobiješ kad te sude.*
6. *Evo bo u zloći, začet jesam,
i u grijesima, začu mene mati moja.*
7. *Jer eto si, istinu obljubio,
skrovitu i otajnu mudrost svoju,
očitovao si meni.*
8. *Oškropi me, isopom i očistit ću se,
operi me, i postat ću bjelji od snijega.*
9. *Daj mi da slušam, radost i veselje,
i uzigrati će, kosti ponižene.*
10. *Odvрати lice svoje, od grijeha mojih,
i sve opačine moje zбриši.*
11. *Srce čisto, stvori u meni, o Bože,
i duh pravedan, obnovi u grudima mojim.*
12. *Ne odbaci me, od lica svojega,
i duh svoj sveti, ne uzmi od mene.*
13. *Vрати mi radost, spasenja svojega,*

⁵⁶¹ Prema kazivanju Miljenka Esserta, 17. listopada, Ston.

i duhom jakim, okrijepi mene.

*14. Učit će grješnike, pute Tvoje,
i bezbožnici, k Tebi će se obratiti.*

*15. Oslobodi me od krvi Bože,
Bože spasenja mojega,
i jezik će moj
slaviti pravdu Tvoju.*

*16. Gospode, otvori usne moje,
i usta će moja, naviještati hvalu Tvoju.*

*17. Jer da si hotio posvetilište,
bio bi ga doista prikazao,
ali žrtvama, ti se ne naslađuješ.*

*18. Posvetilište je Bogu, duh skrušen,
srce skrušeno i poniženo,
Bože nećeš odbaciti.*

*19. Dobrostiv budi Gospode,
po blagoj volji svojoj, Sionu,
da se sagrađe, zidovi jeruzolimski.*

*20. Tada ćeš primati posvetilište pravde,
prinose i žrtve,
tada će na žrtvenik Tvoj,
stavljati junčiče.⁵⁶²*

Nakon što se otpjevaju sve strofe, nastavlja se ispočetka, sve do povratka u crkvu gdje se na kraju obreda Velikog petka pjeva Gospin plač. Za njega također ne postoji notni zapis, nego se prenosi usmenom predajom. Taj dan se ne koristi se instrument (harmonij), već se sve pjeva *a capella*. Tekst su vjerojatno donijele časne sestre iz Hercegovine u Ston iza Drugog svjetskog rata.⁵⁶³

*Poslušajte, braćo mila,
gorku muku Gospodina
Isukrsta, Božjeg sina,
koju za nas sada prima.
Rad našega vazda mira.
On na križu sad umira,*

⁵⁶² Pokajnički psalam br. 51.

⁵⁶³ Prema kazivanju Miljenka Esserta, 17. listopada, Ston.

*vi pošteni redovnici,
Isusovi nasljednici,
sada crkve porušite,
za Isusom svi cvilite.
I vas molju pravovjerni,
poslušajte srcem smjernim
od Marije tešku tužbu,
ter plačite s njom u družbu
sve stvorenje sad se sdruži
tresući se s njom u tuzi.
Ondje Gospa sve predaše
ter cvileći pogledaše,
odakle će čuti glase
za Isusa koj nas spase.
Eto Ivan cvileć teče,
kao mrtva Gospa kleče.
Kad Ivana zgleđa plačna
obrani je rana mačna
kad joj plačnoj progovori
srce joj se sve otvori.
Držati se već ne može
od tuge se prenemože.
Tad pri teče Magdalena
primi Gospu na koljena.
Gospi sestre pritekoše
nad njom kose raspletoše.
Udri u plač s Magdalenom
za Isusom Gospodinom.
Kad se Gospi svijest povrati
poče Ivu zagrljati.
Ivo dragi ti mi utaži,
te mi tužnoj majci kaži,
gdje je Isus moja dika,
to je Ivo zla prilika.*

*Da ti tako k meni tečeš
hoću da mi to sad rečeš
tada Ivan padenice
sakri skutom suzno lice
vele gorko uzdisaše
te on Gospi govoraše
crno ruko uzmi nase jer
ti nosim tužne glase.
Juda izda meštra svoga,
zlim Židovim sinka tvoga.
Od starijih iska pomoć
da Isusa izda obnoć.
Jerbo ovdan ne smjedaše,
od mnoštva se on bojaše.
Tute vojsku pripraviše
jer se s Judom odpraviše.
Na molitvi Isus staše,
kad se vojska približaše.
Vas se krvlju On znojaše,
Otac svoga kad moljaše.
Kad u vrtu On moljaše
vas se krvlju oblivaše.
Anđel s neba k njemu dođe
pokrijepi ga opet pođe.
Kada Isus bi pokrijepljen
s voljom Oca bi sjedinjen
tute Juda s vojskom dođe
prema vojsci Isus pođe.
Kad im reče: Kog ištete?
Udariše svi na pete.
Pokaza im svoju krijepost
al na njima bješe slijepost.
Kad pred vojskom Juda dođe
k Isukrstu odmah pođe.*

*Zdrav Isuse, meštore dragi,
Od svih ljudi poštovani.
Pozdravom ga Juda izda,
U židovske ruke prida.
Kad se Juda s njim pozdravi
Podbiše ga kako lavi.
Podbiše ga oružnici,
pobjegoše učenici.⁵⁶⁴*

6.10.2.4. Velika subota

Kada je Isus Krist umro na križu, jedan čovjek iz Arimateje koji se zvao Josip odluči zatražiti njegovo tijelo kako bi ga mogao pokopati. Pilat mu dopusti da uzme mrtvo Isusovo tijelo i Josip ga je pokopao u pećini na lokaciji novog groba koji je napravio za sebe. Nakon toga stavljen je veliki kamen na grob. Polaganje u grob kao ikonografski motiv prvo započinje s tri osobe: Josipom iz Arimateje, Nikodemom i mrtvim Isusom, kasnije se kod polaganja tijela u grob pojavljuju i Bogorodica, Marija Magdalena, Ivan Evanđelist i svete žene.⁵⁶⁵ Vazmeno bdjenje, koje započinje navečer, završava euharistijom kao simbolom Isusova povratka iz mrtvih. Vatra se zapali ispred crkve te se blagoslovi, a na njoj se pali uskrсна svijeća koja se unosi u mračnu crkvu. Nakon paljenja prve svijeće, ostatak puka upali svoje svijeće i onda se počinje pjevati hvalospjev. Nakon hvalospjeva drugi dio naziva se Služba riječi. U tom dijelu čitaju se dijelovi iz Svetog pisma i pjevaju se psalmi. Kada se čuju orgulje i kada se počne pjevati *Slava Bogu na visini*, oglase se zvona i upale se svijeće na oltaru. Nakon toga predstoji pretposljednji čin krsne službe kada se blagoslivlja voda za krštenje. U posljednjem činu odvija se euharistija i njome završava Vazmeno bdjenje.⁵⁶⁶

Krjesovi na Veliku subotu imaju apotropejska svojstva. Stoka bi ga preskakala kako bi mogla biti zdrava dok je ostatak sagorjele vatre postavljen u vrtove za veću razinu plodnosti. Ako su krjesovi bili zapaljeni u uskršno vrijeme, vladalo je uvjerenje kako vještice i ostala demonska bića neće napadati ljude. Na Ugljanu se palila koleda od smilja i suhих drva. Takvu vatru preskakali bi mladići i djevojke jer su se željeli udati ili oženiti.⁵⁶⁷ Velika subota značila je *obnovu kućne vatre*, proces kada svećenik u jutarnjim satima blagoslovi gomilu koja je u plamenu ispred crkve. Za zapaljivanje vatre trebali su biti

⁵⁶⁴ Ston, 30. ožujka 2000.

⁵⁶⁵ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 468-469.

⁵⁶⁶ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2007./2008., str. 169-170.

⁵⁶⁷ Isto, str. 170.

korišteni primitivni načini poput kresanja drveta ili trenjem drveta.⁵⁶⁸ Osim toga poznati su i križičari ili raspeticnici, od kojih jedan nosi raspelo, a ostali pjevaju i bude ostale seljane (ponekad su uključeni i bubnjevi). Oni na noć Velike subote ponavljaju taj proces, a često pjevaju napjev *Christus surrexit*. Svakom seljaninu ispred kuće ili u kući daju raspelo kako bi ga mogao poljubiti, a onda slijedi čašćenje i darivanje križičara. Paljenje uskrasnih krjesova na noć Velike subote običaj je koji se bio poznat u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Slavoniji. Palile su se velike motke gdje su se stavljale grane i lišće, a taj posao obavljali bi pastiri, tj. mladi seoski ljudi. Vizualni dojam uskrasnih krjesova bio je impresivan jer se činilo da gore „veliki vatreni stupovi“. Ovaj običaj pronađen je u Sloveniji, Njemačkoj i u još nekim zemljama. Ono što je zanimljivo jest to da se može naći u pojedinim, a ne u svim dijelovima Hrvatske.⁵⁶⁹ Uz paljenje vatre veže se i uz pojam gube, odnosno suhe gljive. U Istri su se donosile cjepanice za paljenje vatre, a u srednjoj i sjevernoj Hrvatskoj guba je služila kao katalizator za blagoslovljenu vatru. Postojao je običaj u mjestu koje se zove Staro Petrovo Selo, kada su se ljudi natjecali tko će prenijeti više vatre jer su dječaci zauzvrat dobivali novac i jaja. U Istri se prenošenje vatre više odnosilo na žene nego na djecu.⁵⁷⁰ Blagoslovljena vatra označavala je zaštitu, a negdje se blagoslov povezivao s trajanjem blagoslovljenog ognja koji se nije smio ugasiti, pogotovo do neke velike obveze ili tereta koji se trebao izvršiti (u Poljicima i Loboru).⁵⁷¹ Osim vatre kao zaštite važnu je apotropejsku ulogu imala i voda koja se također upotrebljavala kao zaštita i sredstvo protiv zlih sila.⁵⁷²

U bročansko-stonskoj tradicijskoj kulturi pali se vatra ispred crkve i blagoslivlja se hrana:

*U Stonu obično u 19:30 počinje obred Velike subote paljenjem vatre ispred crkve kojom se uz prigodnu molitvu pali uskrasna svijeća. Nakon što se ista upali, ulazi se u zamračenu crkvu, gdje se obred nastavlja čitanjem tri - četiri čitanja, a na kraju je svečana sveta misa i tom prigodom se pjeva Slava i nakon dva dana šutnje ponovo zazvone zvona.*⁵⁷³

*Na Veliku subotu uveče bio bi blagoslov ognja, vode i bila je iza toga misa. Kasnije je tek počeo blagoslov hrane, a dotada nije toga bilo.*⁵⁷⁴

Kazivačica koja se odrastala u Luci pokraj Stona tumači sličnosti i razlike u običajima rodnog mjesta sa stonskim običajima:

Na Veliki petak ništa se nije jelo, samo jedan obrok i to riba. Bila bi noćna procesija i iluminacija. Tek bi se počelo jest kad bi zazvonila sva zvona prije 10 ura ujutro, na Veliku subotu. Rusan, Luka, Hodilje, Mali Ston – sva su se zvona čula. Iz Maloga Stona smo mi u Luki čuli zvona jer su oni imali jaka, velika zvona. I kad bi ta Glorija zvonila u 10 ura, mati bi nam pripremila veliki kadin, vodu i

⁵⁶⁸ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 32.

⁵⁶⁹ Isto, str. 32-35.

⁵⁷⁰ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrasni običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 103.

⁵⁷¹ Isto, str. 104.

⁵⁷² Isto, str. 105.

⁵⁷³ Prema kazivanju Miljenka Esserta, 17. listopada, Ston.

⁵⁷⁴ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

cvijeće, vihojle u boji – bilo je crvene, lile i bijele boje, pa bi nam to stavila u kadin i onda rekla da umivamo lice. Trebalo se oprat u temu, onda je Glorija, više nema posta. Smjeli smo jest pince, mi smo ih zvali fugace u ono doba. Ja sam u Stonu od 1958. godine. Sve je bilo odi različito od onoga kako smo mi imali na selu u Luki. Na Veliku subotu se pali oganj, idemo na misu navečer, blagoslivlja se ona hrana, doneseš nešto za blagosovit... Mi smo u Luki imali samo nešto za Božić, ali nas je mati vodila u Mali Ston na ponoćku jer nam je to bila matica.⁵⁷⁵

Blagoslov jela odvija se na Veliku subotu i na Uskrs, posebno kada se to jelo nosilo u košari na blagoslov u crkvu. Nerijetko su se košare ukrašavale i jela su bivala bogata i raznovrsna. Osim umivanja na Cvjetnicu, kad se nakon mise uz Gloriju razvežu zvona, mladi se ljudi umivaju u vodi punoj cvijeća i ljekovitog bilja, ali i ljustaka uskrsnih jaja.⁵⁷⁶

Gloria, riječ koja dolazi iz latinskog jezika i označava slavu, može biti naziv za aureolu, ali u narodnoj tradiciji karakterizira se kao „svečana himan“. To je anđeoska početna riječ prilikom vijesti o Isusovu rođenju („Slava Bogu na visini, a na zemlji mir ljudima dobre volje“), zbog čega se na početku pjevala isključivo na Božić. U 500. godini mogla se pjevati na nedjelje iako su je isprva mogli pjevati samo biskupi, a 1084. godine počinje se priznavati pjevanje Glorije i svećenicima.⁵⁷⁷

Ritual umivanja nakon Glorije smatrao se ključnim za zdravlje, ljepotu i čistoću lica. Taj se običaj njegovao u Dalmaciji i u primorskim krajevima (od Kvarnera pa do okolice Dubrovnika). Negdje su se ljudi, kao u Selcu, znali umivati u moru.⁵⁷⁸ U vodu se često stavljalo cvijeće jer se i ono povezivalo sa zdravljem, ljepotom i rastom (drijen, fijolica, bršljan...)⁵⁷⁹

U Hercegovini su se u subotu kuhala jaja koja bi se kasnije obojala (često se na jaje stavljala djetelina ili neki drugi slični list – jaja bi se vezala u najlonku). Ako se hrana ne bi blagosloвила u crkvi, nosila bi se doma da se posoli blagoslovljenom solju. Nakon tog procesa uslijedila bi molitva Vjeronanje (Virovanje). Kuhano jaje solilo se na Uskrs. Voda se također blagoslivljala na Veliku subotu, bilo za potrebe krštenja ili za krstionice koje se nalaze na ulazu u crkvu. U mjestu Dobrkovići obredi su se obavljali na jutro Velike subote i nije bilo popodnevnih pobožnosti koja se inače odvija na taj dan.⁵⁸⁰ U mjestu Stolac postoji molitva specifična za Veliku subotu:

Prošetale tri Marije

Prošetale tri Marije,

⁵⁷⁵ Prema kazivanju Nede Žile, rođ. Franušić, 22. siječnja 2019., Ston.

⁵⁷⁶ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 38.

⁵⁷⁷ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 241.

⁵⁷⁸ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrsni običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 76.

⁵⁷⁹ Isto, str. 78.

⁵⁸⁰ Zorica Jurilj, *Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, *Ethnologica Dalmatica*, br. 25, 2018., str. 26-27.

*tri Marije, tri Djevice.
One traže Sveto groblje,
Sveto groblje Isusovo.
Kad su išle govorile:
„Koja prva grobu dođe,
da odvale s groba stijenu,
da pomaže svete rane,
Svete rane Isusove.“
Kad su bile blizu groba,
uspregnule, ne smjernule,
grobu doći.
Kad na grobu mlado sjedi,
sjajnije od sunašca,
jasnije od mjeseca.
Anđeo im s groba veli:
„Kud idete, ne bježite?
Kud idete šta tražite?“
„Mi tražimo Sveto groblje,
Sveto groblje Isusovo.“
„Vi ga naći i nećete,
evo danas treći dan je,
kad je Isus uskrsnuo.
Pozdravio Petra Pavla,
i Ivana Krstitelja.
Da mu oni blagoslove:
Sveto tijelo od pšenice,
Sveto krvce od lozice.“
O, Isuse budi hvaljen,
po sve vijeke vijeka Amen.⁵⁸¹*

Ovako je Marko Pederin opisao običaje na Bilu subotu na zapadnom Pelješcu:

„Ako je komu štogo, dobro je zakadit ga s jednin bokunićem od sviće od Tri Marije. To su tri sviće na trsu na oltaru, pa kad se ide na Bilu subotu uzet kršćene vode, onda ti pop daje i jedan bokunić

⁵⁸¹ Isto, str. 27-28.

od te sviće (...) A ima i jedna velika svića na oltaru, pa je zovu svića od Krilata. Digodice da pop i bokunić od nje na Veliku subotu. Pa ili su tin bokunićem ili su onin od Tri Marije, učinu od vratiman križ od Krilata proti zlon duhu.⁵⁸² A lipi su ti običaji na Bilu subotu i na Nediju od Palama (...) A na Bilu subotu pop blagoslovi oganj. A u Žukovcu svak donese koju bijicu za nažeć oganj, a nažižu ga kremenon, pa poslin ugnjen od o tih bijicah bacu po baštini.⁵⁸³

Na Veliku subotu u Runovićima djeca nose jaja na blagoslov skupa s ljutikom i lukom (kapulom). Djeca moraju biti uredna i čista i njihov je zadatak pjevati Gospin plač do crkve, a neki su znali i plakati jer bi se njihovo jaje razbilo na putu do crkve ili bi im ga netko ukrao.⁵⁸⁴ Ujutro se u Poljicima blagoslivlja oganj, ali i puške i balote. Poljičani su smatrali da blagoslovljena grana divlje smokve koju zapale može otjerati zlo i nevrjeme. Pokraj jaja nalazile su se gujine i lupine; lupine su se bacale što dalje od kuće kako se zmije ne bi približile, a gujina bi se bacala na suprotnu stranu. Kada bi zazvonila Gloria, svatko bi se otišao umivati u vodi za ljepotu i zdravlje ili na potoku, rijeci, izvoru, bunaru i sl. Zatim bi započeli jesti sir i jaja.⁵⁸⁵ Ovako je išla prigodna molitva:

Ode diva s božjeg greba

uzdišući i plačući:

„Ko ukrade Sina moga?“

Ko bi ovu molitvicu molija

U petak pet puti,

U subotu devet puti,

Gospe će mu u raju misto dati,

'Di će vikon počivati.⁵⁸⁶

Za potrebe blagoslova u Bosni i Hercegovini nosilo se suho meso i kruh uz jaja, sir i sol.⁵⁸⁷

Krapljani (s otočića Krapana) su štovali običaj kako svaka djevojka treba posijati murtelu na Bilu subotu.⁵⁸⁸

Nikola Bjelovučić Veliku subotu isto naziva Bijelom i piše kako bi svećenik pred crkvom blagoslovio užeženi oganj, sol i vodu, i to bi svaka obitelj odnijela kući i užegla novu vatru u svojim ognjištima kako bi se predstavio simbol novog života na Uskrs.⁵⁸⁹

⁵⁸² Marko Pederin, „Stara virovanja“ na Zapadnom Pelješcu, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 285.

⁵⁸³ Isto, str. 290.

⁵⁸⁴ Silvestar Kutleša, *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska – Ogranak Imotski, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Imotski, 1993., str. 277.

⁵⁸⁵ Frano Ivanišević, *Poljica: narodni život i običaji*, Reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa, Književni krug Split. Split, 1987., str. 449.

⁵⁸⁶ Isto, str. 449.

⁵⁸⁷ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrsni običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 95.

⁵⁸⁸ Ivo Furčić, *Narodno stvaralaštvo šibenskog područja - I – Šibensko otočje*, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1980., str. 138.

⁵⁸⁹ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rčanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 12.

6.11. Uskrs

Etimologija riječi Uskrs mlađeg je izričaja i znači *krs-nu-ti*, odnosno oživjeti. Starija riječ je Vazam ili Vuzem i obilježava razdoblje kada se može jesti, tj. uzeti (*v'zeti*) meso. U muslimanskoj religiji Uskrs se naziva prema vidnim značajkama – *kzylyljumurta*, tj. crvena jaja.⁵⁹⁰

Belaj navodi⁵⁹¹ kako u Hrvatskoj postoje dva imena za Uskrs; Uskrs kao ime poznaju oni koji govore štokavskim narječjem, a Vuzem ili Vazam rabe čakavci i kajkavci. U Dubrovniku je Nikša Ranjina, poznat po svome zborniku, za najveći kršćanski blagdan upotrebljavao riječ *Uzam*. Naziv *Veliki dan*, koji označava veličinu Uskrsa u svome nazivu, upotrebljavaju pravoslavci u Bugarskoj, Makedoniji i istočnoj Srbiji. Pojam dolazi iz prevedenice grčkoga jezika (*megale hemera*), što bi se referiralo na *veliki dani*, odnosno na Veliki tjedan. Spominje se i sintagma *Velja noć* kojom su se koristili kajkavski Hrvati, barem prema dokazu s jednog zagrebačkog dokumenta 1468. godine koji svjedoči o poznavanju te dvije riječi (*velyanoych*).⁵⁹²

Kristovo uskrsnuće predstavlja konačnu pobjedu nad smrću i život koji bi trebao biti smisao kršćanske vjere. Ono što je najveći dokaz Isusa Krista nalazi se u njegovu uzdizanju od mrtvih, kao i pokazivanje svojim apostolima i sljedbenicima koji trebaju širiti radosnu vijest njegova uskrsnuća.⁵⁹³ Isusov ostanak u grobu obilježava mrak i tamu kojom je obavijen čitav svijet dok zora i svjetlo Uskrsa najavljuju novo, probuđeno doba čovječanstva.⁵⁹⁴

Kada je kršćanstvo procvjetalo u prvim stoljećima, ljudi nisu mogli odrediti točan datum proslave Uskrsa. Kršćani u Egiptu, Rimu i Grčkoj slavili su uskrsnu nedjelju nakon proljetnog uštapa koji je postao norma za proslavu Uskrsa na Nicejskom saboru 325. godine. Danas je to fleksibilan datum koji se najranije može slaviti 22. ožujka, a najkasnije 25. travnja. Prema istraživačima nekoliko je običaja bilo presudno za blagdan Uskrsa, a to su: najstariji pastirski blagdan na kojem se žrtvovalo janje, u vrijeme kada Židovi još nisu živjeli sjedilačkim načinom života, običaj žetve ječma i beskvasnoga kruha kada su Židovi počeli naseljavati zemlju Kanaan i konačno odustali od nomadstva, kultovi vegetacijskih bogova koji govore o smrti i uskrsnuću božanskih bića i kraljeva te kultovi grčke i rimske kulture koji se bave oživljavanjem iz svijeta mrtvih.⁵⁹⁵ Jedan je od primjera simbolika uskrsnog zeca. Čapo Žmegač

⁵⁹⁰ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 41.

⁵⁹¹ Vitomir Belaj, *Hod kroz godinu: pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora*, 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007., str. 173.

⁵⁹² Isto, str. 175.

⁵⁹³ Francisco Fernandez-Carvajal, *Razgovarati s Bogom – meditacije za svaki dan u godini*, Svezak III., *Uskrs, Vazmeno vrijeme, Duhovi*, Verbum, Split, 2014., str. 7-8.

⁵⁹⁴ Isto, str. 8-14.

⁵⁹⁵ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrsni običaji*, Golden Marketing, Zagreb, 1997., str. 14.

navodi⁵⁹⁶ kako se za tu životinju smatra da njezina simbolika datira iz pretkršćanskog doba kao simbol plodnosti, pogotovo kada ga se povezuje s germanskom božicom proljeća Ostarom čiji je bio suputnik. Znak buđenja i darova leži u samoj popularizaciji zeca u prethodnim stoljećima, iako nije sigurno je li taj običaj zaživio u eri prije kršćana ili tek u kršćanskom dobu.

Kršćani su počeli povezivati Pashu s Isusovom smrću i uskrsnućem u 2. stoljeću i samim time smatrali su da je sama ideja smrti i uskrsnuća i prije bila ukorijenjena u tradiciju štovanja bogova, ali teolozi misle kako postoje svojevrsne razlike unatoč neminovnim sličnostima poput „boga spasitelja“ ili „godišnje obnove prirode“. Za njih kršćanstvo gaji obrede proistekle iz njihova vlastitog nauma, što nudi čitav spektar različitosti od poganskih ili istočnih običaja.⁵⁹⁷ Suvremena etnologija bavi se problematikom dvojnosti između pučko-svjetovne tradicijske baštine i njezine uklopljenosti u crkvene dogme, ali i u ciklus prirodnih mijena kojima su neki običaji determinirani svojim značenjem iz davnina.⁵⁹⁸

Uskrs je pomični blagdan – proslava Uskrsa nije fiksna, nego se odvija sedme korizmene nedjelje u ožujku ili travnju. Neki od običaja uključuju bojanje (penganje) i ukrašavanje jaja te blagoslov jela.⁵⁹⁹ Postoje karakteristični likovi i običaji tijekom uskrsnih običaja, poput cvjetničara, križičara, križonoše (osoba koja u procesiji nosi križ), godišnjaka, sakristana (poslužitelja u crkvi), matki (izmjenjivanje jaja ili miješanje krvi između sudionica obreda), a za samu simboliku važan je zec kao prenositelj pisanica i veže se više uz gradska nego uz ruralna područja, i uskrsno jaje kao znak obnove prirode. Blagoslov jela jedan je od važnih čimbenika u Velikom tjednu, a najčešće se obavlja na Veliku subotu, kada se može blagovati blagoslovljena košara s hranom. Blagoslov hrane udijelio bi svećenik u crkvi u večernjim satima, a ako se blagoslov događa na Uskrs, onda se taj običaj zove Svetenje. Na Cvjetnicu je poznat običaj nošenja palminih grana i maslina u procesiji.⁶⁰⁰ Matkanje obilježava pomirenje posvađanih žena koje razmjenjuju uskrsna jaja.⁶⁰¹ I u selu Tješilo pokraj Fojnice polijevalo se vodom iz posude u kojoj je bilo poljsko cvijeće i to prije izlaska sunca, a vjerovalo se da to donosi zdravlje i ljepotu.⁶⁰²

Sjeverozapadna Hrvatska poznata je po paljenju uskrsnih krjesova i vatri po nazivu vuzmenke ili vazmenke (u Žumberku), ili vuzemlice, vuzmice, krisi... Proces paljenja krijesa sastoji se od četiri motke zabodene u zemlju, suhog granja i lišća, (s time da se na vrh često zna staviti tikva s barutom) koji se kasnije pale, ali prvo se mora stražariti čitavu noć. Stražarenje je zadatak pastira, odnosno mladeži iz sela, i smatralo se nedopustivim ako se zaspi na straži ili ako se krijes upali prije vremena – većinom su

⁵⁹⁶ Isto, str. 13.

⁵⁹⁷ Isto, str. 15.

⁵⁹⁸ Isto, str. 17.

⁵⁹⁹ Silvio Braica, *Ciklus godišnjih običaja – Uskrs – Proljetni običaji*, Etnografski muzej Split, Split, 2003., str. 4.

⁶⁰⁰ Isto, str. 5.

⁶⁰¹ Isto, str. 6.

⁶⁰² O tome više: Marko Dragić, *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 149-179.

se palili oko 3 ili 4 ujutro. Ugarcima s garišta pripisivale su se apotropejske moći; ljudi su ih postavljali u vrtove jer se vjerovalo da štite od demona, kao i da zli duhovi i vještice neće moći djelovati ni vladati na području dokle je dopirao dim krjesova.⁶⁰³ Pretpostavlja se da je običaj paljenja krjesova došao iz Slovenije, tj. iz srednje Europe.⁶⁰⁴ Tijekom istraživanja o bročansko-stonskoj tradicijskoj kulturi nisu pronađena kazivanja o uskrsnim krjesovima.

Poznat je običaj posestrimstva u Međimurju iako se rijetko prakticira. Mlade cure donosile su pogaču i zavjetovale se na vječno sestrintstvo (na matkanje). Osim toga običaja u Međimurju je poznat i običaj uskrsnih kola, osobito na Uskrni ponedjeljak, kada su se plesala kola nakon korizmenog suzdržavanja. Taj je običaj bio poznat i u Belokrajini u Dalmaciji, ali i u Podravini i diljem Slavonije.⁶⁰⁵

Kutleša⁶⁰⁶ piše o imotskim običajima, poglavito u Runovićima, gdje se iza mise išlo na kolo, pjevanje, kolače, vino, jelo... Uskrni ponedjeljak proslavljao se u Zmijavcima uz prigodnu procesiju bez veselja kao što je bio običaj za sam Uskrs, a zastave su se vijorile i na Uskrs i na Uskrni ponedjeljak.⁶⁰⁷

Ivanišević piše kako je Uskrs najveći blagdan i da dolazi iza Božića, i dok se spominje kako je Božić veseliji, a Uskrs svečaniji, autor smatra da je mladosti „ugodnije i raskošnije“ tijekom Uskrsa jer se priroda kiti „zelenilom i cvijećem“, a i mladi ljudi uređivaju se i kite više nego inače, stoga navodi narodnu izreku: „Božić je rutavac a Uskrs je gizdovac.“⁶⁰⁸

Običaj je u Poljicima da se iza ponoći okupi dvoje, troje mladih ljudi koji blagoslivljaju polja i vinograde s maslinovom grančicom blagoslovljenom na blagdan Cvjetnice. Njihov je cilj obići što više vinograda te ih blagosloviti prije izlaska sunca. Svatko je imao svoj zadatak za proslavu Uskrsa, namijenjen njihovoj profesiji: mornari su stavljali blagoslovljene palme i masline na jarbole (vješali su i zastave), a ribari na levute.⁶⁰⁹ Pjevala se pjesma: „Daj mi, Gospe, dobar dan, ja ću tebi dobar glas. Sinak ti je uskrsnija na današnji dan, prikaži mi ga, Gospe, na umrli dan.“⁶¹⁰

Ujutro bi se blagosloвила hrana koja bi se poslužila za ručak (objed) i ukoliko bi neke mrvice blagoslovljenog kruha završile na podu, nisu se smjele dati životinjama, već su se trebale poljubiti i baciti u oganj. Misa je započinjala oko podneva nakon čega bi uslijedile igre s jajima, poput igre na „šalicu“: „... postavu upored nekoliko jaja, zavrtu šalicu (malu daščicu) s konopcem na kraju, kad se

⁶⁰³ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 34-35.

⁶⁰⁴ Isto, str. 36.

⁶⁰⁵ Isto, str. 39-40.

⁶⁰⁶ Silvestar Kutleša, *Život i običaji u Imočkoj krajini*, Matica hrvatska – Ogranak Imotski, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Imotski, 1993., str. 277.

⁶⁰⁷ Isto, str. 278.

⁶⁰⁸ Frano Ivanišević, *Poljica: narodni život i običaji*, Društvo Poljičana „Sveti Jure“ – Priko, Biblioteka Gradac, 2006., str. 372.

⁶⁰⁹ Brodovi bez jarbola. (Ivanišević 2006: 372)

⁶¹⁰ Isto, str. 373.

zaustavi, koliko jaja pokrije konopčić, onoliko ji dobije.“⁶¹¹ Druga nedjelja (tjedan iza Uskrsa) nazivala se mali Uskrs.⁶¹²

Iako se Gloria, svečana himan, pjevala za Božić, 500. godine Gloria se počela izvoditi na nedjeljnim misama kada su ih vodili biskupi, a ostali svećenici smjeli su je pjevati jedino na Uskrs.⁶¹³

Gavazzi navodi kako je simbolika jaja, kao i bojanje i tucanje rasprostranjeno po Europi zajedno uz tradiciju gađanja jaja novčićima. Postoji zanimljiv podatak da su se datumi u 14. stoljeću u Zagrebu određivali po tucanjima jaja – koliko je prošlo vremena od posljednjeg tucanja jaja (*post concussion emovorum* – poslije tucanja jaja, poglavito na uskrsni ponedjeljak).⁶¹⁴ U Slavoniji se slavio Vodeni ponedjeljak kao dan nakon Uskrsa, a ime insinuiralo na polijevanje vodom, odnosno na ritual namijenjen djevojkama – mladići polijevaju djevojke koje su bile na ranoj misi. Takvi običaji zabilježeni su u zemljama poput Češke, Slovačke i Poljske, gdje mladići bude djevojke na Uskrsni ponedjeljak kako bi ih polili vodom blagoslovljenom na Uskrs. U Slavoniji se slavi Vodeni ponedjeljak kao drugi dan Uskrsa. Na taj dan momci vodom polijevaju djevojke. Slobodno je bilo politu samo onu djevojku koja je bila na ranoj misi. U Poljskoj, Češkoj i Slovačkoj tradicija je da mladići na Uskrsni ponedjeljak probude djevojke prskajući ih svetom vodom koja je blagoslovljena na Uskrs. To je moglo označavati buđenje osjećaja čistoće i nevinosti, tj. izgon grijeha i nečistoće. Polijevanje vodom usko je povezano s plodnošću, zato i jest bilo namijenjeno mladim djevojkama, a bilo je uvriježeno vjerovanje kako se djevojka koja nije polivena vodom nikada neće udati.⁶¹⁵

Zanimljivo je slavljenje Uskrsa, odnosno tradicija penganja (bojanja) jaja u mjestu Smokovljani i ostalim mjestima u Dubrovačkom primorju:

Jaja su se prvo pengala u Primorju. Penganje se odvijalo na sljedeći način: bilo bi pčelinjeg voska koji bi se nanosio na sirovo jaje, po njemu bi se crtalo te bi išlo u vrelu mast. Prije se jaja nisu kuhala, nego su se crtala sirova jaja. Vosak se grije na žeravi, uzme se bakjača i s tom bakjačom bi se crtalo po jaju. Prije su stare žene imale penice, to je bilo slično ko nalivpero, nabolo bi se na komad drva, najčešće lozovinu jer je najmekanija. Zato se nazvalo penganje jaja, po toj penici (kao penkala).⁶¹⁶

Postoji tvrdnja da je u Dubrovačkom primorju potekla tradicija penganja jaja voskom. U Smokovljanima je postojalo igranje kola i spremanje velike feste, ali polako iščezava zbog nedostatka ljudi.

⁶¹¹ Isto.

⁶¹² Isto.

⁶¹³ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 241.

⁶¹⁴ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 29.

⁶¹⁵ Marko Dragić, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split. Split, 2015., str. 175.

⁶¹⁶ Prema kazivanju Mata Katičića, 24. listopada 2019., Smokovljani.

Za Uskrs bi se u Smokovljanima šarala jaja, ko bi znao i kome bi se mililo. Ako je bila kome korota, to ne bi niko u kući spremio. Uskrs uvijek šeće, nije uvijek istoga datuma. Za Uskrs je vazda bila misa i došla bi sva svojta, sva fameja. Bila je zabava, svuđe su se sastajali po ulicama, po putu, po gumnu... Ako bi bilo dosta ljudi, igralo bi se kolo. Toga više nema. Nasadili bi jaje pa bi ga gađali dinarom. Ko bi pogodio, odnio bi jaje kao pobjedu. Spremalo se, peklo bi se ko je imo... Prije je narod bio gladan i jadan, ali poslije kad se narod oporavio, ko bi imo, zaklali bi janje, to bi se za Uskrs peklo, kuhalo, spremilo... Štedilo bi se da bude nešto bolje za Uskrs. Sad se u zadnje pripremaju pinice, ali prije nije niko za to znao, samo bi se doma umijesio kruh koji je bio većinom od domaćeg žita. Nekad bi kupili kupovnog brašna za napraviti kruh. Pred Uskrs bi se prigale prikle. Kad je to bilo, za bakajar nije znao niko, nego je bilo dobro ako je koimo za priklesprigat. Ko bi imo, obuko bi najbolju i najljepšu robu što ima. Davale bi cure napengana jaja momcima, često crvena. Uskrsni ponedjeljak vazda je bio svetac. Ne bi bila u nas u Uskrsni ponedjenik misa, nego u Visočanima. Ista je župa, ali je u njih kapelica, a u nas matica.⁶¹⁷

Na Uskrs se oblačila najljepša nošnja za razliku od Božića, kada se oblačila najlošija. Na Bijelu subotu ili na Veliku subotu vazda bi bila ponoćka. Onda je sutridan bila misa, ovisi kako je župnik odredio.⁶¹⁸

Kazivačica iz Stona napominje kako se prije slavljenja Uskrsa tugovalo te da je u Stonu velika misa na Uskrs:

U moja se vremena to nešto slavilo tužno, ko da nešto gubimo. Tugovalo se u te dane kad dolazi Uskrs, na Veliki tjedan. Naučili nas roditelji i roditelji su taki bili. Nakon tugovanja i četrdeset dana došlo bi veselje.⁶¹⁹

Na Uskrs ti je bila velika misa preko dana i glasovi su pjevali (bez instrumenata i pratnje):

Isuse, tebi vjerujemo svi,

da i naš Uskrs mora jednom svanuti,

a za Uskrs treba patjeti,

za život nam snage daj!⁶²⁰

Na Brocama se Uskrs slavi svečano, ali bi protekao u veselju i igri zbog zanimljive igre u prošlosti:

Za Uskrs se voskom pengaju⁶²¹ jaja, većinom crvene boje, ali može bilo koje boje. Prije je bio običaj da mladost iz sela, uglavnom djeca, uzmu košaru i onda idu od kuće do kuće jer je bilo sve

⁶¹⁷ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Morđin, 20. listopada, Smokovljani.

⁶¹⁸ Prema kazivanju Mata Katičića, 24. listopada 2019., Smokovljani.

⁶¹⁹ Prema kazivanju Nede Žile, rođ. Franušić, 22. siječnja 2019., Ston.

⁶²⁰ Isto.

⁶²¹ Bojaju.

naseljeno i onda bi skupljali jaja, po dva jaja i to bi odnijeli svećeniku ko rego⁶²² na Uskrs, ali jaja su bila čista, bijela. Onda su se jaja pengala, a bio je običaj da mi djeca iza objeda pođemo dole na selo i stavili bi napengana jaja uza zidić. Tu su već bili muškarci, očevi, djedovi, odrasli ljudi i prije je bilo da imaš 5 velikih dinara i onda bi s 2 – 3 metra nama gađali ta jaja i koliko god puta ne bi pogodili, toliko bi mi dobili para, a kad bi pogodili, kad bi dinar osto u jaju, njemu je išlo jaje i taj dinar kojeg bi izvadio pa bigađo drugome. Dogovorili bi se, po jednomu jaju ćemo 20 dinara. Drugo jaje što bi se malo ruvinalo mi bi donijeli doma pa bi hi (ih) ogulili i skuhalo žućenicu ili kuke i šparoge i pojeli ta jaja. To je bilo prije četrdesetak godina, dok sam ja bila dijete.⁶²³

Na Uskrs bi se jele fugace (pinice) i postojao je točno određen recept koji se pripremao na Uskrs. Međutim, misa se održavala u Stonu. Na Brocama se održavala misa na Uskrsni ponedjeljak, i to rano ujutro. Sada se mise na Brocama na Uskrsni ponedjeljak održavaju najčešće u 8, 8:30. Takve rane mise na Brocama održavaju se i 26. prosinca, na Svetog Stjepana, čiji je dan odmah iza Božića. Također, prije su postojali običaji skupljanja jaja koja su se potom nosila svećeniku u Ston:

Za Uskrs je bilo dosta svijeta. Gađala su se jaja prije, djeca bi ih donijela, ondarke bi donijeli kovanice, kome unutra ostane, on ih nosi. Bila je zabava u velikoj kući (u centru sela), uvijek se svirala lijericica i bile bi poskočice. Jeli bi meso i pečenje, spremale su se domaće pinice. U nas su se zvale fugace, u Malom Stonu još ih uvijek zovu fugace, a tako su ih zvali i na Brocama. Onda bi se napravio snijeg od tih fugaca, a danas se stavljaju keksi. Prije bi se stavljale fugace na komadiće umjesto keksa. Skuhalo bi se jaje, bjelance u mjeku se kuha i poreda se na fugacu, a poslije se jaja skuha sa cukarom i izbaču se žumanca i prelije se preko fugace. To je bio kolač od fugace. Ođe, na Brocama, bila je misa u ponedjeljnik iza Uskrsa. Napengaju se jaja, i to je bilo lijepo jer bi se svi skupili i pengali. Pjevala se jedna pjesma: Živa Krista sam vidjela, kako uskrsnu sav u sjaju, i dva svjedoka dva anđela uvis platno povezali...⁶²⁴ Časna bi poredala papir s pjesmama na škabele da svak pjeva na misi, ne samo oni u zboru, stavilo bi se na svaku klupu. To je bilo dobro jer su svi morali pjevat. To pjevamo na Uskrsni ponedjeljnik. Bude misa na Brocama i za svetoga Stjepana iza Božića.⁶²⁵

Skupjala su se jaja za Uskrs da se odnesu svećeniku u Ston. Ja sam sudjelovala u tome, nosili smo veliku korpu i od kuće do kuća da da svak jaja koliko može. Mogla sam bit 4. ili 5. razred, tad je bio don Ante Dračevac, bio je običaj da se njemu nosi, isto ko i grožđe u košičiću, i oni bi mi dali za zahvalu kolač. To je bio kolač bez soli, ko danas kolač sa šećerom. To je bio jedan krug, podsjeća na današnji

⁶²² Dar.

⁶²³ Prema kazivanju Ane Ivanišević, rođ. Bonačić, 3. ožujka 2018., Broce.

⁶²⁴ Kazivačica Aninka Duždević sjetila se nekoliko dijelova pjesme.

⁶²⁵ Prema kazivanju Marije Perić i Aninke Duždević, 22. listopada, Broce.

*beškot. Mislim da se to radilo i u drugim selima, mi smo to na Brocama sigurno radili, ali tad nije bilo auta. To se pažljivo nosilo pješke. Najljepše grožđe nosilo se svećeniku i doktoru.*⁶²⁶

Na Pelješcu se na trpeze stavljaju šarena jaja na dan Uskrsa i onda se njima kucaju mladići i djevojke. Izgubila se starinska pjesma koja to bilježi, ali Bjelovučić je uspio sačuvati ove stihove⁶²⁷:

Skrsenje i šarena jaja

Gjurgjev danak i zelena trava

Spasov danak i gora i polje.

To bi značilo da Uskrs donosi šarena jaja, Jurjev danak zelenu travu, a Spasovo zeleni i goru i polje.

6.12. Sveti Juraj

Pretpostavlja se da je sveti Juraj rođen u Kapadociji u današnjoj Turskoj, a da je umro ili u Nikomediji, današnjem turskom Izmiru, ili u današnjem Lodu u Izraelu (tadašnjem mjestu Lydda).⁶²⁸ U kršćanstvu, u islamu, posebno u romskoj kulturi, slavi se sveti Juraj (Jurjevdan ili Đurđevdan). Luka Ilić Oriovčanin, Mijat Stojanović, Franjo Ivanišević i Milovan Gavazzi neki su od pisaca koji su pisali o svetom Jurju. Njegovo se rođenje zbilo negdje između 275. i 281. godine i dolazio je iz obitelji plemića; otac je bio rimski vojnik iz Perzije, a majka iz Male Azije. Kada je njegov otac umro, njegova i majčina destinacija bila je Palestina, mjesto gdje sveti Juraj postaje vojnik i biva prepoznat po svojoj hrabrosti i dobrim karakteristikama. Život u vojsci mu, unatoč tome, nije bio nimalo lagan; Juraj se nije želio odreći svojih kršćanskih uvjerenja, što se kosilo sa svjetonazorom ostalih zapovjednika u vojsci. O njegovoj osobnosti najbolje svjedoči odnos prema materijalnom; kada mu je umrla majka, odlučio je pomoći siromašnima tako što je razdijelio svoje imućne prihode te je oslobodio sve robove koji su se prije toga nalazili u vlasništvu njegove obitelji. Bio je član Vojnoga vijeća gdje je car Dioklecijan diskutirao o planiranju uništenja kršćanstva i kršćana. Ostali su prihvatili Dioklecijanov naum, međutim, sveti Juraj se usprotivio i tražio pravdu za kršćane. Iako ga je Dioklecijan pokušavao podmititi i natjerati da poklekne, sveti Juraj odbacio je sve njegove namjere. Izrevoltirani Dioklecijan dao je nalog da se sveti Juraj uhiti, okuje u lance i stavi u tamnicu. U proces mučenja svetog Jurja ulazi mrcvarenje njegova tijela kidanjem dijelova i dubljenjem brazdi na njegovoj koži. Prilikom toga sveti Juraj nije uzmicao, naprotiv; njegovi su se mučitelji iznenadili njegovim veseljem. To nije bilo sve – sveti Juraj, unatoč takvim metodama mučenja, nije bio mrtav, a njegove su rane bile zacijeljene. Vidjevši njegov čudesni

⁶²⁶ Prema kazivanju Marije Fabris, 9. listopada 2021., Broce.

⁶²⁷ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rćanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 12.

⁶²⁸ Ivan Mužić, *Svetojurjevska tematika u Hrvata i sveti Juraj na reljefu crkve u Žrnovnici*, Starohrvatska prosvjeta, vol. III, br. 38, 2011., str. 188.

oporavak, brojni su se ljudi koji nisu bili kršćani odlučili preobratiti na kršćanstvo. Jedan je vječnik dao Jurju zmijski otrov u vrču. Kada ga je sveti Juraj popio, ništa mu se nije dogodilo, ali je vječnik doživio prosvjetljenje te se preobratio na kršćanstvo i naposljetku umro mučeničkom smrću. Prema legendi pokušavalo se ubiti svetog Jurja na razne načine, mučenjem na kotaču ili bacanjem u kotao s rastopljenim olovom. Na kraju je sudac Dacijan odveo Jurja u Apolonov hram, ali Juraj se pomolio i pojavio se „oganj s neba“ koji je kaznio i usmratio sve ljude u tom hramu. Dacijan tada izdaje naredbu za vuču njegova tijela konjima i raščetvorenje njegova tijela. Prilikom mučenja svetoga Jurja Dioklecijanova supruga Aleksandra prelazi na kršćanstvo. Jurju je odrubljena glava i raskomadano mu je tijelo koje je bačeno u bunar. I tu se događa milost za sveca; anđeli su izvadili njegovu glavu iz bunara 23. travnja 303. godine u Lidiji u Palestini, kada se i slavi njegov blagdan. Njegove su moći prenesene u Limoge i La Mans, a njegova izvađena glava nalazi se u bazilici svetog Jurja u glavnom gradu Italije – Rimu.⁶²⁹

Sveti Juraj slavi se u više religija i diljem Europe i svijeta. Ponajprije se njegovo ime veže uz Palestinu i Egipat, kasnije i uz čitavi Bizant. Konstantin Veliki sagradio je crkvu svetomu Jurju, nakon čega brojni samostani i crkve dobivaju ime po Jurju. Najveći je blagdan u romskoj tradiciji upravo Jurjevo, točnije Ederlezi, kada se slavi dolazak proljeća. Romi slave Jurjevo tako što svoje domove ukrašavaju raznoraznim cvijećem te se kupaju u vodi gdje plutaju cvjetovi. Odjenu se svečano i stave nakit. Nezaobilazno je veselje uz pjesmu i ples. Kada Ederlezi prođe, odlaze čergama na daljnje putovanje. U Bosni je šesnaest crkvi bilo posvećeno svetomu Jurju, a kod Hrvata sveti se Jure spominje još od romanike kada su mu posvećene crkve u Putalju kod Solina i crkva u Podbrežju kod Zenice. On je zaštitnik Brača, Visa, Senja, Poljica, Lovrana... Brojni toponimi nose ime po svetomu Jurju poput Jurjeva vrela, vrha Biokova koji se naziva Sveti Jure itd.⁶³⁰ Od Senja prema Zadru nalazi se mjesto koje se naziva Sveti Juraj i za koje se pretpostavlja da se nazivalo Lopsika prema plemenu koje se nazivalo Lopsi. Lopsika je bila važna luka spomenuta u antičkim itinerarima. Tuda se odvijala trgovina putom koji je vodio preko Velebita u unutrašnjost.⁶³¹ Sveti Juraj zaštitnik je Senja i Mile Bogović smatra kako je na mjestu kule Nehaj postojala crkva svetoga Jurja koja je srušena, a onda je ponovno napravljena druga koja je također srušena u 19. stoljeću. Autor vjeruje da je mjesto Sveti Juraj nazvano po benediktinskoj opatiji Sv. Juraj koja se nekada nalazila u istoimenom gradu.⁶³²

Puk, posebno seljački, slavio je svetoga Jurja kao zaštitnika konja i ostalih domaćih životinja. Poznat je kao zaštitnik protiv bolesti kao što su jaki grčevi, visoka temperatura, epilepsija i za niz teških

⁶²⁹ Marko Dragić, *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, vol. 9/1, br. 9., 2013., str. 270-271.

⁶³⁰ Isto, str. 272.

⁶³¹ Aleksandra Faber, *Sveti Juraj – lopsica i lopci*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, vol. 30, br. 1, 2003., str. 629.

⁶³² Mile Bogović, *Sveti Juraj i Senj*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, vol. 19, br. 1, 1992., str. 25.

bolesti, te zaštitnik pastira, konja, zemlje, usjeva, zelenila, ratara, vojnika, konjanika... Ljudi su se ufali u svetoga Jurja za obranu protiv napasnika, posebno djevojke, ali i protiv zmija te nadnaravnih elemenata (vještice).⁶³³ U svjetskim okvirima slavi se u Barceloni, Genovi, Engleskoj, Portugalu, Armeniji, Gruziji... U hrvatskoj tradiciji postoje dokazi o obilježavanju blagdana svetoga Jurja. Blagdan svetoga Jurja slavi se u mjestu Boraja pokraj Šibenika tako što bi se skupio poveći broj ljudi prije samog blagdana. Oni su ispred nečije kuće pjevali pjesmu *Veseli se zemljo, Bosno ravna*. Dan prije blagdana, u suton, škropila bi se dvorišta, štale, dvorišta i kuće jer se vjerovalo da se blagoslovljenom vodom mogu odagnati zli duhovi i demoni te vidine (vještice). Vjerovalo se da *Vidurine* mogu nauditi stoci pa je postojao običaj kada nitko od pastira nije smio voditi stoku na ispašu prije izlaska sunca, a prije podneva morali su doći svojim kućama i životinje zatvoriti u tor.⁶³⁴ U senjskim selima vještice su se nazivale viškama i vjerovali su kako je u svakom selu živjela po jedna vještica koja to nije postala svojom voljom, već sudbinom, kako tumače neka kazivanja. Udane žene većinom su okarakterizirane kao viške i aktivne su noću kada igraju kolo s drugim viškama. Često se u tim pričama suprug prikazuje kao nasamaren, a žene karakterizira negativan i zloban pogled.⁶³⁵

Jakob Voraginski (Jakob od Voragine) osoba je koja je zabilježila legendu o svetom Jurju i zmaju u svojoj srednjovjekovnoj zbirci *Legenda aurea* objavljenoj 1273. godine – iščitavaju se motivi Jurjeve pobjede nad zmajem uklopljene s njegovim mučeništvom. Pokraj grada Silene (današnji Bejrut) živio je zmaj u močvari koji je od stanovnika tražio žrtve tako što su mu prinosili ovce. Kada je ovaca nestalo, stanovnici su bili primorani birati između sebe, a birali su kockom mladića ili djevojku. Igrom kocke trebala je biti žrtvovana kraljeva kći Margareta, ali ona je sreća Jurja koji se zmaju usprotivio kopljem i porazio ga, da bi nakon toga oko njegova vrata vezao Margaretin pojas. Sveti Juraj doveo je zavezanog zmaja u grad i tako uvjerio kralja i narod kako je on junak. Zahvaljujući tom činu, svi su se stanovnici grada, uključujući i kralja, odlučili pokrstiti. Na kraju je zmaj proboden kopljem.⁶³⁶ Sveti Juraj započinje se štovati u 5. stoljeću; isprva na Bliskom istoku, Egiptu i Etiopiji, a snažni val kulta svetog Jurja najviše se očitovao na Cipru i u Gruziji, odakle se širi prema Rusiji te prema Balkanu.⁶³⁷

U hrvatskoj tradiciji sačuvane su pjesme i legende o svetom Jurju, poput *Pisan svetoga Jurja*, pjesme koja se nalazi u prvoj hrvatskoj lirskoj pjesmarici 1380. godine, a legenda o svetom Jurju koji je

⁶³³ Marko Dragić, *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, vol. 9/1, br. 9, 2013., str. 272.

⁶³⁴ Marko Dragić, *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 3, br. 3., 2010., str. 145.

⁶³⁵ Nevena Škrbić, *Izvešće s istraživanja u selima pod senjskim bilom i u zaleđu Svetog Jurja*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, vol. 28, br. 1, 2001., str. 264.

⁶³⁶ Marko Dragić, *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, vol. 9/1, br. 9, 2013., str. 273.

⁶³⁷ Marijana Belaj, *Sveci Juraj i Antun Padovanski u životu Krivopučana*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, vol. 31, br. 1, 2004., str. 153.

probio zmaja nalazi se kao versificirana verzija u djelu *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miošića.⁶³⁸

Pisan svetoga Jurja prva je pjesma zabilježena na čakavskom narječju u hrvatskoj pjesmarici iz *Pariškoga kodeksa* pisanog na glagoljici.⁶³⁹ Ovo je prvi dio pjesme:

Pê(sa)n' s(ve)t(a)go Jurê. Poi ljudem' razum'no

1. V' ime I(su)sa Nazaranina,

Ki nêma nig'dêr takmenika

I vsêh' s(ve)tih' i s(ve)t(a)go Jurê kon'nika,

Hoćete li ljudi slišati ot sego veka,

5. Da v(a)m' poju pês'not s(ve)t(a)go Đeor'đie kon'nika!

Kda se s(ve)ti Juraj s' drakunom' r'vaše.

*Kralevu hćer ot s'mr'ti iz'b(a)vlaše (...)*⁶⁴⁰

Na Jurjevo se ovjenčava stoka, najčešće vijencima, zato jer je postojalo uvriježeno vjerovanje kako će proljetne biljke uspjeti otjerati demone i zle sile. Jurjevo se naziva pastirskim blagdanom, a Gavazzi spominje skoro pa isti datum (21. travnja) rimskih palilija ili parilija, koji je u rimskoj tradiciji također obilježen kao pastirski blagdan i postoje slične indikacije koje upućuju na bliskost običaja, poput kićenja stoke cvijećem i biljem. U zapadnoj Hrvatskoj značajni su jurjevski ophodi koje izvode jurjaši i jurjašice, jurjevčani ili đurđari... Mladi ljudi izvodili su jurjevske popijevke kada su išli po selima, nekada pjevane sve do Svetoga Ivana. Njihov je zadatak prenositi svježe zelenilo i ostaviti grančicu svakoj kući koja im ustupi dar (hranu poput jaja, slanine, brašna). Kasnije ljudi iz svake kuće mogu tu grančicu zataknuti na strehu, pukotinu, staviti u polje ili kod životinja. Negdje je Đuro ili Juraj jedna mlada osoba čija je glava pokrivena košem od svježih grančica ili mu je tijelo obavijeno grančicama bukve ili nekog drugog drveća. Taj koš često je bila zelena kabanica, simbol zelenoga Jurja.⁶⁴¹ Osim toga poznati su običaji trubljenja u trube, poglavito u Bosni i Hercegovini, po panonskoj Hrvatskoj, u nekim dijelovima Dalmacije i na otoku Krku, te jurjevski krjesovi po zapadnoj Hrvatskoj i u nekim dijelovima Dalmacije (Poljica, Like i Gorskog kotara). Bilo je poznato i ljuljanje mladeži i proricanja, posebno ljubavna, na taj datum. Prema Gavazziju Sveti Juraj označava nagovještaj proljeća, apotropejska i panspermijska svojstva.⁶⁴²

Poznata je legenda u Sinju o Miloševu jezeru ispod brda Krinja; tamo gdje su bili Gavanovi dvori, tu je sada Miloševo jezero. U Sinjskoj krajini pripovijeda se da je Miloševo jezero ispod brda Krinja

⁶³⁸ Marko Dragić, *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, vol. 9/1, br. 9, 2013., str. 274.

⁶³⁹ Ivan Mužić, *Svetojurjevska tematika u Hrvata i sveti Juraj na reljefu crkve u Žrnovnici*, Starohrvatska prosvjeta, vol. III, br. 38, 2011., str. 196.

⁶⁴⁰ Isto, str. 195.

⁶⁴¹ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 42-45.

⁶⁴² Isto, str. 51-57.

nastalo na mjestu gdje su nekoć bili Gavanovi dvori, propali u zemlju zbog Gavanove zloće. Tamo je sveti Jure prema sinjskoj predaji ubio zmaja.⁶⁴³

I kod katolika i kod muslimana postojali su nazivi Veliki Jurjevdan (23. travnja) i Mali Jurjevdan (6. svibnja). Razlikovali su se po datumima i po zabranama ispaše. Na Veliki Jurjevdan vrijedila je zabrana ispaše po poljima, a na Mali bi se zabranila ispaša po planini. U Hercegovini su postojali drugi nazivi – Novi i Stari Jurjevdan. U dijelovima Hrvatske poput zapada Hrvatske, Hrvatskog zagorja, Posavine, Poljicima, Lici, Gorskom kotaru, Hvaru i na Braču palili su se krjesovi na Jurjevsko navečerje ili na sam blagdan Jurjeva. Paljenje krjesova trajalo bi do blagdana svetoga Petra i Pavla. U Požegi i okolici krjesovi su započinjali na Jurjevo, a završavali na dan svetog Ivana. Kada bi mladi ljudi tradicionalno preskakali preko krjesova, vjerovali su da će biti zaštićeni od bolesti, odnosno groznice. Ispred kuća postavljali bi se mali krjesovi jer je bilo uvriježeno vjerovanje da taj pepeo štiti domaćinstvo i vrtove i štale od vražjih sila. U nekim su selima djevojke plesale kolo i bacale koprive sa svoje glave u ogranj. I stari i mladi ljudi (često i njihove životinje) znali su hodati u krug prelazeći preko pepela izgovarajući tri puta Vjerovanje prije izlaska sunca, što pripada apotropejskom karakteru jer se na taj način pokušavalo zaštititi od nadnaravnih, zlih sila i bolesti svih vrsta.⁶⁴⁴ U narodu, npr. u Dugopolju ili Posušju, postojalo je mišljenje da će biti lijen i uvijek kasniti onaj tko se ne probudi prije jurjevske zore. U Širokom Brijegu vjerovalo se da će djeca koja ranije ustanu na blagdan svetoga Jurja vidjeti sveca na zelenom konju.⁶⁴⁵

Dragić navodi pjesmu o svetom Jurju iz Širokog Brijega:

Isteče sjajan Mjeseče, za njim je zvijezda Danica.

Mjesecu zvijezda govori:

"Polako, ja sam mjeseče!

I ja ću s tobom za polje,

i ja ću hvatati volove,

i ja ću orat dolove.

I ja ću sijat konoplje,

i ja ću plesat tenefe, i ja ću vezat djevere.

Ko ono leže kod kola, ka ono junci kod tora?

Što oni neće u kolo?

Danas je slavni Jurjevdan,

a oni leže cio dan. “⁶⁴⁶

⁶⁴³ Marko Dragić, *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, vol. 9/1, br. 9, 2013., str. 274.

⁶⁴⁴ Isto, str. 284.

⁶⁴⁵ Isto, str. 285.

⁶⁴⁶ Isto, str. 285-286.

Običaji za Svetoga Jurja, koji nije zapovjedni blagdan, uključivali su umivanje, kupanje, škropljenja, kićenja cvijećem i zelenilom i ljubavna proricanja, a potonja se vežu ne samo uz djevojke katoličke vjere, već i uz djevojke koje su pravoslavke i muslimanke. Kićenje zelenilom na Sv. Jurja poznato je i u pravoslavnoj tradiciji.⁶⁴⁷ Zeleni Juraj ili Jura utkan je u brojne običaje; nosili su ga mladići i pjevali po kućama (u košu, kao brezu, vrbu i sl.) i to zelenilo, od kojeg bi ljudi otkinuli grančicu, simboliziralo je zaštitu od demona i povećanje plodnosti.⁶⁴⁸ Poznate su ladarice, nazvane po Ladi, božici mladosti, ljepote, proljeća i plodnosti. U državama poput Poljske i Litve ladarice su pjevale od prve nedjelje po Uskrsu do Ivanja, a pjevale su pjesme kako bi odale čast božici Ladi. U Hrvatskoj su se ladarice pojavljivale na blagdanima poput Jurjeva, svetog Filipa i Jakova, Duhova...⁶⁴⁹ U Slatinama pokraj Trogira služila se misa na oltaru svetog Jurja nakon čega je slijedio blagoslov soli za blago, a ona se nosila životinjama za povećanje njihove plodnosti. Osim početka proljeća sveti se Juraj slavi i kao početak ljepšega vremena; povratak zelenila (samim time i plodnosti i obilja te zaštite od vradžbina) uvjetuje panspermijski i apotropejski karakter.⁶⁵⁰

U Poljicima se kolendavalo na Sv. Jurja, tj. izvodila se jurjevska kolenda koja se zvala *Poljičani poštovani* te je i danas himna Poljica:

*Poljičani poštovani,
od svih sela odabrani,
čestito vam Jurjev danak
Jurjev danak vaš sastanak.
Čestito vam Jurjev danak
Jurjev danak vaš sastanak.
Tri potoka tekla vami,
na dobro vam Jurjev danak doša.
Prvi mlika teka vami,
na dobro vam Jurjev danak doša.
Drugi uja teka vami,
na dobro vam Jurjev danak doša.
Treći vina teka vami,
na dobro vam Jurjev danak doša.
Čestito vam Jurjev danak,
Jurjev danak vaš sastanak.*

⁶⁴⁷ Isto, str. 286-290.

⁶⁴⁸ Isto, str. 304.

⁶⁴⁹ Isto, str. 306.

⁶⁵⁰ Isto, str. 177.

*Pčele suncu zastupile dvore,
na dobro vam Jurjev danak doša.
Bile ovce napunile tore,
na dobro vam Jurjev danak doša.
Žuti klasi priplavili poje,
na dobro vam Jurjev danak doša (...)*⁶⁵¹

Dan Svetog Jurja smatran je velikim danom u Poljicima jer je sv. Juraj prikazan na poljičkom barjaku, on je pokrovitelj stare poljiške knežije i podignuta mu je crkva na Gracu. Taj blagdan naziva se i Jurjevo, neki su na tom području kratili naziv pa su blagdan nazivali Jura'. Legenda prenosi da sv. Juraj dolazi odjeven u zelenu kabanicu ili na crnom ili zelenom konju. Ako dođe na zelenom konju, to se vezivalo uz urod žitarica te godine, uz još jedan znak; početak crvenjenja kljena, odnosno kljena. Ako Juraj dođe na crnom konju, to se zna po proljeću zaogrnutim ledom i snijegom, što znači da neće biti uroda te godine. Navodi se primjer triju obilnih i potrebnih kiša: na Jurjevo, Križevo i na Duhove. Neki na Jurjevo, a neki na dan Sv. Marka postavljaju tzv. granice: „...to će reć, pođu na sva četiri vitra od nji'ova i zadiju na granicu po jednu 'vojku ili nastavaju stinja malu gomilu, nek se zna, doklen je nji'ovo. To se kaže „zagajivati.“ Prođe li živinče iz drugog sela tu graenicu, odma' ga istirajte i multaje (globi).“⁶⁵²

U Krapnu se na Jurjevdan vjerovalo kako nitko nije smio nekoga zazvati imenom prije izlaska sunca; uvriježilo se vjerovanje kako na Jurjevdan počinju listovi čimice „i da će čimice najprije izlisti i kod onoga i u onu kući čigove se ime spomene prije isteka sunca“.⁶⁵³

U selima Krivoga Puta pokraj Senja sveti Juraj je, poput svetoga Marka, zaštitnik polja i prije je vladalo uvjerenje kako donosi plodnost zemlji. Negdje ga se, kao u Prpićima, Veljunu i Lucićima smatra zaštitnikom konja i stoke, posebice jer se tada vršio blagoslov stoke koja je prvi put izlazila iz staje. Jedan čovjek iz Veljuna blagdan sv. Jurja naziva domašnjakom, tj. spomendanom, što se očituje u zabrani rada sve do mise na blagdan sv. Jurja.⁶⁵⁴ Na Jurjevo je bilo zabranjeno orati na vlastitoj zemlji uz pomoć stoke koja se eventualno mogla posuditi nekome drugome, npr. susjedu, ali nipošto za vlastitu korist. Uz Jurjevo su postojale i priče koje se tiču proricanja budućnosti, ali i na ovom području znamenita je predaja o zelenom i crnom konju, odnosno dobroj i plodnoj ili lošoj i neplodnoj godini. Također, navodi se i preskakivanje vatre, ali ne zbog apotropejskog karaktera, već iz zabave.⁶⁵⁵ Autorica spekulira o jurjevskim običajima koji imaju mitsku podlogu, s čime bi se iskazali neki pretkršćanski

⁶⁵¹ Marko Dragić, *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, vol. 9/1, br. 9, 2013., str. 306-307.

⁶⁵² Frano Ivanišević, *Poljica: narodni život i običaji*, Društvo Poljičana „Sveti Jure“ – Priko, Biblioteka Gradac, 2006., str. 374-375.

⁶⁵³ Ivo Furčić, *Narodno stvaralaštvo šibenskog područja - I – Šibensko otočje*, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1980., str. 139.

⁶⁵⁴ Marijana Belaj, *Sveci Juraj i Antun Padovanski u životu Krivopučana*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, vol. 31, br. 1, 2004., str. 147.

⁶⁵⁵ Isto, str. 149-150.

rituali u korelaciji s onim jurjevskim kada se govori o zaštitniku plodnosti, ovaca i stoke: „U prvome redu mislim tu na dan koji je (kao i kod Krivopučana) poosobljen u Jurju, ukradenom Perunovu sinu, čuvaru ovaca boga stoke Velesa. Juraj se na Jurjevo vraća i donosi plodnost.“⁶⁵⁶

Iako se u mjestu Smokovljani u Dubrovačkom primorju više ne slavi Sveti Juraj kao što se slavio u ranijim razdobljima, poznata je priča o zelenom konju te je poviše vrata crkve svetoga Vida u Smokovljanima prikazan sveti Jure na konju kako drži koplje:

Jurjevdan se naziva i Đurđevdan, sveti Juraj je kod nas bio veliki svetac. Poviše crkve sv. Vida ima sveti Jure na konju kako drži koplje i to je uklesano u kamen na ploči poviše vrata. Na Đurđevdan bi u Točioniku bila festa i tamo bi išla mlados i bilo bi kolo i zabava, isto ko kod nas Vidovdan, došla bi osvukuda okolna sela. To je bilo puno mladosti. Bila bi misa svake godine. Ima jedna rečenica: „Proć će sveti Jure na zelenom konju, samo se treba dignut ujutro rano za videt.“ Meni bi moja pokojna baba rekla: „Vaja se dignut ujutro rano pa ćeš videt svetoga Juru (Đurđu) kako će projašit na konju.“⁶⁵⁷

Sveti Juraj se slavi kao svetac, zato što se jedna naša gomila u Smokovljanima zove po svetom Đurđu – Đurđev krst. Nekada je na tom mjestu postojala kapela.⁶⁵⁸

Kult svetoga Jurja i njegovi prikazi očituju se u freskama s Jurjevim likom diljem Hrvatske, poput freske u romaničkoj crkvi Srimске Gospe iz 11., 12. ili početka 13. stoljeća. Uz tu fresku stoji natpis S. Georgius, a ispod natpisa seljak. Pretpostavlja se da postoji prikaz Jurja na freski iz 12. ili 13. stoljeća u crkvi sv. Jurja u blizini mjesta Vrbnik na otoku Krku, iako nije prikazan kao ratnik. Juraj se na bizantskim najstarijim prikazima, koji datiraju još iz 9. stoljeća, pojavljivao kao ratnik i mučenik.⁶⁵⁹ Iz 10. stoljeća potječu najstariji prikazi kako sveti Juraj ubija zmaja, a u Hrvatskoj najstariji prikaz te legende potječe iz 1268. godine na pečatu grada Senja, iako se sveti Juraj još i ranije spominje uz Senj (1183. ili 1184. godine) u razdoblju kada su templari dobili grad.⁶⁶⁰

Asocijacija na svetoga Jurja u Stonu svakako je vezana uz crkvicu svetoga Mihajla na brdu u Stonu, točnije u Stonskom polju. Tamo su očuvane najstarije predromaničke freske za koje se pretpostavlja da su napravljene na kraju 11. stoljeća ili na početku 12. stoljeća⁶⁶¹, a jedna je od njih i sveti Juraj.⁶⁶² Također, Mužić citira Fiskovićev opis svetoga Jurja:

⁶⁵⁶ Isto, str. 154.

⁶⁵⁷ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Mordin, 20. kolovoza 2019., Smokovljani.

⁶⁵⁸ Prema kazivanju Mata Katičića, 24. listopada 2019., Smokovljani.

⁶⁵⁹ Ivan Mužić, *Svetojurjevska tematika u Hrvata i sveti Juraj na reljefu crkve u Žrnovnici*, Starohrvatska prosvjeta, vol. III, br. 38, 2011., str. 192-193.

⁶⁶⁰ Isto, str. 193-195.

⁶⁶¹ Lupis (2000., str. 58-59) piše da se polemizira o dataciji predromaničke crkve sv. Mihajla u Stonu, ali njezina je pretpostavljena prvotna gradnja bila u 9. ili 10. stoljeću, a u 12. stoljeću dobila je oslik. Dvije faze njezine gradnje i kamena skulptura znakovi su njezina vremenskog određenja.

⁶⁶² Isto, str. 192.

„Nasuprot mršavom i gorštačkom vladaru ukočio se sv. Juraj u raskošnoj bojnoj opremi sa svijetlim mačem i štitom, mladolik, rastvorenih očiju.“⁶⁶³

Tomas u svom radu iz 2016. godine piše:

„Zidne slike djelomično su sačuvane na bočnim zidovima i u apsidi, dok su manji ulomci otkriveni na svodu istočnog traveja. U niši zapadnog traveja nalazi se lik vladara zrele životne dobi s krunom i modelom (stonske) crkve u ruci, dok je na suprotnoj, južnoj strani, u raskošnoj vojnoj odori prikazan sv. Juraj, s mačem i štitom u ruci, uz kojega je otkriven i natpis (GE)O(R)GIVS. Ponad vladara očuvani su tek donji dijelovi dvaju likova, jednog u svečanoj odori i drugog neodjevenog i okovanog u poniznom stavu. Oba su usmjerena prema zapadu, pa se pretpostavlja da se radi o grešniku i da je na zapadnom zidu bila scena Posljednjeg suda.“⁶⁶⁴

Freska sv. Jurja prikazuje frontalni, stojeći položaj poprilično mlado prikazanog sveca, a u njegovim rukama stavljeni su mač i štit. Pod njim se ističe tlo crvene i smeđe boje, a u pozadini je prisutno izmjenjivanje plave i zelene boje, dok je cjelina obgrljena crvenom trakom. Njegova glava okrenuta je prema apsidi crkve.⁶⁶⁵ Autorica detaljno objašnjava opis zidne slike svetog Jurja na sljedeći način:

„Lice je žućkaste boje, a obrisi očiju, obrva, nosa i usta naglašeni su crnom linijom te se razlikuju od boje njegove, na potiljku začesljane, svijetlosmeđe kose. Oči su velike, a nos je istaknut na predjelu između očiju, tj. obrva. Zelenom su bojom naglašeni podočnjaci, obrazi, usne i brada te dodatno iscrtane linije kose, obrva i nosa, što se čini kao pokušaj sjenčanja detalja na licu. Na vratu ponovno primjećujemo vodoravne linije, ali su one ovdje smeđe boje i idu posred vrata, a ne uz njegov rub, kako smo to mogli vidjeti na liku kralja. Svetokrug oko svečeve glave je žućkaste boje, vrlo slične boji inkarnata, a obrubljen je bijelom i crnom linijom. Svetac na sebi nosi kratku zelenu tuniku koja na dnu završava bordurom, već uobičajeno dekoriranom motivima dragog kamenja i biserima. Nabori na tunici sugerirani su na sličan način kao i na prethodnim prikazima, odnosno bijele *lumeggiature* ponavljaju slične oblike. Preko tunike svetac nosi crveni plašt ukrašen crnom mrežom kvadratića s križićima, koji mu na leđima pada sve do ispod koljena. Plašt na prvi pogled podsjeća na onaj kakav nosi kralj, ali ako pažljivije promotrimo, vidi se da je svečev izrađen s manje pažnje te je jednostavnije i plošnije dekoriran. Na nogama nosi visoke crne čarape ukrašene crvenim linijama koje stvaraju mrežu rombova. Najinteresantniji od svega ipak su mač i štit koje svetac drži u rukama. Mač u njegovoj desnoj ruci

⁶⁶³ Isto, str. 192-193.

⁶⁶⁴ Ivana Tomas, *Nova promišljanja o crkvi Sv. Mihajla u Stonu*, Ars Adriatica, br. 6, 2016., str. 48.

⁶⁶⁵ Jelena Behaim, *Zidne slike u crkvi sv. Mihajla u Stonu*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 35.

svijetloplave je boje, prilično širok i sa zaobljenim vrškom. Na zidu uz vrh mača ostaci su natpisa O GIVS koji je pročitao kao (GE)O(R)GIVS, što jasno upućuje na to da je riječ o svetom Jurju.⁶⁶⁶

Autorica navodi podatke koji pomažu kod otkrivanju datacije freske sv. Jurja, a to je postignuto pomoću štita. Takav se tip štita naziva *kite shield*, ima formu suze ili lista (gore širi, dolje uži) te se može reći da se javlja u više umjetnosti, poput zapadne, islamske ili bizantske. Prije je štit bio okrugao, ali tada je bio zamijenjen ovakvim oblikom, što pomaže u određivanju datacije zidne freske za koju se pretpostavlja, kao i za prikaz mača, da pripada 11. i 12. stoljeću, što je u svojim radovima obrazložio Ljubo Karaman. Ljubo Karaman nudi pretpostavku da je sveti Juraj očigledno bio vrlo važan svetac i da je uživao veliko poštovanje na ovom području. Spekulirao je i o mogućnosti da je fresku naručio unuk zetskog vladara Mihajla koji se zvao Đorđe iz dinastije Vojislavljevića koji su vladali tim prostorom od 1113. godine do 1118. godine i od 1125. godine do 1131. godine. Prema Fiskoviću postojao je oslikani prizor iznad freske svetog Jurja koji je danas prazan, ali postoji nastavak iznad glave svetoga Jurja koji je odrađen u zemljanoj boji.⁶⁶⁷

Vinicije Lupis navodi:

„Lapidarnim stilom naslikani stil sv. Jurja još je dojmljiv u svoj svojoj izvornosti, obavijen koprenom trošnosti, promatra nas mladenački lik u odori ratnika sa štitom (...) Glavni ciklus fresaka pripada južnotalijanskom romaničkom slikarstvu. Tu se javljaju odlike tipično ranoromaničkog likovnog jezika: likovi su određeni naglašenim obrisima, njihova odjeća je gotovo linearno ornamentalna, a lica su obilježena crvenim krugom. Umjetnost romaničkog perioda, kao i u cijeloj Europi, odlikuje regionalizam, koji je vidljiv i u ovom ciklusu posve odvojenom od ostalih primjera bizantizirajućeg slikarstva fresaka na Koločepu, Šipanu i dubrovačkoj prvostolnici. Snažno i impulzivno slikarstvo nadojeno energijom pripada benediktinskom kulturnom krugu južne Italije, pod čijim snažnim utjecajem je bilo katoličko kraljevstvo Dukije.“⁶⁶⁸

Što se tiče stonskog i bročanskog područja, Sveti se Juraj na Brocama i u Malom Stonu slavio – valjanjem po travi. Osim toga hranila se stoka, točnije ovce:

Mi rečemo Đurđevdan, ali zapravo je Jurjevdan. Bio je običaj da se vajamo po travi, znalo se reći: Đurđevdan je sutra, skupimo se đe ćemo se nać, idemo se vajat po travi. Samo ljudi su nam branili vajat se po travi jer se kosila trava i onda bi zbog nas, i muških i ženskih i djece, trava polehla pa se ne bi mogla kositi. Ko da se ko strašio oće li bit crnokruga ili zmija, tome smo se jako veselili, ali sutra bi bila galama i vika oca i matere jer bi polomili i polegli travu. Vajalo se u Malom Stonu, a na Brocama

⁶⁶⁶ Isto.

⁶⁶⁷ Isto, str. 36.

⁶⁶⁸ Vinicije B. Lupis, *Sakralna baština Stona i okolice*, Matica hrvatska Ston, 2000., str. 107-108.

su se djeca vajara po travi. Trebalo je dobro najes ovce taj (ti) dan da budu site. Začeralo bi se ovce će je dobra djetelina (đetelina), to bi im bila najbolja trava, bilo je važno da se dovedu doma site ovce.⁶⁶⁹

Sveti Juraj određivao je završetak sezone zimovanja na Pelješcu; zimovanje se odnosilo na ljude hercegovačkog podrijetla koji su se bavili stočarstvom, poput primjera obitelji Šijaković koji su boravili u Hrasnome, selu poviše Broca, a živjeli su u Hercegovini. Njihova zimska sezona počela bi na kraju listopada ili na početku studenoga. Nakon Svetoga Jurja vratili bi se u Hercegovinu gdje bi išli na ljetnu ispašu na Velež, a kući bi se vratili početkom listopada, a onda krajem mjeseca ponovno bi otišli na Pelješac i ostajali do 23. travnja, to jest do kraja toga mjeseca.⁶⁷⁰

Obitelj Šijaković zimovala je u Hrasnome i na tom području nije bilo posebnih stanova za stočare; nastanili bi se u jednoj „polupećini“ koja je bila zagrađena zidom, a nalazila se na brdu naziva Stanjavica. Njihova stoka (volovi, koze i konji) prebivala je u kamenim torovima koje su sagradili ispred pećine. Kada su kupili zemlju, to je bio prvi korak prema gradnji čvršćih, stabilnijih i stalnih kuća u kojima su znali odsjedati tijekom cijele godine.⁶⁷¹ Sazidali su tri niske prizemnice s dvije prostorije i torove (gdje je preko zime boravilo i do 40 ljudi) 1917. godine. Na proljeće i ljeto, kada bi se uobičajeno išlo na Velež ili u Trebimlju, uži krug obitelji ipak je ostajao na Brocama. Šijakovići su se bavili zemljoradnjom, što znači da su uzgajali masline i sadili luk, krumpir, povrće, jer su se bavili prodajom pa su hrane imali u većim količinama nego domaći ljudi. Također, za obradu manjih polja nisu se koristili motikama, kao domaće stanovništvo, nego su se služili ralom i branom uz volove. Takav raspored čuvanja kuće održao se do 1932. godine, kada se „zadruga Šijakovića raspala i oni su se raselili“, s time da su neki otišli u inozemstvo. U Hrasnome nitko više ne obitava u njihovim kućama, a nekolicina starijih ljudi otišla je na lokaciju zvanu Pešev dô (koja se nalazi na putu između Broca i Stona i bliža je Brocama), ali oni se više nisu bavili stočarstvom.⁶⁷² Potomci ljudi koji su nekada živjeli na Peševu dolu spustili su se u selo Broce, gdje žive i danas.

6.13. Sveti Marko

Sveti Marko Evanđelist rođen je u Cireni oko 10. godine, a umro je 25. travnja 68. godine. Pripadao je židovskom rodu levita. Veliki je svetac kod katolika, pravoslavaca, luterana, istočne katoličke crkve, Koptske crkve... U Hrvatskoj je vrlo štovan, što se može vidjeti u brojnim crkvama i katedralama koje nose njegovo ime, u nazivima toponima i krematonima, a na njegov se blagdan

⁶⁶⁹ Prema kazivanju Aninke Duždević, 22. listopada 2019., Broce.

⁶⁷⁰ Olga Supek-Zupan, *Kulturne veze Pelješca sa svojim hercegovačkim zaledem*, Pelješki zbornik, Društvo Pelješčana u Zagrebu, 1980., str. 202.

⁶⁷¹ Isto, str. 203.

⁶⁷² Isto, str. 205.

održavaju procesije i blagoslovi polja.⁶⁷³ Njegovo ime bilo je Ivan pri rođenju, a kasnije je postao Marko. Kršteni kum bio mu je apostol sveti Petar koji je zaslužan za njegov odlazak u Rim. U Rimu vrši funkciju Petrova tajnika i tumača grčkog jezika i zato počinje zapisivati propovijedi svetog Petra. Ako promatramo kanonska evanđelja, Markovo evanđelje smatra se prvim i najstarijim te se u njemu posebno sagledava Isusovo čovječstvo. Sveti Marko nastavio je pisati evanđelje u Akvileji kada je mučenik Ermagoras bio poglavar, a kasnije i biskup Akvileje.⁶⁷⁴

Što se tiče Markova evanđelja, neki stručnjaci smatraju kako se kanonski završetak Markova evanđelja ne poklapa s njegovim izvornim završetkom; retke iza 16,8 smatraju dodacima te ih razdjeljuju na duži i kraći završetak evanđelja, s time da kraći završetak nije uklopljen u kanonsko evanđelje, a duži završetak ima sličnosti s tradicionalnim završetkom Markova evanđelja.⁶⁷⁵

Mrakovčić navodi:⁶⁷⁶

„Problem završetka Markova evanđelja je najprije tekstualni, a onda i interpretativni. Autori se danas gotovo jednodušno slažu da drugo evanđelje originalno završava retkom 16,8 i da je ostatak evanđelja (16,9-20) naknadni dodatak. Činjenica da je taj dodatak nastao vjerojatno već u 2. st. posl. Kr. svjedoči o interpretativnoj problematičnosti Markova otvorenog završetka.“⁶⁷⁷

Ono o čemu se polemiziralo u Markovu evanđelju reakcija je žena na Isusovo uskrsnuće; nisu izrekle radosne uzvike, već su preplašeno šutjele te se dale u bijeg. Mrakovčić u svom radu dijeli tumačenja u četiri skupine: povijesno-apologetsko, polemičko, negativno s pozitivnim ishodom i pozitivno, a najviše se zadržava na pozitivnom tumačenju objašnjenja za ponašanje žena pred Isusovim grobom. Smatra da je to normalna reakcija na „epifanijski događaj Isusova uskrsnuća“. Prisutnost straha i nevjerice kojima Marko zaključuje svoje evanđelje može se promatrati kao nedokučiva tajna Isusa. Krista kao misterija koja u smislu proučavanja nudi više interpretacija i pitanja nego konačnih odgovora.⁶⁷⁸ Svršetak evanđelja nagoviješta zapanjenost i šok nečim što nadilazi poimanja ljudi, nečim što je onozemaljsko, svečano i preveliko kako bi se moglo opisati riječima.⁶⁷⁹

Poznata je legenda o sv. Marku i njegovu propovijedanju na Jadranu kada se morao sakriti na otočice i sprudove zbog snažne oluje. Tamo je doživio ukazanje anđela koji mu je poručio: „Na ovim lagunama izrast će velik grad tebi na čast“. Prošlo je četiristo godina kada su na tim otocima, gdje se nekada skrivao sveti Marko, ljudi u bijegu pred Atilinom vojskom 421. godine osnovali Veneciju. Sveti

⁶⁷³ Marko Dragić, *Sveti Marko evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, vol. XIV, br. 2, 2016., str. 259.

⁶⁷⁴ Isto, str. 261.

⁶⁷⁵ Božidar Mrakovčić, *Problem i poruka otvorenog završetka Markova evanđelja*, Crkva u svijetu : Crkva u svijetu, vol. 44, br. 1, 2009., str. 8-9.

⁶⁷⁶ Isto, str. 7.

⁶⁷⁷ Isto, str. 7.

⁶⁷⁸ Isto, str. 7.

⁶⁷⁹ Isto, str. 29.

Marko putovao je u Libiju, a s ujakom Barnabom i sa svetim Pavlom išao je u Jeruzalem i Antiohiju. Kasnije s Barnabom odlazi na Cipar i širi kršćanstvo po Siriji i Ciliciji. Postao je biskup u Aleksandriji i brojne je ljude preobratio na kršćansku vjeru, čime je zadobio neprijatelje. Jednoga dana nakon odslužene mise, svetoga Marka dočekali su njegovi neprijatelji i vezali su ga oko vrata i nasilno odvucli iz crkve kako bi ga mogli vući po čitavom gradu, a jedan dio njegova izmrcvarena tijela ostao je na putu. Nakon toga odveden je u zatvor gdje ga je došao posjetiti anđeo s riječima: „Pax tibi, Marce, evangelista meus. – Mir tebi, Marko, evanđelistu moj, ne budi u nedoumici, jer ja sam s tobom i oslobodit ću te!“⁶⁸⁰ U jutarnjim se satima tortura svetog Marka nastavila: ponovno mu je vezan konopac oko vrata. Njegovo tijelo to nije moglo izdržati pa je zavapio: „U tvoje ruke, Gospodine, predajem duh svoj!“. Nakon tih riječi je umro. Iako su mučitelji htjeli spaliti njegovo tijelo, osujetila ih je grmljavina i sijevanje. Nevrijeme ih je preplašilo pa su pobjegli. Kršćani su pronašli tijelo te su ga pokopali. Sveti se Marko u Novom zavjetu spominje osam puta, a spominje se i njegova majka Marija u kontekstu okupljanja prve kršćanske zajednice u njezinoj kući, pretpostavljeno je da je Isusova posljednja večera održana upravo u kući Marije, Markove majke.⁶⁸¹

Dva su mletačka trgovca 466. godine izvukla tijelo sv. Marka iz groba (darovali su svećenike koji su čuvali grob) iz Aleksandrije te ga pokušali odnijeti u Veneciju, međutim, na moru se stvorio „gusti mrak“, što je spriječilo njihove planove, a sveti Marko ukazao se dvojici svećenika koji su čuvali grob i rekao im kako moraju vratiti njegovo tijelo. Postoji i predaja o Egipćaninu koji je sakrio tijelo svetog Marka u mramorni stup i nitko osim njega nije znao gdje se ono nalazi, što je izazvalo tugu i molitvu vjernika i svećenika. To je urodilo plodom jer se stup otvorio i otkrio tijelo svetog Marka – otada se na taj dan drže svečanosti u svečevu čast. Relikvije svetog Marka ipak su odnesene u Veneciju i odnesene u duždevu kapelu, gdje je između 1063. i 1073. godine napravljena katedrala svetog Marka, a sveti Marko zaštitnik je Venecije i njegov simbol resi grb grada.⁶⁸²

Sveti Marko štuje se kao zaštitnik Venecije i Egipta te odvjetnika, staklara, notara, pisara, zatvorenika, lavova, građevinskih radnika... Traži se njegov zagovor za povoljno vrijeme i dobru žetvu te zaštita protiv tuča i nevremena. Kada bi nekoga ubo kukac ili bi imao izraslinu na vratu, kao i kod gušavosti i ostalih bolesti, tražila bi se milost svetog Marka.⁶⁸³

U Hrvatskoj su brojne crkve i katedrale posvećene svetom Marku, a neke su od njih katedrale na Korčuli i u Makarskoj, a jedna je od najpoznatijih ona koja je zaštićena kao kulturno dobro Republike Hrvatske, a to je crkva sv. Marka na Griču u Zagrebu (spominje se 1256. godine). I u Bosni i

⁶⁸⁰ Marko Dragić, *Sveti Marko evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, vol. XIV, br. 2, 2016., str. 262.

⁶⁸¹ Isto, str. 262-263.

⁶⁸² Isto, str. 263.

⁶⁸³ Isto, str. 264.

Hercegovini, Crnoj Gori i u Vojvodini postoje crkve sv. Marka.⁶⁸⁴ Blagdan svetoga Marka kod katolika se slavi 25. travnja, a po gregorijanskom kalendaru ljudi pravoslavne vjere slave ga 8. svibnja. Simbol svetoga Marka u ikonografiji najčešće biva krilati lav (sveti Marko često je prikazan i s knjigom Evanđelja i s perom). Jedno je tumačenje da to predstavlja „kraljevsko dostojanstvo Isus Krista“, drugo da je to prikaz „Kristova čovještva“, a treće da utjelovljuje uskrsnuće i pobjedu nad smrću.⁶⁸⁵

U blizini Dubrovnika, točnije između Dubrovnika i Cavtata, nalazi se otok Mrkan kojemu je izvorno ime Markan, a ime je dobio prema evanđelistu Marku. Spominje se Trebinjsko-mrkanska biskupija kao jedna od najstarijih biskupija povezanih s dolaskom Hrvata i njihovim pokrštaivanjem (navodi se 10. stoljeće, od 996. do 999.). U 13. stoljeću došli su Tatari i nanijeli veliku štetu biskupiji. Raški kralj Uroš protjerao je Slavija, trebinjskoga biskupa, koji je posjedovao tri otoka – Mrkan (sv. Marko), Bobaru (sv. Barbara) i Supetar (sv. Petar), koje je dobio od plemićke obitelji Theophilis iz Dubrovnika. Dobio je i poluotok Molunat koje mu je poklonilo Gradsko vijeće Dubrovnika. Iako se benediktinski samostan veže uz otok Lokrum, danas poznat zbog ukletih priča, i na Mrkanu se spominjao benediktinski samostan. Poveznica sa Stonom nalog je pape Martina IV. dubrovačkom nadbiskupu da namijeni biskupske katedre u Stonu i u Trebinju.⁶⁸⁶ Od 14. do 19. stoljeća postojala je Trebinjsko-mrkanska biskupija i mrkanski biskupi.⁶⁸⁷

Za Sv. Marka karakterističan je prvi blagoslov polja koji nije bio održan jedino ako bi na taj datum padao Uskrs. Održavala bi se procesija (rogacijuni ili rogacjuni – naziv za procesije na splitskom i kaštelanskom području). U Boki kotorskoj procesije su se zvale rogazioni, a u Poljicama procesijuni. U bročanskom kraju korišten je naziv prečesijuni.⁶⁸⁸ Sveti Marko zaštitnik je sela Tolise, a dan u njegovu čast nazivao se kirbaj među narodom. Tada se pjevalo, plesalo i igralo se kolo.⁶⁸⁹ U Mravincima pokraj Splita i na kaštelanskom području održavala se procesija sa četiri postaje gdje su se čitala četiri evanđelja. Blagoslov polja i usjeva obavljao se i u Slavoniji, gdje su se održavale procesije na čijem je početku bio križ, kasnije su dolazili barjaci pa vjernici koji su skupa sa svećenikom molili Litanije svih svetih. Nakon toga slijedio je blagoslov svih polja i njiva.⁶⁹⁰

Osim blagoslova polja na Markovdan u šibenskom se zaleđu održavao i blagoslov gospine trave ili djeteline. Vlasnici polja stavili bi grančice maslina u svoja polja kako bi ih svećenik mogao blagosloviti. Ponekad su se mogle nabrati ili djetelina ili gospina trava, ovisi koja je trava bila rasprostranjena na tom području. Domaćin kuće izrezao bi te blagoslovljene grane i to izmiješao s

⁶⁸⁴ Isto, str. 265.

⁶⁸⁵ Isto, str. 266.

⁶⁸⁶ Isto, str. 266.

⁶⁸⁷ Isto, str. 267.

⁶⁸⁸ Isto, str. 267-268.

⁶⁸⁹ Isto, str. 268.

⁶⁹⁰ Isto, str. 271-272.

hranom za ovce koje bi to naposljetku i pojele; vjerovalo se da ta blagoslovljena hrana donosi zdravlje životinjama.⁶⁹¹

Negdje se na Sv. Marka (Markovdan) pomagalo siromašnim ljudima, najčešće se običaj veže uz ramsku i uskopoljsku tradiciju. Iako se krjesovi vežu uz druge blagdane, običaj paljenja krjesova na blagdan sv. Marka postojao je u mjestu Dol na otoku Hvaru. Krijes bi se zvao Morkovu.⁶⁹²

Na Markovo u Poljicima počinju precesijuni i blagoslovi polja, s time da se dan prije blagoslova postilo. Onaj tko je bio spriječen u obilasku polja, trebao je moliti krunicu kod kuće. Ivanišević tumači:⁶⁹³ „...po podne sije se rasad kupusa; ko ga nije posija' na Grgura, sritno je na Markovo. Učitaju, da nije beričetna kiša, koja pane na ti dan, i jedna kap je li ovlažila oskorušu, nije ti više ploda od nje.“⁶⁹⁴

U Smokovljanima se prije održavala tradicija, ali to je nestalo:

*Na Svetog Marka bi išla procesija iz crkve pa kroz polje do mjesta nazvanog Dolina. Nakon toga išlo bi se u Braniloviće i Spelinje. Radilo se o kilometarskoj procesiji i blagoslivjala su se polja. Više tega nema, to je izumrlo, ne bude sada ni misa.*⁶⁹⁵

*Postojale su dvije vrste procesija – veća i manja. Veća je išla van crkve, oko lokaliteta nazvanog Razbojna, a manja je išla samo oko crkve. Manje su se procesije odvijale kada je bila prva neđeja u mjesecu, tj. misa Svetog Sakramenta. Veće procesije odvijale su se na Markovdan, kad je bio blagoslov polja, na Gospu Karmelsku, zaštitnicu sela, na Tijelovo i na Srce Isusovo. Na Vidovdan išlo se samo oko crkve. Prije su svi barjaci išli na Sv. Marka kroz sva polja i kroz cijelo selo. Taj su se dan nosili svi križi, sve što ima križ na sebi, sve ide u procesiju.*⁶⁹⁶

Na bročanskom i na stonskom području također se održavao blagoslov polja, ali išlo se do Česvinice, mjesta poviše Stonskog polja, odnosno do brda s križem. Iako tamo nema mnogih crkvi, kazivačica se sjeća procesije i crkvice sv. Matije.

*Za Svetoga Marka bi došo pop, bila bi misa i procesija. Blagosivale su se baštine i polja. Na Markovdan se hodilo na brdo na križ u Česvinici. Na križu bi se blagosovilo i svi bi se vratili doma. Tamo nema crkve svetoga Marka, ali sjećam se da je moj otac išo na misu na svetoga Matiju, to je crkvica, ko kapelica.*⁶⁹⁷

⁶⁹¹ Marko Dragić, *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 3, br. 3., 2010., str. 146.

⁶⁹² Marko Dragić, *Sveti Marko evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, vol. XIV, br. 2, 2016., str. 276-277.

⁶⁹³ Frano Ivanišević, *Poljica: narodni život i običaji*, Društvo Poljičana „Sveti Jure“ – Priko, Biblioteka Gradac, 2006., str. 373.

⁶⁹⁴ Isto, str. 375.

⁶⁹⁵ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Mordin, Smokovljani, 20. listopada

⁶⁹⁶ Prema kazivanju Mata Katičića, 24. listopada 2019., Smokovljani.

⁶⁹⁷ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća, 22. listopada, Broce.

*Za Svetoga Marka bi bila ranije procesija iz Stona preko polja u Česvinicu na križ jer je bio blagosov polja.*⁶⁹⁸

6.14. Prvi svibnja (Josip Radnik)

Tonko Barčot pisao je o prvomajskim urancima na zapadnom dijelu otoka Korčule. Razdoblje od ranoga jutra naziva se početkom prvomajskih svečanosti. Ljudi bi taj dan proveli u prirodi i u veselju. Barčot Prvi maj naziva najvažnijim danom u godini za stanovnike Vele Luke. Običaj se veže uz rimski blagdan parilije koji je poganskog karaktera; 21. travnja bio je dan pastira, kada bi stoka bila okićena i izvodila bi se iz staja. Kasnije bi je tri puta vodili kroz обруč od vatre. Barčot naziva Jurjevo „slavenskim pandanom Prvog maja“. Kako je početak petog mjeseca asocijacija na vrijeme koje je pogodno za stoku koja je cijelu zimu provela u zatvorenom prostoru, tako su ljudi „na Prvi maj“ izvodili stoku na pašnjake. Na Korčuli je vrijeme većinom pogodno zahvaljujući mediteranskoj klimi; postojao je ritual odlaska pastirica u pašu. Pastirice su bile neudane djevojke koje su išle na pašu i pjevale različite pjesme, a onda bi privukle i mladiće koji su dolazili k njima. Održavala se skupna povorka 1. svibnja, što je značilo kako ljudi zajedno, tj. u povorci, odlaze u prirodu, u šumu ili na livade, i početak povorke odvijao se na uranku (prije zore). Barčot uspoređuje uranke koji se događaju na Jurjevo na zapadnom Pelješcu prema Pederinovima navodima s prvosvibanjskim urancima i dolazi do tvrdnje kako je Pelješac „prostor preklapanja slavenskog jurjevskog i germansko-romanskog prvomajskog kruga“.⁶⁹⁹

6.15. Sveti Filip i Jakov

Sv. Filip i Jakov Alfejev bili su Isusovi učenici, njihova imena nalaze se u Djelima apostolskim i u evanđeljima. Pretpostavlja se kako je sv. Filip stradao mučeničkom smrću 80. godine. Poput sv. Filipa, i sv. Jakov je mučenik – kamenovali su ga i strmoglavili s krova 62. godine.⁷⁰⁰

Prema Heleni Dragić, u Boljenovićima u Ponikvama postoji crkva sv. Filipa i Jakova koja datira iz 11. stoljeća. Autorica piše i o srednjovjekovnom groblju. Ponikve pripadaju Župi sv. Ivana Krstitelja. Boljenovići, zaselak u Ponikvama (uključujući Ponikve i Putnikoviće) pripadaju Općini Ston.⁷⁰¹ Ipak, u crkvenim okvirima, Ponikve i Ston ne pripadaju istoj župi. Stonska župa naziva se Župa sv. Vlaha.

⁶⁹⁸ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁶⁹⁹ Tonko Barčot, *Dobro mi ti jutro na prvi od maja – prvomajski uranak na zapadnom dijelu otoka Korčule*, Kanavelić: časopis za književnost, umjetnost i znanost, vol. 3, br. 3., Arhivski sabirni centar Korčula – Lastovo, 2017., str. 9-14.

⁷⁰⁰ Helena Dragić, *Apostoli sv. Filip i Jakov Alfejev u hagiografiji i poeziji Marka Marulića*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Vol. XX No. 1., Sveučilište u Splitu, 2022., str. 89-98.

⁷⁰¹ Helena Dragić, *Apostoli sv. Filip i sv. Jakov Mlađi u hrvatskoj hagionimiji i antroponimiji*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 17 No. 1, Sveučilište u Splitu, 2021., str. 351.

Kada je riječ o najstarijim crkvama koje su posvećene sv. Filipu i Jakovu u hrvatskoj tradiciji, to je crkva u Marčanima koja je nastala 990. godine. Poznata je medvedgradska kapelica sv. Filipa i Jakova iz 13. stoljeća. Postoji hagiotoponim Sv. Filip i Jakov kod Biograda, a postoje i župe posvećene sv. Filipu i Jakovu, poput Bocanjevaca kod Belišća, Gvozdanskog kod Dvora i dr. Prvoga svibnja do 1955. godine štovali su se apostoli sv. Filip i sv. Jakov. Papa Pio XII. te godine odredio je 1. svibanj kao spomendan sv. Josipa radnika. Tada je spomendan sv. Filipa i Jakova premješten na 3. svibnja.⁷⁰²

Barčot piše o prvomajskim šalama, koje su bile najčešće u 19. i 20. stoljeću na Korčuli, odnosno u Veloj Luci. Izvodili su ih mladići uoči Prvog maja, uzimali bi tegle s cvijećem iz tuđih dvorišta i ostavljali bi ih na neko vidljivo mjesto poput središnjeg dijela Vele Luke. Vlasnici tegli tražili bi ih na prvomajsko jutro i to je bio važan događaj za zajednicu jer se time „dekonotiralo simboličke neverbalne poruke“. Na taj način često bi se objavila neka ljubavna veza ili se prikazala određena simpatija mladića koji bi ciljano ušao u nečije dvorište. Osim ljubavi bilo je prisutno i javno sramoćenje i nelagoda koja se pripremala pojedincima, skupini ljudi ili obiteljima. Svi su bili podložni izrugivanju, a ponajviše oni koji su gajili mržnju u međuljudskim odnosima, koji su imali neke svađe, nisu prihvaćali ljubavne odabire vlastite djece te oni koji su nemoralni i koji se brzo naljute i postanu nervozni. Za Barčota je „ozbiljna ljubavna priča i darivanje cvijećem“ fundament prvomajskih šala ili skeraca.⁷⁰³

Dana 1. svibnja u Sinjskoj se krajini „curi postavlja jablan“, što bi značilo da se postavi majsko drvo na tom području znano kao jablan, bez obzira je li riječ o jablanu, boru ili čempresu. Na taj se dan izražavala mladićeva simpatija prema djevojci kada bi joj na vrata stavio okićeno drvo puno slatkiša, naranača, jabuka i cvijeća, a nekad bi se stavljao i kišobran. Međutim, postojala je i druga strana medalje; ukoliko se mladić osjetio izdanim ili je gajio antipatiju prema djevojci, osvetio bi se i narugao na sljedeći način – postavio bi drvo s otpatcima, posuđem, starim cipelama, no nekad bi bili ostavljeni leševi domaćih životinja poput psa ili mačke. To se ostavljalo uoči prvog svibnja, pa bi se djevojke probudile rano ujutro kako bi vidjele jesu li dobile ružni poklon (brzo bi skrile od ostalih, to se smatralo sramotom, pokušavale su doznati o kome je riječ pa bi tu osobu nekada i prijavile sudu) ili lijepi poklon (ostavile bi ga ispred kuće kako bi ga vidjeli i drugi ljudi).⁷⁰⁴

U pjesmama narodnih popijevki Vlodoja Berse spominju se kolende i na prvi dan svibnja, na Hvaru se svirala i lira, a tekst ide ovako:

*Jablane visoki,
ki na dvorom stojiš;
mlada djevojčica,*

⁷⁰² Isto, str. 340-351.

⁷⁰³ Tonko Barčot, *Mara Pruša plakala kanelu: o prvomajskim šalama u Veloj Luci*, Kanavelić: časopis za književnost, umjetnost i znanost, vol. 2, br. 2., Arhivski sabirni centar Korčula – Lastovo, 2016., str. 22-23.

⁷⁰⁴ Josip Miličević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 483.

*za koga se gojiš?
Gojiš li se za me
ili za drugoga;
reci meni pravo,
željo srca moga.⁷⁰⁵*

Autor je zabilježio i kolendu iz Milne:

*Na dobro vam došo
prvi dan od maja,
kada se veselu,
svi anđel' od raja.
Jer u našem mistu
običaj pribiva,
da svak svojoj vili
maj misec naziva.
Kita zlamenuje
od tvoje mladosti,
u kojoj prohodiš
dane od radosti.
Ko ti ga priklanja,
tvoj je sluga pravi,
u njem se nalazi
zlamen od ljubavi.
Prikladni si ruži,
jere si rumena,
ista si vijola,
jer si umiljena.⁷⁰⁶*

Na zapadu Pelješca postojali su sljedeći običaji: „Na prvoga madja svit se vara i divojkaman se krađu i nosu pitari. A na Svetoga Jurja ide se na uranak.“⁷⁰⁷

⁷⁰⁵ Vladoje Bersa, *Zbirka narodnih popievaka (iz Dalmacije)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1944., str. 208.

⁷⁰⁶ Isto, str. 209.

⁷⁰⁷ Marko Pederin, „*Stara virovanja*“ na *Zapadnom Pelješcu*, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 291.

U Vrpolju pokraj Šibenika slavi se na specifičan način; ljudi bi se okupili na željezničkoj stanici koja je vozila od Perkovića do Šibenika. Zvali su je makinja, i kada bi makinja stigla na stanicu, svi su je željeli okititi, ponajviše djevojke koje su je kitile cvijećem.⁷⁰⁸

Ivan Ivančan analizira rad Josipa Berse koji se bavio poviješću Dubrovnika između 1800. i 1880. godine te zapisuje njegove navode o Družini, skupini koja je organizirala zabave za prva tri dana svibnja (prvi maj) i čiji je zadatak bio kićenje majskog stabla kako bi se oko njega okupili mladi ljudi i plesali plesove, „kolo i druge narodne tance“. Nakon plesa drvo bi se spalilo. Tim se običajima mladost u Dubrovniku zbližavala i vezivala, kako između sebe tako i s ostalim obiteljima, što je vlast Dubrovnika zdušno odobravalala. Dapače, naredili su da će mladi ljudi u bratstvima koji ne budu plesali 1. i 2. svibnja, „onako kako su pređi igrali“, morati platiti globu.⁷⁰⁹ Na Mljetu, točnije u Koritima, plesalo se kolo 10. svibnja (na desetog maja) jer se poštovao seoski zavjet protiv gamadi koja truje biljke. To je u Koritu bio najveći zavjet u godini; ljudi bi plesali (balali) bez prestanka uoči 10. svibnja, a na taj dan prije procesije postojalo je uvjerenje kako se životinje ne smiju puštati na pašu do povratka procesije.⁷¹⁰

U vrijeme Dubrovačke Republike 1. svibnja bio je povod brojnim događanjima. Na taj dan proslavljali su se zaštitnici Bratovštine sveti Filip i Jakob (Jakov) tako što su postolari uz naređenje vlasti izvodili ples na ulicama. Svečanost je organizirana tako što je ples popratila maska pod nazivom Bembelj, koja je morala biti obilježena na karnevalski i šaljivi, dinamični način. Za običaj kićenja majskog stabla spomenutih mladih dubrovačkih plemića Bošković-Stulli donosi kako bi u noćima prije 1. svibnja družina nosila „debelu granu drveta“ i bila bi u sukobu s drugom skupinom koja je pokušavala preoteti to drvo. Kada bi došao blagdan, ispred crkve sv. Vlaha donijelo bi se „zeleno stablo ili greda okićena borovinom“ koja bi 3. svibnja bila zapaljena s popratnim zvukovima glasne pucnjave.⁷¹¹

Na otoku Kaprije rastezali su se konopi od kuće do kuće i od stabla do stabla, nakon čega bi se na njih izvjesila odjeća. Sve bi se iznijelo i stavilo na konope kako bi se „provitriilo“, ali šaljivo se primjećuje kako je taj običaj postojao više radi dokazivanja tko posjeduje više odjeće.⁷¹²

Na Murteru bi muškarci uzeli veliku bademovu granu ili mendule i onda bi tu granu donijeli i usadili ispred kuće djevojke koja im se sviđa. Stavili bi joj i poruku na granu. Bez obzira na to je li joj se sviđao mladić, djevojke bi osjećale veliku čast ako bi se baš njima postavila bademova grana pa bi je

⁷⁰⁸ Marko Dragić, *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 3, br. 3., 2010., str. 146.

⁷⁰⁹ Ivan Ivančan, *Narodni plesovi Dalmacije – 1. dio – Od Konavala do Korčule*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, 1973., str. 7-8.

⁷¹⁰ Isto, 135-136.

⁷¹¹ Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za istraživanje folkloru, Zagreb, 1991., str. 34.

⁷¹² Ivo Furčić, *Narodno stvaralaštvo šibenskog područja - I – Šibensko otočje*, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1980., str. 105.

okitile vrpcama. I ovdje bi se iznosila roba kako bi se provjetrila, a zapravo bi se pokazivala odjeća koju bi netko posjedovao.⁷¹³

U Stonu se na 1. svibnja i na Krstovdan održavala procesija na Bartolomiju (na zidine):

*Hodilo bi se na Bartolomiju na Krstovdan. Bila bi procesija i hodilo bi se na brdo na Bartolomiju. Išli bismo rano ujutro.*⁷¹⁴

Navodi kazivačice dokazani su zapisima u Župnom arhivu u Stonu koji svjedoče o procesiji na Kristov dan (3. svibnja) i uoči Krstovdana (1. svibnja):

*Dne 3. svibnja 1905. na Kristov dan bila po običaju procesija iza sv. Mise do na vrh brda Bartolomija.*⁷¹⁵

*U povodu Krstovdana, na 1. svibnja, slavljen je sv. Misa u Malom Stonu. Nakon mise bila je procesija s križem na brdo Bartolomija,⁷¹⁶ uglavnom djeca i mladi hodočasnici. Ovom prigodom bude i blagoslov polja, vinograda, mora i maslinika.*⁷¹⁷

Danas se na brdo Bartolomiju ide pješice 1. svibnja i tamo se odvija misno slavlje.

6.16. Spasovo

Spasovo je naziv za Uzašašće Isusa Krista koje se zbiva četrdeset dana iza njegova uskrsnuća. U kršćanskoj tradiciji smatra se kako je njegovo uzašašće na nebo spasilo ljude i zato se za taj blagdan uvažava ime Spasovo. Uvijek se održava četvrtkom i glavni dio blagdana su procesije i pastirske svečanosti među pukom. Neki od pojmova za Spasovo uključuju i ime *drugi Uskrs*, a svetkovine su se obavljale još u ranijim stoljećima kršćanstva. Ipak, tek nakon 4. stoljeća Spasovo je zabilježeno kao zasebni blagdan jer se dotada slavilo skupa s Duhovima. U Njemačkoj postoji praksa slavljenja Spasova kada se slavi Očev dan ili Dan muževa. Što se tiče samog nazivlja, ne može se tvrditi da je ime Spasovo svugdje ukorijenjeno u kulturnu baštinu mjesta; u Dalmatinskoj zagori je Križi, na jadranskom području zna se čuti Sensa ili Sensovo, na Murteru je osim Spasova uobičajen Dan velikog križa, a u Subotičkoj biskupiji postoji karakteristična nedjelja prije Spasova nazvana Križevačka nedjelja, dok se tri dana prije Spasova imenuju Prosnici. Običaji su obilovali pjesmom, plesom i veseljem u slavonskoj kulturi dok su na jugu Hrvatske bili prisutni blagoslovi vrtova, šuma, mora i polja (Hrvati u Boki Kotorskoj) i mise

⁷¹³ Marko Dragić, *Murterska tradicijska baština u suvremenom narodnome pamćenju*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 2, br. 2, 2009., str. 164-165.

⁷¹⁴ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019.

⁷¹⁵ Ljetopis kapetanije Ston Mali od god. 1900 – 1912. (knjiga I.), Župni arhiv u Stonu, str. 16.

⁷¹⁶ Povodom blagdana sv. Josipa radnika.

⁷¹⁷ Kronika, Župni arhiv u Stonu, str. 72.

koje su se održavale zbog vukova jednu večer prije samog Spasova, što je kumovalo nazivu Vučindan (Dragovija pokraj Metkovića).⁷¹⁸

Sanja Vulić navodi kako naziv Spasovo dolazi iz crkvenoslavenskih liturgijskih knjiga te da se pojam *Sensa* dovodi u korelaciju s latinskim imenom *Ascensio*.⁷¹⁹ Spasovo se naziva i Križevo, Križi, *Sensa* ili *Sensova*. U Slavoniji se spominju križari ili spasovski ophodi, ali može ih se pronaći i na dalmatinskom području. Križari i križarice, sastavljeni od mlađih djevojaka i mladića, ukrase drveni križ cvijećem i ostave ga preko noći vani kako bi cvijeće ostalo svježije. Ujutro se ponovno okupe i odlaze od kuće do kuće dok pjevaju križarske popijevke. Poredaju se u dva reda, a prvi na čelu bude mladić ili djevojka koji nose križ. Vrlo često blagdan se smatrao i pastirskim običajem, a ti pastiri od svojih domaćica dobivali su hranu poput sira; na otoku Krku mladići sa sela sudjeluju u utrci i tko pobijedi, osvaja sireve koje daruje seoskoj zajednici. U Slavoniji je postojao sada već vrlo zastarjeli običaj bojanja (šaranja prutova), što se može dovesti u simboliku s pastirima koji su tim obojanim šibama gonili krave na pašu. Na Spasovo su se organizirale velike procesije i na nekim slavonskim i na nekim dalmatinskim područjima poput Poljica, a ime blagdana je Križi.⁷²⁰

U Poljicima Spasovo ima uvriježene nazive poput Spasovdan i Križi. Održavale su se procesije, a u nekim selima župani iz bratovštine imali su ulogu križara – nosili su križeve i barjake u procesijama. Vjerovalo se da kiša koja padne na Križe ima zloslutan predznak jer će proći dugi vremenski period prije nego opet padne, što će rezultirati sušnim ljetom. U tom slučaju, ljudi su ponovno „činili precesijune“ kako bi molili za priželjkivane padaline.⁷²¹

U Slavoniji bi se uoči Spasova okupili pastirice i pastiri koji bi donijeli križ od drveta, zatim bi ga okitili raznovrsnim poljskim cvijećem. Križ bi bio zaboden u plotu jer je noćna rosa mogla ubrzati uvenuće cvijeća, a čuvala ga je noćna straža. Ujutro bi križarice i križari birali dvojicu gazdi i dvije gazdarice te glavne osobe koje nose križ, najčešće dječake ili djevojčice. Kolona je raspoređena tako što se ide udvoje, s time da dječak ili djevojčica nose košare s ciljem skupljanja darova. Njihov je zadatak bio pjevanje pjesama za tu priliku, a kada bi dobili darove, obitelj iz kuće, odakle bi krenuli križari i križarice, morala bi im pripremiti ručak od tih darova. Ti su darovi bili sastojci poput brašna, mlijeka, sira, vrhnja, vina, maslaca, novca i sl. Uručivali su im se kada bi otpjevali prigodne pjesme. Neke pjesme nosile su dodolske konotacije, što se očitovalo u pripjevu „mile, lale, hoj!“ ili „vojno le dodo le!“ iz pjesama spasovskih ophoda koje je zabilježio Marko Dragić. Obred križarica i križara imao je apotropejsku funkciju jer su prolazili selom i pašnjacima urlicali i vikali na vukove. Kada bi došli na

⁷¹⁸ Marko Dragić, *Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 44 (3), Split, 2009., str. 305-307.

⁷¹⁹ Sanja Vulić, *O nekim čakavskim imenima blagdana*, Filologija, br. 16, 1998., str. 192.

⁷²⁰ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 63-70.

⁷²¹ Frano Ivanišević, *Poljica: narodni život i običaji*, Društvo Poljičana „Sveti Jure“ – Priko, Biblioteka Gradac, 2006., str. 376.

pašnjake, poškropili bi stoku blagoslovljenom vodom i kleknuli. Na taj dan pekli su se odojci i janjci. U Slovačkoj i Srbiji zabilježene su slične tradicije, samo što se u Srbiji ophod naziva krstonošama ili krstarima.⁷²²

Spasovo se nazivalo Križe u Sinjskoj krajini. Postojala je procesija u kojoj su mladići držali križeve i išli po selu, a vršio se i ophod za blagoslov polja. Ljudi su morali proći kroz polja i zaustaviti se četiri puta na četiri mjesta s ciljem blagoslova.⁷²³

Spasovo se na Murteru naziva i Dan velikog križa, posebice u narodu. Tada se obavlja blagoslov polja, kao i na prvi petak u ožujku. Blagoslov se jedino odgađao ako je bilo nevrijeme. Procesija bi se odvijala nakon mise, prvo bi išao križ koji su slijedili muškarci, pjevači, svećenik i ostatak vjernika i vjernica. Tada se blagoslivljalo polje. Ljudi su se ukrcavali na brodove, a prvi brod koji bi krenuo bio je onaj s pjevačima i s križem, ostali su ih brodovi slijedili.⁷²⁴

Na blagdan Spasova zbio se značajan događaj na dubrovačkom području; godine 1933. Josip Marija Carević, dubrovački biskup, predložio je ideju da se na brdu Srđ iznad Dubrovnika obilježi tisuću devetstota godina od patnje, muke i smrti Isusa Krista tako da se postavi spomen-križ. Kada je pokrenuta djelatnost postavljanja križa, odazvao se konzervator Kosta Strajnić koji je 1934. godine u projekt uključio i poznatog slovenskog arhitekta Josipa Plečnika. Plečnik je ponudio više opcija za rad, ali na kraju su se Josip Carević i Popovski zbor odlučili samo za jedno rješenje pothvata pa je točno na Spasovo 1935. godine svečano predstavljen križ na Srđu.⁷²⁵

*Spasovdan dođe u petom mjestu, onda Trojica, isto veliki svetac, Korosante (Tijelovo), dolazi neđeja za neđejom, Korosante u četvrtak. Spasovdan je isto u četvrtak. A Srce Isusovo šeće, nekad bude u petom, nekad u šestom i bude u petak. Za Spasovdan bi u Smokovljanima bila misa i procesija.*⁷²⁶

Kazivač navodi kako se u prošlim vremenima klalo janje na Spasovdan za dolazak proljeća:

*U stara doba, klalo bi se janje na Spasovdan za dolazak proljeća.*⁷²⁷

Spasovski prečesijuni (procesije) bili su prisutni na stonskom području:

*1948. godine na Spasov-dan dne 6/V. bila je sv. misa u Stonu popodne u 5 sati, a po dozvoli Preuzvišenog Biskupa.*⁷²⁸

⁷²² Marko Dragić, *Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 44 (3), Split, 2009., str. 312-315.

⁷²³ Josip Milićević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 483.

⁷²⁴ Marko Dragić, *Murterska tradicijska baština u suvremenom narodnome pamćenju*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 2, br. 2, 2009., str. 167.

⁷²⁵ Patricija Veramenta, *Kosta Strajnić i oblikovanje spomen križa na Srđu*, Anali Dubrovnik 48, Dubrovnik, 2010., str. 363.

⁷²⁶ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Mordin, 20. listopada 2019., Smokovljani.

⁷²⁷ Prema kazivanju Mata Katičića, 24. listopada 2019., Smokovljani

⁷²⁸ Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu, str. 87.

Imali smo spasovske procesije, o Spasovu danu. Najprvo je procesija hodila od svete Kate na groblje i kroz cijelo poje se vratila jope⁷²⁹ procesija u Ston. Onda smo hodili, ne znam koji dan, kroz cijelo stonsko poje i izišli na vrh vrha gori, borovi su još tu bili iznad Česvinice. Tu bi se fermalo kod kuća, tu su bile tri nevjeste u jednoj kući, tu se činila bijela kafa i kolači, tu bi se svi počastili s popom i otole se vratili jope u Ston. To su bili spasovski prečesiuni.⁷³⁰

Na Spasovo su bile Spasovske procesije, išlo se na Mihajlo (brdo na kojem se nalazila crkva sv. Mihajla), išlo se kroz poje (Stonsko polje), išlo se na Bartolomiju... Bilo je svečano.⁷³¹

Kazivačice iz Broca prisjećaju se blagoslova mreža u procesiji na Spasovdan:

Spasovske procesije išle su iz Supava, a neke i do svete Kate ispod crkve svetoga Mihajla. Mi iz Broca smo išli gori na Hrasno preko brda, nije visoko brdo, silazili smo dole na put i vraćali se, a otole smo išli blagoslovit mreže. Ondi su bila sva sterala za sušit mrežu (od jedne kuće do mostića – oko pedesetak metara). I sad ima jedan kamen koji tamo stoji i u njemu je bio stavjen kolac(drvo) za tu svrhu. Prije nije bio beton, a bilo je puno bijelog pijeska za kupanje, sunčanje...⁷³²

Na tom kamenu sam prala robu, tamo nam je bila gustrijena. Sušila bih robu pa bih zategla konop preko tjeih lijenki (nabodjenih drvenih kolaca), bile su rohate i preko njih je bilo postavljeno dugo drvo i preko toga se stavljala roba, mreže... Kad su sušili, odmah su ujutro dizali, nije vajalo držat na suncu. To se moglo po tlima stavljat, i to bijeli lincun, i ne bi bilo šporko. Na Spasovske proćesijune (procesijune), prećesijune, blagoslivale bi se te mreže u toj procesiji. Kad bi se vratili s Hrasna, išli bi na Potok, mi smo zvali na Potok jer tamo stvarno ima jedan potok, i sad tako zovu to mjesto.⁷³³

6.17. Duhovi

Kada je riječ o židovskim blagdanima, Pedesetnica spada u jedan od tri najvažnija blagdana i mnoštvo Židova, poglavito Izraelaca, odlazi u hram u Jeruzalemu kako bi zahvalili Bogu za sve blagodati. Zahvale su bile prisutne i u prijašnjim židovskim običajima, pogotovo nakon dovršene godišnje žetve. U kasnijim vremenima na taj datum slavio se i dan kada je objavljen Zakon na Sinaju, darovan od Boga. Održavan je pedeset dana nakon Pashe i otud dolazi naziv Pedesetnica. U kršćanskoj religiji dan Pedesetnice obilježen je dolaskom Duha Svetoga koji se pojavljivao u motivima vjetra i vatre prema nauku Staroga zavjeta.⁷³⁴

⁷²⁹ Opet.

⁷³⁰ Prema kazivanju Julke Bonačić, rođ. Oblizalo, 3. ožujka 2018., Broce.

⁷³¹ Prema kazivanju Nede Žile, rođ. Franušić, 22. siječnja 2019., Ston.

⁷³² Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

⁷³³ Isto, Broce.

⁷³⁴ Francisco Fernandez-Carvajal, *Razgovarati s Bogom – meditacije za svaki dan u godini*, Svezak III., *Uskrs, Vazmeno vrijeme, Duhovi*, Verbum, Split, 2014., str. 324.

Vatra je označavala svjetlo i ljubav, a vrlo se često kao aluzija na Duha Svetoga spominje i dah, da se pojmi polagana i trajna Božja ljubav. Na tom tragu javlja se i element vjetra koji biva udahnut u sve duše i tako simbolizira stvaranje novog života u Božjoj milosti. To je bio trenutak spasenja apostola koji su nakon toga događaja širili svoje poslanje, a simbolika Duha Svetoga jest da potiče na oprost i čin dobrih djela u svakoj prilici.⁷³⁵

Negdje su se Duhovi nazivali Trojaki, pogotovo ako je proslava blagdana trajala tri dana. Gavazzi navodi⁷³⁶ kako su se Duhovi na jugu Dalmacije nazivali Rusalje. U Slavoniji i Srijemu postoji običaj ljelje ili kraljice, kada se okupi oko osam ili deset mlađih djevojaka koje se pripremaju za izvedbu zadane uloge. U njihovoj skupini glavna družba nosi muške šešire koji su okićeni, a kraljica je ona čiji je šešir ili klobuk najviše ukrašen vrpčama različitih boja. Ponekad je skupina ili družba preodjevena u mladiće pa se djevojka umjesto kraljice vodi kao kralj, a kao glavna u rukama drži sablju. Ostale uloge koje su se isticale bile su barjaktari, diveruše, svirači, sabirači poklona i ostali. Pravoslavni Duhovi također imaju element kraljice i sličnu tradiciju koja se prakticira na sjeveru Srbije.⁷³⁷ Običaj je počeo nestajati pedesetih godina 20. stoljeća, ali njihovo folklorno stvaralaštvo zaživjelo je u profesionalnom Ansamblu narodnih pjesama i plesova Lado kao i u ostalim folklornim programima. Osim spomenutog dijela Hrvatske pojavljuju se i u hrvatskim zajednicama u Vojvodini i Mađarskoj.⁷³⁸

Kraljički ophodi bili su poznati u Slavoniji, kod Srba u Dalju te u hrvatskim zajednicama u Vojvodini i Mađarskoj. Postoji još jedan termin kojim se označavaju ljelje, slavenskog je podrijetla i znači *vodene vile – rusaljke*. Južna Dalmacija blagdan je Duhova nazivala Rusalije, a Slovenci Risale. U Češkoj se blagdan nazivao Rusadle dok su se igrači u obredu u Bugarskoj nazivali Rusalije u rusalskom mjesecu (naziv za lipanj). U obredu bi se podijelile uloge, djevojke su morale postati kraljica ili kralj, a ostale su imale ulogu barjaktara, služavke, divera i mlade. Bili su prisutni i mladići čija je funkcija bila sabirati darove, pa su nazvani prosjacima ili torbonošama. Djevojke bi imale cvjetne kape na glavi ili sablje u rukama kao kraljevi, i bile bi uređene s vijencima u kosi. Išle su od kuće do kuće i pjevale pjesme s pripjevom *ljeljo*, a onda bi zaplesale uz tamburaše. Domaćini bi ih častili i darivali. Tu je postojala praktična funkcija koja je svjetovne naravi; naime, brojne bi mlade djevojke time dale do znanja kako su mlade udavače i obilazeći kuće upoznavale bi potencijalne ženike. Kod bunjevačkih Hrvata ovi bi ophodi trajali dva dana Duhova, a ponekad i treći dan. Najpoznatiji običaj ljelja i obreda na Duhove izvodio se u Gorjanima u Đakovštini. Mlade djevojke dogovorile bi se koje će biti kraljevi s muškim šeširima ukrašenima cvijećem i zrcalima i sa sabljom u rukama, a koje će biti kraljice sa

⁷³⁵ Isto, str. 325-328.

⁷³⁶ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 71.

⁷³⁷ Isto, str. 73-82.

⁷³⁸ Zorica Vitez, *Kraljice: između seoskih djevojačkih ophoda i folklorne pozornice*, Etnološka tribina: godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, vol. 36, br. 29, Zagreb, 2006., str. 23-24.

svečanim ženskim nošnjama. S njima su ponekad išli i mladići koji su imali funkciju prosjaka, odnosno skupljača darova.⁷³⁹

U Baranji se spominju kraljice koje su se izvodile u pojedinim mjestima; sudjelovale su djevojke koje su dolazile kod starijih žena na dogovore prije blagdana Duhova. Najmlađa je djevojka snaha, jedna je djeveruša, a dvije su glumile kraljeve. Kraljevi su morali nositi zastavu i jedan je od muškaraca nosio torbu u koju su se stavljali darovi. Bilo je oko šest do petnaest djevojaka, obilazile bi kuće i pjevale su različite pjesme prikladne za ljude ispred čije se kuće nalaze. U kući bi domaćica pripremila stolac za kraljicu koja bi uzela jastuk sa stolca i bacila ga uvis uz riječi: „Ovolika vam bila kudelja, ovoliki vam bio lan“.⁷⁴⁰

Marko Dragić piše o nazivima *lada* (u staročeškom jeziku to bi bio naziv za djevojku) i *ljeljo*; prema nekim izvorima poput Luke Ilića Oriovčanina Lada ili Ljeljo bili su bogovi ljubavi, dok se Lada štovala u Rusiji i Poljskoj kao božica proljeća, mladosti i plodnosti. U tim zemljama postojalo je ime *Poljeljo*, a on je bio Ladin sin, ali prema Bratoljubu Blaiću teza je o božici Ladi. Dragić je pronašao kako riječ *lado* može označavati riječ *drag*, *mio*, i da je to slavenska riječ koja se koristi kao pripjev u starim pjesmama. Po tom pripjevu djevojke koje pjevaju pjesme nazivale su se ladarice. Pjesme su bile izvođene na Sv. Jurja, Sv. Filipa i Jakova, Duhove, na Sv. Ivana i u sušnim razdobljima bez kiše. Slavenska mitologija poznaje Ladina sina Ljelja kao boga ljubavi, stoga se u nekim kraljičkim pjesmama (kraljice) izvodi pripjev *ljeljo*, zbog čega su nazvane ljeljama.⁷⁴¹

Marijana Gušić navodi kako je obred ljelja apotropijski i da je u ritualu inicijacije vidljiva obrana od ženskih demonskih sila, što imputira i naziv *ljelje* i pripjev *ljeljo*. Autorica je povukla paralelu s rumunjskim folklorom gdje je naznačen lik *lelea*, što bi se u hrvatskom jeziku moglo prevesti kao vila, a značenje je – ženski demonski lik. Etimologija je riječi staroturska i može se povezati s legendama iz srednje Azije, gdje označava ženskog demona (demonološkog lika) koji dolazi sa zloslutnim vjetrom, posebno opasnim na raskrižjima putova.⁷⁴²

Zorica Vitez navodi kako su tekstovi Milovana Gavazzija utjecali na percepciju kraljica ili ljelja, ali kako ipak postoje određeni nedostaci koje bi trebalo nadopuniti, poput kraljičkih ophoda gdje sudjeluju baranjske kraljice iz Draža i Gajića, šokačke kraljice iz Vojvodine i šokačke kraljice iz okoline Mohača. Baranjske i šokačke kraljice nose muške šubare i zastave, stoga ih zovu barjaktarima pa ih Vitez naziva „netipičnim kraljicama“. Kraljički ophod podsjeća na svadbus elementima i ulogama, ali autorica smatra kako su u ovim izdvojenim krajevima postojale veće podudarnosti na svadbeni obred jer

⁷³⁹ Marko Dragić, *Lada i ljeljo u folkloristici Hrvata i slavenskom kontekstu*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, br. 5, 2012., str. 55-57.

⁷⁴⁰ Olgica Vlašić, *Godišnji običaji u Baranji*, Studia Ethnologica Croatica, vol. 4, br. 1, 1992., str. 172-173.

⁷⁴¹ Marko Dragić, *Lada i ljeljo u folkloristici Hrvata i slavenskom kontekstu*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, br. 5, 2012., str. 44-46.

⁷⁴² Marijana Gušić, *Običaj ljelja kao historijski spomenik*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1967., str. 28.

je postojala djeveruša koja je nosila vijenac ili veo. Srpskim kraljicama u Dalju pridružilo bi se dijete, odnosno mlađi ukućanin ili mlađa ukućanka koji bi u kratkom vremenskom periodu preuzeli sablju i tako dobili ulogu namijenjenu kraljici. Srpske kraljice imale su pripjev *mile*, koji je različit od ostalih pripjeva; on se spominje u Gavazzijevu tekstu *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*.⁷⁴³

Du'ovi se spominju i u Poljicima kao veliki blagdan održan uz duge procesijune. Jedan od običaja uključivao je župnika koji bi dao jednu ili dvije boce vina svakoj kući. Tada bi se održavala veselja i gozbe, a Ivanišević spominje i „razbijene glave“ u čestim tučnjavama i napominje kako je to razlog ukidanja ove tradicije.⁷⁴⁴ S obzirom na početak ljeta i najavu toplih dana uz razne insekte i životinje, u Poljicima se pjevalo: „Doša' sveti Duv, nosi jednu vriću muv, drugu vriću buv⁷⁴⁵“.⁷⁴⁶

U Žminju je postojao ophod koji je započinjao od blagdana Duhova i odnosi se na stanovnike istarskih župa. Oni bi u procesiji svake sljedeće nedjelje (počevši od Duhova) posjećivali crkvu sv. Eufemije u Rovinju. Tradicija procesije izgubila se u 19. stoljeću.⁷⁴⁷

U Kaštelima bi se na misi pjevalo *Dođi, Duše Presveti*, a gaštaldi bi s propovjedaonice ili kora bacali cvijeće od brnistre u svim smjerovima.⁷⁴⁸

Na blagdan Duhova postojao je zanimljiv običaj u Dubrovačkoj Republici; Giovanni Sacchi, nadbiskup koji je djelovao u razdoblju od 1490. do 1505., obećao je dubrovačkom Senatu kako će pokušati utjecati na papu Aleksandra VI. da se prikupljen novac u dubrovačkoj crkvi, koja je te novce dobila prodajom oprosta, uloži u korist države. Papa je to priznao, pape Pio V. i Julije II. još su i povećali privilegije dubrovačkoj crkvi jer se smatralo kako je Dubrovačka Republika „na vrlo opasnom mjestu“ i kako nemaju sredstava za pomoć. Vodeći se prodajom oprosta, vjernici bi materijalno pomogli i svake bi godine na Duhove priznali i pokajali svoje grijehе kada bi otišli u katedralu. Znači, kada bi dali određeni iznos koji se od njih zahtijevao za potrebe crkve, dobili bi potpuni oprost za grijehе. Sličan princip postojao je i kod gradnje crkve sv. Petra u Rimu.⁷⁴⁹

Kazivačica navodi kako bi se mise u Smokovljanima održavale sva tri dana na Duhove, ne spominje druge obrede:

⁷⁴³ Zorica Vitez, *Kraljice: između seoskih djevojačkih ophoda i folklorne pozornice*, Etnološka tribina: godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, vol. 36, br. 29, Zagreb, 2006., str. 25-26.

⁷⁴⁴ Frano Ivanišević, *Poljica: narodni život i običaji*, Društvo Poljičana „Sveti Jure“ – Priko, Biblioteka Gradac, 2006., str. 376.

⁷⁴⁵ Muhe i buhe.

⁷⁴⁶ Frano Ivanišević, *Poljica: narodni život i običaji*, Društvo Poljičana „Sveti Jure“ – Priko, Biblioteka Gradac, 2006., str. 376.

⁷⁴⁷ Elvis Orbanić, *Vjersko i društveno ozračje Žminjštine u prvoj polovici 18. stoljeća*, Povijesni prilozi, vol. 36, br. 5, 2017., str. 86.

⁷⁴⁸ Karmen Carev, *Etnološka i usmenoknjiževna baština u Kaštelima*, diplomski rad, Sveučilište u Splitu, 2010., str. 31.

⁷⁴⁹ Relja Seferović, *Sveta godina 1550. u Dubrovniku: svetkovine, prijepori i pojedinci*, Anali Dubrovnika, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, svezak 52/1, Zagreb – Dubrovnik, 2014., str. 53.

*Prije je bilo tri dana Duhova, Otac i Sin i Duh Sveti. Sad nema nego dva dana. Vazda bi bila misa za sva tri dana.*⁷⁵⁰

Duhovi su se slavili na i na Brocama, iako kazivači i kazivačice ne svjedoče o nekim obredima i običajima koji su postojali u drugim dijelovima Hrvatske. Sličnost se ipak očituje u procesijama iako taj običaj više ne postoji na Brocama. Postojala je procesija do Hrasnoga (mjesta iznad Broca) na treći dan Duhova i blagoslivljale su se baštine i barke:

*Na Duhove se išlo na misu, prvo je išla neđeja, bio je Duhovski ponedjeljnik, a u nas na Brocama bila je misa za Duhovski utorak. Duhovi su se jako svetkovali.*⁷⁵¹

*Sjećam se kad sam ja bila mala, tu je bio don Ante Dračevac,⁷⁵² mislim da su bile Duhovske procesije, ali nisam sigurna. Ja sam ko dijete zapamtila, to se više poslije nije smjelo činit, trebo si pitat dozvolu. Činila se procesija iz crkve Navještenja Marijina na Brocima⁷⁵³ do Bižanja, ali s druge strane (zaobilaznim putem) i znam da se išlo preko Dijengača, jednog dijela kud se svrće blizu Hrasnoga. Tu je bio jedan križ na jednomu postolju od kamena, kameni križ, tu bi se došlo i blagoslivalo. Usput bi se blagoslivale baštine. Tu bi se pomolio Bog i dao blagosov pa bi izašli na put i vraćali na Broce. Usput su se blagoslivale baštine.*⁷⁵⁴

*Procesija na Duhove je išla gore do Hrasnoga. To je bila neđeja Otac, ponedjeljnik Sin, utornik Duh. I mi smo uvijek slavili ta tri dana. Treći dan, na utornik, bila je procesija. Prvo je bila tu misa, pa se išlo na Hrasno preko baštine. Sišli bi s jednijem putem, a onda bi išli kroz goru i kroz šumu, bio je jedan mali, uski putić i izišli bi na vrh đe je bio kameni križ, a i danas je, i mi bi nabrali cmija,⁷⁵⁵ pelina, nabrali bi tega usput, onda bi cijeli križ okitili. Pop bi tu do blagosov. I otle bi sišli prečimice na glavni put kuda si hodio na Hrasno. Kad bi došli blizu Broca, bila je jedna omirina,⁷⁵⁶ zvala se Košari. Čim bi mi došli dondi, jedna žena bi već počela zvonit sve dok mi ne bi došli u selo. Onda bi mi svi ravno na baraku, jer tamo su bili ribarski motori, ferali, i tu se na baraci na mostiću do blagosov baraka. Pjevali smo prekrasne crkovne (crkvene) pjesme. Otle bi se vratili na most kraj mosta s lanternom, most s lanternom nije još bio napravljen, i jope bi se tu barke sve blagosovile i otle bi se pošlo u crkvu i s time bi se završilo.*⁷⁵⁷

Podaci iz Župnog arhiva u Stonu otkrivaju nedostatak svećenika u 20. stoljeću:

⁷⁵⁰ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Mordin, 20. listopada 2019., Smokovljani.

⁷⁵¹ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

⁷⁵² Dugogodišnji stonski župnik (1920. – 1993.), poznat jer je prikupljao spise kako bi očuvao stonsku kulturnu baštinu i po pisanju znanstvenih radova.

⁷⁵³ Ime crkve na Brocama.

⁷⁵⁴ Prema kazivanju Ane Bajurin, rođ. Vlašić, 27. veljače 2018., Ston.

⁷⁵⁵ Smilja.

⁷⁵⁶ Međa.

⁷⁵⁷ Prema kazivanju Julke Bonačić, rođ. Oblizalo, 3. ožujka 2018., Broce.

*Nestašica svećenika na Duhovski ponedjeljak, sv. mise poslijepodne u 5 sati, don Ante Dračevac otišao u Dole na jutarnju misu, dozvoljena poslijepodnevna misa odlukom biskupa zbog nestašice svećenstva.*⁷⁵⁸

6.18. Tijelovo

Tijelovo se uvodi u 13. stoljeću, čime nastaje službeno štovanje čina euharistije. Taj događaj zbio se 1264. godine kada je papa Urban IV. bio na vrhu Crkve i kada je uveo bulu pod nazivom *Transiturus*. Cilj bule bio je proslava i širenje euharistijskog slavlja u narodu, a kao rezultat toga prikazuje se i euharistijska procesija. Djelovanje procesije započelo je u Kölnu između 1274. i 1279. godine te se širi na druga područja. Nosi se Presveto u posudi zatvorenog oblika iako se s vremenom to mijenja. Već u 13. ili 14. stoljeću na Tijelovo mijenja se koncepcija blagdana; Presveti sakrament bio je izložen na oltaru za vjernike koji su ga željeli vidjeti i koji su mu se željeli pokloniti. Negdje su se prakticirale mise pred Presvetim unatoč tome što nije bio blagdan Tijelova, ali misa je bila službeno dopuštena jedino na Tijelovo jer se smatralo da „prečesto izlaganje Presvetog“ izaziva kontraefekt pretjeranosti i zasićenosti, čime se gubi svrha euharistije.⁷⁵⁹

Naziv Tijelovo dolazi od latinske riječi *Corpus Domini*. Sanja Vulić parafrazira i Petra Skoka koji smatra kako je riječ *Tijelovo* nastala prevođenjem njemačke riječi *Frohnleichnam*. Ime *Korosante* smatra trpanjskim i ono je talijanizam, nastao od dvije riječi – *corpo santo*, odnosno izvorne latinske riječi *corpus sanctum* što bi označavalo *sveto tijelo*.⁷⁶⁰

Postoji nekoliko zapisa o Tijelovu u hrvatskoj povijesti. Iako je pavlin Ivan Belostenec najviše poznat po svojem rječniku *Gazophylacium*, on je napisao i deset propovijedi koje se odnose na Tijelovo i na tjedan u kojem se Tijelovo održava 1669. godine. Njegova ranobarokna prodečtva napisana su sa svrhom dostupnosti svim slojevima društva, kako bi ih svi mogli razumjeti i protumačiti.⁷⁶¹ Osim Belostenca o Tijelovu je pisao i sv. Toma Akvinski, tj. pisao je svoje priloge o službi na Tijelovo, što je sačuvano u hrvatskim glagoljskim misalima.⁷⁶²

Dragić je zabilježio kako je Tijelovo „svetkovina Presvetog Tijela i Krvi Kristove“. Blagdan se slavi tjedan poslije nedjelje Presvetoga Trojstva i deveti četvrtak iza Uskrsa. Kako se euharistija ustanovila na Veliki četvrtak prema nauku Katoličke crkve, Tijelovo se uvijek slavi u četvrtak. Slavljenje i štovanje Tijelova započinje u 13. stoljeću i ime koje je značajno u tom kontekstu jest Julijana

⁷⁵⁸ Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu, str. 94.

⁷⁵⁹ Marin Škarica, *Štovanje euharistije izvan mise od prvih stoljeća do uključivo Drugoga vatikanskog sabora*, Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, Vol.3, br. 3., Split, 2001., str. 315.

⁷⁶⁰ Sanja Vulić, *O nekim čakavskim imenima blagdana*, Filologija, br. 16, 1998., str. 193-194.

⁷⁶¹ Frano Pajur, *Ranobarokna prodečtva patra Belostenca*, KaJ, XIV, Zagreb 1-2, Zagreb, 2012., str. 41.

⁷⁶² Ana Kovačević, Milan Mihaljević, Sandra Sudec, *Hrvatski crkvenoslavenski prijevod tekstova sv. Tome Akvinskoga*, Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, br. 60., Zagreb, 2010., str. 359.

Liješka. Bila je redovnica u Liegeu u Belgiji i svoj je život posvetila brizi za siromašne i potrebite ljude. U vrlo mladoj dobi, kada je imala šesnaest godina, ukazivao joj se Bog koji je upozorio kako ljudi ne štiju dovoljno Presveti oltarski sakrament Svetoga Tijela i Krvi Kristove. Tada u liturgijskom kalendaru još uvijek nije bilo tog blagdana. Julijana nikome nije rekla za ukazanja, ali ponovno ih je imala u kasnijim godinama i otad se zalagala za priznanje Tijelova, sve dok biskup Robert iz Lütticha 1246. godine nije uveo Tijelovo, ali Julijana je preminula prije uspostavljenja blagdana. Eva Liješka, redovnica i najbolja Julijanina prijateljica, nastavila je njezinu misiju, a njezina su nastojanja urodila plodom jer je papa Urban IV. donio bulu *Transiturus* kojom izražava želju za proširenjem Tijelova diljem Katoličke crkve. Ipak, Tijelovo je postalo službeno na Koncilu u Vienni od 1311. do 1312. godine, kada su ga službeno uveli pape Klement V. i Ivan XXII. Brojna su čudesa vezana uz Tijelovo, i jedno od njih zbilo se u Ludbregu u kapelici sv. Križa; kada je svećenik prelomio hostiju na tri dijela, u kalež je počela teći krv. Šutio je o tome cijeli život, ali kada je na samrti priznao, čudo se brzo proširilo pa su ljudi počeli hodočastiti u Ludbreg. To mjesto postalo je svetište zahvaljujući papama Juliju II. i Leonu X. Na Tijelovo su karakteristične procesije koje su povodom tog blagdana započele u Kölnu između 1274. i 1279. godine. U procesijama prvo ide križ, zatim djeca, muškarci, svećenici (niži stalež svećenika ide prije viših staleža svećenstva), dok oni najdostojniji nose sakralni predmet, a iza njih posljednje su u procesiji žene. Dragić obrađuje i naziv Brašančevo, što je nastalo od hipokoristika brašance (brašno), jer od brašna nastaje kruh koji je u Euharistiji pretvoren u tijelo Kristovo.⁷⁶³ Taj se naziv često upotrebljava u požeškom kraju, kada procesiju na Tijelovo obavlja požeški biskup, a osim svećenika i redovnika, u procesiji su i reprezentanti vatrogasaca, policajaca i vojske. Djeca u procesiji posipaju cvijeće po ulicama. U starijim vremenima organizirala su se narodna slavlja s glazbom i narodnim kolom. Na Braču su djeca u procesiji nosila bukete cvijeće i posipala bi brnistrin cvijet po putu. Sličnost primorskih mjesta u slavljenju Tijelova očituje se u organizaciji ribara na taj blagdan; prostirali bi mreže za blagoslov, ali i pratili procesiju na svojim brodovima i barkama dok na njima gore svijeće i ferali. Na Visu Tijelovo se naziva Božji don i nitko ništa ne smije raditi (ribari nisu smjeli ići na more) i djeca u procesiji posipaju cvijeće po putu.⁷⁶⁴ Slični su običaji i u bročansko-stonskoj baštini.

Na Murteru su se prozori ukrašavali cvijećem i maramama na Tijelovo. Dječak bi nosio barjak sv. Vjekoslava u procesiji, dok bi ženska djeca, ukrašena bijelim maramama, posipala cvijeće.⁷⁶⁵

⁷⁶³ Marko Dragić, *Tijelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini*, Crkva u svijetu, vol. 54, br. 1, Split, 2019., str. 61-64.

⁷⁶⁴ Isto, str. 66.

⁷⁶⁵ Marko Dragić, *Murterska tradicijska baština u suvremenom narodnome pamćenju*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 2, br. 2, 2009., str. 168.

U Imotskoj krajini pravile su se košarice sa cvijećem koje su se nosile na procesiju povodom Tijelova. Svećenik bi nosio Tijelo Kristovo dok bi u procesiji iza njega išla djeca. Nosili su košarice i bacali cvijeće na Tijelo Kristovo.⁷⁶⁶

U Širokom Brijegu Tijelovo se nazivalo Tilovo ili Brašančevo. Ide se u procesiju s Presvetim oltarskim sakramentom koji se posipao cvijećem.⁷⁶⁷

Na Pelješcu i u Dubrovniku Tijelovo je poznato kao Korosante. Dragić navodi običaj u Dubravi na Pelješcu kada bi ljudi u jutarnjim satima prije mise otišli ubrati cvijeće. Potom cvijeće vežu u buket s ciljem blagoslivljanja polja ili vrtova i za zaštitu od nevremena ili neke pošasti. Buketi bi se morali složiti na crkvenom podu od oltara do ulaza kako bi ih svećenik mogao blagosloviti. Zatim bi ga ljudi unijeli u kuću gdje ga čuvaju do Korosanta sljedeće godine; kada bi došlo to razdoblje, spalili bi stari buket. U velikim nevremenima i olujama, uzeli bi jedan dio buketa i pritom ga spalili na žeravi uz molitve i zazive kako bi odagnali nevrijeme.⁷⁶⁸

Korosante, odnosno Tijelovo, zakonom je proglašeno kao najveći državni blagdan Dubrovačke Republike 1488. godine. Procesija bi odlazila iz Trpnja u Prosik, usječeni kameni klanac, gdje bi se dogodio susret s vjericima iz obje Vručice i njihovim crkvenim barjacima, ali se 1840. godine dogodila svađa između stanovnika Trpnja i Vručice, i zato su zemaljska vlada u Zadru i biskupi iz Dubrovnika odlučili zabraniti procesiju koja se od te godine počela održavati na Vručici, a tjedan dana iza te procesije odvijala se procesija u Trpnju koja je uključivala blagoslov mreža i mora.⁷⁶⁹

U Smokovljanima kazivač spominje procesiju:

*Na Tijelovo bi išla procesija sa Presvetim, s baldakinom i barjacima i djeca bi išla sa košarama, tj. košicima i prosipala cvijeće.*⁷⁷⁰

Poput brojnih primorskih mjesta, i na stonskom području okitile bi se barke, ribari barkama dolaze u Mali Ston. U Stonu bude svečana procesija, svećenik blagoslivlja na četiri mjesta i djeca bacaju cvijeće na put:

*Misa na Tijelovo bila je u 5 sati poslije podne, predvodio je don Ante Dračevac 1949.*⁷⁷¹ *Na Tijelovo je u Malom Stonu obavljen blagoslov mora, školjki,*⁷⁷² *barki, mreža i ribara.*⁷⁷³

⁷⁶⁶ Maja Bašić, *Tradicijnska kulturna baština u Imotskoj krajini*, Filozofski fakultet u Splitu, 2017., str. 33.

⁷⁶⁷ Zorica Jurilj, *Poetika hrvatske usmene književnosti širokobriješkoga kraja u kontekstu tradicijske kulture*, doktorska disertacija, Mostar, 2017., str. 162.

⁷⁶⁸ Marko Dragić, *Tijelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini*, Crkva u svijetu, vol. 54, br. 1, Split, 2019., str. 77.

⁷⁶⁹ Frano Glavina, *Trpanjske crkve*, Spomenica Gospe Anđela u Orebićima 1470 – 1970, Franjevački samostan – Orebići, Omiš, 1970., str. 387.

⁷⁷⁰ Prema kazivanju Mata Katičića, 24. listopada 2019., Smokovljani.

⁷⁷¹ Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu, str. 95.

⁷⁷² Kronika, Župni arhiv u Stonu, str. 124.

⁷⁷³ Isto, str. 138.

Tijelovo je u Malom Stonu isto velika, svečana festa. Okitu barke, okitu cijelu rivu s onim zastavicama. Moj je otac iz Luke imo dvije barke, jedna je bila sa feralom, a druga je bila sa mrežom na krmi i onda su te dvije barke svake godine dolazile u Mali Ston na tu svečanost. Bude procesija na rivi, oni vozu barke, sve dokle možu, odnosno do plićaka. Sve je oko ferala bilo ukrašeno ružicama i ostalim cvijećem. Za Srce Isusovo, Tijelovo i za Svetog Antuna bude procesija oko Stona, Tijelovo bude malo svečanije, bude i okićen križ.⁷⁷⁴

Na Tijelovo (Korosante) ide se s barkama. Jedne godine je bilo petnaest baraka. Dosta ljudi je imalo po dvije barke. Bude postavljen jedan stol i tu bude poslije blagosov. Neko tu stavi kitu, a neko je nosi sa sobom. Odovlen iz Luke sve barke idu i sve hoće prije kako bi uhvatile mjesto za vezat barku. Svaka barka ima fero koji se upali i ukrasi cvijećem. U svakoj ima jedan koji vozi i koji stoji u barki, jedan se zove šijoc – jedan šija, drugi stoji. Tako polako idu jedna za drugom do crkve sv. Ane i kako ide procesija, tako je i barke prate. Kad se surgaju i stanu, bude blagosov od popa. I oni mali ribari koji su imali samo fero i dokes, i oni su išli. Svaki je ribar moro imat dvije barke. Morali su imat ribaricu đe se riba kupila i usipala u barku, a sad se kupi riba i postave je u led. Prije je bilo u barkama, pa poslije u kašete, operi u moru i aj u prodaju. Osim ribarice, bila je i barka leut. Svak je moro imat dva ferala. Feral se, osim cvijeća, ukrašavo nečim što se ođe naziva škrogut, mi to zovemo škrabotina, bude i ruža i drugog cvijeća. Okite se ferali oko purića. Ubere se kita cvijeća, drži se u kući. Kad bi se razboljela ovca, koza, bilo što od stoke, to bi se upalilo i na to bi se kadilo, to je bio blagosov. Jedna žena imala je ovcu koju je ugrizla zmija (poskok) i koja je cijela natekla, a ona je uzela iglicu i svu joj gubica nabadala lukovčinom i česnom (najbolje česan na rešto) u vreloj vodi. Cijelu gubicu joj je omotala s time i njoj tisne niz grlo i ovcu ne bi bilo ništa jer bi joj izvukla otrov. A ona je nakon toga sjela kraj propreta i privalila se jer joj je iglica probila u kožu, ali na kraju je otišla u doktora i sve je bilo u redu. Mi pripadamo matici Malog Stona pa smo tamo išli na misu, ali smo išli i u Ston. Stonu pripadaju Broce, Kobaš i Česvinica. Mi bi išli s barkom u Mali Ston više puta.⁷⁷⁵

Na Tijelovo su uvijek dolazile barke u Mali Ston, ove godine (2020.) to je bilo i snimano. Kad je išla procesija iz crkve, došli bi doli na rivu, onda bi se barke poredale i polako se veslalo, išli bi do kraja dokle se moglo voziti s barkom do nekog kantuna. Onda bi se okrenili kad bi se procesija vraćala od crkve. Onda bi se oni vraćali do rive jer bi opet išla procesija preko rive, a onda bi s druge strane, drugom ulicom išli do crkve. Popodne bi u Stonu bila procesija preko cijeloga Stona. Blagosov je na tri ili četiri mjesta.⁷⁷⁶

I bročanski barjak sudjelovao je na procesiji. Ljudi bi nakon feste uzimali blagoslovljene kite cvijeća iz bročanske crkve (obitelji iz sela) i onda bi ga stavljali u baštine:

⁷⁷⁴ Prema kazivanju Nede Žile, rođ. Franušić, 22. siječnja 2019., Ston.

⁷⁷⁵ Prema kazivanju Stane Halilović, rođ. Obšivač, 31. listopada 2019., Luka.

⁷⁷⁶ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

Na Korosante (Tijelovo) se pravio vijenac, jedan je bio napravljen od okrugle, debele žice, i onda se na toj žici pravio vijenac za blagoslov. Barjak je išo u procesiji. Kitice toga cvijeća su bile od pelina, ruzmarina, šipak je bio obavezan i što više poljskog cvijeća. Procesija je išla kroz cijeli Ston sa Svetim Otajstvom. Kad bi se barjak vratio na Broce, ostavili bi ga u crkvi, svaka kuća bi došla uzet pomalo blagoslovljenog cvijeća. Bio je običaj da iz kuće svaka obitelj nosi jednu kitu cvijeća, poljskog cvijeća, a neko bi stavio i karanfil, ali većinom pelin i poljsko cvijeće.⁷⁷⁷

Križ se nosio na Korosante i morao je biti okićen, koje je god cvijeće bilo, s njime se kitilo, i gledalo se da je što bolje, a radilo se o poljskom cvijeću. Nosilo se za blagosivat i od toga cvijeća se nosilo po baštinama.⁷⁷⁸

Ima Tjelovska procesija u Stonu, a s Broca je išao barjak i križ. Dvije cure obično nose križ koji je okićen cvijećem (krug je okićen). Poslije procesije kad bi križ došo u selo, svak uzme po komadić blagoslovljenog cvijeća koje se drži u kući.⁷⁷⁹

6.19. Presveto Srce Isusovo

Sv. Margareta Marija Alacoque, rođena u Lauthecouru u Burgundiji, imala je vizije koje nitko nije uzimao u obzir. Iako je imala tešku dijagnozu dječje paralize kao dijete, nakon četiri godine neobjašnjivo joj se povratilo zdravlje. Postala je redovnica u salezijanskom samostanu u Paray-le-Monialu i počele su joj se ukazivati vizije. Imala je veliku viziju 1675. godine o potrebi čašćenja Srca Isusova. Povjerovao joj je jedino blaženik Claudius de la Colombiere koji je napisao knjigu *Duhovne vježbe* i time pridonio štovanju Srca Isusova uz isusovca Jeana Croiseta.⁷⁸⁰

Slavljenje blagdana Presvetog Srca Isusova dolazi iz grada Parayle Monial u Francuskoj, kada se Srce Isusovo ukazalo sv. Mariji Margareti Alacoque 1675. godine. Ipak, tek u sljedećem stoljeću, 1765. godine, papa Klement XIII. dopušta slavljenje Srca Isusova dok je papa Pio IX. uveo dekret 1856. godine kojim je odredio formalno slavljenje blagdana u petak nakon blagdana Tijelova. Lipanj je zato mjesec Presvetog Srca Isusova; to je blagdan koji se posebno štovao u Austro-Ugarskoj Monarhiji na kraju 19. stoljeća. Štovao ga je i kralj Franjo Josip I. koji je kao apostolski kralj 8. prosinca 1914. godine na blagdan bezgrešnoga začeca Blažene Djevice Marije zavjetovao narode Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije Presvetom Srcu Isusovu. To je započeo ugarski kralj Stjepan devet stoljeća prije Franje Josipa I. Jedan je pater u budimpeštanskom časopisu *Savez Srca Isusova* izdao umjetnički i estetski vrijedne medaljone 1915. godine, u kojima je s jedne strane bio reljef kralja Stjepana kako preporučuje

⁷⁷⁷ Prema kazivanju Ane Bajurin, rođ. Vlašić, 27. veljače 2018., Ston

⁷⁷⁸ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

⁷⁷⁹ Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

⁷⁸⁰ Nikola Sunara, Marija Jakić, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Vinišću*, Kulturna baština, vol., br. 45, Split, 2019., str. 336-337.

krunu Blaženoj Djevici Mariji, a na drugoj strani istaknut je reljef Franje Josipa I. koji je čitavu državu preporučio i stavio pod zaštitu Presvetog Srca Isusova. U razdoblju 1. svjetskog rata sve su ugarske župne i redovničke crkve zavjetovala državu kako bi je štitilo Presveto Srce Isusovo. U Pečuhu su se molile litanije i molitve za prestanak rata dok je u katedrali biskupija bila preporučena Presvetom Srcu Isusovu. Molili su za pobjedu i za mir dok je biskup dao naredbu da u čitavoj biskupiji bude izložen sveti oltarski sakrament. Svećenici su imali zadatak propovijedati o Srcu Isusovu. Taj je zavjet započeo 1. siječnja i nastavio se sljedeće godine na isti datum sve dok rat ne završi. Sto je godina kasnije, 2. lipnja 2015. godine, Mađarska biskupska konferencija obnovila zavjet Mađarske Presvetom Srcu Isusovu.⁷⁸¹

U *Leksikonu ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* piše kako se već u srednjem vijeku javlja razmišljanje o pobožnosti prema Srcu Isusovu, a da je u 17. stoljeću postalo rašireno zahvaljujući Ivanu Eudesu i spomenutoj Alacoque. U kasnom srednjem vijeku motiv Srca Isusova veže se uz Krista koji je ranjen i uz motive poput euharistije, trnove krune, križa ili *arma Christi*, a u 16. stoljeću umjesto srca poprimat će plamen kao simbol ljubavi i to je ono što je vidjela Margareta Alacoque u viziji 1673. godine. Zaslužna je za isticanje određenih motiva Srca Isusova jer je prva prikazala srce Isusovo koje ima tri čavla, trnovu krunu, plamen, križ i natpis *Charitas*. Takva simbolika i prikaz Srca Isusova postat će uvriježeni dio ikonografije od 18. stoljeća, uz nadodanu ranu s kapljicama krvi i simbol zlaćanih zraka sunca oko Kristova srca.⁷⁸²

U hrvatskoj tradicijskoj kulturi slavi se Presveto Srce Isusovo. Sunara i Jakić pišu kako je u Vinišću na taj dan misni obred s desetak gostujućih svećenika. U procesiji žene u narodnim nošnjama nose kip.⁷⁸³

U Širokom Brijegu na dan Presvetog Srca Isusova bila je upriličena zabava, tzv. dernek, i autorica Zorica Jurilj piše kako je svatko nosio hranu i piće i da je svaka obitelj imala vlastitu „ladovinu“, a spominju se i nerijetke tuče i borbe ispred crkve kada bi dernek bio u punom jeku.⁷⁸⁴

Presveto Srce Isusovo slavilo se na stonskom području:

Na Srce Isusovo u Stonu bila bi ujutro misa u 10 ura, a popodne bi bila procesija. Sad to bude sve zajedno, onda je bilo odvojeno. Kad su bile mise na Svetoga Antuna i na Srce Isusovo, u procesiju se išlo iz crkve sv. Nikole, a za Korosante procesija je išla iz crkve sv. Vlaha. Te su procesije neko vrijeme bile zabranjene. Držale su se inače, ali se morala praviti molba i odobrili bi Svetoga Antu i Korosante,

⁷⁸¹ Ladislav (Laszlo) Heka, *Zavjet Franje Josipa I. o povjeravanju njegovih zemalja Presvetom Srcu Isusovu*, *Croatica Christiana Periodica*, vol. 42, br. 81, Segedin, 2018., str. 138-141.

⁷⁸² *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 574.

⁷⁸³ Nikola Sunara, Marija Jakić, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Vinišću*, *Kulturna baština*, vol., br. 45, Split, 2019., str. 337.

⁷⁸⁴ Zorica Jurilj, *Poetika hrvatske usmene književnosti širokobriješkoga kraja u kontekstu tradicijske kulture*, doktorska disertacija, Mostar, 2017., str. 162.

*ali ne bi dali na Srce Isusovo, tako da nismo mogli svake godine činit procesiju na Srce Isusovo. Ali mi smo išli kroz Kolenat u procesiju, nije bila velika, ali smo isto išli unatoč tome.*⁷⁸⁵

Ovako se slavilo Presveto Srce Isusovo u prošlosti:

*30. lipnja 1905. godine na blagdan Presvetog Srca Isusova bila velebna svečanost prva ovake vrste. Bila svečana trodnevnica. Bila je i pričest, a krasan je bio i ophod sa slikom Presvetog Srca, uz zastave, pjevanja posvetnice „Do nebesa nek se ori“ i pucanje mužara. Taj se dan prvi put cijela omladina i župa svečano posvetila Božanskom Srcu Isusovu.*⁷⁸⁶ *22. lipnja 1906. godine sudjelovalo društvo djevojaka u bjelini i po prvi put nosile djevojčice društva po dugi vijenac živa cvijeća i zelenila s jedne i druge strane slike Presvetog Srca. Procesija se bila zaustavila pred slavlukom na obali. Uslijedio bi župnikov govor i blagoslov pred izloženim Presvetim Sakramentom.*⁷⁸⁷ *Barjak je od teške crvene svile, imaše s jedne strane sliku Božanskog Srca na platnu, a s druge kalež s ostijom. Oko slike bijaše napisano: „U ovom ćeš znaku pobijediti.“ Oko slike bijaše također ruža, ljiljan i palma kao simboli ljubavi, čistoće i pobjede. Sam držak bijaše omotan baršunom tamnocrvene boje, od vrha do dna urešen pozlaćenim pucama u obliku zvjezdica. Na vrhu drška bijaše krasno koplje, a u njemu znak križa.*⁷⁸⁸

*Popodne se društvo Srca Isusova sa župnikom, barjaktarom i barjakom, kumom i kumom, fotografiralo u Koruni. Onda se pošlo na obalu, gdje se pustio nebu pod oblake krasni veliki balun, a zatim se otpratio put Hodilja kum uz pjevanje omiljene posvetnice pjesme.*⁷⁸⁹

*1953. godine na blagdan Srca Isusova održana je procesija sa kipom Presvetog Srca Isusova kroz mjesto, kojoj je prisustvovalo mnogo naroda. Sutradan se održala procesija za kipom sv. Antuna Padovanskog.*⁷⁹⁰ *1957. godine uoči blagdana Srca Isusova, zazvonila su ponovno sva tri zvona na zvoniku koja su bila puknuta iza Prvog svjetskog rata. Ostalo je bilo samo jedno zdravo. Kad su se čula sva zvona, mnogima su došle suze radosnice na oči. Na Srce Isusovo nije bila dozvoljena procesija, već se je ista obavila samo kroz klaustar i preko sakristije.*⁷⁹¹ *1954. godine napravljen je novi barjak Srca Isusova. Slike su od starog barjaka. Izradila ga je jedna časna sestra iz družbe Služavke Malog Isusa iz Omiša.*⁷⁹²

⁷⁸⁵ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁷⁸⁶ Ljetopis kapetanije Ston Mali od god. 1900 – 1912. (knjiga I.), Župni arhiv u Stonu, str. 17.

⁷⁸⁷ Isto, str. 17-30.

⁷⁸⁸ Isto, str. 30.

⁷⁸⁹ Isto, str. 31.

⁷⁹⁰ Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu, str. 113.

⁷⁹¹ Isto, str. 133.

⁷⁹² Isto, str. 118.

6.20. Sveti Antun Padovanski

U Lisabonu se 15. kolovoza 1195. godine rodio sveti Antun Padovanski, kršten kao Fernando. Kada mu je bilo 20 godina, otišao je u red sv. Augustina u samostanu sv. Vinka kod grada Lisabona, nakon čega odlazi u samostan sv. Križa u Coimbri. Njegovo se zaređenje dogodilo 1219. godine, a razlog je odlaska u red male braće sv. Franje Asiškoga jedan događaj koji je utjecao na njegov odabir; vidio je povorku s relikvijama franjevac koji su prvi mučenici. Poginuli su u Africi šireći Kristov nauk. Njegovo ime aluzija je na sv. Antuna Pustinjaka, od kojega je preuzeo ime Antun, jer je Antun Pustinjak zaštitnik franjevačke crkve. Njegova funkcija u redu bila je didaktička i profesorska, pogotovo zbog propovijedi kojima je bio oduševljen i sv. Franjo, imao je dar posredništva među zavađenim ljudima i bio je uspješan u obraćenju ljudi na kršćanstvo. Postoji predaja kako je sveti Antun bio gost jednom čovjeku koji ga je vidio s djetetom Isusom u rukama. To se saznalo nakon njegova života jer je sv. Antun zabranio čovjeku da govori o tome, sve dok svetac nije umro, a onda je domaćin kuće u suzama priznao ispovijest. Smrt sv. Antuna dogodila se 13. lipnja 1231. godine u Arcelli kod Padove. Bilo mu je 37 godina, i nekoliko dana prije smrti bio je izoliran od ostalih. Kada je preminuo, broja su djeca iz Padove govorila: „Umro je svetac!“ te jedna predaja tumači kako su baš na taj dan crkvena lisabonska zvona počela zvoniti sama od sebe. Uza sv. Antuna Padovanskog veže se najbrža kanonizacija u povijesti, provedena 30. svibnja 1232. godine. Njegova se bazilika počela graditi u Padovi 1263. godine, a na oltaru se nalazi njegov grob. Zaštitnik je gradova Padove, Lisabona, Paderborna i Hildesheima. Njegovi su atributi u ikonografiji ljiljan, riba, knjiga, plamen i procvjetali križ. Često se prikazuje i s djetetom Isusom u rukama, što je postala uvriježena praksa još od renesansnog doba.⁷⁹³ U čast sv. Antunu postilo se trinaest utoraka prije njegova blagdana uz prikladne molitve i zavjetovanja. Postoje brojna čudesa sv. Antuna Padovanskog koje Dragić spominje u svom radu, poput žene koja je slušala propovijed sv. Antuna i zamolila ga da njezino dijete vrati u život, on ju je uslišio i kada je došla u svoj dom, dijete se igralo kamenčićima, ili kada je tijekom njegova propovijedanja na trgu u Limogesu započelo veliko nevrijeme koje je uplašilo narod, ali je sv. Antun rekao da će oni koji ostanu biti netaknuti, i dok se trg punio vodom, sv. Antun bio je posve suh. Njegove su fontane poznate po čudima, posebno kod trudnica i onih koji boluju od očnih bolesti. Fra Arnold de Serrano zapisao je osamdeset njegovih čudesa. Poznate su legende o sv. Antunu u svijetu i na području Hrvatske. Zaštitnik je župe Gračac jer je jednom, prema predaji, nastalo veliko nevrijeme, pa je jedan čovjek u šumu odnio moći sv. Antuna i stavio ih u hrast. Otad se na tom području više ne spominju velike oluje. U Poljicima se spominje legenda o čovjeku koji je imao šest kćeri, ali nije im mogao pomoći jer nisu imale novaca kako bi im kupio dotu. Djevojke su počele razmišljati o prodaji tijela, ali onda im je sv. Antun odlučio pomoći

⁷⁹³ Marko Dragić, *Štovanje sv. Antuna Padovanskog u hrvatsko-crkvenoj pučkoj baštini*, *Ethnologica Dalmatica*, br. 25, 2018., str. 38-40.

tako što je prodao svoje imanje jer je inače pomagao sirotinji. Pokraj prozora im je ostavio novac (Dragić je ovdje opazio sličnost sa svetim Nikolom koji je ubacivao zlatnike kroz dimnjak i pomogao djevojkama kako bi se mogle udati).⁷⁹⁴

Postoji legenda kada je sv. Antun pokazao hostiju izgladnjelom magarcu koji je pripadao jednom heretiku. Magarac je odbio, a onda je pokleknuo, i heretik se preobratio. Postoji još jedan sv. Antun koji se povezuje sa zaštitom stoke, a to je sv. Antun Opat, poznat u narodu diljem Hrvatske. On se prikazuje sa svinjom, što mu je donijelo drugi pridjev u narodu – Antun Svinjski.⁷⁹⁵

Sveti Antun Padovanski u narodnom je vjerovanju poznat kao zaštitnik stoke; štiti od zmijina ugriza, vuka i sl., posebno u situacijama kada je stoka na paši, kada je bolesna ili kad se krava mora oteliti. Molile bi se molitve poput Očenaša ili bi se govorili zazivi poput „Sveti Ante, očuvaj blago“ ili „Sveti Ante, pomози da se riješi“. Smatra se i čuvarem ovaca, pa bi ljudi molili za njegovu milostinju tako što bi, prilikom šišanja ovaca, na području repa i na vrhu glave ostavili nekoliko pramenova „sv. Anti za šlake“. Sveti Antun poznat je kao svetac koji pomaže u pronalasku izgubljenih stvari, ako osoba zagovara sv. Antu, po vjerovanju će pronaći izgubljenu stvar ili predmet. U mjestu Krivi Put ljudi na dan sv. Antuna nisu smjeli ništa raditi po zemlji. Također, kuhalo se zelje i meso uoči Sv. Antuna koje bi se na taj dan davalo stoci; rasol od te hrane namazao bi se na njuške jer se vjerovalo kako je to djelotvorna pomoć protiv zmijina ugriza.⁷⁹⁶

Marijana Belaj navodi kako Antuna Padovanskog ne štiju samo katolici, nego i pravoslavci i muslimani u Kotoru i Humcu u Hercegovini te muslimani, pravoslavci i Židovi u Sarajevu. Nadalje, u svom je radu pripremila što sve štiti i od čega štiti sv. Antun Padovanski; zaštitnik je zdravlja u Hrvatskoj osim u Makarskom i Dubrovačkom primorju i na Pelješcu, s time da je ovo vjerovanje prisutno u Konavlima, zaštitnik je od padavice u kontinentalnoj Hrvatskoj, zaštitnik je od kuge i zaštitnik je zdravlja djece (štuje se u Konavlima), općenito se kao zaštitnik djece najčešće slavi od Istre do područja Zadra i okolice, zaštitnik je siromašnih ljudi, kao i zaštitnik putnika, stoke i ovaca, kao netko koga se zaziva u relaciji s budućim supružnikom i kada se izgube stvari ili predmeti jer je njihov nalaznik. Od Antuna Opata preuzeo je funkciju zaštitnika svinja, a spominje se i kao zaštitnik obitelji, roditelja i dojilja.⁷⁹⁷

Kako je sveti Antun zaštitnik domaćih životinja, u Sinjskoj krajini žene poste trinaest utoraka pred blagdan Svetog Ante sa svrhom zaštite tih životinja. Bilo je uobičajeno paliti vatru u nekim selima pred sam blagdan. Kada bi blagdan došao, ljudi bi išli na misu koju bi plaćali te su davali lemuzinu s

⁷⁹⁴ Isto, str. 41-45.

⁷⁹⁵ Marijana Belaj, *Sveci Juraj i Antun Padovanski u životu Krivopučana*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, vol. 31, br. 1, Zagreb, 2004., str. 154-155.

⁷⁹⁶ Isto, str. 150-152.

⁷⁹⁷ Marijana Belaj, *Vjernik i njegov svetac zaštitnik*, *Studia ethnologica Croatica*, vol. 17, br. 1, 2005., str. 75-77.

ciljem očuvanja životinja, davalo bi se svećeniku od stoke ako je netko posjedovao npr. ovce (jedno runo ovce). Također, mladići bi odveli zaručnice i rodbinu u gostionicu i častili ih uz pjesmu i ples.⁷⁹⁸

U Podbablju bi se nosili bijeli ljljani u crkvu, postavljeni ispred svečeva kipa ili u njegovu naručju.⁷⁹⁹

Sveti Antun Padovanski slavio se u Stonu, ljudi su bili u procesiji i vršio se blagoslov polja i djece, a sveti Antun Pustinjski u Malom Stonu:

*Dne 13. lipnja 1906. bila sv. misa, onda se uputila procesija do Stona, gdje se zajedno sa stonskom procesijom iz Malog Stona pošlo do Sv. Mihajla, kapele „bijelih dumana“.*⁸⁰⁰

*1997. godine jutarnja procesija iz Malog Stona krenula je u 6 sati prema crkvi sv. Mihovila. Popodne u 18 sati bila je procesija kroz Ston s kipom sv. Antuna i večernji blagoslov djece.*⁸⁰¹

Kazivačice opisuju svetkovinu Svetoga Antuna Padovanskog:

*Na Svetoga Antuna zimskog misa je bila u Malom Stonu.*⁸⁰²

*Sveti Antun Pustinjski koji se slavi 17. siječnja slavi se u Malom Stonu, bude festa i to je njihov glavni zaštitnik ko što je kod nas Sveti Vlaho. Kada se svetkuje Sveti Antun, tad svi svećenici pođu u Mali Ston na objed. Na taj blagdan bude misa, ali nema procesije, možda bude ako čine nešto oko crkve, ali procesija bude kada se slavi blagdan Svetoga Antuna u 6. mjesecu.*⁸⁰³

*Na Svetoga Antuna Padovanskog ne bi bila misa u Malome Stonu, nego bi išla procesija iz Maloga Stona u Ston. U Stonu bi se priključili Stonjani i išlo se dalje do Mihajla. To je bila zavjetna procesija za blagosov polja u šestom mjesecu. Kad smo išli putom, fermali bi na više mjesta, blagosivalo bi se i onda kad bi došli gori, bila bi misa u sv. Mihajla i iza mise kad bi sišli, išli bi u sv. Nikole. Bio bi popodne blagosov djece, onda procesija oko Stona.*⁸⁰⁴

*Na Svetoga Antu i na Svetoga Vlaha i u komunizmu bi se svake godine održala procesija. Najveća procesija na Svetoga Vlaha je bila 1963. ili 1964. To je bila zadnja procesija prije auta, bila je gotova i magistrala. U toj procesiji je bilo oko 1500 ljudi, oko 700 i nešto je bilo samo djece i mladosti.*⁸⁰⁵

Kazivač govori kako se na Sv. Antuna Padovanskog nosio križ ili barjak s Broca:

*Na Sv. Antuna Padovanskog bude blagoslov djece, bila bi procesija, nosio se barjak s Broca, kad bi bilo cura, išao bi križ, obično bi uvijek išao barjak.*⁸⁰⁶

⁷⁹⁸ Josip Milićević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 483-484.

⁷⁹⁹ Ana Čavka, *Tradicijska kulturna duhovna baština u Zagori*, Diplomski rad, Split, 2020., str. 47.

⁸⁰⁰ Ljetopis kapetanije Ston Mali od god. 1900 – 1912. (knjiga I.), Župni arhiv u Stonu, str. 22.

⁸⁰¹ Kronika, Župni arhiv u Stonu, str. 30.

⁸⁰² Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁸⁰³ Prema kazivanju Nede Žile, rođ. Franušić, 22. siječnja 2019., Ston.

⁸⁰⁴ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁸⁰⁵ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁸⁰⁶ Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

Kazivač navodi predaju s Bižanja o obiteljskom svecu Antunu Pustinjaku:

*Obiteljski svetac je sv. Antun Pustinjak; postoji predaja da netko od Baće nije imao muški potomak i da se jedno malo muško dijete utopilo u Bukliču, mi taj izvor zovemo Buklič, i otada su Baće uzele zavjet da će se radi muške djece zavjetovati Antunu Pustinjaku. Kad je moj pradjed došo u tu kuću, to je nastavio do moga djetinjstva, do toga smo držali i taj dan nije se radilo, ko da je veliki svetac ili nedjelja. Onda je meni došlo da želim napraviti kapelicu i odlučili smo se za tog obiteljskog sveca. Prikazan je sa svinjom.*⁸⁰⁷

6.21. Sveti Vid

Vid dolazi od latinske riječi *vitus*, a legenda koja podrobnije izvještava o njegovu životu i mučeništvu napisana je 600. godine. Sicilijanskog je podrijetla, a pretpostavlja se kako je mučen u Lukaniji (Salernski zaljev) u doba cara Dioklecijana. Postoje neke legende vezane uz sveca poput istjerivanja zloduha iz Dioklecijanova sina ili pokušaji njegova mučenja i ubojstva koji su rezultirali neuspjehom za njegove progonitelje; bio je bačen medvjedima i lavovima koji ga nisu htjeli napasti i stavljen u kotao vrele vode koji ga nije usmrtio. Naposljedku je skončao na rastezaljki. Najčešće se prikazuje s kotlom, palmom ili s gavranom i lavom. Zaštitnik je kotlara, pivovara, plesača, glumaca, gluhošnjemih ljudi, ljekarnika... Njegovo širenje odvijalo se na Zapadu nakon prijenosa relikvija u St. Denis u Parizu 775. godine. Jedan je dio njegovih relikvija prenesen u samostan Corvey u Vestfaliji 836. godine te je poznato kako je car Henrik dao njegovu ruku kao poklon češkom knezu Vaclavu. Također, povezanosti između slavenskog božanstva Svantevida i sv. Vida, kao i teza kako je sv. Vid zamjena poganskom božanstvu Svantevidu, nisu utemeljene činjenice.⁸⁰⁸

Svetom Vidu moli se za očinji vid, a Zorica Jurilj spominje pčelinji med koji se koristi u svrhu liječenja i koji se vadi na blagdan sv. Vida. Narod je znao koliko su pčele važne, pa kada bi uginuo roj pčela, upotrijebili bi izraz korišten za ljude; umro je roj pčela.⁸⁰⁹

Za Vidovdan se u Poljicima koristila izreka: „Vidovdan, iz vinograda van“, što je aludiralo na rad u vinogradu tijekom sredine lipnja. Vidovdan je izazivao strah u ljudima zbog nepredvidljivih prirodnih sila. Ako su kiše bile obilne, to je smatrano dobrim znakom, ali ako ne bi bilo dovoljno kiše, propalo bi grožđe, orasi i sl. Stari ljudi su govorili kako bi radije da „careva vojska prođe na Vidovdan kroz polje,

⁸⁰⁷ Isto, Broce.

⁸⁰⁸ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 617.

⁸⁰⁹ Zorica Jurilj, *Poetika hrvatske usmene književnosti širokobriježškoga kraja u kontekstu tradicijske kulture*, doktorska disertacija, Mostar, 2017., str. 165.

nego slaba kiša da pane“, jer bi to uništilo plodove njihova mukotrpnog rada. Bile su poznate i izreke: „Vidovdan, kupusnji sad, najveći glad“ te „Sveti Vide, čuvaj sime.“⁸¹⁰

U Glavicama u Sinjskoj krajini išlo bi se „trunit rosu“ prije zore, što bi označavalo običaj u kojem sudjeluju dvojica mladića. Oni bi rastegnuli konop preko polja jer su bili uvjereni kako će tim pristupom osigurati optimalan urod usjeva.⁸¹¹

U Imotskoj je krajini Ivan Ujević zabilježio ovu rečenicu karakterističnu za Sv. Vida: „Dobro vaditi med.“⁸¹²

Josip Lučić piše o zanimljivoj povijesnoj odredbi u doba Dubrovačke Republike, a tiče se roka koji završava na blagdan sv. Vida: „Dubrovački Statut donosi općenite odredbe o obradi zemlje na dio, koji su se kasnije protegle i na obradu zemlje na polovicu. Ako netko dade svoju zemlju neobrađenu ('*terram suam desertam id est lidignam*') drugome na rad ('*ad laborandum*') ne može ju oduzeti obrađivaču prije nego taj podigne treći plod. Prije tog roka ne može se napustiti zemlja. Ako obrađivač napusti zemlju mora je ostaviti kakvu je primio, obrađenu ili neobrađenu. Ako je zemljovlasnik želi prodati, dati u miraz ili nasaditi tada je može oduzeti poslije prve godine uz nadoknadu troškova obrade. Tko uzme vinograd '*ad laborandum ad partem*' dužan ga je obrezati (*putare*), prvi put do polovice ožujka, a drugi put do sv. Vida (15. VI.) okopati (*zapare*), zatim skinuti nepotrebno lišće s viticama (*spanpanare*).“⁸¹³

U Pijavičinu se na Vidovdan išlo u procesiju koja je bila posvećena blagoslovu vinograda. Anto Rusković pisao je o zapuštenoj crkvi sv. Vida koja je bila na pola puta između Pijavičina i Potomja, stoga je procesija s prvim barjakom Prijavljena išla do crkvice sv. Vida, a onda bi prvi barjak postao onaj potomski do sv. Petra.⁸¹⁴

„Šteta je uništavati uspomene na prošlost, jer se na prošlost snuje sadašnjost i budućnost! To se ne smije zaboraviti! Nadam se da će sveti Vid biti očuvan od zaborava!“⁸¹⁵

⁸¹⁰ Frano Ivanišević, *Poljica: narodni život i običaji*, Društvo Poljičana „Sveti Jure“ – Priko, Biblioteka Gradac, 2006., str. 376.

⁸¹¹ Josip Milićević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 485.

⁸¹² Ivan Ujević, *Etnografski zapisi iz Imotske krajine*, Matica hrvatska – Ogranak Imotski, Imotski, 1995., str. 28.

⁸¹³ Josip Lučić, *Agrarno-proizvodni odnosi u okolici Dubrovnika (do polovine XIV stoljeća)*, Zgodovinski časopis XXII, sv. 1 – 2, Ljubljana, 1968., str. 83.

⁸¹⁴ Anto Tješimir Rusković Tićo, *Rječnik rćanskog jezika, riječi i izraza u govoru na dalmatinskom području a posebno na mom rodnom Pelješcu – i moja saznanja, doživljaji, sjećanja i pričice iz Pijavičina i Pelješke Župe*, Državni arhiv Dubrovnik, Zagreb, 2001., str. 163-164.

⁸¹⁵ Anto Tješimir Rusković Tićo, *Rječnik rćanskog jezika, riječi i izraza u govoru na dalmatinskom području a posebno na mom rodnom Pelješcu – i moja saznanja, doživljaji, sjećanja i pričice iz Pijavičina i Pelješke Župe*, Državni arhiv Dubrovnik, Zagreb, 2001., str. 164.

U Janjini bi se za Vidovdan savijalo klasje od pšenice u žitu i onda bi se te kite navečer postavile u sredinu sela i palile. Seljani bi preskakali oganj uz jednu izgubljenu pjesmu koja je započinjala riječima: „U ime Boga i svetoga Vida“.⁸¹⁶

Na zapadnom Pelješcu posijala bi se pšenica koju se provjeravalo na dan Svetog Vida:

„Sveti Vid ti je na petnaes đunja. Na vižiju Svetoga Vida se doma u kutlici ili pitaru posije šenica i polije vodon, pa je se zatvori nigdi u mrak, recimo ispod skala, pa je se poje vidit ujutro na Svetoga Vida kako je iznikla. Ako je lipo iznikla i nima ništa na njon, pratit će te u životu dobro; ali ako je na klasu kapja rose, znači da će ti bit kroz život suze.“⁸¹⁷

U Smokovljanima u Dubrovačkom primorju Sveti Vid zaštitnik je župe, stoga su ljudi iz okolnih mjesta dolazili na festu:

*Vidovdan je zaštitnik župe Smokovljani, ovdje se kod nas u Smokovljanima događa jedna pogreška: i Visočani i Smokovljani trebali bi slaviti svetog Vida, ali nekako je ispalo da ga slave jedino ljudi u Smokovljanima, iako je on župni svetac. Sveti Vid ne nosi se u procesiju. Iza velikog oltara bila je ostavljena Gospa od Milosrđa da se more obilaziti zavjet, zato je oltar odmaknut – da se more obilaziti zavjet na Vidovdan. Kip je vrlo velik i nikad se nije nosio u procesiju. Procesija se obavlja s Presvetim Sakramentom, idu svi barjaci i ferali, baldakin... Iza toga je bilo kolo, nekad i dva kad je bilo ljudi. To se znalo odvijati na više mjesta u selu, najčešće po gumnima.*⁸¹⁸

*Vidovdan dođe 15.6. i bude misa i procesija. Nosi se barjak na Svetoga Vida, Veliku Gospu, Gospu od Karmena. Za Vidovdan ženske bi pjevale primorske pjesme, sastale bi se po tri-četiri djevojke, morebit i po deset, pa bi se pjevalo: „Sviraj lindo, pucale ti žice, nek igraju momci i curice!“. Pjevalo bi se: „Sinje more, dugo i široko, uza te bi poletio soko!“. Vazda bi se pjevale te primorske pjesme, ne samo na taj dan. Za Vidovdan bi se peklo meso i spremalo bi se najbolje što si imo. Zvao bi prijatelje iz drugoga sela, onda on nas zove kad je u njega festa i tako se to zamjenjivalo i tako bilo. Dolazili bi većinom ljudi iz Visočana na Vidovdan, a Smokovci bi išli u njih na Ivanjdan. Izjutra je bila misa. Bio bi lindo svake godine.*⁸¹⁹

Na stonskom području Sveti se Vid slavi u Luci. Danas su se neki običaji izgubili, ali i dalje postoji iluminacija koja se održava svake godine u Luci te je posebnost tog mjesta. Ljudi iz Stona, Broca i okolnih sela i mjesta često dođu na festu:

*Na dan sv. Vida prvi put je izrečena sv. Misa u kapeli sv. Vida u Luci 1905. godine.*⁸²⁰

⁸¹⁶ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rčanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 13.

⁸¹⁷ Marko Pederin, „*Stara virovanja*“ na *Zapadnom Pelješcu*, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 291.

⁸¹⁸ Prema kazivanju Mata Katičića, 24. listopada 2019., Smokovljani.

⁸¹⁹ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Mordžin, 20. listopada 2019., Smokovljani.

⁸²⁰ Ljetopis kapetanije Ston Mali od god. 1900 – 1912. (knjiga I.), Župni arhiv u Stonu, str. 17.

Mi smo u Luki imali svetkovinu Vidovdan, to je naša festa, onda je vazda bila iluminacija. Mi smo slavili na rivi ispred moje kuće, skupila bi se šuma i spalila vatra, pa bi ljudi balali oko vatre i preskakali, nekad bi čak i izgorjeli robu na sebi. Danas stavu štice i stave kantice pa onda imaju iluminaciju.⁸²¹

Sveti Vid zaštitnik je sela Luke i kraj crkve postoji groblje. Bude četiri puta godišnje misa; Sveti Stjepan po Božiću, Sveti Vid, Sveti Bartul i Uskrsni ponedjeljak. Sveti Bartul bio je mučenik, njemu su odrli kožu i stavili mu je priko ruka. Stari ljudi su pričali kako su se zavjetovali svetomu Bartulu da bolest šeša⁸²² (to je bilo po njemu) nikada više ne dođe u naše mjesto. To je veliki zavjet, taj dan se u Luci ništa ne radi. Bolje pometnit sve nego zavjet. Za Vidovdan bi isprigali priklice, došle bi neke žene pomoći i napraviti kolače. Peklo se i kuhalo, pjevalo se i slavilo. Ako nema priklica, nije festa, morale su bit priklice, i to na domaćem, grkom ulju. Trebali su bit i makaruli. Kad se peklo, onaj ko je imo janjca, ubio je janjca i peko, ko ne, kupio je meso. Nije bilo prije frižidera pa bi mi stavljali meso i ostalu hranu u dno gustijerne. Došlo bi svijeta da se najede, ljudi su bili gladni. Naložili bi vatru i skakali priko vatre – govorilo se da je to zato da te noge ne bole. Bila je iluminacija od ponte do ponte, a na jednoj ponti bio bi križ. Djeca, kad se smrkne, sve to voze i upale pa bude svjetlost, a danas je to sve manje. Prije bi došlo jako puno svijeta da vide iluminaciju, bude i žive muzike.⁸²³ Stavi se papir s piljevinom i s naftom i onda se to zamuti – to mute djeca i jedan odrastao čovjek. Ta se smjesa stavi u aluminijske vrećice ili čašice. To se radi u večer uoči sv. Vida, 14. 6. Sveti Vid slavi se 15. 6. Djeca u podne idu od kuće do kuće i skupljaju novac. Ljudi im daju po 20 – 30 kn i od toga kupe materijale, npr. naftu. Prije su to stavljali u papir i onda bi im ostalo crno ispod tog papira pa zato sad stavljaju aluminijske zdjelice. Kad se to zamuti, djeca naprave baklje. Na komad jednog drveta stavljaju robu koju zavežu, natope ih u nafti i onda to zapale. Tako s tim idu i jedan po jedan pale vatru, nakon čega obiđu cijelo selo. Također, naprave i križ. Križ bude na kraju rive, na jednoj velikoj stijeni. Odrasli peku, najčešće srdele, i malo mesa ispeku djeci. Djeca preskaču preko vatre, a ovi stariji zapjevaju. Lani smo na mauni imali živu muziku, pjevalo se, plesalo i jelo.⁸²⁴

Kazivač Ivo Lučić ukazao je kako na Brocama nije bilo krjesova:

U Hodilju se palio krijes za Sv. Ivana, a u Luci za Sv. Vida. Na Brocama se to nije palilo.⁸²⁵

⁸²¹ Prema kazivanju Nede Žile, rođ. Franušić, 22. siječnja 2019., Ston.

⁸²² Boginje.

⁸²³ Prema kazivanju Stane Halilović, rođ. Obšivač, 31. listopada 2019., Luka.

⁸²⁴ Prema kazivanju Dragane Franušić, rođ. Štrbić, 26. listopada 2019., Ston.

⁸²⁵ Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

6.22. Sveti Ivan Krstitelj

Sveti Ivan Krstitelj rođen je u En Keremu kod Jeruzalema 24. lipnja 1. godine, a umro je 29. kolovoza 29. godine. On je posljednji prorok i jedini svetac kojemu se slavi i početak i kraj života, vjernici tako još slave samo Bogorodicu, što dokazuje njegovu važnost u kršćanstvu. U svojoj 28. godini krstio je Isusa Krista u rijeci Jordan, a 29. godine biva zarobljen jer je kralju Herodu Antipi predbacio ženidbu s Herodijadom, ženom koja je bila udana za njegova brata Filipa. Kada je Herod Antipa imao proslavu rođendana, organizirao se ples na kojem je sudjelovala Herodijadina kći Saloma, i svojim je plesom toliko očarala kralja da joj je obećao ispuniti bilo koju želju. Upitala je majku za savjet, i ona joj je rekla da želi glavu Ivana Krstitelja na pladnju, što je ona i učinila, a kralj naredio. Datum njegove smrti blagdan je koji se naziva Glavosijek sv. Ivana Krstitelja. U hrvatskoj, kao i u europskoj tradiciji, pale se ivanjske vatre u suton, a jedan od starih običaja nalaže sklopljene ruke mladića i djevojke koji zajedno preskaču ivanjski krijes, tj. oganj, stoga Dragić napominje kako taj čin ima apotropejsku ilustrativnu funkciju. Međutim, ljudi su preskakali krijes i individualno. Još je jedno od starih vjerovanja kako demonske sile, vještice i more neće prići ljudima ako vide dim i oganj ivanjskih krjesova. Sveti Ivan tradicionalno se smatra zaštitnikom od mora i vještica. Negdje se znalo moliti Vjeronanje u zoru, netom prije sunca, te se obilazilo po pepelu koji je nastao od krijesa, a to je funkcioniralo tako da se ophodilo u obliku kazaljke na satu ili tri puta u obliku križa. Vjerovalo se kako ljude koji to urade neće boljeti noge na iduće Ivanje. Drvo koje bi ostalo ivanjskog krijesa iskoristilo bi se tako što bi ga ljudi stavljali u baštine, vinograde i njive s ciljem zaštite od nepogoda i kukaca. U starija vjerovanja u Hrvatskoj spadaju ladarice „koje hodaju svijetom od Jurjeva do Ivanja“, a na Ivanje bile su poznate četiri djevojčice ili osam djevojčica koje bi nosile vijence od cvijeća. Prije zore obilazile su sela i ulice te izvodile kolo uz pjevanje pjesama. Najčešće su te pjesme veličale domaćine određene kuće koji bi im udijelili darove. One se nazivaju krijesovalje, krisnice, ladarice ili ivančice. Na Ivanje su se nekada ljudi umivali i kupali u moru ili na vrelima jer su smatrali kako taj ritual vrijedi za očuvanje ljepote i zdravlja. Postoje vrela čudotvorne moći prema narodnim predajama ako se osoba okupa i umije na blagdan sv. Ivana. U zoru bi se znala iznijeti odjeća kako bi je „obasjale ivanjske zrake“ i zaštitile od moljaca, a iznosile su je žene. Ljudi bosu hodočaste svetom Ivanu i odlaze u njegova svetišta, idu na koljenima oko njegova kipa i mole se za brojne milosti, a neki su tvrdili kako su izliječeni po zagovoru sv. Ivana.⁸²⁶ On je zaštitnik Malte, Provanse, Firence, maltežana i karmelićana, seljaka, vinogradara, zidara, tesara, sedlara, pjevača, plesača i brojnih drugih zanimanja, a osim toga ljudi ga zazivaju kao zaštitnika protiv vrtoglavice, glavobolje, epilepsije, straha, nevremena ili duševnih bolesti. Najčešće se prikazuje s janjetom, u odjeći od krzna, zbog njegova nagovještaja o Jaganjcu Božjem. Kada je riječ o ivanjskim

⁸²⁶ Marko Dragić, Helena Dragić, *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Croatica et Slavica Iadertina XV/I, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu i u Mostaru, 2019., str. 324-325.

vatrama, Dragić napominje kako su vatre znak mučeništva, ali i pobjede svjetla, te da se ivanjske vatre u hrvatskoj tradiciji dijele na krjesove, baklje, lile i mašale. Riječ krijes nastala je od **krěsъ*, starocrkvenoslavenske riječi za suncostaj ili solsticij. Nazivaju se različitim imenima, od krjesova, kresova, krisa, kolede, svitnjaka, cvitnjaka, prosvita, ognja, na Visu je ogonj, na dubrovačkom području oganj, negdje i janjgija (Kreševo i Kiseljak).⁸²⁷ Muškarci bi ponegdje, npr. u Velikoj kod Požege u slavonskom kraju, danima prije Sv. Ivana uzeli pripremljene baklje i postavili ih na kuće. Na Ivanje bi ih upalili i onda su pjevali s bakljama u plamenu penjući se po brdima i stijenama dok su djevojke brale paprat za ivanjski vijenac – kao u poljskoj tradiciji. Muškarci su se nazivali bakljari. Mašalanje je običaj pravljenja baklje na način da se kora od trešnje postavi na štap kako bi što duže gorjela velikom vatrom. Kada počne gorjeti, uzmu je mladi muškarci i nose mašalu dok ih slijede djevojke, što se naziva i prelo. Lilanje su ivanjske baklje koje gore, sačinjene od trešnjeve kore, a njih se stavljalo u račve motke. U Podravini su se služili nazivom lilji.⁸²⁸

Sveti se Ivan obilježava 24. lipnja i Gavazzi ga navodi kao „glavni godišnji folklorni datum ljetnoga doba“. Glavni je običaj paljenje ivanjskih krjesova u večernjim satima na Ivanje. Lomače su se nazivale kolede, pri čemu se pretpostavlja da naziv vuče korijene od imena božice Colede jer su običaji u to doba također uključivali paljenje vatre. Vatre se pale od suhog granja, korova, najviše od smrekovine ili od borovice. Krijes, kris ili kres nazivi su po Hrvatskoj i Slavoniji, a koleda i svitnjak bili su uobičajeni dalmatinski nazivi. Krjesovi su se redovno preskakali i uz njih su se pjevale popijevke i svirale su se tambure, gusle ili harmonika; mladi su po više puta preskakali vatru, a moglo se skakati pojedinačno ili u parovima. Vjerovalo se kako preskakanje krijesa štiti od bolesti, zato su majke koje su rodile slabašnu djecu vjerovale u moć i čvrstoću krijesa, stoga bi se njegovim preskakanjem ufale u zaštitu od bolesti na godinu dana. Štitila se i stoka od stočnih bolesti kada bi ljudi uzeli ugarke sa zgarišta krijesa i postavili ih u svoje posjede. Krijes označava mijenu ili obrat sunca, što je svojstveno značenju o vremenu oko ljetnog solsticija. Kasnije se naziv krijes proširio nakon izvornog značenja za datum Sv. Ivana pa se koristio za krjesove i izvan tog blagdana te za obredne vatre općenito. Mogu se protumačiti kao „imitacija sunca“ i radost prilikom dočeka ljeta i sunčanih dana čime se osnažuje snaga Sunca, ali njihova je funkcija „očisna“, odnosno apotropejska. Postoji i običaj ladarica, tj. ladarskih ophoda, ali samo na užem hrvatskom području poput panonske Hrvatske, Posavine te Žumberka. Od četiri do osam djevojčica svečano je odjeveno i s vijencima od cvijeća na glavi, a često i s dijademama. Prati ih mladić koji se naziva branjač dok se više njih u pratnji naziva kresničarima. Ladarice su dobile ime po pripjevu *lado* u popijevkama koje izvode ispred seoskih kuća.⁸²⁹

⁸²⁷ Isto, str. 280-281.

⁸²⁸ Isto, str. 291-292.

⁸²⁹ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 86-99.

Sveti Ivan Krstitelj sin je Zaharije i Elizabete, a njegov naziv potječe od njegova čina krštenja Isusa u rijeci Jordan. U Ceri se palio krijes ili svitnjak koji bi svaka obitelj palila na drukčijem mjestu. Dragić i Sunara spominju dva natjecanja u Ceri s obzirom na gorući krijes i na preskakanje krijesa – ljudi su se natjecali tko će napraviti najveći plamen, a odrasli su muškarci preskakali malo sagorenog krijesa kako bi dokazali da su dovoljno odrasli i zreli. Iako se takvi običaji gube, autori kažu kako je ostao običaj blagoslivljanja svitnjaka svetom vodom i obiteljska molitva. To se u ranijim vremenima izvodilo prije zapaljivanja svitnjaka.⁸³⁰

U Betini bi za Veliku Ivanju (Sv. Ivana), Božić, Stipanje i Mlado lito (Nova godina) gorio veliki cvjetnjak (cvitnjak). Djeca bi se skupila oko osobe koja je tukla u tamburin, a išla su od kuće do kuće kako bi skupila drva za oganj. Navečer bi upalili vatru i pjevali bi i plesali. Betinjani su „cvitnjak“, prema kazivaču u knjizi Iva Furčića, nazivali Koleda iako nisu znali porijeklo tog naziva.⁸³¹ Koleda se na otoku Kapriju spominje kao Kuleda u kontekstu paljenja vatre na Ivanje i navečer na Staru godinu; spominje se zabava djece koja bi vukla staro posuđe na žici ili na konopu te pjesma i ples kao počast Staroj godini i dobrodošlica Novoj godini. Na Ivanje su žene i muškarci preskakali Kuledu i govorili: „Od Ivanje do Petrove da nas glava ne zaboli“. Djeca bi sebi napravila male Kulede tako da su i oni sudjelovali u obredu.⁸³² U naselju Jezera na Murteru svaka je kuća trebala dati komad drva za koledu, a oni koji su skupljali drva zvali su se koledari. Njihova je dužnost bila čuvati koledu sve dok se ne ugasi. Za razliku od Betine, paljenje vatre spominje se i na Tri kralja.⁸³³

U Sinjskoj krajini ljudi gaze po pepelu od svitnjaka prije zore jer su vjerovali kako ih nakon tog rituala neće boljeti noge. Kako se vjerovalo da voda na Sv. Ivana ima moć izliječenja, ljudi bi se često umivali i kupali na taj blagdan, stoga Milićević napominje kako je taj običaj raširen po čitavoj Dalmaciji i da se taj svetac naziva i sveti Ivan Kupavac. Postojale su ljubavne divinacije poput gatanja s cvijetom ivančice; djevojčice bi gatale vole li ih mladići u koje su zaljubljene. Inače bi djevojka uzela prnbaku ili bubamaru obraćajući joj se s „prnbaka vištica“, i pitala bi „gdje ide njezina srićica“ te bi pažljivo promatrala u kojem je smjeru odletjela bubamara.⁸³⁴

Po paljenju krjesova u šibenskom zaleđu poznati su i danilari, tj. stanovnici Danila. Krjesovi su se palili na blagdan svetoga Ivana Krstitelja, ali i na Sv. Danijela koji se obilježavao 21. srpnja. Palio se *užežin* i danilari bi se popeli na brdo i odabrali mjesto gdje je najmanje opasnosti za uzrokovanje požara;

⁸³⁰ Marko Dragić, Nikola Sunara, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 2012., str. 162-163.

⁸³¹ Ivo Furčić, *Narodno stvaralaštvo šibenskog područja - I – Šibensko otočje*, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1980., str. 43.

⁸³² Isto, str. 104-105.

⁸³³ Isto, str. 75-76.

⁸³⁴ Josip Milićević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 484-485.

najčešće neka golet, gdje ima puno kamenja i malo travki. Zatim bi zapalili krijes.⁸³⁵ Maja Bošković-Stulli piše o običaju preskakanja ognja na Srđu u Dubrovniku: „Noću uoči Svetoga Ivana, kad se prema starom običaju preskače preko ognja, gorio je oganj na Srđu, to je bilo blago.“⁸³⁶ Napominje kako su se, prema Appendinijevu izvješću, palili veliki ognjevi ispred kuća oko ponoći koje su pritom preskakali ljudi „okićeni vijencima i kličući svecu“. To se događalo na Sv. Đurđa, Sv. Vida, Sv. Ivana, Sv. Petra i na Sv. Iliju, no kasnije su samo djeca preskakala oganj na Svetoga Ivana. Mjesta preskakanja bila su vrtovi, Placeta, Ilijina (Ilina) glavica ili Gornji kono pred crkvom sv. Ivana.⁸³⁷ Dragić navodi kako su se ivanjske vatre palile na Sv. Vida na sjevernom Jadranu i u Podravini, na Sv. Petra i Pavla u Bosni i na jadranskom području, na Sv. Iliju u Podravini, dok su se na Braču palile na Tijelovo, Svetog Antu, Gospu od Karmela, Veliku Gospu i na Petrovdan.⁸³⁸

Kazivačice i kazivači svjedoče o običajima u Mliništu i u Dubrovačkom primorju:

I mi bi u Mliništu kad bi bili Svi Sveti skakali priko ognja da te taj svetac oslobodi. A na Svetog Ivana uz ovu pjesmu bi se skakalo priko vatre u Mliništu:

*Sveti Ivan od Ivana do Ivana dne,
da me moje noge ne bole.*⁸³⁹

*Na Ivandanj je bilo kolo u Visočanima, na dva gumna bi igralo kolo.*⁸⁴⁰ *Sveti Ivan je zaštitnik sela Visočani i tad bi se igralo kolo. U nas nije bilo paljenja krjesova.*⁸⁴¹

Na stonskom području Sv. Ivan se slavio u mjestu Hodilje pokraj Luke:

*U Malom Stonu je umjesto Ivana bio Ante, a u Luci Vid. U Hodilju se slavi festa Sv. Ivana. Žene bi nešto lijepo iznijele preko prozora da se vidi, naprimjer bijelu posteljinu. To bi se objesilo preko prozora i posulo bi se cvijećem svuđe đe bi išla procesija. Na kraju je bio blagosov.*⁸⁴²

Za dan svetoga Ivana, kao i za svetoga Petra, palili su se i preskakali krjesovi u Župi dubrovačkoj. U Rijeci dubrovačkoj plesali su se i plesovi iako u Župi plesanje nije bio običaj.⁸⁴³ Ognjare su označavale paljenje vatre na Sv. Ivana, Sv. Petra i Sv. Antuna i tada se plesalo cijeli dan i noć. Ognjare su bile karakteristične za otoke poput Šipana, Koločepa, Lopuda i područja poput Rijeke dubrovačke. U

⁸³⁵ Marko Dragić, *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 3, br. 3., 2010., str. 147-148.

⁸³⁶ Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za istraživanje folklor, Zagreb, 1991., str. 11.

⁸³⁷ Isto, str. 35-36.

⁸³⁸ Marko Dragić i Helena Dragić, *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Croatica et Slavica Iadertina XV/I, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu i u Mostaru, 2019., str. 293.

⁸³⁹ Prema kazivanju Stane Halilović, rođ. Obšivač, 31. listopada 2019., Luka.

⁸⁴⁰ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Morđin, 20. listopada 2019., Smokovljani.

⁸⁴¹ Prema kazivanju Mata Katičića, 24. listopada 2019., Smokovljani.

⁸⁴² Prema kazivanju Stane Halilović, rođ. Obšivač, 31. listopada 2019., Luka.

⁸⁴³ Ivan Ivančan, *Narodni plesovi Dalmacije – I.dio – Od Konavala do Korčule*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, 1973., str. 22.

Mokošici bi se palila vatra kod gumna, najviše je bilo mladih ljudi okupljenih oko gumna, plesali bi uz vatru koja se preskakala uz riječi: „U ime Boga i svetoga Ivana!“. Djeca bi skupljala draču koja bi se kasnije zapalila; na Lopudu je čitav tjedan trajalo skupljanje materijala za paljenje vatre, a napravilo bi se katarište od debljih stabalaca s boketom na vrhu, odnosno velikim vijencem.⁸⁴⁴

Postojala su određena vjerovanja na zapadnom Pelješcu:

„Na vižiju Svetoga Ivana, đusto u ponoća, vaja poč ubrat cvit od paprata koji procvate u taj hip. To su oko toga tenci i vištice i to čuvaju, i ako divojka to uspije ubrat, to jon je srića i odmah će se udat. A na Svetoga Ivana, prin nego je sunce isteklo, divojka prolije vodu; pa koje muško ime prvo čuje, tako će jon se zvat mladi. (...) Na Svetoga Ivana kladje se u žmul krštene vode, izguliš jednu vlas vlastite kose i na njon obisiš veru, pa koliko putah veru tukne u žmul, do toliko godina ćeš se udat (...) A isto na vižiju Svetoga Ivana meće se tri zrna boba pod kušin, pa se ujutro na Svetoga Ivana stavi ruku pod kušin, i koje zrno prvo uhitiš, to uzmeš. Ako izvučeš ono obično, obučeno zrno, u mahuni, onda ćeš se dobro udat. Ako izvadiš golo zrno, onda ćeš se slabije udat; a ako izvadiš polovinu zrna, onda ćeš se udat za pripuklog siromaha (...)“⁸⁴⁵

Za Ivandan palile su se i preskakale vatre po selu Janjina na poluotoku Pelješcu. Iako Bjelovučić tumači da mu je običaje prepričala njegova majka iz Janjine, ta je pjesma tijekom preskakanja ognja na Ivandan izgubljena. Domaćin bi ustao u zoru i blagoslovio grančicom masline i krštenom vodom svoja polja uz pjesmu koja je počinjala: „U ime Boga i svetoga Ivana“. Onaj tko je mogao, išao bi se kupati u more jer se vjerovalo da se tako čisti od grijeha, što vuče paralelu s Isusovim krštenjem „po sv. Ivanu“.⁸⁴⁶

6.23. Sveti Petar i Pavao

Petar je bio Andrijin brat i ribar u pokrajini Galileji. Kada je Isus vidio Petra i Andriju kako bacaju mrežu u more, pozvao ih je da pođu s njime. Oni su ga poslušali i ostavili svoje živote ribara. Poznata je rečenica Isusa Krista koji je rekao Petru kako je on stijena i da će na toj stijeni izgraditi Crkvu. Petrove čovječje slabosti očitovale su se u Bibliji kada je zatajio Isusa. Kada je Isus Krist uzašao na nebo, sv. Petar prenosio je Isusove riječi, propovijedi i nauk u Maloj Aziji, najviše na području Antiohije. Zatim je otišao u Rim i tamo je postavio temelje kršćanske zajednice u 25 godina boravka u tom gradu. Sv. Petar nije bio miljenik cara, stoga su ga optužili da je bacio čini na carevu ljubavnicu. Petar je bio prisiljen pobjeći, ali onda mu se ukazao Isus Krist koji je rekao kako kreće u grad Rim jer će ga ljudi

⁸⁴⁴ Isto, str. 65.

⁸⁴⁵ Marko Pederin, „Stara virovanja“ na Zapadnom Pelješcu, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 291.

⁸⁴⁶ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rćanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 13.

opet razapeti. Sv. Petar to je razumio kao znak povratka u Rim i suočavanje s vlastitom sudbinom. U Rimu su ga zaista optužili, zatočili, stavili u tamnicu, potom ga bičevali i na kraju raspeli naglavce po njegovoj želji jer je svoju žrtvu raspeća smatrao nedosljednom u usporedbi sa smrću Isusa Krista.⁸⁴⁷

U 50. godini car Klaudije naredio je Židovima da otiđu iz Rima zbog izbijanja nemira, što se odnosilo i na kršćane koji su bili rođeni kao Židovi i koji nisu rođeni u Rimu. Među njima bio je i sveti Petar koji je 50. godine došao u Jeruzalem na sabor apostola. Na saboru apostola sudjelovali su i sveti Pavao, sv. Jakov mlađi, sv. Barnaba i drugi, ali predsjednik je bio upravo sveti Petar. Raspravljali su o poganima i o njihovu držanju do Mojsijeva zakona pa je sveti Petar donio odluku kako pogani na prijelazu u kršćanstvo ne trebaju plaćati „nikakav jaram“. Kasnije je otišao u Antiohiju i sastao se sa svetim Pavlom. Kada je umro car Klaudije, u Rim na prijestolje dolazi car Neron koji dopušta Židovima povratak u Rim. Nakon njega došao je i sveti Pavao. Po jednoj predaji sveti Petar i sveti Pavao zajedno su stanovali u Rimu (Pavao je došao kasnije jer su se u Jeruzalemu protiv njega pobunili Židovi), a u znanstvenom listu *Orientalia christiana* iznosi se pretpostavka kako je sveti Petar bio i u Srijemu. U 66. godini Petar i Pavao sastali su se u Korintu i zajedno otišli u Rim. Car Neron, odgovoran za brojne zločine, zapalio je Rim 64. godine te je odlučio okriviti kršćane, koji svakako nisu uživali veliku popularnost na rimskom području. U 66. godini Petar i Pavao su uhićeni. Petar je bio zatvoren u mamertinskoj tamnici koja je imala dva kata u zemlji, s time da je donji kat imao samo jedan otvor s gornje strane s kojeg su se spuštali zatvorenici koji se više nisu vraćali gore, osim kad ih se vodilo na pogubljenje. Iako je isprva bio na gornjem katu, odakle je, prema legendi, preobratio 47 kažnjenika i dvojicu čuvara (Proces i Martinijan), kasnije je spušten u zloslutni donji dio, gdje su od gladi umrli i kraljevi Perzej i Jugurta i slavni Gal Vercingetoriks. Postoji priča o pokršćavanju zatočenika i stražara; kako bi ih sveti Petar mogao pokrstiti, iz zida je čudesno potekla voda. Na mjestu tamnice podignuta je kapelica Sveti Petar u tamnici. Neron ih je htio raspeti na križu, ali to nije bilo moguće jer se rimski građani prema rimskom zakonu nisu smjeli razapinjati, stoga je sveti Pavao kao rimski građanin osuđen na odsijecanje glave. Obojica su bila išibana na stupu u današnjoj crkvi Santa Maria Trastevere i tamo su se rastali jer je Petar išao pod Janikul, a Pavao u Ostiju.⁸⁴⁸ Sveti Jeronim zapisao je kako je sveti Petar „držao nedostojnim“ da bude raspet poput Isusa, stoga je zamolio da ga okrenu glavom prema zemlji. Tako je Petar obrnuto pribijen na križ, a njegov je grob bio blizu mjesta njegove smrti. Međutim, car Konstantin dao je glave sv. Petra i Pavla u crkvi sv. Ivana u Lateranu dok je njegov trup ostao na vatikanskom brežuljku gdje je sagrađena bazilika. Prije je 29. lipnja bio uzet kao datum kada su se slavili svi apostoli uz Petra, ali kasnije su ostali samo Petar i Pavao, sve do 8. stoljeća kada se sveti Pavao

⁸⁴⁷ Marko Dragić, *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 3, br. 3., 2010., str. 149.

⁸⁴⁸ Ambrozije Benković, *Sveti Petar, apostol*, Katolička mala knjiga, broj 22., Teslić, 1940., str. 26-30.

počinje slaviti na sljedeći dan, ali je u liturgiji ostalo da je prvi dan posvećen i jednom i drugom apostolu.⁸⁴⁹

Ambrozije Benković zapisao je pjesme u čast svetog Pavla pod nazivom *Himan i Obraćanje sv. Pavla*:

Himan

Farizeja stup i glava

Kristova je sada slava

I naroda učitelj.

On posuda izabrana,

Pravog svjetla jaka brana,

Sv'jeta preporoditelj.

Pade Savle zemlji srušen,

Usta Pavle svet i skrušen

Svjetlo zemlji da bude.

L'ječi kugu, duše diže,

Vodi ljude Bogu bliže,

Ruši stare zablude.

Svjetske slave on ne želi;

„Križ je meni slava“, veli,

„Moja slava jedina“.

On za Krista trpjet hoće,

Uzet na se sve teškoće

I smrt za Gospodina.

Bog je njega odabrao,

On je njega uzdigao

Na nebeske visine.

U nebeskim visinama

Otkrila mu Mudrost sama

Tajne vječne istine.

Tom posudom izabranom,

A za uzor nama danom,

⁸⁴⁹ Isto, str. 30-32.

*Kriste, duše umivaj.
Pa nas tako umivene
I od gliba očišćene
Lijepim nebom darivaj.*⁸⁵⁰

Druga pjesma naziva se *Obraćanje svetog Pavla*:

*Evo nam opet onoga
Radosnog dana sjajnoga,
Kad vuk je onaj Savao
Postao janje Pavao.
Po krstu Božji postade,
Crkvu progonit prestade.
Promjenom starog imena
Nasta života promjena.
Protivnik nekad kršćana
Učitelj posta pogana;
Više se mača ne laća
Već ljude Kristu obraća.
Na zemlju pade Savao,
Usta sa zemlje Pavao.
Oholost te je snizila,
Poniznost uzvisila.
O Pavle, diko velika,
Čuj molbu sviju vjernika,
Ti Crkvi budi obrana
Od svakog njenog dušmana.*⁸⁵¹

Zvonimir Bjelovučić spominje pelješku legendu kako je sveti Pavao izliječio jednog muškarca s otoka Mljeta kada ga je ujela zmija.⁸⁵² Nije iznenađenje kako se sv. Pavao veže uz otok Mljet s obzirom na pretpostavljeni brodolom sv. Pavla 27. i 28. godine na otoku Meliti u Jadranskom moru, stoga postoje teorije kako je Melita zapravo Mljet, a ne Malta, koja je mjesto brodoloma prema zagovarateljima malteške teorije ili, kako ih je nazvao Ignjat Đurđević, filomaltežanima. Demović spominje legendu o

⁸⁵⁰ Ambrozije Benković, *Sveti Pavao, apostol*, Katolička mala knjiga, serija IV., Teslić, 1940., str. 33.

⁸⁵¹ Isto.

⁸⁵² Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Povijest poluotoka rata (Pelješca) sa dijelom povijesti Zahumlja (Hercegovine) i Dubrovačke Republike*, Leonova tiskara, Split, 1921., str. 12.

otoku Meliti na kojem su sv. Pavao i njegovi suputnici pronašli spas, pa su im stanovnici Barbari naložili vatru kako se ne bi smrznuli. Kada je sv. Pavao htio baciti granje u vatru, otrovna zmija ugrizla ga je u ruku, a on ju je bacio u vatru; njezin otrov nije djelovao na njega. Osim nazivlja mora, geografskog položaja i smjera vjetra, čimbenika o kojima se diskutira prilikom istraživanja mljetske ili malteške teorije, tu je i postojanje zmija otrovnica; naime, na Mljetu postoje zmijske otrovnice dok na Malti nema zmija.⁸⁵³ Nenad Cambi smatra kako je teško afirmirati ili opovrgnuti tezu kako na Malti nije bilo zmija, jer ako ih je nekada bilo, teško da bi mogle izumrijeti osim ako ih čovjek nije istrijebio. Pronalazi podatak kako na Malti ipak postoje četiri vrste zmija. Mljet je bio poznat po velikom broju zmija, stoga su dovedeni mungosi iz Indije koji su doveli do njihova nestanka.⁸⁵⁴

Crkva sv. Pavla nalazila se i u Stonu na lokaciji ranokršćanske biskupije Sarsenterensis (stonska i zahumska biskupija). Ona se nalazila u stonskom mjestu koje se zove Supavo, samo ime indicira na postojanje crkve sv. Pavla. Osim stonske crkve Zdenko Žeravica pronašao je u dubrovačkom Arhivu kako se spominje crkva sv. Pavla na Brocama u kontekstu pripajanja pomorskih mjesta Dubrovačkoj Republici. Arheolozi ju nisu istraživali, ali Žeravica ju povezuje uz brodolom sv. Pavla na otoku Mljetu; nakon tog događaja, možda je sv. Pavao posjetio Ston prilikom trogodišnjeg „zimovanja“ nakon brodoloma. Jedan se biskup 533. godine u bilješkama salonitanskog crkvenog sabora potpisao kao Paulin, biskup Sarsenterske crkve Paulinus episkopus ecclesiae Sarsenterensis.⁸⁵⁵

Kada je riječ o hrvatskim običajima, Sveti Petar zaštitnik je Cere i na taj blagdan održavao bi se dernek. Nakon misnog obreda pjevale bi se pjesme i igralo bi se kolo ispred crkve, zatim bi svi otišli kući kako bi dočekali rodbinu. Organizirala su se natjecanja u snazi, poput bacanja kamena s ramena, obaranja ruku, hrvanja i potezanja konopa, ali toga danas više nema.⁸⁵⁶

Kazivačica Ana Šerlija iz Stona navodi kako se vatra palila i preskakala tri puta u godini. To bi se događalo na tri blagdana od kojih je jedan Sveti Petar i Pavao:

Tri puta u godini, odnosno u 6. mjesecu, uoči Vidova dana, palio bi se oganj i preskakalo bi se preko ognja. Skakali bi na Komardi, gori u Minčeti na ulici i na Velikoj vodi. Tako su i po selima skakali

⁸⁵³ Miho Demović, *Dva tisućljeća dubrovačke tradicije svetopavlovskog brodoloma u vodama hrvatskog otoka Mljeta*, Brodolom svetog Pavla u vodama hrvatskog otoka Mljeta – Zbornik radova znanstvenog skupa Ignjat Đurđević i dubrovačka tradicija svetopavlovskog brodoloma u vodama hrvatskog otoka Mljeta, Zagreb, 2009., str. 82-92.

⁸⁵⁴ Nenad Cambi, *Apostol Pavao na moru*, Brodolom svetog Pavla u vodama hrvatskog otoka Mljeta – Zbornik radova znanstvenog skupa Ignjat Đurđević i dubrovačka tradicija svetopavlovskog brodoloma u vodama hrvatskog otoka Mljeta, Zagreb, 2009., str. 223.

⁸⁵⁵ Zdenko Žeravica, *Crkve sv. Pavla na području starokršćanskih biskupija Epidaura i Stona*, Brodolom svetog Pavla u vodama hrvatskog otoka Mljeta – Zbornik radova znanstvenog skupa Ignjat Đurđević i dubrovačka tradicija svetopavlovskog brodoloma u vodama hrvatskog otoka Mljeta, Zagreb, 2009., str. 384.

⁸⁵⁶ Marko Dragić, Nikola Sunara, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 2012., str. 163.

*isto. Uoči Ivana dana, isto bi tako palili oganj i uoči Petra i Pavla. U Stonu se slavio Sv. Petar i Pavao. Bila bi misa.*⁸⁵⁷

Kazivač Maro Bilić iz Broca kazao je kako se uz blagdan Svetog Petra i Pavla vezala jedna zanimljiva tradicija:

*Za nas djecu postojala je tradicija u rano ljeto oko sv. Petra i Pavla, početak 7. mjeseca, kad male hobotnice nešto porastu, gazilo bi se uvečer dole od Ive pa ovamo do mulova na baraci kako bismo ih pronašli. Ulovile bi se hobotnice od 10 – 15 deka, 20 deka, pola kila najviše. Prije se lovilo da nekome daš hobotnicu i da je ti doma pojedješ, danas je to više iskomercijalizirano. Nije bilo ni vode ni struje, nisi imao to će pospremit. 1965. je došla struja, prvi put su došli frižideri s malim frizerom, mogo si staviti 10-15 kila nečega. Ljudi nisu puno volili ni držati hranu u ledu osim potrebe preko dana.*⁸⁵⁸

6.24. Sveti Liberan

U Hrvatskoj je sveti Liborije poznat kao sveti Liber i sveti Liberan, a ostali su nazivi: na latinskom *Liborius*, na francuskom *Liboire*, na talijanskom *Liborio*. Bio je biskup LeMansa, rođen oko 320. godine u Galiji u plemićkoj obitelji. Djelovao je na toj funkciji od 348. do 397. godine i njegove su brojne vrline uključivale sklonost pokorničkom životu, milosrđe prema siromasima i potrebitima te svetost. Postoje predaje kako je zaređio čak 217 svećenika i 186 đakona. Prijateljevao je s biskupom Toursa, svetim Martinom, a upravo mu se pripisuje kao jedno od njegovih čudesa i vraćanje u život sv. Martina. Kada je bio blizu smrti, sveti Martin podijelio mu je sakramente umirućih te mu je vodio sprovod 23. srpnja 397. godine u Le Mansu, gdje je i pokopan u tamošnjoj bazilici. Kralj Ljudevit Pobožni zamolio je da se relikvije sveca prenesu u Paderborn, njemački grad, čiji zaštitnik postaje sv. Liberan, samim time prozvan i „europskim graditeljem mostova“. Sveti Liberan, odnosno Liborije, često je prikazan s paunom, jer jedna predaja tumači kako je povorka s Liborijevim tijelom predvođena paunom koji je kliktao na ulazu u Paderborn. On je zaštitnik protiv bubrežnih i žučnih kamenaca, vrućice, vodene bolesti, mokraćnog pijeska, kolika i sl. Također, zaštitnik je dalmatinskih župa, kapela, udruga, natjecanja u sportu ili brodova, a slavi se na području Neretve, u Mejašima u Splitu, Podgori, Bogomolju, Vidonju, Slivnu, Kominu kod Ploča, Metkoviću, Ratcu, Veloj Luci, Orebiću, Stonu i u Brijesti kod Stona.⁸⁵⁹ Sveti Liberan slavi se i u župi sv. Vida u Trstenome i postoji zavjetna kapelica sv. Liberana na brdu između tri sela: Dubravice, Riđice i Mravinjca.⁸⁶⁰

⁸⁵⁷ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁸⁵⁸ Prema kazivanju Mara Bilića, 9. siječnja 2022., Broce.

⁸⁵⁹ Preuzeto s: <http://zupajastrebarsko.hr/svetac.asp?id=725> Pristupljeno 9. 12. 2021.

⁸⁶⁰ Preuzeto s: https://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=8400:najava-23-7-proslava-sv-liberana-ston-brdo-povi%C5%A1e-dubravice&Itemid=698 Pristupljeno 9. 12. 2021.

Ikonografija prikazuje svetog Liberana kao biskupa s knjigom u ruci na kojoj se vide tri kamena. Svetac bi se ponekad prikazivao s paunom jer se smatra kako je paun slijedio prijenos relikvija. Slavi se na različite datume; u nekim mjestima 23. lipnja, a u ostalima 23. srpnja ili 29. srpnja.⁸⁶¹ U Stonu se slavi 23. srpnja.

Joško Kovačić spominje oltarnu sliku na kojoj se nalazi sv. Liberan u župnoj crkvi u Bogomolju na otoku Hvaru: „Drveni žrtvenik sv. Liberata, opata, kartaškog mučenika iz 436. godine koji se ovdje pred imenom Liberan slavi 25. svibnja, u sjevernoj je kapeli i ima donji dio iz 19. st. (možda rad Ivana Deletisa) (...) Inače se štovanje relikvije sv. Liberana u Bogomolju bilježi istom 1760. odn. 1766. godine.“⁸⁶²

Vinicije Lupis tumači kako se u kapeli sv. Liberana u Blatu časti blaženi Ivan Trogirski, gdje je i naslikan njegov lik. Postojao je običaj pjevanje mise na blagdan Sv. Liberana, Sv. Nikole, Sv. Josipa i Blaženog Ivana Trogirskog, stoga su se na oltaru u toj crkvi nalazili prikazi navedenih svetaca.⁸⁶³ Biskup Jeronim Andreis odlučio je ustanoviti zavjetni ophod na dan Velike srijede koji se odvijao u gradu Korčuli 1667. godine nakon poznatog razornog potresa te godine. Destinacija ophoda bila je crkva sv. Liberana; ljudi su željeli izmoliti milost i moliti se kako ih ne bi zadesio potres poput onoga koji je pogodio Dubrovnik i Kotor.⁸⁶⁴

Badurina i Tadić obradili su hagiopografiju dubrovačkog područja i utvrdili kako je na jednom dijelu prisutan sv. Liberan, navode ga kao zaštitnika protiv bolesti kamenaca i kao sveca poznatog na području Neretve. Sortiraju ga u svete „liječnike“ jer su sveci poput njega zaštitnici protiv bolesti, a javljaju se u gotičkom dobu tijekom izbijanja brojnih epidemija. Osim Liberana kao sveti liječnici pojavljuju se sv. Roko, sv. Kuzma i Damjan, sv. Sebastijan, sv. Lucija, Gospa od Zdravlja... Njihove crkve grade se ispred gradskih vrata ili negdje izvan naselja, pokraj puta.⁸⁶⁵

U Stonu crkva sv. Liberana nosi značajke baroka i vjeruje se kako potječe iz 17. stoljeća te da su na njoj vršene određene intervencije u 19. stoljeću.⁸⁶⁶

Što se tiče povezivanja lokalne trgovine i običaja, to se može primijetiti na primjeru sajmova kao što je Liberan jer su sajmovi spajali Pelješac i njegovo kontinentalno zaleđe. Ljudi s Pelješca odlazili su kupovati stoku na dan sv. Ilije, 20. srpnja, na veliki sajam u Metković. Stočni sajam postojao je i u Orebiću na dan sv. Lovrinca koji se štovao 10. kolovoza. Na blagdan Male gospe, prije Drugog

⁸⁶¹ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 407.

⁸⁶² Joško Kovačić, *Župa Bogomolje na Hvaru o 250. obljetnici osnutka (1745. – 1995.)*, Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija, vol. 35, br. 1, Hvar, 1995., str. 39-40.

⁸⁶³ Vinicije B. Lupis, *O sakralnoj baštini Blata XIX. i XX. stoljeća*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, vol. 41, br. 1, Zagreb, 2008., str. 452.

⁸⁶⁴ Vinicije B. Lupis, *Nove spoznaje o sakralnoj baštini Blata*, Državni arhiv u Dubrovniku, Kućište, 2005., str. 135.

⁸⁶⁵ Anđelko Badurina, Marko Tadić, *Hagiopografija Istre i dubrovačkog područja*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, vol., br. 12 – 13, Zagreb, 1988., str. 60.

⁸⁶⁶ Preuzeto s: <https://www.ston.hr/?l=hr&ispis=staticna&id=62&jos=76&iskljuci=da> Pristupljeno 11. 12. 2021.

svjetskog rata, održavao se sajam u Sreseru. Osim Sresera i Orebića, sajmovi održavali su se i u Kuni, na Ivandan (27. lipnja) u Trpnju, na Mihovildan (29. rujna) u Vignju na prvi dan listopada i u Stonu na Sv. Liberana 23. srpnja.^{867 868}

U časopisu *Narodna svijest* izašao je članak na dan Sv. Liberana u Stonu 23. srpnja. Autor članka Liberan opisuje kao „bučnu i zabavnu svečanost“.⁸⁶⁹

Koliko je ljudi dolazilo na dan Sv. Liberana najbolje svjedoči opis iz 1898. godine koji je zabilježen u Župnom arhivu u Stonu, kada je kralj Frano Josip I. posjetio Ston i kada se ta posjećenost mjeri s najvećim stonskim festama – Sv. Vlaha i Sv. Liberanu:

Crkva puna naroda, kao šipak, skupilo se kao na narodnoj svečanosti sv. Vlaha ili sv. Liberana... (vidjeti Njegovo Veličanstvo – Cezara Kralja Frana Josipa I.)⁸⁷⁰

Godine 1931. zabilježeno je tko dolazi na dan sv. Liberana na zavjet:

Na sv. Liberana dolazi narod iz Hercegovine i Primorja na zavjet i donese koju svijeću...⁸⁷¹

U arhivu sam pronašla podatak o prvoj održanoj propovijedi na dan sv. Liberana:

Držala se propovijed na Liberan 1949. godine, i bio je pazarni dan u Stonu oko crkve sv. Vlaha i bila je velika buka, pa se misa održala u crkvi Imena Isusova, gdje su oltar i kip sv. Liberana. To je prvi put da se drži prigodna propovijed o Sv. Liberanu, toga prije nije bilo.⁸⁷²

Kazivači je opisuju kao najveću festu u Stonu, ali više svjetovne naravi, opisujući blagdan sv. Vlaha kao svečaniju festu:

23.7. se slavi Sv. Liberan u Stonu, a prije su vrvjele samo mljećanske barke za kupovat svinje. Došli bi kamioni na batalu i na pontu, pa bi prodavali svinje, a nekad i konje. Onda bi s Mljeta došli s plavim, velikim brodom Mljećani u narodnim nošnjama. Bio bi sajam taj dan (i danas je sajam) i nešto bi kupili, bili na misi i onda bi se na Ponti birali praci. Dolazile bi i male barke. Danas je isto sajam, ali nema tega. To je bilo neđe između 1968. i osamdesetih godina.⁸⁷³ Onda bi se bilo na objedu, a iza podne bi bilo ponikovsko kolo, dojsko⁸⁷⁴ kolo u narodnijem nošnjama, to je bio lindo.⁸⁷⁵

Sveti Liberan zaštitnik je Stona. Osim Liberana zove se još i Ime Isusovo. Naša je stonska bratovština pod svetim Liberanom, nije pod svetim Vlahom. Za blagdan Sv. Liberana jest bila svečanost,

⁸⁶⁷ I danas se održava Liberan. Dolaze Romi i prodavaju razne potrepštine i namirnice. Obilaze se štandovi, kupuju se potrebne stvari ili se kupuje odjeća.

⁸⁶⁸ Olga Supek-Zupan, *Kulturne veze Pelješca sa svojim hercegovačkim zaleđem*, Pelješki zbornik, Društvo Pelješčana u Zagrebu, 1980., str. 210.

⁸⁶⁹ Preuzeto s: <https://zdur.dkd.hr/?zgvf=transcript&id=20935&hash=zkv1aIApj8> Pristupljeno 10. 12. 2021.

⁸⁷⁰ Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu, str. 14-15.

⁸⁷¹ Isto, str. 68.

⁸⁷² Isto, str. 96.

⁸⁷³ Prema kazivanju Ane Ivanišević, rođ. Bonačić, 3. ožujka 2018., Broce.

⁸⁷⁴ Ponikve – mjesto na Pelješcu, Doli – mjesto blizu Stona (put prema Dubrovniku).

⁸⁷⁵ Prema kazivanju Julke Bonačić, rođ. Oblizalo, 3. ožujka 2018., Broce.

*ali ne ko za Svetog Vlaha. Bude misa i sve, ali se više veže uz sajam i uz stil prodavanja i para. U Malom Stonu slavi se Sveti Josip, mi ga odi ne slavimo, iako bude misa 19. ožujka.*⁸⁷⁶

*Sveti Liberan je zavjetni dan, došlo bi onijeh prosjaka, ne znam kako da ih nazovem, neki su i bili stvarno bolesni pa bi tražili da im daš koju kunu ili dinar. U Svetoga Liberana je gori bila misa , odnosno u crkvi Imena Isusova. Prvo je bila ranije u 7 ipo tako da mogu žene poč na misu, a druga bi bila u 10 ura misa. Ovi bi se poredali uza skaline i posjedali bi doli i kako bi ljudi išli na misu, onda su im davali para. Jedna žena koja je stala u Minčeti bi napravila domaću amarenu i onda bi stala s velikom tećom koja je bila puna amarene u rukama i imala bi kačicu i šetala bi s kačicom i stavjala u čaše pomalo te tekućine. Bilo je i višnje i vode u tome. To nam je prodavala, promiješala bi s ožičicom, ljudi su uzimali i pili, a ona bi svako malo zahitila malo freške vode iz gustjerne. Tako bi dvije žene na Placi istu stvar radile. Nije prije bilo toliko đindarije ko danas, ali obavezno je bilo prasaca – prodavali su prace, poneko janje bi se ispeklo. Manje-više je svaka kuća hranila prace, onda bi na Svetoga Liberana kupili i onda bi se u 12. mjesecu klali praci. Kad bi zahladilo o sv. Nikoli, onda bi ih se zaklalo. Kad bi se zaklo prasac, obavezno bi se dao jedan lijepi komad popu. Davale su se i kobasice, ali to se moralo njemu dat, to se znalo. Na Svetoga Liberana bi popodne bio bal, to jest bio bi lindo. Svirala bi sirena neđejom popodne i sve bi se poremetilo, razišli bi se svi jer je gorjelo na Liberan.*⁸⁷⁷

6.25. Gospini blagdani

6.25.1. Štovanje Gospe u bročanskom i stonskom kraju

Gospa se izrazito štuje u bročanskom i u stonskom kraju, poglavito Gospa od Rozarija u svibnju i u listopadu.

*Slavila se Gospa od Rozarija u okviru Marijanske godine i bila je procesija sa slikom Majke Božje kroz mjesto, prisustvovalo je mnogo naroda.*⁸⁷⁸

*U petome mjesecu se svaku večer molila rozarija u 5 sati, molila se krunica u našoj crkvi i to se zove Gospin mjesec. Onda je to ponovljeno u listopadu kad se molila rozarija sve do Svih svetih, i to je isto bio Gospin mjesec.*⁸⁷⁹

⁸⁷⁶ Prema kazivanju Nede Žile, rođ. Franušić, 22. siječnja 2019., Ston.

⁸⁷⁷ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁸⁷⁸ Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu, str. 122.

⁸⁷⁹ Prema kazivanju Julke Bonačić, rođ. Oblizalo, 3. ožujka 2018., Broce.

*Danas malo ko ide na rozariju, prije je bila krcata crkva. Kad bi se završila rozarija, onda bi se pjevale Gospine litanije. U šestomu mjesecu bi se pjevalo Srcu Isusovu i bile bi litanije Srcu Isusovu, bila je i tih nekoliko dana rozarija. Prije se puno toga častilo.*⁸⁸⁰

Na prvu nedjelju u listopadu zabilježena je procesija:

*Na Gospu od Rozarija isto je bila procesija, to je prva neđeja u desetom mjesecu, isto bi nosili Gospu, ali nije se išlo neđe sa strane, nego oko Stona. Procesija je išla iz sv. Vlaha i vratili bi se u crkvu. Ujutro bi bila misa, popodne procesija, i onda bi bila rozarija iza toga. Ona je zapravo 7. 10. , ali mi smo slavili prvu neđeju. Onda je kasnije okrenuto, prvo bi bila procesija sa slikom Gospe, onda bi bila misa kad bi se vratili u crkvu. Samo na Korosante i na Sv. Vlaha kad završi misa ide procesija. Na Sv. Antu i Srce Isusovo je prvo procesija.*⁸⁸¹

Na Brocama se svake godine organizira prenošenje Gospine slike:

*Kada je riječ o prenošenju Gospine slike, to je Šestanska draga Gospa koja je možda prije 15 ili 18 godina došla do nas. Moja sestra ju je donijela na Broce i tu se organiziro jedan krug. U krugu postoji 10 – 15 obitelji. Gospa stoji kod obitelji tri dana, odnosno tri noći. Ako je 10 obitelji, mjesečno bude u svakoj obitelji. Ako ih 15, onda bude po dvije noći, odnosno dva dana, tako da dođe u svaku obitelj. To se organizira po cijelom svijetu. Mi smo to proširili u našoj sredini, tako da sada ima osam krugova u naše dvije župe – Ston i Mali Ston. Uspjeli smo jedan krug proširiti na župu Ponikve. Znači, devet krugova na našem području. Ja sam njihov voditelj i brinem se o njima, primam časopise i raspoređujem. Svaki krug ima svoju moliteljicu koja se brine o svojoj dragoj Gospi, o svome krugu. U Hrvatskoj postoji svetište u Dubrovniku u crkvi u Pilama. Biskup je odobrio da se crkva može koristiti za svetište drage Gospe, kao dubrovačke Majke Triput Divne.*⁸⁸²

Ovo je svibanjska pjesma iz *Pjesmarice Gospe Kandalore* koja se pjevala Blaženoj Djevici Mariji u Smokvici na Korčuli:

Usliši nas Majko mila blagodarna svej si bila.*

O Divice plemenita o Ružice zlamenita.*

O studenče vode žive o čistoćo Slavne Dive.*

O Danice uzorita o Kraljice plemenita.*

⁸⁸⁰ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁸⁸¹ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁸⁸² Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

Pusti na nas slavne zrake od milosti take Majke.
 Nek nam sunce već izajde* sužnjih digni s nas svezaje.
 I za tvoje žalosti* daruj nama sve radosti.
 Isprosti nam oprošćenje* tvog smo Sinka mi stvorenje.
 Izbavi nas od nevolje* hvalit ćemo tebe bolje.
 Spomeni se draga Majko* ter promisli svakojako.
 Da si za nas uzvišena* Božja Mati učinjena.
 Svi mi znamo do istine* da za grihe vas svit gine.
 Al još znamo temeljito* da ti možeš stanovito.
 Od Isusa isprositi* i on će nami oprostiti.
 I još znamo veće možeš* neg svi sveti ako hoćeš.
 O Gospojo od milosti* moli Sinka da nam prosti.
 Ti na svitu izbavi nas* na čas smrti pomozi nas.
 Budi nama na prošćenje* tvojih svetih utišenje.
 Spomenuće sveto vaše* nek usliši molbe naše. Amen
 Moli za nas sveta Bogorodice!
 Da budemo dostojini obećanja Isukrstovih.⁸⁸³*

Na Brocama bi Zdrava Marija bio znak da djeca pođu kućama te je poznat običaj hodočasničke Gospe:

Što se tiče djece, kad zazvoni Zdrava Marija, sve bi to bježalo u kuće. Tako je bio red jer se molila krunica u kući, a poslije večere bi izlazili na sjedanje. Ja sam bila djevojčica, a kad bi tata koji je bio sakristijan⁸⁸⁴ cijeli svoj život zazvonio, trebala sam bit u kući, bila je spravljena večera i bila je molitva.⁸⁸⁵

Hodočasnička Gospa hodočasti se tri dana i stoji u jednoj kući, četvrti dan je nosiš drugoj osobi. To može bit bilo kad, nema fiksnog datuma.⁸⁸⁶

6.25.2. Velika Gospa

Velika Gospa blagdan je uznesenja Bogorodice na nebo i štuje se u zapadnoj i u istočnoj crkvi, ali na različit način; u istočnoj crkvi zadaća Isusa Krista jest odnijeti Bogorodičinu dušu u nebo dok je u zapadnoj crkvi uzašašće Bogorodice implementiralo i tijelo i dušu u tom procesu. Katolička crkva takvo

⁸⁸³ Don Božo Baničević, *Bratimska pjesmarica Gospe Kandalore u Smokvici na Korčuli*, Split, 2003., str. 159-160.

⁸⁸⁴ Crkvenjak.

⁸⁸⁵ Prema kazivanju Ane Bajurin, rođ. Vlašić, 27. veljače 2018., Ston.

⁸⁸⁶ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

uzašašće utemeljila je kao dogmu 1950. godine. Dragić navodi kako je Velika Gospa iznimno važan blagdan u šibenskom zaleđu jer su ljudi tada polazili na hodočašće do Sinja. Pripreme za Veliku Gospu u Vrpolju uključivale su veći vremenski raspon, a dan prije morao je biti post. Zadatak domaćina bio je čašćenje gostiju, pa su se pekli janjci i pripremalo se mnoštvo hrane. Neki su od običaja uključivali zaručene djevojke koje su imale kolače na rukama, što je simbolizacija za njihovu obećanost drugom čovjeku. Ostali mladići morali su to poštovati tako što im nisu prilazili. Na dan Velike Gospe stoka se nije smjela goniti na pašu.⁸⁸⁷ Uz Veliku Gospu veže se i blagoslov trava i cvijeća koji je još uvijek zastupljen na nekim europskim područjima. Predaja tumači kako su apostoli pronašli cvijeće u Marijinu grobu umjesto njezina tijela. Osim toga postoji i spona s hodočašćem u marijanska svetišta i sa spavanjem u prirodi koje vjernici prakticiraju te zaštitnička (apotropejska) funkcija trava i cvijeća jer se vjerovalo kako će blagoslovom trava Bog zaštititi stoku, a blagoslovom cvijeća ljude. Blagoslov je predznak prolaznosti (kao što se trava i cvijeće suše, tako će i čovjek jednog dana umrijeti i postati prah), ali i nade u vječni život, pa se blagoslovljena trava nosila na grobove voljenih osoba.⁸⁸⁸

Kristijan Herceg donosi podatak o važnom događaju koji se zbio na blagdan Velike Gospe u kapeli sv. Dionizija u Parizu; nazire se početak Družbe Ignacija Loyole, odnosno Družbe Isusove (isusovci) 1534. godine, kada su sedmorica mladića položila zavjet siromaštva unatoč činjenici kako će službenu potvrdu za osnivanje Družbe dobiti tek za šest godina.⁸⁸⁹

Na Visu se Velika Gospa slavila hodočašćem od Komiže do Podselja koje bi trajalo od šest sati ujutro. Ljudi su najčešće išli bosonogi, a postilo bi se dan prije procesije. Također, bralo bi se cvijeće i brao bi se ružmarin. Ružmarin je značajan u viškoj tradiciji slavljenja Velike Gospe jer je svaka grančica predstavljala jednu želju ili zavjet. Grančica bi bila smještena u prozorčić u crkvi Vele Gospe u Podselju te potom blagoslovljena, nakon čega se nosila kući; smatralo se kako donosi sreću i nije se smjela bacati zbog svoje apotropejske funkcije. Petra Božanić uz ove značajke tumači i kako je taj običaj opstao do danas.⁸⁹⁰

U Dubrovačkom primorju poznata je festa na Veliku Gospu:

*U Dolima bi bila festa za Veliku Gospu. Nosi se Gospin kip, kao na stolu s četiri ručke, isto kocivjere, i Gospa se nosi na tome. Gospin kip se samo nosi u procesiji i onda je vrate na svoje mjesto. U Ošljemu je festa sv. Roka, mi u Smokovljanima nismo imali misu.*⁸⁹¹

⁸⁸⁷ Marko Dragić, *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 3, br. 3., 2010., str. 150-151.

⁸⁸⁸ Maja Bašić, *Tradicijaska kulturna baština u Imotskoj krajini*, Filozofski fakultet u Splitu, 2017. str. 36.

⁸⁸⁹ Kristijan Herceg, *Isusovci u Hrvatskoj – obrazovanje i znanost*, Spectrum: ogledi i prinosi studenata teologije, br. 1 – 4, 2009., str. 16.

⁸⁹⁰ Petra Božanić, *Gospin kult na otoku Visu u svjetlu hrvatske tradicijske kulture*, Kulturna baština, vol., br. 46, Split, 2020., str. 279-281.

⁸⁹¹ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Mordin, 20. listopada 2019., Smokovljani.

Velika Gospa i Sv. Roko veliki su blagdani na Murteru, to su dani kada ljudi odmaraju. Ljudi s Murtera na Veliku Gospu idu na jutarnju misu zvanu *basu* u Gradini. U crkvi sv. Mihovila u poslijepodnevnim satima bratovštine su uzimale svoje barjake i prolazile s narodom kroz selo. Selo za ovu prigodu nije okićeno i nema obreda u crkvi osim odlaganja barjaka. Sv. Roko također je veoma važan blagdan. Procesija s kipom sv. Roka spuštala se s brda Sveti Roko, iz kapelice na Vršini, u župnu crkvu gdje bi kip ostao osam dana. Tijekom tih osam dana molila se krunica svaku večer. Na dan sv. Bartola procesija se vraćala s kipom u zavjetnu crkvicu dok su ženska djeca posipala cvijeće ispred kipa. Kip su, pak, nosila četiri dječaka i prozori su bili ukrašeni cvijećem i nakitom. Tom procesijom obilježava se pobjeda nad kugom u Murteru.⁸⁹²

Velika Gospa blagdan je Uznesenja Blažene Djevice Marije, veoma važan u hrvatskoj tradiciji. Poznato je hodočašće Velikoj Gospi u Sinj. Vjernici bi večer prije Velike Gospe bili okupljeni u selu, odakle bi prolazili kroz teško prohodan teren prepun stijena. U prošlim vremenima njihov jedini putokaz bila je zvijezda Sjevernjača. Kada dođu u Sinj, moraju se pokloniti slici Čudotvorne Gospe Sinjske.⁸⁹³

Velika Gospa najvažniji je blagdan u Sinjskoj krajini prema riječima Josipa Milićevića, brojni vjernici dolaze kako bi se zavjetovali Gospi sinjskoj (najviše su se zavjetovala žene), a na taj dan bila je održana sinjska alka u prošlim vremenima, kao i popratni dernek. Uoči Velike Gospe bilo bi organizirano paljenje svitnjaka i vatrometa. Zavjetnice bi ujutro hodale na koljenima oko crkve i onda oko varoši, odnosno sela. Tu žrtvu smatrale su potrebnom kako bi se očistile od „nečiste krvi“ i spasile svoje duše. Ispred crkve skupio bi se veliki broj ljudi koji prate sliku Gospe u procesiji kako bi im podarila sreću i zdravlje. Uslijedio bi blagoslov na četiri strane svijeta pa su ljudi iščekivano promatrali Gospinu sliku kako bi im se nasmiješila. Ako bi plakala, to bi označavalo pomanjkanje dobrote u puku i zloslutni predznak nesreće. Kada bi se slika maknula s postolja, žene bi željele uzeti što više cvijeća kojim je slika bila ukrašena jer se to cvijeće smatralo čudotvornim. Kako su ljetna razdoblja često bila sušna, ljudi su se u procesiji molili za kišu; vjerovalo se kako je suša Božja srdžba uzrokovana grijesima ljudi. Na blagdan Velike Gospe održavao se sajam koji je trajao više dana, najčešće dva ili tri dana, i tada se pjevalo, plesalo, ugovarale su se ženidbe i kupovale su se raznorazne stvari.⁸⁹⁴

U Imotskoj krajini, posebno u Prološcu, posebna je svetkovina Velike Gospe. Ljudi hodočaste na misu i dolaze na ispovijed. Mlade djevojke obučene su u imotsku narodnu nošnju i nose Gospinu sliku ukrašenu cvijećem.⁸⁹⁵

⁸⁹² Marko Dragić, *Sveti Rok u tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, vol. XI, br. 2, 2013., str. 170.

⁸⁹³ Marko Dragić, Nikola Sunara, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 2012., str. 163.

⁸⁹⁴ Josip Milićević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 485-486.

⁸⁹⁵ Maja Bašić, *Tradicijska kulturna baština u Imotskoj krajini*, Filozofski fakultet u Splitu, 2017., str. 36.

U Širokom Brijegu molila se zavjetna molitva širokobriješkoj Gospi ili Gospojini koju se smatra „sinonimom za Široki Brijeg“. Obilazilo se oko Gospina kipa na koljenima uz popratne pjesme.⁸⁹⁶

U Crnoj gori na Pelješcu zabilježeno je plesanje na Veliku Gospu, kada bi se ljudi okupljali na izvoru nazvanom Prva voda. Došlo bi puno ljudi iz više mjesta koji bi donijeli hranu, a vodu su već imali, zajedno s njivicom i „mjestom za bal“.⁸⁹⁷ U Trpnju se sajam od 1938. godine nije više održavao na Mihovildan, nego na blagdan Velike Gospe.⁸⁹⁸

U Dubrovniku se Velika Gospa štuje kao zaštitnica Katedrale i u liku Gospe od Porata.⁸⁹⁹ Procesija sa slikom Gospe od Porata dubrovačka je tradicija i ona je nošena u procesiji čak i u teškim i neizvjesnim vremenima (rat,⁹⁰⁰ nakon potresa 1667. godine). Procesija ide kroz Grad i gradsku luku.⁹⁰¹

U Pijavičinu na Pelješcu ljudi bi, tjedan dana prije Velike Gospe, otišli u kućice u Dingače. To se odvijalo kada bi završili svoje poslove u baštini. Svaka je obitelj u Dingaču imala kućicu i košaru, te je autor Anto Rusković zapisao kako bi se tih dana, oko Velike Gospe, čitavo selo tamo okupilo. Ljudi su se i kupali na plaži u Zaškoju sve do blagdana Svetog Roka, kada bi se morali vratiti u Pijavičino.⁹⁰² Sunara i Jakić zabilježili su kako je jedna kazivačica iz Drvenika rekla kako se neka djeca nisu smjela kupati u moru na blagdan Velike Gospe.⁹⁰³

U Dubrovačkoj Republici na blagdan Velike Gospe, odnosno blagdana Svete Marije u kolovozu, nitko nije smio ući u vinograde kako bi obavio trganje (jematvu), osim ako nema odobrenje Malog Vijeća. Kazna je bila 25 perpera ukoliko se odredba nije poštovala.⁹⁰⁴

Na Veliku Gospu u Stonu i danas se ide na procesiju u Lužine, a u prošlim vremenima važnu su funkciju obavljale i djevojke iz Broca (Brodaca):

⁸⁹⁶ Zorica Jurilj, *Poetika hrvatske usmene književnosti širokobriješkoga kraja u kontekstu tradicijske kulture*, doktorska disertacija, Mostar, 2017., str. 167.

⁸⁹⁷ Ivan Ivančan, *Narodni plesovi Dalmacije – I. dio – Od Konavala do Korčule*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, 1973., str. 173.

⁸⁹⁸ Frano Glavina, *Trpanjske crkve*, Spomenica Gospe Anđela u Orebićima 1470 – 1970, Franjevački samostan – Orebići, Omiš, 1970., str. 382-383.

⁸⁹⁹ U časopisu *Naša Gospa*, listu katedralne župe Dubrovnik, objavljen je članak u kojem se piše kako se u *Ljetopisu* župe nalazi kraći tekst o svetkovini *Gospe od Zdravlja* od davnina do 1887. godine u katedrali. Slavila se Gospa od Porata, čašćena kao Gospa od Zdravlja, i u njezinu se čast održavalo svečano trodnevlje, a uoči blagdana svečana Večernja. Na taj blagdan bila bi misa u 10 sati koja se pjeva uz orkestar, a Večernju misu predvodio bi biskup. (O tome više: *Naša Gospa*, list katedrale Župe Dubrovnik, Gradski župni ured, Godište I, broj 4, Dubrovnik, 1995., str. 9.)

⁹⁰⁰ *Naša Gospa*, list katedrale Župe Dubrovnik, Gradski župni ured, Godište I, broj 4, Dubrovnik, 1995., str. 17.

⁹⁰¹ Isto, str. 6.

⁹⁰² Anto Tješimir Rusković Tićo, *Rječnik rćanskog jezika, riječi i izraza u govoru na dalmatinskom području a posebno na mom rodnom Pelješcu – i moja saznanja, doživljaji, sjećanja i pričice iz Pijavičina i Pelješke Župe*, Državni arhiv Dubrovnik, Zagreb, 2001., str. 162-163.

⁹⁰³ Nikola Sunara, Marija Jakić, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Vinišću*, Kulturna baština, vol., br. 45, Split, 2019., str. 344.

⁹⁰⁴ Ante Marinović, *Stonske odredbe*, Splitski književni krug, 2013., str. 85.

Mi kao filijala imamo glavnu župu u Stonu. Na Veliku Gospu bi u staro doba naša slika Gospe ostala tjedan dana, pa bi se drugu nedjelju vraćala u crkvu sv. Vlaha, ali taj starinski običaj više nije aktualan.⁹⁰⁵

A za Veliku Gospu, ko što i danas, svak je išo u Lužine⁹⁰⁶ u procesiji. Stonke su nosile Gospu u Lužine na sam blagdan, a Česvinke⁹⁰⁷ i Brodačke su je vraćale iz Lužina u Ston. To je Gospa koja je stara preko 500 godina, ona se čuva u sv. Vlaha jer je starina, a ona koju smo mi koristile je samo replika.⁹⁰⁸

Za Veliku Gospu vazda smo imali procesije do Lužina, onda bismo bili u Lužinama na misi i onda bi se ostavila slika u crkvi i sutradan je bio Sveti Roko i išli bi mu na misu i onda bi tu sliku vratili u Ston. Danas je vraćamo odmah. Ove godine (2018.) nisu je ni vraćali... Ali inače se odmah vraća u Ston s barjacima. Mi bi to prije sve ostavili u Lužinama, onda bi tek sutradan pošli po to kako bi što više ljudi došlo na misu. Sveti Roko nije bio zapovjedni svetac, ali svi su ljudi hodili na misu.⁹⁰⁹

Na Veliku Gospu su četiri djevojke u bjelini nosile Gospu u procesiji do Lužina i tamo bi bila misa i ostavila bi se Gospina slika. Sutridan je bio Sv. Roko i isto bi bila misa, ali sljedeću neđeu bi se vratila Gospa nase u Ston, onda nismo nosile mi iz Stona Gospu, nego dvije djevojke iz Česvinice, a dvije iz Brodaca. One bi je vratile, a mi smo je nosile. Nije bilo da se bilo kako obučeš, nego si moro bit u bjelini, i to ne bez rukava, nego je trebala bit košulja dugih rukava ili kratkih rukava, ali moralo se bit pristojno obučeno, nisi mogo obuć šlape, moro si obuć sandale. Svaka je imala doma bjelinu – bijelu košulju i bijelu kotulu. Ja sam nosila godinama Gospu. Sad se ne mogu nać četiri cure i onda se obuću bilo kako. Mogo si hodi vanka kako oćeš, ali u crkvu si se moro obuj pristojno. Žena bez rukava nije išla u crkvu, starije žene su išle u bječvama. Ne može ni muški ić kratkijeh gaća, nisu dali ni djeci da se obuću kako oće.⁹¹⁰

Ako je Velika Gospa u neđeu, ona je stala sve do druge neđeje u Lužinama, đe je bila misa. Sad je to jedna slika i odmah je vraćaju nase u Ston. Kad se vraća, nosile su je dvije iz Česvinice i dvije iz Brodaca (Julka i Marija Perić su je znale nositi više puta).⁹¹¹

Pronađeni su podaci u Župnom arhivu u Stonu o proslavi Velike Gospe na stonskom području koji potkrjepljuju tvrdnje kazivačice:

1931. godine djevojčice Djevojačkog Društva nosile su Gospinu sliku okićenu cvijećem, sa strane su se nosili zeleni vijenci. 16. 8. 1931. molilo se za kišu (prolazak kroz polje), misa u Gospi od Lužina i

⁹⁰⁵ Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

⁹⁰⁶ Gospa od Lužina (poznata po zvoniku).

⁹⁰⁷ Žene iz Česvinice, sela na brdu iznad Stona.

⁹⁰⁸ Prema kazivanju Ane Bajurin, rođ. Vlašić, 27. veljače 2018., Ston.

⁹⁰⁹ Prema kazivanju Nede Žile, rođ. Franušić, 22. siječnja 2019., Ston.

⁹¹⁰ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁹¹¹ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

vraćanje slike...⁹¹²1948. godine na blagdan Velike Gospe bila je dva dana zaredom misa u Gospi od Lužina, sljedeću je nedjelju prenesena slika sv. Gospe na maticu processionalites⁹¹³ (?)⁹¹⁴

Od godine 1891. otkad se je popravila crkva Bl. Gospe u Lužinama, svake godine se proslavi ovaj blagdan Velike Gospe na osobit način. Nosi se u procesiji slika Majke Božje iz matice u Lužine. Prve neđeje se slika vraća u procesiji. I ove godine je mnogo naroda prisustvovalo u procesiji. Ovo je prva godina (1951.) nakon proglašenja dogme o Uznesenju Marijinu.⁹¹⁵1996. godine na Veliku Gospu formirana je procesija od crkve sv. Vlaha sa slikom Majke Božje koje su nosile četiri djevojke. Sveta misa je bila u Lužinama. Nakon svete mise vratili smo se u procesiji u crkvu sv. Vlaha.⁹¹⁶

6.25.3. Gospa od Karmela

Blažena Djevica Marija od brda Karmela slavi se kao blagdan 16. srpnja. Štovanje Gospe Karmelske započelo je kada se Marija ukazala sv. Šimunu Stocku, koji je bio treći general karmelićanskog reda. Red je nazvan karmelićanskim zbog brda Karmel iznad izraelskog grada Haife. Marija je sv. Šimunu Stocku dala škapular uz obećanje kako ljudi koji nose škapular neće prolaziti paklene muke i patnje.⁹¹⁷

Stjepan Čovo piše kako štovanje Gospe Karmelske započinje 1376. godine među karmelićanima dok je papa Benedikt XIII. zaslužan za širenje među crkvenim krugovima 1726. godine. Provela se liturgijska reforma 1960. godine u kojoj je Gospa Karmelska provedena kao spomendan, što se očitovalo i u posljednjoj izmjeni kalendara gdje je zabilježena kao „neobvezni spomendan“.⁹¹⁸

Sanja Vulić objašnjava kako se na dubrovačkom području koristi naziv Gospa od Karmena po talijanskoj prevedenici *Madonna del Carmine*.⁹¹⁹

U Dubrovačkom primorju slavila se Gospa od Karmela (Karmena):

*Posebno se kod nas u Smokovljanima slavila Gospa Karmelska, ona je zavjet i zaštitnica sela. Više je kola bilo na Gospu Karmelsku nego na Vidovdan. Kad je procesija na Gospu Karmelsku, onda ne idu barjaci i baldakin, nego samo kip i jedan križ naprijed.*⁹²⁰

⁹¹² Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu, str. 69.

⁹¹³ Zabilježio don Ante Dračevac.

⁹¹⁴ Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu, str. 89.

⁹¹⁵ Isto, str. 103.

⁹¹⁶ Kronika, Župni arhiv u Stonu, str. 16.

⁹¹⁷ Nikola Sunara, Marija Jakić, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Vinišću*, Kulturna baština, vol., br. 45, Split, 2019., str. 339-340.

⁹¹⁸ Stjepan Čovo, *Marija u liturgiji – Marijine svetkovine (I)*, Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija, vol. 16, br. 2, 1976., str. 141.

⁹¹⁹ Sanja Vulić, *Marijanska pučka blagdanska imena na dubrovačkom području*, Croatica et Slavica Iadertina, vol. 4, br. 4, Zagreb, 2008., str. 150.

⁹²⁰ Prema kazivanju Mata Katičića, 24. listopada 2019., Smokovljani.

*Na Gospu od Karmena bila je procesija oko Razbojne pa bi se okolo došlo ispred crkve. Nosila bi se Gospa. Gospa Karmelska, zvali su je ko mala festa, nije ko Vidovdan, ali bi isto došli ljudi sa strane.*⁹²¹

Valentina Vitković skupila je fotografije stanovnika Putnikovića u monografiji *Zavirimo u prošlost* gdje je objavljena starija fotografija s feste na Gospu od Karmena. Vitković ističe kako se Gospa od Karmena slavi 16. srpnja uz tradicionalnu procesiju i prenošenje kipa i da fotografije iz 1930-ih godina svjedoče o ljudima s dugim košuljama, čarapama i dugim rukavima (s time da su žene imale marame na glavi) jer je postojala nepisana norma kako se nijedan dio kože ne bi smio vidjeti, što je odražavalo poštovanje prema Gospi unatoč velikim vrućinama.⁹²²

Kad je u Trpnju bio blagdan Gospe od Karmela, prije samog obilježavanja glavna ulica bi se okitila mirtom, a navečer bi se taj dio osvjetljavao mnogobrojnim rasvjetnim balonima. Do 1900. godine nisu bile uobičajene šetnje djevojaka, ali taj im je običaj dopuštao šetanje pod osvjetljenim balonima. Postojalo je i natjecanje koja će djevojka nataknuti veće breme mrtine za kićenje ulice i dijela pred crkvom.⁹²³

U Župnom arhivu u Stonu spominje se Gospa od Karmena, a drugi zapisivač koristi naziv Gospa od Karmela u kontekstu svetkovine na Kobašu:

*Društvo Djevojaka za naknadnu sv. Pričest primilo je lijepe medalje, na medalji je slika Presvetog Srca Isusova i Gospa od Kapulara. Sve su djevojke povezane s Bratovštinom Gospe od Karmena sa sjedištem u Malom Stonu.*⁹²⁴

*U Stonu postoji oltar Gospe od Karmela, u kapeli „Imena Isusova“ u Stonu. Imade više od pedeset godina, da se na tom oltaru Gospe od Karmela na Njezin blagdan ne govori taj dan sv. misa, već dušobrižnik ide na Kobaš, gdje održi svetu misu u kapeli Gospe od Karmela, koja je kapela sada vlasništvo obitelji Milovčić – nekada dubrovačkih plemića Betondi (kako to pokazuje grobna ploča u istoj crkvi s natpisom iz 1697. Želja je bila mnogih vjernika, kao i samog potpisanog, da se taj dan reče sv. misa i u Stonu. Bila je napravljena molba Presv. Gosp. biskupu, i on je to dozvolio uz uvjet „concurcus populi“.*⁹²⁵

Gospa od Karmela (Bročani i Stonjani nazivaju je Gospa od Karmena) posebna je za bročansko područje zbog mise na Kobašu. U prošlim vremenima veći bi broj ljudi dolazio barkama na Kobaš:

⁹²¹ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Mordin, 20. listopada 2019., Smokovljani.

⁹²² Preuzeto s: <https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/vijesti/kultura/valentina-vitkovic-o-knjizi-zavirimo-u-proslost-stare-fotografije-mjestana-putnikovica-tomislavovca-i-dubrave-dobile-su-pocasno-ukoriceno-mjesto-1055660>
Pristupljeno 10. 12. 2021.

⁹²³ Frano Glavina, *Trpanjske crkve*, Spomenica Gospe Anđela u Orebićima 1470 – 1970, Franjevački samostan – Orebići, Omiš, 1970., str. 405.

⁹²⁴ Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu, str. 70.

⁹²⁵ Isto, str. 119.

*Na Gospu od Karmena bila bi misa u sv. Liberana, kasnije bi pošli na Kobaš, jer je tamo Gospa od Karmena, onda bi pop pošo tamo jer je tamo bila misa u 11, a u 9 u Stonu.*⁹²⁶

*U Kobašu je bila Gospa od Karmena, i kad je tamo bila misa, svi smo se upućivali sa svojim barkama ujutro rano i svi smo išli na vesla, bez motora. Neko je imo svojtu,⁹²⁷ neko nije, pa bi tamo ostali na objedu ili bi se vratili. Pop bi došo pješke iz Stona pa bi se onda ukrco na barku.⁹²⁸ Išlo je po deset, petnaest baraka s Broca na festu.*⁹²⁹

*U Kobašu bi se slavila Gospa od Karmena, više skoro nema nikoga na Kobašu. Bila je misa, nema procesije. Prije smo hodile s djecom, a sad nema mladosti. Išlo bi se s barkama.*⁹³⁰

6.26. Sveti Mihovil

Sveti Mihovil svetac je koji je jednako štovan u istočnoj i zapadnoj Crkvi, kao vođa nebeske vojske i kao arkandeo koji je izvojevao pobjedu u borbi protiv pobunjenih anđela. Zaštitnik je policajaca u Hrvatskoj te se smatra voditeljem duša u raj. Na Murteru je poznata srednjovjekovna crkva koja nosi njegovo ime, a njezina se obnova dogodila u 18. i 19. stoljeću. Ta je crkva središnje mjesto na Murteru gdje se obavljaju crkveni obredi.⁹³¹ Njegov je kult započeo na istoku u 4. stoljeću, a na zapadu na završetku 5. stoljeća. Hodočasničko svetište nalazi se u Monte Garganu.⁹³²

U ikonografiji sveti se Mihovil pojavljuje u ratničkoj odori od visokog srednjeg vijeka, s oklopom, kacigom, štitom i kopljem, a od 9. stoljeća na Zapadu prikazivan je kao krilati anđeo u tunici, a atributi su mu plameni mač i koplje. Ponekad je i vaga njegov atribut jer je „vagatelj duša“, tj. vagao je duše na prikazima Posljednjeg suda. Jedan od čestih motiva jest i prikaz njegove pobjede nad Sotonom. Zaštitnik je vojnika, ljekarnika i Crkve.⁹³³

U Sinjskoj krajini bili su poznati derneći koji su se održavali na dan sv. Mihovila. Na Veliku Gospu dernek je bio u Sinju, na Malu Gospu u Solinu, na Sv. Jeronima u Gljevu, na Sv. Luku u Otoku, na blagdan Svih svetih u Gali, dok se dernek na Sv. Mihovila održavao u Trilju. Ljudi su išli na misu i onda iza toga u gostionice kako bi se proveli uz pjesmu i ples, rodbina bi dolazila u kuće na ručak, a mladići „zamiraju“ (zagledaju) i „poje“ (časte) djevojke. Triljski sajam bio je poznat i dolazili su ljudi iz okolice i različitih krajeva. Guslari bi zapjevali narodne pjesme, često izrugivačkog karaktera uz

⁹²⁶ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁹²⁷ Rodbina.

⁹²⁸ Čamac.

⁹²⁹ Prema kazivanju Ane Ivanišević, rođ. Bonačić, 3. ožujka 2018., Broce.

⁹³⁰ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

⁹³¹ Marko Dragić, *Murterska tradicijska baština u suvremenom narodnome pamćenju*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, vol. 2, br. 2, 2009., str. 174.

⁹³² Ana Čavka, *Tradicijska kulturna duhovna baština u Zagori*, Diplomski rad, Split, 2020., str. 52.

⁹³³ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 433-434.

vulgarne primjese. Mladići bi djevojkama darivali grotulje, tj. nizove probušenih oraha na špagi. To je bio simboličan čin priznanja veze i simpatije, i djevojka nikada nije sama sebi kupovala grotulje, već ih je morao kupiti mladić koji bi je zagledao i častio. Na taj se način moglo vidjeti i koliko je mladić bio bogat; imućniji je ako kupi djevojci više grotulja. Milićević spominje citat pisca Dinka Šimunovića koji piše kako su stanovnici Sinjske krajine smatrali da je dobar dernek samo onaj na kojem se netko potuče na završetku proslave, a ako nema tučnjave, to se smatralo slabim dernekom. Ono što je znakovito za blagdan sv. Mihovila jest to što bi se na misama okupilo desetak parova koji bi se vjenčali, stoga bi baš tada započela sezona svadbi.⁹³⁴

Magdalena Bilonić u svom radu donosi iskaz kazivačice koja sv. Mihovila zove sveti Mijovil te spominje darivanje grotulja djevojkama i derneke.⁹³⁵

Miholjdan se spominje 1558. godine kada je Malkoč-beg u svom pohodu i haranju spalio gradove Kladušu, Bojnu i Vranograč.⁹³⁶

U Smokvici postoji molitva na čast sv. Mihovila koja se moli u „prvu nedilju“. Don Božo Baničević objašnjava zašto *Pjesmarica Gospe Kandalore* započinje baš tom molitvom; blagdan sv. Mihovila označava završetak berbe grožda i započinje financijska isplata kojom se zbraja urod za tu godinu. Simbol svetog Mihovila jest vaga, što označava pravednost i racionalnost, i baš su na dan svetog Mihovila brojne bratovštine održavale svoje *Kapitule*. Tri su najstarije crkvice na Korčuli posvećene svetom Mihovilu. Baničević iznosi tezu kako je kult Arhandela mogao doći iz samostana na Monte Garganu. Spominje geografske odrednice „na mostu preko Jadrana“ gdje su mahom crkve sv. Mihovila, u mjestima Palagruža, Lastovo i Korčula, kao i na Pelješcu gdje postoji sedam crkvi posvećenih tom svecu.⁹³⁷ Ovako je išao dio molitve (kantale):

*Mihovile priblašeni,
sve zlo od nas ti odreni.
Ti si slava Božjeg grada,
ti obrani stara i mlada.
Radosno te svi slavimo,
jer te slavna vazda imamo.
Od Boga nam dare prosiš,
dobre duše k Bogu vodiš.
Anđelski ti si vojvoda,*

⁹³⁴ Josip Milićević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 487-488.

⁹³⁵ Magdalena Bilonić, *Poetika usmenoknjiževnih žanrova u etnološkom kontekstu cetinskoga kraja*, završni rad, Sveučilište u Splitu, 2020., str. 29-30.

⁹³⁶ Dr. D. Boranić, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Knjiga XXV. Svezak I., 1921., str. 99.

⁹³⁷ Don Božo Baničević, *Bratimska pjesmarica Gospe Kandalore u Smokvici na Korčuli*, Split, 2003., str. 6.

*jer ti sam Bog oblast poda.
Svi te štiju kako kneza,
ti najprvo đavla sveza.
Ki se Bogu protivljaše,
i najviši stol htijaše.
Reče: ja ću tu siditi,
i priličan Bogu biti.
Misal će te prihiniti,
ne more se protiviti.
Evo vitez Božje vlasti,
đavlu skrši hoholasti.
Nestati će tvoga roga,
nitko nije bolji od Boga.
Kada vojske sve tu staše,
dobri zale nadjačaše.
Dobri s Bogom dobivahu,
a zli k paklu ostupahu.
Osta slava Mihovilu,
silom slomi đavla silu.
Dragun s neba u tmu pade,
ne prudu mu rajske slave (...)⁹³⁸*

Ana Čavka navodi kako su se u prijašnjim vremenima u Utorima pekli uštipci uz veselja, ples i kolo, iako se takva tradicija izgubila i ostalo je misno slavlje na taj blagdan.⁹³⁹

Juraj Lahner sabrao je pjesmu *Sveti Mihalj dušice važe* o arkandelu Mihaelu od kazivača iz Doljanovaca u požeškoj okolici:

*Mihalj, moj Mihalj,
Dušica moja,
Vagni mi dušu
Prvoga dana!
Dušicu vagne,
Lijevi kraj zmahne.*

⁹³⁸ Don Božo Baničević, *Bratimska pjesmarica Gospe Kandalore u Smokvici na Korčuli*, Split, 2003., str. 13-14.

⁹³⁹ Ana Čavka, *Tradicijska kulturna duhovna baština u Zagori*, Diplomski rad, Split, 2020., str. 52.

*Mihalj moj, Mihalj,
Dušica moja,
Vagni mi dušu
Drugoga dana!
Dušicu vagne,
Lijeve kraj zmahne.
Mihalj, moj Mihalj,
Dušica moja,
Vagni mi dušu
Trećega dana!
Dušicu vagne,
Desni kraj zmahne.*⁹⁴⁰

Prema zakonima Dubrovačkog statuta postojali su određeni rokovi za obavljanje, poput pravila o davanju zemlje na obradu u zakup, a često je posljednji dan bio neki blagdan, poput Sv. Mihovila: „Ako je netko dao zemlju na obrađivanje, a bude vjerovao da mu je učinjena šteta, može prve godine iščupati nasad i parničiti se s obrađivačem. Ako se dokaže da je nepravedno iščupao i izgubi parnicu, nadoknađuje štetu. Ako ne želi iščupati nasad može u toku jedne godine (do sv. Mihajla, 29. IX.) tražiti parnicu. Ako je do tada ne traži, gubi to pravo izuzevši ako je bio izvan Dubrovnika. Po povratku u Dubrovnik dužan je stvari pokrenuti u roku od 4 mjeseca.“⁹⁴¹

Kazivačica je navela kako se na Brocama Sv. Mihovil zvao Mihojdan te da ga veže uz branje zrelih šipaka:

*Na Mihojdan bi se brali šipci jer su tad bili zreli. Iza njega je sveti Jerolim sutridan, on je svetac zapovjednik za cijelu Dalmaciju. U Zamaslini slave svetoga Miha.*⁹⁴²

6.27. Održavanje hrvatskih običaja i blagdana u Velikoj Britaniji⁹⁴³

Kad bih ja pričala o održavanju hrvatskih tradicionalnih običaja za ljude koji žive u Londonu, iz iskustva naše obitelji mislim da se to prvo događa u samoj obitelji i s nekim prijateljima koje imamo, ali njih je, nažalost, malo i u Hrvatskoj katoličkoj misiji koja nas okuplja i koja je tamo osnovana za

⁹⁴⁰ Juraj Lahner, *Hrvatske narodne pobožne pjesme*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1931., str. 41.

⁹⁴¹ Josip Lučić, *Agrarno-proizvodni odnosi u okolici Dubrovnika (do polovine XIV stoljeća)*, Zgodovinski časopis XXII, sv. 1 – 2, Ljubljana, 1968., str. 83.

⁹⁴² Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

⁹⁴³ Kazivanje Dubravke Bakije-Marlais). Kazivačica je obiteljski vezana uz Broce gdje provodi ljeta.

prožimanje hrvatske kulture i hrvatskog jezika. Ti susreti su nam jako važni. Realnost života je takva da nama vožnja traje uru vremena kako bismo došli na svetu misu. Ako je gužva, nekada vožnja traje i uru ipo. Lokalna katolička crkva na engleskom jeziku udaljena je samo pet minuta od našeg doma. Tako da u ovu našu Hrvatsku katoličku misiju koja nas održava i okuplja, ona postoji već pedeset godina i osnovana je s tim ciljem. Bili smo jako aktivni i u ratu i tada je brojala više ljudi. Mi često dođemo na misu, nema nas četrdeset. Ako su neka okupljanja s hranom i klapama u pitanju, bude tristo, četiristo ljudi. Franjevac fra Ljubomir Šimunović već je deset godina u Hrvatskoj katoličkoj misiji, on dolazi iz splitske okolice. Skupljamo se u 4 ure u nedjelju kako bismo išli na misu. Pred Božić i pred Uskrs često nam organizira duhovnu obnovu, ali to je samo zbog njegove dobre volje i truda. Dogodi se da imamo lijepo organiziranu duhovnu obnovu, ali dođe desetak ljudi. Kad gledam kroz crkvenu godinu, npr. Božić i Advent, u obitelji imaš adventski vijenac, zapalit ćeš ga, isto se tako zapali u crkvi svake nedjelje kada je nedjeljna adventska misa. Sije se pšenica na Sv. Luciju, to ja održavam iako je to popriličan stres jer ne znam gdje ću naći pšenicu. Uvijek je moram tražiti. Neko vrijeme su je slali, ili je donesem kad završi ljetu pa ju čuvam. Ja sam se uvijek trudila da adventski vijenac radim s djecom sa stvarima iz vrta kada sam doma, ali otkad su djeca velika, radim ga sama zadnjih deset godina. Često mi se dogodi da osjećam kao da je to sve skupa izgubilo smisao, ali još se borim, da okupim sve oko stola, da se pomolimo prije obroka... I kićenje je bora jedan stres – u Engleskoj se okiti bor odmah na početku Adventa. U nas je običaj da se bor kiti na Badnjak. Badnjak je obiteljski dan kad se kiti bor i kad se posti, jede se bakajar, ako ga ima, mi obično jedemo ribu jer ne možemo naći bakajar. I mi smo popuštali našoj djeci koja su pitala: Zašto svi već imaju bor prije Sv. Nikole? Tako da smo ga kitili prije, ali uz adventski vijenac. Tako da i taj običaj, kićenje bora na Badnjak uz naše božićne pjesme, nismo baš mogli održavati koliko god to željeli.

Sv. Nikola se također slavi, djeca su ga posebno voljela zbog poklona. Fra Ljubo organizira blagdan Sv. Nikole u Hrvatskoj katoličkoj misiji, netko se obuče u sv. Nikolu, dok krampuse nikada nismo imali.

Sisvete se ne slave, ali Halloween je ogroman... Nakon završetka ljeta odmah se počnu prodavati stvari za Halloween. Mladi ljudi idu na partyje povodom toga. Mi u Engleskoj katoličkoj zajednici zovemo to „Night of Light“ i onda organiziramo djecu koja su odjevena u bijele haljine i svi skupa krenemo iz crkve, pjevaju se pjesme sa svijećama i to se zbiva 1. 11. Mi smo dosta aktivni i u Engleskoj katoličkoj zajednici i to je jedan od pokušaja da se parira Halloweenu.

Za Sv. Vlaha bilo je okupljanje bila su okupljanja starijih ljudi u Wimbledonu i to je jedna gospođa liječnica Vera iz Grada uspjela organizirati, npr. pravili bi se slatki makaruli... Ali ona je sada u domu i nitko više ne održava proslave sv. Vlaha. Mi imamo grlićanje na Svijećnicu, kada se pale i svijeće.

Na Pepelnicu je karakteristično posipanje pepelom, to bude Čista srijeda. Ne jedemo meso tijekom cijele korizme, ali i inače.

Od priprema za Uskrs bude križni put, to nam organizira fra Ljubo, a postoji organizacija i u Engleskoj katoličkoj crkvi. Što se tiče Hrvata, većina običaja koja se održava vezana je uz crkvene običaje. Osim Hrvatske katoličke misije postoji i veleposlanstvo (Croatian Embassy in London). Nekada se organiziraju Dani Dubrovnika u Londonu, to je promicanje turističke ponude Hrvatske. S druge strane, Hrvatska katolička zajednica, odnosno fra Ljubo, promiče i kulturu i jezik, a imamo i časopis koji izlazi dva puta godišnje. Zove se Most (The Bridge). On je kao most između hrvatske i britanske kulture. Unutra je dio o kulturnoj baštini i njenom očuvanju, ali za izdavanje i pisanje časopisa predstoji puno truda i rada.

Za Uskrs pituravamo jaja, možda čak i nekoliko dana prije. U Engleskoj katoličkoj crkvi za Veliki četvrtak odvija se pranje nogu; meni su ove godine (2018.) prali noge, prošle godine mome mužu Mišu. Na Veliki petak tradicionalno je ljubljenje križa. Kada spominjemo blagoslov hrane, to se u Engleskoj katoličkoj zajednici ne prakticira niti ne radi. U Hrvatskoj katoličkoj zajednici donesemo i sol i jaja i pincu (ili neki kolač). Na Palmenu nedjelju odvija se blagoslov palmi, od listića palme napravi se jedan križ.

Tijekom svibnja izmoli se desetica krunice prije svete mise.

Englezi imaju svoje svece poput Davida iz Walesa, Saint Thomasa, Saint Andrewa... Mi se u Hrvatskoj katoličkoj misiji osvrnemo na ono što Britanci u tom trenutku slave. Pokušavamo da to bude suživot.

Organizira se uskrsno bdjenje, zapali se vatra na Veliku subotu navečer i nose se svijeće. Što se tiče sakramenta prve pričesti, naša djeca su to obavila u Engleskoj katoličkoj crkvi jer su im tamo prijatelji i to onda bude lakši proces.

Mučimo se s održavanjem jezika, a jezik je bit neke tradicije. To nam je možda najveći problem, pogotovo zato jer se jezik koristi jedino unutar obitelji, komunikacije s vanjskim svijetom odvijaju se isključivo na engleskom jeziku. Smatram da je jezik prvo što nas okuplja uključujući i katoličku zajednicu i katoličke običaje. S obzirom na to da je fra Ljubo aktivan na društvenim mrežama, njegove propovijedi na hrvatskom jeziku možemo pratiti preko snimke koju nam pošalje.⁹⁴⁴

6.28. Mise i procesije protiv trešnje (zemljotresa)

U Stonu je 14. veljače zavjetni dan, svake je godine misa na taj datum jer je jaki potres 1927. godine pogodio Ston i razrušio crkvu sv. Vlaha. Zavjet se obnovio nakon potresa 1996. godine:

⁹⁴⁴ Prema kazivanju Dubravke Bakije-Marlais, 10. kolovoza 2018., Broce.

Za Valentinovo je u Stonu zavjetni dan, dan trešnje, od 1927. kad je bio jaki potres u Stonu. Bila je srušena i crkva sv. Vlaha. Ljudi su se bojali da će Ston potonut, nosile su se grede na Veliku vodu da se imaju za što uhvatit. Tada su se zavjetovali i otada se taj dan slavi, bude mise i bude procesija oko crkve, a sad kad je bio potres 1996., onda nijesmo obnavljali drugi zavjet, nego je reko svećenik da se obnovi taj jer se počelo zaboravjat. Sad bude procesija oko Stona i pjeva se psalam Pomiluj me Bože.⁹⁴⁵

Ovo su bilješke iz Župnog arhiva u Stonu o zavjetu za trešnju:

(1928. godina) Zato taj dan na uvijek, učinio se je zavjet (..) i misa, poslije koje bude ophod (...) oko Stona i da se toga dana ne bude raditi.⁹⁴⁶

Na dan trešnje 1955. godine obavila se procesija sa kipom sv. Vlaha kroz mjesto, mjesto sa Svetotajstvom, jer se nije održala procesija za Sv. Vlaha zbog nevremena.⁹⁴⁷

Svake godine 14. 2. bude misa i procesija sa Presvetim Sakramentom oko crkve svake godine od 1927. kao zavjetni dan nazvan „Dan trešnje“.⁹⁴⁸

Kazivačica Mira Vlašić prisjeća se procesije do Hrasnoga, sela iznad Broca:

Mi djeca smo hodili na Hrasno kad je bila procesija za trešnju i bilo je tamo brdo kuda bi se vratili drugim putem kad bi silazili (Do se zove). To je bilo najmanje dva puta godišnje, a ovo na Brocima, to je bilo za potres koji je bio jako davno.⁹⁴⁹ Ima misa za trešnju u 4. mjesecu, a što se tiče te procesije do Hrasnog, ona je postojala sve dok su stariji popovi hodili, sada više toga nema s mladim svećenicima.⁹⁵⁰

Svak je za sebe zavjetovo, i kad je obio grad i uništio lozu,. Bio je zavjet na taj datum i cijeli je puk hodio na misu. Hodili smo svi 14. vejače na misu protiv trešnje.⁹⁵¹

⁹⁴⁵ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

⁹⁴⁶ Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu, str. 47.

⁹⁴⁷ Isto, str. 126.

⁹⁴⁸ Kronika, Župni arhiv u Stonu, str. 10.

⁹⁴⁹ Nije poznato o kojem je potresu riječ.

⁹⁵⁰ Prema kazivanju Mire Vlašić, 27. veljače 2018., Broce.

⁹⁵¹ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

7. OBIČAJI PROTIV NEVREMENA I ZA DOZIVANJE KIŠE

U Baranji su u nekim selima poput Duboševice ili Jagodnjaka zabilježeni posebni ophodi koji su vezani uz dozivanje kiše, kada bi bilo vrijeme velikih suša. Ti se ophodi nazivaju dodole; u ophodima su bile prisutne djevojke (četiri ili pet djevojaka) bez maske koje su bile okićene zelenom grančicom. U Duboševici djevojke bi bile odjevene u bijelu odjeću i plesale su u krug kako bi dozvale željenu kišu. U Jagodnjaku domačice bi dočekale djevojke u dodolama u dvorištu i polile ih kantama vode. Postoji nekoliko pjesama koje su se izvodile u dodolama, a jedna je od njih zabilježena u Jagodnjaku, gdje su djevojke obilazile svaku kuću u selu i pritom pjevale:⁹⁵²

Oj Dojdole,

Sveti Petar boga moli, Oj Dojdole

*Da pokisne rosna trava, Oj Dojdole.*⁹⁵³

I u bročansko-stonskoj tradicijskoj kulturi postojali su običaji usmjereni na prestanak nevera i dozivanja kiša:

*Bilo je strašno, ljeto bi bilo vruće, nekoliko mjeseci ne bi pala kiša i nije bilo vodovoda nego su bile gustijerne i ljudi su bili bez vode. Onda su činili procesije za kišu, sjećam se ko dijete da smo išli kroz polja, preko jednog puta bi se prošlo, a preko drugog bi se vratilo. Nikad se nije vraćalo istim putem. Ima jedan čovjek kojemu je više dodijala kiša kad je jednom počela padat kad je prošlo par sati pa se zadero: S križima te iskali! Kad god bi bila grmljavina i nevrijeme, onda bi ljudi u selu, kad bi vidili crno nebo i munje, zvonili da rastjeraju oblake. Onda bi stare žene uzele ovakve križe i sve molile Boga i križale i ćerale oblake. Ljudi bi jako dugo zvonili, to se ukinulo prije rata, ne znam da to više iko čini.*⁹⁵⁴

Za spas polja od nevremena i tuče ljudi su se u Smokovljanima i u Visočanima zavjetovali za dvanaest gospa i dvanaest apostola:

*Stari su se naši zavjetovali za 12 Gospa, to se slavilo u Smokovljanima. U Visočanima su se zavjetovali za 12 apostola. To bi bilo kad bi se zametla grmljavina, munja, tuča pa kako bi se spasilo polje.*⁹⁵⁵

⁹⁵² Olgica Vlašić, *Godišnji običaji u Baranji*, Studia Ethnologica Croatica, vol. 4, br. 1, 1992., str. 172.

⁹⁵³ Isto.

⁹⁵⁴ Prema kazivanju Mire Vlašić, 27. veljače 2018., Broce.

⁹⁵⁵ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Mordin, 20. listopada 2019., Smokovljani.

8. SVADBENI OBIČAJI U BROČANSKOJ TRADICIJSKOJ KULTURI

Bjelovučić je opisao pelješke svatovske običaje i donosi svatovske pjesme (svatovska prva i druga) i spominje prsten koji bi se nosio u crvenoj jabuci i lira sterlina, a jabuka bi se nosila u okićenoj kofici, sa svilenim rupcima i kordunima različitih boja. Pucalo se iz pištolja i sviralo uz mješnice, a autor kaže kako taj je taj običaj u Ponikvama nazvan „pjesma prstenska“. Pelješki ili rćanski običaj bio je, kada se žene mladić i djevojka, da se nosi djevojčina škrinja u mladoženjin dom, a unutra je bio djevojčin miraz ili prćija i u škrinji se nalazilo djevojčino rublje. Ona bi bila otvorena u djevojčinu domu i u nju su se ubacivali novci. Stari svat morao bi pretresti škrinju kako bi đuvegliji (gjuvegliji) objasnio sve što mu buduća žena donosi. Kad se škrinja nosi, svi se okupe oko nje pa bi kum, djever i dva para djevojčica nakitili škrinju bršljanom, lovorom, crvenom kurđelicom i maslinom, a i kudjelja bi bila okićena. Prije iznošenja škrinje, popila bi se čaša vina, razbila bi se boca i čaša na škrinji i onda bi se škrinja okropila krštenom vodom. Prvo bi se iznosila kudjelja, a onda škrinja, jedan svat svirao bi u mješnice, a drugi svat u diple, djevojčice bi pjevale, a svi bi bili okićeni maslinovom grančicom i orile bi se puške i pištolji.⁹⁵⁶

Prije iznošenja škrinje pjevalo se:

Kum: Homo počet u ime Boga

Djever: Te pjevajmo u čas dobar

Djevojčice: Ovo drvo orahovo

odkle pošlo, već ne došlo!

Ovo drvo sritno bilo

Odkle pošlo i di došlo!

Kada se škrinja darivala, pjevalo se:

Svi:

Pirov majko, pirovćako

posrebreni ovo drvo!

Pirov kume i djevere

de pozlati ovo drvo!

Hej pirnici i svatovi

našoj nevi darak novi!

Svatovi:

⁹⁵⁶ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rćanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 13.

*Mi počmimo u ime Boga
u ime Boga u čas dobar
i kitimo ovo drvo!
Ovo drvo sritno bilo!
Da uputi u ime Boga
u ime Boga, u čas dobar
do njegova bilog dvora!*

Prije odlaska:

Svatovi:

*A mi ćemo ići
vi pako ne hajte (ne hote, ne idite).
dobre nami konje osedlajte
i rujna nam vinca piti dajte!*

Djevojčice:

*Sve ptičice redom poje
samo jedna ne poje
već se krije listom gore
od zle godine
al druge joj govore
poji i ti ptice moja
nije zle godine!*

U mladoženjinoj kući:

*Svakom bratu po kiticu
gjuveglji vjerenicu!*

To ukućani darivaju i ljube se.

Na piru se pjevalo:

Pogledajte domaćina – smije li nam se?

Smije nam se i veseli – neka nam je čast!

Megju braćom i družinom, vazda pošten glas.

Pogledajte domaćina – veselio nam se!

On se smije i veseli – poštovaće nas!

Poštovao njega Bog i sav njegov rod;

*Mi udrimo po pečenu
okušajmo sve do kosti
a napijmo domaćinu
svih zajedno, ki nas gosti!*

*Oj zelena zeleniko, zelena ti si
kad na tebi cviče cvati vesela ti si,
i vesela i zelena. Veselio Bog
domaćinu, mladoženju i vas njegov rod*

*Biser se trese i u čašu pada
svaka čaša tri dukata valja
sida glava, tri bijela grada.*

*Bolje pjeva paun ptica
negslavića dva.
Bolje ljubi star djevojku
neg mladića dva.*

*Onako te Bog pomogo
i današnji dan
koliko će i tri stara
koliko jedan mlad!*

Tastu:

*Izrasla je kita cviča
isperena lišća
nije ono kita cviča
isperena lišća
neg je ono sida brada
iz rumena lica .
Sve ti cvalo, nevelo
tvoje lice rumeno*

na poštenje stvoreno!

Svećeniku:

*Ustani se oče redovniče
reci ono, što se tebe tiče
da čujemo, što pripada tebi
daj blagoslov sada mladoženji.*

Nevjesti:

*Lipa ti si neve naša,
visoka si kako jela
pitoma si kako pčela
puna su ti usta meda
i kosica, ku si plela
vrhu tvoga vedra čela!*

Mladoženji:

*Mlada Ljube oganj piri
pri visokoj strani
tu prolazi mladi Žarko
ter ga zima svrati.*

*U Boga ti, divojčice
ka mi dušu vrati!*

Mlada Ljube odgovara:

Ja te ne poznajem.

*Kamo tebi prsten zlatni
što sam ti ga darovao?*

*Privrgla se zlatna žica priko putića
nije ono zlatna žica priko putića
nego Žarko mladi prikoskutića.⁹⁵⁷*

Svi:

Veselimo se braćo, kad se sastasmo

⁹⁵⁷ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rčanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 14-15.

*tuga i žalost progje, kad se vidismo
lipo ime Ljube, Bog je živio
mnogo ljeta sretna bila
mnogo ljeta živila!
Napij mi se Ljube moja, došo te je red
da popiješ trista zlatnih
sve će za te Žarko platit,
pij, Ljube pij, al se ne opij!
Ljube je popila, Žarku je napila
napij mi se Žarko dragi, došo te je red!
Da popiješ trista zlatnih
sve će za te Ljube platit
pij, Žarko pij, al se ne opij!*

Dalje ide pjesma na tasta, punicu, svekra, svekrvu, braću i sestre mladenaca, kumove, starog svata, djevera, barjaktara i onda na ostale sudionike svadbe (pirnike, kako ih naziva Bjelovučić, i napominje kako se pjesma pjevala na cijelom Ratu, tj. Pelješcu).⁹⁵⁸

Pjevalo se i dalje:

*Ovo vino iz Motoružnica
neka živu mladi obojica!
Ovo vino kapljica je žarka
a u zdravlje mladoženje Žarka!
(Ovo vino dala ga je loza
a u zdravlje mladoženje Joza!)
(Ovo vino Dingač s Trstenika
a u zdravlje mladoženje Nika!)
(Ovo vino jeste iz Žuljane
a u zdravlje nevjeste nam Ane).
Čašam punim, čašam istim
nazdraviću sad nevesti
blagoslov te, neka prati*

⁹⁵⁸ Isto.

*svaka sreća neka cavti!
Danas je veselje naše
i čuje se tam pucanje
koje čini bum
živio nam kum!
Ovo vino s loze zlatarice
živile nam mlade Hrvatice!
Pijmo braćo, pa homo u kolo
živjeli svi naokolo!*

Plesalo se kolo i svirala lijerica, prvo triput pirnici, pa ostali, pilo se i pjevalo:

*Ko na tancu piti da
Bog mu dao dobar dan
da mu rodi vinograd
i pšenica bjelica
svako žito razniklo
a nevista djetića
prije ovog doba godišta.*

*Ovo vino crveno
loza ga je rodila
pijmo g' braćo veselo
da nas čuje sve selo
da smo zdravo, veselo!*

*Sijmo žito i šenicu
pijmo rujno vino
sa svom braćom i družinom
da se veselimo!*

*Kupica nam i čašica
alaj nam je čast
megju braćom i družinom*

*vazda pošten glas!*⁹⁵⁹

Druga svatovska iz Stona

Dolazak svatova.

Evo nami barjaktara

u starlingije

koji nam nosi dobre glase

od ove družine

a najviše staroj majci

od gjuveglije,

dobro ste došli svatovi

je li vam dobra nevjesta

je li vam dobro hodila

je li vam Boga molila

je li je babo pratio

je li je majka žalila

jesu li je sestre pratile

ponajviše majka svoja

je li jon dala blagoslova?

Došli su nam pridvor svatovi

što ćemo im dara dati

svakom svatu po kiticu

gjuvegliji vjerenicu.

Spravljanje trpeze

Budi majka ćer Anicu

ustani se, oj Anice

i pometi perjem dvore

i poredi redom stole

a na stole bijele nape

a na nape zlatne čaše

a u čaše rujna vina

⁹⁵⁹ Isto, str. 16-17.

*doj će nami novi gosti
novi gosti kralj hrvatski*

*Lina bila ćer Anica
skočila se mlada Zora
pomela je perjem dvore
poredila redom stole
a na stole bijele nape
a na nape zlatne čaše
a u čaše rujna vina
došli su im novi gosti
novi gosti kralj hrvatski
odvedoše lipu Zorku
ostaviše ćer Anicu.
Pjevanje za pira.
Zetu.*

*O naš, Niko, o naš zete
sve je do tebe
da se sabor odi kupi
okolo tebe.*

*Dolećela utva ptica
iza planine
i donijela u kljunu
kitu masline
čestito ti gjuveglja
ovo veselje.*

*Nagnuo se struk bosilja
na naš vinograd
to ne bio struk bosilja
na naš vinograd
nego zete Niko
svakomu je drag.*

*Došli su ti novi gosti
da piju s tobom
od nedjelje do nedjelje
naš domaćine!*

*Što u ovon kući bi
ovi otac sina ženi
i veselje čini.*

*Domaćine, vinograd
vas si paprom posijan
i pšenicom bjelicom
i vinovom lozicom
i rumenom ružicom
i poštenom besjedom.⁹⁶⁰*

*Nevjesti:
Naša Mare, naša sestro
sve je do tebe
da se sabor odi kupi
okolo tebe.*

*Sokolove oči
ove duge noći
vi nemojte spati
za ugodit znati.*

*Prosula se škatulica
drobna bisera
kupila ga mlada neve
vazda vesela.*

⁹⁶⁰ Isto, str. 17-18.

*Oj ti neve, nevjestice
došo ti je dan sugjeni
da si stekla zaručnika
tvoga Nika vjerenika
budi dobra i ugodna
nek te više sva godišta
kad ne bije, to je ništa.*

Starom svatu:

*Stari svate
od zastave
dobro ti sjediš
s tvojom braćom
i družinom
dobro i činiš
a sutra ćeš i još više
pa ćeš lijepa vigjet.*

*Stari svate
orahovo dublje
sve se društvo
pouzдалo u te
u te i u tvoje skute.*

*U našega starog svata
vite previte
zlatom su mu savite
al su kraljeve
al su banove
nijesu kraljeve
nijesu banove
neg našega staroga svata
i družbe njegove.*

Domaćinu:

*Domaćine, kućadine
okreći sobom⁹⁶¹*

Prvijencu (prvi koji ide pred svatovima):

*Za prvijenca konja vode
od dvije vode
konj se meće
sedlo smeće
tamara ište;
nek se meće ,
nek ga smeće
tamarit će ga.*

Barjaktaru:

*Barjaktaru se barjak vije
ima Budim grad
i pošteni glas
imo Carigrad!
U našega milostiva kuma
na ruci mu zlatni golub guče.
Golub guče, pak će poletiti
ja ću s kumom rujno vince piti.*

*Ide kume uz potok
konjić mu je bosonog
ko bi mi ga okovo
na dar bih ga naveo
gdje djevojka sama spi
skočio joj u žardin*

⁹⁶¹ Isto, str. 18.

*pokido joj rusmarin
dvije dunje nezrele
i četiri jabuke
za junaka gojene.*

Djeveru:

*Oj djevere, nevjesti
prsten navijesti
a nevjesta djeveru
zlatnu jabuku.*

*Izvija je neve
na mač kitu cvića
da bi komu inomu
nek djeveru milomu.*

Kumu:

*Mladi kume konjem jedri
niz ravno polje
pod njimen je konjić
vila od gore.
Na njenom sedlu sve živo srebro
u njemu kume, ko žarko sunce.*

*Kumovi konji pšenicu pasli
kuma ih gonila
i Boga molila
jegjte mi konji, sretni mu bili.*

Mladićima:

Ide junak gorama

*opasanim strijelama
suprot njim druga dva
veli jedan, homo na nj.
Veli drugi ne id na nj
tko tiho jedri, vele zna
pogubiće oba dva.*

*Ovi je junak od tugje zemlje
htjelo bi mu se nakitit perjem.*

*Ovi je junak iz tugje zemlje
na njemu su toke kraljeve
sinoć je s kraljem večero
kralj mu je toke darovo.*

*Sjedi gospodar u zlatnomu stolu
stavlja nogu u hladnu vodu
ni vodu muti, ni zla govori
neg Boga moli, da nas pomože.*

*Gospodičiću, gospodski sinu
gospari ste vi, sluge smo vam mi
što ne znamo mi, naučite nas vi
dobra svjeta i razuma
kako ste i vi.*

*Aha, kongjere, zlatna čašo
lipo ti nam sjaš
o naš Niko, mudra glavo
vele ti li nam znaš
dobra svjeta i razuma
nauči i nas.*

U junaka svilen pas

*svilen do zemlje
djevojke ga istrgale
igrajući se
ako su ga istrgale
nakiti će ga.*

*Na onom gori, na najvišom
crvene se platni
tu gjevojka oganj loži
od zime se brani.
Tu prolazi mladi momak
pak se k njome svrati
zagrlji je i poljubi
život mu se vrati.*

*Oj junače, mlad junače
što se ne ženiš,
djevojka ti crna oka
bijela boka
dvore prohodi
tebi mladu i zelenu
srce zanosi
nek prohodi, nek zanosi
moja hoće bit.*

*Moj junače, moj djeveru ,
zelen grozdu trojke
padaju li ti na um djevojke
gdje dogje, tako i progje.*

*Svi su momci oženjeni
samo nisam ja
i ja ću se oženiti
kad mi i Bog da*

*jednom mladom seljakinjom
koju dobro znam
ljubio sam je tri godine
majka jom ne zna.
Ljubiću je i četvrtu
da jon majka zna.
Prsteni mi zvukuću
mirovat mi ne dadu
djevojku mi prosite
prstene jom nosite
da mi date mira
da mi srce ne dira.
Skočio bih mladi junak
niz visoke stijene
za obljubit djevojčice cijele
ako ne ćeš cijele
ubile te strijele.
U junaka žute čizme
od pošetanja
u djevojke crne oči
od pogledanja
hoću vala i troje
ako bude do koje.
Grize momak jabuku
ujede se za ruku
jao, jao ručice
djevojačka dušice
ko bi združio mene s njom
vidio bi gospodin Bog
što bih ja činio s njom.⁹⁶²*

Ženama:

⁹⁶² Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rćanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 19-20.

*Majko majčice
medena pčelice
pusti tvoje rojeve
u ravno polje
a tvoje sinove
na sinje more.*

*Ti si, majko, visokoga vrata
nazvala se devet sina majka
desetoga popa redovnika
da ti bila svemu rodu dika.*

*Majko majčice
Božja crkvice
ja mimo te progjem
ne poklonim se
povratiću se
pokloniću se
blagoslovi me
ne prokuni me
blagoslovio te Bog
tebe i tvoj rod.*

*I ova je vila
nekadara bila
priskočila mira.
Nije joj se svila
ni zadjela mira.*

*Crvena svila po moru plije
crvena svilo, ne kvasi mi se
majko majčice, ne staraj mi se
nek si lip rod rodila, pomladićeš se.*

*Djevojčicama.
Oj djevojčice, tanka iglice
s tobom se šile
tanke košuljice
nosile se među gospodom.*

*U djevojke crne oči
kako drenina
tugje selo prohodila
pa govorila
rada ti bih odi biti
Mladom nevistom
slušao je tugji momak
pak jon govori
budi seko sobom dobra
bićeš gdje hoćeš.*

*Oj djevojko pod brdom
zapanji pucu pod grlom
da se grlo ne bijeli
da me srce ne boli.⁹⁶³
Odlazak svatova.
Hajdete sbogom svatovi
u putu vam dobra srića
i gospodin Bog
tko vam htio nauditi
ne do njemu Bog.
Obrni se mlada Kate
babo te zove,
ne ću mu se obrtati
neka me zove
konj me nosi
djever vodi*

⁹⁶³ Isto, str. 21. Napominje kako su sve strofe (kitice) u prenesenom značenju.

*za vojnom idem.
Obrni se mlada Kate
na babove bile dvore
na majčine perivoje
na sestrine razgovore
neka svaka sreća
mojim roditeljima
ja za svojim vojnom grem.*

*Dunaj magla poklopila
a iz magle tiha rosa
pa nam pada do nevjesti
nevjesta se svatim moli
oj svatovi braćo moja
zamolite tihe rose
da mi svilu ne kvase
lipo ću vas darovati
svakom svatu po košulju
gjeverima i mahrame.^{964 965}*

Katarina Marenčić navodi svadbene običaje koji su već nestali na području Stona i okolnih sela:

Kad se neko ženi, onda su bili šini za selo i zdravice su se nosile, ljudi bi iznijeli likera ili prošeka i ulijevali u čaše, a oni bi njima stavili bombona na gvantijeru, posipala se i nevjesta. To se neće obnovit jer mladi ne vodu računa, a stari su izumrli i tako niza selo nema nego samo dvojica, dvije kuće. To je bilo i u Hodilju i u Luci, a i na Brocima, u Malom Stonu... Svatovi su uzimali s gvantijere, a naravno, nisi išo autima, nego pješke.⁹⁶⁶

*Pjevale su se pjesme za svadbe kad bi se mlada udavala u Luci:
Svaka sreća s vama bila,
nesreća s puta odlazila
ko vam tio naškoditi
ne do njemu Bog.⁹⁶⁷*

⁹⁶⁴ Isto, str. 21-22.

⁹⁶⁵ Bjelovučiću je ovo ispričala gijica (gospođica) Evelina Perić s Brodacu (Broca) kod Stona, odnosno žena ili djevojka iz Broca.

⁹⁶⁶ Prema kazivanju Katarine Marenčić, rođ. 25. listopada 2019., Ston.

⁹⁶⁷ Prema kazivanju Stane Halilović, rođ. Obsivač, 31. listopada 2019., Luka.

„Kad svati prohodu kroz selo, svako hi dočeka prid svojon korton, prospe hi cvićen koje je na gvantiri pomišano sa ječmon ozincen (za da bude muške dice) i sa šenicom (za da bude ženske dice), i onda in se čestita.“⁹⁶⁸

I u 21. stoljeću kazivačica Marija Perić iz Broca govori o tom običaju:

Na svadbu bi se nosili pokloni, ili torta ili padišpanj,⁹⁶⁹ zavisi kako te je ko zadužio. Nosio se još jedan poklon. To se nosilo u kuću, tu si se počastio i vazda se vraćalo s kolačima, ko i sad. Kad bi došo taj dan, kum bi vodio mladu u crkvu i kad je završilo vjenčanje, išlo se vazda jednjem putem, a nije se smjelo vraćat istim putem. Vodio nas je put kraj svake kuće u selu kad bi išli iz kuće u crkvu, ali kad bi se vraćali iz crkve, išli bi oko Perićeve kuće (zaobilaznica). Svaka kuća mimo koje si prošo dočekala bi nas sa zdravicom. Svaki svat bi se napio, ali ko i nije, običaj je bio ostavit nešto novaca. Cijelim putem se pjevalo i veselilo. U mlade na objedu svakomu svatu se pjevala po jedna pjesma, to su pjevale žene, ali tu je bilo pjesama kako je ko zaslužio! Bila je to zafrkancija i tražilo se ljude koji su mogli primit zafrkanciju, i on bi odgovorio, koji bi bio sposoban da ti odgovori. Nosila bi se boca i čaša vina i svakome kome bi se nazdravilo, taj bi se napio i stavio pare na gvantijeru. Bile su te tri – četiri žene koje su pjevale i one bi te pare među sobom podijelile. Sad se vanka čini sve, ali prije su kuharice bile regalavane od nevjestinih darova. Obavezno tortu ili padišpanj, ali i spavaćicu, lincune⁹⁷⁰ ... Znalo se da se kumu regala torta, košulja, škapine⁹⁷¹ i dva ubručića. Tako je bilo i za svećenika, njemu je torta obavezno išla, boca domaćeg pića i košulja. Neko još drži do regala svećeniku i kumu, ali nema ih puno.⁹⁷²

Kazivači i kazivačice prisjećaju se bročanskih svadbenih običaja, dijelova svadbenih pjesama i starih priča:

Za vrijeme Dubrovačke Republike momak koji je htio stvorit fameju, koji se htio oženit, za njih je postojao zakon u to vrijeme da moraju posadit određen broj maslina i to mu je bio uvjet da se može oženit. Tako je bilo u svim mjestima koji su bili pod Dubrovačkom Republikom. Nije mogo dobit permit.⁹⁷³ Mislim da je bilo oko pedeset, šezdeset maslina, kako mi je kazivao Božo Perić.⁹⁷⁴

⁹⁶⁸ Marko Pederin, „Stara virovanja“ na Zapadnom Pelješcu, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 285.

⁹⁶⁹ Domaća torta.

⁹⁷⁰ Plahta.

⁹⁷¹ Čarape.

⁹⁷² Prema kazivanju Ane Bajurin, rođ. Vlašić, 27. veljače 2018., Ston.

⁹⁷³ Dopuštenje.

⁹⁷⁴ Prema kazivanju Marinka Bulice, 4. ožujka 2018., Broce.

Cure s Broca su se udavale u našoj filijalnoj crkvi, donijele bi se knjige za potpis. U staro doba objed bi bio u mlade, a večera u mladoženje. Na večeru bi išlo malo uzvanika od mlade, išli bi braća, sestre, uža rodbina.⁹⁷⁵

Pjesme za svadbu pjevaju se kroz cijelu setemanu, peče se kruh i sprema se roba za mladu, i to sve prati pjesma. Nosi se crkveni barjak, stari svat je nosio barjak, a mogo je i prvi zet od kuće. Od podne je bio objed u mlade. Razbijala bi se čaša s vinom, i ako se ne razbije, to onda nije dobro. To je bilo kad se nosio buro (đe se držala roba) i to bi se blagosivalo i nazdravljalo bi se. Bila bi puna čaša vina, mladoženja se napije iz nje i baci čašu koja bi se trebala razbit za sreću. Za trpezom su se pjevali pripjevi mladoj prije nego pođe leć. Mladoženja bi nosio gvantijeru s vinom i onda bi se nazdravjivalo. Tu je bilo ružnih, grubih pjesama. Pjevalo bi se mladencima ispred vrata, oni ti lupaju da im nešto daš, a to si moro spremit u kamaru prije tog čina. Onda im otvoriš vrata i daš im tortu. S pozatom (beštekom) su šuškali o režeto iza vrata i moraš im otvorit vrata.⁹⁷⁶

*O moj babo, bago, dobro moje,
izađi mi na prozore,
i blagosovi ruho moje*

*Hvalio se mladi (ime) da on ima bijele dvore,
šta su skoro sagrađene,
župskim kupam pokrivene
ispred kuće žute dunje,
Pod njim (ime) konja kuje,
pitala ga stara majka
đe mi ideš sine,
idem majko po devojku,
dovest meni zaručnicu,
tebi majko izmjenicu,
svojoj sestri drugaricu!*

*Divojko ispred peći,
Bog ti dao sve u sreći,
daj mi malo vrućeg kruha,*

⁹⁷⁵ Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

⁹⁷⁶ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

*ne nosila crna ruha,
nego bijela i šarena.⁹⁷⁷*

Najljepša bi se bijela podloga stavila na gvantijeru, trebalo bi se staviti lijepo bilje neko i nešto bijelo, još ako bi bilo toleda da bude bijelo ko nevjesta u bjelini. Bile bi najljepše, fine čaše sa stalkom i onda bi se stavio prošek ili orahovica. Znalo bi se doći brodom s Kobaša, onda bi se pošlo na most i onda su ljudi stavljali unutra solde na gvantijeru. Na mostu bi im pjevali i dočekali ih pjesmom. Više bi se skupljali iz kuriozitati (kurizitetom) da vidimo mladu, a usput bi se i posluživalo – ljudi su prolazili da ih se počasti, čak su nekad znali i zabalati s onima koji su ih dočekivali na kantunu. Svirala je i harmonika.⁹⁷⁸ Za trpezom bi otac pjevo sinu koji se ženi:

*Sine kućarine, okreći sobom
došli su ti novi gosti da piju s tobom,
od neđeje do neđeje,
moj domaćine!*

*Đuveglija, mili brate,
sve je do tebe,
što se ovaj narod kupi o kolo tebe!*

*Prosula se škatulica zlatnog bisera,
kupila je (ime) s (ime) muža uvijek vesela!*

*A u našega kuma zlatni golub guče
golub će polećeti,
a mi ćemo s kumom rujna vina piti!⁹⁷⁹*

*U naranče česti vrsi,
u djevojke duple prsi,
ko bi ih se latio
dukata bi platio
ja ću se latiti*

⁹⁷⁷ Isto.

⁹⁷⁸ Isto.

⁹⁷⁹ Isto.

*neću ništa platiti!*⁹⁸⁰

*Navrh brda crveni se, plavi
tu djevojka oganj loži,
od zime se brani,
njoj dolazi mlado momče,
pa se k njome svrati,
zagrli je, poljubi je,
duša joj se vrati.*⁹⁸¹

*Pogledaj ga sijeda
daj mu konju sijena
pogledaj ga na rilo,
popio bi bario!*⁹⁸²

Tanja Perić-Polonijo pisala je o rukopisnoj zbirci narodnih pjesama iz Konavala Olinka Delorka iza 1961. godine; u drugom dijelu njezina rada mogu se pročitati konavoske pjesme iz Pridvorja, Gabriele, Vodovađa, Dunave, Ljute, Čilipa i ostalih naselja, a ovo su neki od stihova koji su se pjevali na svadbama:⁹⁸³

6.

*'Ajde zbogom, neve naša,
ne oziri se,
na putu ti dobra sreća
i gospodin Bog ...
Na babove b'jele dvore,
tamo ćeš ih nać!*

7.

*Dobro došo, đuveglija,
s mladom nevjestom
kako ti je tamo bilo,
jesu li te darovali,
jali zlatom, jali platnom,*

⁹⁸⁰ Isto.

⁹⁸¹ Isto.

⁹⁸² Isto.

⁹⁸³ Tanja Perić-Polonijo, *O rukopisnoj zbirci narodnih pjesama iz Konavala Olinka Delorka*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, svezak 36, Dubrovnik, 1998., str. 421.

prije zlatom, nego platnom!

8.

Ovi babo sina ženi,

pa se veseli;

ova majka sina ženi,

pa se veseli;

ove sestre brata žene,

pa se vesele;

ova braća brata žene,

pa se vesele!⁹⁸⁴

Ante Marinović piše o svadbenim običajima u Liscu u Dubrovačkom primorju; zabilježio je jednu narodnu popijevku namijenjenu ocu mladića i djevojke, tj. vjerenika i vjerenice, i nekoliko zdravica koje je zapamtio kada je nazočio svadbi u tom kraju. Ovo je dio popijevke:

Ako misliš ženit' sina, striče,

a ti reci milom sinu tvome,

ako hoće tako dobar biti

pa tvoj savjet na srce primiti,

nek' on radi po uputi tvojoj

i nek' kaže miljenici svojoj:

Ako hoćeš sa mnom bit' u sreći,

ti poslušaj što ću ti sad reći:

ti poslušaj moje mudro slovo

i u miraz donesi mi ovo:

Donesi mi dobro oštre zube

jer ćeš njima jezika presjeći

da ne kažeš nikom' ružne riječi;

donesi mi dobro jaka leđa

da mož' na njih muku tovariti;

donesi mi prste kao granje

jer ćeš svakom' progledat kroza nje;

donesi mi kao čelik prsa

⁹⁸⁴ Isto, str. 436-437.

*jer ćeš često u njima kuhati
pa da možeš sve to izdržati (...)*⁹⁸⁵

Marinović je na lisačkoj svadbi zabilježio zdravicu starome svatu, a ovo je dio zdravice:

„Stari svate gospodine, dobre ti sijede! Kadgod je vrijeme lijepo' 'čela leti na lijepi cvijet, tako i ja sve tebe te tebe. Ja idoh po svijetu ko 'čela po cvijetu i tražih neću li naći bo'jeg od tebe, pa ne nađoh ni ko tebe, a kamoli bo'jeg od tebe. Sad da si mi pozdravo zdrav, kako bi i sama sebi rad. Pjesma najprije u dubar čas, pomogo bog sve nas. Pjesma druga i u bo'ji čas, pomogo bog i u najbo'ji čas. A evo sad trećom i najbo'jom srećom. S molbom presvete Majke bogorodice koja stoji na prijestolju nebeskom te se moli bogu za pravi rod kršćanski. Molitve joj u boga poslušane, a mi od boga i bogorodice pomilovani. Pomilovo bog sav rod kršćanski, a najviše nas koji smo ovdje danas (...)⁹⁸⁶

Kazivačica Jele Kalinić iz Smokovljana opisuje svadbene običaje u tom selu u Dubrovačkom primorju:

*Za prošnju bi većinom po večeri došo đuveglja i ondarke bi došo neko š njime - ako je imo brata, došo bi s njime, ako ne bi imo brata, došo bi mu ćaća, ako ne bi imo ni brata ni ćaće, onda bi uzo nekoga od bliže svojte. Đuveglja se dogovori s roditeljima, hoćete li mi dat tu i tu za svoju ženu, ondarke on odmah ugovori kad će se vjenčat.*⁹⁸⁷

Ko je bio malo veći, on se ženio sa barjakom. Prvi je išo barjaktar, a za njime drugi svatovi – prvijenac, kum, stari svat itd. Bilo bi dvanaest svatova. Pjevale bi se svajске⁹⁸⁸ pjesme. Oni koji su bili siromašniji, oni su imali samo kuma i đevera. Prije se vjenčavalo ponedjeljnikom, a sad se vjenčavaju subotom. Sedam dana trajala je priprema za vjenčanje. Četvrtkom bi se nosili pokloni. Sad većinom nose pare, ali prije ti nije bilo tako, nego se nosila primorska roba, donijela bi se marama za glavu i škapine od vune i padišpanj. Išo bi barjaktar, prvijenac, stari svat pa buklijaš. Buklijaš je nosio zamotanu bocu, to su bile šarene boce ko ploske. Buklijaš bi na to stavio kaiš i nosio bi to na vratu. Onda bi time nazdravio svatovima ispred crkve kad bi došo. Svi bi svatovi pili iz te buklije. U nju bi nalili rakiju i svak bi provo po malo, neko bi samo prinio ustima, ali je moro da bi se prošo red. Išo bi kum, pa đever, pa đuveglja i oni bi se prekladali pred crkvom. Prekladali (prepirali) bi se njezini i njegovi svatovi. U nje u svatovima bio bi domaćin, stari svat, đever, kum... Govorili bi svakakve riječi jedni za druge, ti si ovaki, ti si onaki, a onda bi nazdravili buklijom. Ovi koji idu po mladu, oni je kupuju i gledaju koliko vrijedi. Kad bi mlada trebala izać, izvodili bi druge cure pa bi se momci raspitivali je li to mlada. To je bilo kad bi došli iz crkve. Njegovi su svatovi trebali prije doć pred crkvu, onda bi došla nevjesta i njezini svatovi.

⁹⁸⁵ Ante Marinović, *Svadbena pjesma i zdravica iz dubrovačkog kraja*, Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb, 1971., str. 517.

⁹⁸⁶ Isto, str. 520.

⁹⁸⁷ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Mordin, 20. listopada 2019., Smokovljani.

⁹⁸⁸ Svatovske.

Kad bi došla nevjesta, ispred svakog bi se trebala poklonit. Onda bi došla đuvegliji, njemu bi pružila ruku i poljubila ga, ondar bi otišla u crkvu... Kad bi došli iz crkve u nevjeste doma, u mlade bi bio objed. Kad bi svatovi došli, neko bi ih čeko na vratima i pripučio bakjačicu i okitili bi ih kiticom garofelja. Ko je bio „velik“ imo bi možda doma onaj cvijet od garofeja. Sad toga više nema, sve su umjetni cvjetovi. Dočekali bi ih pjevajke na vratima i na gvantijeru bi se stavilo cvijeće ako je bilo dobro vrijeme, ako je bila zima, onda bi se stavila samo kitica garofeja. Ondarke bi izveli jednu i rekli bi: „Evo je, ovo je vaša“! Onda bi drugi rekli: „Mi je nećemo, nije to naša!“. Sakrili bi pravu mladu, ona bi čekala.⁹⁸⁹

Kazivačica Stana Halilović opisuje svadbene običaje u Mliništu:

U Mliništu bi za svadbu došli ispred kuće mlade kad bi je došli izvest, onda bi pjevali:

Zbogom osta moje rodno selo,

i u tebi moje stado belo,

dosada sam bila čobanica

od sutra sam mlada nevjestica.

Dosada sam slušala oca, majku, brata, sestru

od sutra slušam svekra, svekrvu, jetrvu i ono mlado djeverče.

To bi se pjevalo uz harmoniku, ne bi se moglo pjevat bez harmonike. Dva đevera bi uzeli nevjestu pod ruku i odveli prid oltar. U nas su bile tri deluncije s oltara kad se imo ko vjenčat. Za drugu delunciju ona pozove svu svoju rodbinu i svojtu i napravi objed. Oni svi dođu i ti njih daruješ i oni svi tebe daruju. Njezini svatovi ne idu ondi đe se udava, nego samo njegovi. Uveče ih pozovu, a samo njezin brat nosi barjak. U nas ne ide brat za kuma, nego neko drugi. On bi pozvo samo svoju svojtu, ujutro dođu samo dva đevera i oni nju uzmu i njome pjevaju njezine cure kad je otprate i ona stoji vanka dok svrši misa. Kad svrši misa, nju đeverovi pod ruku i prid oltar i onda pristupi njezin momak i kumovi, i kleknu i vjenčaju se. Đeverovi nju opet vode do tamo đe se udaje i opet sjedaju do nje. Navečer bi bilo kolo i bila bi pjesma. Nevjesta kad ide leć, klekne pred svekrvu i govori:

Majko, oprosti, ja idem spavat s vašijem sinom. Blagosovite me.

Svekrva bi njoj rekla:

Ćerce moja, Bog te blagosovio, Bog vam dao svaku sreću i svako dobro, ajde zbogom.

Nevjesta poljubi svekrvu i svekrva nju, to je bilo u staro doba.⁹⁹⁰

U Baranji su svadbe trajale sedam ili osam dana. Devedesetih godina kod nekih imućnijih obitelji zabilježene su svadbe u trajanju od tri dana, a kod siromašnijih dva dana (poslije Svih svetih). Mladićima je bilo oko osamnaest godina kad se dogovaralo vrijeme ženidbe s roditeljima; oni su tada slali dvije

⁹⁸⁹ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Mordin, 20. listopada 2019., Smokovljani. Također, Jele Kalinić uputila je na starinski običaj u Primorju *kada ljudi nisu išli kod mlade prije vjenčanja, nego su svatovi išli zasebno, a u mlade se išlo tek na objed iza vjenčanja.*

⁹⁹⁰ Prema kazivanju Stane Halilović, rođ. Obšivač, 31. listopada 2019., Luka.

žene (najčešće iz rodbine) koje su posjedovale retoričke vještine, kako bi otišle kod izabrane djevojke koju se namjerava isprositi. Donijele bi veliku i rumenu jabuku koja je okićena novcem, zatim je stavljaju na stol i sutradan dolaze po odgovor. Kada djevojka pristane, ona donosi maramu ženama kao dar te zadržava jabuku, ukoliko ne pristane, vraća jabuku. Tri dana pred svadbu budu velike pripreme, prave se svakojaka jela poput gibanice, ovaca, svinja, peradi... Netom prije svadbe (dan prije), peku se svadbeni kolači u Šumarini, Baranjskom Petrovu Selu i Kočarevu i ti se kolači nazivaju svadbenima ili svatovskima. Zanimljivost je kako su se nekada svadbe odvijale utorkom. Kada se svatovi okupe, svatovski časnici idu po kuma koji ih nudi rakijom, nakon čega idu u mladoženjinu kuću. Mladoženja bi dobio *čalilotricu* (poseban kruh), šunku i vino, i onda bi se s tim uputio kod mlade. U pravoslavnoj vjeri svekar bi mladoj koja ulazi u kuću darovao sol i kruh, a u katoličkoj bi svekrva dočekala nevjestu s dva kruha pod pazuhom i s dvije čaše vina, što bi nevjesta prihvatila i stavila na kutove stola. Đuvegija bi bio zadužen za izvrsnu hranu na stolu poput kokoške juhe, pečenog mesa, paprikaša, lotrice, svatovskog kolača itd. Poslije svadbe mladoženja i mlada jedu jabuku u krevetu (ne zna se točan razlog jedenja jabuke), a dva dana nakon svadbe nevjesta nosi roditeljima pogaču.⁹⁹¹

I u Sinjskoj krajini postoji običaj davanja jabuka za zaruke te se zaruke i prošnja odvijaju na isti dan; ponekad se daje i prsten djevojci. Mladić bi donio jabuke i zamolio bi djevojku da mu ih ne vrati kako bi prošnja bila uspješna. U jabuci bi se nalazio cekin ili papirnati novac. Dan poslije djevojka bi proglasila prošnju uspješnom tako što bi nosila rakiju po selu i častila susjede. Tri nedjelje prije vjenčanja župnik bi morao najaviti vjenčanje ako postoji neka prepreka koja bi se trebala kazati, što se zvalo napovidi. Na stonskom području to se naziva deluncije. Najviše je svadbi u starinsko doba bilo ponedjeljkom i srijedom, a kako su nekada ceremonije trajale više dana, bogatiji bi odabirali ponedjeljak, a siromašniji srijedu. Uloge na svadbi bile su raspodijeljene na prvinca, barjaktara, starog svata, diverove (glavni se zove i debeli diver), kumove, jengije ili jenge ili jendūše (žene iz mladoženjine rodbine), ulogu koja se naziva čauš (koji potiče veselje i pjeva unatoč tome što njegova uloga nije zabilježena na čitavom području Sinjske krajine) te na kraju Milićević spominje i prijašnje svatovske uloge koje već tada nisu više postojale u svatovima, poput buklije, staćila i dolibaše.⁹⁹² Svatovi prvo dolaze po nevjestu koju čuva tzv. vrtar, a otkupljuje djever. Izvode se različite djevojke prije mlade, a svatovi pjevaju i traže „izgubljenu ovcu“. Nakon što dođe prava djevojka, često traju pregovori za još više novca sve dok djevojka nije otkupljena iz svoje kuće i predana mladoženji. Zanimljivo je kako mladenkini roditelji ne idu u crkvu i ona prije odlaska moli za njihov oprost. Tada svatovi idu prema crkvi *naoposum*, odnosno u smjeru sunca, ali kada se ide mladoženjinoj kući, smjer mora biti suprotan od onoga kojim su došli, što zapravo tvori krug sunčeva kretanja. Kada svatovi dođu ispred mladoženjine kuće, dočeka ih

⁹⁹¹ Božica Somek-Machala, *Seoska prehrana u Baranji*, Studia Ethnologica, vol. 4, Zagreb, 1992., str. 145-147.

⁹⁹² Josip Milićević, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 5 i 6, br. 1, Zagreb, 1967., str. 440-445.

mladoženjina majka, a ponekad i otac. Svekrva mora poškropiti i blagosloviti mladu na do vratku i obasuti je slatkišima, orasima, bademima, žitom i ostalim, kao i ostale svatove oko nje. Mladenka se ljubi sa svekrvom koja je dočeka uz dobrodošlicu. Mlada uzima najmlađe dijete i daruje mu čarape koje je nosila za pojasom te baca jednu ili više jabuka preko kuće, a posebna jabuka u kojoj je kovani novac nazivala se kićena jabuka ili kićenka. Milićević zatim spominje pir gdje se jede, pije i veseli, negdje traje jednu noć, a negdje dva ili tri dana; kada mladenka podijeli darove svatovima, to je znak da je pir završen. Postojale su šale s posteljom mladenaca kada idu na spavanje, često bi svatovi vikali i lupali po vratima sobe upotrebljujući lascivne pošalice.⁹⁹³

⁹⁹³ Isto, str. 445-459.

9. BROČANSKA RIBARSKA TRADICIJA

Ribarstvo je na Brocama neodvojivi dio tradicije koji se prenosi s generacije na generaciju. Obilježje su primorskog sela barke koje su privezane za mul te ribari koji i danas ribaju i održavaju tradiciju živom. Marinko Bulica kazao je nepisano pravilo ribanja na Brocama – 50 % vrijednosti ulova ide vlasniku barke, tj. barci, i vlasniku ribarskog alata (razne vrste mreža, parangal, vrše⁹⁹⁴...), a ostalih 50 % dijeli se između ribara.⁹⁹⁵

9.1. Pomorstvo na Pelješcu

Pelješko brodarstvo razlikuje se od brodarstva na istočnoj obali Jadrana jer je od 14. stoljeća pa sve do 20. stoljeća Pelješac imao samo jednu tuđinsku vlast, a to je Austrija. On je dio Venecije, njezin sklop, ali nikada Venecija nije imala izravnu vlast nad poluotokom. S obzirom na bogatstvo ribe oko poluotoka Pelješca, pelješko stanovništvo moglo je prehraniti sebe, ali i izvoziti ribe koje je bilo napretek; kopneni putovi bili su nesigurni jer se Pelješac u geografsko-političkom smislu nalazio na turbulentnom području (između dvije neprijateljske strane, Mlečana i Otomana) pa su Pelješčani osigurali dobavljanje preko morskih putova, što je rezultiralo razvitkom male brodogradnje u Stonu i obalnog brodarstva u Trpnju, Trsteniku i u Malom Stonu. Potrebno je napomenuti kako nisu svi dijelovi Pelješca profitirali od toga i da su neka područja bila više pomorski usmjerena, a neka manje. Kad je riječ o ribarstvu, najbolja područja za ribarstvo bila su Malo more, Malostonski kanal i u manjoj mjeri more oko Velog (Velikog) Vratnika u Velikom moru (otvorenom moru). Uslijedio je Vekarićev zaključak kako se ribarstvo najviše razvijalo u Trpnju i Dubi, Sreseru, Luci, Malom Stonu i na Brocama. Poznato je kako su vlasnici⁹⁹⁶ obalnih i lokalnih brodića najviše radili u Stonu zbog solane i izvoza soli u Neretvu, a nakon toga u Trpnju, Trsteniku i Žuljani (trgovina, izvoz vina i ulja itd.).⁹⁹⁷

Pelješčani su imali male pelješke brodove, najčešće galijune, a u 17. stoljeću brojna se roba iz Dubrovnika prevozila upravo pelješkim galijunima. Broj peljeških brodova počeo se povećavati u prvoj polovici 17. stoljeća i njihovi jedrenjaci manje nosivosti koji su plovili Jadranom počeli su se upotrebljavati za prijevoz žita iz Albanije ili Grčke i malo su proširili uobičajene rute, pa su se tako i

⁹⁹⁴ Lucija Bulica, kći Marinka Bulice, kazala je kako su vrše pletene od pruća mrče, a baluni su od žice.

⁹⁹⁵ Prema kazivanju Marinka Bulice, 11. veljače 2021., Broce.

⁹⁹⁶ Vekarić rabi naziv *patruni*.

⁹⁹⁷ Stjepan Vekarić – Nenad Vekarić, *Tri stoljeća pelješkog brodarstva (1600 - 1900)*, Pelješki zbornik God. 4/1987. sv. 4, Zagreb 1987., str 9.

pelješki patruni susretali s brojnim opasnostima na moru poput pirata i gusara ili brodoloma.⁹⁹⁸ Pelješčani su u drugoj polovici 17. stoljeća bili česti gosti u Anconi, posebice nakon potresa 1667. godine, a krajem 17. stoljeća i početkom 18. stoljeća putovali su do Carigrada i Smirne. Pod dubrovačkom zastavom nalazilo se oko dvadeset peljeških jedrenjaka u prosjeku. Brojni su Pelješčani nakon potresa, jer je brodarstvo postalo zanemareno i ostavljeno radi drugih sanacija i obveza, mogli samostalno odlučivati o svojim brodovima, što ih je nagnalo da prijeđu u mletačku trgovačku mornaricu.⁹⁹⁹ Zbog nestabilne situacije i ratova patruni peljeških brodova bili su primorani nositi i mletačku zastavu na brodu iako je to bilo protivno dubrovačkim zakonima, međutim, postoje naznake da su se u spremištima brodova nalazile različite zastave, i stavila bi se ona koja se za određene prilike smatrala najsigurnijom. U 18. stoljeću brojni pelješki i dubrovački pomorci plove pod mletačkom zastavom što izaziva bijes Venecijanaca koji tvrde kako se pod njima vode „brojni Dubrovčani“ i oduzimaju im posao.¹⁰⁰⁰ Pelješki su pomorci u 17. i u 18. stoljeću također plovili pod zastavom Austrijske Carevine, tj. u austrijskoj službi, a zastave koje su se vijorile na njihovim brodovima bile su i španjolske, francuske i one iz Papinske države iako je bila riječ o sporadičnim slučajevima. Navode se i neki pelješki patruni koji su plovili pod zastavom Svete Zemlje, odnosno pod jeruzalemskom zastavom.¹⁰⁰¹ 1800. godine pelješki pomorci doživljavaju procvat u brodarstvu izvan Jadrana i 174 jedrenjaka dubrovačke flote plove pod dubrovačkom zastavom, a kapetani s Pelješca zapovjednici su na osamdeset najljepših i najvećih brodova (najveći dio čine pomorci iz trsteničke kapetanije sa sjedištem u Orebiću, tj. Orebićima). Godina 1806. donijela je brojne promjene; od 1806. do 1815. devetnaest je brodova pod pelješkom komandom i njihove su zastave dubrovačke s likom svetoga Vlaha, kao i ruske, francuske i britanske.¹⁰⁰² Pelješka područja brodarstva imala su sljedeće gravitacije: Župa i Trpanjsko-vrućičko područje gravitiralo je prema pelješkom brodarstvu Trstenice, dok su se Ston, Ponikve i Crna gora ipak više usmjeravali na Dubrovnik. Janjina se izdvajala i od jednih i od drugih jer je bila „usmjerena na vlastite snage“.¹⁰⁰³ Iako plove od 1815. godine pod austrougarskom zastavom, to ne sprječava Pelješčane da i dalje provode uspješne aktivnosti na polju brodarstva; naime, nakon završetka krimskog rata došao je vrhunac pelješkog brodarstva, osnivala su se broderska društva poput Flori, Mimbelli, Bjelovučić i Kovačević, a osnovalo se i Pelješko pomorsko društvo s centrom u Orebiću (Orebićima). U tabeli Vekarićeve knjige navedena su imena broda jedrenjaka Pelješkog pomorskog društva i tip broda koji se naziva bark i iz njega je možda izveden naziv s nastavkom -a (barka). Godine

⁹⁹⁸ Isto, str. 12.

⁹⁹⁹ Isto, str. 16-19.

¹⁰⁰⁰ Isto, str. 22-23.

¹⁰⁰¹ Isto, str. 26-32.

¹⁰⁰² Isto, str. 37-39.

¹⁰⁰³ Isto, str. 61.

1885. prestaje postojati Pelješko pomorsko društvo i rasprodali su se brodovi braće Mimbelli i Kovačević (ostali su jedrenjaci braće Bjelovučić i nekolicina brodova Nikole Sikirića iz Orebića), nestaje flota peljeških jedrenjaka i nedostaje potpora tuđinske vlasti za daljnje pothvate. Pelješac 1907. nakon 300 godina ostaje bez jedrenjaka duge plovidbe kada je rasprodan posljednji brod Nikole Sikirića pod nazivom Annie Elmer.¹⁰⁰⁴

Na Pelješcu su ustanovljena broderska poduzeća poput *Rođaci Bjelovučić* iz Janjine, oni su bili karakteristični po davanju domoljubnih imena svojim brodovima (*Zvonimir, Sklad, Vjeran, Danica...*). Kada je riječ o novcu i kapitalu, Pelješko pomorsko društvo posjedovalo je dionički kapital od 2 300 000 forinti. Društvo je gradilo jedrenjake, a vrhunac doživljavaju 1871. godine kada su imali trideset jedrenjaka na kojima je bilo zaposleno oko 550 ljudi.¹⁰⁰⁵

Nikola Bjelovučić napisao je pjesmu *Poluotoku Ratu ili Pelješcu* 1907. godine uz napomenu kako je Pelješac „gnijezdo pomorskih kapetana“ s učenjima u Trstu ili Dubrovniku i da je svaka kuća imala pomorca (kazao je da je njegova obitelj iznjedrila 24 kapetana) i da se na brodovima obitelji Bjelovučić vijorila hrvatska narodna zastava, za što je tvrdio da posjeduje sliku broda *Vile* 1849. godine u vlasništvu njegova pokojnog djeda. Spominje i njihov brod *Sklad* 1837. godine koji je imao hrvatsku zastavu.

*Zdravo hridi, usred mora pusta
Spomeniče divni lavskih sina!
Gdje ti slava, koju pobra sv'jetom
valovljem se boreć mora sinja?*

*Gdje su dani slobode ti davne
gdje li barjak svetoga nam Vlaha
gdje li tvoji ponosni gospari
Kapetani – mora gospodari?*

*Gdje li brodi, morske lastavice
što no lete na sve četir strane
st'jeg hrvatski na jarbolu vozeć
slavu našu vasionom noseć?*

Gdje mrnari, morske pliskavice

¹⁰⁰⁴ Isto, str. 45-49.

¹⁰⁰⁵ Dubrovački muzeji, ur. Pavica Vilać, *Pomorska društva dubrovačkog kraja (od sredine 19. stoljeća do II. svjetskog rata) – izložba*, Knežev dvor, Dubrovnik, 2008.,/2009., str. 7-9.

*što prodriješe sva siona mora
krv hrvatska nigda neumorna
djeca slavna tvojih hridi ljutih?*

*Gdje bogatstvo, gdje li biser, zlato
što ga pobra u pjenama mora?
Gdje Janjina, gdje li Orebići
ta dva gn'jezda tvojih sokolova?*

*Nemaš premca na Jadranu pustu
da potamni tvoju slavu sv'jetlu.
Mrtav spavaš, oj moj Rate divni
jer ne haje za te tugjin kivni.*

*Tvoja groblja kriju kosti njine
mnoge sine te morske dubine
a nejačad zapuštena mlada
prahu djeda duboko se klanja.*

*Doći će dani, ponositi dive
kad će tvoja opet procvat slava
dignućeš se nebu na visine
na čast, diku hrvatskomu rodu.*

*Spavaj, spavaj tiho, morski lave!
U pjenama kupljuć grive svoje
dok je mora – dok je vasiona
tvoja slava potamniti ne će!¹⁰⁰⁶*

¹⁰⁰⁶ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rčanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 10.

9.2. Pomorstvo na stonsko-bročanskom području

Područje Stona i Broca uključivalo se u pomorske radnje Dubrovačke Republike i prije 16. stoljeća, ali to se ne može svrstati u pelješko brodarstvo, već u „produženi krak šipanskog ili lopudskog brodarstva“.¹⁰⁰⁷ Stonska regija nije imala luku, a rezultat toga jest manjak razvoja pomorstva. Česvinica je zbog geografskog položaja sličnija Ponikvama i brodarstvo nije bilo u sferi njezina interesa, ali to se primjećivalo i u selima Luci i Hodilju unatoč tome što su se oni nalazili uz more. U Malom Stonu razvijena je bila obalna plovidba zbog odvijanja trgovine s Bosnom i Neretvom, ali što se tiče duge plovidbe, u nju su najviše bili uključeni Stonjani i Bročani. Oni su se najranije uključili u brodarske aktivnosti, prije svih ostalih Pelješčana, zahvaljujući brodarstvu na Lopudu i Šipanu, najrazvijenijim centrima u Dubrovačkoj Republici u 16. stoljeću. U 16. stoljeću i u prvoj polovici 17. stoljeća stonsko brodarstvo najčešće je u korelaciji sa Šipanom; istaknuli su se rodovi poput Boljinovića iz Stona i Brautovića i Nenčića iz Broca (Brodaca). Do 1900., osim navedenih, i ova se prezimena mogu pronaći u sudjelovanju u dugim plovidbama: iz Stona Žile, Sinica, Betondi, Đuračić, Gučić, Katičić, Kuncuo, Lepeš i Vokativo, iz Broca Denalić, Bača, Betondi i Kaštrapelo, iz Malog Stona Glunčić, Kvestić i Pavlović. Stonjani se nisu toliko bavili brodarstvom, nego trgovinom koja je bila njihova glavna aktivnost. Kada se brodarska aktivnost prebacila u Trstenicu, u Stonu je uslijedilo zamiranje brodarstva u 17. i 18. stoljeću. U drugoj polovici 18. stoljeća počeli su biti aktivni u brodarskoj djelatnosti, ali većinom je to bilo u Dubrovniku odakle su brojni i odselili i otišli dalje nakon stečenog zvanja. Vekarić napominje da je „udio Stonjana u brodovlasničkom sloju neznatan“, ali se iznjedrio broj časnika i mornara u povećem broju u 19. stoljeću.¹⁰⁰⁸

Nekoliko je primjera pomoraca na duge plovidbe do 1900. godine prema obiteljima, s naglaskom na Ston i stonsko područje, poput Bača iz Bižanja i Broca (danas je to možda prezime Bača)¹⁰⁰⁹ ili Betondića iz Broca i Kobaša.¹⁰¹⁰

9.3. Ribanje na stonsko-bročanskom području

Irena Ipšić i Jasenka Maslek pišu: „Na dijelu Malostonskog kanala i oko Velog Vratnika na Velikome moru, odnosno u Trpnju, Dubi, Sreseru, Luci, Malome Stonu i Brocama stanovništvo se

¹⁰⁰⁷ Stjepan Vekarić – Nenad Vekarić, *Tri stoljeća pelješkog brodarstva (1600 - 1900)*, Pelješki zbornik God. 4/1987. sv. 4, Zagreb 1987., str. 53.

¹⁰⁰⁸ Isto, str. 64.

¹⁰⁰⁹ Isto, str. 79.

¹⁰¹⁰ Isto, str. 89.

najviše bavilo ribarstvom. Nesigurnost kopnenih putova u neposrednom zaleđu utjecala je na razvitak male brodogradnje u Stonu i lokalne plovidbe na području Stona, Trpnja, Trstenika i Žuljane; u Stonu ponajviše zbog solane i izvoza soli u neretvansko područje, ali i zbog opskrbe stonskoga garnizona i arsenala.¹⁰¹¹

O ribarenju piše Lorenzo Vitelleschi (u prijevodu Vinicija Lupisa): „Osim dobrog ulova raznovrsne birane ribe što se svakodnevno lovi za prehranu stanovništva, gotovo svake godine obilan je i ulov srdela. Usoljavaju se kako bi se mogle transportirati dalje. Ulov tuna je slab. Lovi se oko Stona (...) U blizini Stona osim birane ribe ima i različitih morskih plodova, te ukusnih i vrlo traženih kamenica kojima se može obogatiti trpeza čak i ljeti, bez straha od trovanja.“¹⁰¹² Bjelovučić pak navodi: „U Stonu je vrelo svake ribe, koju love Hodiljani, Lučani i Bročani. Tu je trgovina ulja i buhača.“¹⁰¹³

Al Idrisi, arapski pisac iz 12. stoljeća, spomenuo je u svojoj vijesti kako Stonjani imaju brojne brodove (vjerojatno se radilo o barkama u ljetnom ribolovu). Postojala je praksa (spominje se 14. stoljeće) iznajmljivanja barki i brodova, čak i izvan granica Dubrovačke Republike. Plemići se nisu bavili ribolovom, ali bili su vlasnici barki i mreža koje su iznajmljivali ribarima. Kada je riječ o takvoj vrsti „ribolovne rente“ na stonskom i bročanskom području, spominje se obitelj Betondić iz Kobaša koja je na taj način „stekla kapital“.¹⁰¹⁴ U Trpnju, gdje se lovila srdela kao i u Stonu, Hodilju i na Brocama (Broce i Hodilje sela su koja su živjela od ribolova) postojala su praznovjerja zbog velikog kontrasta između obilne količine srdela i oskudnosti na Jadranu, što se ranije pripisivalo osobitostima peljeških posta. Tako su nastali običaji iz trpanjske luke, poput okretanja barke s lijeve na desnu stranu prilikom isplovljavanja barke na ribolov, bilo je zabranjeno spomenuti zeca, domaćica neke kuće tijekom mraka nije smjela nekome „dati vatre“, šibica i soli te se nije smjelo maknuti riblje ljuške s novčanika za koje se smatralo da donose sreću. Vjerovalo se da nepoštivanje ovih postupaka donosi nesreću na moru.¹⁰¹⁵ Za ribare na otocima postoje različita vjerovanja, poput onih gdje ribar poklanja susjedima ulovljenu ribu kao „zalog ribolovnoj sreći“. Nakon toga domaćica primi ribu i vraća posudu koja je prazna, a njezin je zadatak posuti krupnu morsku sol uz riječi: „Koliko zrna, toliko kvintala ribe ulovio!“. Također, u razdoblju „ribolovnog mraka“, kada se vrši lov plave ribe koji traje dvadesetak dana, ribar nije smio posuditi soli jer bi tada, prema vjerovanju, izgubio ribolovnu sreću koju je stekao.¹⁰¹⁶

¹⁰¹¹ Irena Ipšić i Jasenka Maslek, *Utjecaj pomorskog kapitala na razvoj poluotoka Pelješca*, Anali Dubrovnika, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, svezak 52/1, Zagreb – Dubrovnik, 2014., str. 318.

¹⁰¹² Lorenzo Vitelleschi, *Povijesne i statističke bilješke o dubrovačkom okrugu*, prikupio okružni inženjer Lorenzo Vitelleschi, Dubrovnik, 1827. Uvodna studija i bilješke: Vinicije B. Lupis, Matica Hrvatska Dubrovnik / Državni arhiv u Dubrovniku, 2002., str. 165.

¹⁰¹³ Zvonimir Bjelovučić, *Vodič po Stonu i poluotoku Pelješcu*, Tisak Štamparija Jadran, Dubrovnik, 1937., str. 9.

¹⁰¹⁴ Vinko Foretić, *Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika*, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 96.

¹⁰¹⁵ Isto, str. 99.

¹⁰¹⁶ Joško Božanić, *Jadranski halieutikon: Gajeta falkuša – nasljeđe za budućnost*, AGM, Zagreb, 2017., str. 30.

Poste su „mjesta pogodna za istežanje srdelarske mreže“. Prije ribolovne sezone sastali bi se vlasnici srdelarskih mreža (na sastanku u Trpnju bili bi janjinski kapetan ili njegov kancelar i stonski knez ili njegov kancelar) i kupovalo se pravo sudjelovanja u izboru položaja u ribolovu. Godine 1773. prema odluci Malog vijeća vlasnici potegače nisu mogli dobiti postu ako nemaju „dvanaest družinara, tri manje barke (gondule) i dvije svičarice“. Kada bi se vlasnici mreža otisnuli u noć, „vadili su brušket“, odnosno izbor posta, a iz zapisnika brušketa može se vidjeti koja su bila imena posta u Malostonskom zaljevu i njihovih vlasnika: Kručica, Gnjili rat, Dumanjska, Ložanj, Donja duba, Gornja duba, Prošac, Vrelo, Pječata, Pedro, Roča, Otočac, Česvinova i Otok života. Trpanjske poste bile su Rasoha, Bezdija, Taišta, Duba doli, Duba gori, sv. Mare, Divna, Belećica, Trpanj, Dračevac, Luka, Mirca, Mala i Velika Prapatna, Poline, Kunova, Crkvice, Osobljava, Stinjiva, Sreser, Spila, Nova, Perna, Bok, Lovorje, Strojnica, Do, Rat, Škoj, Triboš, Oblič ili Oblj kamen, Senkova posta, Katića doci, Junca, Zaglavak, Zagon, Vrtić, Kručica, Zelenkovac i Čerevac. Godine 1701. vlasnici su srdelarskih mreža u Stonu Jakov, Mato, Vice i Nikola Betondić, Ivan Bogojević, Nikola Marićev i Moise Maestro, a njihove su poste Prapatno, Priježba, Ložanj, Ribnja, Pržin, Kono donji i gornji, Doli, Budimlija i Provaljena. Patrun je kapetan, osoba najveće važnosti i zapovjednik na brodu.¹⁰¹⁷

Također, i vlasnici mreža nazivaju se patrunima (često su išli loviti i izvan stonskog područja), a broj srdelarskih mreža na postama Stona od 1701. do 1724. varira s najmanjim brojem 4 do najvećeg 10 (mreža).¹⁰¹⁸

9.4. Barke i lov na srdele i tune

Joško Božanić piše da je barka „Nilom doplovila u Mediteran i da je prvobitno označavala vrstu posude“. Pridaje joj ljudske osobine zbog privrženosti koje su ribari ispoljavali prema njoj, u isto se vrijeme poistovjećujući s njom i smatrajući je svojim najvrjednijim vlasništvom: „Svojom antropomorfnom strukturom ona stječe atribut osobe, o čemu svjedoči i jezik pomoraca koji o brodu govori kao o osobi (...) Ona je više organizam negoli tehnička struktura. Poput čovjeka, ona ima rebra. Njena kobilica – njena je kralježnica. Utroba je njena topla i zaštićena oplatom – njenom kožom. Vesla su joj udovi, a kormilo volja.“¹⁰¹⁹

Barke su naziv koji potječe iz 1272. godine iz statuta grada Dubrovnika (*barkusije, naviculum londre i ladie*) i to je brod „ispod 20 milijara nosivosti“, dok je barkusij nešto veća inačica. Lađa se stavljala u isti koš s barkusijem i barkom, ali neistraženo je po čemu bi se lađa isticala i razlikovala od

¹⁰¹⁷ Josip Luetić, *1000 godina dubrovačkog brodarstva*, Zora, Zagreb, 1969., str. 96.

¹⁰¹⁸ Vinko Foretić, *Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika*, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 99-101.

¹⁰¹⁹ Joško Božanić, *Jadranski halieutikon: Gajeta falkuša – nasljeđe za budućnost*, AGM, Zagreb, 2017., str. 77.

njih. Najmanji su čamci na Pelješcu barketa, libus i poetina u 16. stoljeću, libus se upotrebljavao u Stonu i Neretvi kako bi se sol prekrivala iz većih brodova na kopno. U istom stoljeću postoje zapisi o vrstama peljeških brodova poput šionice, svičarice, srdelara i jarmenica. Namjena solarice je, kao što naziv nalaže, prijevoz soli iz Stona u Neretvu, šionica se sastojala od šest vesala, jarbola, lantine ili križa, jedra, dva konopa i sidra, a svičarica je gajeta gdje se nalazilo svičalo, odnosno željezne gradele; vesla su bila postavljena na jarmu i veslala je osoba koja se nazivala šijavac. Barke su tradicionalno nosile imena, vrlo često imena članova obitelji, što je negdje ostalo i dan danas. Mreže su se dijelile na stajačice i potegače te novije plivarice.¹⁰²⁰ U Trpnju je postojala čitava oprema ribara, poput kabanice ili kapuljače („kapot od solunića“), madraca za spavanje koji se zvao bij ili bijac, velencija ili pokrivač, košnice gdje se nosila večera i bevanda, a na kraju večeri donosio bi se manjuš (dio ribe od skuša, liganja i druge ribe koju bi dobio družinar). Nikola Arsenović, trpanjski etnograf, opisao je trpanjsku ribarsku nošnju 1850. godine: kapa, mornarski skrojene hlače, prsluk i jakna (sa žutim pucetima), kapa i hlače bile su tamnoplave boje, a pas je bio crn ili tamnosmeđ. Kapa je sličila na „privezanu čarapu“.¹⁰²¹

Josip Luetić barku je opisao na sljedeći način: „Barka je u toku 15. stoljeća i prije toga bio mali tip dubrovačkog jedrenjaka na vesla. Barka je obično imala samo jedan jarbol na koji se podizalo jedno jedro latinskog tipa veoma proste takelaže¹⁰²² opremljene najnužnijim konopima. Takva barka uz četiri do šest vesala mogla je uspješno izvršavati plovidbene zadatke i onda kad nije bilo povoljna vjetra za jedrenje. Barke su obično imale pramčani dio pokriven nepomičnom palubom pod kojom se smještala brodska posada.“¹⁰²³ Barka je imala pet do dvadeset kara nosivosti, dva do četiri člana posade, jedan jarbol i jedno latinsko jedro, a kada nije bilo vjetra, za pokretanje je bilo potrebno dva do četiri vesla. Njihova uporaba bila je vrlo učestala na Pelješcu i na dubrovačkim otocima u 17. stoljeću, tada ih je bilo toliko da je njihov ukupan broj bio puno veći od svih ostalih brodova u istom razdoblju. Luetić ih naziva „najmanjim dubrovačkim brodovima“ i piše kako se taksa za barke određivala po broju palaca na vesla, što se nazivalo škarmadura.¹⁰²⁴

Luetić je zapisao za šijonicu: „Šijonica je, poput barke, manji brod koji se je uglavnom upotrebljavao za ribarenje, ali također i za prijevoz putnika i tereta. Dubrovačke su šijonice izvršavale plovidbene zadatke i izvan teritorijalnih voda Republike. Tako je npr. Marinova šijonica 1658. godine prevezla 62 barijela slane ribe, 8 volova i milijar katrana iz Gruža u Italiju. Na njoj je bilo četiri člana posade: zapovjednik i tri mornara.“¹⁰²⁵

¹⁰²⁰ Vinko Foretić, *Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika*, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 104-105.

¹⁰²¹ Isto., str. 106-107.

¹⁰²² Oprema broda potrebna za jedrenje (Hrvatski jezični portal)

http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d11jXhI%253D Pristupljeno 29. 9. 2020.

¹⁰²³ Josip Luetić, *1000 godina dubrovačkog brodarstva*, Zora, Zagreb, 1969., str. 32.

¹⁰²⁴ Isto., str. 63.

¹⁰²⁵ Isto., str. 64.

Najveći brod naziva se leut, a manja je barka svičarica sa svičalom gdje će gorjeti borovina na krmi broda. Iza nje je išla još jedna barka koja se zove sinjal ili senjo. Kada bi leut došao na cilj, usidrio bi se pokraj poste i družinari bi čekali da svičari na svičarici pođu na ishodište, mjesto gdje bi se riba sakupljala pod sviću, i da potpali smriku lučevinom na gradelama svičala (svičar bi bio patrun broda iako to nije uvijek bilo pravilo). Funkcija je šijavca slušanje svičara i njih dvojica uz pomoć zvijezda, hridi i ostalih prirodnih orijentira kreću u pronalazak ishodišta. Kada ga pronađu, svičar spušta konopac s privezanim kamenom od dva kilograma koji je premazan katranom (da se ribe ne preplaše) te stavi drvo na svičalo i čeka ribu pod svićom (srdele ili srđele privučene su sidrom sa svičala). Kada su „opijene svjetlom“ i skupljene, svičar malo podiže kamen – šijavac vesla prema natrag, ali polako, kako se ne bi osjetila neka znatna promjena i kako se ribe ne bi uplašile. Siglar ga usmjerava povicima gdje je pravo mjesto za izlovljavanje, i kako se svičarica približava, tako bi se leut vezao na šijanje, a veslači u leutu čekali susvičarovu komandu kako bi došli u pravac svičarice. Tada se s leuta bacaju mreže kako bi se skupila riba ispod svičarice. Počelo bi potezanje uza preko kroka (konopac sa čvorom na kraju koji se zove pical) koji bi se zapicao i dalje namještao po potrebi. Morale su se slušati glasne upute („Na sviću! Ništa ni na mrak, posljednja boje“) jer je predstojao cijeli pažljivi postupak prilikom izvlačenja gdje je sudjelovao patrun (najčešće) iz treće barke. Šijavac svičarice zavezao bi mreže preko sake (velike mrežaste vreće) kad bi družinari protegnuli mrežu od početka do završetka. Srđele bi dospjele u saku iz koje bi se vadila lovina. Naravno, nekada se ne bi ništa ne pronašlo pa se postupak ponavljao dok se ne bi našlo drugo jato. Lov na srđele bio je aktualan od travnja do listopada i obavljao se po mraku. Postoje mala i velika srđela, ali i „mala polusrđela“ koju su Stonjani zvali alaci.¹⁰²⁶ Tijekom stoljeća u Dubrovačkoj Republici nastojala se regulirati prodaja ribe, pa su doneseni zakoni u 13. stoljeću kako ribu mogu prodavati na ribarnici samo oni koji su je ulovili i da se nigdje drugdje osim ribarnice ne smije prodavati ribarova lovina, kao i odredba iz 1326. godine koja ženama zabranjuje prodaju ribe. Od 1397. do 1406. knez Stona donosi odredbe kako se riba može isključivo prodavati u Stonu, a ne na Velikom ili Malom moru ili ispred kaštela, jer bi ribari vrlo često nosili ribe izvan Stona i prodavali ih po skupljoj cijeni. Postoji dokument iz 1801. godine gdje stonski knez Vlaho Kabužić donosi odredbu da se trećina svježih srđela prodaje u srijedu, petak i u subotu s točno određenim cijenama po librima.¹⁰²⁷ Godine 1399. Veliko vijeće usvojilo je odredbu kako knez i kapetan Stona ne smiju primati nikakvu počast od ribara niti ih smiju prisiljavati na davanje ili bilo što drugo.¹⁰²⁸

Osim srđela u Stonskom je kanalu bio je poznat i ulov tuna te su se određivali dani za ulov za vlasnike mreža u Hodilju ili na Brocama (vukli su se brušketi). U 18. stoljeću u Stonu tuna se dijelila na

¹⁰²⁶ Vinko Foretić, *Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika*, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 107-109.

¹⁰²⁷ Isto, str. 112-113.

¹⁰²⁸ Ante Marinović, *Stonske odredbe*, Splitski književni krug, 2013., str. 87.

sljedeći način: polovica bi išla ribarima, a polovica stonskom knezu. Dvije trećine svog dijela dao bi Malom vijeću, a biskupi i ostali službenici dobivali bi ostatak. Navodi se naziv za mreže u koje su se lovile tune kao tunare: „Početkom ovog stoljeća¹⁰²⁹ ovaj namet u ribi je ukinut, pa su ribari iz sela Doli i Broca učinili velike mreže tunare.“¹⁰³⁰

Kazivači su na sljedeće načine tumačili tradiciju ribanja na Brocama:

*U proljeće su ribari bili orijentirani na ulov plave ribe, tune, srdele, palamide, svu vrstu plave ribe. Postojale su posmatračnice i družina je bila spremna s mrežama i kad bi oni dali znak, upalili bi vatru, znači da se treba krenit. Onda bi se išlo zapasat s posebnim mrežama, te tune su bile od sedam do petnaest kila, onda bi posložili na most tunu do tune. Bila je tu neka vrsta otkupne stanice, to se nosilo u Dubrovnik i u Slano gdje je bila tvornica za preradu, vozile bi se barke šijonice na vesla u Slano.*¹⁰³¹

*Kad bi došla plava riba, onda bi ovi s Konštara¹⁰³² davali dimne signale i to je bio znak da se skupi družina i da je došla plava riba u kono. Onda bi se skupili što prije i vozili barkama da se ta riba zagradi. Dimni znak je bio signal da su one ođe na Brocima i ko prvi vidi, obavijesti sve ostale da dođu što prije.*¹⁰³³

*Izvlačili su se brušketa – šibice, drvca, papirići. Nekad bi nasto neki skando ili šala jer bi neko na brušketa više puta dobio potezanje sidra, događale su se prevare. Postojalo je više ribarskih zadruga, npr. u Dolima, i postojao je pravilnik o ribolovu, i u njemu je bilo pravilo o redu na postama. Onaj tko ima postu, a ne dođe do zalaska sunca, pravo na postu ima onaj koji se nađe tu. Kada ne postoji ustanovljeni red na postama, važi pravilo ko prije na postu njegova posta, npr. za šabaku tko prije baci konop na kraj odakle se zagrađiva – zameće.*¹⁰³⁴

*Na brušketa su se zasnivale poste za lovljenje ribe u ribarskim zadrugama. Oni bi morali s ribarskom zadrugom s Mljeta i s ribarskom zadrugom iz Dola, vazda su bili rivali ko će dobit koju postu. Nisu smjeli poč na jednu postu ako će neko drugi doć na tu postu. Bacali su bruškete, sastajali bi se predstavnici zadruga i vadili bi papire, to je vjerojatno bilo na papiru, i znalo se ko će dobit koju postu. Sjećam se da su govorili da idu na Žapje, to je negdje put Mljeta, to je valjda bilo mjesto bogato ribom. Prađed Perić i njegova braća, tako su dijelili kuće, nije bilo drugog načina. To je bilo u 19. stoljeću, prije možda 200 godina.*¹⁰³⁵

¹⁰²⁹ 20. stoljeća.

¹⁰³⁰ Vinko Foretić, *Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika*, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 114-115.

¹⁰³¹ Prema kazivanju Marinka i Ante Bulice, 4. ožujka 2018., Broce.

¹⁰³² Mjesto nasuprot Broca, iza brda.

¹⁰³³ Prema kazivanju Nikole Bonačića, 3. ožujka 2018., Broce.

¹⁰³⁴ Prema kazivanju Mara Bilića, 11. siječnja 2022., Broce

¹⁰³⁵ Prema kazivanju Marije Fabris, 9. listopada 2021., Broce.

Joško Božanić opisuje viški način lova na srdele, gdje spominje „drugove u gajeti koji imaju svoje određeno mjesto i svoj posao“. Funkcija svičara bila je najvažnija jer je on nadgledao čitav proces. Osim njega jedan je slagao mrežu na pajole, drugi bi morao dignuti mrežu na krmenom „škafu“, dok su preostala dvojica veslala. Napominje kako je ipak najteži posao zapao osobu koja je izvlačila mrežu, posebice prilikom velikog ulova. Kako je to bio zahtjevan rad, nekada bi se mijenjali; onaj koji slaže mrežu ponekad bi zamijenio onoga koji je diže kako bi mu olakšao i pomogao. Međutim, nije bilo govora o pitanju kada se odvijala zamjena, nego bi onaj koji je slagao povikao: „Venja vamo!“ i samo bi uzeo mrežu i nastavio posao. Izbjegavanje napora smatralo se narušavanjem odnosa u solidarnoj zajednici, stoga se zaključuje kako postoje nepisana ribarska pravila kojih su se ribari pridržavali, i svi bi dobili dio zbog svog mukotrpnog rada za što je ključno bilo održavati zdrave odnose pomaganja u nevolji unatoč konkurenciji, jer su svi stremili istome i za svakoga je more bilo podjednako i bijeg i teret.¹⁰³⁶

9.5. Osnivanje ribarske zadruge i soljenje srdela u baraci

Za kanal od Stona do Broca Vinko Foretić koristi naziv Mladine; dokes – lov ostima pod sviću – bio je naročito razvijen u stonskim Mladinama, tj. u kanalu od Brodaca do Stona. Za vrijeme Dubrovačke Republike u Mladinama nitko nije smio ribati bez dozvole stonskog kneza ili biskupa. Kad bi htjeli jesti ribu, zdur bi došao u Broce i naredio nekom od ribara da donesu knezu ili biskupu određenu količinu, pa i vrstu ribe, jer u Mladine se išlo kao u vrt. U predjele solane more ulazi na više mjesta kroz vrata imaju tu posebnu namjenu i koja se mogu otvarati i zatvarati po želji. Vinko Foretić umjesto riječi solana upotrebljava riječ solila i navodi da solila graniče morem sa stonskim Mladinama, pa s morem u solila ulazi i mnogo ribe. Ovu su ribu slobodno lovili ribari iz Stona, Česvinice i Kuta, i to najprimitivnijim načinom: ostima, šiljcima, drvenim kučulama, a i košičanjem. Kada bi se solila zimi zamrzla, lovilo se mnoštvo ribe, a još više ribe bi izginulo, one do koje ribar nije dolazio.¹⁰³⁷

Što se tiče soljenja ribe, solile bi se srdele, a to je bio posao čitave obitelji gdje bi glavni dio odrađivale žene. Prostorije gdje su se solile srdele nazivale bi se barake, što svjedoči ime koje je i danas prisutno na Brocama. Solile bi se u drvenoj buradi (mujačama i kabličima). U Trpnju je postojao običaj gdje se na Veliku subotu blagoslivljala sol koja bi se pomiješala sa soli iz magazina.¹⁰³⁸

Ribarska zadruga osnovana je na Brocama 1930. godine.¹⁰³⁹

¹⁰³⁶ Joško Božanić, *Jadranski halieutikon: Gajeta falkuša – nasljeđe za budućnost*, AGM, Zagreb, 2017., str. 90-92.

¹⁰³⁷ Vinko Foretić, *Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika*, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 120.

¹⁰³⁸ Isto, str. 141-142.

¹⁰³⁹ Isto, str. 154.

1903. godine osnovana je najprva ribarska zadruga na Jadranu na Brocama s 36 drugova ribara. Oni su se između sebe zvali drugovi, odnosno družina. Tu su još bila uključena dva čovjeka iz Hodilja¹⁰⁴⁰, dva iz Česvinice, Konštara, Hrasna, Bižanja, Brodaca... Tad su bile mreže, nijesu odmah imali motore, nego su bile barke s feralima na velika vesla, a poslije su napravili dva velika motora i to se zvalo leut. Barke su bile sa svijećama, po četiri barke s motorom, ti leuti.¹⁰⁴¹

Ođe je bila ribarska zadruga, puno bi se srđela uhitilo svaku noć, pa bi se to solilo, čak bi dolazili solit iz Stona. Svaku noć nahitaj, a onda cijelu noć soli, a onda evo ti hi jope ujutro, puni na barki, puni leuti... Prije su hvatali puno tuna, a sad niđe jednoga da vidiš. Ne znam kad sam zadnji put vidila tunu nego na televiziji. Trebalo bi mrežu potezat s jednog kraja na drugi da bi tune ostale unutra, pa bi se uvečer išlo po njih s barkom ili s kaićima. Na cijelom mostu do mosta sa svjetionikom bilo bi naslagano tuna.¹⁰⁴²

Oni bi po cijeli dan čuvali tu ribu, nekad bi je zagradili i to bi bili ogromni luci, batoglavi, polande... Mi bi nosili objed, ne svaka kuća, nego ja za dvojicu, trojicu, netko drugi za dvojicu, trojicu, ali oni su bili tamo cijeli dan i nosio im se objed.¹⁰⁴³

Do Drugog svjetskog rata postojala je privatna ribarska zadruga, osnovana 1905., zvala se Ribarska zadruga Kobaš, kasnije se zvala Kobaš-Broce. Bila je zamišljena kao dioničarsko društvo, s time da vlasnici vjerojatno nisu imali podjednaki broj dionica. Nakon Prvog svjetskog rata počeli su kupovat nove drvene brodove, to su više bile kao male brodice, građene prvenstveno u Korčuli, kasnije su gradili u Luci u Mata i Ante Duževića, to je bilo već iza Drugog svjetskog rata. Imali su brodove dugačke od 6 – 11 metara, išli su s dva para vesala, četiri vesla, to smo zvali geje –leuti zatvoreni ribarski brod koji je imo na krmi i na provi veliki škaf za mrežu i imo je purtele. I po vrlo ružnim vremenima znalo se ići na vesla. Ima jedna priča da su vozili ribu u prodaju i da su 14 ura vozili do Grada po šiloku. Više puta ne bi je mogli ni prodat u Gradu jer su tamo bili i drugi ribari. Oni su lovili cijelu godinu, u zimskom periodu radilo se na pripremi alata, mreže su bile od pamuka, što znači ako se pokvasila, morala se osušiti, nije moglo ko danas od najlona. Zimi kad ne bi mogli ići na more došli bi na Baraku i pripremali bi se, reparirali slane srđe ili brali koru od bora. Reparirati srđe znači nadopunjavati drvene barijele ili kasnije limenke od 20 litara slanom ribom do vrha posuda. Kora od starog bora bi se brala i ljuštila i onda bi se čekićem lupala, usitnjavala, to bi se zaparilo vrelom vodom da se dobije mastilo, to je zapravo bila bordo, terakota boja. U tu vodu bi se položila mreža. Smatralo se da mreža mora bit obojena jer uvijek je teg pletivo bež boje, boje pamuka, i mreža bi se mastila, što se zove mašćenje, i to zaparenom tekućinom od bora. To bi moglo izdržat jednu godinu i onda dogodine

¹⁰⁴⁰ Mjesto blizu Stona.

¹⁰⁴¹ Prema kazivanju Julke Bonačić, rođ. Oblizalo, 3. ožujka 2018., Broce.

¹⁰⁴² Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Dužević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

¹⁰⁴³ Prema kazivanju Julke Bonačić, 3. ožujka 2018., Broce.

ponovo. Kad bi bilo vrijeme zimi bi išli na šabaku. Prodavali bi po tržnicama u Gradu i po Stonu. U proljeće bi prvo krenuo lov velike plave ribe, znači tuna, trupača, luca i polanada. Imale su posebne mreže za taj lov – potezače. Bile su dugačke 400 – 500 metara, velike visine, i oni bi sačekali ribu iz pravca Broca prema vani i zagrađili bi ribu mrežom i vukli bi tu mrežu na kraj. Tu bi izlovili veće količine ribe, do nekoliko tona. U nemogućnosti hlađenja, poslagali bi te polande i luce i trupače po starom mulu na Brocama, sve jedno do drugoga. Ujutro bi pokupili tu ribu i nosili bi je prodavati. Lovilo se u rano proljeće ili u ranu jesen. Zimi bi se lovilo šabakom ili migavicom (mrežom potegačom). Jedna mreža se zvala trupara, isto potegača, i služila je za izlov tuna, bila je debelog tega da može izdržati velike tune i od stotinu kila. U toplijem dijelu godine se išlo na plivaricu. Plivarica je mreža koja lovi sitnu plavu ribu. Ona ne ide do dna, ipak zagrađiva se na dubinama od 30 – 40 metara, na toj dubini dosegne dno, ali uvijek na čistom terenu. Dugačka je 300 – 500 metara, danas su u EU visine ograničene na 70 metara dubine mreže. Ribe bi se mamile svjetlom, jer na svjetlo dolazi plankton, na plankton srdela, incun i na tu ribu dođe lokarda ili veća plava riba. Bio je uvijek nekako miješan ulov. Bilo je malih širuna i bukava koji su se bacali, i nisu bili na prodaju. Obzirom da je plivarica mreža od 8 do 10 milimetara oka, sitna riba bi se zaglavila u tu mrežu - inčerala, te se nakon lova morala ručno povaditi, prebrati tj. očistiti. Plivarica je u određenoj fazi izlova kao okrenuti kišobran. Baci se, zagradi i okruži se. Postoje kanastrele, to su okrugli mesingani kolutovi kroz koje je provučen konop uz olovo - inbruj i kad se mrežom zagradi riba uokrug, onda se tim konopom i kolutovima mreža stisne u olovnom dijelu. Riba ostaje zagrađena u mreži i onda se olovo podigne do vrha i onda se polako pluto i mreža skupljaju da bi se na određenom manjem dijelu mreže, možda stotinjak kvadrata, počela riba vaditi jankom. To je uvijek bilo na ruke, to je bio mukotrpan poso. Danas to ide vinčem, danas su velike janke. Zaredali bi dobri ulovi svaku noć i to je bilo iscrpljujuće, ribalo se s dva ribarska broda, do 2. svjetskog rata sitna plava riba se izlovljavala mrežom potegačom, nisu bile plivarice, one su kasnije došle. Bila je mreža od sitnog oka. Bilo je dosta dogodovština vezano za tune. Mreža je teška, puna olova, i trebalo je puno snage da bi se mogla potegnut na kraj. Ima tu i kurenat koji vrši pritisak na mrežu, baca je, i treba 4-5 ljudi sa svake strane da to izvuče. Nakon drugog rata na području općine Dubrovnik bilo je desetak ribarskih zadruga socijalističkog tipa. Bilo je i nekoliko malih tvornica za preradu i konzerviranje ribe. Morale bi postojat tri ili četiri otkupne stanice i tri, četiri tvornice za preradu ribe. Prerada ribe bila je u Slanome i na Jakljanu. Naši ribari jedno vrijeme nisu prodavali na tržnici, kompletan ulov nosili bi u Slano i na Jakljan. Tu su radile većinom žene. Sedamdesetih godina 20. stoljeća prerada ribe je postajala slabo profitabilna, kao i izlov ribe i to prvenstveno radi neuvođenja novih tehnoloških pomagala i automatizacije u proces izlova i prerade ribe. Kad su te tvornice propale, ribarske zadruge ostale su na starim ljudima, to više nije bilo atraktivno zanimanje i počeli su prerađivati srdele, tj. soliti ribu za vlastitom angažmanu. Nekad je bilo 60-70 tona slanih srdela u staroj zgradi na Brocama. Jedan

put došo je jedan grčki brod, sjećam se, imo je oko 200 tona BRT i pokrco bi srdele koje su se solile u drvene barile od jelovine, tj. jelove barile, bruto bi imali težinu 55 – 60 kila. Dolaskom turizma, ribarske zadruge gubile su smisao postojanja. To je bio pretežak poso. U prodaju se išlo naporede, išlo se u Dubrovnik leutom, potom unajmljenim kombijem ili kamionićem u Boku kotorsku, onda u crnogorsko primorje, pa u zaleđe prema Trebinju. Nekad bi uspjeli prodat sve, a nekad ni pola, pa bi bacali neprodanu ribu u more i to kad bi se vraćali iz Dubrovnika. To bi bilo oko 1 ili 2 ure popodne. Više puta ne bi pošli doma, nego bi pošli na Marčulete ili na Mljet, direktno iz prodaje bi išli na novu ribarsku noć. Onda bi žene poslale hranu po drugom leutu, bila su dva leuta koja su imala po deset članova posade. Bio je dužine 11 metara i svaki je imo dvije šijonice - svijećarice i mali kaić. Ferali su prvo bili na karbit, onda na petrolej, kasnije plinski. Danas su na struju. Bila je nekad posebna muka da ferali prorade, više puta na noć je trebalo čistiti bekoć, tj. diznu za protok goriva. Zadruga je brojala oko 20 ribara koji su bili stalno zaposleni, a postojalo je dvadesetak ribara koji su ribali kao sezonska radna snaga. Bilo je puno problema u ostvarivanju prava na mirovinu. Bilo je slabosti i nedostataka. Kad bi bio sastanak zadruge, to je bio događaj za cijelo selo. Donijele bi se neke sudbonosne odluke. Ribanje je namijenjeno mladim ljudima punim snage. Tamo će je Baraka bez krova bilo bi po tisuću kila ribe na hrpi posute solju. Došle bi žene nekad čak iz Stona kako bi pomogle. To soljenje trajalo je cijeli dan, od 8 pa do iza podne. Kad se posole slane srdele, sol nakon nekog vremena, izbaci vodu i masnoću, ako si posolio 30 kila srdela, nakon par mjeseci baro koji je bio pun srdela dođe na dvije trećine. Moralo se skidat ulje s njih – nadolijevala se salamura; sol i voda koja je izašla iz ribe. Ulje od srdela bilo bi debljine centimetar ili dva po vrhu, morala bi se nadolijevat salamura da masnoća ide preko. Stara baraka bila je napravljena tako da je pod padom, prema sredini je išo pad, i u sredini je bila jedan mali žlijeb i tim je žlijebom salamura i ulje išla u dva pila. Moj je otac bio kupio 150 litara tog slanog ulja od srdela kad je pravio krov na kući pa su mazali tim uljem rožnike i kantinele kuće u svrhu zaštite od crvotočine i atmosferilija. Ljudi su to koristili za mazanje vrata po štalama i magazinima. Ugrijalo bi se i mazalo, pituravalo umjesto piture. Od '46. godine do '64. ribarska zadruga nije plaćala doprinose, nego kompletan bi profit podijelili između sebe, a dio bi išao za proširenje produkcije, za obnovu sredstava i za kupnju novih mreža, alata, brodova itd. Nakon '64. država im je priznala radni staž kada je donesena zakonska obaveza radnog, tj. mirovinskog i zdravstvenog osiguranja.¹⁰⁴⁴

9.6. Kazivanja bročanskih ribara

Ribari koji su odrasli na Brocama tumače razlike u načinu ribanja, prisjećaju se uspomena o prošlom, posve drukčijem vremenu te kazivaju priče, legende i anegdote koje možda nisu zabilježene u

¹⁰⁴⁴ Prema kazivanju Mara Bilića, 9. siječnja 2022., Broce.

povijesnim knjigama ili u istraživanjima, ali oblikuju jedinstvenu tradicijsku kulturu Broca kao ribarskog sela.

9.6.1. Ribanje¹⁰⁴⁵ na Brocama

Bročanski ribari, koji i dandanas odlaze „na more“, prepričali su tehnike ribanja:

Mladina je akvatorij od Stona do Broca đe se smjelo lovit samo ostima i udicom, nije se smjelo s mrežom. Ako bi neko bacio mrežu, postojao bi čuvar koji bi tu mrežu našo, izvadio bi je i više puta isjeko na komadiće. Nije tražio vlasnika alata koji je zabranjen, nego bi mu uništio taj alat i to je bila kazna. Dolaskom Druge - Titove Jugoslavije taj rezervat nije se više smatrao važnim i pustili su da se lovi. Nekoliko obitelji s Broca, posebno Bonačići, donekle i Bulice i moj djed Pasko Bjelančić¹⁰⁴⁶, bi išli ribat isključivo po Mladini, s time da je na Mladinu važniji utjecaj solane nego vanjskog akvatorija zato što je solana bila otvorenog tipa, ne ko danas zatvorena, i stalno je cirkulirala more kroz solanu, osim u ljetnim mjesecima kad se zatvarala radi kontrole vode i proizvodnje soli. Mlađ ribe koja bi se izmrijestila u Mladini bi prilikom puštanja vode u Solanu na početku ljeta završila u bazenima solane. U solani, s obzirom da mlađ nema prirodnog neprijatelja, ona se razvije u enormnim količinama, tamo bi narasla od 5 do 10 centimetara. Kad dođe prvi led, izašla bi van čime bi se poribljavao cijeli Stonski kanal, a onaj dio ribe koja ne bi našla spas od leda bila bi izlovljena. Kad se temperatura mora spusti na 7 do 10 stupnjeva, riba odseli i migrira u dublji sloj. Mladina se zove zbog mlađi. Bilo je nekoliko vrsnih ribara, ko danas Miho Škurla s ostima krajem ili Ante Bulica... Prije se nije išlo krajem, nego barkom, lađom. Lađa je bila barka ravnog dna koja je imala gaza 6 do 7 cenata. Nije imala pajola - poda u barci da bude što lakša, imala je samo dvije daske po dužini da bude što manje opterećena, da dođe do što pličeg. U tom pličaku lovio je pokojni Antun Bonačić, od Nikole otac, on je redovito išo po danu, to se zvalo na metanje ili na bacanje; imaju osti koje je radio pokojni Tomiša Bajurin, bio je vrstan kovač, on bi napravio osti posebno za tu potrebu. Te osti su bile malo dužih zubi i većih zazubica i razmaknutijih zuba. Kad ribu pogodiš takvim ostima, ne posiječeš je. Više puta se dogodi da su zubci na ostima jedan do drugog blizu i onda ribu posijeku, i ranjena riba tako pobjegne. Neće ostat na ostima. To je bilo veliko umijeće. To se bacalo na lubine- smudute, ubili bi nekad neku drugu ribu koorhana, nekad i prega (veliki cipol koji živi u ševaru) ili ovratu. Deset puta bi se bacilo i nekad bi se dogodilo svih deset puta. Ovisi kakav je bio dan, postotak uspješnosti možda je bio 40 ili 50%. Toliko je bilo ribe na toj batali, znali su kad dolazi u pličak. Bilo je bitno i koje je doba dana, je li oblačno... Bilo je bolje

¹⁰⁴⁵ Namjerno je upotrijebljena riječ *ribanje* kao lokalizam. Ljudi s bročanskog područja kažu kako idu „na ribanje“.

¹⁰⁴⁶ Kazivač Maro Bilić navodi za svog djeda: *Bio je dioničar ribarske zadruge, ali i po kazivanju mnogih najveći svječar i šioc. Znao je šta srdela misli i više puta je njegov feral doveo na izlov po vagon ribe, u noćima kada i 30 drugih ferala i šijonica tj. svječarica nijesu imale sreće. Mog đeda Paska je srdela jubila. Život i zdravlje je dao za ribarsku zadrugu „Kobaš-Broce“ i izlov srdele - hraniteljice Dalmacije.*

da ima bave, vjetrića, jer onda riba slabije vidi. Bilo je ljudi iz Stona koji bi vezali na kraj osti tanki konop da mogu te osti potegnut kad bi se bacili. To je bilo malo „pod indijanski“, davalo je dobar uspjeh jer bi se lovila krupna i kvalitetna riba. Ako nema planktona, nema ni ribe. Mlađ srdele ili incuna je veličine šibice, mi to zovemo pića, nešto kao „Božja mana“. Jedan Poljak mi je rekao da se to slično zove i kod njih. Noću bi se masovno išlo na dokes. Na Brocama je bilo najmanje 10 ferala, ali nije se išlo cijelu godinu ko danas, nego bi se išlo u topliji dio godine.¹⁰⁴⁷

Najrasprostranjenije ribanje u ovome kraju bio je lov na plavu ribu s mrežama plivaricama, s mrežama tunarama i s mrežama koje se zovu polandare.¹⁰⁴⁸ Druga vrsta ribanja je bilo s mrežama stajaćicama, a to su bile mreže prostrice i popunice. Treća vrsta ribanja je ribanje na jastoge, a to se radilo s vršvama koje su bile pletene od drva somine i drva mrče. Četvrta vrsta ribanja je bilo šabaka s mrežama potezačama koje su se vukle na kraj. Peta vrsta ribanja sa svijećom, išlo se svijetlit krajem s feralom, to je tzv. dokes. Nije bila velika količina jegulja, ali postojali su načini hvatanja jegulja kod pojedinih familija, imali su male pletene vršve od pruća za izlov jeguja. Postoji ribanje parangalima, ljudi su bacali parangale na „divlje“, na penu, ražu i sl. U novije vrijeme ljudi su se počeli baviti izlovom s balunima koji su pleteni od žice. Baluni se više koriste nego vršve, nema ih ko plesti, to su pleli ljudi na Mljetu.¹⁰⁴⁹

Osobno mi je najdraže ić na lignje (olignje) i poseban je gušt kad zategne pa ne znaš hoće li ili neće, pa je izvučeš... Činjenica jest da ima sve manje ribe. Pojavile su se neke nove vrste ribe, atlantske ribe koje su vjerojatno predatori i koje tjeraju ostale ribe. Pojavili su se rakovi koji su vjerojatno došli balastnim vodama kao jajašca pa su se tu prilagodili, ali pošto su oni predatori, nemaju prirodnog neprijatelja osim čovjeka. Naše je more i puno hrane, a živjeli su i u hladnijim morima pa su se vremenom prilagodili ovoj temperaturi. Ipak je izobilje hrane u toplim morima. Pristalica sam lova sa starinskim metodama, ne nekakvog izlova, po tradiciji su naši stari imali ogromne mreže (mrežetine), ali takve mreže su bile nužne za jata riba, npr. srdele, plavu ribu... Međutim, danas ima takvih alata za bilo koju ribu, izlov je danas dosta jači nego nekad prije, pogotovo sad kad postoje sonari pa se otkrije riba. Interesantno je kako su svi imali specijalnosti u ribarstvu; pokojni dundo Pasko bio je, možemo nazvati specijalist za dijagnostiku, on vidi hoće li tu biti ribe ili neće, a kada bi nastala neka regula jer bi bilo uspjeha, ona se ne mijenja. Iako se trebalo mijenjati, to je tada bilo drukčije. Slušao se stariji, sve je išlo po njegovom. Neki su bili dobri u mrežama, neki u bacanju baluna, neki s ostima... Ja se koristim ostima i bacanjem ostiju, to je dosta primitivan način ulova, to možda koristi još jedna osoba u selu (Ante), a prije su se time koristili očevi Ante Bonačića i Nikole Bonačića. Meni se dosta ljudi danas čudi, ali ja to radim od djetinjstva, u tome uživam, a moram i procijeniti lom vode jer kada bacim, ne znam oće li uć,

¹⁰⁴⁷ Prema kazivanju Mara Bilića, 9. siječnja 2022., Broce.

¹⁰⁴⁸ Zbog veće plave ribe polande.

¹⁰⁴⁹ Prema kazivanju Marinka Bulice, 31. listopada 2021., Broce.

trebaju se uzet u obzir i let i savijanje ostiju. To mora biti rutina, to da sada netko prvi put ide napraviti, izgledalo bi smiješno. To su vještine ribanja koje su neki razvili do maksimuma. Ante, čovjek iz sela, baca samolovku i nekoliko dana lovi zubatca, samim time njegov je uspjeh veći, ali on i nema ovdje konkurenciju, ali i godinama je već naučio gdje se pojavljuju i kad ulaze u kanal. Bijela riba je cjenjenija cjenovno, ali nije nužno bolja, zapravo je zdravija plava riba. Ja strahovito želim uloviti tunu jer je jaka i borbena riba, s njom traje borba satima. Za mene je osobno smudut najbolji ulov jer je izuzetno pametna riba, lako se prikriva, odjednom se pretvara, odjednom se pojavi... Kad je pratim, ponekad se zanesem pa gledam što radi i uopće je ne udaram. Cijenjeni su i zubatci, mada kažem – cijena ne određuje nikakav užitak ribanja. Sve ovisi i o sezoni godine jer nije svaka riba uvijek aktivna i prisutna i ponekad je nije moguće uloviti. Zimi se više love hobotnice i sipe, a onda dolaskom proljeća i jeseni sitna riba se počne približavati krajevima i onda se tu stvara hranidbeni lanac jer za njom dolaze veće ribe. Kad dođe hladnoća, ribe se povlače u dubine i ako je očeš uhvatiti, moraš ići dalje. Važan je i ciklus hranjenja i mrijest (kada se mrijeste), ali i parenja jer ih onda dolazi više u paru.¹⁰⁵⁰

9.6.2. Poste

Posta je povoljno mjesto za ribanje, mjesto gdje se može pronaći veća količina ribe, a Bročani opisuju položaje gdje se riba mogla pronaći. Nabrojali su jedinstvene nazive koje poznaje lokalno stanovništvo:

Idući ovom stranom – prva posta je bio jedan kamen, zvao se Vranac, tamo iza Mirnine kuće. On je bio jedna mala hrid koja je bila kubik kamena vani, ali vrat je uništen erozijom i on se prije 20 godina urušio. To je bila prva posta. Udaljenost između posti bila je stotinjak metara, možda i manje. Postoje poste za potezanje šabake koje su potpuno čiste poste, to je dno koje je isključivo crna, morska trava posidonija, jer ne možeš potezati mreže po neravnome tlu, odnosno po kamenitom dnu. Postoje poste na kojima se bacaju mreže na doček ribe kao recimo skuša, lokarada ili drugih... Po tome se određuju poste, po tome je li se poteže mreža, je li posta za potegaču ili je posta za baciti prostricu. Prostrice su mreže koje su jednostruke, od vrha do dna su iste veličine oka, obično su dosta visoke i love plavu ribu, ali i ostalu, recimo bukve, trigicu i sl... Namijenjena je lovu vrnuta, i danas se dosta cijeni. Ne moraš ti bacati mreže na postu, možeš bilo gdje, ali ako si htio plavu ribu, moro si baciti na postu, nisi mogo između posta. Druga posta je bila Lenga. Bila je u Karuza Iza ponte, Ispod bora, jedna mala pozicija zove se Posta (Na posti), Žudio, ima jedan kamen đe su ulovili trista trupača i zove se Trista. Imaš Valica od stare, pa Pontina od stare, Bakova, Valica od bakove, Ispod Ivana, Ispod peče, Na vr' Jejenka, Iza

¹⁰⁵⁰ Prema kazivanju Miha Škurle, 9. rujna 2020., Broce.

Jejenka, ima jedna pozicija zove se Ždrijelo, Ispod ljuti, Ispod škrinje, Rižišće, Tresa od Rižišća, Kućica, Donja punta od Kobaša, Vala od Kobaša, Gornja punta od Kobaša, Tresa od zazupka, Zazubak, Duboka, Klačina... Prema Prijezbi imaš Mali i Veli rat, pa Ložanj, Na vr' klačine Veja... To je više naziv za mjesto nego posta. S ove strane od kopna od Supavla bila je Kneževa luka, priko puta naše kuće, tu se valjda kupo neki knez za vrijeme Dubrovačke Republike, onda je bilo Ispod smokve, Ispotrna ili Mali priskakavac, Veliki priskakavac, Špurjan, Gvozdenu, Vala od maslinove, Tresa od maslinove, Na bijelomu, Ispod smrka, Na pontinu, Ispod rasadnika, Ispod pila, Sasranica, Konjska ploča, Tresa od lučice, Vala od lučice, Brijeg od lučice, Gornji brijeg od lučice, Provajena, Brijeg od provajene, pa Velika luka, Pet brjegova – Prvi, Drugi, Treći, Četvrti, Peti. To su male valice kao rebra. Onda dođe Peta vala, Kobilina skala, Velika duboka ili Smokova, Mala duboka ili Gornja smokova, Tresa od domahene, Domagljen (mi kažemo domahena ili domaglina, što je pravi naziv), Vala od omagljene, Tresa od omagljene, Škar, Valica na Škaru, Ispod glavice, Ispod dumne, Vodina, Grbljava, Pologrina... Imaju vale prema Dolima, naši ribari su tamo dosta ribali, bio je bogat akvatorij jer je bilo izvora vode. Nekad bi bacali dinamit na te izvore, izvori su zimi bili puno topliji nego more i onda bi na tu toplinu dolazila mala riba, pa na malu ribu velika riba i tako... Neko bi s kraja bacio dinamit i taj izvor bi izbacio ribu, nešto bi potonulo, nešto bi galebovi potukli, nešto bi isplivalo. Danas su gotovo presušili ti izvori.¹⁰⁵¹

Iza Karuzove vale ima jedna posta za istezanje šabaka i zove se Stara. Druga posta se zove Žuđelo, gdje se ide u zaljev pod Ivanom (crkvicom), ima Mali priskakavac, Veliki priskakavac, onda su zvali Pod maslinom jednu isto na drugoj bandi, iza Jejenka ima jedna koja se zove Rižišće... Ima i smiješnih naziva, prema Marčuletima ima jedna posta koja se zove Pasje glave... Ne znam je li to iz zezancije prema pojedinim ribarima ili ih je nešto osobno ili prema obliku asociralo, teško je znati odakle ti nazivi.¹⁰⁵²

9.6.3. Nasljeđe starih bročanskih ribara

Stariji ljudi, kojima je ribanje bilo primarno zanimanje, ostavili su bogato naslijeđe, jer njima ribanje nije bilo samo hobi ili aktivnost, već način života. Kazivači govore o tome kako je izgledao jedan prosječni dan u životu ribara koji je svaki dan morao prehraniti sebe i vlastitu obitelj:

Prije su ribari svojim instinktom tražili ribu, sjećam se da su pričali za pokojnog Paska, on je u zadruzi bio zadužen da sjedi na provi leuta kako bi procijenio je li srdela tu ili nije, što je stvarno nevjerovatno. Kad bi bio veliki uspjeh, svi bi ga hvalili, a kad bi podbacio, on bi bio kriv, tako je u svemu.

¹⁰⁵¹ Prema kazivanju Mara Bilića, 9. siječnja 2022., Broce.

¹⁰⁵² Prema kazivanju Miha Škurle, 9. rujna 2020., Broce.

Ipak je u to vrijeme bilo umijeće procijeniti ima li negdje ribe ili nema, a oni su veslali danima, i po valovima, do Marčuleta i na druga mjesta ne bi li otkrili ribu. Fasciniralo me je kod starijih kako su znali procijeniti i vrijeme; sve bi izgledalo idilično i mirno, a oni bi pogledali prema Mljetu, i lijevo i desno, i zaključili kako je bolje ne ić tamo, i stvarno bi kroz sat vremena nastala katastrofa i oluja. Danas je vidljivo da su i oni imali grešaka; koristili su se isključivo određenim postama, mjestima gdje se lovi riba, siguran sam da se ona kreće svuda i svugdje, ovisno o potražnji hrane ili je lovi neka druga riba. Oni su stalno forsirali neke poste, ali i to je imalo smisla – mi i dan danas izvlačimo mrežu kad je zagravimo ispod crkvice sv. Ivana. Čini mi se da se držalo toga jer je tu par puta bilo uspjeha iako su se na drugim mjestima možda pokazali bolji rezultati. Ništa se novo nije prihvaćalo, išlo se samo tim „starinskim“ načinom. Nama su stari ribari govorili da riba reagira na zvuk, ali nisam siguran u to. Govorili su kako se ne smijemo micat u barci jer se nekada čini kao da riba ima neki interesni živac pa je udarci znaju privlačiti, neki lupaju kako bi je privukli, pa ribe hoće vidit što se događa, je li to neka druga riba. Moraš bit jako tih u barci s alatima i ne smiješ mrđnut. Ono što su jednom napravili, od toga nisu odustajali, pa makar to bilo i krivo. Ako se mreža stalno para na nekoj od posti, tu može biti više elemenata posrijedi, recimo i teren u moru se mijenja, pijesak dođe pa ode i može se rastrgati mreža, ili kod većih oluja može pasti stablo pa i deblo može rasparati mrežu. Stariji ribari su neke poste smatrali Božjim darom, unatoč svemu ovome. Postoji prostor za diskutiranje o njihovim starinskim metodama, jer je danas tehnologija pokazala neke nove stvari. Danas se na sonderu može vidjeti kakvo je dno i smeta li za neke vrste ribolova. Činjenica je da se i riba drži u terenima gdje se ima gdje sakriti. U tim terenima trebaju biti lenge, rupe, prirodne stijene...¹⁰⁵³

U nas se pozdrav prije ribolova nikad ne govori sretno, ustvari u nas se ne kaže ništa, jer kada ti netko zaželi nešto, to se može okrenuti, stari ljudi su govorili kad te vidi neko od ovih koji ti stalno žele sreću, zapravo je kontra i onda su se pozivali na to. U kontinentalnom dijelu, po rijekama i jezerima, znalo se govoriti bistro, a ovdje kod nas zapravo vrlo rijetko. Kad ribari idu na more, ništa se ne govori. Kada su prije stariji govorili kako je nesreća ako je žena na barci, to su oni ljudi koji su uvijek tražili izgovor. To je nešto poput horoskopa; tu se svak može pronaći, na kraju nema nekog smisla. Kad su stariji išli na ribanje, žene nisu išle, ali ne znam jel razlog to vjerovanje ili ona podjela muškarcu ribaju, žene čiste – prije možda ova podjela poslova. Ali bilo je i tu iznimaka – pokojna teta Luce išla je uredno s dundom Franom na ribanje, bacali su mreže i radili sve ostalo, čak je i moja baba sa mnom išla na dokes. Mi idemo na ribanje kad nama odgovara, ali riba sasvim drukčije funkcionira. To se vidi po tim lignjima, danas ih možeš uhvatit deset, a sutra nijednog, a more je uvijek isto.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵³ Prema kazivanju Miha Škurle, 9. rujna 2020., Broce.

¹⁰⁵⁴ Isto.

Ja sam uvijek gledao starije, pokušavao ih glumiti i imitirati jer je ovdje ulov faktor uspjeha, a svaki će se ribar rado pohvaliti svojim ulovom. Kako se uvijek priča o većim ulovima, ako si mlađi, i ti želiš doći na tu razinu i pokušavaš raditi što oni rade koristeći raznorazne alate. Ja sam od rođenja gledao što rade ribari, gledao sam starije po selu i dojmili su me se primitivniji načini lova poput npr. ostiju, zbog lovačkog instinkta i adrenalina. Gdje god je direktan kontakt s ribom, tipa udica, tu preko pandivjere osjetiš njen trzaj, poriv i borbu. Za neke ribe i alate potrebno je puno više upornosti i strpljenja. Naravno, i tu se kalkulira i gleda se vrijeme i trošak i ostali čimbenici, ali onda se sve iskristalizira.¹⁰⁵⁵

Odrasto sam s ribarima, s tom njihovom mukom, otprilike jedan ribarski dan izgledao bi ovako: ovisno o poziciji mjeseca, morali su za vrijeme mraka odraditi ribolov. Po mjesecu se nije ribalo, danas se riba uvijek, postoje sonari i slično. Na ribanje plivaricom se išlo oko 5 popodne s Barake. Na postu se moralo doći do zalaska sunca. Ako do zalaska sunca nije došla družina s pravom lova te noći, lovio je onaj tko prije dođe na postu. Ferali bi se palili u sumrak na međusobnoj udaljenosti od više stotina metara. Ako bi svijetlarice prikupile ribu nakon više sati svijetljenja, iste se povlače prema mjestu tj. posti izlova. Jedna drugoj predaje ribu i jedan feral se zagrađuje mrežom koja stoji na leutu. Riba se izjanka refuzo na kuvjertu leuta ili ako je ulov veći u šijonicu refuzo. Potom se odmah riba pribira i kašetira u drvene kašete od po 20 kg ribe, kasnije pvc kašete od 10 kg ribe. Kad bi se vratili ranije oko ure, dvije iza ponoća neko bi malo išo leć do zore, onda bi nastavili s pripremanjem ribe za prodaju, trebalo bi prebrati mrežu u kojoj bi ostalo stotinjak kila ribe koja se zaglavila, onda bi mi ko djeca nekad došli pomoć kad bi bio veći ulov da bi ribari mogli odraditi svoj dio posla. Pribirali bi tu mrežu, trajalo bi to uru ili dvije, nekad bi našli olignja unutra i neku lokardu. Oko marendu koja je bila u 9 ili u 9 ipo, neko bi ispeko marendu za svih, nekad bi nas bilo po dvadesetero na marendi, onda bi se brojilo koliko bi ko pojeo pečenih srdela. Ako si pojeo 15, to je bilo dobro. Veličina srdela bila je puno veća nego danas. Lovi se mlađa srdela nego prije. Oko jedanaest, podne bilo bi gotovo s poslom i išlo se doma na objed, malo bi se pošlo leć i od tri, četiri ure popodne opet bi išla ista tura. U 4 ure bi se našli na baraci, pripremali bi se i onda bi oko 5 ipo ura krenili na more. Pokupili bi ove iz Konštara i Kobaša i onda bi nešto izjeli prije nego izađu vanka, na otvoreno. Kad se izađe na otvoreno more, bilo bi dosta mora i vjetra, bilo je povoljnije pojest večeru na miru na bunaci prije nego što se dođe do Vratnika.¹⁰⁵⁶

9.6.4. Anegdote i priče

Postoje anegdote i priče vezane uz ribarsku tradiciju iako je sve manje ljudi koji ih mogu prenijeti. Ipak, neki ih se prisjećaju, i prepričavaju ih budućim naraštajima:

¹⁰⁵⁵ Isto.

¹⁰⁵⁶ Prema kazivanju Mara Bilića, 9. siječnja 2022., Broce.

Ima jedna anegdota o mom djedu Pasku i starom Peru Mihočeviću kojeg su zvali Perović. Bili su skupa na šijonici i manje više svaka večera je bila ista – prigane bukve ili srđele s malo salate ili patata. Perović otvori tećicu, unutra prigane bukve, iskrene ih u more. Moj djedo otvori, prigane srđele i isto ih iskrenio u more, pa su rekli jedan drugome: „Daj da se napijemo.“¹⁰⁵⁷

Svi su pušili na šabaci, a samo je jedan imao šibice. Radi škerca im je zatajio. Trpili su skupa i nisu pušili cijeli dan. Kad su došli blizu doma ovaj stavi veslo ispod koljena tako da bude u zraku da ne smeta ovima i počne motat tabak. „Pavo, šta ti motaš?“. I on šuti. Kad je smoto, obliže cigar, vadi šibice i pali. Malo mu je falilo da ga ne bace u more.¹⁰⁵⁸

Bio je neki Marinko, Pičetina su ga zvali, i vraćali su se leutom na motor. Ovaj na timunu je zaspo. Marinko vidi barka ide ukraj i ništa ne govori. Kad su izletili vanka skoro u šumu uz jednu ploču, pitali su ga šta nije ništa govorio, a on je reko: „Mislio sam da idete nekoga iskrcat“. Uspeli su se na mrkjentu i nisu se toliko razbili jer je bila neka glatka ploča.¹⁰⁵⁹

Neki bi ribari došli na ribanje malo pijani, tako je jedan pao pripit s leuta, a nije znao plivat, u nekom teškom kaputu koji ga je pridržo da ne potone. Kad se uhvatio barke zalijepio se ko hobotnica. Bilo je domaćih ribara koji nisu znali plivat, a cijeli život su proveli na moru.¹⁰⁶⁰

Ribari su gotovo uvijek bili nervozni i umorni, svak je svakome bio kriv. Ujutro bi došli isto ko galebovi kad se karaju, počelo bi u 3, 4 ure ujutro odmah svađa i galama. Ljudi bi mislili da je svaki dan neko mrtav koliko je bilo svađe i galame! Ima jedna anegdota kad je jedan turist iz auto- kampa pošo na Jejenak ribat i uzo je ješke i ribo cijelu noć i ništa nije uhitio. Ujutro dolazi iscrpljen, a ribari stoje na mulu smrknuti i pita jednoga: „Čika Ivo, jeste li šta ulovili?“. Ribar mu je odgovorio: „Srđela nije jubila svijeću pa nismo zametali“, što bi značilo da nije došla pod fero pa nisu ništa zagrađivali, a ovaj pecaroš će na to „evo i ja cijelu noć pecam pa ni jedne ribe.“ Na koncu su ti ribari ponovo postali težaci kad se zadruga spojila s Rudinama. Postajali su trgovci, konobari, radnici u kampu.¹⁰⁶¹

Ako ti dođe dupin, rastjera svu ribu koje je trebalo zagrađiti. Dva ferala se skupe da dođu zajedno, jedan se feral ugasi, i onda riba ostane pod jednim feralom, pod jednom šijonicom. Šijalo se s njome, šijaš nase, na leđa veslaš krmom. Znale bi doći piskavice i rastjerale bi svu ribu. Ideš doma praznih špaga.¹⁰⁶²

Dvije su priče. Na prolazu Vratnika, na Ponti Pelješca, kad se ide prema Marčuletima, kad se obilazi ponta i nastavlja se dio Pelješca, postoji jedna špilja, jedno 50 metara od mora, i smatra se kako je tu živio neki Remeta. Ne zna se ko je on bio ni što je on bio, navodno su ga ribari hranili ribom kad bi

¹⁰⁵⁷ Isto.

¹⁰⁵⁸ Isto.

¹⁰⁵⁹ Isto.

¹⁰⁶⁰ Isto.

¹⁰⁶¹ Isto.

¹⁰⁶² Isto.

tuda prolazili. Od toga mjesta, možda još 200 metara, postoji još jedna legenda. Postoji ploča na kojoj se vidi otisak tri traga – gusari (možda Mlečani) su tu ubili dvije sestre i brata, na Tri krvi. To mjesto, tu ploču, zovu Tri krvi. Čuo sam od pokojnoga oca i đeda preko usmene tradicije.¹⁰⁶³

Teško je odrediti kada je Remeta živio, možda prije 200 ili 150 godina. Moja tetka koja je imala 100 godina pričala mi je te priče o njemu. Njezina je baba to njoj pričala, znači to je moglo bit 1800. ili 1850. Neki smatraju da je bio utopljenik pa da se prilikom utapanja zakleo, odnosno zavjetovao Bogu ako se spasi da će živjet tamo đe izađe na obalu. Navodno je tu izašo i ostao. Postoji druga verzija – postojali su isposnici koji su živjeli u osami da bi bili bliži Bogu jer remeta znači isposnik, pustinjač. Nije živio u skladu s normama društva. To je izuzetno težak teren, strma stijena i postoji procjep, pukotina u toj stijeni, on je zagradio tu pukotinu da bi bio osiguran od vjetra i kiše. Tu je bilo i pepela, još uvijek ga se može naći na kraju te pukotine. Navodno je imo neku kravicu koja je pasla na jednom malom proplanku, isto je dosta strm, ali bilo je nešto primorske trave. Kako je on bio iznad mora na tom prolazu, odma iza Malog Vratnika prema vani, imo je priliku da vidi kako se kreće plava riba. Ribari bi ga to pitali i ostavili mu nešto ribe. Jedan put su mu nudili ribu koja mu nije bila po volji pa je reko da mu daju ono što su sakrili ispod pajola. Dole je bio jedan zubatac ili dva zubatca. Jesu li mu dali, ne znam, vjerojatno su mu dali da ih ne bi ureko. Kažu da su postojala dva brata koji su bili lovci (ili vlasnici neke zemlje) i da su konjima došli do Marčuleta, moguće da su neđe trefili Remetu koji ih je ucjenjivao za namirnice. Oni su mu kupovali i pripremali namirnice sve dok njihovoj majci nije dodijalo i legenda kaže da je ispekla kruh i stavila otrov kako bi mu naudila. Remeta je to prozreo i nije htio uzeti kruh. Reko je braći da to pojedu i da on nije gladan jer mu je ostalo hrane od ribara. Oni su to pojeli i skoro umrli. Tri krvi se nalazi 200 metara prema sjeveroistoku, na toj stijeni postoji šporkani trag, odnosno tri različite boje prema moru za koje postoji legenda da je od njihove krvi (gusari koji su ubili dvije sestre i brata), ali nije to od krvi, to je vjerojatno obojana litica desetak metara iznad mora.¹⁰⁶⁴

Onda je bila Austro-Ugarska, kad je moj djed došo iz vojske, piso je za novine. On je organizirao i uspostavio ribarsku zadrugu Kobaš – Broce 1905. godine, a u novinama piše da je već uspostavljena i da se kroz dvije godine djelovanja uspio vratiti dug i počeo se graditi prvi magazin. Ima jedna legenda o ribarskoj zadruzi – austrijski kapetan iz Stona naredio je mom djedu da riba za vojsku. On je to odradio, ali jednom mu je kapetan rekao kako ima dojavu da on dijeli ribu seljanima, a vojsci ništa. To je donekle bilo i točno, neko ga je prijavio, ali moj djed se snašao i rekao je kapetanu: „Kapetane, dođite vi sutra u Prapratno pa ćete se uvjeriti sami!“. Prapratno je uvijek bila posta s najmanje ribe. Brodački ribari su došli skupa s mojim djedom, on je njima objasnio situaciju: „Potežite i padajte na guzicu!“. Pokazao je na mreže potegače ili potezače. Inače je teško vuć mrežu, a oni su vukli polako. Kad su ašumali, kad se

¹⁰⁶³ Prema kazivanju Marinka Bulice, 31. listopada 2021., Broce.

¹⁰⁶⁴ Prema kazivanju Mara Bilića, 12. travnja 2022., Broce.

sve izvadilo, nije bilo dvije pregršti ribe. Moj djed to pokupio i kaže kapetanu: „Evo vam ribe za vojsku“, a kapetan je došo na konju u Prapratno, izvadio je sabju i reko: „Sad ću sve posjeć po Stonu ko laže da se lovi puno ribe.“ Tako je on pošo put Stona, a oni put Marčuleta, nalovili ribe i lijepo podijelili između sebe. To mi je pričo moj otac.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁵ Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

10. DODATNA ISTRAŽIVANJA O BROCAMI

Don Ante Dračevac proučavao je arhivske dokumente te je pronašao zanimljive podatke o Brocama. Kako su ljudi živjeli i stražarili na Brocama (jer su osim obrade zemlje bili i graničari te su tako držali stražu), Dubrovačka Republika naseljavala je pridošlice na Broce radi pojačanja straže. Međutim, oni nisu smjeli biti blizu obale jer su gusari mogli ući u kanal; navodi se kako su jednom uz Vratnik opljačkali i zapalili Broce. Tada je stonski knez 1454. godine naredio pet obitelji koje su bile nastanjene na Brocama da ne grade nove nastambe ni da primaju strance.¹⁰⁶⁶

Zapisano je o mletačkim i gusarskim napadima na Jadranu, posebno kada su napadani brodovi koji su prevozili pšenicu i žito: „Mlečani su se ponašali kao apsolutni gospodari na Jadranu, pa su činili šta im je bilo od potrebe ili u volji.“¹⁰⁶⁷

Osim Broca, bile su naseljene i Veljara, Kobaš, Jelinji rat i Pešev do, što Dračevac saznaje iz jednog dokumenta koji je nalagao stanovnicima tih sela da ostaju u svojim domovima kako bi pojačali stražu na Brocama. Postojalo je i brodogradilište na Brocama, poput onih u Velikom i Malom Stonu. Također, bilo je razvijeno i brodarstvo. Poseban naglasak plovidbe bio je na prenošenju soli iz stonske solane.¹⁰⁶⁸ Dračevac je za svoju literaturu koristio i Župni arhiv u Stonu te otkrio kako su 1747. godine na Brocama živjele sljedeće obitelji: Marich, Buliza, Milich, Mihovich, Sentich, Cuvelich, Scestanovich, Lapacina, Hartizza, Perich, Raddich, Suughia, Castrapello, Brautti. Na Dubu je živjela obitelj Ivaniscevich, u Peševu Dolu obitelji Raddich na Bižanju, Botizza, Bacchia, Magnavin i na Hrasnome Zar, Kokotich i Bielancich.¹⁰⁶⁹ Po navodima don Ante Dračevca današnje su najstarije bročanske obitelji Lončarica i Bulica.¹⁰⁷⁰

Stjepan Ćosić u svojoj knjizi *Plemstvo biskupskoga grada Stona* spominje pomorskog kapetana Balda Marića koji je rođen na Brocama 1726. godine. U 18. stoljeću Senat bi dodjeljivao plemićke titule, a za ovo područje postojala je jedna koja je glasila: plemstvo biskupskoga grada Stona. Od 1758. godine do 1808. godine stonsko plemstvo dobile su dvadeset i četiri osobe iz Dubrovačke Republike. Među njima bio je i spomenuti Marić iz Broca, što svjedoči o postojanju prezimena Marić (*Marich*) na području Broca i potkrjepljuje navode don Ante Dračevca.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶⁶ Don Ante Dračevac, *Selo Broce kraj Stona*, privatni arhiv Mara Bilića, Ston 1974., str. 9.

¹⁰⁶⁷ Bogumil Hrabak, *Gusarstvo i presretanje pri plovidbi u Jadranskom i Jonskom moru u XV. Veku*, Vesnik 4, str. 85.

¹⁰⁶⁸ Don Ante Dračevac, *Selo Broce kraj Stona*, privatni arhiv Mara Bilića, Ston 1974., str. 9.

¹⁰⁶⁹ Isto, str. 9.-10.

¹⁰⁷⁰ Isto, str. 11.

¹⁰⁷¹ Stjepan Ćosić, *Plemstvo biskupskoga grada Stona*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Dubrovnik, 1998., str. 254-262.

10.1. Školovanje na bročansko-stonskom području

Marijan Sivrić piše kako je postojala škola u Stonu u srednjem vijeku, u 14. stoljeću, i donosi dokaz u obliku odredbe Malog vijeća iz Dubrovnika. Naime, Malo vijeće poslalo je 10 perpera Todoru Nikolinu u svrhu najma zgrade za pohađanje škole u Stonu. Izvjesni Todor Nikolin morao je podučavati gramatiku za sve one koji su željeli biti pismeni, a napisao je matrikulu Bratovštine sv. Nikole u Stonu.¹⁰⁷²

Početak školstva u Stonu utjecaj je pomoraca jer je narod uvidio kako se od 1880. godine počinje koristiti materinski jezik u školama te se budi „nacionalna i narodna svijest“, stoga su postojale inicijative za pokretanje osnovnoškolskog obrazovanja i u manjim sredinama poput stonske sredine. Mjesni svećenici učili su djecu čitanju i pisanju. U Stonu je otvorena škola 1834. godine u obiteljskoj kući Perić u Širokoj ulici. Isprva su samo dječaci išli u Mušku osnovnu školu u Stonu, iako se nisu svi počeli školovati, već samo oni koji su shvaćali važnost obrazovanja i snalaženja u svijetu, čemu su kumovali pomorci koji su se vraćali iz svijeta u svoj rodni kraj i prenosili kako je lakše sporazumijevati se u svijetu i zarađivati ako imaš potrebno znanje. To su znali iz iskustva, jer im je nepismenost ograničavala život u svijetu, kao i komunikaciju sa svojim bližnjima jer nisu znali kako će napisati pismo. Tada škola postaje obvezna za dječake, a kasnije i za djevojčice 1875. godine, iako su neki roditelji smatrali kako je za žene dostatna jedino „kuća“, a ne školovanje. Na kraju 19. stoljeća škola je bila obvezna za mušku i žensku djecu (mješovita višerazredna osnovna škola) iz Stona, Broca, Hodilja i Česvinice iako su dolazili i dječaci iz Dola, Rusana, Luke i Ponikava. Škola se preselila u prostore općine i suda 1882. godine. Mojaš je zabilježio kako se 1944. otvorila šestogodišnja škola na Brocama. U Stonu je otvoren osmi razred 1953. godine, pa je škola postala osmogodišnja škola B tipa. B tip značilo je kako je prilagođen učenicima i učenicama koji će ostati u selu. Zbog potresa 1962. nastava u Stonu odvijala se u baraci sa četiri učionice, sve dok 1965. godine nije otvorena nova školska zgrada koja je dobila ime po revolucionaru i organizatoru ustanka na Pelješcu, partizanskom prvoborcu Baldu Mekišiću.¹⁰⁷³

Ivo Karač istraživao je popis osnovnih škola prema Kotarskom školskom vijeću u Dubrovniku iz 1923. godine te je utvrdio kako je u tom razdoblju postojalo 68 osnovnih škola i pomoćna osnovna škola na Brocama. Škola na Brocama otvorena je 1920. godine, postojao je jedan razred i šest godišta. Seoski odbornik iz Broca napisao je dopis Kotarskom školskom vijeću Dubrovnik 5. prosinca 1920. godine. U njemu je naznačio kako je 6. travnja 1920. godine otvorena pomoćna osnovna škola na Brocama s 33

¹⁰⁷² Marijan Sivrić, *Oporuke kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine – analitički inventar oporuka i abecedno kazalo oporučitelja*, Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik, 2002., str. 45.

¹⁰⁷³ Mato Mojaš, *Školstvo i kulturni život u Stonu u 19. i 20. stoljeću*, Zbornik radova, Državni arhiv u Dubrovniku, str. 197-203.

polaznika. Međutim, uputio je zamolbu za otvaranjem redovite osnovne škole na Brocama jer je škola u Stonu bila previše udaljena. Karač navodi kako se u dopisu spominje požrtvovnost i želja za obrazovanjem unatoč siromaštvu i teškim uvjetima te je narod prema riječima seoskog odbornika bio svjestan važnosti prosvjete i znanja.¹⁰⁷⁴ Škola je otvorena 1924. godine, a zatvorila se 1952. godine.¹⁰⁷⁵

Navodi se podatak kako je učiteljica Ana Bjelančić radila na Brocama u školi koju je polazio 21 učenik, a Anka Milović radila je u Stonu s 27 učenika. Nažalost, s vremenom se smanjivao broj učenika, stoga je ukinuto šest osnovnih škola među kojima je i bročanska; Duba kraj Trpnja, Duba Stonska, Osobljava, Podobučje, Mali Ston i Broce.¹⁰⁷⁶

*Bila je i škola na Brocama nakon Drugog svjetskog rata, dolazili su iz Pržine, iz Kobaša, iz Hrasna, iz Hercegovine, iz Peševa dola, sa Trebinje... Kasnije se išlo u Ston jer je tamo bila osmoljetka. Tu je bilo do četvrtog razreda.*¹⁰⁷⁷

*Feste su uvijek vezane uz crkvene blagdane. Sisveti su se slavili ko najveća festa, Tri Kralja, Sveti Vlaho, Uskrs, Tjelovo, Velika Gospa, Badnji dan i Božić. Ljudi su više išli u crkvu nego danas. Bilo nas je 35 u školi s područja Kobaša, Broca, Bižanja. Išli smo u Ston. Postojala je na Brocama škola iza 2. svjetskog rata u Perićevoj kući. Tu je došla učiteljica i došo je pop. Kuća je zapravo služila za društvene djelatnosti.*¹⁰⁷⁸

10.2. Majčin dan

Proslava Majčina dana u Hrvatskoj se u prošlosti očitovala u radu udruge Hrvatska žena u Osijeku, koja je djelovala od 1921. godine do 1943. godine. U radu udruge posebno se cijenio doprinos žene i majke. Kako se Majčin dan svugdje slavi na različit datum, žene iz navedene udruge odlučile su uzeti američki model u počast dobrih majki koji se slavio 6. lipnja pa je na taj datum 1928. godine upriličen svečani sastanak za sve majke iz udruge, ali i za majke koje nisu dio nje, a zaslužuju isti tretman. Recitirale su se brojne pjesme, ali se diskutiralo o tematikama poput datuma proslave Majčinog dana u svibnju, kako bi se potaknula svijest svih osječkih udruga o promicanju prava majki i važnosti savjesnog odgoja budućih generacija. Iduće godine održan je prvi sastanak čak devet ženskih osječkih udruga u hotelu Royal. Iako nije jasno naznačeno o kojim udrugama se radi, neke su od njih Katoličko gospojinsko dobrotvorno društvo, Židovsko gospojinsko dobrotvorno društvo, Evangeličko gospojinsko dobrotvorno društvo, Rusko gospojinsko dobrotvorno društvo, Židovska ferijalna kolonija, Wizo,

¹⁰⁷⁴ Ivo Karač, *Osnovno školstvo u Dubrovniku i okolici do početka Drugog svjetskog rata*, Hrvatski pedagoško-književni zbor Zagreb, Dubrovnik, 2007., str. 90-97.

¹⁰⁷⁵ Isto, str. 127.

¹⁰⁷⁶ Isto, 235-237.

¹⁰⁷⁷ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

¹⁰⁷⁸ Prema kazivanju Mara Bilića, 9. siječnja 2022., Broce.

Hrvatska žena, Dobrotvorna zadruga Srpkinja itd. Smisao proslave Majčina dana bio je slava majke, bez obzira na pripadnost nekom narodu ili religiji. Prvi službeni Majčin dan dogodio se 9. svibnja 1929. godine u Narodnom kazalištu, a većinu igrokaza, recitacija i pjesama izvodila su djeca i posvećivala svojim majkama. Osim toga, članice udruge odlučile su napraviti i humani čin za izuzetno siromašne majke na osječkom području pa su skupljale novac za majke kojima je to bilo potrebno. Odlučeno je 1930. godine kako će se Majčin dan održavati svake druge nedjelje u svibnju, a udruga je poslala dopis ravnateljima škola kako bi učenicima prosljedili pitanja poput: „Što meni znači moja majka i zašto je njeno ime svetinja?“. Najbolji učenički odgovori objavljeni su u Hrvatskom listu koji je otad svakoga svibnja posvećivao pažnju proslavi Majčinog dana.¹⁰⁷⁹

U Dubrovniku se proslavljao Majčin dan u katedrali 14. svibnja u nedjelju, kako je zabilježeno 1995. godine. Majke su se blagoslivljale te je svakoj ženi i majci pružen buket cvijeća iz vrtova Županije. Na taj dan djeca bi čitala svoje tekstove o majkama.¹⁰⁸⁰

Jedno od poznatijih lica koje se pojavljivalo na predavanjima udruge Hrvatska žena bila je Marija Jurić Zagorka, a njezini govori propitkivali su ulogu žene. Vrlo je često progovarala o pravima žena i nije pristajala na kompromis „poslušne domaćice“ koji se vrlo često nametao ženama na bilo kojem društvenom položaju. Njena borba za implementaciju žena u razne djelatnosti podudarala se s ciljevima udruge.¹⁰⁸¹

Zanimljivost na bročanskom području jest ta da se Majčin dan slavio na današnji Dan žena – 8. ožujka, osmi mart. Ipak, u nekim obiteljima nije se slavio Majčin dan na Dan žena, već 12. svibnja, što tumači kazivačica koja je odrastala na Brocama:

*U školi smo slavili Majčin dan kad je bio osmi mart.*¹⁰⁸²

*Majčin dan se u mojoj kući nije slavio na Dan žena, nego na 12. 5. mami se moralo nešto donijet, tata bi nam vazda nešto dao, mi bi sparenjavali¹⁰⁸³ tako i onda bi mami i babi kupili neku sitnicu. Nije to ko danas, to je bilo drugačije.*¹⁰⁸⁴

¹⁰⁷⁹ Ivana Lončar, *Udruga Hrvatska žena u Osijeku (1921.-1943.)*, Hrvatski studiji, Sveučilište u Zagrebu, Scrinia slavonica 11, Zagreb, 2011., str. 244-246.

¹⁰⁸⁰ *Naša Gospa*, list katedrale Župe Dubrovnik, Gradski župni ured, Godište I, broj 2, Dubrovnik, 1995., str. 22.

¹⁰⁸¹ Isto, str. 239-240.

¹⁰⁸² Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

¹⁰⁸³ Spreмали, spravljali.

¹⁰⁸⁴ Prema kazivanju Ane Bajurin, rođ. Vlašić, 27. veljače 2018., Ston.

10.3. Čagljevi kao simboli Broca

Rusković čaglja naziva „najvećom zvjerkom Dalmacije“ s prepoznatljivim i jezivim urlikom, pa se vrlo često oni koji nisu naviknuti na njihov zov prepadnu ne znajući o čemu se radi. Bjelovučić navodi da su čaglji iskrcani iz Levanta na Korčulu 1644. i da su preplivali na Pelješac ili da su ih tamo prebacili. Spominje i „lov na čaglje“ koji smatra „zanimljivim“.¹⁰⁸⁵

Postoji narodna izreka: „Vrijeme će se promijeniti, kada se čuju čagljevi ili čaglji.“¹⁰⁸⁶ Marko Pederin je zapisao: „A kad čuješ da jauču čaglji, toka obrnut baretu naopako, pa će fermat.“¹⁰⁸⁷

Zanimljivo je što Vid Vuletić-Vukasović kaže za čaglja: „Ne da se pripitomiti, niti ga se može u kući držati radi kvara, što napravi, i radi neugodna svoga vonja. Kako rekoh, čagalj je svakomu oduran, od svakoga prezren...“¹⁰⁸⁸

Zanimljive su ove konstatacije o čaglju u literaturi kada postoji primjer čaglja koji je naučen na hranu i koji već godinama slijedi barku ribara Antuna Vlašića. Događaj se odvijao na Brocama; čagalj je vjerno čekao hranu i šumskim je putom pratio ribarovu barku.

¹⁰⁸⁵ Zvonimir Bjelovučić, *Vodič po Stonu i poluotoku Pelješcu*, Tisak Štamparija Jadran, Dubrovnik, 1937., str. 7.

¹⁰⁸⁶ Ivo Rusković, *Prirodno-geografske osobine poluotoka Pelješca*, Pelješki zbornik, Društva Pelješčana u Zagrebu i Dubrovniku, Zagreb, 1984., str. 72.

¹⁰⁸⁷ Marko Pederin, „*Stara virovanja*“ na Zapadnom Pelješcu, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 285.

¹⁰⁸⁸ Vid Vuletić-Vukasović, *Čagalj na otoku Korčuli – bilježke iz povjesti i pučke predaje*, Štamparija Degiulli i dr., Dubrovnik, 1908., str. 14.

11. SVAKODNEVNI ŽIVOT U PROŠLOSTI BROCA I STONA

U 20. stoljeću dogodile su se velike promjene. Ljudi koji su stariji živjeli su drukčijim životom od mlađih generacija. Često su živjeli teško, ali bili su sretni, družili su se i imali brojne aktivnosti kakve su danas u dobu tehnologije možda i nezamislive. Skupljena su kazivanja starijih ljudi koji govore kako su njihovi životi izgledali na stonskom i na bročanskom području kada su imali manje godina i više briga.

11.1. Kazivanja

Trapi moj pradjed na Hrasnu i ne obada, kad neko viče iza njega: „Šta to radiš?“ On se okrene, a ko – feudalac. On je reko: „Evo, gosparu, trapim.“ „Šta ćeš sadit?“ „Gosparu, posadio bih vinograd.“ „Dobro, nastavi radit, al znaj da je to moje.“ „Dobro, gosparu.“ Moj pradjed je nastavio trapiti, reko mu je gospar da može trapiti i on je sretan. Još je gospar reko: „Reci da sam te ja poslo, da je to moje.“ Feudalac viče na kmeta zato da ga prestraši, a ovaj sretan jer može trapiti. Desetina uroda išla bi gosparu.¹⁰⁸⁹ Druga predaja je bila kad je moj pradjed došo kod gospara i kuca i kaže: „Gosparu, ove godine dobro rodile masline, imam nalivenog ulja pa bih dao za dug.“ Bio je dužan jer je gospar imo butigu i trebalo je brašna za prehraniti djecu, a novaca nigdje nije bilo, pa je taj dug bio za prehraniti djecu. Moj pradjed htio je dat kameno pilo, pet ipo kvintala ulja. Pretočio je pilo u gosparevo veliko pilo. Na kraju kaže: „Gosparu, bi li otvorili knjige, pa da vidim koliko sam još dužan?“ A gospar mu reče: „Mrš, mrš, toware, nisi ni skonat platilo, mrš!“ I šta napraviti? Pokrit se ušima i put doma...¹⁰⁹⁰

Ne znam je li to prednost ili mana, držim da je to prednost, ljudi su se bavili svime što su mogli, imali su doma sve što je bilo potrebno, nisu morali ići u butigu. Sve se povrće sadilo, imali su grahorice za zimu, čak i leću, ječam, suhi grah, suhi bob... Imali su jednu ili dvije svinje, poneku ovcu, poneku kozu, tovara da se može s njime poći u baštinu da ga se može natovariti... Tijekom 60-ih godina prošlog stoljeća počeli su se baviti turizmom, tad su se izdavali pansioni u kojima se nudila hrana. Kompletna zarada odvijala se unutar obitelji. To je bila laka zarada i mogla je eliminirati teži život koji je ranije bio prisutan. Prije si imao zimnicu, vina, sira u ulju, maslinova ulja, mrsna, ribe...¹⁰⁹¹

Kasnije kad se 1974. godine ribarska zadruga se integrirala s Rudinama, sve su manje ribali, sve se više bavili turizmom. Rudine su napravile kamp na Brocama, asfaltirale selo, napravile su restoran blizu ribarske zadruge i jednu malu butigu te nasuli prevlaku rubom Solane. Tad je postojala mogućnost ljeti da se zabavimo, bili su raznorazni sastavi sa živom muzikom, od osam ura do ponoća, u ponoća je

¹⁰⁸⁹ Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

¹⁰⁹⁰ Isto.

¹⁰⁹¹ Prema kazivanju Mara Bilića, 9. siječnja 2022., Broce.

bio fajront, s time da je od '85 bilo sve manje posla jer je kriza bila sve veća. Kad je rat došo, sve je nestalo. Prednost je bila da je restoran radio i zimi, pa bi se i domaći zabavili. Nedjeljom popodne došli bi igrati na karte, nekad i drugim danom, bilo je ljudi sa strane koji bi došli zimi preko vikenda. Jedan prostor bio je separiran, tu bi dvadesetak ljudi moglo stat da budu u intimi. Taj je restoran krajem 80-ih posto nerentabilan, bilo je sve manje ljudi. Uspon je bio od '75 do '85. Ljudi su počeli sređivat kuće za iznajmljivanje, uzimali su nove postelje ili nove banje, nije bilo nekih velikih ulaganja, ali se pokazalo unosno za razliku od mukotrpnog života ranije.¹⁰⁹²

Prije se nije moglo doći preko Palate (regularnog puta) na Broce, nego si moro nekoga zvat da dođe po tebe s barkom preko puta, s druge bande. Odmah ispod pumpe (raskršće za Ston) bio je put preko brda, pa je išo kroz Konštare i onda dođeš nasuprot Broca i zoveš otele, vazda bi neko bio tuda. Dozivali bi ih da nas dođu pokupit, ali ja sam većinom išla sama.¹⁰⁹³

Jedina veza s Dubrovnikom bio je vapor, hodio je ujutro rano, vraćo se navečer oko 4 ipo. Ako ima neko, trumbio je gori da znadu da ima neko kad se iskrcavalo.¹⁰⁹⁴

Brod je išo iz Dubrovnika. Ako ti je imo ko doć iz Dubrovnika, brod nije fermavo na Brocima jer je bilo plitko, nije mogo doć do mosta i onda je bio jedan čovjek koji bi svojom velikom barkom pošo i polako, brod bi fermo koliko bi mogo, stane s barkom uz jedna vrata na brodu koja su se otvarala. Onda bi ko se imo iskrcat na Brocama, ukrco bi se u tu barku i njemu bi se plaćalo, taki je bio običaj na Brocima. Je li meni imo ko doć, bilo komu, iz Dubrovnika, svi smo obavezno išli na most. Uvečer, kad bi došlo ljetno doba, svak je imo pre' kuće, a moj pokojni tata je sviro harmoniku, i sviro bi prvi brač (?) i onda bi tu pjevali i onda se tu skupilo ljudi. A tamo kod Perića, đe je ona kupljena kuća koju su sad kupili Englezi, dole je onaj pižuo, on bi bio pun ljudi, e tu bi bile izvrnute dvije-tri barke, bilo je jedno veliko, ogromno stablo od murve koje se slomilo, pa bi se i na njega sjedalo, i na te barke, i na pižuo. Tu bi se pjevalo i pričalo dokasno.¹⁰⁹⁵

Moj otac Božo Perić slovio je kao čovjek s odličnom memorijom i veliki poznavatelj povijesti. K njemu su dolazili ljudi iz sela da im kaže ko se kad rodio, umro ili možda čak i oženio i kako mu se netko iz obitelji zvao, jer nije bilo smrtnih ni rodni listova ko danas. S tim podacima baratalo se dalje da se pođe u matični ured, kako bi se ovi koji su tamo radili lakše snašli ako bi im trebala kakva potvrda. Često bi dobili neku poštu npr. od poreza za zemlju koji se plaćao, pa da im objasni što ima činiti, gdje poći... Kad su 60-ih godina prošlog stoljeća (20. stoljeća) počeli dolaziti stranci, još se nije učio viši stupanj engleskog i njemačkog, išlo se u svećenika don Ante Dračevca koji je znao više jezika i koji je dobrovoljno podučavao djecu da im bude lakše u školi (današnje lekcije). On bi pisao pisma tim

¹⁰⁹² Prema kazivanju Mara Bilića, 9. siječnja 2022., Broce.

¹⁰⁹³ Prema kazivanju Jele Kalinić, rođ. Mordžin, 20. listopada 2019., Smokovljani.

¹⁰⁹⁴ Prema kazivanju Marije Perić, 9. listopada 2021., Broce.

¹⁰⁹⁵ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

strancima ili prevodio što oni pišu. Pored njega isticala se pokojna gospođa Nada Essert iz Stona koja je također znala njemački i talijanski i nesebično bi pomagala u pisanjima tim prvim strancima (obično Nijemcima).¹⁰⁹⁶

U kominima smo držali krunicu prije večere, svaku večer s babom i dedom. Baba je vodila krunicu za trpezom i molilo se, pa se ide prekrstit, pa tek onda na večeru. To se molilo preko cijele godine, pogotovo zimi. Ljetima se ne bi mogli skupit. Baba je molila i za njome mati, otac i djeca.¹⁰⁹⁷

Stare kuće imale su gustijernu, uzimali bi ljudi vodu za pit i dolazili bi oni koji nisu imali gustijernu, tu bi se sastali i pričali dok bi se voda točila, to je bio slobodni pad, bio je rubinet dole u prizemlju i dolazili bi na taj rubinet, pa bi vazda dolazili i izmjenjivali čakule, što se ubralo, što se radilo, što će se sutra raditi, ko mala sijela. Bile su kante aluminijske boje koje su bile namijenjene baš za pit vodu. Imali su svi više-manje izvore, ali za pit vodu ona je morala bit čista.¹⁰⁹⁸

Ljudima se nije vraćalo u novcima, nego u ulju. Prije su volovi mljeli masline, a neki su i s konjima koji su imali. Po cijelu noć bi bili budni, pa bi im načinili i nosili kafu i bakajar, a ujutro marendu. Ondarke oni odlazu, a drugi dolazu. Mjelica se zvala, po dvije litre uja bi se dalo za svaki mlin vlasniku. Oni koji su bili udaljeni, u mlinici su imali svoja pila, svak je imo svoga, na njima su bili i katanci. Npr. ljudi s Bižanja, kada bi samljeli ulje, usuli bi ga u pilo (unutra su svi bili poredani). Bile su dvije mlinice u središtu sela, jedna je bila zastarjela jer se o njoj nije imo ko skrbiti. U velikim magazinima svak je imo svoje pilo, tu bi ljudi držali ulje koje bi se stelalo i izbistrilo, a onda bi uzeli ulje i koristili ga za jelo ili su ga prodavali, nije bilo drugog načina za čuvanje ulja. Neko je imo žare od deset, petnaest litara, ali to je bila rijetkost. To je bilo vezano primarno za masline, možda i lozu, ali najviše za masline. Iako je neko bio vlasnik nekog prostora đe su se držala pila, odnosi su bili takvi da su ljudi mogli uć kad je trebalo ili bi ga otale nosili sebi doma, bili su u pravoj zajednici. Ne možu ga nosit doma jer tad nije bilo plastike ili stakla, samo otvorenih, drvenih kanti. Imali su drvene posude i imali bi štap, stavila bi dvojica na rame i to bi nosili tamo u magazin. To su bile posude od trideset, četrdeset litara i gore su imale i gore su imali „otvoreno uho“ đe bi provukli debeli, drveni štap i onda bi to nosili na ramenima, jedan na jednomu, drugi na drugome, i to bi bilo dugo dva metra. Između njih bi bila posuda s uljem koja bi se tamo prolila. To bi bila odsječena drvena bačva koja je imala gore napravljena „uha“, mi smo to zvali postava. Grožđe bi se mečilo u baštini (na mjestu berbe) i vino bi se stavljalo u mjehove (mijeh) da se ne bi nosila velika količina grožđa.¹⁰⁹⁹

Po priči mladost se sastajala u feudalca Perića i igralo se kolo. Plesala se polka, u Dolima i Primorju se pleso linđo, u nas to nije bilo tako. Uz gusle se plesala polka. Obično se to odvijalo

¹⁰⁹⁶ Prema kazivanju Marije Fabris, 9. listopada 2021., Broce.

¹⁰⁹⁷ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

¹⁰⁹⁸ Prema kazivanju Marije Fabris, 9. listopada 2021., Broce.

¹⁰⁹⁹ Prema kazivanju Marije Perić, rođ. Baća i Aninke Duždević, rođ. Pavlović, 22. listopada 2019., Broce.

*blagdanima i vikendima, to je bilo u doba djetinjstva moga oca. Postoji jedna legenda, tj. pjesma: Sjećaš li se moja bijela vilo, kad je kolo u Bižanju bilo? U Lučića Iva osta bluzza Bilića Marina... Uvijek su se rimovale. To su lokalni autori pisali. Pero Mihočević iz Konštara je dosta sklepaao, ali ovu nije. To je bilo u kući mog pradjeda Iva Lučića. Saloča je prostor za ples i druženje, tu bi se družili. To je nešto kao dnevni boravak.*¹¹⁰⁰

Postoje dokazi za plesanje polke u literaturi. Mato Mojaš zapisao je kako su na svakom području uvriježeni narodni plesovi; za Dubrovačko primorje spominje dva pasa, mazurku, polku, preskake, ragacu i trusu, za Mljet polku, due pasi, kotijun, kvatro pasi, mazurka, step, škampa boško, šotić i tre pasi, a za Pelješac mazurku, malfetinu, šotić u dva, šotić u četiri, kvadrinu, kvadrilju france, svatovsku, bolsevjen, hrvatsko kolo i polku.¹¹⁰¹

*Muški su bosu igrali nogometa ispred crkve, postavili bismo male barice i igrali po makadamu. Kokoši su išle po selu pa se to čistilo. Ljeti, kada bi igrali bosu, to je jako prašilo, na tabanima smo imali kožu poput kožnih cipela. Imali smo svoju preriju, drvene puške, lukove i strijele brloge u šumi. Bile su to žestoke bitke kauboja i indijanaca. Našli bi se mi mlađi i stariji, stariji bi nas nagovarali da se pobijemo ili pohrvemo. Bili smo podijeljeni u starije i mlađe, mi bi mlađi gledali starije kako igraju nogometne utakmice, nekad bi se pomiješali, bilo nas je previše. Kad smo se kupali na mulu, pobjegli bi u hlad oleandre igrati na frnja i karata.*¹¹⁰²

*Ispod barake bi bilo puno mrtve ribe, svaki dan bi se istreslo u more bar 100 kilograma ribe koja bi danima trulila. Bukve bi plutale, srdele bi potonule. Ispred mula bi se skupilo puno gruja, cipola i smuduta. Gruj bi se naselio ispod mula jer bi bilo puno hrane, onda bi ih mi djeca lovili. Bili smo često na marendi u hladu, skroz ispod zida na baraci, đe su ona dva bora, tad je bio mir i malo bismo predahnuli. Čim se digneš ujutro u 6 ura, odma trčiš tamo na ribanje, ili ribaš s leuta ili ribaš s kraja. Neki smo bili dobri u ribanju na udicu, ko Nikola Bonačić i njegova sestra.*¹¹⁰³

Ribali smo na udicu, i curice naše generacije ribale su s nama na mulu, ribali bi bukve ili dole u mandraču bi ribali one male peše. Zimi bi lovili ptičice, kosove i ostale, imali smo pločice kao zamke za ptice, mi muški bi imali 20-30 tih pločica. Kad bi bio led, onda bi nam smrzle te lokvanje i onda ne bi mogli uhvatit ništa dok se ne rastopi. Zamke bi stavljali u šumu, neko bi išo i dalje, svak bi zauzeo neki teritorij. Znalo se čija je koja pločica, obišli bi ih ujutro i popodne. Mi smo to zvali pločica jer izgleda ko tanki kamen, dimenzija 25x25, zapenje se i uloviš kosa. Mati bi mi to operušala i to bi se jelo, kuhala se

¹¹⁰⁰ Prema kazivanju Iva Lučića, 24. siječnja 2021., Broce.

¹¹⁰¹ Mato Mojaš, *Narodna kola i folklorne grupe u dubrovačkom kraju*, Dubrovački horizonti, br. 18-19, 1978-1979., str. 69.

¹¹⁰² Prema kazivanju Mara Bilića, 9. siječnja 2022., Broce.

¹¹⁰³ Isto.

juha ili bi se spremali na gradele. To je bila donekle zabranjena ptica, ali nije niko o tome vodio računa. Danas je strogo zabranjeno ubijati ptice pjevice.¹¹⁰⁴

Pračke smo zvali - lastika. Sastojala se od: rohatice u obliku slova U, par guma – lastika od motor bicikle, jezika od kože i 4 gumene lastičice – vezice. Imali smo poprilično natjecateljskog duha gotovo u svim aktivnostima, kao mali u igri, a kasnije odrastanjem u ozbiljnijim i korisnim aktivnostima. Nastojanje biti bolji.¹¹⁰⁵

Baraka nije mjesto gdje je bila neka trošna baraka. Baraka je bila osamdeset godina sveto mjesto opstojnosti dvadesetak obitelji Broca, Bižanja, Hrasnog, Kobaša, Konštara i još dvadesetak obitelji čiji muževi su bili sezonska radna snaga. Bili su to najveći junaci najtežeg rada na svijetu. Bilo je to viteški. Počasćen sam i nagrađen što sam imao priliku više od dvadeset godina osjetiti iznutra ribarsko bilo. Baraka je srce sela.¹¹⁰⁶

U Stonu je bilo Kulturno-umjetničko društvo Stoviš i kazalište. Djeca iz škole išla bi za Dan Republike, za Prvi maj i činile bi se priredbe i recitacije, igro se Šegrt Hlapić, Snjeguljica... Više godina su djeca iz Česvinice (jer je osnovna škola bila i u Česvinici i u Hodilju i u Stonu, s time da su u Česvinici i u Hodilju bila prva četiri razreda) recitali radne recitacije, a za Prvog maja bio je i slet u Stonu, došli bi i iz drugih škola pa bi skakali... Nismo skakali u more, prvo se šetalo, neki su nogomet igrali, svašta se igralo, a obvezna je bila priredba. Bilo je i između Dana Republike i Prvog maja priredbi, ne uvijek, ali je bilo. Kasnije je bilo i kazalište lutaka, ovi stariji su prestali radit priredbe kad sam ja bila u nekom priredbu, onda su ih radila samo djeca iz škole.¹¹⁰⁷

U Kneževu dvoru bal je bio preko zime, a na ljeto tamo će je fontana, će je današnji Tommy, toga više danas nema, tu je bila zgrada i ispred zgrade je bila jedna mala taraca, a između sadašnje općine i te zgrade bila je taraca i tu bi subotom i neđejom bio bal. Kino je isto bilo subotom i neđejom i preko sedmice jedan dan, srijedom. Subotom i neđejom bio bi isti film, a srijedom drugi. Ja sam manje-više svaki film koji se u Stonu prikazivo gledala.¹¹⁰⁸

Puno je mladosti pošlo trbuhom za kruhom, ali bi se skupili preko ljeta i došli u Ston, ljeti bi držali pantomine. Svak bi imo nadimak iz djetinjstva, naprimjer Đak. Obavezno bi se pjevale serenade. Nije se to pjevalo curama, nego bi svojta mogla zapjevat, bile su dvije sestre koje nisu bile udate, a njihova braća jesu. Ta braća imala su djecu koja bi došla i pjevala serenadu tetkama i starijim ženama (Anko Ančice, dušo i srce, kad si pošla spat, bila ti laka noć, svi anđeli došli ti na pomoć), bilo je i drugih pjesama. Ljeti bi se skupili i sjeli ispred restorana, pogotovo pjevači, mi bi za Svetoga Antu (koji smo pjevali u crkvi) pošli kod Ante Dračevca na tratamenat, nije to bilo nešto ekstra, nego bi časne

¹¹⁰⁴ Isto.

¹¹⁰⁵ Isto.

¹¹⁰⁶ Isto.

¹¹⁰⁷ Prema kazivanju Ane Šerlije, rođ. Pavlović, 11. kolovoza 2020., Mali voz.

¹¹⁰⁸ Isto.

napravile malo štrudela i kriješava i onda bi zapjevali. Muški bi popili čašu vina, neko bi uzo i sendvič. Mi bi zapjevali starijih i crkovnih. Na Srce Isusovo bi pošli kod časnih na tratamenat i isto bi pjevali. Navečer bi sjeli ispred Baće i pjevali bi starinske pjesme. Pokojni Rado Matić je volio Ko je srce u te dirno i ta se pjesma pjevala kad je on bio u društvu. Jedna žena je vojela Dolinom se šetala djevojčica mlada, rosno cvijeće birala, plakala od jada, šta će meni život taj na ovom svijetu, kad ja moram ginut u najboljem cvijetu. Pokojni Jozo Leho s Komarde volio je Oca nemam, majke nemam premile, davno, davno u grobu su hladnome. Jedan je bio upjevo Krvava ruža i Plavo cvijeće. Nekada sam i ja volio plavo cvijeće (...) kitio sam kose njene plavim cvjetovima, jednog divnog majskog dana bude tama, u zagrljaju drugog bude moja draga (...) okićene kose njene plavim cvjetovima, ali kada ja ne volim plavo cvijeće... Pjevali bi Ne klepeći nanulama. Pjevali smo i onu Kud plovi ovaj brod, Anko Ančice, Plava barka... Zapjevali bi u društvu i onu: Koliko kapi, toliko ljet, Bog ti da... Mi bi sjeli ispred hotela preko puta Baće đe je bilo krcato svijeta, ali smo gledali na ure, to nije bila dernjava. Kad evo ti policije, da je deset ura prošlo, a stranci kad su čuli pjesmu, svi su izašli na prozor i poslušali. Svak bi volio neku pjesmu i te bi se pjesme pjevale, ko je volio neku pjesmu, ona bi se pjevala, on bi započeo i mi bi nastavili.¹¹⁰⁹

Kad počinje škola, onda se zapjeva na početku školske godine u neđeu:

Dođi nam Duše Presveti

rasvijetli uma (...)

i srca što si stvorio...¹¹¹⁰

11.2. Recepti i savjeti bročanskih kuharica

Godine 2020. Marija Fabris udijelila mi je stare recepte bročanske kuharice Maje Milovčić iz privatnog arhiva. U bročanskoj kuharici nalaze se recepti Nike Perić iz 1915. godine i savjeti o domaćinstvu Ane Perić iz 1926. godine:

Kuharica Maje Milovčić iz Broca:

Medenjaci, rum kuglice, kriške za čaj (?), pariške štangle, pita od sira, torta od limuna, rolada sa kremom, limunova krema, vanili kiflice, štangla pita, liker od naranče, Albertov dvopek, torta od krješava, torta od 1 jaja, pita od jabuka, zelen baba, šarbo kocke, ploške od kruha, šarko šnite, pasta od srdela i patata (teta Nike Perić – 13. 5. 1915.).

¹¹⁰⁹ Isto.

¹¹¹⁰ Isto.

Torta od krješava – koliko teži 6 jaja, toliko šećera. Koliko teži 4 jaja, toliko brašna. Koliko teži 2 jaja, toliko masti. Jednu četvrt šećera. Bati žumance i masti a ostali šećer kad je snijeg gotov, dobro izbačen. Sipat malo pomalo šećer i brašno na vrh noža, pola praška za pecivo, kad je gotovo, razlit u rostjernu povrhu posut krješvama.

Šarbo šnite – 35 dkg brašna, 20 dkg masla, 1 jaje, 1 žlica šećera, 1 paketić praška za pecivo, 2 dkg kvasa i jednu šalicu mlijeka i pusti da se kvas digne. Umijesi tijesto i razdijeli u tri dijela. Fil: 30 dkg oraha, 25 dkg cukara. Prvi dio namazati mermeladom i posuti i drugi dio tako isto kao i prvi. ½ sata da kisne zatim peći.

Biskvit – izmiješati 4 žumanjca sa 12 žlica šećera uz postepeno dodavanje 10 žlica vruće vode i 12 žlica brašna. Na kraju lagano promiješati snijeg od 4 bjelanca i staviti peći u posudu namazanu uljem. Po želji može se puniti trešnjama kremom ili mermeladom. Pečeno tijesto može se preliti glazurom ili kafom ili rumom.

Pasta? od srđela i patata – skuhaj patate po prilici. Na fjelice iskrižaj. Srđele slane očisti i oprati, one se na sitno isjeći. U teću se stavi najprije malo prezle. Jedna kila (fila?) patata, malo srđela, preko jaja na fjela ulja tako redom. Gratani kruh (izmjena).

Godine 1926. godine Ane Perić urednim je rukopisom napisala napisala tekst o mljekarstvu uz postupak muženja krave (*domaćica treba imati čistu kecelju i vezanu glavu... U čistu sudu je mlada voda čista krpa da se obriše vime...*). Opisan je i postupak konzerviranja mlijeka uz pasterizaciju i sterilizaciju. Knjižica sadrži postupak odvajanja masti od mlijeka kao i bućkanje masti. Nakon toga slijedi poglavlje o *Živinarstvu*, kada i kako se vade pilići i posebna sekcija pod nazivom *Inkubator*. Navode se i bolesti živine¹¹¹¹ poput onih najopasnijih: tuberkuloze kostiju, najopasnije boli koja napada grlo (difterija) i proliv. Osim opisivanja bolesti navodi se ponašanje životinja u tim situacijama. Zatim slijedi *Povrtlarstvo* i *Podizanje gradine* (kako napraviti ogradu za odijeljivanje uređene zemlje), *Sijanje i sađenje pojedinih biljaka* (navode se tri načina za sijanje – omaške, sijanje u redove i sijanje u kućice/kućice, kako se priprema zemljište i kako pravilno posijati pojedine biljke), *Topla leja*, *Đubrenje zemljišta* (đubre može biti toplo i hladno, prirodno i vještačko...) i *Zeleno đubrište* (*Ovo se dobiva na taj način što u jesen posijemo djetelinu pa u proljeće kada izraste 15 cm pokosimo i preoremo stajsko đubrište...*). U bilježnici dolazi segment o hrani, točnije o kuhanju pekmeza; prvo općenito, a onda kako se priprema pekmez od trešanja, kajsija (kaiša), kupina, šipka, jabuke, šljiva... Naznačena je i kotonjata od dunja i sok i vjerojatno vino od kupine. Napisani su i savjeti kako se može potrošiti kvasina, kao i recepti za gusti i cijedeni pomidor i ustavljenje cijelog pomidora. Osim toga ukratko su napisani sastojci za biškote te opisani postupci konzerviranja povrća i voća i spremanje slatka; slatko se odnosilo i na višnje, trešnje, zelene oraščiće, kaiše (u lokativu napisano slatko od kajiša), kupine, lubenice (dinje),

¹¹¹¹ Životinje.

šljive, smokve, dunje i grožđe. Naravno, spomenuti su i kompoti od raznoraznog voća (napisano konpot, a ne kompot; npr. konpot od kajsija, jabuka, dunja...). Pri kraju nalazi se recept za punjene krumpire, sos od pomadora, francusku juhu od zelja, supu od kostiju, šnicle na luku, grčki kupus, kiselu juhu, paprikaš sa njokama, rižu s mesom, kiflice od krompira, knjedle od krompira sa šljivama, musaku, posnu sarmu bez mesa, punjeno meso sa jajima, rižot od škojaka, doboš torta, kugluf...

11.3. Narodne pjesme bročansko-stonskog kraja

Kazivačica Neda Žile kazala je kakve su se pjesme prije pjevale u selu Luka pokraj Stona i što su one značile puku:

Mi smo prije sami stvarali svoje pjesme kad god nam se pružila prilika; kad smo hodili po paši, hodili po ribanju... Kad bi se u ljeto išlo na ribanje, to bi brujalo od pjesme. Stari bi prije dolazili krajem mora s ostima na dokes. Idu krajem pa gađaju ribu, dvojica vozu, jedan s ostima stoji. Ona dvojica pjevaju da se razliježe Luka i Hodilje, posebno kad bi bila bunaca.¹¹¹²

U nedjelju bi se ljudi okupili u selu (Luki). Sišli bi ljudi s Rusana, došli bi iz Malog Sela i iz Duževića. Ljudi bi sjeli na pižuju ispred kuća i igrali na karte ili bi bućali na nečijim skalinama. Neko bi pričo, neko bi pjevo, neko bi nekoga zvo u kuću. U Ston se išlo pješke, znam da su išle cure i momci koji su kupili masline. Išli bi i na bale ili bi se vjerali. Išli bi momak i cura zajedno do doma, ali on bi išo u sebe doma, a ona u sebe doma.¹¹¹³

Prva:

*Marice, divojko poštenoga roda
ti ne peri robu pokraj moga broda.*

Druga:

*Ja ću prati robu gdje je mene volja
a ti surgaj broda posred sinja mora.¹¹¹⁴*

Ovu sam pjesmu pjevala kad sam išla od kuće, ovo je jedan njezin dio:

*Zbogom, Luka, mjesto moje
u tebi sam sretna bila,*

¹¹¹² Prema kazivanju Nede Žile, rođ. Franušić, 22. siječnja 2019., Ston.

¹¹¹³ Prema kazivanju Stane Halilović, rođ. Obšivač, 31. listopada 2019., Luka.

¹¹¹⁴ Prema kazivanju Nede Žile, rođ. Franušić, 22. siječnja 2019., Ston.

*svoju mladost provodila.*¹¹¹⁵

Pjevali su muški, ali i ženske. Ovo je dio pjesme koju bi pjevali navrh skalina navečer u Luci:

Ne vjerujem oblacima

pa ni suncu koje sja

pa ni tebi

da te ljubim samo ja.

(...)

*mjesto primorsko maleno.*¹¹¹⁶

Narodne pjesme koje je Bjelovučić skupio u svom djelu *Rčanska pjesmarica* većinom su kazivali ljudi iz Janjine (religiozne i domoljubne pjesme, kao i o nekim životnim i svakodnevnim situacijama i istaknutim lokalnim ljudima). Navodi se pjesmica koju je kazala Ljubica Perić s Brodaca (Broca):

23. Sjedi tinto na granici

Sjedi tinto na granici

u crvenoj kabanici

više valja kabanica

*nego tinto i granica.*¹¹¹⁷

Tintilini se spominju u običajima starih u Kućištu i u Vignju koje je zapisao Marko Pederin (s naglascima i rječnikom starijih ljudi, ovdje prenosim samo dio, a za saznati nešto više potrebno je pogledati *Pelješki zbornik* iz 1976. godine):

„A tintilini su dica što su umrla prez krsta. Vidu ga di je zakopano blago, oli di skače po krovu oli po grani. A zovu ga i macić. Na glavi ima crjenu baretu. Ko ga uspije uhitit za oti fes, bit će sritan i bogat. Tintilini pijuču kako tice, činu piju-piju. Tintilin se po noći pritvara u noćurka i piva po vrtliman i arlaman. Tintilinić čuva dinar. Ima fes. A bit ćeš ču govorit: Sidi tinto na granici, u crjenon kabanici. Više vridi kabanica, nego tinto i granica! Ma tintilinića ti se ne triba bojat: on donosi solada. A tintilin te uža pitat, hoćeš li da ti donese iz mora oli s kraja. I moraš dobro imat pomnju što ćeš mu rit. Ako mu rečeš da ti neka donese iz mora, donit će ti pun škipac blaga; ma ako mu rečeš da ti neka donese s kraja, donit će ti govana (...) A na Ratu gorika su bili niki ljudi i bili su veliki siromasi. I nisu imali ni dobro za izist. A u malo godišta su izgradili kuću. A što! Govorili su, da su imali tintilina.“¹¹¹⁸

¹¹¹⁵ Isto.

¹¹¹⁶ Prema kazivanju Stane Halilović, rođ. Obšivač, 31. listopada 2019., Luka.

¹¹¹⁷ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rčanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 46.

¹¹¹⁸ Marko Pederin, „Stara virovanja“ na Zapadnom Pelješcu, Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976., str. 282-283.

Bjelovučić je skupio i pjesme iz Stona koje mu je kazao Ivo Gučić. *Pjesma Domobranska* (navedena je prigoda novačenja u stonskoj općini nakon pada Dubrovačke Republike, spjevao ju je Gjurro Matić iz Stona, a kazivač je Ivo Gučić iz Stona).

*Jedno jutro uranismo
to bi nedjelja
kad nam glase zle donesu
na osamnes setembra.
Dok se umih, dok se spravih
bi devet ura
i pošo sam slušat misu
u ime Jezusa (crkva u Stonu)
kad domalo čuh pastira (popa, svećenika)
što nam govori
sad me mrtvi znoj popade
i bol obori.
Da se ima unaprida
ić na vojniciu
i naredbu on izreče
za nas novicu.
Ja ne žalim služiti kralja
služiti do stara
već ja žalim majku moju
komu je ostavljam.
Svaki nema majke svoje
da ga požali
žalite ga vi mladići
koji ste ostali.
Ovo nije prije bilo
kralju davati
al je teško jednoj majci
sinka spravljati.
Jadna majka mislila je
sinkom živjeti*

*a sad ne zna hoće li ga
više vidjeti*

*prosti majko, mila moja
mila i rođjena
ovako je huda sreća
naša hoćela.*

*Da od dvadeset ja godina
cvijet od mladosti
sad me gubiš, majko moja
to su žalosti.*

*Radila si, rabotala
nijesi sijegjela
za othranit mene majko
trud si vigjela.*

*Od zapada gori, doli
sve do istoka
idem sbogom, majko moja
ne poznam nikoga.*

*Pisat ću ti uvijek majko
da znaš za mene
kada primiš knjigu moju
da se razabereš.*

*A pomoj te majko moja
znaš da ne morem
kad pošalju nas na brode
pojti na more.*

*Ostaj sbogom, majko, brate
sestro rođjena
a najviše majko moja
koja si me gojila.*

*Ostaj sbogom, vjerenice
sad narečena (vjerenica narečena je ona kojoj se još nije reklo roditeljima da je vjerena)
za me kroju kraljsku robu
već me ne čekaj.*

*Ti se udaj, dušo moja
blagoslov ti moj
ja te, dušo, bih uzeo
zna gospodin Bog.
Ljubav dušo, nije naša
nego od ljeta
ja ti, dušo, idem služiti
Frana Jozepa.
Molit ćemo majke naše
da vas zabavu
i dječicu od pet ljeta
da vas vladaju.
Ja govorim ovo dušo
srce me boli
ali valja da ga stisnem
tebe ostavim.
Daj mi, dušo, jedan cjelov
od strane tvoje
jer ti dušo idem zbogom
bubanj me zove.
Ciknu mlada kao zmija
i prsi bije
oko vrata draga hita
suzam ga polije.
Pak zaviče plačnim glasom:
Nebesa orite
a glavice vašim vrhom
sad nas pokrite!
Tu se dragi od svoje drage
jedva otisne
osta tužna guleć kose
i sva ostine.
Da je srce od kamena
oli od mraza*

*prolile bi rijeku suza
s vaših obraza.
Promislite svak po sebi
jesu li žalosti
kad se upute djeca naša
cvijet od mladosti.
Lasno ti je vjerenicu
bilo ostavit
al je trudno majku gledat
kad se rastaviš.
Majke trče gole, bose
kosam niz pleći
da bi mogle djecu svoju
jošter vigjeti.
Tad pogjoše tu na pontu (luku u Stonu)
skupa zajedno
a barke su bile spravne
za poći na jedro.
Tu se majke stale lupat
rukam u prsi
sin materi oko vrata
rukam se drži.
Tu ga ljubi, tu ga grli
blagoslov mu da
ti ćeš sinko, opet doći
majku ne ćeš naj.
Okol nekog tu su braća
sestre po dvije
svaka sestra svoga brata
suzam polije.
Mnoge su se tu na ponti
majke rastale
a mnoge su tu na ponti
plaćuć ostale.*

*Vjetar puše, jedro nosi
barka ne čeka
da bi mogla majka reći
sinko pričekaj.
U kono Broca mlados pogje
jedra otvoru
k' nebu gori ruke dižu
z' bogom govoru.
I otole ter pogjoše
gori uz more
i ovo je sve istina
od pjesme ove.¹¹¹⁹*

¹¹¹⁹ Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Pjesme s Pelješca ili Rčanska pjesmarica*, Dubrovnik, 1910., str. 129-131.

12. ZAKLJUČAK

Bročansko-stonska tradicijska kultura i usmena književnost predstavljaju neprocjenjivo bogatstvo koje odražava identitet, povijest, vrijednosti i način života jedne zajednice. Predstavljaju autentične svjedoke prošlosti, čuvajući znanja, vještine, običaje, jezik, mitove, legende i tradicije koje su prenesene s generacije na generaciju. Čuvanje tradicijske kulture promiče razumijevanje, toleranciju i međukulturalni dijalog te doprinosi izgradnji mira i harmonije i jača osjećaj zajedništva, ponosa i identiteta, što može imati pozitivan utjecaj na mentalno zdravlje, blagostanje i samopouzdanje pojedinaca.

Tradicijska kultura i kulturna baština mogu imati ekonomski potencijal, posebno na pelješkom području koje se ubrzano razvija nakon izgradnje Pelješkog mosta. Mogu biti izvor turističke privlačnosti, poticaja za lokalno gospodarstvo i očuvanje radnih mjesta. Turistička industrija može profitirati od promocije tradicijske kulture, što može generirati prihode, poticati lokalno poduzetništvo, očuvati zanatske vještine i podržati očuvanje kulturne baštine. Također, tradicijska kultura može biti izvor inspiracije za suvremene kreatore, umjetnike i dizajnere te poticati inovacije i kreativnost.

Takvo bročansko i stonsko nasljeđe važan je dio kulturne baštine Hrvatske i predstavlja dragocjen dio identiteta ovog područja. Unatoč činjenici kako dolazi do deruralizacije i depopulacije sela, neki običaji i dalje postoje u seoskoj i mjesnoj zajednici, zahvaljujući ljudima koji ih održavaju. Sela se moderniziraju, kao i Ston koji bilježi sve veći broj turističkih posjeta, ali bročanska zajednica i dalje se trudi očuvati aktivnosti koje baštini iz prošlosti, poput sakralnih i svakodnevnih običaja, starinskih recepata, pozivanja gostiju na glavne seoske blagdane i sporadične uporabe starih i tradicionalnih načina ribanja.

Brojni su običaji izgubljeni, baš kao i tradicije koje su u 20. stoljeću bile glavni pogon sela Broce. Danas ostaju u sjećanju starijih ljudi iz sela, s tim da neki i dalje prebivaju u selu, a neki su se preselili u druga mjesta ili gradove. Teže je doći do cjelovitih sjećanja; ljudi koji ih posjeduju proživjeli su polovicu prošlog stoljeća na drukčiji način, bez tehnologije i suvremenih sredstava koja olakšavaju život. Uz pomoć tehnologije, arhivskih spisa, knjižnica i drugih ljudi njihovi su životi ispričani i zapisani, jer njihove godine, razgovori i misli svjedoče o postojanju drugog vremena koje je zaista oblikovalo bogatstvo usmene književnosti i tradicijske kulture o kojoj se može i mora pisati.

Pelješac je možda karakterističan po istovjetnom ili sličnom modelu mentaliteta ili obrazaca ponašanja, ali svako je mjesto raznovrsno i krije drukčiji rječnik, drukčije obrede, drukčije običaje, i upravo to čini ga nepresušnim vreloom istraživanja. Ston i Broce mogu se promatrati kao dio iste zajednice s kršćanskim predznakom, ali narodne feste, kao i neke svakodnevne aktivnosti, ponekad su se razlikovale, pa se tako može utvrditi da su Bročani i Bročanke na Veliki tjedan odlazili u Ston na

svetkovanje, ali su na neke svetkovine odlazili barkama (na Kobaš) ili su imali procesije koje su vodile na Hrasno. Nakon teških godina na završetku 20. stoljeća i nepostojanja poslovnih ili djelatnih mogućnosti na stonskom i bročanskom području u 21. stoljeću, brojni su ljudi napustili svoje domove i potražili bolje uvjete za život u većim središtima i u gradovima. To je rezultiralo prevladavanjem starijeg stanovništva i isključivim okupljanjem raznih generacija bročanskih i stonskih obitelji u razdoblju blagdana, poput bročanskih Svih svetih ili Svetog Vlaha u Stonu.

Tako polako nestaju i izumiru tradicije koje su se nekada pohranjivale u sjećanju, dok se danas za njihovo prisjećanje ljudi služe podsjetnicima u mobitelima, iako je blago kulturne baštine u memoriji nečije bake ili nečijeg djeda nemoguće zamijeniti brojem gigabajtova u memorijama mobilnih uređaja. Zato je cilj ovog rada sačuvati navode, sjećanja, anegdote i život jednog izoliranog sela i jednog manjeg grada, pogotovo u doba kada se Pelješac promatra kao parcela, beton, kuće i turizam. Cilj je prikazati kako Ston i Broce na repu pelješke ljepote nisu uklopljeni u današnji mozaik generičnih estetskih kopija s razglednice. Nisu samo nakupine rečenica u knjigama i bezlično recitiranje kako bi se identitet ili povijest naplatili ili prodali; oni žive u predajama i pričama, u zajedničkom stvaranju budućnosti koja ne može egzistirati bez poznavanja prošlosti.

13. IZVORI I LITERATURA

13.1. Kazivačice i kazivači

Ana Bajurin, rođ. 1942.

Maro Bilić, rođ. 1960.

Petra Bilić Stepić, rođ. 1989.

Julka Bonačić, rođ. 1931.

Maro Bonačić, rođ. 1988.

Nikola Bonačić, rođ. 1966.

Ante Bulica, rođ. 1959.

Lucija Bulica, rođ. 1994. (prema kazivanjima pok. bake Luce Bulice, rođ. 1927.)

Marinko Bulica, rođ. 1954.

Aninka Duždević, rođ. 1944.

Miljenko Essert, rođ. 1951.

Marija Fabris, rođ. 1958.

Boris Franušić, rođ. 1975.

Dragana Franušić, rođ. 1977.

Stana Halilović, rođ. 1936.

Ana Ivanišević, rođ. 1959.

Jele Kalinić, rođ. 1940.

Mato Katičić, rođ. 1967.

Ivo Lučić, rođ. 1961.

Katarina Marenic, rođ. 1937.

Ruža Matić Asturić, rođ. 1957.

Nikolina Mlinarić, rođ. 1986.

Marija Perić, rođ. 1958.

Ana Šerlija, rođ. 1946.

Ana Škurla, rođ. 1944.

Miho Škurla, rođ. 1968.

Pero Škurla, rođ. 1940.

Antun Vlašić, rođ. 1938.

Mira Vlašić, rođ. 1938.

Sandra Vuletić, rođ. 1969.

Alberto Žile, rođ. 1960.

Neda Žile, rođ. 1931.

13.2. Izvori i literatura

1. Acalija, Sanja. „Božićni običaji u Kaštelima.“ *Ethnologica Dalmatica*, br. 6, 1997, str. 39-49.
2. Babić, Vanda. „Božićni običaji u Zadru. (Arbanasi i Puntamika).“ *Crkva u svijetu*, vol. 48, br. 3, 2013, str. 331-358.
3. Badurina, Anđelko i Marko Tadić. „Hagiotopografija Istre i dubrovačkog područja.“ *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 12-13, 1988, str. 59-63.
4. Bandera, dr. O. Vjenceslav. „Sv. Vlaha i njegov Dubrovnik u svijetlu vjere, žrtve i slobode: Tri govora održana u crkvi sv. Vlaha o svečevu trodnevlju 30 i 31 januara i 1 februara 1936.“ Pretiskano iz *Lista Dubrovačke Biskupije*. Dubrovačka hrvatska tiskara, 1938.
5. Baničević, don Božo. „Bratimska pjesmarica Gospe Kandalore u Smokvici na Korčuli.“ Split, 2003.
6. Baničević, Božo. „Učinimo i blagujmo lumblije za Sve svete.“ *Lanterna: časopis za kulturu*, vol. br. 2, 2018.
7. Barać, Ivana. „Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini širokobriješkog kraja.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 10/2, br. 10, 2014, str. 375-385.
8. Barčot, Tonko. „Dobro mi jutro na prvi od maja: prvomajski uranak na zapadnom dijelu otoka Korčule.“ *Kanavelić*, vol. 3, br. 3, 2017, str. 9-37.
9. Barčot, Tonko. „Mara Pruša plakala kanelu: o prvomajskim šalama u Veloj Luci.“ *Kanavelić*, vol. 2, br. 2, 2016, str. 22-43.
10. Barčot, Tonko. „O Bjelovučićeve rukopisu „Narodni običaji na poluotoku Râtu Pelješcu.“ *Kanavelić*, vol. 6, br. 6, 2020, str. 11-23.

11. Bašić, Maja. „Tradicijska kulturna baština u Imotskoj krajini.“ Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2017.
12. Barčot, Tonko. „Sunce na stolu – sisvetski običaji na završetku toplijeg dijela godine otoka Korčule.“ Državni arhiv u Dubrovniku. *Lanterna: časopis za kulturu*, br. 2, 2018.
13. Batistić, N. „Križ opjevan prostim pučkim stihom.“ Naklada Svećeničke Književne Družbe – Dubrovnik, Dubrovačka hrvatska tiskara, 1922.
14. Behaim, Jelena. „Zidne slike u crkvi sv. Mihajla u Stonu.“ Diplomski rad. Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2014.
15. Belaj, Marijana. „Sveci Juraj i Antun Padovanski u životu Krivopučana.“ *Senjski zbornik*, vol. 31, br. 1, 2004, str. 143-157.
16. Belaj, Marijana. „Vjernik i njegov svetac zaštitnik.“ *Studia ethnologica Croatica*, vol. 17, br. 1, 2005, str. 73-107.
17. Belaj, Vitomir. „Hod kroz godinu: pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora.“ 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Golden marketing –Tehnička knjiga, Zagreb, 2007.
18. Benc-Bošković, Katica. „Neki pokladni običaji i drvene maske u Međimurju.“ Poseban otisak iz Narodne umjetnosti, knjiga I, Zagreb, 1962.
19. Benković, Ambrozije. „Sveti Blaž (Sveti Vlaho) biskup i mučenik.“ Katolička mala knjiga, svezak 16, Teslić, 1940.
20. Benković, Ambrozije. „Sveti Pavao, apostol.“ Katolička mala knjiga, serija IV, Teslić, 1940.
21. Benković, Ambrozije. „Sveti Petar, apostol.“ Katolička mala knjiga, broj 22, Teslić, 1940.
22. Bilonić, Magdalena. „Poetika usmenoknjiževnih žanrova u etnološkom kontekstu cetinskoga kraja“. Završni rad, Sveučilište u Splitu, 2020.
23. Bogović, Mile. „Sveti Juraj i Senj.“ *Senjski zbornik*, vol. 19, br. 1, 1992, str. 25-34.
24. Bošković-Stulli, Maja. „Pjesme, priče, fantastika.“ Nakladni zavod Matice hrvatske. Zavod za istraživanje folklor, Zagreb, 1991.
25. Bersa, Vladoje. „Zbirka narodnih popievaka (iz Dalmacije).“ Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1944.
26. Bjelovučić, Nikola Zvonimir. „Pjesme s Pelješca ili Rćanska pjesmarica.“ Dubrovnik, 1910.
27. Bjelovučić, Nikola Zvonimir. „Povijest poluotoka rata (Pelješca) sa dijelom povijesti Zahumlja (Hercegovine) i Dubrovačke Republike.“ Leonova tiskara, Split, 1921.
28. Bjelovučić, Nikola Zvonimir. „Vodič po Stonu i poluotoku Pelješcu.“ Tisak Štamparija Jadran, Dubrovnik, 1937.

29. Boranić, dr. D. „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena.“ Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, knjiga XXV, svezak I., 1921.
30. Botica, Stipe (pr.). „Hrvatska usmenoknjiževna čitanka.“ Školska knjiga, Zagreb, 1995.
31. Botica, Stipe. „Marulićeva Judita i hrvatska tradicijska kultura.“ *Colloquia Maruliana*, vol. 9, 2000, str. 265-276.
32. Božanić, Joško. „Jadranski halieutikon: Gajeta falkuša – nasljeđe za budućnost.“ AGM, Zagreb, 2017.
33. Božanić, Petra. „Gospin kult na otoku Visu u svjetlu hrvatske tradicijske kulture.“ *Kulturna baština*, br. 46, 2020, str. 265-290.
34. Braica, Silvio. „Silvio Braica: Božićni običaji.“ *Ethnologica Dalmatica*, br. 13, 2004, str. 5-26.
35. Bradarić, Lucija. „Suvremena etnografija usmenoknjiževne i crkveno-pučke baštine u novim selima kod Omiša.“ Završni rad. Sveučilište u Splitu, 2020.
36. Braica, Silvio. „Ciklus godišnjih običaja – Uskrs – Proljetni običaji.“ Etnografski muzej, Split, 2003.
37. Brajičić, Rudolf. „Sveti Josip – model očeva.“ *Obnovljeni Život*, vol. 46., br. 6., 1991, str. 637-644.
38. Buconić Gović, Tereza. „Primorski kalendar.“ *Vlastita naklada Tereze Buconić Gović*. Dubrovnik, 2011.
39. Burke, Peter. „Što je kulturalna povijest?“ Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2006.
40. Burke, Peter. „Junaci, nitkovi i lude – narodna kultura predindustrijske Evrope.“ Pr. Borko Auguštin i Dunja Rihtman-Auguštin. Školska knjiga, Zagreb, 1991.
41. Cambi, Nenad. „Apostol Pavao na moru.“ U: *Brodolom svetog Pavla u vodama hrvatskog otoka Mljeta – Zbornik radova znanstvenog skupa Ignjat Đurđević i dubrovačka tradicija svetopavlovskog brodoloma u vodama hrvatskog otoka Mljeta*, Zagreb, 2009.
42. Cvjetković, Božo. „Sveti Vlaha i Dubrovnik.“ Svećenička književna Družba, Dubrovnik, 1916.
43. Čaldarović, Vladimir. „Kulturni lik Dubrovnika u XV. stoljeću.“ *Dubrovnik*, br. 1-2, god. III., 1957.
44. Cassirer, Henry R.. „Razvoj sela i komunikacijski tokovi.“ *Sociologija i prostor*, br. 71-72, 1981, str. 55-62.
45. Carev, Karmen. „Etnološka i usmenoknjiževna baština u Kaštelima.“ Diplomski rad, Sveučilište u Splitu, 2010.
46. Čapo Žmegač, Jasna. „Antun Radić i suvremena etnološka istraživanja.“ *Narodna umjetnost*, 34/2, Zagreb, 1997, str. 9-33.
47. Čapo Žmegač, Jasna. „Hrvatski uskrsni običaji.“ Golden Marketing, Zagreb, 1997.

48. Čavka, Ana. „Tradicijska kulturna duhovna baština u Zagori.“ Diplomski rad, Split, 2020.
49. Čovo, Stjepan. „Marijine svetkovine (III) – Marija u liturgiji.“ *Služba Božja*, vol. 16, br. 4, 1976, str. 330-337.
50. Čulinović-Konstantinović, Vesna. „Procesi promjena u tradicijskoj kulturi.“ *Ethnologica Dalmatica*, br. 13, 2004, str. 141-156.
51. Čosić, Stjepan. „Plemstvo biskupskoga grada Stona.“ Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Dubrovnik, 1998.
52. Demović, Miho. „Dva tisućljeća dubrovačke tradicije svetopavlovskog brodoloma u vodama hrvatskog otoka Mljeta.“ U: *Brodolom svetog Pavla u vodama hrvatskog otoka Mljeta – Zbornik radova znanstvenog skupa Ignjat Đurđević i dubrovačka tradicija svetopavlovskog brodoloma u vodama hrvatskog otoka Mljeta*. Zagreb, 2009.
53. Domazet, Anđelko. „Korizmene meditacije.“ *Služba Božja*, vol. 43, br. 2-4, 2003, str. 173-184.
54. Dragić, Helena. „Apostoli sv. Filip i Jakov Alfejev u hagiografiji i poeziji Marka Marulića.“ *Nova prisutnost – časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, XX (1). Kršćanski akademski krug (KRAK). Zagreb, 2022, str. 89-102.
55. Dragić, Helena. „Apostoli sv. Filip i sv. Jakov Mlađi u hrvatskoj hagianimiji i antroponimiji.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Splitu, Split, 2021, str. 339-355.
56. Dragić, Marko. „Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata.“ *Crkva u svijetu*, vol. 43, br. 3, 2008, str. 414-440.
57. Dragić, Marko. „Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 3, br. 3., 2007, str. 369-390.
58. Dragić, Marko. „Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 10 (2) 2014, str. 399-435.
59. Dragić, Marko. „Badnja noć u folkloristici Hrvata.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 6, br. 6., 2010, str. 229-264.
60. Dragić, Marko. „Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata.“ *Ethnologica Dalmatica*, 17, 2009, str. 5-32.
61. Dragić, Marko. „Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi.“ *Crkva u svijetu*, 43 (1), 2008, str. 67-90.
62. Dragić, Marko. „Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu.“ *Godišnjak Titius*, 3, 2010, str. 123-174.
63. Dragić, Marko. „Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini.“ *Obnovljeni Život*, vol. 68, br. 3, 2013, str. 417-426.

64. Dragić, Marko. „Hrvatska tradicijska kultura i književnost u periodici i monografijama od romantizma do naših dana.“ *Hum*, 2, 2007, str. 181-205.
65. Dragić, Marko. „Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta tri kralja.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 14, br. 1, 2018, str. 189-230.
66. Dragić, Marko. „Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 11, br. 1, 2015, str. 149-179.
67. Dragić, Marko. „Koledanje i veseljanje u hrvatskoj tradiciji.“ *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, 1, 2008, str. 21-43.
68. Dragić, Marko. „Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata.“ *Nova prisutnost*, vol. XIII, br. 2, 2015, str. 141-162.
69. Dragić, Marko. „Lada i Ljeljo u folkloristici Hrvata i slavenskom kontekstu.“ *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, br. 5, 2012, str. 43-62.
70. Dragić, Marko. „Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka.“ *Ethnologica Dalmatica*, br. 21, 2014, str. 103-123.
71. Dragić, Marko. „Metkovska pasionska baština.“ *Hrvatski neretvanski zbornik 6/2014*. Društvo Neretvana i prijatelja Neretvana u Zagrebu, Zagreb, 2014. str. 229-247.
72. Dragić, Marko. „Murterska tradicijska baština u suvremenom narodnome pamćenju.“ *Godišnjak Titius*, vol. 2, br. 2, 2009, str. 151-181.
73. Dragić, Marko. „Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti.“ Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2008.
74. Dragić, Marko. „Priprava hrane za Božić i post na Badnji dan u hrvatskoj katoličkoj baštini.“ *Motrišta* br. 75-76, Mostar, 2014, str. 31-49.
75. Dragić, Marko. „Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi.“ *Crkva u svijetu*, vol. 50, br. 2, 2015, str. 303-323.
76. Dragić, Marko. „Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini.“ *Crkva u svijetu*, vol. 44, br. 3, 2009, str. 305-328.
77. Dragić, Marko. „Starinske molitve u šibenskom zaleđu.“ *Godišnjak Titius*, 6-7, 2014, str. 285-300.
78. Dragić, Marko. „Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 9/1, br. 9, 2013, str. 269-313.
79. Dragić, Marko. „Sveti Marko Evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata.“ *Nova prisutnost*, vol. XIV, br. 2, 2016, str. 259-281.
80. Dragić, Marko. „Sveta Katarina Aleksandrijska u hrvatskoj katoličkoj tradicijskoj baštini.“ *Hum*, 7, 2011, str. 260-286.

81. Dragić, Marko. „Sveta Nevina dječica u hagiografiji i hrvatskoj kulturnoj antropologiji.“ *Ethnologica Dalmatica*, 28, 2021, str. 51-73.
82. Dragić, Marko. „Sveti Rok u tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata.“ *Nova prisutnost*, vol. XI, br. 2, 2013, str. 165-182.
83. Dragić, Marko. „Sveti Stjepan prvomučenik u hrvatskoj kulturnoj baštini.“ *Ethnologica Dalmatica*, 27, 2020, str. 37-84.
84. Dragić, Marko. „Svijećá u kulturnoj baštini Hrvata.“ *Crkva u svijetu*, vol. 45, br. 4, 2010, str. 467-488.
85. Dragić, Marko. „Štovanje sv. Antuna Padovanskoga u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini.“ *Ethnologica Dalmatica*, 25, 2018, str. 37-66.
86. Dragić, Marko. „Tijelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini.“ *Crkva u svijetu*, vol. 54, br. 1, 2019, str. 59-81.
87. Dragić, Marko. „Velike poklade u folkloristici Hrvata.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 8, br. 1, 2012, str. 155-188.
88. Dragić, Marko. „Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa.“ *Godišnjak Titius*, 8, 2015, str. 155-183.
89. Dragić, Marko i Helena Dragić. „Sveti Ivan Krstitelj u Hrvatskoj tradicijskoj baštini.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 15, br. 1, 2019, str. 275-330.
90. Dragić, Marko i Nikola Sunara. „Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri.“ *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, 5, 2012, str. 155-174.
91. Dubrovački muzeji, ur. Pavica Vilać. „Pomorska društva dubrovačkog kraja (od sredine 19. stoljećá do II. svjetskog rata) – izložba.“ Knežev dvor, Dubrovnik, 2008. – 2009.
92. Đaković, Branko. „Polaznik, polaženik: prvi božićni gost čestitar.“ *Etnološka tribina*, vol. 32, br. 25, 2002, str. 27-38.
93. Faber, Aleksandra. „Sveti Juraj – lopsica i lopci.“ *Senjski zbornik*, vol. 30, br. 1, 2003, str. 629-647.
94. Fališevac, Dunja. „Sveta Katarina – prva učena žena u hrvatskoj književnoj kulturi.“ *Slovo*, 60, 2010, str. 255-277.
95. Fernandez-Carvajal, Francisco. „Razgovarati s Bogom – meditacije za svaki dan u godini“, svezak III. *Uskrs. Vazmeno vrijeme. Duhovi*. Verbum, Split, 2014.
96. Fisković, Cvito. „Božićni običaji i novogodišnje kolede na Orebićima i okolnim selima.“ *Čakavska rič*, vol. XX, br. 1, 1992, str. 3-26.
97. Fisković, Igor. „Kulturno-umjetnička prošlost Pelješkog kanala.“ *Mogućnosti*, Split, 1972.
98. Foretić, Vinko. „Dubrovačke bratovštine.“ *Časopis za hrvatsku poviest*, sv. 1-2, Zagreb, 1943.

99. Franasović, Ante. „Zapisi iz bilježnice Stjepana Franasovića.“ *Pelješki zbornik*. Društva Pelješčana u Zagrebu i Dubrovniku, Zagreb, 1984.
100. Frančišković, Josip. „Crtice – Blagdan Svijećnice.“ *Bogoslovska smotra*, vol. 24, br. 3, 1936.
101. Foretić, Vinko. „Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika.“ Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976.
102. Foretić, Vinko. „Kroz prošlost poluotoka Pelješca.“ *Spomenica Gospe Anđela u Orebićima 1470 – 1970*. Franjevački samostan – Orebići, Omiš, 1970.
103. Franković, Đuro. „Bogojavljenje – Sveta tri kralja – Vodokršće u tradiciji Hrvata u Mađarskoj.“ *Podravina*, vol. 8, br. 15, 2009, str. 153-169.
104. Furčić, Ivo. „Narodno stvaralaštvo šibenskog područja – I – Šibensko otočje.“ Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1980.
105. Gavazzi, Milovan. „Godina dana hrvatskih narodnih običaja.“ Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988.
106. Glavina, Frano. „Dubrovački gospari i pelješki kmetovi.“ Državni arhiv u Dubrovniku, 2010.
107. Glavina, Frano. „Trpanjske crkve.“ *Spomenica Gospe Anđela u Orebićima 1470 – 1970*. Franjevački samostan – Orebići, Omiš, 1970.
108. glog. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Pristupljeno 26. 2. 2023.)
109. Grbić, Jadranka. „Etnicitet i razvoj. Oglad o etničkome identitetu i društvenome razvoju.“ *Etnološka tribina*, vol. 23, br. 16, 1993, str. 57-72.
110. Grbić, Jadranka. „Mnogostruki identitet: primjer Hrvata u Mađarskoj.“ *Studia ethnologica Croatica*, vol. 6, Zagreb, 1994, str.119-126.
111. Gušić, Marijana. „Običaj ljelja kao historijski spomenik.“ Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1967.
112. Haralambos, Michael i Martin Holborn. „Sociologija: Teme i perspektive.“ Golden marketing, Zagreb, 2002.
113. Heka, Ladislav (Laszlo). „Zavjet Franje Josipa I. o povjeravanju njegovih zemalja Presvetom Srcu Isusovu.“ *Croatica Christiana periodica*, vol. 42, br. 81, 2018, str. 133-142.
114. Herceg, Kristijan. „Isusovci u Hrvatskoj - obrazovanje i znanost.“ *Spectrum*, br. 1-4, 2009, str. 15-22.

115. Hodžić, Alija. „Individualizam i kooperativizam seljaštva – prilog izučavanju kulturnih procesa na selu.“ *Sociologija i prostor*, br. 71-72, 1981, str. 13-26.
116. Hrabak, Bogumil. „Gusarstvo i presretanje pri plovidbi u Jadranskom i Jonskom moru u XV. Veku.“ *Vesnik*, 4.
117. Ipšić, Irena i Jasenka Maslek. „Utjecaj pomorskog kapitala na razvoj poluotoka Pelješca.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, br. 52/1, 2014, str. 317-337.
118. Ivančan, Ivan. „Narodni plesovi Dalmacije – 1.dio – Od Konavala do Korčule.“ Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, 1973.
119. Ivanišević, Frano. „Poljica: narodni život i običaji.“ Reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa. Književni krug Split, Split, 1987.
120. Jankov, Mirko. „Solinski pučki crkveni napjevi u Velikome tjednu.“ *Tusculum*, vol. 8, br. 1, 2015, str. 203-221.
121. Jurilj, Zorica. „Korizma i uskrs u Hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini.“ *Ethnologica Dalmatica*, br. 25, 2018, str. 5-35.
122. Jurilj, Zorica. „Poetika hrvatske usmene književnosti širokobriješkoga kraja u kontekstu tradicijske kulture.“ Doktorska disertacija, Mostar, 2017.
123. Karač, Ivo. „Osnovno školstvo u Dubrovniku i okolici do početka Drugog svjetskog rata.“ Hrvatski pedagoško-književni zbor Zagreb, Dubrovnik, 2007.
124. Kelava, Josipa. „Božićno razdoblje u tradicijskoj baštini posuškoga kraja.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 13/1, br. 13., 2017, str. 157-171.
125. Köstlin, Konrad. „Nova shvaćanja regije i kulture.“ *Narodna umjetnost*, vol. 38, br. 2, 2001, str. 33-49.
126. Kovačević, Ana, et al. „Hrvatski crkvenoslavenski prijevod tekstova sv. Tome Akvinskoga.“ *Slovo*, br. 60, 2010, str. 359-476.
127. Kovačić, Ante. „U registraturi.“ ABC naklada, Zagreb, 1999.
128. Kovačić, Joško. „Župa Bogomolje na Hvaru o 250. obljetnici osnutka (1745. – 1995.).“ *Služba Božja*, vol. 35, br. 1, 1995, str. 29-52.
129. Kronika, Župni arhiv u Stonu.
130. Kulišić, Frano. „Jedna božićna kolenda iz g. 1818.“ Državna arhiva u Dubrovniku, Dubrovnik, 1908, str. 1-14.
131. Kutleša, Silvestar. „Život i običaji u Imočkoj krajini.“ Matica hrvatska – Ogranak Imotski. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Imotski, 1993.

132. Lahner, Juraj. „Hrvatske narodne pobožne pjesme.“ Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1931.
133. Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva“, ur. Anđelko Badurina. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000.
134. Lončar, Ivana. „Udruga Hrvatska žena u Osijeku (1921.-1943.).“ *Scrinia Slavonica*, 11, Hrvatski studiji, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2011, str. 207-258.
135. Lovrić Jović, Ivana. „Dubrovački sveti Vlaho – parac grada podno Srđa.“ *Hrvatski jezik*, vol. 4, br. 1, 2017, str. 34-38.
136. Lučić, Josip. „Agrarno-proizvodni odnosi u okolici Dubrovnika (do polovine XIV stoljeća).“ *Zgodovinski časopis*, XXII, sv. 1-2, Ljubljana, 1968.
137. Lučić, Josip. „Pelješac od dolaska Slavena do potpadanja pod vlast Dubrovačke republike.“ U: *Pelješki zbornik*. Društvo Pelješčana u Zagrebu, 1980.
138. Lupis, Vinicije B. „Bratovština svete Vincence pod zaštitom Srca Isusova – Spomen knjiga 1897. – 2007.“ Župa Svih Svetih, Blato, 2007.
139. Lupis, Vinicije B. „Dominikanski samostan i crkva Gospe od Rozarija u Vignju.“ Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, svezak 36, Dubrovnik, 1998.
140. Lupis, Vinicije B. „Nove spoznaje o sakralnoj baštini Blata.“ Državni arhiv u Dubrovniku, Kućište, 2005.
141. Lupis, Vinicije B. „O sakralnoj baštini Blata XIX. i XX. stoljeća.“ *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 41, br. 1, Zagreb, 2008.
142. Ljetopis kapetanije Ston Mali od god. 1900 – 1912., knjiga I., Župni arhiv u Stonu.
143. Ljetopis Stona od god. 1800. do 1959., Župni arhiv u Stonu.
144. Luetić, Josip. „1000 godina dubrovačkog brodarstva.“ Zora, Zagreb, 1969.
145. Luketić, Nikolina. „Obilježavanje blagdana Sveta tri kralja u ogulinskom kraju.“ U: *Modruški zbornik*, vol. 2, br. 2, 2008, str. 63-83.
146. Lupis, B. Vinicije. „Pregled povijesti Stonske biskupije od osnutka do 1541. godine.“ Tisuću godina dubrovačke (nad) biskupije – zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije/ metropolije (998. – 1998.), Dubrovnik, 2001.
147. Lupis, B. Vinicije. „Sakralna baština Stona i okolice.“ Matica hrvatska, Ston, 2000.
148. Macut, Ivan. „Marijan Mandac, Sveti Augustin. Život i djelo.“ *Služba Božja*, vol. 59, br. 4, 2019, str. 440-442.

149. Marinović, Ante. „Svadbena pjesma i zdravica iz dubrovačkog kraja.“ U: *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 1971.
150. Marinović, Ante. „Stonske odredbe.“ *Splitski književni krug*, 2013.
151. Milićević, Josip. „Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini.“ *Narodna umjetnost*, vol. 5 i 6, br. 1, 1967, str. 433-511.
152. Miloš, Mato. „Vijesti iz biskupija: Subotica: Korizma i Uskrs u Karmelu Sombor.“ *Sveta Cecilija*, vol. 67, br. 2, 1997, str. 60-60.
153. Moore, Jerry D. „Uvod u antropologiju – teorije i teoretičari kulture.“ Zagreb, 2002.
154. Mojaš, Mato. „Narodna kola i folklorne grupe u dubrovačkom kraju.“ *Dubrovački horizonti*, br. 18-19, 1978. – 1979.
155. Mrakovčić, Božidar. „Problem i poruka otvorenog završetka Markova evanđelja.“ *Crkva u svijetu*, vol. 44, br. 1, 2009, str. 7-29.
156. Mojaš, Mato. „Školstvo i kulturni život u Stonu u 19. i 20. stoljeću.“ *Zbornik radova*, Državni arhiv u Dubrovniku.
157. Muljević, Vladimir. „Ivan Rabljanin ljevač zvona i topova.“ Posebni otisak iz knjige *Rapski zbornik*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Skupština općine Rab, Zagreb, 1987.
158. Muljević, Vladimir. „Zvona i topovi Ivana Rabljanina.“ *Matica – časopis Matice iseljenika Hrvatske*, br. 4-5, Zagreb, 1990.
159. Mravak, Ivna. „Suvremena etnografija galjske usmenoknjiževne baštine.“ Završni rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017.
160. Mužić, Ivan. „Svetojurjevska problematika u Hrvata i sveti Juraj na reljefu crkve u Žrnovnici.“ *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, br. 38, 2011, str. 187-213.
161. Nagy, Josip. „Sveti Vlaho zaštitnik Dubrovnika.“ *Crkva u svijetu*, vol. 7, br. 3, 1972, str. 256-270.
162. *Naša Gospa, list katedrale Župe Dubrovnik*, Gradski župni ured, god. I, br. 4, Dubrovnik, 1995.
163. Novosel, Domagoj. „Adventski i božićni običaji u Gračanima kraj Zagreba.“ *Kaj*, vol. 45 (222), br. 4-5 (317-318), 2012, str. 89-100.
164. Obradović-Mojaš, Jelena. „Kolende Mata Zamagne.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, svezak LI/2, Zagreb – Dubrovnik, 2013.
165. Odža, Ivana. „Žena u usmenoj književnosti i tradicijskoj kulturi Dalmatinske zagore od Fortisa do današnjih dana.“ *Doktorski rad*. Filozofski fakultet u Zagrebu, 2016.

166. Orbanić, Elvis. „Vjersko i društveno ozračje Žminjštine u prvoj polovici 18. stoljeća.“ *Povijesni prilozi*, vol. 36, br. 5, 2017, str. 70-101.
167. Pajur, Franjo. „Ranobarokna 'prodečtva' patra Belostenca.“ *Kaj*, vol. 45 (220), br. 1-2 (314-315), 2012, str. 41-59.
168. Patafta, Daniel. „Razvoj štovanja sv. Josipa u Crkvi od otačkog razdoblja do Drugog vatikanskog sabora – teološka polazišta i pobožnost.“ *Služba Božja*, vol. 59, br. 3, 2019, str. 270-291.
169. Pažin, Zvonko. „Milostinja, molitva, post. Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme.“ *Bogoslovska smotra*, vol. 70, br. 3-4, 2000, str. 811-827.
170. Pederin, Marko. „'Stara virovanja' na Zapadnom Pelješcu.“ Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976.
171. Perić-Polonijo, Tanja. „O rukopisnoj zbirci narodnih pjesama iz Konavala Olinka Delorka.“ Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, svezak 36, Dubrovnik, 1998.
172. Poljak, Petra. „Usporedba tradicije svetkovina Svetog Vlaha i Gospe Sinjske u dubrovačkome i sinjskom kraju.“ Diplomski rad. Split, 2015.
173. Prigodom slavlja XVI. stoljetnice mučeništva sv. Lucije u zornoj crkvi sv. Vlaha od 10-13 prosinca MCMIII – Pjesma (F. J.), Dubrovačka hrvatska tiskara, 1903.
174. Predojević, Željko. „Uloga hrvatske usmene književnosti u oblikovanju kulturnoga identiteta Južne Baranje.“ Doktorski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2017.
175. Radelj, Petar Marija. „Danaska štujmo – stara pjesma sv. Katarini Aleksandrijskoj iz splitske crkve oo. Dominikanaca.“ *Sveta Cecilija: časopis za sakralnu glazbu*, vol. 63, br. 3, 1993.
176. Rihtman-Auguštin, Dunja. „Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi.“ *Golden marketing*, Zagreb, 1995.
177. Rocci, Antun. „Tridnevje na čast sv. Vlasi, biskupa i mučenika.“ Državni arhiv Dubrovnik, 1845.
178. Rusković, Anto Tješimir Tićo. „Rječnik rcanskog jezika, riječi i izraza u govoru na dalmatinskom području a posebno na mom rodnom Pelješcu – i moja saznanja, doživljaji, sjećanja i priče iz Pijavičina i Pelješke Župe.“ Državni arhiv Dubrovnik, Zagreb, 2001.
179. Rusković, Ivo. „Prirodno-geografske osobine poluotoka Pelješca.“ U: *Pelješki zbornik*, Društva Pelješčana u Zagrebu i Dubrovniku, Zagreb, 1984.
180. Seferagić, Dušica. „Selo između tradicionalne i virtualne zajednice“. U: *Selo: izbor ili usud*. Ur. Dušica Seferagić. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2002.

181. Seferović, Relja. „Sveta godina 1550. u Dubrovniku: svetkovine, prijepori i pojedinci.“ *Anali Dubrovnika, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, svezak 52/1, Zagreb – Dubrovnik, 2014.*
182. Sivrić, Marijan. „Oporuke kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine – analitički inventar oporuka i abecedno kazalo oporučitelja.“ *Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik, 2002.*
183. Sokol, Vladimir. „Kasnosrednjovjekovna grobišta i nadgrobni spomenici Pelješca.“ *Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač – Potomje i Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, Zagreb, 1976.*
184. Somek-Machala, Božica. „Seoska prehrana u Baranji.“ *Studia ethnologica Croatica, vol. 4, br. 1, 1992, str. 141-151.*
185. Sunara, Nikola i Marija Jakić. „Suвременi zapisi tradicijske baštine u Vinišću.“ *Kulturna baština, 45, 2019, str. 321-352.*
186. Supek-Zupan, Olga. „Kulturne veze Pelješca sa svojim hercegovačkim zaleđem.“ U: *Pelješki zbornik, Društvo Pelješčana u Zagrebu, 1980.*
187. „Suвременa katolička enciklopedija, A–E.“ Priredili Michael Glazier i Monika K. Helwing. *Slobodna Dalmacija, Split, 2005.*
188. Šalić, Tomo. „Betlem – Božićna koleda Ilije Okrugića Srijemca.“ U: *Zbornik Muzeja Đakovštine, vol. 10, br. 1, 2011, str. 111-144.*
189. Šestan, Ivan. „Tradicijski zanati: O problemima etnološkog definiranja 'jasnog pojma'.“ *Etnološka istraživanja. Etnografski muzej, Zagreb, 2006.*
190. Šimunović-Petrić, Zorica. „Soparnik kao obredno i svečano jelo u Poljicima.“ *Ethnologica Dalmatica, br. 1, 1992, str. 95-98.*
191. Škarica, Marin. „Štovanje euharistije izvan mise od prvih stoljeća do uključivo Drugoga vatikanskog sabora.“ *Crkva u svijetu, vol. 36, br. 3, 2001, str. 307-330.*
192. Škrbić, Nevena. „Izvješće s istraživanja u selima pod senjskim bilom i u zaleđu Sv. Jurja.“ *Senjski zbornik, vol. 28, br. 1, 2001, str. 261-273.*
193. Škunca, Bernardin. „Došašće i Božić – vrijeme nade i utjelovljenja.“ *Služba Božja, vol. 27, br. 4, 1987, str. 345-351.*
194. Šundrica, Zdravko. „Stonski rat u XIV. stoljeću (1333. – 1399.).“ U: *Pelješki zbornik. Društvo Pelješčana u Zagrebu, 1980.*
195. Tolić, Željko. „Početak i najranije širenje Crkve: od 30. do 36. godine.“ *Služba Božja, vol. 58, br. 4, 2018, str. 465-493.*

196. Tomas, Ivana. „Nova promišljanja o crkvi Sv. Mihajla u Stonu.“ *Ars Adriatica*, br. 6, 2016, str. 41-60.
197. Tomšić, Sanja i Josip Lovrić. „Povijesni pregled uzgoja kamenica u Malostonskom zaljevu.“ *Naše more*, vol. 51, br. 1-2, 2004, str. 17-23.
198. Ujević, Ivan. „Etnografski zapisi iz Imotske krajine.“ Matica hrvatska – Ogranak Imotski, Imotski, 1995.
199. Ulčar, Milena. „Relikvijar Svetog Križa i proslava Uskrsa u Perastu.“ *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 39, 2015, str. 99-108.
200. Vekarić, Nenad. „Pelješka naselja u 14. stoljeću.“ Zavod za povijesne znanosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 1989.
201. Vekarić, Stjepan i Nenad Vekarić. „Tri stoljeća pelješkog brodarstva (1600 – 1900).“ U: *Pelješki zbornik*, god. 4/1987, sv. 4, Zagreb, 1987.
202. Vince-Pallua, Jelka. „Veliki petak u Vrbniku na Krku – prilog poznavanju riječi oplača.“ *Etnološka tribina*, vol. 21, br. 14, 1991, str. 51-55.
203. Veramenta, Patricija. „Kosta Strajnić i oblikovanje spomen križa na Srđu.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, br. 48, 2010, str. 363-375.
204. Vionea-Požarić, Tena. „Predstavljanje tradicije u školskim knjižnicama u Zagrebu.“ Filozofski fakultet u Zagrebu, 2015./2016.
205. Vitelleschi, Lorenzo. „Povijesne i statističke bilješke o dubrovačkom okrugu.“ Prikupio okružni inženjer Lorenzo Vitelleschi, Dubrovnik, 1827. Uvodna studija i bilješke: Vinicije B. Lupis, Matica Hrvatska Dubrovnik/ Državni arhiv u Dubrovniku, 2002.
206. Vitez, Zorica. „Kraljice: između seoskih djevojačkih ophoda i folklorne pozornice.“ *Etnološka tribina*, vol. 36, br. 29, 2006, str. 23-51.
207. Vlašić, Olgica. „Godišnji običaji u Baranji.“ *Studia ethnologica Croatica*, vol. 4, br. 1, 1992, str. 169-174.
208. Vuletić-Vukasović, Vid. „Čagalj na otoku Korčuli – bilješke iz povjesti i pučke predaje.“ Štamparija Degiulli i dr., Dubrovnik, 1908.
209. Vulić, Sanja. „Marijanska pučka blagdanska imena na dubrovačkom području.“ *Croaticaet Slavica Iadertina*, vol. 4, br. 4., 2008, str. 149-156.
210. Vulić, Sanja. „O nekim čakavskim imenima blagdana.“ *Filologija*, br. 16, 1988, str. 187-194.
211. Vulić, Sanja. „O nekim pučkim imenima blagdana Nevine dječice.“ *Folia onomastica Croatica*, 2, 1993, str. 99-107.

212. Žanetić, Katarina. „Božićno koledanje i veseljanje na otoku Korčuli.“ *Ethnologica Dalmatica*, br. 23, 2016, str. 71-114.
213. Žeravica, Zdenko. „Crkve sv. Pavla na području starokršćanskih biskupija Epidaura i Stona.“ U: *Brodolom svetog Pavla u vodama hrvatskog otoka Mljeta – Zbornik radova znanstvenog skupa Ignjat Đurđević i dubrovačka tradicija svetopavlovskog brodoloma u vodama hrvatskog otoka Mljeta*, Zagreb, 2009.

13.3. Arhivska građa

1. Župni arhiv u Stonu.
2. Arhiv Narodne knjižnice Ston.
3. Državni arhiv Dubrovnik.
4. Privatni arhivi Mara Bilića, Marije Fabris, Iva Lučića, Nikoline Mekišić)

13.4. Mrežni izvori

1. https://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=8400:najava-23-7-proslava-sv-liberana-ston-brdo-povi%C5%A1e-dubravice&Itemid=698 (Pristupljeno 9. 12. 2021.)
2. <https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/vijesti/kultura/valentina-vitkovic-o-knjizi-zavirimo-u-proslost-stare-fotografije-mjestana-putnikovica-tomislavovca-i-dubrave-dobile-su-pocasno-ukoriceno-mjesto-1055660> (Pristupljeno 10. 12. 2021.)
3. <https://www.pilar.hr/2019/02/dr-sc-vinicije-b-lupis-sveti-vlaho-bio-je-drzavni-simbol-dubrovacke-republike/>. (Pristupljeno 10. 12. 2021.)
4. <https://www.ston.hr/?l=hr&ispis=staticna&id=62&jos=76&iskljuci=da> (Pristupljeno 11. 12. 2021.)
5. <https://zdur.dkd.hr/?zgvf=transcript&id=20935&hash=zkv1aIApj8> (Pristupljeno 10. 12. 2021.)
6. <http://zupajastrebarsko.hr/svetac.asp?id=725> (Pristupljeno 9. 12. 2021.)
7. Tradicija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61966> (Pristupljeno 26. 2. 2023.)

14. PRILOZI

Na sljedećim stranicama nalazi se prepisan Pravilnik Bratovštine Svih svetih na Brocama koje je autorici rada ustupio Maro Bilić iz svojeg privatnog arhiva. Prepisani su i članci o Brocama koji su nastali na početku 20. stoljeća, a autorici rada udijelio ih je Ivo Lučić iz privatnog arhiva.

14.1. Pravilnik Bratovštine Svih svetih na Brocama

**UPRAVA BRATSTVA
SVIH SVETIH BROCE
Broce, 10. svibnja 2006.**

SVIM ČLANOVIMA BRATSTVA

Poštovani,

U privitku Vam dostavljamo dopunjeni Pravilnik Bratstva Svih Svetih Broce, kao i dodatne napomene važne za kvalitetno djelovanje našeg Bratstva. Molimo Vas, da ovaj dokument razmotrite, pridržavate se njega i čuvate s posebnom pažnjom u Vašoj obitelji.

Zahvaljujemo Vam na suradnji
MIR I DOBRO VAMA

Župni ured Sv. Vlaha Ston

PRAVILNIK
BRATSTVA SVIH SVETIH BROCE PRI ŽUPNOM UREDU
SVETOG VLAHA U STONU

Broce, 2006.

Bratstvo Svih Svetih Broce, kao udruženje vjernika na Skupštini Bratstva 18. 03. 2001. god. donijelo je svoj Pravilnik.

Sukladno vremenu i prilikama ovaj dokument se mijenja, prilagođava i dopunjuje. Stoga Glavna skupština Bratstva Svih Svetih Broce održana 23. 04. 2006. god. donosi ovaj dopunjeni

PRAVILNIK

Bratstva Svih Svetih Broce pri Župnom uredu sv. Vlaha u Stonu.

I IME I SJEDIŠTE BRATSTVA

Članak 1.

Ime Bratstva je Bratstvo svih Svetih.

Članak 2.

Sjedište Bratstva je na Brocama.

II SVRHA BRATSTVA

Članak 3.

Bratstvo je udruženje vjernika.

Svrha osnivanja Bratstva je:

1. Iskazivanje časti Presvetom Oltarskom Sakramentu.
2. Gajenje ozbiljnog kršćanskog duhovnog života.
3. Djelotvorno promicanje evanđeoske ljubavi među članovima Bratstva i svim ljudima, posebno prema siromašnim, nemoćnim i bolesnim članovima Bratstva.
4. Pomoć u apostolatu i karitativnom radu župe sv. Vlaha u skladu s crkvenim smjericama.

5. Sprovodi i pokopavanje umrlih članova Bratstva i članova njihove uže obitelji – zajedničkog domaćinstva.

III PRIHODI BRATSTVA

Članak 4.

Prihodi Bratstva ostvaruju se:

1. Upisninom
2. Članarinom
3. Milodarima

Iznos upisnine i godišnje članarine određuje se na Glavnoj skupštini Bratstva.

IV USTROJSTVO BRATSTVA – UPRAVA

Članak 5.

Vrhovno zakonodavno tijelo Bratstva je skupština. Skupština može biti redovita ili izvanredna. Redovita Glavna skupština održava se jednom godišnje. Izvanredna skupština Bratstva može se održati radi rješavanja poslova koji ne trpe odlaganje i koji su od bitne važnosti za Bratstvo.

Članak 6.

Skupštinu saziva i njom predsjedava Predsjednik pod nadzorom i sa znanjem župnika. Skupština je pravovaljana kad joj prisustvuje nadpolovična većina članova, te ravnatelj i predsjednik ili njegov zamjenik. U slučaju spriječenosti predsjednika i njegovog zamjenika Skupštinom predsjedava član Uprave kojeg odredi Uprava. Ako u zakazano vrijeme održavanja Skupštine nije prisutna nadpolovična većina članova Bratstva, Skupština će se uz poček od 15 minuta održati s prisutnim brojem članova. Odluke Skupštine su pravovaljane ako ih je prihvatila nadpolovična većina prisutnih članova.

Članak 7.

Uprava je izvršno tijelo Bratstva. Pojedine članove Uprave bira Bratstvo na svojoj Glavnoj skupštini iz svojih redova. Osim ravnatelja (župnika) svi su članovi Uprave promjenljivi. Biraju se na razdoblje od 4 godine. Glavna skupština može produžiti mandat članovima Uprave samo jedanput.

Članak 8.

Članovi uprave Bratstva su:

- ravnatelj-župnik
- predsjednik
- zamjenik predsjednika
- tajnik

- rizničar

Ravnatelj Bratstva je nepromjenjivi član Uprave, dokle god obnaša dužnost župnika župe sv. Vlaha u Stonu.

Članak 9.

Dužnosti ravnatelja Bratstva:

1. Predvođenje i predstavljanje Bratstva.
2. Potpisivanje svih dokumenata i službenih dopisa Bratstva (osim financijskih).
3. Koordiniranje i nadziranje rada Bratstva i njegovih upravnih tijela.

Članak 10.

Dužnosti predsjednika Bratstva:

1. Sazivanje sjednica Uprave kojima i predsjedava.
2. Sazivanje i predsjedavanje Skupštinama.
3. Potpisuje redovite isplate. Izvanredne novčane dokumente potpisuje isključivo s odobrenjem svih članova Uprave.
4. Vodi evidenciju sprovoda i ukopa umrlih članova Bratstva i članova njihovog zajedničkog domaćinstva.
5. Određuje i vodi redoslijed članova Bratstva, koji su dužni nositi i ukapati umrle članove Bratstva.

Članak 11.

Dužnosti zamjenika predsjednika Bratstva:

1. U svemu zamjenjuje predsjednika Bratstva i pomaže mu u radu.
2. Vodi brigu o imovini i inventaru.
3. Brine se o groblju i sredstvima Bratstva potrebnih za ukop umrlih.

Članak 12.

Dužnosti tajnika Bratstva:

1. Svekolika pomoć ravnatelju i predsjedniku Bratstva.
2. Administrativni i opći poslovi Bratstva i vođenje zapisnika sjednica.
3. Supotpisivanje financijskih dokumenata s predsjednikom Bratstva.

Članak 13.

Dužnosti rizničara Bratstva:

1. Prikupljati i evidentirati u rizničarsku knjigu:
 - upisninu
 - članarinu
 - milodare
2. Odgovoran je za vođenje svih potrebnih evidencija vezanih za financijsko poslovanje Bratstva, a u skladu s crkvenim i državnim propisima.
3. Obavljati sve isplate vezane za poslovanje Bratstva za koje ima odobrenje i potpis predsjednika i tajnika Bratstva.

Članak 14.

Zaključci sjednice Uprave postaju pravovaljanima kad ih potpišu ravnatelj i predsjednik. Pravovaljani je svaki zaključak za kojeg je glasovala nadpolovična većina prisutnih, s tim da na sjednici uz ravnatelja i

predsjednika moraju prisustvovati još najmanje 2 člana. U slučaju podijeljenog glasovanja odlučuje glas ravnatelja Bratstva.

V ČLANOVI BRATSTVA

Članak 15.

Članom Bratstva može postati svaka punoljetna osoba katoličke vjere kojoj je prebivalište na području Broca, Kobaša, Bižanja i Hrasna, ako nije navršila 55 godina života.

Članom Bratstva može postati svaka punoljetna osoba katoličke vjere, ako nije navršila 55 godina života i ne živi na spomenutom području, a ima nasljedne veze s nekim od članova Bratstva.

uvjete:

- da je dotična osoba doselila na naše područje i da ovdje ima prebivalište.

- da je bila član Bratstva u ranijem mjestu boravka, a ako u mjestu ranijeg boravka nije bilo Bratstva o tome dostavlja potvrdu župnog Ureda.

Za učlanjenje u Bratstvo podnosi se molba Upravi Bratstva. Prijedlog za učlanjenje podnosi se Glavnoj skupštini Bratstva. Glavna skupština Bratstva donosi odluku o primanju članova.

Potencijalni članovi koji stanuju izvan gore spomenutog područja za učlanjenje su uz pismenu molbu dužni podnijeti i preporuku vlastitog župnika.

Domaćin u zajedničkom domaćinstvu je član Bratstva za sebe i sve članove svog domaćinstva. U slučaju smrti domaćina članom Bratstva automatski postaje njegova udovica.

Članak 16.

Prestanak u članstvu Bratstva nastupa:

1. Smrću člana
2. Voljom člana – istupom iz članstva, koji se traži u pismenoj formi.
3. Isključenjem kad za ovo nastupe razlozi:
 - neispunjavanje obveza iz članstva u Bratstvu
 - nepoštivanjem kršćanskih načelaOdluku o isključenju donosi Uprava.

Žalbu na odluku o isključenju rješava Glavna skupština i njezina je odluka konačna. Svaki član Bratstva koji bi iz bilo kojih razloga odstupio ili bio udaljen iz članstva Bratstva, a nakon toga bi opet želio biti članom Bratstva (ovdje se misli i na članove njegovog zajedničkog domaćinstva), dužan je podnijeti molbu za ponovni prijem u članstvo i nakon primanja u Bratstvo dužan je platiti upisninu.

IV PRAVA I DUŽNOSTI ČLANOVA BRATSTVA

PRAVA ČLANOVA:

Članak 17.

1. Koristiti materijalna i duhovna dobra Bratstva.
2. Glasovati na Skupštini, birati i biti biran.
3. Svaki član Bratstva u slučaju bolesti, nemoći ili siromaštva, a koji nema sposobnih članova uže obitelji ili ti članovi obitelji ne mogu ili neće da se brinu o takvom članu Bratstva, ima pravo na potporu i oslobođenje od plaćanja članarine, a sve to u skladu s mogućnostima Bratstva i odluke Uprave Bratstva.

4. Biti pokopan u bratinski grob u nedostatku vlastitog groba.
5. Da mu se daje slaviti jedna sv. Misa prigodom njegova preminuća ili člana njegove uže obitelji.
6. Svaki član Bratstva ima pravo da njega i članove njegovog zajedničkog domaćinstva nakon smrti sprovede i ukopaju prema običajima mjesta.

DUŽNOSTI ČLANA:

Članak 18.

1. Sudjelovati u svim sastancima koje priredi Uprava Bratstva. U slučaju neprisustvovanja izostanak treba ispričati Upravi Bratstva.
2. Sudjelovati u sprovodu preminulog člana Bratstva i članova njegovog domaćinstva.
3. Nositi i obaviti sve radnje oko ukopa umrlog člana Bratstva prema redosljedju i obavijesti od strane Uprave Bratstva, a prema običajima mjesta. **U slučaju spriječenosti u obavljanju sprovođenja i ukapanja kada ga dođe red, član Bratstva je dužan naći sposobnu zamjenu. Ukoliko i to propusti dužan je Upravi platiti u roku do mjesec dana iznos od dvije godišnje članarine. Od toga jedna polovina će biti isplaćena članu kojeg je Uprava našla, a druga polovina će biti uplaćena na račun Bratstva.**
4. Sudjelovati na sv. Misi koja se slavi prigodom preminuća člana Bratstva ili člana njegove uže obitelji.
5. Aktivno sudjelovati u svim akcijama prikupljanja materijalnih i financijskih sredstava za djelatnost Bratstva.
6. Aktivno sudjelovati u svim organiziranim akcijama oko održavanja i uređenja mjesnih crkava, kao i mjesnog groblja.
7. Uredno i na vrijeme plaćati upisninu i članarinu koju odredi Skupština Bratstva. **Članarina se mora platiti svake godine do kraja iste godine.**
8. Pohađati bolesnu braću i pomagati ih moralno i materijalno u njihovim potrebama. U slučaju nepridržavanja dužnosti Uprava Bratstva može donijeti odluku o isključenju člana iz Bratstva, kao i članova njegove uže obitelji.

VII ZAVRŠNE ODREDBE

Članak 19.

Svaki spor koji bi nastao u radu Bratstva, a njegovo rješavanje nije precizirano odredbama ovog Pravilnika, razriješit će Uprava Bratstva.

Ovaj Pravilnik stupa na snagu danom donošenja na Glavnoj skupštini Bratstva 23. travnja 2006.

POSEBNO VAŽNE I DODATNE NAPOMENE ČLANOVIMA BRATSTVA I ČLANOVIMA NJIHOVIH OBITELJI, VAŽNE ZA DJELOVANJE BRATSTVA.

1. Glavna Skupština Bratstva se održava svake godine na posljednju nedjelju travnja u 16:00.
2. Članarina Bratstva iznosi 100,00 kn godišnje i mora se platiti do kraja tekuće godine a najbolje nakon Glavne Skupštine.

3. Upisnina u Bratstvo iznosi 10 godišnjih članarina ili 1000,00 kn.

(Novi članovi Bratstva proizašli iz odluke o proširenju Bratstva donesene 23. 04. 2006. god. nisu obavezni platiti upisninu ukoliko postanu članovi Bratstva do 01. 09. 2006. god. Nakon tog datuma ova odredba više neće biti važeća.)

4. Svaki član Bratstva dužan je lijepo uređivati i održavati kako svoj grob, tako i cijelo groblje s prilaznom stazom. (Sitni inventar za održavanje groblja nalazit će se na groblju.)
5. Uža obitelj člana Bratstva ima pravo predložiti upravi Bratstva sprovod i ukop svog člana u skladu s običajima mjesta. Uprava Bratstva preporučuje korištenje groblja i grobne kapele za cijeli obred pokopa preminulog člana tj. mrtvačnica, sućut, sv. Misa i ukop.
6. Trošak obnove crkve Svih Svetih na groblju iznosi 120 000,00 kn. Od toga 80 000,00 kn dužno je prikupiti Bratstvo. Članovi Bratstva trebaju sudjelovati vlastitim prilogom u namirenju troškova obnove kapele. Preporuka je Uprave Bratstva, da svaki član Bratstva sudjeluje s najmanje 1000,00 kn. Krajnji rok za prikupljanje priloga članstva Bratstva, kao i milodara prijatelja Bratstva Svih Svetih je 01. 09. 2006. god.
7. Upravu Bratstva u ovom mandatu koji traje do proljeća 2009. god. čine:

Ravnatelj don Vojo Vlašić

Predsjednik Ante Bonačić

Zam. pred. Marijo Brbora

Tajnik Marko Bilić

Rizničar Maro Bilić

14.2. Članak o pojavi morskoga psa na Brocama

Broce su se spominjale u člancima kao selo snažne ribarske tradicije. Godine 1907. izašao je članak o morskom psu na Brocama.¹¹²⁰

Iz Broca kod Stona, 29. 6. 1907., god. III., br. 123, Dubrovnik

Ovih dana uloviše morskog psa od 1 m i 40 cm duga. Srećom da ga prije opaziše, gdje se vuče uz obalu, inače bio bi koga ucvijelio. Pohvaliti je srčanost mladička Iva Baču, koji – izlagajući sebe – prihvatilo osti i zagazio u more na dubinu od 40 cm, te ga iščekivao. Morski pas, opazivši mladića u bijelu bosim nogama u moru, okrene se k njemu i stao mu se približivati. Kad je mladić Bača uvidio, da mu je na let došao džilupne se ostima i pogodi ga za vrat, da mu je sve osti utjerao. Glavu i rep toga psa poslaše čak pomorskog vladi. Mladić Bača zaslužuje nagradu, jer nas oslobodio tog morskog vuka, koji se je ušuljao u naš zaljev, te bi bez dvojbe više od jednog bio ucvijelio i osakatio, pošto kod nas na svaku uru ima djece i čeljadi u moru.¹¹²¹

14.3. Članak o Brocama (o položaju i ribarstvu)

Ivo Lučić ustupio mi je iz svoje arhive članak o Brocama (o položaju i ribarstvu) koji je napisao njegov djed Pero Lučić.

Iz Broca kod Stona

(Nazadovanje sela Broca i lijek proti tomu). Malo je koje selo u našoj pokrajini u tako lijepom položaju, kao što su Broce kod Stona. Broce ležu na istočnoj strani poluotoka Pelješca u istoimenu zaljevu. Sa južne strane okruženo je sa zelenim brdima, okićena svakojakom sitnogoricom i vitkim borovima, koja su od koristi po težaštvo. Okolo kuća, u lijepoj ravnici, jesu bogati vrtlovi i bujna maslinata, najglavnije zanimanje stanovnika ovog sela. Sa sjeveroistočne strane neprestano Brocecelivaju valovi jadranskog mora, iz kojeg stanovništvo, što ribanjem, što brodarenjem crpi velike koristi. U selu je 21 obitelj. Imaju dvije crkvice, a nekad je bio bogati manastir časnih OO. Domenikanaca, a sad se tužan rastrušen ogleda u površeni morskoj i plače svoju sudbinu. Prema južnoj

¹¹²⁰ Iz privatnog arhiva Iva Lučića.

¹¹²¹ Str. 101.

strani Broca pukla je široka prodolina, sva odjevena bujnim zelenilom: sitnogoricom, pinjima¹¹²² i borovima, te maslinatom i vinovom lozicom, gdje se danju čuje pjev svakojakih ptica pjevica, a noću kadikad neugodno zavijanje čaglja. U tom čarobnom prodoru jest selo Bižanj, moje rodno mjesto, u kojemu je svega četiri dimnjaka, kmetovi nekad gospode dubrovačke, a sad nasljednika Milovčića Joza. Nad prodolinom Bižanj, a na pogled mljetskog prodora, proviruju izmegju zelenila četiri kuće, koje sačinjavaju selo Hrasno. I ondje su kmetovi istih gospodara kao i Bižanjani. Za po sata hoda prama istoku od Brodaca nalazi se u malomu zaljevu selo Kobaš, sijelo naših zemaljskih gospodara. U Kobašu su danas pet ognjišta kmetovskih, a nekad ih bijaše mnogo više, sudeć po ruševinam, porušenih od onih istih crnogoraca, koji su palili i rušili u ista vremena i vaš čarobni Kono i svu našu pitomu okolicu. Četiri su ruševine samih crkvice, od kojih je samo jedna uzdržana. Sva ova četiri sela sačinjavaju općinski odlomak Broca, a pripadaju župi i općini stonjskoj. Premda su ova sela u takovu položaju, da su se mogla razviti i procvasti, ipak mi je na žalost istaknuti, da nazaduju. Uzrok nazadovanja Kobaša, Hrasna i Bižanja, a donekle i Broca jest kmetstvo, koje je vavijek gnječilo tužne seljake, te im se ne dopuštalo, da glavu dignu. Na Brocama mogli bi stanovnici još bolje živjeti, al im Amerika, kao i iz spomenutih sela, izvabila najbolju snagu. Da bi sva ona snaga radila na očevini, kako radi u Americam, nema dvojbe, da bi se mnogo bolje živjelo, te da bi naše baštine urednije i plodnije bile, a ribarskih alata u obilnosti posjedovalo.¹¹²³

Vidio sam da ovo žalosno ekonomično nazadovanje opuščeti će naša sela. U prvomu redu potreba je našem seljaku, da racionalno obragjuje zemlju, pa u tomu prednjačim koliko mi sile dopuštaju, zatim je potrebno, da se udružimo, jer su udruge jedini spas našem narodu. Čuo sam pripovijedati od starih, da je nekad bio obilan ulov srgjela pod svijeću u brodačkom zaljevu i u Morčuletima u prodoru mljetskom sa južne strane Kobaša, te da su se naši zemaljski gospodari obogatili i sjajno živili sa ribarstvom, uvijek radeći sa kmetovima. Danas Bogu fala kmetovi su nešto više slobodni i od svojih truda iz mora ne davaju zemaljskim gospodarima. Zato sakupio sam petnaest seljaka u društvo i predočio im korist ribanja i snagu društva, te s njima u društvu kupio sam tratusrdenaru i truparu. Kad sam tražio novce za isplatu rečenih mreža mnogi su mi se trgovci rugali i uskratili mi zajam, mjeste da me podupiru u ovome poduzeću za opće dobro. Našao sam prijatelja, koji mi je novce zaimao. Ulov nam je srgjela prvoga mraka pošao za rukom, a i drugog ne lošo, pa se ufam, da ćemo ulovljenom ribom isplatiti kupljene mreže, te da ćemo poduzećem uspjeti. Teško nam je što ribu ne uzimlje tvornica na Šipanu, koja nema ni prostora ni radne snage prama broju vojga i trata, koje je obuhvatila. Ako li se ova ne produlji shodno bi bilo, da naši imućniji ljudi prihvate se toga posla, pa naprave tvornicu za uregjene srgjela na Brocama; bolje da se naši okoriste, nego li tugjinci. Tvornica na

¹¹²² Str. 102.

¹¹²³ Str. 103.

Bročama mogla bi vrlo lijepo uspjevati, jer ne samo što bi imala srdjela od trata dosadašnjih nego bi mogla uzimati vrnute i mezane srdjele malostonjskih trata. Početkom avgusta počimlju se loviti trupi (tunji), pa eto radnje tvornice. Na posao dakle imućniji i osnujte pomoću ribara tvornicu za uregjenje srdjela, nemojte se kajati, kad vam tugjin dogje u kuću lijepu korist oduzimati. Tada ćete raspravljati o koristi, kako o mnogim poduzećima u pokrajini, koja su nam tugjinci posvojili, kada mi ne znadosmo. Gradnjom tvornice zapriječilo bi se pogubno iseljivanje, koje će opušćeti naša sela, a zapušćiti bogate zemlje, korisne šume i neizcrpivo ribom naše more. Javite gospodine uredniče, da ima lijepo uredjenih srdjela slanih kod mene: tko želi nabaviti nek se obrati na mene u Ston. U toliko primite moj pravaški pozdrav zajedno našim pobornicima. Živili!¹¹²⁴ – Pero Lučić, seljak samouk.¹¹²⁵

¹¹²⁴ Iz privatnog arhiva Iva Lučića.

¹¹²⁵ Str. 104.

15. RJEČNIK¹¹²⁶

B

bakjača – pribadača

C

crnokrug – poskok

D

distonavati – pjevati u krivom tonu, falširati

F

fameja – familija

figurati – lijepo izgledati

G

grop – čvor

I

iskati – tražiti

K

kapsa – mrtvački sanduk

karati se – svađati se

kono – kanal

kontentati – zadovoljiti

korota – žalost za pokojnicima

L

lincuni, linculi – plahte za spavanje

N

na tante, na frnje – igre

neharna – nehajna

¹¹²⁶ Većina riječi provjerena je na Hrvatskom jezičnom portalu. Stanovnici Broca i Stona objasnili su neke izraze.

O

omirina – stari, porušeni zid

ožičica – mala žlica

P

paroća – crkvena župa

patate – krumpiri

permit – dopuštenje

pohabano – iznošeno, otrcano

pos – post

pozata – pribor za jelo

profundati – propasti, potopiti, srušiti se

R

refuzo – pojedinačno, rasuto, neupakirano

regalati – darovati

ričeta – recept

rozarija – krunica

S

solad (soldi) – novac

Š

šabaka – barka za ribolov na mnogo vesala

škaf – niska drvena posuda za vodu s dva uha

škafetin – ladica

škerac, škerce – šala, nepodopština

špag – džep

T

tratamenat – gozba, čašćenje

tovjelica – mala, niska klupa

Životopis

Marina Asturić rođena je 11. veljače 1993. godine u Dubrovniku. Osnovnu školu završila je u Stonu, a srednju školu u Dubrovniku. Magistrirala je 2017. godine na Filozofskom fakultetu u Splitu. Objavljena su joj tri rada: *Veliki tjedan u bročansko-stonskoj kulturnoj baštini*, *Advent u bročansko-stonskoj tradicijskoj kulturi* te *Mate Ujević iznutra – misli o književnosti, umjetnosti i vlastitoj ideološkoj pripadnosti*. Napisala je i jednu beletrističku knjigu *Morski pas i leptir* i slikovnicu *Cvijet soli*. Poslijediplomski studij upisala je 2017./2018.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja, Marina Asturić, kao pristupnica za stjecanje zvanja doktorice znanosti u znanstvenom području Humanističkih znanosti, polje Interdisciplinarne humanističke znanosti, izjavljujem da je ova doktorska disertacija rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenju literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio doktorske disertacije nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ove doktorske disertacije nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 27. rujna 2024.

Potpis:

Marina
Asturić

Izjava o pohrani i objavi doktorskog rada u digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Doktorandica: Marina Asturić

Naslov disertacije: Usmena književnost i tradicijska kultura bročansko-stonskog područja

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Interdisciplinarne humanističke znanosti

Vrsta rada: Doktorska disertacija

Mentorica disertacije: Ivana Odža, dr. sc., izvanredna sveučilišna profesorica

Komentor disertacije: Marko Dragić, dr. sc., redoviti profesor u trajnom izboru

Članovi povjerenstva:

Boris Škvorc, dr. sc., redoviti profesor u trajnom izboru (predsjednik)

Srećko Jurišić, dr. sc., redoviti profesor (član)

Đuro Blažeka, dr. sc., redoviti profesor u trajnom izboru (član)

Ovom izjavom potvrđujem da sam autorica predane doktorske disertacije i da sadržaj njezine elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjene i nakon obrane uređene disertacije. Slažem se da ta disertacija, koja će biti trajno pohranjena u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju* (NN br. 119/22))

Split, 27. rujna 2024.

Potpis studentice: _____

Marina Asturić

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.